

ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ
ในสังคมไทยตั้งแต่ปี 2531-2549

นายเอกพล เลียงดั่ง

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE IMPACTS OF THE POOR AND THE POWERLESS MOVEMENTS
IN THAI SOCIETY FROM 1988-2006

Mr.Ekpon Siangdung

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Government

Department of Government

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจใน
สังคมไทยตั้งแต่ปี 2531-2549

โดย

นายเอกพล เสียงคัง

สาขาวิชา

การปกครอง

อาจารย์ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง

คณะกรรมการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาดำรงหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. จรัส สุวรรณมาลา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. อนุสรณ์ ทิมมณี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พิษณุ เสี่ยมพงษ์)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกพล เสียงคัง : ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ตั้งแต่ปี 2531-2549. (THE IMPACTS OF THE POOR AND THE POWERLESS MOVEMENTS IN THAI SOCIETY FROM 1988-2006) อ.ที่ปรึกษา : ผศ. ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 313 หน้า.

งานวิจัยฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่า การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2549 ก่อให้เกิดผลสะท้อนทางการเมืองและสังคม อย่างไรบ้าง โดยเลือกขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ มาจำนวน 6 ขบวนการ ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สมัชชาคนจน เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย เครือข่ายสลัม 4 ภาค และคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย

งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า การต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ก่อให้เกิดผลสะท้อนทางการเมืองและสังคม อย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการแรก การเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ เพื่อเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบาย ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนโดยตรง แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มพื้นที่ทางการเมืองของคนจนและคนด้อยอำนาจในระบบการเมือง ที่เปลี่ยนเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น ประการที่สอง การเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ก่อให้เกิดผลสะท้อนซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการคนจน ในรูปของการใช้กรอบการกระทำร่วม รูปแบบองค์กรการเคลื่อนไหวของขบวนการและชุดยุทธวิธีการต่อสู้ ที่มีความคล้ายคลึงกัน สืบเนื่องมาจาก การเคลื่อนไหวร่วมกันโดยตรงของขบวนการคนจนฯ ในรูปของเครือข่ายความร่วมมือ การได้รับอิทธิพลทางอ้อมผ่านทางชุมชนของขบวนการคนจนฯ การติดต่อสื่อสารระหว่างนักเคลื่อนไหวของขบวนการคนจน และ โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่ดำรงอยู่

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา.....การปกครอง..... ลายมือชื่อนิติ..... เอกพล เสียงคัง.....
สาขาวิชา.....การปกครอง..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2550.....

4881184024 : MAJOR GOVERNMENT

KEY WORD: SOCIAL MOVEMENT / IMPACT / SPILLOVER EFFECT / POLITICAL PROCESS

EKPON SIANGDUNG : THE IMPACTS OF THE POOR AND THE POWERLESS
MOVEMENTS IN THAI SOCIETY FROM 1988-2006. THESIS ADVISOR : ASST. PROF.
PRAPAS PINTOBTANG, Ph.D., 313 pp.

This research is to examine the impacts of the poor and the powerless movements in Thai society from 1988-2006. Those movements include the Small Scale Farmer's Assembly of the Northeast, the North Farmer Network, the Assembly of the Poor, the Thai Farmer's Debt Network, the Slum Network of Four Regions and the Thai Labour Solidarity Committee.

It is found that the struggle of the poor and the powerless movements is at least two political and social impacts. Firstly, the attempts of the movements to participate in the policy process involving with their lifestyles directly show that they're increasing the political space of the poor and the powerless for the democratization of Thai political system. Secondly, the impacts of social movement activities of the poor and the powerless which called that 'spillover effect' in this research are in several forms i.e. the adoption and the spread of the collective action frame, the tactical repertoires and the organizational formation of the movement between the poor and the powerless movements each other. I argue that these influences can be analyzed from three factors i.e. 1) the social movement coalition and the social movement community 2) the communication between activists in the poor and the powerless movements and 3) the existing political opportunity structures.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department.....Government..... Student's signature..... *เอกพงษ์ สีงามสง่า*
Field of study.....Government..... Advisor's signature..... *พ.รศ. ปราบ ปิ่นทอง*
Academic year.....2007..... Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างดีเยี่ยมจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.อนุสรณ์ ลีम्मณี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พิษณุ เสงี่ยมพงษ์ ที่ให้คำปรึกษาและข้อคิดเห็น ที่เป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้ ด้วยดีตลอดมา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังขอขอบพระคุณ นักพัฒนาเอกชน แกนนำขบวนการคนจน รวมทั้งนักวิชาการผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับขบวนการคนจนต่างๆ ที่ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูล จาก การให้สัมภาษณ์เชิงลึก และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ดังเช่น คุณอภัยยุทธ์ จันทรพา คุณกิจ ผ่องภักต์ คุณ นันทโชติ ชัยรัตน์ คุณประยงค์ ดอกกล้าไย คุณเจษฎา (โป๊ะ) อาจารย์บุญเลิศ วิเศษปรีชา อาจารย์ ดร. นภาพร อติวานิชยพงศ์ และอาจารย์ ดร. สมชัย ภัทรธรรณันท์ ตลอดจนบุคคลอื่นๆ ที่ผู้วิจัยได้ สัมภาษณ์ และถือเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในงานชิ้นนี้ แต่ด้วยข้อจำกัด จึงไม่สามารถกล่าวชื่อ ได้ทั้งหมด

งานวิจัยชิ้นนี้ ได้รับงบประมาณส่วนใหญ่จาก โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ทำให้ผู้วิจัย ได้รับประโยชน์อย่างมาก โดยเฉพาะด้านการพัฒนาและยกระดับงานวิจัยให้มีคุณภาพสูงยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุดท้ายนี้ ผู้ที่ไม่สามารถละเลยกล่าวถึงได้เลย ก็คือ บิดา มารดา พี่สาวและน้องชาย ของข้าพเจ้า ที่เป็นกำลังใจและให้ความช่วยเหลือในทุกๆด้าน จนกระทั่งงานชิ้นนี้สำเร็จออกมาได้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 ปัญหา/คำถามในการวิจัย.....	6
1.3 วัตถุประสงค์.....	6
1.4 กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	6
1.5 สมมติฐาน.....	6
1.6 วิธีการศึกษาวิจัย.....	7
1.7 ขอบเขตการศึกษา.....	8
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา.....	10
1.9เค้าโครงการนำเสนอผลการวิจัย.....	10
2 ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	12
2.1 ขบวนการทางสังคม: คำนิยามและตัวอย่าง.....	12
2.2 แนวการวิเคราะห์ขบวนการทางการเมืองและสังคม.....	15
2.2.1 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร.....	16
2.2.2 ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง.....	20
2.2.3 ทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม.....	24
2.3 การกำหนดคำนิยาม: ความสำเร็จ ความล้มเหลวและผลสะท้อน.....	30
2.4 การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: เอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง.....	38
2.4.1 ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม.....	39
2.4.2 ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม.....	44
2.5 กรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ในสังคมไทย.....	58

บทที่	หน้า
3 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจกับรากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้างฯ.....	61
3.1 รากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้างกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม.....	61
3.1.1 รากเหง้าปัญหาฯของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท.....	61
3.1.2 รากเหง้าปัญหาฯของคนจนและคนด้อยอำนาจในเมือง.....	81
3.1.3 สรุปท้ายหัวข้อ.....	89
3.2 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย.....	89
3.2.1 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท.....	89
3.2.1.1 สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน.....	90
3.2.1.2 เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ.....	94
3.2.1.3 สมัชชาคนจน.....	97
3.2.1.4 เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย.....	99
3.2.2 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในเมือง.....	100
3.2.2.1 ขบวนการแรงงาน.....	101
3.2.2.2 เครือข่ายสลัม 4 ภาค.....	101
4 ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯและบทวิเคราะห์.....	106
4.1 ผลสะท้อนระดับขบวนการต่อขบวนการ: การส่งผลสะท้อนซึ่งกันและกัน ของขบวนการคนจน.....	107
4.1.1 การส่งผลสะท้อนของขบวนการคนจนฯสู่ขบวนการภายนอก.....	108
4.1.1.1 การสร้างกรอบการกระทำร่วม.....	109
4.1.1.2 รูปแบบองค์กรการเคลื่อนไหวของขบวนการ.....	114
4.1.1.3 ชุดยุทธวิธีการต่อสู้.....	145
4.1.2 บทวิเคราะห์กลไกการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการ คนจนฯ.....	169
4.2 ผลสะท้อนภายนอกเขตของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคม: การทำทนายรัฐโดยตรง.....	177
4.2.1 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจกับการเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหา เฉพาะหน้า.....	177
4.2.2 ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจกับกระบวนการทางนโยบาย.....	213

บทที่	หน้า
4.2.2.1 กรณีตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีอยู่เดิม.....	222
4.2.1.2 กรณีตัวอย่างการผลักดันกฎหมายเพื่อปรับเปลี่ยน สัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐกับชาวบ้าน.....	231
5 ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ.....	243
5.1 ข้อสรุปผลการศึกษา.....	243
5.1.1 ผลสะท้อนระดับขบวนการ: การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของ ขบวนการคนจนฯ.....	243
5.1.2 ผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง: ขบวนการคนจนฯกับ การเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบาย.....	245
5.2 ข้ออภิปรายทางกรอบแนวคิด.....	245
6.2.1 กรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ.....	246
6.2.2 การต่อสู้ของขบวนการคนจนฯกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย.....	248
5.3 ข้อเสนอแนะการศึกษา.....	253
รายการอ้างอิง.....	254
ภาคผนวก.....	272
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	313

ตารางที่ 1 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงเริ่มก่อตั้ง จนกระทั่งถึง รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยแรก.....	178
ตารางที่ 2 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของ นายบรรหาร ศิลปอาชา.....	181
ตารางที่ 3 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของ พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ.....	183
ตารางที่ 4 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของ นายชวน หลีกภัย สมัยที่สอง.....	185
ตารางที่ 5 แสดงการตอบสนองของรัฐต่อปัญหาหนี้สินเกษตรกร.....	187
ตารางที่ 6 แสดงกลุ่มปัญหาป่าไม้ที่ดิน.....	192
ตารางที่ 7 แสดงกลุ่มปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน.....	193
ตารางที่ 8 แสดงกรณีปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ.....	194
ตารางที่ 9 แสดงกลุ่มปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (8 โครงการ).....	196
ตารางที่ 10 แสดงกลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ.....	201
ตารางที่ 11 แสดงกลุ่มปัญหาชุมชนแออัด.....	202
ตารางที่ 12 แสดงกรณีปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน.....	204
ตารางที่ 13 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของเครือข่ายสลัม 4 ภาค.....	209
ตารางที่ 14 แสดงสรุปกฎหมายที่ขบวนการคนจนฯเข้ามีส่วนร่วมในการผลักดัน.....	220

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

“ขบวนการทางสังคม”(social movements) เป็นการกระทำร่วม(collective actions) ของผู้คนในสังคมรูปแบบหนึ่ง ที่เกิดขึ้นเพื่อต่อต้าน/ขับเคลื่อนต่อสภาพปัญหาที่พวกเขาต้องเผชิญทั้งที่เกิดจากรัฐ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เท่าที่ผ่านมาการศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคมในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเพื่อตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นได้อย่างไร? มีปัจจัยใดบ้างที่เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์เหล่านั้น? และขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นมีจุดมุ่งหมายอะไร? * ทำให้งานวิชาการที่เกิดขึ้นมักจะมีลักษณะเป็นกรณีศึกษาที่มีความเฉพาะเจาะจง (specific) ตามแต่ละกรณี งานวิชาการเหล่านี้จึงขาดการเชื่อมโยงให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร ทั้งๆที่ความจริงแล้วกรณีศึกษาเหล่านี้อาจจะเกี่ยวข้องหรือต่อเนื่องกัน ดังเช่น กรณีการศึกษาขบวนการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลกับขบวนการคัดค้านโครงการท่อส่งก๊าซไทย-มาเลเซีย ต่างก็เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านการสร้างสาธารณูปโภคของรัฐตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดปัญหาต่อวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในบริเวณที่มีการก่อสร้างดังกล่าว ซึ่งถือเป็นการศึกษาขบวนการทางสังคมประเภทเดียวกันแต่เกิดขึ้นต่างพื้นที่กัน เป็นต้น นอกจากนี้วิธีการศึกษาส่วนใหญ่มักจะเป็นเพียงการพรรณนาให้เห็นถึงสภาพปัญหาและความเดือดร้อนที่ผู้คนในขบวนการต้องเผชิญ จึงทำให้งานวิชาการเหล่านี้เป็นเพียงการเล่าเรื่อง ไม่มีประโยชน์เท่าที่ควรในแง่ของการพัฒนาองค์ความรู้ทางการศึกษาขบวนการทางสังคมของไทยให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

การศึกษาขบวนการทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ ผู้ศึกษามักจะประเมินผลลัพธ์ต่างๆ (outcomes) ที่เกิดขึ้นจากขบวนการที่ตนศึกษา ได้แก่ ความสำเร็จ (success) ความล้มเหลว (failure) และผลสะท้อน (impact) ทั้งในทางสังคมและทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมว่ามีมากหรือน้อยเพียงใด แต่ดูเหมือนว่าการประเมินดังกล่าวจะเป็นเรื่องอัตวิสัย (subjective) หรืออาจจะกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับมุมมอง/ทัศนคติเกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมที่ผู้ศึกษาแต่ละคนมีอยู่ ทำให้การประเมินที่เกิดขึ้นไม่มีรูปแบบโครงสร้างที่แน่นอน และอาจเป็นการประเมินที่แคบเกินไป เพราะผู้ศึกษามีได้มองในมิติที่หลากหลาย

* คำถามต่างๆ ดังกล่าวนั้นมักจะใช้ในงานวิจัยที่เป็นกรณีศึกษา ดังเช่น งานของประภาส ปิ่นตบแต่ง, “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า6-8. และงานอื่นๆในช่วงเดียวกัน

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้น เป็นเพราะว่ายังไม่มีผู้ที่ทำการศึกษาขบวนการทางสังคมในมิติความสำเร็จ ความล้มเหลว และผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมที่มีต่อสังคม ดังเห็นได้จากวิทยานิพนธ์ บทความและตำราวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมของนักวิชาการไทยว่ามีการศึกษาในประเด็นดังกล่าวน้อยมากหรือแทบจะไม่มีเลย จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ผลงานของนักวิชาการไทยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในประเด็นนี้โดยตรง ดูเหมือนจะมีเพียงงานของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง¹ ที่ได้เขียนบทความเกี่ยวกับการศึกษาผลสำเร็จ ล้มเหลว และผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมเอาไว้ แต่บทความดังกล่าวก็เป็นเพียงแค่การเสนอกรอบแนวคิดอย่างกว้างๆ เพื่อใช้ทำการศึกษาในประเด็นดังกล่าว ทำให้ดูเหมือนว่างานชิ้นนี้เป็นเพียงแค่การนำเสนอปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยยังไม่มีกรให้รายละเอียดที่มากเพียงพอ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะข้อจำกัดทางด้านมิติเวลาและพื้นที่ในการนำเสนอที่มีอยู่อย่างจำกัด อย่างไรก็ตาม บทความชิ้นนี้ถือเป็นการริเริ่มที่สำคัญมากต่อผู้ที่สนใจศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะทางด้านการศึกษาขบวนการทางสังคม ดังนั้น ผู้ที่ศึกษาขบวนการทางสังคมจึงควรให้ความสนใจต่อการศึกษาในประเด็นที่กล่าวถึงนี้เพิ่มขึ้นเพื่อให้ความรู้ทางศึกษาด้านนี้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยขยายองค์ความรู้ทางรัฐศาสตร์ให้กว้างขวางออกไปอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมเท่าที่ผ่านมาไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดปัญหาในการสร้างความยอมรับต่อคำนิยามความหมายของคำว่า “ความสำเร็จและความล้มเหลว” เท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีก เนื่องจากการต่อสู้ของขบวนการหนึ่งๆ ถึงแม้จะดูเหมือนว่าประสบความสำเร็จกับความล้มเหลวในการต่อสู้เรียกร้องเพราะมีอาจบรรลุเป้าหมายที่ขบวนการได้วางเอาไว้ แต่ก็อาจทำให้เกิดผลสะท้อนทางสังคมและทางการเมืองได้ไม่น้อยไปกว่าขบวนการทางสังคมที่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของขบวนการเช่นเดียวกัน * นอกจากนี้การตีกรอบความหมายของคำว่า “สำเร็จ” ก็ถือได้ว่าเป็นการมองผลการต่อสู้ของ

¹ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, “กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาผลสำเร็จ ล้มเหลว และผลสะท้อน”, *เอกสารประกอบการเรียนวิชาการเมืองขององค์กรนอกภาครัฐในกระบวนการนโยบายสาธารณะ*. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

* ดังเห็นได้จากการต่อสู้ของขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ (the nuclear freeze movement) ที่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงต้นทศวรรษที่ 80 แม้ว่าจะประสบความสำเร็จน้อยกว่าขบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ต่อต้านขยะพิษ (protest against hazardous wastes) ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาต่อมา เนื่องจากไม่สามารถเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลในทางปฏิบัติได้ ซึ่งต่างไปจากขบวนการต่อต้านขยะพิษ ที่สามารถผลักดันข้อเรียกร้องของตน ให้กลายเป็นนโยบายสาธารณะได้ แต่ขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ก็สามารถสร้างผลสะท้อนทาง

ขบวนการทางสังคมที่คับแค้นจนเกินไป เนื่องจากมุ่งเน้นเพียงแต่สิ่งที่เป็นเป้าหมายของขบวนการ ซึ่งเท่ากับมิได้คำนึงถึงความเป็นจริงว่า การต่อสู้เรียกร้องของขบวนการทางสังคมหนึ่งๆที่เกิดขึ้นนั้น อาจก่อให้เกิดผลที่ตามมาภายหลังมากกว่าที่คาดคิดเอาไว้ (unintended consequences) เพราะว่าการต่อสู้ของขบวนการหนึ่ง อาจก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อขบวนการอื่นๆ ในฐานะที่เป็นแรงบันดาลใจทั้งในด้านอุดมการณ์ การจัดองค์กรและยุทธวิธีที่ใช้² ดังเช่น การใช้ยุทธวิธียึดพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเพื่อประท้วงต่อผู้รับผิดชอบพื้นที่นั้นๆ (sit-in)³ ถือเป็นยุทธวิธีในการต่อสู้แบบสันติของขบวนการทางสังคม ที่เกิดมาจากการต่อสู้ของขบวนการคนผิวดำในอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ 60 ซึ่งได้รับความนิยมและใช้กันอย่างแพร่หลายในขบวนการทางสังคมต่างๆจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ เป็นต้น

ดังนั้น การศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคมในระยะต่อมามีทั้งก้าวข้ามการศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการโดยตรง แต่จะมุ่งเน้นที่จะศึกษาว่า การต่อสู้ของขบวนการทางสังคมได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสังคม*อย่างไรบ้าง กล่าวคือ ขบวนการทางสังคมได้ถูกมองว่ามีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change)⁴ ในฐานะที่

การเมืองและสังคมได้ ไม่น้อยไปกว่าขบวนการต่อต้านขยะพิษ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบ การได้รับเสียงสนับสนุนจากประชาชน (polls) และจำนวนผู้เข้าร่วมเดินขบวนประท้วง ที่มีจำนวนมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาวอเมริกัน ดูรายละเอียดได้ใน Thomas R. Rochon and Daniel A. Mazmanian, "Social Movements and the Policy Process," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 528, Citizens, Protest, and Democracy. (July 1993): 75-87.

² David S. Meyer and Nancy Whittier, "Social Movement Spillover" in *Social Movements: Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, eds. Doug McAdam and David A. Snow (Los Angeles, CA: Roxbury Publishing, 1997), p. 488.

³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน Aldon Morris, "Black Southern Student Sit-In Movement: An Analysis of Internal Organization" in *Collective Behavior and Social Movements*, eds. Russell L. Curtis, Jr. and Benigno E. Aguirre (Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 1993), pp. 361-380. และ Doug McAdam, "Tactical Innovation and the Pace of Insurgency," *American Sociological Review* 48,6 (December 1983): 735-754.

* ปัจจัยสำคัญที่ถูกมุ่งเน้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่ กิจกรรมของกลุ่มต่างๆ (group activities) โครงสร้างและหน้าที่ (structure and functions) และความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationships) ดูเพิ่มเติมใน Steven Vago, *Social Change*, 5th ed. (London: Pearson Prentice Hall, 2004), pp. 8-9.

⁴ Alain Touraine, "Social Movements and Social Change" in *The Challenger of Social Change*, ed. Orlando Fal Borda (Beverly Hills, CA: Sage, 1985), pp. 77-92. และ David Snyder and William R. Kelly, "Strategies for Investigating Violence and Social Change: Illustrations from Analyses of Racial Disorders and Implications for Mobilization Research" in *The Dynamics of Social Movements*, eds. Mayer N. Zald and John D. McCarthy (Cambridge: Winthrop, 1979), pp. 212-237.

เป็นตัวกระทำ (agent) ที่มีบทบาทโดดเด่นมากที่สุดตัวหนึ่ง ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางสังคม ให้เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ที่เกิดจากการสร้างค่านิยมใหม่ๆ ในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิและผลประโยชน์ของคนกลุ่มหนึ่งในสังคม ซึ่งส่งอิทธิพลต่อบุคคลอื่นๆ ในสังคม ให้นำไปปฏิบัติตามในวิถีชีวิตของพวกเขา เป็นต้น

การศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้น สามารถดูได้จากสิ่งที่เรียกว่า “วิวัฒนาการลักษณะโครงสร้าง 2 ระดับของขบวนการทางสังคม” (the double morphogenesis of social movements) ซึ่งหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกขอบเขตของขบวนการทางสังคม⁶ โดยมีรายละเอียดคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

1) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในขบวนการทางสังคม (internal dynamics of social movements) หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมซึ่งมีผลต่อองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) ดังเช่น โครงสร้างขององค์กร ทรัพยากร⁷ และ กลยุทธ์ที่ขบวนการทางสังคมใช้ในการเคลื่อนไหว ดังเช่น การสร้างความวุ่นวายและการใช้ความรุนแรงในการประท้วง (disruptive and violence protest behavior) ฯลฯ รวมทั้งอัตลักษณ์ (identity) ของผู้เข้าร่วมขบวนการ ดังเช่น การสร้างความรู้สึก/ตระหนักถึงความเป็นพวกเดียวกันในหมู่ของผู้เข้าร่วมขบวนการ เป็นต้น

2) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการทางสังคม (external dynamics of social movements) หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมซึ่งมีผลต่อสังคมภายนอก รวมทั้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเชิงโครงสร้างและหน้าที่ (structural-functional transformations)^{*} กล่าวคือ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะมีจุดมุ่งเน้นไปที่

⁵ Herbert Blumer, “Social Movements” in *The Sociology of Dissent*, ed. R. Serge Denisoff (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974), pp. 4-5. และ Peter Gundelach, “Grass-Roots Activity” in *The Impact of Values*, eds. Jan W. van Deth and Elinor Scarbrough (Oxford: Oxford University Press, 1995), pp. 412-440.

⁶ Piotr Sztompka, *The Sociology of Social Change* (Cambridge, Mass.: Blackwell Publisher, 1993), pp. 285-296.

⁷ Marco G. Giugni, “Was It Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements,” *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 374-376.

⁸ *Ibid*, pp. 376-379.

* คำว่า “โครงสร้าง (structure)” โดยทั่วไป หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ที่คงที่ และมีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ของหน่วยต่างๆ ทางสังคม (social units) ดังเช่น สถาบันทางสังคม (เช่น ครอบครัว รัฐบาล ระบบเศรษฐกิจ ศาสนา และการศึกษา เป็นต้น) ในขณะที่คำว่า “หน้าที่ (function)” หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่ตามมาจากกิจกรรมทางสังคม (social activity) ซึ่งทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โครงสร้างหรือองค์ประกอบ ในส่วน

ความเห็นสาธารณะ (public opinion) ที่มีต่อขบวนการทางสังคม* และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structures)⁹ นอกจากนี้ ในส่วนของผลกระทบต่างๆที่เกิดจากขบวนการทางสังคมนั้น อาจแบ่งได้เป็นผลกระทบที่ชัดเจน (manifest effects) ของขบวนการทางสังคมกับผลกระทบแฝง/ซ่อนเร้น (latent effects) [ซึ่งได้แก่ผลกระทบข้างเคียงที่ไม่ได้ตั้งใจให้เกิดขึ้น] หรืออาจแบ่งออกเป็นผลกระทบระยะสั้น (short-range effects) กับผลกระทบระยะยาว (long-range effects)¹⁰ ก็ได้

หลังจากพิจารณาความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในการศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมแล้ว จะพบว่าประเด็นปัญหาดังกล่าวมีความน่าสนใจอย่างมาก เนื่องจากที่ผ่านมา มีการศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นในประเทศไทยจำนวนมาก แต่การศึกษาส่วนใหญ่กลับมุ่งไปที่การอธิบายถึงสาเหตุการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมเหล่านั้นเป็นหลัก ดังนั้น การศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมจึงถูกละเลยไป ทั้งๆที่เป็นปัญหาที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้เอง ผู้เขียนจึงต้องการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ดังเช่น กลุ่มเกษตรกร ชาวนา-ชาวไร่ กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ฯลฯ เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้นับได้ว่าเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศและมีประวัติการต่อสู้ที่ยาวนาน** โดยมีคำถามในการวิจัยดังที่ผู้เขียนจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

ต่างๆของสังคม ดังนั้น ถ้ากล่าวอีกทางหนึ่งก็คือ โครงสร้างนั้น หมายถึง ระบบที่มีแบบแผนที่แน่นอน ในขณะที่หน้าทีนั้น หมายถึง กระบวนการที่เปลี่ยนแปลง (dynamic process) ภายในโครงสร้าง ดูใน Steven Vago, *Ibid*, p. 64.

* ขบวนการทางสังคมไม่สามารถที่จะส่งอิทธิพลโดยตรง ต่อนโยบายสาธารณะได้ ถ้าหากว่าสิ่งที่ขบวนการทางสังคมเรียกร้อง ขัดแย้งกับสิ่งที่สาธารณชนต้องการ เพราะจะทำให้ขบวนการทางสังคม ขาดเสถียรสนับสนุนที่เพียงพอ ดังเห็นได้จาก ความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับนโยบายสาธารณะ ที่ Paul Burstein กล่าวไว้ในงานที่ชื่อ “Social Movements and Public Policy” ใน Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter* (Indianapolis: University of Minnesota, 1999), pp. 3-21.

⁹ Marco G. Giugni, *Ibid*, pp. 379-382.

¹⁰ Piotr Sztomka, *Ibid*, pp. 292-293.

** ดังเช่น กรณีของขบวนการชาวนา (peasant movements) ที่ถูกมองว่าเป็น “กบฏชาวนา” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถูกมองว่าเป็น “ชนชั้นปฏิวัติ” (revolutionary class) ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (The Communist Party of Thailand) ที่รวมกลุ่มกันในนามของ “สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย” ในช่วงบรรยากาศของสงครามเย็น (the Cold War atmosphere) จนกระทั่งถูกมองว่าเป็น “ขบวนการทางสังคม” ในปัจจุบัน เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Pitch Pongsawat, “Political Economy of Agrarian Transformation &

ปัญหา/คำถามในการวิจัย

การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทยก่อให้เกิดผลสะท้อนทางการเมืองและสังคมอย่างไรบ้าง ?

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาว่าการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทยก่อให้เกิดผลสะท้อนทางการเมืองและสังคมอย่างไรบ้าง

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาและวิเคราะห์ผลสะท้อนทางสังคมและการเมือง ที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจของไทยนั้น ผู้วิจัยใช้แนวการวิเคราะห์ขบวนการทางการเมืองและสังคม (political and social movements approach) เป็นหลักในการศึกษา ซึ่งแนวการวิเคราะห์ดังกล่าว มีทฤษฎีที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก แต่ผู้วิจัยจะนำมาใช้จำนวน 3 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) และทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (Cultural Framing Theory) แต่จะกล่าวถึงทฤษฎีต่างๆดังกล่าว และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียดในบทที่ 2

สมมติฐาน

การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม ดังต่อไปนี้

1. การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังต่อไปนี้

1.1) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นภายในขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างองค์กร ยุทธวิธีการเคลื่อนไหว การสร้างค่านิยม และการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้กับขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ซึ่งทำให้ขบวนการฯ มีลักษณะแตกต่างไปจากกลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) กล่าวคือ ขบวนการคนจนและคนด้อย

อำนาจในสังคมไทยมีรูปแบบโครงสร้างองค์กรที่หลวม ไม่มีระดับชั้นการบังคับบัญชาที่ชัดเจน เน้นการสร้างพลังในการต่อสู้/ต่อรองกับรัฐด้วยการรวมตัวเป็นเครือข่าย (network) และใช้ยุทธวิธีการต่อสู้แบบสันติวิธี โดยมีเป้าหมายในการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้เน้นแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวของ ขบวนการแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ยังมีการสร้างค่านิยมและอัตลักษณ์ใหม่ ให้กับขบวนการ ด้วยการนิยามบทบาทของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ว่าอยู่ในฐานะของพลเมือง ที่มีสิทธิอันชอบธรรม ในการเรียกร้องให้รัฐตอบสนองความต้องการของตน ตามรูปแบบการปกครองที่เป็น ประชาธิปไตย

1.2) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของรัฐและสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อตอบสนองต่อการต่อสู้/เรียกร้องของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ทั้งที่เป็นผลดี (positive) และเป็นผลเสีย (negative) ต่อขบวนการ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่ขบวนการตั้งใจให้เกิดขึ้น (intended consequences) หรืออาจเป็นสิ่งที่ขบวนการไม่ได้ตั้งใจให้เกิดขึ้น (unintended consequences) ก็ได้ ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีของรัฐ ในการปราบปรามการรวมตัวชุมนุมเรียกร้องของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ รวมทั้งการพัฒนาระดับของความเป็นประชาธิปไตยในสังคม ให้มีเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

2. การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบาย (policy process) กล่าวคือ ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายสาธารณะสูงขึ้น ดังเช่น การแสดงบทบาทเป็นผู้ผลักดันให้เกิดนโยบายใดนโยบายหนึ่งขึ้นมา การแสดงบทบาทเป็นผู้ตรวจสอบ/กำกับให้มีการนำนโยบายไปปฏิบัติตามเป้าหมายที่วางไว้ หรือแม้กระทั่งการแสดงบทบาทในการยับยั้ง/เปลี่ยนแปลงนโยบายที่รัฐได้สร้างขึ้นมาแล้ว เป็นต้น

วิธีการศึกษาวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้ ศึกษาขบวนการทางสังคมของไทยที่มีความแตกต่าง/หลากหลาย รวมทั้งอาจทับซ้อนกัน ทั้งในด้านของเวลาและพื้นที่การศึกษา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) กล่าวคือ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการวิเคราะห์ในเชิงตีความ (interpretative analysis) จากเอกสารที่เก็บรวบรวมเป็นหลัก ทั้งเอกสารชั้นต้น (primary documents) และเอกสารชั้นรอง (secondary documents) แต่ในกรณีที่เอกสารที่เกี่ยวข้องไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนนั้น ผู้วิจัยจะใช้การสัมภาษณ์อย่างเจาะลึก จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องใน

ขบวนการทั้งที่เป็นนักเคลื่อนไหวและนักวิชาการ หรือบุคคลอื่นๆที่สามารถให้ข้อมูลในเชิงลึกของขบวนการต่างๆที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูลได้

แหล่งข้อมูลต่างๆที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวไว้ข้างต้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) แหล่งข้อมูลเชิงเอกสารที่ใช้ในการวิจัยนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

1.1) เอกสารชั้นต้น(primary documents) ได้แก่ เอกสารการประชุมของขบวนการทางสังคมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชั้นนี้ เอกสารและใบปลิวต่างๆของขบวนการทางสังคมที่ใช้ในการระดมผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับขบวนการ เอกสารของทางราชการ ดังเช่น เอกสารของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติหรือหน่วยราชการอื่นที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ฯลฯ

1.2) เอกสารชั้นรอง(secondary documents) ได้แก่ หนังสือพิมพ์ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร ตำราทางวิชาการ นิตยสารรายสัปดาห์ ตลอดจนฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆที่เกี่ยวข้องกับขบวนการทางสังคมซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูลในงานวิจัยชั้นนี้

2) แหล่งข้อมูลในการสัมภาษณ์

เนื่องจากงานวิจัยชั้นนี้ใช้ขบวนการทางสังคมซึ่งถือเป็นหน่วยการวิเคราะห์(unit of analysis)ในระดับกลาง (meso level) เป็นกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ดังนั้นแหล่งข้อมูลในการสัมภาษณ์จึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในเชิงลึกเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยชั้นนี้ สามารถให้ภาพรวมของขบวนการทางสังคมดังกล่าว ดังเช่น เป้าหมายของขบวนการ ยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหว โครงสร้างขององค์กรของขบวนการทางสังคมได้ ซึ่งบุคคลดังกล่าวอาจเป็นผู้นำขบวนการ โฆษกของขบวนการ นักวิชาการที่สนใจและเคยทำการศึกษาขบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องในงานวิจัย เป็นต้น

ขอบเขตการศึกษา

เนื่องจากขบวนการทางสังคมของคนจนและคนด้อยอำนาจที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้มีจำนวนมากหลายขบวนการ ทั้งที่ได้รับความสนใจและไม่ได้รับความสนใจจากสังคม ดังนั้นงานวิจัยชั้นนี้จึงจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตของการศึกษาทั้งในแง่ของการเลือกช่วงระยะเวลาในการศึกษา (time span of the study) และในแง่ของการเลือกขบวนการทางสังคมเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) เพื่อให้งานวิจัยชั้นนี้สำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ และมีความเหมาะสมกับข้อจำกัดในเรื่องระยะเวลาการศึกษาและงบประมาณที่ใช้

การนิยามความหมายของ “คนจนและคนด้อยอำนาจ” ในการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทยในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้นิยามคำดังกล่าวตามความหมายอย่างกว้างๆ กล่าวคือ คนจนและคนด้อยอำนาจในที่นี้ มิได้มีความหมายที่คับแคบเหมือนดังเช่นการให้คำนิยามความหมาย “คนจน” ในทางเศรษฐศาสตร์ที่แบ่งความเป็นคนจนตามเส้นความยากจน (poverty line) แต่เพียงประการเดียว อันทำให้เกิดการละเลยคนจนบางส่วน ซึ่งอาจจะมิได้ประสบกับปัญหาความยากจนทางด้านทรัพย์สินและวัตถุปัจจัยในการดำรงชีพ แต่ประสบกับความยากจนในมิติอื่นๆที่อาจเป็นบ่อเกิดของความยากจนตามการแบ่งในทางเศรษฐศาสตร์เช่นเดียวกัน ดังเช่น

- 1) ความยากจนด้านโอกาส หมายถึง ความยากจนด้านโอกาสในการเข้าถึงบริการสาธารณะต่างๆ รวมถึง ไม่มีสิทธิเข้าถึงหรือถูกตัดขาดจากฐานทรัพยากรของสังคม
- 2) ความยากจนด้านอำนาจ หมายถึง ความไม่มีสิทธิ ไร้อำนาจในการต่อรองตามระบบการเมืองปกติ ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายและการตัดสินใจทางการเมือง
- 3) ความยากจนด้านศักดิ์ศรี หมายถึง การได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ถูกบีบบังคับ ไม่เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ ได้รับการปฏิบัติอย่างๆ ไม่เสมอภาค เช่น การเหยียดผิว เหยียดเชื้อชาติ และเหยียดอาชีพ ฯลฯ

การนิยามความหมายดังกล่าวทำให้ขอบเขตของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจมีความกว้างขวาง สามารถครอบคลุมขบวนการทางสังคมต่างๆที่เกิดจากการรวมตัวของคนจนและคนด้อยอำนาจซึ่งถือว่าเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมไทยได้อย่างทั่วถึงมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น ขบวนการทางสังคมที่อยู่ในขอบเขตการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้จึงมีความหลากหลายทั้งในแง่ของเป้าหมายและพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ขบวนการแรงงาน (ดังเช่น กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย) ขบวนการชาวล้ม (ดังเช่น เครือข่ายสลัม 4 ภาค) สมัชชาคนจน เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งในด้านระเบียบวิธีการวิจัยและความเหมาะสมดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ขอบเขตการศึกษาในที่นี้จึงมิได้ครอบคลุมถึงขบวนการทางสังคมที่มีลักษณะเป็นขบวนการด้านชาติพันธุ์ ขบวนการด้านศาสนา ขบวนการนิสิตนักศึกษา ฯลฯ ซึ่งอาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจทั้งทางตรงและทางอ้อมในบางเหตุการณ์ด้วย

นอกจากนี้ ขอบเขตการศึกษาด้านการเลือกช่วงระยะเวลาการศึกษาก็มีความสำคัญอย่างมากต่องานวิจัยชิ้นนี้เช่นเดียวกัน เนื่องจากการกำหนดช่วงระยะเวลาการศึกษาที่ชัดเจนช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเลือกช่วงระยะเวลาที่ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจเริ่มมีบทบาทสูงขึ้นอย่างชัดเจน ซึ่งการกำหนดช่วงระยะเวลาเริ่มต้นในการศึกษาอาจดูได้จากการเริ่มก่อตัวและดำเนิน

กิจกรรมการเคลื่อนไหวในสังคมของขบวนการต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจว่า ส่วนใหญ่เริ่มเกิดขึ้นมากในช่วงระยะเวลาใด การเลือกช่วงระยะเวลาดังกล่าวจะทำให้ผู้วิจัยสามารถกำหนดจุดเริ่มต้นของการศึกษาได้อย่างรัดกุมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตช่วงระยะเวลาในการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในงานวิจัยชิ้นนี้ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 – 2549 เนื่องจากช่วงระยะเวลาดังกล่าว (โดยเฉพาะในช่วงที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้นมา) เริ่มมีการก่อตัวของขบวนการทางสังคมต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นบนฐานของความขัดแย้งจากการใช้นโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลักมาอย่างยาวนาน (ดังเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆ นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา) ทำให้เกิดปัญหาการช่วงชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ฯลฯ ในพื้นที่ชนบท และปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาด้านค่าครองชีพของผู้ใช้แรงงาน ฯลฯ ในเขตเมือง ซึ่งผู้ประสบปัญหาต่างๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมตามคานิยามที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้

นอกจากนั้น การเลือกช่วงระยะเวลาดังกล่าวยังครอบคลุมช่วงเวลาที่ถือได้ว่าขบวนการทางสังคมดังกล่าวมีบทบาทอยู่ในระดับสูงที่สุด ดังเห็นได้จากการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเรียกร้องเป็นเครือข่ายของขบวนการทางสังคมต่างๆ ในนามของสมัชชาคนจน ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาและวิเคราะห์ผลสะท้อนที่เกิดจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ เพื่อใช้ตอบคำถามของงานวิจัยที่ผู้วิจัยตั้งไว้ว่าผลสะท้อนดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองอย่างไรบ้าง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1) เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะสำคัญของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทย และทราบว่าขบวนการทางสังคมเหล่านี้ได้สร้างผลสะท้อนอย่างไรบ้างต่อสังคมและการเมือง

2) ช่วยพัฒนากรอบทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ให้มีความเหมาะสมในการอธิบายและการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมต่างๆ มากยิ่งขึ้น

เค้าโครงการนำเสนอผลการวิจัย

บทที่ 1 เป็นบทนำของวิทยานิพนธ์ซึ่งกล่าวถึง โครงร่างของวิทยานิพนธ์อย่างคร่าวๆ อันประกอบด้วย ความสำคัญของปัญหาที่ถูกนำมาทำการวิจัย ปัญหา/คำถามในการวิจัย วัตถุประสงค์

การวิจัย กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง สมมติฐานในการวิจัย วิธีการศึกษาวิจัย ขอบเขตการศึกษาและประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

บทที่ 2 กล่าวถึงทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ดังนั้นบทนี้จึงประกอบด้วยรายละเอียดของทฤษฎีในแนวการวิเคราะห์กระบวนการทางสังคม ได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร(*resource mobilization theory*) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง(*political process theory*) และทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม(*cultural framing theory*) และรายละเอียดของวรรณกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ทั้งที่เป็นหนังสือ บทความและงานวิจัยต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการสร้างกรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย

บทที่ 3 กล่าวถึง รากเหง้าของปัญหาเชิงโครงสร้างฯ และบริบททางเศรษฐกิจและสังคม ที่เป็นต้นเหตุของ การรวมกลุ่มของคนจนฯเพื่อเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และประวัติความเป็นมาของขบวนการคนจนฯในงานวิจัยชิ้นนี้

บทที่ 4 กล่าวถึงผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย

บทที่ 5 ข้อเสนอแนะและข้อสรุปของวิทยานิพนธ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ขบวนการทางสังคม(Social Movements): คำนิยามและตัวอย่าง

ถ้าเราศึกษาประวัติศาสตร์จะพบว่า เมื่อมนุษย์ต้องเผชิญกับบางสิ่งบางอย่างที่สร้างความไม่พอใจให้กับตน พวกเขาเหล่านั้นต่างก็ต้องพยายามขัดขึ้น ต่อต้าน หรือกระทำการใดๆตามความสามารถที่พวกเขามีอยู่ เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงสิ่งที่ตนไม่พอใจดังกล่าว นอกจากนี้ บางครั้งเมื่อมนุษย์ได้พบกับสิ่งที่ตนพึงพอใจ/ปรารถนา พวกเขา ก็อาจต้องการแสดงออกเพื่อให้บุคคลอื่นๆในสังคมได้รับรู้ถึงสิ่งที่ตนพึงพอใจ/ปรารถนา เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การแสดงความพอใจ/ไม่พอใจต่อสิ่งต่างๆของคนธรรมดาเพียงคนเดียว ย่อมไม่ได้รับความสนใจจากบุคคลอื่นในสังคมมากเท่าไรนัก เมื่อเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่มนุษย์ได้รวมตัวกัน เพื่อแสดงออกถึงความรู้สึกดังกล่าว ดังนั้น เราจึงเห็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดจากการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลเข้าเป็นผู้กระทำการร่วมกัน(collective actor) โดยมีจุดประสงค์/เป้าหมายบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน ดังเช่น การรวมตัวกันของประชาชนเพื่อขับไล่ นายกรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งเมื่อทำการบริหารประเทศผิดพลาด หรือ ไม่มีความโปร่งใสในการบริหารประเทศ หรือ อาจเป็นการรวมตัวกันของประชาชน เพื่อแสดงออกถึงการสนับสนุนการทำงานของผู้นำประเทศก็ได้ เป็นต้น ปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของผู้คนจำนวนหนึ่ง หรือปัจเจกบุคคลในสังคม เพื่อแสดงการทำทลาย(challenging) การต่อต้าน/ขัดขึ้น(resisting) หรือทำการเรียกร้องต่อเจ้าหน้าที่รัฐผู้ถือครองอำนาจ และ/หรือ ความเชื่อต่างๆทางวัฒนธรรม(cultural beliefs) นั้น เรียกว่า “การประท้วง (protest)”¹ ซึ่งถือเป็นการแสดงออกรูปแบบหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่า “ขบวนการทางสังคม (social movements)”

อดีตที่ผ่านมา การศึกษารูปแบบการกระทำร่วมที่เรียกว่า “ขบวนการทางสังคม(social movements)”นั้น ได้รับความสนใจจากนักวิชาการทางด้านสังคมวิทยาและรัฐศาสตร์เป็นจำนวนมาก และนักวิชาการเหล่านั้น ต่างก็พยายามให้คำจำกัดความของคำว่า “ขบวนการทางสังคม(social movements)” ตามความเข้าใจของแต่ละคน ตัวอย่างเช่น Herbert Brumer มองว่า การอธิบายขบวนการทางสังคมที่ผ่านมานั้น ได้มองข้ามข้อเท็จจริงว่า ขบวนการทางสังคมต่างๆที่เกิดขึ้นนั้น ต้องถูกสร้างขึ้นมา(ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง-ผู้วิจัย) และต้องสร้างความสำเร็จในสิ่งที่ขบวนการต่อต้านขัดขึ้น หรือสิ่งอื่นใดที่คล้ายคลึงกันให้กับขบวนการ ดังนั้นในทฤษฎีของ Blumer ขบวนการทาง

¹ Jeff Goodwin and James M. Jasper (eds.), *The social movements reader: cases and concepts* (UK: Blackwell Publishing, 2003), p. 3.

สังคมจึงเป็นหนึ่งในหนทางสำคัญที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ โดยผ่านทางสังคมสมัยใหม่(modern societies)²

ในขณะที่ Sidney Tarrow มองว่า ขบวนการทางสังคมนั้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเมืองแห่งการต่อสู้/ช่วงชิงของสามัญชนกับคู่ปรปักษ์ทั้งหลายของพวกเขา ซึ่งการเมืองแห่งการต่อสู้/ช่วงชิง(contentious politics) ดังกล่าวนั้น จะเกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงข้อจำกัด(constraints) และโอกาส(opportunities) หลากหลายประการทางการเมือง ทำให้เกิดสิ่งจูงใจต่างๆ(incentives) สำหรับตัวแสดงทางสังคม(social actors) ที่ขาดไร้ซึ่งทรัพยากรของตนเอง ผู้คนเหล่านั้นจะทำการต่อสู้ผ่านทางองค์ประกอบต่างๆของการต่อสู้(repertoires of contention) และขยายการต่อสู้ดังกล่าวออกไปโดยการสร้างนวัตกรรม(innovations) ต่างๆ จากชายขอบของสังคมที่พวกเขาอยู่³ เป็นต้น

การรวมตัวกันของผู้คนในรูปของขบวนการทางสังคมเพื่อต่อต้านหรือเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคม/การเมืองที่ดำรงอยู่นั้น เป็นปรากฏการณ์ที่สามารถพบได้ไม่เพียงเฉพาะในสังคมตะวันตกที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น แต่ขบวนการทางสังคมนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งทั่วโลก ไม่ว่าจะอยู่ในระบอบการปกครองแบบใดก็ตาม ซึ่งขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในอดีตนั้นอาจถูกมองว่าเป็นลักษณะของการต่อสู้ทางชนชั้น เนื่องจากเป็นขบวนการที่ประกอบไปด้วยบุคคลจากอาชีพเดียวกัน หรือชนชั้นเดียวกัน ดังเช่น ขบวนการแรงงาน(labor/workers' movements) ที่เกิดขึ้นในสังคมอุตสาหกรรมทุนนิยมตะวันตก ในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยมีเป้าประสงค์อยู่ที่การเรียกร้องสิทธิ ค่าจ้างแรงงานของคณงานเพิ่มขึ้น หรืออาจเป็นการแสวงหาช่องทางให้ชนชั้นของตนเข้าถึงกระบวนการทางการเมืองเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างของขบวนการดังกล่าวที่เกิดขึ้นคือ ขบวนการของผู้ใช้แรงงานที่ไม่มีงานทำ(The Unemployed Workers' Movements) ซึ่งเกิดขึ้นในเมืองใหญ่ๆของประเทศสหรัฐอเมริกา เช่น นิวยอร์กซิตี(New York City) และฟิลาเดลเฟีย(Philadelphia)

² Friedhelm Neidhardt and Dieter Rucht, "The Analysis of Social Movements: The State of Art and Some Perspectives for Research" in *Research on Social Movements*, ed. Dieter Rucht (West Germany: Westview Press, 1991), pp. 423-424.

³ Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), p. 2.

เนื่องจากเกิดการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจ (economic collapse) ทำให้เกิดการลดค่าจ้างแรงงาน เลิกจ้างแรงงานในอุตสาหกรรมต่างๆ โดยเฉพาะโรงงานทอผ้า (textiles) และเหมืองแร่ (mines)*

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา การอธิบายว่าขบวนการทางสังคมต่างๆ มีลักษณะเป็นขบวนการของชนชั้นกรรมาชีพเพียงอย่างเดียวดังเช่นแต่ก่อน ดูเหมือนว่าจะไม่มีความสมเหตุสมผลอีกต่อไป เนื่องจากขบวนการทางสังคมจำนวนมากที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ดังเช่น ขบวนการนักศึกษาต่อต้านสงครามเวียดนาม ขบวนการนิเวศนิยมหรือขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ** โดยเฉพาะขบวนการเรียกร้องสิทธิพลเมืองของคนผิวดำ*** ถือเป็นขบวนการทางสังคมอันดับแรกๆ ที่ถูกกล่าวถึงจากผู้สนใจศึกษาขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movements) ด้วยเหตุที่ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้มีผู้เข้าร่วมแต่เฉพาะชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่ประกอบด้วยผู้คนจากหลากหลายชนชั้น หลากหลายอาชีพ ที่รวมตัวกันด้วยความสนใจในประเด็นปัญหาเดียวกัน นอกจากนี้ขบวนการทางสังคมในแต่ละสังคมก็อาจมีลักษณะปลีกย่อยที่แตกต่างกันออกไปอีก ดังเช่นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนานั้น จะมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจาก ขบวนการทางสังคมในประเทศตะวันตก เพราะขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ จะมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การต่อสู้เพื่อปากท้อง การทำมาหากิน และการเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐาน เป็นต้น† ตัวอย่างของขบวนการทางสังคมในประเทศกำลัง

* ดูรายละเอียดต่างๆของขบวนการทั้งสาเหตุการประท้วง การจัดตั้งองค์กรและการเข้าไปมีอิทธิพลในระบบการเมืองปกติได้ใน Frances Fox Piven and Richard A. Cloward, *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail* (New York: Pantheon Books, 1977), Chapter 2.

** ผู้สนใจศึกษาขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สามารถดูรายละเอียดของขบวนการต่างๆที่เกี่ยวข้องเช่น ขบวนการชิบโก้ (Chipko Movement) ในประเทศอินเดีย, ขบวนการเข็มขัดสีเขียว (Green Belt Movement) ในประเทศเคนย่า หรือกลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมข้ามชาติ (transnational environmental groups) ดังเช่น กรีนพีซ (Greenpeace), กองทุนชีวิตสัตว์โลก (World Wildlife Fund) ฯลฯ ได้ใน Louise Amoore(ed.), *The Global Resistance Reader* (New York: Routledge, 2005), pp. 337-354.

*** มีหนังสือจำนวนมาก ที่กล่าวถึงรายละเอียดของ ขบวนการเรียกร้องสิทธิพลเมืองของคนผิวดำในอเมริกา (The American civil rights movement) ดังเช่น Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970* (Chicago: The University of Chicago Press, 1982), Ron Eyerman and Andrew Jamison, *Social Movements: A cognitive Approach* (Oxford: Polity Press, 1991), Chapter 5., Frances Fox Piven and Richard A. Cloward, *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*, Chapter 4. เป็นต้น

† ดูรายละเอียดลักษณะของขบวนการทางสังคม ที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศประชาธิปไตยตะวันตก และประเทศกำลังพัฒนา รวมถึงข้อถกเถียงในเชิงทฤษฎี ที่ใช้อธิบายขบวนการทางสังคม ที่เกิดขึ้นในทวีปต่างๆ ได้ใน สิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (บก.), *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

พัฒนาที่น่าสนใจมีอยู่มากมาย ดังเช่น ขบวนการชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ ในเรื่องทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย ในนามของ “สมัชชาคนจน”⁴ และขบวนการซาปาติสต้า (Zapatistas) ของชาวอินเดียนแดงพื้นเมือง ในประเทศเม็กซิโก ที่ประสบปัญหาหลายประการดังเช่น ปัญหาสิทธิในที่ดิน เสรีภาพของชุมชน รวมถึงผลกระทบที่เกิดจากการเข้าร่วมเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ (NAFTA) เป็นต้น⁵

แนวการวิเคราะห์ขบวนการทางการเมืองและสังคม (political and social movements approach)

การศึกษาและวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมและการเมืองต่างๆที่เกิดขึ้นนั้น มีทฤษฎีและแนวคิดจำนวนมากที่เกี่ยวข้อง ดังเช่น ทฤษฎีพฤติกรรมร่วมแบบดั้งเดิม (Classical Collective Behavior Theory) ที่ใช้แนวการวิเคราะห์ทางด้านจิตวิทยาสังคมช่วยในการอธิบายการเกิดและการพัฒนาพฤติกรรมรวมหมู่ (collective behavior) ประเภทต่างๆ ซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีการลิดรอน (Deprivation Theory) ทฤษฎีมวลชน-สังคม (Mass-Society Theory) ทฤษฎีความตึงเครียดเชิงโครงสร้าง (Structural Strain Theory) ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีทฤษฎีอื่นๆที่พัฒนาขึ้นมาเพื่ออธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคม โดยมีข้อสมมติฐานหลักที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มทฤษฎีดั้งเดิมที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ทฤษฎีที่ถูกพัฒนาขึ้นมาภายหลังมุ่งเน้นไปที่ความมีเหตุผล (reason) ของผู้เข้าร่วมขบวนการเป็นหลัก มิได้อธิบายการเข้าร่วมขบวนการว่าเกิดจากความเบี่ยงเบนทางจิตใจ (deviance) ของผู้เข้าร่วม ตัวอย่างของทฤษฎีที่ถูกพัฒนาขึ้นมาภายหลังเหล่านี้ ได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) และทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (Cultural Framing Theory) ฯลฯ

แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 337-346. และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีวิณ, 2545), หน้า 1-27.

⁴ ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541). และ Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor In Thailand* (Chiangmai: Silkworm Books, 2003).

⁵ Maria Inclan, “Mobilizing Zapatistas! The Role of Political Conditions, Pre-Existing Organizations, and Mobilizing Frames on the Zapatista Movement 1994-2001,” *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Hilton Chicago and the Palmer House Hilton, Chicago, IL, Sep 03, 2004 Online* <PDF>. available from: http://www.allacademic.com/meta/p61465_index.html (2006-10-05)

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้จะนำทฤษฎีตามแนวการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมมาใช้เพียง 3 ทฤษฎีเท่านั้น* ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร(Resource Mobilization Theory) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) และทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (Cultural Framing Theory) โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละทฤษฎีตามลำดับ ดังต่อไปนี้

1) ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory)

การศึกษาการกระทำร่วม (collective action) ในลักษณะของขบวนการทางสังคม ในระยะเริ่มแรกของนักรัฐศาสตร์นั้น มักจะมองพฤติกรรมของผู้คนต่างๆ ที่ออกมาเดินขบวนประท้วง หรือจัดกิจกรรมอื่นๆ ในทำนองเดียวกัน โดยใช้มุมมองทางด้านจิตวิทยาสังคม (social psychology) เป็นฐานในการอธิบาย ทำให้ผลการศึกษาที่ได้ออกมาในทำนองว่า ผู้เข้าร่วมชุมนุมเป็นพวกที่มีความผิดปกติทางจิตใจ ซึ่งอาจเกิดจากการได้รับความเดือดร้อน หรือความกดดันจากสังคม นอกจากนี้ในบางครั้งพวกเขาอาจถูกมองว่าเป็นพวกคนบ้าคลั่ง (madness) หรือเป็นพวกที่ถูกสะกดจิตโดยผู้นำที่มีความสามารถในการโน้มน้าวใจสูง ทำให้พวกเขาต้องแสดงพฤติกรรมออกมาในรูปของการเดินขบวนประท้วง การก่อจลาจล หรืออาจใช้ความรุนแรงรูปแบบอื่นๆ ก็ได้ แต่ในระยะเวลาต่อมา การศึกษาการกระทำร่วม โดยใช้มุมมองดังกล่าวประสบปัญหาในการอธิบายเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 60 เป็นต้นมา มุมมองทางด้านจิตวิทยาสังคมไม่สามารถนำไปใช้อธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ดังเช่น การเดินขบวนของนักศึกษาชาวอเมริกัน (U.S. student movements) เพื่อต่อต้านสงครามเวียดนาม การเดินขบวนประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิของคนผิวดำ (civil rights movements) ขบวนการสิ่งแวดล้อม (environmental movements) ฯลฯ เนื่องจากผู้เข้าร่วมขบวนการเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลางซึ่งมีการศึกษาและฐานะที่ดี ไม่ได้เป็นพวกที่เบี่ยงเบนทางจิตใจตามมุมมองทางจิตวิทยาสังคม นอกจากนี้ผู้ที่เข้าร่วมประท้วงอาจไม่ได้เป็นพวกที่ได้รับความเดือดร้อน โดยตรงในประเด็นที่พวกเขาเคลื่อนไหว แต่เป็นพวกที่ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจึงมีความเห็นอกเห็นใจผู้ที่เดือดร้อนและออกมาประท้วงตามจิตสำนึกที่มีอยู่ของพวกเขา

ดังนั้น ในระยะต่อมาผู้ที่เข้าร่วมเหตุการณ์ในลักษณะดังกล่าวจึงถูกมองว่าเป็นพวกที่มีเหตุผลในการกระทำ มีการคำนวณผลได้ผลเสียที่เกิดขึ้นจากการกระทำเสมอ และได้มีการพัฒนาแนวการวิเคราะห์ที่สามารถอธิบายการกระทำร่วมที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมมากยิ่งขึ้น โดยใช้

* ผู้เขียนได้นำเสนอเหตุผลที่ใช้ทฤษฎี 3 ทฤษฎี ในการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ เอาไว้ใน ภาคผนวก ก

ทฤษฎีที่เรียกว่า “ทฤษฎีการระดมทรัพยากร” (resource mobilization theory)* ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก Mancur Olson⁶ ที่ได้ศึกษาการกระทำร่วมของผู้คนในกลุ่มขนาดต่างๆ และพบว่าเมื่อมีการกระทำร่วมเกิดขึ้นจะเกิดปัญหาการเอาเปรียบในการใช้ผลประโยชน์สาธารณะ (public goods หรือ collective goods) โดยไม่ลงทุนลงแรง (free rider problem) เกิดขึ้น** ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็นเพราะมนุษย์มีคุณลักษณะพื้นฐาน 2 อย่างคือ ความมีเหตุผล(rationality) และความเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว (self interest) มนุษย์จึงต้องการผลประโยชน์ (benefits) สูงที่สุดเท่าที่ตนจะแสวงหาได้ แต่ปัญหาการกระทำร่วม (problem of collective action) นี้สามารถแก้ไขได้โดยการใช้สิ่งจูงใจเฉพาะบุคคล (selective incentives)*** ซึ่งอาจเป็นสิ่งจูงใจทางบวกดังเช่นการให้รางวัล

* ทฤษฎีการระดมทรัพยากร เป็นทฤษฎีที่ได้รับความนิยมมาก ในการอธิบายขบวนการทางสังคมของนักวิชาการชาวอเมริกัน ตัวอย่าง งานวิชาการที่สำคัญ ซึ่งอธิบายแนวความคิด (concepts) ของทฤษฎีนี้ สามารถดูได้จาก John D. McCarthy and Meyer N. Zald, “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory,” *The American Journal of Sociology* 82,6 (May 1977): 1212-1241. นอกจากนี้ ยังสามารถดูสรุปสาระสำคัญของทฤษฎีดังกล่าวได้จาก Bert Klandermans, “New Social Movements and Resource Mobilization: The European and the American Approach revisited” in *Research on Social Movements: The State of the Art in Western Europe and the USA*, ed. Dieter Rucht (Boulder: Campus Verlag; Westview Press, 1991), pp. 24-26. ซึ่ง Klandermans ได้อธิบายคุณแง่สำคัญ ในทฤษฎีการระดมทรัพยากร ว่าสามารถแบ่งออกได้ เป็น 3 อย่าง คือ ผลได้และผลเสีย จากการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมของขบวนการ (costs and benefits of participation) องค์กร (organization) และ ความคาดหวังในความสำเร็จ (expectations of success)

⁶ Mancur Olson, *The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups*, fifteenth printing (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994 [1965 and 1971]).

** อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมา ได้มีนักวิชาการด้านขบวนการทางสังคม ได้แย้งว่า ความจริงแล้วปัญหาการเอาเปรียบ (free rider problem) ดังกล่าว มิใช่ปัญหาหลัก สำหรับขบวนการทางสังคมอีกต่อไป ถ้าขบวนการเหล่านั้น ระดมผู้คนผ่านทางเครือข่ายชุมชน (community networks) และพึงพาอาศัยข้อผูกมัด ที่มีจุดมุ่งหมาย (purposive commitment) กับความสามัคคี (solidarity) ของผู้คนในเครือข่าย แต่ปัญหาที่สำคัญกว่า ดูเหมือนจะเป็น เรื่องเกี่ยวกับระดับของความพร้อม ในการกระทำกิจกรรม (level of action preparedness) ร่วมกับขบวนการเครือข่ายพันธมิตร (friendship networks) ความพยายามในการระดมที่อ่อนแอลง (weak mobilization attempts) และอุปสรรคอื่นๆ (barriers) ดูรายละเอียดใน Dirk Oegema and Bert Klandermans, “Why Social Movement Sympathizers Don’t Participate: Erosion and Nonconversion of Support,” *American Sociological Review* 59,5 (October 1994): 719.

*** Mancur Olson, *The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups*, p. 51. อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องการใช้สิ่งจูงใจเฉพาะบุคคล ในการแก้ปัญหาคือการกระทำร่วม ก็ถูกโต้แย้งจากนักวิชาการคนอื่นๆ เช่นเดียวกัน ดังเช่น Bruce Fireman และ William A. Gamson ที่เห็นว่าปัญหาดังกล่าวสามารถแก้ไขได้โดยวิธีอื่น เช่น ความจงรักภักดี (loyalty) และความรับผิดชอบ (responsibility) เป็นต้น ดู

(reward) หรืออาจเป็นสิ่งจูงใจทางลบดังเช่นการบังคับ (coercion) เพื่อให้บุคคลต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการแบกรับภาระ/ค่าใช้จ่ายต่างๆ (costs) ของส่วนรวมด้วย

ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) มีมุมมองหลักอยู่ 5 ประการ⁷ คือ ประการแรก มุ่งเน้นไปที่การศึกษาการรวบรวมทรัพยากรต่างๆ (the aggregation of resources) ไม่ว่าจะเป็นเงินหรือแรงงาน ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการทำความเข้าใจกิจกรรมของขบวนการทางสังคม

ประการที่สอง มุ่งเน้นไปที่การศึกษารูปแบบขององค์กรของขบวนการทางสังคม (social movement organizations-SMO) เนื่องจากการรวบรวมทรัพยากรต่างๆ จำเป็นต้องมีองค์กรไม่ว่าจะมีรูปแบบที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ตาม

ประการที่สาม มุ่งเน้นไปที่การสร้างสำนึกหรือการรับรู้ (recognition) ให้กับปัจเจกชน (individuals) และองค์กรต่างๆ (organizations) ที่อยู่ภายนอกองค์กรของขบวนการทางสังคม ซึ่งการสร้างสำนึกหรือการรับรู้ดังกล่าวถือเป็นสิ่งที่ช่วยในการตรวจสอบความสำเร็จของขบวนการทางสังคมด้วย

ประการที่สี่ มุ่งเน้นไปที่การศึกษากระแสการหลั่งไหลของทรัพยากร (the flow of resources) ที่เข้าและออกไปจากขบวนการทางสังคมต่างๆ ซึ่งประยุกต์มาจากตัวแบบของอุปทานและอุปสงค์ (supply and demand model) โดยอาจดูจากการเรียกร้องต่างๆ ของขบวนการทางสังคม และผลที่ขบวนการได้รับหลังจากที่เรียกร้องไปแล้ว

ประการที่ห้า มุ่งเน้นไปที่การอธิบายผลได้และผลเสีย (costs and rewards) ที่ปัจเจกชนและองค์กรต่างๆ ได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมของขบวนการทางสังคม ซึ่งผลได้และผลเสียที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคม (the structure of society) และกิจกรรมต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐ

เมื่อเรามองมุมมองที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) ใช้จะเห็นได้ว่าเป็นมุมมองที่มุ่งเน้นไปที่การอธิบายว่าการกระทำร่วม (collective action) ต่างๆ นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร (how) โดยมีได้มุ่งเน้นไปที่การอธิบายสาเหตุของการเกิดขึ้นของการกระทำร่วมต่างๆ

รายละเอียดได้ใน Bruce Fireman and William A. Gamson, "Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective" in Mayer N. Zald and John D. McCarthy, *The Dynamics of Social Movements* (Cambridge: Winthrop Publisher, 1979), pp. 8-44.

⁷ รายละเอียดได้ใน John D. McCarthy and Meyer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory," *The American Journal of Sociology* 82,6: 1216. หรืออาจดูจาก John D. McCarthy and Meyer N. Zald, "Social Movement Organization" in *The Social Movements Reader: Cases and Concept*, eds. Jeff Goodwin and James M. Jasper (Malden: Blackwell Publishing, 2003), p. 171.

เหล่านั้น นั่นคือไม่ได้มุ่งเน้นการตอบคำถามว่าทำไม(why)การกระทำร่วมเหล่านั้นจึงเกิดขึ้นเหมือนดังที่ทฤษฎีดั้งเดิม (traditional theory) อย่างทฤษฎีการลิดรอนเชิงเปรียบเทียบ (relative deprivation theory)* ได้อธิบายไว้ เนื่องจากนักวิชาการตามแนวทางของทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นเห็นว่าความเดือดร้อนต่างๆ (grievances) และการถูกลิดรอน (deprivation) ต่างๆนั้นมีอยู่ทั่วไป ทุกหนทุกแห่งในสังคม แต่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนต่างๆดังกล่าว อาจจะมีได้รวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อต่อสู้เรียกร้องสิทธิที่พวกตนพึงมีพึงได้ หรือเรียกร้องให้รัฐยอมรับเป็นเจ้าของในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้คนเหล่านั้นก็เป็นไปได้ ดังนั้นการอธิบายสาเหตุของการเกิดขึ้นของการกระทำร่วมตามทฤษฎีดั้งเดิมจึงไม่สำคัญเท่ากับการอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นในการระดมผู้คนเข้าร่วมองค์กรของขบวนการทางสังคม(SMOs) ตามแนวทางทฤษฎีการระดมทรัพยากร**

แม้ว่าทฤษฎีการระดมทรัพยากรจะเป็นทฤษฎีที่ได้รับความนิยมมากในการศึกษาขบวนการทางสังคม แต่ขณะเดียวกันทฤษฎีนี้ก็ยังมีจุดอ่อนในเชิงวิพากษ์วิจารณ์อยู่หลายประการ*** ดังเช่น การอธิบายตามแนวทางทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นดูเหมือนจะให้ความสำคัญกับความมีเหตุมีผลในการตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการทางสังคมของปัจเจกบุคคลมากเกินไป เพราะความจริงแล้วมนุษย์มิได้ตัดสินใจอย่างมีเหตุมีผลตลอดเวลา เพราะการตัดสินใจต่างๆนอกจากจะต้องขึ้นอยู่กับบริบท(context)ทางสังคมที่พวกเขาเผชิญอยู่แล้ว ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ดังเช่น บุคลิกภาพ ทัศนคติ สถานภาพทางสังคม ฯลฯ อีกด้วย†

* การถูกลิดรอนเชิงเปรียบเทียบ หมายถึง การรับรู้ถึงความไม่ลงรอยกัน (perception of discrepancy) ระหว่างความคาดหวังด้านคุณค่า (value expectations) กับความสามารถที่จะได้คุณค่า (value capabilities) เหล่านั้นมา ซึ่งเกิดขึ้นในบุคคลต่างๆ คุราลละเอียดใน Ted R. Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton: Princeton University Press, 1970), p. 24.

** ตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างความเดือดร้อน (grievances) กับการเข้ามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวกับขบวนการทางสังคม (social movement participation) ในกรณีอุบัติเหตุ ที่เกิดขึ้นกับโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ ที่เมืองเชอร์โนบิล (Chernobyl) ใ้ได้ใน Karl-Dieter Opp, "Grievances and Participation in Social Movements," *American Sociology Review* 53,6 (December 1988): 853-864.

*** ตัวอย่างงานวิชาการ ที่อธิบายทฤษฎีการระดมทรัพยากร ในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างน่าสนใจ สามารถดูได้จาก J. Craig Jenkins, "Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements," *Annual Review of Sociology* 9 (1983): 527-553.

† ความพยายามที่จะเอาชนะทฤษฎีทางจิตวิทยาสังคม ที่อธิบายการกระทำร่วมของผู้คน ว่าเกิดจากสภาพปัญหาทางจิตใจ หรือความเบี่ยงเบนทางจิตของผู้เข้าร่วม ด้วยการละเลยแนวความคิดทางด้านจิตวิทยาสังคม ได้กลายเป็นจุดอ่อนของทฤษฎีการระดมทรัพยากร ที่พยายามใช้ความมีเหตุผลเพียงอย่างเดียว ในการอธิบายการกระทำร่วม ดังนั้น ในระยะต่อมา จึงมีนักวิชาการที่พยายามแก้ปัญหาดังกล่าว โดยการนำทฤษฎีความคาดหวัง-ค่านิยม (expectancy-value theory) ซึ่งนำความคิดทางจิตวิทยาสังคม ดังเช่น ทัศนคติ การจูงใจ การเลือกและการ

ยิ่งกว่านั้น การนิยามความหมายของ “ทรัพยากร (resources)” และ “ผลประโยชน์ที่จะได้รับ (stakes)” จากการเข้าร่วมขบวนการ ก็ยังไม่มีกรอบนิยามความหมายและรายละเอียดที่ชัดเจนเพียงพอ⁸ ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ศึกษาขบวนการทางสังคมเกิดปัญหาในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่า สิ่งใดถือเป็นทรัพยากรตามทฤษฎีนี้บ้าง เพราะผู้ศึกษาอาจเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เอื้อประโยชน์ต่อการต่อสู้ของขบวนการก็ล้วนแต่เป็นทรัพยากรของขบวนการทั้งสิ้น นอกจากนี้ประเด็นเรื่องผลประโยชน์ (interest) และเป้าหมาย(goal) ของขบวนการก็ยังคงเป็นปัญหาอยู่เพราะขบวนการทางสังคม (social movements) ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่แล้วจะมีองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) หลากหลายองค์กรเข้าร่วมจึงไม่มีความแน่นอนว่าจะต้องมีเป้าหมายหรือผลประโยชน์ที่ตรงกันทุกองค์กร

นอกจากนี้ ทฤษฎีการระดมทรัพยากรยังให้ความสำคัญกับตัวองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) ในการระดมทรัพยากรมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นการจัดการภายในองค์กรและภาวะความเป็นผู้นำ (leadership) ของขบวนการซึ่งเท่ากับเป็นการลดความสำคัญของปัจเจกชนที่เข้าร่วมขบวนการในการเข้ามามีส่วนร่วมเคลื่อนไหว เพราะจะทำให้ผู้เข้าร่วมขบวนการอาจเป็นเพียงแค่เครื่องมือหรือทรัพยากรให้ผู้นำขบวนการใช้ประโยชน์ในการต่อรองเรียกร้องผลประโยชน์จากรัฐเท่านั้น โดยที่ผู้เข้าร่วมขบวนการอาจมิได้มีผลประโยชน์ที่แท้จริงตามที่ตนต้องการก็ได้

2) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory)

การศึกษาขบวนการทางสังคมโดยใช้แนวความคิดตามทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) นั้นแม้ว่าจะได้รับความนิยมอย่างมาก โดยเฉพาะในหมู่นักวิชาการอเมริกัน เนื่องจากแนวความคิดตามทฤษฎีนี้ได้ช่วยให้การศึกษากิจกรรมกระทำร่วม (collective action) หลุดพ้นออกไปจากแนวความคิดดั้งเดิมที่อธิบายสาเหตุการเกิดของการกระทำดังกล่าวของผู้คนว่าเกิดขึ้นเพราะความผิดปกติหรือความเบี่ยงเบนทางจิตใจของผู้คนเหล่านั้น โดยใช้แนวความคิดทางจิตวิทยาสังคมซึ่งยากต่อการอธิบายปรากฏการณ์ในปัจจุบันที่มีขบวนการทางสังคมต่างๆเกิดขึ้นอย่างมากมายในโลกเพื่อต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการ

ตัดสินใจ มาขยายเรื่องการเข้ามามีส่วนร่วม (participation) ในขบวนการทางสังคมของทฤษฎีการระดมทรัพยากร ซึ่งความคิดทางจิตวิทยาสังคมดังกล่าว แตกต่างไปจากที่ใช้ในทฤษฎีทางจิตวิทยาทางสังคมดั้งเดิม ตรงที่นำความคิดเรื่องการใช้ความมีเหตุผล ผนวกรวมเข้าไป ดูรายละเอียดใน Bert Klandermans, “Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory,” *American Sociological Review* 49,5 (October 1984): 583-600.

⁸ Herbert Kitschelt, “Resource Mobilization Theory: A Critique” in Dieter Rucht (ed.), *Ibid*, pp. 330-332.

เปลี่ยนแปลงโลกให้เกิดความเป็นสมัยใหม่ (modernization) ด้วยการสร้างความเป็นอุตสาหกรรม (industrialization) และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (capitalism) ขึ้นในสังคม ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงช่วยทำให้การอธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมต่างๆกลับมาสู่โลกแห่งความเป็นจริงเพราะทฤษฎีมีความเป็นเหตุเป็นผลและเหมาะสมมากยิ่งขึ้นต่อสถานการณ์ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเพียงอย่างเดียวก็ยังคงไม่เพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดจากการกระทำร่วม (collective action) ของปัจเจกชนในรูปแบบต่างๆ แม้ว่าตามความเป็นจริงแล้วองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) จะมีความสำคัญอย่างมากต่อขบวนการทางสังคม (social movements) แต่การมุ่งเน้นไปที่เรื่องทรัพยากร (resources) และองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) เพียงอย่างเดียวเท่ากับเป็นการละเลยต่อบริบททางการเมืองและสังคม (political and social context) ที่ขบวนการทางสังคมดำรงอยู่ ดังนั้นจึงเกิดนักทฤษฎีกลุ่มหนึ่งที่แยกตัวออกมาจากกลุ่มทฤษฎีการระดมทรัพยากร โดยเรียกตัวเองว่านักทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theorist) เนื่องจากพวกเขาเน้นการอธิบายและวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมโดยให้ความสำคัญไปที่สิ่งแวดล้อมทางการเมือง (political environment) ซึ่งขบวนการทางสังคมเผชิญอยู่ โดยเฉพาะในมิติของการศึกษาโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structures)* ดังเห็นได้จาก ตัวแบบกระบวนการทางการเมือง (the political process model) ที่ Doug McAdam ได้สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายการก่อกบฏของคนผิวดำ (Black Insurgency) ในสหรัฐอเมริกา ช่วงปี ค.ศ.1930 ถึงปี ค.ศ. 1970 โดยกล่าวถึงปัจจัย 3 ประการที่เชื่อว่าจะมีความสำคัญต่อการเกิดขึ้นของการกบฏในสังคม ได้แก่ ประการแรก ระดับขององค์กร (level of organization) ที่ประชาชนผู้ได้รับความทุกข์เหล่านั้นดำรงอยู่โดยดูที่ “ความเข้มแข็งขององค์กรดั้งเดิม (indigenous organizational strength)” ที่มีอยู่ ซึ่งสิ่งนี้เปรียบเสมือนการเตรียมพร้อมของประชาชนเหล่านั้น ที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้กับรัฐ

* เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางการเมือง (political environments) หรือโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structures) ถือเป็นปัจจัยสำคัญ ที่เอื้อให้การประท้วงต่างๆเกิดขึ้น สภาพแวดล้อมทางการเมือง ดังกล่าว อาจอยู่ในรูปของ ความสามารถของระบบการเมือง ในการตอบสนองความต้องการของประชาชน รูปแบบโครงสร้างของรัฐบาล (forms of government) ดังเช่น วิธีการเลือกตั้ง (electoral method) ธรรมชาติของฝ่ายบริหาร (the nature of the chief executive) ฯลฯ ดูเพิ่มเติมใน Peter K. Eisinger, “The Conditions of Protest Behavior in American Cities,” *The American Political Science Review*, 67,1 (March 1973): 11-28. และ J. Craig Jenkins and Charles Perrow, “Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972),” *American Sociological Review* 42,2 (April 1977): 249-268.

⁹ Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1982), pp. 36-59.

ประการที่สอง การประเมินความหวังของประชาชน ในความสำเร็จที่จะเกิดขึ้น จากการก่อจลาจล อันเปรียบเสมือนการวัดระดับจิตสำนึก ในการลุกขึ้นมาก่อการจลาจล (insurgent consciousness) ซึ่งจะต้องมีการสร้างการรับรู้ร่วมกัน ดังที่ McAdam เรียกว่า “การปลดปล่อยการรับรู้ (cognitive liberation)” นั่นก็คือ จะต้องทำให้ทุกคนเชื่อว่าระบบการเมือง ที่พวกเขาดำรงอยู่นั้นขาดความชอบธรรม (legitimacy) และพวกเขามีสิทธิที่จะเปลี่ยนแปลงระบบดังกล่าว ให้ดีกว่าเดิม ซึ่งเท่ากับเป็นการทำให้ผู้คนเหล่านั้น รับรู้ถึงความสามารถที่พวกเขามี เพื่อใช้ในการเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง ที่ไม่ชอบธรรมซึ่งดำรงอยู่

ประการที่สาม การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ทางการเมือง (political alignment) ของกลุ่มต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมทางการเมือง (political environment) นั่นก็คือ “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (structure of political opportunities)” ที่กลุ่มผู้เคลื่อนไหวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้

แนวทางการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง (political process approach) นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทาง¹⁰คือ แนวทางของสำนักกระบวนการทางการเมือง (political process school) และแนวทางของสำนักขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movement school) โดยแนวทางของสำนักแรกนั้นเป็นแนวทางที่เกิดขึ้นจากนักวิชาการชาวอเมริกันดังเช่น Charles Tilly , Doug McAdam และ Sidney Tarrow ซึ่งเน้นการสร้างการเชื่อมต่อการเมืองเชิงสถาบัน (institutionalized politics) กับขบวนการทางสังคมหรือการปฏิวัติ (social movements/revolution) ในขณะที่แนวทางที่สองนั้นเป็นของนักวิชาการชาวยุโรปซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาในมิติการเปรียบเทียบโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับขบวนการทางสังคมต่างๆ ตัวอย่างเช่น Hanpeter Kriesi, Herbert Kitschelt, Ruud Koopmans และ Jan Duyvendak

แม้ว่าแนวทางการศึกษาของทั้ง 2 สำนักดังกล่าว จะมีจุดมุ่งเน้นในการศึกษาแตกต่างกัน* แต่ทั้ง 2 สำนักก็มีจุดร่วมในการศึกษาเช่นเดียวกันคือ ทั้งสองสำนักเชื่อว่า ทั้งขบวนการทางสังคมและ

¹⁰ Doug McAdam, John D. McCarthy and Meyer N. Zald, “Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing process – toward a synthetic, comparative perspective on social movements” in *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, eds. Doug McAdam, John D. McCarthy and Meyer N. Zald (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 2-3.

* McAdam, McCarthy และ Zald เห็นว่านักวิชาการชาวอเมริกันนั้นพยายามอธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในโครงสร้างเชิงสถาบันหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เป็นทางการของระบบทางการเมืองระดับประเทศ ในขณะที่นักวิชาการชาวยุโรปนั้น พยายามอธิบายความแตกต่างในโครงสร้าง ขอบเขตและความสำเร็จของขบวนการทางสังคมในเชิงเปรียบเทียบ บนพื้นฐานของความแตกต่างในลักษณะทางการเมืองที่ขบวนการทางสังคมดำรงอยู่ *Ibid*, p. 3.

การปฏิบัติ ต่างก็ถูกกำหนดรูปแบบโดยชุดของข้อจำกัดและโอกาสทางการเมือง (the broader set of political constraints and opportunities) ที่มีอยู่ในบริบทของแต่ละประเทศ ซึ่งขบวนการทางสังคมและการปฏิบัติดำรงอยู่

ข้อจำกัดและโอกาสทางการเมืองดังกล่าวนี้สามารถทำความเข้าใจได้ 3 ประการ** คือ ประการแรก มองโอกาสทางการเมืองที่เกิดขึ้นในรูปแบบเชิงโครงสร้าง (structural fashion) ที่เปลี่ยนแปลงไปโดยปราศจากการแทรกแซงของขบวนการทางสังคม ดังเช่น การแตกแยกกันระหว่างชนชั้นนำทางการเมืองกับชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ (political and economic elites) อาจก่อให้เกิดทรัพยากรและการสนับสนุนทางการเมืองให้กับขบวนการทางสังคมก็ได้

ประการที่สอง มองโอกาสทางการเมืองในช่วงระยะเวลาที่สั้นกว่าประการแรก โดยมองไปที่การเปิดพื้นที่ของสื่อ (media) ให้กับขบวนการทางสังคม ซึ่งการเปิดพื้นที่ดังกล่าวอาจเป็นเพราะการกระทำของขบวนการทางสังคมก่อให้เกิดผลกระทบอย่างสูงต่อสังคม หรืออาจเป็นเพราะประเด็นที่ขบวนการทางสังคมเคลื่อนไหวอยู่เป็นวิกฤตต่อสังคม นอกจากนี้ อาจเกิดจากความเห็นอกเห็นใจของนักการเมืองก็ได้ ซึ่งการเปิดพื้นที่ของสื่อดังกล่าวจะทำให้ขบวนการทางสังคมมีช่องทางในการเรียกร้องและทำให้เกิดกระบวนการสร้างการรับรู้ให้กับสังคมด้วย

ประการที่สาม มองโอกาสทางการเมืองตามลักษณะสำคัญที่มีความถาวร (permanent features) ของโครงสร้างทางการเมืองในแต่ละประเทศ ดังเช่น โครงสร้างการบริหาร ระบบกฎหมาย ระเบียบในการเลือกตั้ง และรัฐธรรมนูญ ซึ่งโครงสร้างดังกล่าวอาจก่อให้เกิดข้อจำกัดต่อสิ่งที่ขบวนการทางสังคมเรียกร้อง

* ผู้ที่สนใจเรื่องของขบวนการปฏิวัติเพื่อประชาธิปไตย (democratic revolutionary movements) ภายหลังยุคสงครามเย็นที่ต่อต้าน โคนล้มระบอบเผด็จการอำนาจนิยม (authoritarian regime) ซึ่งเกิดขึ้นในหลายประเทศว่า เพราะเหตุใดในบางประเทศจึงประสบความสำเร็จ (ดังเช่น ฟิลิปปินส์และรัสเซีย) และในบางประเทศกลับล้มเหลว (ดังเช่น จีนและพม่า) ดูได้ใน Mark N. Katz, "Democratic Revolutions: Why Some Succeed, Why Others Fail," *World Affairs* 166,3 (Winter 2004): 163-170.

** Jeff Goodwin and James M. Jasper (eds.), *The Social Movements Reader: Cases and Concept*, pp. 257-258. นอกจากนี้ การทำความเข้าใจโอกาสทางการเมืองอาจดูจากมิติต่างๆ ของโอกาส (dimensions of opportunity) ที่เปรียบเสมือน ปัจจัยเอื้อต่อความสำเร็จและล้มเหลว ของการกระทำที่เกิดขึ้น ตามที่ Sidney Tarrow ได้แบ่งเอาไว้ 4 ปัจจัย ได้แก่ ทางเข้าไปสู่ระบบการเมืองที่เพิ่มมากขึ้น (increasing access) การเปลี่ยนแปลง/โยกย้ายของตำแหน่งแห่งที่ทางการเมือง (shifting alignment) ความแตกแยกที่เกิดขึ้นในหมูชนชั้นนำ (divided elites) และกลุ่มพันธมิตรที่มีอิทธิพลของขบวนการ (influential allies) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), pp. 76-80.

ดังนั้น ถ้าหากเราเปรียบเทียบโอกาสทางการเมือง ตามมุมมองต่างๆดังกล่าวข้างต้นกับ ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจะเห็นได้ว่าโอกาสทางการเมืองนั้น เปรียบเสมือนทรัพยากรที่อยู่ ภายนอกขบวนการทางสังคมซึ่งยากต่อการควบคุมในการระดม เพราะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม ทางการเมืองที่ดำรงอยู่ ซึ่งแตกต่างไปจากทรัพยากรตามทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory)¹¹ ที่หมายถึง เงิน เครื่องอำนวยความสะดวก และแรงงาน [ในแง่ของการสละ เวลาให้กับกิจกรรมการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม] ซึ่งสามารถระดมมาได้จากปัจเจก บุคคลหรือองค์กรต่างๆที่สนับสนุนขบวนการ

แม้ว่าทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง(political process theory) จะมีข้อดีตรงที่ช่วยเติมเต็ม ให้การศึกษาขบวนการทางสังคมมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ทฤษฎีนี้ก็ ยังได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าใช้กรอบการวิเคราะห์ซึ่งเน้นไปที่การเมืองท้องถิ่นและในระดับประเทศ (the framework of local and national politics) มากเกินไป จึงทำให้ละเลยการต่อสู้ของขบวนการ ทางสังคมที่ได้ก้าวข้ามไปสู่ภายนอกประเทศ ดังนั้นทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองจึงควรขยาย ขอบเขตออกไปให้มีความครอบคลุมประเด็นเรื่องโลกาภิวัตน์(globalization) ที่เป็นเสมือน ทรัพยากร(resources) โอกาส(opportunities) และทางเลือกอีกทางหนึ่ง(alternative targets) สำหรับ นักเคลื่อนไหวข้ามชาติ(transnational activists) ในการสร้างข้อเรียกร้องต่อตัวแสดงทางการเมือง อื่นๆทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกประเทศ¹²

3) ทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (Cultural Framing Theory)

ภายหลังจากการเสื่อมลงของการใช้ทฤษฎีพฤติกรรมร่วมแบบดั้งเดิม(classical collective behavior theory)* ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดจากการกระทำร่วม(collective action) ของ

¹¹ John D. McCarthy and Meyer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory," *The American Journal of Sociology* 82,6: 1216.

¹² Sidney Tarrow, *The New Transnational Activism* (New York: Cambridge University Press, 2005), pp. 8-9.

* ทฤษฎีพฤติกรรมร่วมแบบดั้งเดิม (classical collective behavior theory) สามารถแบ่งแยกตามแนวทาง ที่ใช้ในการอธิบายได้ 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่หนึ่งใช้แนวทางอธิบายตามทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) ดังเช่น งานของ Herbert Blumer (1951) และงานของ Ralph Turner กับ Lewis Killian (1957) เป็นต้น กลุ่มที่สองใช้แนวทางการอธิบายตามทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural-Functionalism) ดังเช่น งานของ Neil J. Smelser (1962) เป็นต้น และกลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มที่ใช้แนวทางการอธิบายตามทฤษฎีการริรอนเชิง เปรียบเทียบ (Relative Deprivation) ดังเช่น งานของ Ted R. Gurr (1970) เป็นต้น แม้ว่าทฤษฎีพฤติกรรมร่วมแบบ ดั้งเดิม จะสามารถแบ่งออกได้หลายกลุ่ม ดังกล่าว แต่ทฤษฎีเหล่านั้น ก็สามารถใช้ตรรกะ (logic) ในการอธิบาย

ประชาชนซึ่งแสดงออกมาไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการเดินขบวน การนัดหยุดงาน หรือการร่วมชุมนุม ในลักษณะใดก็ตามที่แตกต่างไปจากนี้ เพื่อเรียกร้องให้รัฐดำเนินนโยบายต่างๆในการบรรเทาความทุกข์และความเดือดร้อนต่างๆที่เกิดขึ้นกับพวกเขา โดยเฉพาะในช่วงหลังจากปี ค.ศ. 1960 เป็นต้นมา ที่มีขบวนการทางสังคมต่างๆเกิดขึ้นจำนวนมาก (ดังเช่น ขบวนการนักศึกษา ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิสตรี ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิพลเมือง ฯลฯ) การอธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมเริ่มให้ความสนใจไปที่ทฤษฎีหลักๆจำนวน 2 ทฤษฎีในแนวการวิเคราะห์ขบวนการทางการเมืองและสังคม(political and social movement approach) ได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร(resource mobilization theory) ซึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์กระบวนการ(process) ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในองค์กรของขบวนการทางสังคม(social movement organizations-SMOs) โดยเฉพาะในส่วนของกระบวนการระดมทรัพยากรที่จะนำมาใช้สนับสนุนและสร้างพลังในการต่อรองให้กับขบวนการทางสังคม และทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง(political process theory) ที่เห็นว่าขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นจะประสบความสำเร็จตามอุดมการณ์ของขบวนการนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับทรัพยากรและองค์กรของขบวนการทางสังคมเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยโครงสร้างโอกาสทางการเมือง(political opportunity structure) เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งด้วย

อย่างไรก็ตาม การอธิบายการกระทำร่วมที่เกิดขึ้น โดยใช้ทฤษฎีหลักทั้ง 2 ทฤษฎีดังกล่าวก็ยังไม่เพียงพอต่อการอธิบาย* เพราะทฤษฎีเหล่านั้นใช้การอธิบายเชิงโครงสร้างเป็นหลัก ทำให้ดู

ร่วมกันได้คือ ทฤษฎีเหล่านี้ ส่วนแต่อธิบายพฤติกรรมร่วม ที่เกิดขึ้นตามปรากฏการณ์เชิงจิตวิทยาสังคม (social-psychological phenomenon) ดังเช่น อธิบายว่าการกระทำร่วมต่างๆ เกิดจากความตื่นตระหนก (panics) ความบ้าคลั่ง (crazes) ความผิดหวัง (frustration) และความก้าวร้าว (aggression) เป็นต้น ดูบทสรุปรายละเอียดและข้อจำกัดของทฤษฎีเหล่านี้ เพิ่มเติมได้ใน Steven M. Buechler, *Social Movements In Advanced Capitalism, The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism* (London: Oxford University Press, 2002), pp. 20-32.

* การนำทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งมาใช้เป็นหลัก เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ผลงานที่ได้มีข้อบกพร่องเนื่องจากทฤษฎีที่นำมาใช้ มักจะเน้นไปที่แนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง เพียงอย่างเดียว ทำให้เกิดการละเลยแนวคิดอื่นๆไป ทำให้เป็นจุดอ่อนของทฤษฎีได้ ดังนั้น จึงต้องมีการเชื่อมโยงทฤษฎีต่างๆเข้าด้วยกัน เพื่อลดปัญหา ดังกล่าวเห็นได้จาก การนำทฤษฎีทางด้านจิตวิทยาสังคม มาขยายทฤษฎีการระดมทรัพยากร เพื่อช่วยในการอธิบายเรื่องการเข้ามีส่วนร่วม (participation) ในกิจกรรมต่างๆ ที่ขบวนการทางสังคมจัดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการนำกรอบที่ใช้ในการระดม (mobilization frames) มาเชื่อมโยงกับโครงสร้างโอกาสทางการเมือง เพื่อให้ทรัพยากรที่ขบวนการมีอยู่ ถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งประเด็นดังกล่าว สืบเนื่องมาจาก ข้อค้นพบที่ว่า ทรัพยากรที่ขบวนการมีอยู่ จะถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ถ้าเรานำกลยุทธ์ที่สอดคล้องกับกรอบวาทกรรมหลัก (master frame) และโครงสร้างโอกาส (opportunity structure) มาใช้ ดูรายละเอียดแต่ละประเด็น ตามลำดับใน Bert Klandermans, "Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory,"

เหมือนว่า การระดมผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการต่างๆ มีลักษณะคงที่(static)อยู่ตลอดเวลา ทั้งที่ความจริงแล้ว การเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการทางสังคมของประชาชนโดยทั่วไปนั้น จะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะมีปัจจัยต่างๆหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการ ทั้งปัจจัยที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้เข้ามามีส่วนร่วมเอง ดังเช่น ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อผู้ที่เผชิญความเดือดร้อน ความไม่พอใจต่อนโยบายของรัฐที่เป็นอยู่ ฯลฯ และปัจจัยภายนอกที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเผชิญอยู่ ดังเช่น ความเสี่ยงอันตรายจากการปราบปรามของรัฐ ช่องทางในการเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจออกนโยบาย ฯลฯ นอกจากนี้ ขบวนการทางสังคมต่างๆที่เกิดขึ้นจะประสบความสำเร็จได้ ก็มิได้ขึ้นอยู่กับการระดมทรัพยากรตามทฤษฎีการระดมทรัพยากรแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การสร้างความหมายใหม่ๆให้กับสิ่งที่ขบวนการเรียกร้อง ซึ่งความหมายต่างๆที่ถูกสร้างขึ้นจะต้องมีความแตกต่างไปจากความหมายที่มีอยู่เดิมในสังคมเพื่อให้เกิดความสนใจและความตระหนักถึงสิ่งที่ขบวนการเรียกร้อง และจะนำมาสู่การสนับสนุนจากส่วนต่างๆของสังคมในที่สุด

ดังนั้น การอธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมในระยะต่อมา จึงเป็นการเชื่อมโยงมุมมองจิตวิทยาสังคมเข้ากับมุมมองการระดมทรัพยากรเข้าด้วยกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการนำแนวทฤษฎีวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม กลับเข้ามาสู่การอธิบายขบวนการทางสังคมอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่มีมุมมองตามทฤษฎีพฤติกรรมร่วมแบบดั้งเดิม(classical collective behavior theory) ได้เสื่อมความนิยมลงไปดังที่กล่าวไว้

การกลับมาของมุมมองเชิงวัฒนธรรมในครั้งนี้ เกิดขึ้นเมื่อ David Snow และเพื่อนร่วมงานของเขาได้นำทฤษฎีกระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม (framing process theory) เข้ามาใช้ในการอธิบายการเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการ (movement participation) ของผู้คนในสังคม โดยขยายมุมมองการวิเคราะห์กรอบวาทกรรม (frame analytic perspective) ของ Erving Goffman ที่ได้ให้คำนิยามว่า “กรอบ (frame)” หมายถึง “แผนผัง/แบบแผนในการตีความ (schemata of interpretation)” ซึ่งทำให้ปัจเจกชนสามารถ “กำหนดที่ตั้ง (locate) รับรู้ (perceive) ระบุ

(identify)และจัดประเภท (label)” เหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในเนื้อที่ชีวิต (life space)ของพวกเขารวมทั้งที่เกิดขึ้นในโลกอันกว้างใหญ่ด้วย¹³

David Snow และ Robert Benford ได้กล่าวถึงงานที่นักเคลื่อนไหว (activists) ต้องทำในการสร้างกรอบวาทกรรมหลักๆ มีอยู่ 3 ประการ¹⁴คือ ประการแรก การสร้างกรอบในการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic framing) หมายถึงการนิยามปัญหา (problem) รวมถึงคุณลักษณะของความผิด (blame) หรือความเป็นเหตุเป็นผล (causality) ของความเดือดร้อน (grievances) ที่เกิดขึ้นจากปัญหาสังคมเพื่อให้ขบวนการมีเป้าหมายในการกระทำสิ่งต่างๆเพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งการสร้างกรอบในขั้นตอนนี้จำเป็นต้องมีการตีความปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นด้วย¹⁵

ประการที่สอง การสร้างกรอบในการคาดคะเนทางออกของปัญหา (prognostic framing) หมายถึงการเสนอทางแก้ปัญหารวมถึงแผนการ (strategies) ยุทธวิธี (tactics) ที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมกับปัญหาที่ขบวนการได้นิยามเอาไว้เพื่อให้ขบวนการประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางเอาไว้ ซึ่งทางออกของปัญหาอาจมีการนำเสนอไว้หลากหลายหนทาง ถึงแม้ว่าจะเป็น การนำเสนอของขบวนการเดียวกันก็ตาม¹⁶

ประการที่สาม การสร้างกรอบในการจูงใจ (motivational framing) หมายถึงการสร้างเครื่องมือต่อสู้ (arms) และคำชี้แจงเหตุผล (rationale) เพื่อใช้ในการกระทำของขบวนการ ซึ่งเครื่องมือต่อสู้ดังกล่าวสามารถจัดเตรียมขึ้นมาจากการใช้ถ้อยคำที่กระตุ้นจิตใจ (vocabulary of motives) ให้ประชาชนออกมามีการกระทำตามวิธีแก้ปัญหากที่ขบวนการเสนอเอาไว้ ซึ่งการสร้างกรอบในการจูงใจดังกล่าวจำเป็นต้องคำนึงถึงประสบการณ์ที่มีอยู่ร่วมกัน (collective experience) ของประชาชนเหล่านั้นด้วย¹⁷

¹³ Erving Goffman, *Frame Analysis* (Cambridge: Harvard University Press, 1974), p. 21. cited in David A. Snow, E. Burke Rochford, Jr., Steven K. Worden and Robert D. Benford, “Frame Alignment Process, Micromobilization and Movement Participation,” *American Sociological Review*, 51 (August 1986): 464.

¹⁴ David A. Snow and Robert D. Benford, “Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization” in *From Structure to Action*, eds. Bert Klandermans, Hanspeter Kriesi, and Sidney Tarrow (Greenwich, CT: JAI Press, 1988), pp. 197-218. cited in Steven M. Buechler, *Social Movements In Advanced Capitalism, The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*, p. 41.

¹⁵ Donatella della Porta and Mario Diani, *Social Movement: An Introduction*, 2nd ed. (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006), pp. 74-75.

¹⁶ *Ibid*, p. 77.

¹⁷ *Ibid*, p. 79.

นอกจากนี้ William Gamson¹⁸ ได้กล่าวถึงกรอบที่ขบวนการทางสังคมใช้ว่ามีทั้งหมด 3 ชนิดคือ กรอบที่ใช้สรุปปัญหาสังคม (aggregate frames) กรอบที่แสดงถึงความสอดคล้องกันของปัญหา (consensus frames) และกรอบการกระทำร่วม (collective action frames) ซึ่งความหมายของกรอบแต่ละชนิดมีดังต่อไปนี้

กรอบที่ใช้สรุปปัญหาสังคม (aggregate frames) หมายถึง กรอบที่ใช้นิยามประเด็นต่างๆ (issues) ที่เกิดขึ้นว่าประเด็นใดบ้างเป็นปัญหาสังคม และกำหนดความรับผิดชอบให้กับผู้คนที่ได้รับข้อความของกรอบการกระทำใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหา

กรอบที่แสดงถึงความสอดคล้องกันของปัญหา (consensus frames) หมายถึง กรอบที่นิยามปัญหาสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้เป็นปัญหาเดียวกัน ซึ่งปัญหาเหล่านี้สามารถถูกแก้ไขได้โดยการกระทำร่วม (collective action) แต่กรอบที่ใช้นี้ยังไม่มีกระบวนการถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้กระทำกร่วมอย่างชัดเจนเหมือนกับกรอบการกระทำร่วมที่จะกล่าวถึงต่อไป

กรอบการกระทำร่วม (collective action frames)* หมายถึง กรอบที่นิยามปัญหาทั้งที่เกิดขึ้นจากความเข้าใจผิดในเนื้อหาของปัญหาที่เกิดขึ้นและอาจเกิดขึ้น โดยมีสาเหตุจากบุคคลหนึ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ (identifiable actor) ว่าเป็นใคร ซึ่งในกรอบที่ใช้นี้จะมีการสถาปนาความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่าง “พวกเรา (us)” ซึ่งหมายถึงสมาชิกของขบวนการทางสังคมที่ใช้การกระทำร่วมในการแก้ไขปัญหาก็กับ “พวกเขา (they)” ซึ่งหมายถึงผู้กระทำการที่เป็นต้นเหตุของปัญหา

อย่างไรก็ตาม กรอบต่างๆ (frames) ที่ขบวนการทางสังคมสร้างขึ้นมาอาจจะไม่สามารถประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางเอาไว้ (โดยเฉพาะในแง่ของการระดมผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการทางสังคม) ถ้าขบวนการทางสังคมขาดกระบวนการจัดวางกรอบ (frame alignment processes)¹⁹ เพราะกระบวนการดังกล่าวจะช่วยเชื่อมโยงความเชื่อ/แนวโน้มในการตีความ (interpretive orientations) ของปัจเจกบุคคลกับองค์การของขบวนการทางสังคมเข้าด้วยกัน ซึ่ง

¹⁸ Cited in Fisher, K., “Locating Frames in the Discursive Universe,” *Sociological Research Online*, 2,3 (1997): 8. available from: <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/3/4.html>

* กรอบการกระทำร่วม (collective action frames) ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ความอยุติธรรม (injustice) การกระทำ (agency) และอัตลักษณ์ (identity) สามารถดูรายละเอียดขององค์ประกอบทั้งหมดดังกล่าวได้ใน William A. Gamson, *Talking Politics* (Boston: Cambridge University Press, 1992), pp. 7-8. หรือดูจาก William A. Gamson, “Constructing Social Protest” in *Social Movements and Culture* eds. Hank Johnston and Bert Klandermans (London: UCL Press, 1995), p. 90.

¹⁹ David A. Snow, E. Burke Rochford, Jr., Steven K. Worden and Robert D. Benford, “Frame Alignment Process, Micromobilization and Movement Participation,” *American Sociological Review*, 51: 464-481.

กระบวนการจัดวางกรอบนั้นประกอบด้วยกระบวนการย่อยๆจำนวน 4 กระบวนการ คือ กระบวนการเชื่อมโยงกรอบวาทกรรม (frame bridging) กระบวนการเพิ่มรายละเอียดให้กับกรอบวาทกรรมที่ใช้ (frame amplification) กระบวนการขยายกรอบวาทกรรม (frame extension) และ กระบวนการเปลี่ยนรูปของกรอบวาทกรรม (frame transformation)

กระบวนการจัดวางกรอบวาทกรรมดังกล่าวจะช่วยให้อกรอบวาทกรรมที่ขบวนการแต่ละขบวนการสร้างขึ้นสามารถเข้าไปสู่พื้นที่สาธารณะทางความคิด (public sphere) ได้โดยมีเป้าหมายที่การเข้าไปมีอิทธิพลต่อการสร้างจิตสำนึกและการตระหนักรู้ถึงปัญหาของสาธารณชน เพื่อระดมผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการ* ซึ่งหนทางที่กรอบวาทกรรมต่างๆเข้าไปสู่พื้นที่สาธารณะทางความคิดดังกล่าวได้นั้นอาจเกิดจากการปฏิสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว(face-to-face interaction) หรืออาจผ่านทางสื่อ (media) ต่างๆ ดังเช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ หนังสือ บทความ หรือวรรณกรรมต่างๆ ฯลฯ โดยเฉพาะหนทางหลังนี้ขบวนการทางสังคมควรให้ความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จของขบวนการทางสังคม²⁰ แม้ว่าขบวนการทั้งหลายเหล่านี้จะต้องเผชิญกับปัญหาอันเกิดมาจากปฏิสัมพันธ์ที่มีกับสื่อหลายประการ ดังเช่น ปัญหาความไม่เป็นกลางของสื่อ อันเนื่องมาจากสื่อต่างๆมีความสามารถในการนำเสนอข้อมูลแตกต่างกัน ดังนั้นสื่อจึงต้องเลือกข้อมูลที่น่าสนใจและตรงกับความต้องการของสาธารณชน²¹ นอกจากนี้ยังมีปัญหาอันเกิดมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับสื่อที่มีลักษณะไม่สมมาตรกัน (asymmetry) อีกด้วย²² อย่างไรก็ตาม แม้ว่าขบวนการทางสังคมจะต้องเผชิญกับปัญหาหลายประการ

* กรอบวาทกรรมที่สามารถระดมสาธารณชน เข้ามาสู่ขบวนการได้ จะต้องให้ความสำคัญต่อการเข้าไปมีอิทธิพลต่อการก่อการตีความ ที่ครอบคลุมกรอบต่างๆที่เกี่ยวข้อง (global interpretative frames) หรือที่เรียกว่า “กรอบการตีความหลัก” (master frames) ซึ่งเป็นกรอบที่ให้ความหมาย (meaning) ในขอบเขตที่กว้างขวาง และครอบคลุมกรอบการตีความเฉพาะบุคคล (domain-specific interpretative frames) ซึ่งกำหนดชุดของพฤติกรรมและชีวิตส่วนตัวของแต่ละบุคคลอีกทีหนึ่ง ดูรายละเอียดของกรอบการตีความทั้งสองชนิดดังกล่าวได้ใน *Ibid*: 474-475.

²⁰ คุบบทบาทของสื่อในการสร้างกรอบวาทกรรมได้ใน Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*, 2nd ed., pp. 114-116.

²¹ Mayer N. Zald, “Culture, ideology and strategic framing” in *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, eds. Doug McAdam, John D. McCarthy and Meyer N. Zald , p. 270.

²² คุได้จาก William A. Gamson and Gadi Wolfsfeld, “Movements and Media as Interacting Systems,” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528, Citizens, Protest, and Democracy (July 1993): 114-125.

ดังกล่าว แต่ขบวนการทางสังคมก็ยังคงต้องการสื่อ (media) โดยมีจุดมุ่งหมายหลักๆอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก ขบวนการทางสังคมจำเป็นต้องใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการระดม(mobilization) ทรัพยากรต่างๆเข้าสู่ขบวนการ ประการที่สอง ขบวนการทางสังคมสามารถใช้สื่อเป็นตัวกลางในการให้เหตุผล(validation) ในการเคลื่อนไหวเรียกร้องตามประเด็นปัญหาต่างๆที่ขบวนการเผชิญอยู่ และประการสุดท้าย สื่อที่เผยแพร่ข่าวการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมจะช่วยทำให้ขอบข่ายของความขัดแย้ง (scope of conflict) ถูกขยายกว้างออกไป ซึ่งอาจจะทำให้มีบุคคลที่สามซึ่งเห็นอกเห็นใจขบวนการหรือประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เข้ามาเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการมากขึ้นก็ได้²³

อย่างไรก็ตาม การเข้าไปยึดกุมพื้นที่สาธารณะทางความคิดของขบวนการทางสังคมก็ต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆที่เกิดจากกระบวนการแข่งขัน (competitive process) ทั้งที่เกิดขึ้นภายนอกและภายในขบวนการ²⁴ การแข่งขันที่เกิดขึ้นภายนอกนั้นก็คือ“การต่อสู้ในการสร้างกรอบวาทกรรม (framing contest)” ซึ่งหมายถึงการต่อสู้ระหว่างกรอบวาทกรรมที่ขบวนการต่างๆสร้างขึ้นมากับกรอบวาทกรรมที่ขบวนการโต้กลับ (countermovements) สร้างขึ้นมาเพื่อแย่งชิงการสนับสนุนจากผู้คนและทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมให้เข้ามาสู่ขบวนการของตน ยิ่งกว่านั้นขบวนการต่างๆยังต้องผ่านการแข่งขันในการสร้างกรอบวาทกรรมภายในขบวนการ (intramovement contest) ขององค์กรของขบวนการต่างๆ (movement organization) ในเรื่องกลยุทธ์ (tactics) และเป้าประสงค์ (goals) ของขบวนการอีกด้วย

หลังจากที่ผู้เขียนนำเสนอ ทฤษฎีต่างๆ ที่ใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้แล้ว อันดับต่อไป ผู้เขียนจะยกตัวอย่างของงานวิจัยที่ศึกษาความสำเร็จ ความล้มเหลวและผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม โดยใช้ทฤษฎีต่างๆ ดังปรากฏในตาราง ซึ่งนำมาสู่ข้อถกเถียงในประเด็นปัญหาของการกำหนดค่านิยาม การตรวจวัด และประเมินความสำเร็จ ความล้มเหลว และผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม ตามลำดับ ดังนี้

การกำหนดค่านิยาม : ความสำเร็จ (success) ความล้มเหลว (failure) และผลสะท้อน (impacts)

การนิยามความหมายของคำว่า “ความสำเร็จ(success)” “ความล้มเหลว(failure)” และ “ผลสะท้อน(impacts)” เป็นสิ่งสำคัญมาก สำหรับผู้ศึกษาขบวนการทางสังคม เพราะการสร้างค่านิยามต่างๆดังกล่าว ช่วยให้ผู้ศึกษาประเมินหรือตรวจสอบได้ว่า ขบวนการทางสังคมต่างๆ ที่ตนศึกษานั้น

²³ *Ibid*, p. 116.

²⁴ Mayer N. Zald, “Culture, ideology and strategic framing” in *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, eds. Doug McAdam, John D. McCarthy and Meyer N. Zald , pp. 269-270.

ก่อให้เกิดผลจากกระทำ(outputs) และผลลัพธ์(outcomes) ที่ตามมาภายหลังอย่างไร นอกจากนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าว ได้บรรลุตามจุดมุ่งหมายของขบวนการหรือไม่ เท่าที่ผ่านมา มีการกำหนดค่านิยมผลลัพธ์(outcomes) ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของขบวนการทางสังคม โดยนักวิชาการตะวันตกหลายท่าน แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของเรื่องที่ศึกษา แต่ก็มีลักษณะมุมมองที่คล้ายคลึงกันเป็นจุดร่วม กล่าวคือ นักวิชาการส่วนใหญ่มุ่งความสำเร็จของการกระทำของขบวนการทางสังคมตามกรอบของกระบวนการทางนโยบาย(policy process) ดังเช่น

William Gamson²⁵ ทำการศึกษากลุ่มผู้ท้าทายระบบการเมือง(challenging groups) จำนวน 53 กลุ่มในประเทศสหรัฐอเมริกา นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1800 ถึง ปี ค.ศ. 1945 *ว่า มีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้ขบวนการเหล่านั้นประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวประท้วง โดยกำหนดให้ความสำเร็จ(success) อยู่ในรูปของชุดของผลลัพธ์(set of outcomes) ที่กลุ่มผู้ท้าทายได้รับจากการกระทำของพวกเขา ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม** คือ 1) การยอมรับ (acceptance) จากคู่ปรปักษ์(antagonist) ว่าพวกเขามีความชอบธรรมที่จะเรียกร้องผลประโยชน์ต่างๆ และ 2) ผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆ(new advantages) ที่ได้รับทั้งในช่วงที่ทำการท้าทายระบบการเมืองและภายหลังจากนั้น ซึ่งผลลัพธ์ที่เป็นไปได้ของกลุ่มท้าทายสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท*** ได้แก่

1) การได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่ (full response) หมายถึง ผู้ท้าทายได้รับการยอมรับจากฝ่ายคู่ปรปักษ์และได้รับผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆ

²⁵ William A. Gamson, *The Strategy of Social Protest*, 2nd ed. (Belmont, California : Wadsworth, 1990[1975]).

* จุดเริ่มต้นของการศึกษาเกิดมาจากความสงสัยในเรื่องความพอเพียง(adequacy)ของทฤษฎีพหุนิยม(pluralist theory)ซึ่งใช้ในการอธิบายการเมืองของชาวอเมริกัน(American politics) ที่อธิบายว่ากลุ่มที่จะประสบความสำเร็จในการประท้วง มีเพียงแต่กลุ่มที่มีเป้าหมาย(objects)ไม่ขัดต่อโครงสร้างและค่านิยมทางสังคมแบบพหุนิยม(pluralist social structure and values) นอกจากนี้กลุ่มเหล่านี้จะต้องใช้วิธีการในเชิงสถาบันที่จัดเตรียมสำหรับการเมืองแบบพหุนิยม โดยเฉพาะระบบการเลือกตั้ง(electoral system) ระบบการกดดันทางการเมืองหรือการวิ่งเต้น(political pressure or lobbying system)เท่านั้นจึงจะประสบความสำเร็จ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *Ibid*, p.12.

** ดูรายละเอียดที่ Gamson ใช้วัดระดับของการยอมรับ(acceptance) และผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆ(new advantages) เพิ่มเติมได้ใน *Ibid*, pp. 28-29,31-35.

*** การแบ่งผลลัพธ์ที่เกิดจากการท้าทายของกลุ่มต่างๆ 4 ประเภทดังกล่าวนี้ Gamson ถือว่ากลุ่มท้าทาย(challenging groups)จะประสบความสำเร็จ(success)ก็ต่อเมื่ออยู่ในประเภทของการได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่(full response)เท่านั้น

2) การได้รับสิทธิโดยอีกฝ่ายไม่เต็มใจ (preemption) หมายถึง การได้รับผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆจากการท้าทายระบบการเมือง แต่ไม่ได้รับการยอมรับจากฝ่ายคู่ปรปักษ์

3) การได้รับเข้าเป็นพวกเดียวกัน (co-optation) หมายถึง การได้รับการยอมรับจากฝ่ายคู่ปรปักษ์โดยไม่ได้รับผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆจากการท้าทายระบบการเมือง

4) การพังทลาย/การล่มสลาย (collapse) หมายถึง การไม่ได้รับการยอมรับจากคู่ปรปักษ์รวมทั้งไม่ได้รับผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆจากการท้าทายระบบการเมือง

Paul D. Schumaker²⁶ ทำการศึกษาของกลุ่มประท้วง (protest groups)* ในประเด็นเกี่ยวกับการตอบสนองทางนโยบาย (policy responsiveness) ของระบบการเมืองท้องถิ่นที่มีต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วง โดยมีคำถามในการศึกษา 2 ประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประสิทธิผล (effectiveness) ของกิจกรรมของกลุ่มประท้วงในการเมืองท้องถิ่น²⁷ ได้แก่ ประการแรก ระบบการเมืองท้องถิ่นตอบสนองต่อกิจกรรมและข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงตามปกติจริงหรือไม่? และประการที่สอง เสน่ห์ที่ทำให้ระบบการเมืองท้องถิ่นตอบสนองต่อข้อเรียกร้องและกิจกรรมของกลุ่มประท้วงมากที่สุดคืออะไร?

Schumaker ได้กำหนดขอบเขตในการตอบสนองของรัฐที่มีต่อข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงเพื่อใช้เป็นตัววัดประสิทธิผลของกิจกรรมการประท้วงของแต่ละกลุ่ม โดยใช้หลักการแบ่ง

²⁶ Paul D. Schumaker, "Policy Responsiveness to Protest-Group Demands," *The Journal of Politics* 37, 2.(May,1975): 488-521.

* ผลงานชิ้นนี้เกิดขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออุดช่องว่าง/ข้อบกพร่องที่เกิดจากการศึกษาการเมืองของกลุ่มประท้วงโดยนักวิชาการคนอื่นๆก่อนหน้านี้ ดังเช่น Michael Lipsky, "Protest as a Political Resource," *The American Political Science Review*, 62, 4 (December 1986): 1144-1158. ที่ได้นิยามความหมายของกลุ่มประท้วงว่าหมายถึงกลุ่มคนที่ใช้ยุทธวิธีดังเช่น การเดินขบวน (demonstrations) การกีดขวาง/ขัดขวาง (obstructions) การคว่ำบาตร (boycott) และยุทธวิธีการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้เป็นไปตามธรรมเนียมของระบบการเมือง (unconventional participation strategies) อื่นๆ ซึ่ง Schumaker เห็นว่าการสร้างค่านิยมของกลุ่มประท้วงในลักษณะดังกล่าวนั้นถูกต้องเพียงบางส่วน เพราะความจริงแล้วกลุ่มประท้วงก็สามารถใช้ยุทธวิธีตามธรรมเนียมของระบบการเมืองปกติได้เช่นเดียวกับกลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) เพียงแต่ว่ากลุ่มประท้วงไม่ได้มีหนทางเข้าหาเจ้าหน้าที่รัฐ (authorities) ตามปกติดังที่กลุ่มผลประโยชน์กระทำ แต่จะอยู่ในลักษณะของการเข้าหาเจ้าหน้าที่รัฐในประเด็นที่เฉพาะเจาะจง (issue-specific basis) ในบางครั้งบางคราวเท่านั้น ดูใน Paul D. Schumaker, "Policy Responsiveness to Protest-Group Demands," *The Journal of Politics* 37,2.: 490-491.

²⁷ *Ibid.*: 491.

ขอบเขตตามสภาพการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางนโยบายของรัฐ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 5 ระดับ²⁸ คือ

ระดับที่ 1) การตอบสนองของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยการยอมรับฟังข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วง (access responsiveness)

ระดับที่ 2) การตอบสนองของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยการนำข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงเข้ามาสู่วาระทางการเมือง (agenda responsiveness)

ระดับที่ 3) การตอบสนอง โดยการนำข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงมาเป็นนโยบายใหม่ของรัฐ (policy responsiveness) ในขั้นตอนนี้รัฐจะนำวาระทางการเมืองไปออกเป็นระเบียบกฎหมาย ข้อบังคับ หรือกฎหมายต่างๆ อย่างไรก็ตาม ระเบียบกฎหมาย ข้อบังคับ หรือกฎหมายต่างๆ ที่ออกไปดังกล่าว ก็อาจจะไม่ถูกนำไปปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพก็ได้ แต่ถ้าหากเราแน่ใจว่ากฎหมายดังกล่าวถูกนำไปใช้บังคับอย่างมีประสิทธิภาพ การตอบสนองของรัฐก็จะเข้าสู่ระดับต่อไปคือ

ระดับที่ 4) การตอบสนอง โดยการนำนโยบายใหม่ที่เกิดจากข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงไปปฏิบัติอย่างจริงจัง (output responsiveness) และถ้ากฎหมายที่รัฐนำไปใช้สามารถลดความเดือดร้อนของกลุ่มประท้วงได้ก็จะเข้าสู่ระดับสุดท้ายคือ

ระดับที่ 5) การตอบสนองในระดับที่ประสบความสำเร็จในการบรรเทาความเดือดร้อนให้กับกลุ่มประท้วง (impact responsiveness)

Herbert Kitschelt²⁹ ได้ศึกษาขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ (Anti-Nuclear Movements) ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศฝรั่งเศส สวีเดน สหรัฐอเมริกา และเยอรมันตะวันตกในเชิงเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบ เพื่ออธิบายว่า เพราะเหตุใดขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ที่เกิดขึ้นในประเทศที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะขบวนการคล้ายคลึงกันทั้งด้านเป้าหมาย (objectives) การเกิดและเติบโตขึ้นของความขัดแย้ง (conflicts) รวมทั้งการถูกกีดกัน (deprivation) และความเดือดร้อน (grievance) ที่ขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ที่ศึกษาได้รับ จึงได้ผลลัพธ์ (outcomes) ในการเคลื่อนไหวต่อต้านนิวเคลียร์แตกต่างกัน ซึ่ง

²⁸ *Ibid*: 494-495.

²⁹ Herbert P. Kitschelt, "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies," *British Journal of Political Science*, 16,1 (January 1986), pp. 57-85.

* Kitschelt ได้ทำการเปรียบเทียบขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ที่เกิดขึ้นภายในประเทศต่างๆ ดังกล่าว ซึ่งพบว่าขบวนการเหล่านี้มีความคล้ายคลึงหลายประการดังเช่น ด้านเป้าหมาย (objectives) ของขบวนการ (ดังเช่น ป้องกันไม่ให้เกิดการสร้างโรงกำเนิดไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ (nuclear power plants)) ด้านการเกิดและเติบโตขึ้นของความขัดแย้ง (conflicts) ที่เกิดขึ้นมาจากระดับท้องถิ่นหลังจากเกิดวิกฤตพลังงาน (energy crisis) เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1973-1974 เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน *Ibid*: 60-61.

Kitschelt ได้ตอบคำถามดังกล่าวโดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง(Political Opportunity Structures) เป็นแนวคิดสำคัญในการตอบคำถาม โดยมุ่งเน้นไปที่ลักษณะของระบอบการเมือง (political regime) และรูปแบบของนโยบาย(policy style)ที่รัฐนำออกมาใช้ และอธิบายประเด็นดังกล่าวในรูปของสภาพเปิดโล่งของระบอบการเมือง(the openness of political regime) ที่มีต่อข้อเรียกร้องใหม่ๆ* ในฐานะที่เป็นปัจจัยนำเข้าสู่ระบบการเมือง ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือประเภทแรก สภาพที่ระบอบการเมืองเปิด(open) ต่อการเรียกร้องต่างๆทางการเมือง และประเภทที่สอง สภาพที่ระบอบการเมืองปิด(closed) ต่อการเรียกร้องต่างๆทางการเมือง และนำความสามารถของระบบการเมือง(capacity of political systems)ในด้านการนำนโยบายไปปฏิบัติมาใช้** ในฐานะที่เป็นปัจจัยนำออกของระบบการเมือง โดยแบ่งเป็น 2 ประการ เช่นเดียวกัน คือ ประการแรก สภาพที่รัฐสามารถนำนโยบายไปปฏิบัติได้ตามเป้าหมายที่วางไว้(strong) และประการที่สอง สภาพที่รัฐไม่สามารถนำนโยบายไปปฏิบัติได้ตามเป้าหมายที่วางไว้(weak) นอกจากนี้ Kitschelt ยังใช้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในแต่ละประเทศ เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จ(success) ที่ขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ดังกล่าวได้รับ โดยดูจากผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของขบวนการ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ผลสะท้อนเชิงกระบวนการ/วิธีการ(procedural impacts)ในการเข้าถึงการทำการตัดสินใจทางการเมืองที่เป็นทางการ โดยดูว่าระบอบการเมืองได้เปิดช่องทางใหม่ๆให้ผู้ประท้วงเข้ามามีส่วนร่วมในการออกนโยบายและยอมรับกลุ่มผู้ประท้วงในฐานะที่เป็นตัวแทนโดยชอบธรรมในการเรียกร้องหรือไม่

* ปัจจัยที่กำหนดสภาพเปิดโล่งของระบอบการเมืองนั้นมีอยู่อย่างน้อย 4 ประการคือ 1) จำนวนพรรคการเมือง ก๊ก/ฝ่าย และกลุ่มต่างๆทางการเมืองที่ส่งอิทธิพลต่อระบอบการเมืองให้มีสภาพเปิดโล่งต่อข้อเรียกร้องต่างๆ 2) ความสามารถของฝ่ายนิติบัญญัติในการพัฒนาและควบคุมนโยบายอย่างเป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร 3) แบบแผนต่างๆที่เกิดจากการทำหน้าที่เป็นคนกลางระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆและฝ่ายบริหาร และ 4)หนทางที่นำข้อเรียกร้องใหม่ๆเข้าไปสู่กระบวนการก่อตัวของการประนีประนอมและการตกลงร่วมกันในการสร้างนโยบาย คูใน *Ibid*: 63.

** ความสามารถของระบบการเมืองในการนำนโยบายไปปฏิบัตินั้นมี 3 มิติ ได้แก่ 1) การรวมศูนย์อำนาจของรัฐ(centralization)ในการออกนโยบาย 2) การควบคุมของรัฐเหนือผู้มีส่วนร่วมในตลาดทางเศรษฐกิจที่ส่งอิทธิพลต่อพื้นที่นโยบาย(policy areas) ดังเช่น กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ภาคการเงิน(finance sector) เป็นต้น และ 3) ความอิสระและอำนาจอันชอบธรรมที่ระบบทางกฎหมาย(judiciary)มีอยู่ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้น คูเพิ่มเติมใน *Ibid*: 64.

2) ผลสะท้อนเชิงการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่(substantive policy impacts)[ดังเช่น กฎหมายต่างๆ] โดยดูว่ามีการเปลี่ยนแปลงของนโยบายที่ออกมาในรูปของการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของผู้ประท้วงหรือไม่

3) ผลสะท้อนเชิงโครงสร้าง(structural impacts)ในฐานะที่เป็นตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงสภาพของโครงสร้างโอกาสทางการเมืองซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นตามมาภายหลังจากขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ดำเนินกิจกรรมของตน

Paul Burstein, Rachel L. Einwohner, และ Jocelyn A. Hollander³⁰ ได้ร่วมกันศึกษาความสำเร็จของขบวนการทางการเมือง(political movements) โดยใช้มุมมองเรื่องการต่อรอง(bargaining perspective)* ที่พัฒนาขึ้นมาจากทฤษฎีการระดมทรัพยากร(resource mobilization theory) มาสร้างเป็นกรอบแนวคิด(conceptual framework) เพื่อใช้ทำการศึกษาผลลัพธ์ของขบวนการทางสังคม(social movement outcomes) ว่าประสบความสำเร็จหรือไม่ โดยวัดความสำเร็จจากการบรรลุจุดหมาย(goals) ของขบวนการที่ศึกษา แต่เนื่องจากขบวนการแต่ละขบวนการที่เกิดขึ้นอาจประกอบด้วยองค์กรของขบวนการทางสังคม(SMOs) หลายองค์กรซึ่งมีจุดหมาย(goals) แตกต่างกันไป ดังนั้น Burstein(et.al.) จึงต้องนิยามความหมายของ“จุดหมายของขบวนการ”ให้อยู่ในรูปของเป้าหมาย(objects) ที่เป็นทางการขององค์กรของขบวนการทางการเมือง ซึ่งก็คือการตอบสนองทางนโยบายของรัฐ(policy responsiveness)** โดยแบ่งออกเป็น 6 ชนิด³¹ คือ

³⁰ Paul Burstein, Rachel L. Einwohner, and Jocelyn A. Hollander, “The Success of Political Movements: A Bargaining Perspective” in J. Craig Jenkins and Bert Klandermans(eds), *The Politics of Social Protest* (London: UCL Press, 1995), Chapter 10.

* มุมมองนี้เกิดจากแนวความคิดว่า องค์กรของขบวนการทางสังคม(Social Movement Organizations-SMOs)นั้นอยู่ในฐานะของผู้ภายนอกกระบวนการเมืองปกติซึ่งไร้อำนาจ(powerless outsiders)ดังนั้นถ้าหากพวกเขาต้องการประสบความสำเร็จ พวกเขาจะต้องเพิ่มอำนาจการต่อรอง(bargaining power)โดยผ่านทางประท้วงหรือวิธีการอื่นๆเพื่อใช้เป็นทรัพยากรในการต่อรอง(bargaining resource) ซึ่งหนทางหนึ่งที่จะช่วยสร้างทรัพยากรในการต่อรองดังกล่าวนั้นก็คือการกระตุ้นให้บุคคลภายนอก(third parties)เข้ามาสู่เวทีการต่อรองไม่ว่าโดยเปิดเผยหรือซ่อนเร้นก็ตาม เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้องค์กรของขบวนการทางสังคม *Ibid*, pp. 279-281.

** เราสามารถสังเกตได้ว่าการตอบสนองทางนโยบายทั้ง 6 ประเภทที่ Burstein(et.al.)ได้กำหนดขึ้นมาเพื่อใช้ในการตรวจสอบระดับความสำเร็จในการบรรลุจุดหมาย(goals)ของขบวนการที่ศึกษานั้นเกิดขึ้นจากการพัฒนาความคิดเรื่องการให้ความหมายของคำว่า “ความสำเร็จ(success)”ที่ Gamson(1990)ได้กำหนดให้อยู่ในรูปของการยอมรับ(acceptance)และผลประโยชน์/โอกาสใหม่(new advantages)ที่กลุ่มผู้ทำพาได้รับจากรัฐ ซึ่งยังมีช่องว่างอยู่ตรงที่ไม่ได้คำนึงถึงกระบวนการทางการเมือง(political process)ที่เกิดขึ้นระหว่างที่ขบวนการทางสังคมทำการทำพาขบวนการเมืองและหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแล้ว ดังนั้น Burstein(et.al.)จึง

- 1) การตอบสนองโดยการยอมรับฟังข้อเรียกร้องของขบวนการ(access responsiveness)
- 2) การตอบสนองโดยการนำข้อเรียกร้องของขบวนการเข้ามาสู่วาระทางการเมือง(agenda responsiveness)
- 3) การตอบสนองโดยการนำข้อเรียกร้องของขบวนการมาเป็นนโยบายใหม่ของรัฐ(policy responsiveness)
- 4) การตอบสนองโดยการนำนโยบายใหม่ที่เกิดจากข้อเรียกร้องของขบวนการไปปฏิบัติ (output responsiveness)
- 5) การตอบสนองในระดับที่ประสบความสำเร็จในการบรรเทาความเดือดร้อนให้กับกลุ่มประท้วง(impact responsiveness)
- 6) การตอบสนองในระดับที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ โครงสร้างทางการเมือง (structural change)

Hanspeter Kriesi³² ได้ทำการศึกษาผลสะท้อนของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง(political opportunity structures) ที่เกิดขึ้นกับการระดมของขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่(new social movements) ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศเยอรมันนี ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์และเนเธอร์แลนด์ โดยใช้แนวคิดเรื่องความสำเร็จในการประท้วงของขบวนการทางสังคมของ William A. Gamson (1970) และ Herbert Kitschelt (1975) มาปรับปรุงเพิ่มเติมรายละเอียดให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น โดยKriesi เห็นด้วยกับความคิดของ Gamson และ Kitschelt ที่แบ่งความสำเร็จออกเป็น 2 ประเภท*คือ

ได้นำเอาความคิดเรื่องการตอบสนองของระบบการเมืองที่มีต่อข้อเรียกร้องของขบวนการทางสังคมของ Schumaker(1975) มารวมกับสิ่งที่ Kitschelt(1986)เรียกว่า “ผลสะท้อนเชิงโครงสร้าง(structural impact)”มาใช้ เพื่อให้การวัดความสำเร็จในการบรรลุจุดหมายของขบวนการรัดกุมยิ่งขึ้น

³¹ *Ibid*, pp. 283-292.

³² Hanspeter Kriesi, “The Political Opportunity Structure of New Social Movements: Its Impact on Their Mobilization” in J. Craig Jenkins and Bert Klandermans(eds.), *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements* (London: UCL Press, 1995), Chapter 7.

* ความสำเร็จเชิงกระบวนการ/วิธีการ(procedural success)หมายถึงความสำเร็จที่เปิดช่องทางใหม่ๆของการมีส่วนร่วมให้กับผู้ท้าทาย(challengers)และเกี่ยวข้องกับคำร้องอยู่(being)ของผู้ท้าทายที่จะถูกรับรู้ว่าอยู่ในฐานะที่เป็นผู้แทนที่มีความชอบธรรมในการเรียกร้อง(legitimate representatives of demands)ให้รัฐแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ในขณะที่ ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่(substantive success) นั้นหมายถึงความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐเพื่อตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของผู้ท้าทาย ดู *Ibid*, p. 172.

ความสำเร็จเชิงกระบวนการ/วิธีการ(procedural success) และความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่(substantive success) [ดังเช่น การออกกฎหมายต่างๆเพื่อแก้ปัญหาตามข้อเรียกร้องของกลุ่มผู้ทำทนาย] แต่ในส่วนของความสำเร็จประเภทที่ 2 นั้น ควรมีการแบ่งย่อยออกไปอีก 2 ประเภท คือ 1) ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิในการเรียกร้อง(proactive substantive success) ซึ่งการเรียกร้องในกรณีนี้จะเป็นการเรียกร้องสิ่งที่เป็นผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆ(new advantages) และ 2) ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิในการยับยั้งนโยบาย(reactive substantive success) ซึ่งการยับยั้ง(veto)ในที่นี้จะเป็นการยับยั้งนโยบายที่ทำให้ผู้ทำทนายเกิดข้อเสียเปรียบ/ข้อด้อยใหม่ๆ(new disadvantages)

อย่างไรก็ตาม Kriesi ก็ไม่เห็นด้วยกับความคิดเรื่องผลสะท้อนเชิงโครงสร้าง(structural impact) ของ Kitschelt's ทั้งหมด เพราะในระยะเวลาสั้นๆ ผลสะท้อนเชิงโครงสร้างในกรณีศึกษาของเขาดังกล่าวนั้น มีความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นค่อนข้างต่ำ แม้ว่าในระยะเวลาปานกลางและระยะยาว ผลสะท้อนเชิงโครงสร้างซึ่งเป็นผลลัพธ์มาจากผลสะท้อนที่สะสมและรุนแรงมากขึ้นของเหตุการณ์ประท้วงจำนวนมากอาจจะมีเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นก็ตาม³³

หลังจากศึกษาการกำหนดค่านิยมความสำเร็จ ความล้มเหลวและผลสะท้อนทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นในผลงานชิ้นสำคัญต่างๆของนักวิชาการที่ศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคมดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าการกำหนดค่านิยมความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคม เพราะทำให้ผู้ที่ศึกษา สามารถเปรียบเทียบความสำเร็จที่ขบวนการต่างๆได้รับว่า ขบวนการใดเป็นขบวนการที่ประสบความสำเร็จสูงสุด และทำให้เราได้ทราบถึงปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของขบวนการทางสังคมต่างๆที่เราศึกษาอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมเท่าที่ผ่านมาต่างก็ต้องเผชิญอุปสรรคที่สำคัญอย่างยิ่ง นั่นคือปัญหาที่เกิดจากการกำหนดค่านิยม “ความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคม” ที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าสิ่งใดสมควรจะเรียกว่าเป็น “ความสำเร็จ” และสิ่งใดสมควรจะเรียกว่า “ความล้มเหลว” เพราะเรื่องดังกล่าวขึ้นอยู่กับตัวของผู้นิยามซึ่งยากที่จะทำให้เกิดการยอมรับโดยทั่วกัน ได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า งานวิชาการในช่วงระยะเวลาต่อมา จึงหลีกเลี่ยงการศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมโดยตรง แต่หันกลับมาศึกษาผลสะท้อนที่เกิดจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมต่างๆแทน เพื่อลดปัญหาที่เกิด

³³ *Ibid*, p. 173.

จากการนิยามความหมายดังที่ได้กล่าวไว้ เพราะผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม นั้นเป็นสิ่งที่สามารถสังเกตได้จากการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งในทางการเมืองและสังคมในช่วงระยะเวลาต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในส่วนต่อไป

การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม : เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นจำเป็นต้องมีการจัดประเภทของการศึกษาว่าผู้ศึกษามุ่งเน้นประเด็นในการศึกษาไปที่ประเด็นใดบ้าง เพื่อเป็นตัวกำหนดขอบเขตและระดับของการศึกษาให้มีความชัดเจน ซึ่งนักวิชาการที่สนใจในการศึกษาประเด็นทางด้านผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมแต่ละคนต่างก็มีการจัดประเภทการศึกษาที่อาจจะมี ความคล้ายคลึงกันหรือความแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของงานที่ศึกษา ดังเช่น ผู้ศึกษาอาจแบ่งประเภทของการศึกษาตามขอบเขตของเรื่องราวความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม ภายนอก (areas of human affairs) ดังเช่น ทางด้านการเมือง ทางด้านวัฒนธรรม และทางด้านสังคม เป็นต้น หรือ ผู้ศึกษาอาจแบ่งประเภทของการศึกษาตามระดับของการวิเคราะห์ (level of analysis) ดังเช่น ระดับใหญ่ (macro) ระดับกลาง (meso) และระดับเล็ก (micro) เป็นต้น แต่การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมส่วนใหญ่มักทำการจำกัดขอบเขตการศึกษาให้แคบลง โดยเน้นไปที่ผลสะท้อนทางการเมืองโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับรัฐ (state-related consequences) เป็นหลัก ดังเช่น นโยบาย (policy)³⁴ และกระบวนการนิติบัญญัติ (legislation)³⁵ เป็นต้น ซึ่งผลสะท้อนดังกล่าวถือเป็นผลที่ตามมาภายหลังจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมตามที่ตั้งใจไว้ (intended consequences) ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมส่วนใหญ่ได้ละเลยต่อการศึกษาผลสะท้อนที่คาดไม่ถึง (unintended consequences) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาในประเด็นนี้

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่าการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมควรมีการศึกษาให้ครอบคลุมทั้งผลสะท้อนที่ตั้งใจไว้และผลสะท้อนที่คาดไม่ถึง เพื่อให้การศึกษามี

³⁴ Paul Burstein and April Linton, "The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns," *Social Forces*, 81, 2 (December 2002): 381-408.

³⁵ HansPeter Kriesi and Dominique Wisler, "The Impact of Social Movements on Political Institutions: A comparison of the Introduction of Direct Legislation in Switzerland and the United States" in Marco Giugni, Doug McAdam, and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), pp. 42-65.

ความถูกต้องและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในส่วนของการจัดประเภทของการศึกษานั้น ภายหลังจากที่ผู้เขียนได้ทบทวนวรรณกรรมแล้วพบว่า การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นควรแบ่งออกเป็น 2 ประเภท* คือ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม (Internal Impacts of Social Movement Sector) และผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม (External Impacts of Social Movement Sector)** ผลสะท้อนทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวสามารถแบ่งย่อยลงไปได้อีก ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป ดังนี้

1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม (Internal Impacts of Social Movement Sector)

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นสามารถส่งผลสะท้อนขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม (SMS) หลากหลายประการ ดังเช่น ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อองค์กรของขบวนการทางสังคม (SMOs) ตัวอย่างเช่น โครงสร้างขององค์กร ทรัพยากรและยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว ฯลฯ นอกจากนี้ การต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นยังสามารถก่อให้เกิดผลสะท้อนต่ออัตลักษณ์ (identity) ของผู้เข้าร่วมขบวนการ ตัวอย่างเช่น การสร้างความรู้สึกร่วมกันถึงความเป็นพวกเดียวกันในหมู่ของผู้เข้าร่วมขบวนการ แบบแผนการใช้ชีวิตของผู้ร่วมขบวนการที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากได้ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการ เป็นต้น

* การแบ่งประเภทของผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมในที่นี้เป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกในการจัดกลุ่มผลสะท้อนว่าผลสะท้อนแต่ละประเภทยังส่งอิทธิพลต่อเป้าหมายใดในระบบการเมืองเท่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าผลสะท้อนแต่ละประเภทยังแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดหรือไม่มีความเกี่ยวข้องกันเลย เพราะความจริงแล้วผลสะท้อนแต่ละประเภทต่างก็ส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ ผลสะท้อนบางประเภทก็อาจส่งอิทธิพลต่อเป้าหมายหลายๆเป้าหมายในระบบการเมืองก็ได้ ดังเช่น ผลสะท้อนทางวัฒนธรรม (cultural impacts) ที่แสดงออกมาในรูปของอัตลักษณ์ร่วม (collective identities) และวัฒนธรรมย่อย (subcultures) สามารถส่งอิทธิพลทั้งภายในเขตของขบวนการทางสังคม (Social Movement Sector-SMS) และภายนอกเขตของขบวนการทางสังคมในเวลาเดียวกัน

** คำว่าเขตของขบวนการทางสังคม (Social Movement Sector-SMS) นั้นผู้เขียนหมายถึง ขอบเขตของขบวนการทางสังคมซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มงานของขบวนการทางสังคม (Social Movement Industry-SMIs) ที่เคลื่อนไหวเรียกร้องในประเด็นประเภทต่างๆ ดังเช่น ขบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม ขบวนการทางด้านสิทธิมนุษยชน ฯลฯ ซึ่งในแต่ละกลุ่มงานนั้นต่างก็ประกอบไปด้วยองค์กรของขบวนการทางสังคม (Social Movement Organization-SMOs) ที่แต่ละองค์กรต่างก็มีชุดของเป้าหมายในการเคลื่อนไหว (a set of target goals) ของตนเองอยู่ชุดหนึ่ง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน John D. McCarthy; Mayer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory," *The American Journal of Sociology*, 82, 6 (May, 1977): 1212-1241.

ดังนั้น ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการทางสังคม (SMS) จึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับคือ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล และผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับขบวนการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล (personal and biographical impacts)

ผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับบุคคลนั้น หมายถึงผลสะท้อนที่เกิดขึ้นกับวิถีทางในการดำรงชีวิต (life course) ของแต่ละบุคคลที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของขบวนการ (movement activities) ซึ่งผลสะท้อนที่เกิดขึ้นดังกล่าว ส่วนหนึ่งนั้นขึ้นอยู่กับระดับของความเกี่ยวข้องของแต่ละบุคคลที่มีต่อกิจกรรมของขบวนการด้วย³⁶ เนื่องจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการทางสังคมสามารถนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงในอัตลักษณ์ของบุคคล (personal identities) หลายอย่าง ดังเช่น การมอง/การนิยามตัวตนของผู้ร่วมขบวนการเอง รวมทั้งโลกที่พวกเขาอยู่ด้วย การเปลี่ยนแปลงอาชีพที่พวกเขาทำ แบบแผนการดำรงชีวิต เพื่อนพ้องที่พวกเขามีอยู่ ฯลฯ³⁷

การศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมที่ส่งผลในระดับบุคคลนั้น มีนักวิชาการให้ความสนใจยังไม่มากนัก ด้วยเหตุที่งานวิจัยด้านนี้จะต้องประสบกับปัญหาหลายประการ ดังเช่น การเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยที่อาจไม่ได้รับการยอมรับในความเป็นตัวแทน (representativeness) ของกลุ่ม รวมทั้งขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยก็ยังคงมีขนาดเล็ก จึงทำให้ผลการวิจัยที่ได้ขาดความน่าเชื่อถือ นอกจากนี้ นักวิชาการที่สนใจศึกษาทางด้านขบวนการทางสังคมก็ไม่ได้ให้ความสนใจโดยตรงต่อประเด็นของผลสะท้อนจากการเข้าไปมีส่วนร่วมกับขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของผู้มีส่วนร่วม (participants) แต่จะให้ความสนใจกับประเด็นการเลือกสรรบุคคล (recruitment) เข้าไปเป็นนักเคลื่อนไหว (activists) หรืออาจให้ความสนใจต่อการหาปัจจัยทางสังคมวิทยาในระดับปัจเจกบุคคล (microsociological factors) ที่ทำให้บุคคลต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการทางสังคม (social movements) หรือกิจกรรมการประท้วงต่างๆ (protest activities)

³⁶ Marco G. Giugni, "Personal and Biographical Consequences" in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004), p. 489.

³⁷ Scott A. Hunt and Robert D. Benford, "Collective Identity, Solidarity, and Commitment" in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, p. 449.

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในประเด็นนี้ก็ยังมีนักวิชาการทางด้านขบวนการทางสังคมคนสำคัญๆให้ความสนใจอยู่บ้าง ดังเช่น Doug McAdam³⁸ ที่ได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทางด้านผลสะท้อนที่มีต่อบุคคลและผลสะท้อนทางด้านชีวประวัติของบุคคลที่เข้าร่วมขบวนการทางสังคม และแยกประเภทของผลกระทบทางด้านประชากรที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมของขบวนการทางสังคม (demographic effects of social movement activity) ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผลสะท้อนเชิงชีวประวัติ (biographical consequence) ที่เกิดจากการเป็นนักเคลื่อนไหว และผลสะท้อนในวงกว้างต่อเส้นทางชีวิตที่เกิดจากกิจกรรมของขบวนการ (the broader life-course impact of movement activity)

1.2) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับขบวนการต่อขบวนการ (movement-movement impacts)

เมื่อทำการศึกษาปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมต่างๆที่เกิดจากการจัดกิจกรรมการประท้วง (protest activities) ของขบวนการทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเดินขบวนประท้วง (demonstration) การนั่งประท้วงเพื่อยึดพื้นที่ (sit-ins) การดื้อแพ่ง (civil disobedience) รวมถึงการสกัดกั้นมวลชน (mass arrest) ซึ่งถือว่าเป็นยุทธวิธีที่มีความรุนแรงต่ำ หรือว่าจะเป็นการก่อจลาจล การก่อกบฏ (insurgency) ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่มีความรุนแรงสูง* ผู้ที่ศึกษาจะพบว่า ขบวนการทางสังคมต่างๆมีความคล้ายคลึงกันหลายประการ ดังเช่น กลยุทธ์/ยุทธวิธี (tactics) การจัดรูปแบบโครงสร้างองค์กร (organizational structure) การสร้างกรอบวาทกรรม (discourse framing) อัตลักษณ์ร่วมของขบวนการ (collective identity) ฯลฯ ถึงแม้ว่าขบวนการทางสังคมเหล่านั้นจะเกิดขึ้นคนละประเทศก็ตาม ลักษณะของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนั้นถือได้ว่าเป็นผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับขบวนการต่อขบวนการ (movement-movement impacts) อันเป็นสิ่งที่นักวิชาการทางด้านขบวนการทางสังคมให้ความสนใจมากพอสมควร ซึ่งผู้เขียนจะยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

³⁸ Doug McAdam, "The Biographical Impact of Activism" in *How Social Movements Matter*, eds.

Marco Giugni, Doug McAdam, and Charles Tilly, pp. 117-146.

* ยุทธวิธีต่างๆ (tactics) ที่ขบวนการทางสังคมเลือกใช้ในการต่อสู้กันต่างก็สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย (policy change) ได้ เพียงแต่อาจเกิดขึ้นในลักษณะที่แตกต่างกัน ดูรายละเอียดใน David C. Colby, "A Test of the Relative Efficacy of Political Tactics," *American Journal of Political Science*, 26, 4 (November 1982): 741-753.

Nancy Whittier³⁹ ทำการศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมที่ส่งผลซึ่งกันและกันต่อขบวนการทางสังคมอื่นๆ และพบว่าขบวนการทางสังคมต่างๆ ได้สร้างผลสะท้อนหลากหลายชนิดซึ่งกันและกัน ดังเช่น ขบวนการทางสังคมหนึ่งอาจสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับขบวนการทางสังคมอื่นๆ ในรูปของการนำรูปแบบการจัดองค์กร การสร้างกรอบวาทกรรม กลยุทธ์ในการเคลื่อนไหว ฯลฯ ไปประยุกต์ใช้กับขบวนการของตน นอกจากนี้ ขบวนการทางสังคมหนึ่งอาจสร้างโอกาสทางการเมืองใหม่ๆ (new political opportunity) ให้กับขบวนการอื่นเพื่อนำไปใช้เป็นช่องทางในการเข้าถึงตัวรัฐเพื่อแก้ปัญหของขบวนการตนตามที่เรียกร้อง เป็นต้น

ดังนั้น Whittier จึงได้สรุปผลกระทบจากการเคลื่อนไหวออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ ได้แก่
1) ผลกระทบที่ก่อให้เกิดขบวนการใหม่ (generative effects)

ผลกระทบประเภทนี้มีลักษณะค่อนข้างหลากหลาย* เห็นได้จากขบวนการทางสังคมต่างๆ ที่มีความสามารถในการสร้างผู้ท้าทายใหม่ๆ (new challengers) ขึ้นมา ทั้งที่เกิดจากการแยกตัวออกมา (spin off) จากขบวนการเดิมโดยตรง ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากความไม่พอใจลักษณะรูปแบบโครงสร้าง การจัดการ รวมทั้งเป้าหมายของขบวนการเดิมที่เป็นข้อจำกัดของขบวนการเดิม แต่การแยกตัวออกมาเช่นนี้ ขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่ก็จะนำเอาแนวทาง (approaches) ในการต่อสู้ของขบวนการเดิมมาปรับปรุงและประยุกต์ใช้กับขบวนการใหม่ด้วย⁴⁰

นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่ขบวนการทางสังคมต่างๆ ก็พยายามเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาประเด็นใดประเด็นหนึ่งเพื่อทำให้สาธารณชนตระหนักถึงปัญหา ขบวนการทางสังคมเหล่านี้จึงต้องพยายามผลักดันปัญหาดังกล่าวให้เป็นประเด็นปัญหาสาธารณะ (public agenda) และพยายามส่งอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะ (public policy) ซึ่งในขณะเดียวกัน การกระทำดังกล่าวก็ก่อให้เกิดกลุ่มคนที่มีความเห็นตรงกันข้ามกับขบวนการที่อาจจะรวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคมอีกขบวนการหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป้าหมายของขบวนการตรงข้ามกัน หรือที่เรียกกันว่า “ขบวนการโต้

³⁹ Nancy Whittier, “The Consequences of Social Movements for Each Other” in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, pp. 531-551.

* ลักษณะของผลกระทบที่เอื้อต่อการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมใหม่นั้นได้แก่ รัฐจักรการประท้วงและการแยกตัวออกมาของขบวนการ (cycles of protest and movement spin-off) ความต่อเนื่องและการชะงักงัน (continuity and abeyance) ของขบวนการ รวมทั้งการเกิดขึ้นมาของขบวนการโต้กลับ (countermovements)

⁴⁰ *Ibid*, p. 534.

กลับ” (counter movements)* โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าขบวนการทางสังคมเหล่านั้นเป็นขบวนการที่มีความสำคัญทางการเมืองมากเท่าไร ก็ยังเปิดโอกาสให้เกิด“ขบวนการโต้กลับ” (counter movements) ได้มากขึ้นเท่านั้น⁴¹

2) ผลกระทบจากการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการทางสังคม (spillover effects)

ผลกระทบจากการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการทางสังคมมีความแตกต่างจากผลกระทบที่ก่อให้เกิดขบวนการใหม่ (generative effects) ตรงที่ผลกระทบจากการส่งอิทธิพลทางวัฒนธรรมของขบวนการทางสังคม (spillover effects) นั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์โดยตรงกับขบวนการเดิมดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว แต่เป็นผลกระทบที่เกิดจากการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการทางสังคม เนื่องจากขบวนการทางสังคมต่างๆจะสร้างความหมายของตัวขบวนการให้สังคมรับรู้ ตีกรอบประเด็นที่เคลื่อนไหว พัฒนากลยุทธ์ในการต่อสู้ รวมทั้งการสถาปนาองค์กรของขบวนการขึ้นมาโดยใช้การอ้างอิง (reference) จากสิ่งที่ขบวนการทางสังคมอื่นๆได้สร้างไว้⁴² ซึ่งขบวนการทางสังคมจะได้รับผลกระทบจากการส่งอิทธิพลทางวัฒนธรรม (spillover effects) โดยผ่านทาง กรอบวาทกรรม (frames) อัตลักษณ์ร่วมของขบวนการ (collective identity) รวมถึงองค์ประกอบทั้งหมดในเชิงกลยุทธ์และวัฒนธรรม (tactical and cultural repertoires) ที่ถูกใช้ในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่างๆตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

* คำว่า “ขบวนการโต้กลับ (countermovements)” ในบางครั้งอาจถูกใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า “ฝ่ายขวาใหม่ (the new right)” กลุ่มต่อต้านขบวนการ (anti-movements) “ลัทธิอนุรักษนิยมใหม่ (neo-conservatism)” และ “พวกหัวรุนแรงฝ่ายขวา (radical right)” ขบวนการโต้กลับต่างๆบางครั้งก็มิได้เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านขบวนการทางสังคมโดยตรง แต่เกิดขึ้นเนื่องจากขบวนการโต้กลับเหล่านี้ไม่ต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม (social change) อย่างไรก็ตาม Lo ได้โต้แย้งว่าขบวนการโต้กลับในความเป็นจริงจึงมิได้หมายถึงขบวนการฝ่ายขวา (right-wing) แต่เพียงอย่างเดียว แต่อาจมีลักษณะเป็นขบวนการฝ่ายซ้าย (left-wing) ก็ได้ เพียงแต่ขบวนการเหล่านี้มักมีลักษณะเป็นขบวนการฝ่ายขวาเป็นส่วนใหญ่ ดูรายละเอียดใน Clarence Y. H. Lo, “Countermovements and Conservative Movements in the Contemporary U.S.,” *Annual Review of Sociology*, 8 (1982): 107-134.

⁴¹ David S. Meyer and Suzanne Staggenborg, “Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity,” *The American Journal of Sociology*, 101, 6 (May, 1996): 1630,1635.

⁴² Nancy Whittier, “The Consequences of Social Movements for Each Other” in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, p. 536.

David S. Meyer และ Nancy Whittier⁴³ ได้ศึกษาการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการทางสังคม (social movement spillover) โดยใช้ผลสะท้อนของขบวนการสตรี (women's movement) ที่มีต่อกิจกรรมของขบวนการเพื่อสันติภาพของอเมริกา (U.S. peace movement) ในยุคทศวรรษที่ 1980 เพื่อพัฒนาทฤษฎีการส่งอิทธิพลระหว่างขบวนการต่อขบวนการ (theory of movement-movement influence) โดยใช้มุมมองทางด้านกระบวนการทางการเมืองและอัตลักษณ์ร่วมในการพัฒนาทฤษฎีดังกล่าวขึ้นมา ด้วยความคิดที่ว่า “ขบวนการทางสังคมต่างๆมีแรงบันดาลใจที่จะเปลี่ยนแปลงมิใช่เพียงแค่นโยบายหนึ่งๆโดยเฉพาะเท่านั้น แต่ยังต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงวัฒนธรรมและเชิงสถาบันอีกด้วย ดังนั้น ขบวนการทางสังคมเหล่านั้นจึงไปไกลเกินกว่าเป้าหมายที่เรียกร้องซึ่งปรากฏออกมาในรูปของนโยบาย” ดังเห็นได้จาก “ความคิด กลยุทธ์ วิถีชีวิต ผู้มีส่วนร่วมในขบวนการ และองค์กรของขบวนการทางสังคมหนึ่งสามารถไหลทะลัก (spill over) ขอบเขตของมันเพื่อไปส่งอิทธิพลต่อขบวนการทางสังคมอื่นๆ”⁴⁴

ดังนั้น Meyer และ Whittier จึงใช้แนวความคิดดังกล่าวมาช่วยในการแบ่งระดับของผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ(แต่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอยู่) คือ ระดับนโยบายสาธารณะ ระดับวัฒนธรรมและระดับผู้มีส่วนร่วมในขบวนการ และพบว่าขบวนการสตรีส่งอิทธิพลต่อขบวนการเพื่อสันติภาพ(ทั้งที่ผ่านทางการกระทำโดยตรง (direct action) และที่ผ่านทางแนวความคิดของขบวนการโดยทางอ้อม) ในประเด็นต่างๆได้แก่ กรอบในเชิงอุดมการณ์/แนวความคิด (ideological frames) ชุดยุทธวิธี (tactical repertoires) โครงสร้างเชิงองค์กร (organizational structure) และภาวะผู้นำ (leadership) ซึ่งกระบวนการต่างๆในการส่งอิทธิพลดังกล่าวนี้เกิดขึ้นโดยผ่านกลไกต่างๆ 4 ประการดังนี้ ประการแรก การร่วมมือกันระหว่างองค์กร (organizational coalitions) ภายในขบวนการทางสังคม ประการที่สอง การทับซ้อนกันระหว่างชุมชนของขบวนการทางสังคม (overlapping social movement community) ประการที่สาม ตัวบุคคลผู้เข้าร่วมขบวนการที่มีร่วมกัน (shared personnel) และประการสุดท้ายคือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อมภายนอกหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” (political opportunity structure)นั่นเอง

2) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม (External Impacts of Social Movement Sector)

⁴³ David S. Meyer and Nancy Whittier, “Social Movement Spillover,” *Social Problems*, 41, 2 (May, 1994): 277-298.

⁴⁴ *Ibid.*: 277.

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นสามารถก่อให้เกิดผลสะท้อนขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม (SMS) ทั้งที่เป็นผลสะท้อนเชิงโครงสร้างของระบบการเมือง (political structure impacts) ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาบันทางการเมือง ดังเห็นได้จากการจัดระเบียบกระทรวง ทบวง กรม ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำรัฐบาล/ผู้มีอำนาจตัดสินใจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือกฎหมาย เป็นต้น หรืออาจเป็นผลสะท้อนที่มีผลต่ออาณาบริเวณสาธารณะ ดังเช่น ผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการสร้างประเด็นสาธารณะ (public issues) และทัศนคติสาธารณะ (public attitudes)* ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมได้ทำให้ข้อเรียกร้องของขบวนการทางสังคมกลายเป็นประเด็นถกเถียงในพื้นที่สาธารณะและสร้างการยอมรับ รวมถึงได้รับความเห็นอกเห็นใจจากสังคมในประเด็นที่ขบวนการทางสังคมเรียกร้อง ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนจากสังคมทั้งทางตรง ดังเช่น การเข้าร่วมขบวนการ การให้เงินหรือทรัพยากรอย่างอื่นแก่ขบวนการ หรืออาจจะเป็นการสนับสนุนทางอ้อม ดังเช่น การลงคะแนนเลือกตั้งให้กับพรรคการเมืองที่มีนโยบายสนับสนุนขบวนการทางสังคม การเปิดพื้นที่สื่อ (mass media) ให้ขบวนการทางสังคมได้แสดงข้อเรียกร้อง รวมทั้งการเป็นปากเป็นเสียงของนักสื่อสารมวลชนให้กับขบวนการทางสังคม**

นอกจากนี้ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคมยังรวมถึงผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการสร้างความเป็นประชาธิปไตย (democratization)*** ดังเช่น การสร้างและขยายสิทธิ

* อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี แม้ว่าขบวนการทางสังคมจะสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นสาธารณะ (public opinion) ให้เป็นไปตามที่ขบวนการทางสังคมต้องการได้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าวก็มิได้หมายความว่า จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลสอดคล้องกับความคิดของสาธารณชนที่เปลี่ยนแปลงไปก็ได้ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก Benjamin I. Page and Robert Y. Shapiro, "Effects of Public Opinion on Policy," *The American Political Science Review*, 77, 1 (March 1983): 175-190.

** ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคมเป็นผลสืบเนื่องมาจากขบวนการทางสังคมต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนทั่วไปทั้งที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย (target groups) ของขบวนการและที่เป็นบุคคลที่สาม (third parties) รวมทั้งสื่อมวลชน (communications media) เพราะประชาชนทั่วไปและสื่อมวลชนดังกล่าวถือได้ว่าเป็นทรัพยากรทางการเมือง (political resource) อย่างหนึ่งของขบวนการทางสังคม ดูเพิ่มเติมใน Michael Lipsky, "Protest as a Political Resource," *The American Political Science Review*, 62, 4 (December 1986): 1144-1158.

*** Charles Tilly เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างความเป็นประชาธิปไตยกับขบวนการทางสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์แบบ 2 ทางคือ การสร้างความเป็นประชาธิปไตย (democratization) สนับสนุนขบวนการทางสังคม แต่ในขณะเดียวกันขบวนการทางสังคมก็สนับสนุนการสร้างความเป็นประชาธิปไตยด้วย เห็นได้จากขบวนการทางสังคมจะเกิดขึ้นมากถ้าประเทศนั้นมีความเป็นประชาธิปไตย แม้ว่าขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นอาจจะไม่ได้สนับสนุนประชาธิปไตย ดังเช่น ขบวนการที่สนับสนุนลัทธิฟาสซิสต์ (Fascism) และขบวนการที่

ของความเป็นพลเมือง (citizenship rights)ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และในขณะเดียวกันก็ทำให้รัฐตระหนักถึงความรับผิดชอบและการตรวจสอบได้ต่อสาธารณะชน (public accountability) เป็นต้น

ดังนั้น ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการทางสังคม (SMS) จึงสามารถแบ่งออกได้กว้างๆ 2 ประเภท คือ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challengers) และผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรมจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม (cultural impacts of social movement action) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challengers)

การศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรง ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับขบวนการทางสังคม* เป็นประเด็นการศึกษาที่มีผลงานวิชาการออกเผยแพร่มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ ของขบวนการทางสังคมประเด็นอื่นๆ เนื่องจากเป็นประเด็นการศึกษา ที่สามารถสังเกตเห็นผลการศึกษาในเชิงประจักษ์ ได้ชัดเจนมากที่สุด ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสถาบันทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย การออกกฎหมายเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วง เป็นต้น

สนับสนุนลัทธินาซี(Nazism) เป็นต้น ส่วนกระบวนการในการสนับสนุนซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการทางสังคมกับการสร้างความเป็นประชาธิปไตยเป็นอย่างไรนั้นดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน Charles Tilly, *Social movements, 1768-2004* (Boulder: Paradigm Publishers, 2004), Chapter 6.

* ความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับรัฐนั้นสามารถแบ่งออกได้ 2 แบบได้แก่ แบบแรกคือรัฐปราบปรามขบวนการทางสังคมซึ่งการปราบปราม(repression) ดังกล่าวอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน (institutional change) หรือไม่ก็ได้ แบบที่สองคือการส่งอิทธิพล(influence) ของขบวนการทางสังคมไปสู่รัฐเส้นทางการส่งอิทธิพลดังกล่าวอาจผ่านทางพันธมิตรของขบวนการหรืออาจผ่านทางพรรคการเมืองที่เกิดขึ้นจากขบวนการทางสังคม(movement spin off) เป็นต้น ซึ่งอิทธิพลของขบวนการทางสังคมนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดของขบวนการ กิจกรรมทางการเมืองของขบวนการเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆดังเช่น ผู้นำรัฐ พรรคการเมือง สาธารณชน ฯลฯอีกด้วย เพราะแต่ละฝ่ายต่างก็พยายามใช้/ขัดขวางฝ่ายตรงข้ามเพื่อให้เป้าหมายของตนประสบความสำเร็จ ดูรายละเอียดใน Jack A. Goldstone. "Introduction: Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics" in Jack A. Goldstone(ed.).*States, Parties, and Social Movements*.(Cambridge: Cambridge University Press, 2003), pp. 20-24.

สาระสำคัญหลักๆ (main arguments) ที่ใช้ในการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรงนั้นสามารถสรุปออกมาได้ 4 ประเด็น⁴⁵ คือ ประเด็นแรก การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการระดมทรัพยากร (mobilization of various resources) เพื่อเอาชนะปัญหาการรับผลประโยชน์โดยไม่ลงทุนลงแรง (free rider problem) เนื่องจากการระดมทรัพยากรเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเข้าร่วมในการกระทำร่วม (collective action) และการกระทำร่วมเองก็จะถูกออกแบบและถูกคาดหวังว่าจะนำผลประโยชน์ร่วม (collective benefits) มาสู่ขบวนการ ดังนั้นความสามารถในการระดมจึงเป็นกุญแจสำคัญในการสร้างผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม

ประเด็นที่สอง การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับผลสะท้อนที่เกิดจากการผู้ท้าทายที่ถูกระดมมาก่อนข้างดี โดยมุ่งเน้นไปที่สภาพเงื่อนไขต่างๆที่อยู่ในความควบคุมของผู้ท้าทาย ดังเช่น กลยุทธ์ (strategy) และเป้าหมาย (goals) ของการกระทำร่วม รูปแบบการจัดองค์กรของผู้ท้าทาย (forms of challenger organization) รวมทั้งการสร้างกรอบวาทกรรมและการสร้างข้อเรียกร้อง (claims-making and framing)

ประเด็นที่สาม การศึกษาที่ให้ความสนใจกับบริบททางการเมือง (political context) หรือโครงสร้างโอกาส (opportunity structure) เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งอิทธิพลต่อการเรียกร้องของผู้ท้าทายว่าจะประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายหรือไม่ ซึ่งตัวอย่างบริบททางการเมืองดังกล่าว ได้แก่ ความเปิดโล่ง (openness) ต่อการเรียกร้องของระบบการเมือง การรวมศูนย์อำนาจการปกครอง (centralization) การแบ่งแยกอำนาจ (division of power) รวมถึงกฎระเบียบในการเลือกตั้ง (electoral rule) เป็นต้น

ประเด็นสุดท้าย การศึกษาที่นำประเด็นสำคัญจากทั้ง 3 ประเด็นดังกล่าวข้างต้น (กลยุทธ์ รูปแบบขององค์กรและบริบททางการเมือง) มาพัฒนาเป็นตัวแบบการสร้างผลสะท้อนของขบวนการทางสังคมที่มีลักษณะเป็นการประนีประนอมทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ (political mediation models) เนื่องจากการกระทำร่วมของผู้ท้าทายที่เกิดขึ้นในลักษณะต่างๆจะถูกไกล่เกลี่ย/ประนีประนอมทางการเมือง เพื่อให้ฝ่ายของผู้ท้าทายและฝ่ายรัฐได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งคู่ ดังเช่น รัฐอาจยอมรับข้อเรียกร้องของกลุ่มผู้ท้าทาย (challengers) แต่อาจต้องแลกเปลี่ยนด้วยการรณรงค์สนับสนุนพรรคการเมืองที่เป็นรัฐบาลในการเลือกตั้งที่อาจจะมีขึ้น เป็นต้น

⁴⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Edwin Amenta and Neal Caren, "The Legislative, Organizational, and Beneficiary Consequences of State-Oriented Challengers" in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, pp. 469-475.

การศึกษาผลสะท้อนทางด้านนี้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับขบวนการทางสังคมซึ่งอยู่ในฐานะของผู้ท้าทายอำนาจรัฐ โดยมีประเด็นความคิดเริ่มต้นส่วนใหญ่จากงานของ William A. Gamson⁴⁶ (ดูได้จากที่กล่าวอ้างไว้ตั้งแต่ในบทที่ 1) ที่กล่าวถึงการศึกษความสำเร็จ (success) และความล้มเหลว (failure) ของขบวนการทางสังคมในการเคลื่อนไหวประท้วง โดยใช้ความคิดเรื่องการได้รับผลประโยชน์/โอกาสใหม่ๆ (new advantages) และการยอมรับ (acceptance) อย่างไรก็ตาม การศึกษาโดยใช้แนวความคิดดังกล่าวก็ถูกโต้แย้งว่าละเลยต่อการศึกษาผลสะท้อนที่คาดไม่ถึง (unintended consequences) ซึ่งขบวนการทางสังคมอาจได้รับจากการเคลื่อนไหวประท้วงเช่นเดียวกัน

ดังนั้นในระยะต่อมานักวิชาการส่วนใหญ่จึงนำความคิดเรื่องผลประโยชน์ร่วม (collective benefits) ที่พัฒนามาจากแนวคิดเดิมของ Gamson มาใช้ ซึ่งผลประโยชน์ร่วมดังกล่าวนี้หมายถึงข้อได้เปรียบและข้อเสียเปรียบที่มีรูปแบบเป็นกลุ่ม (group-wise advantages and disadvantages) เพื่อให้ครอบคลุมผลสะท้อนที่ขบวนการทางสังคมจะได้รับทั้งที่คาดคิดเอาไว้และไม่ได้คาดคิดเอาไว้⁴⁷ โดยนำความคิดเรื่องผลประโยชน์ใหม่ๆ (new advantages) ที่ขบวนการทางสังคมได้รับจากรัฐมาใช้ในฐานะที่เป็นผลประโยชน์ร่วมที่สัมพันธ์กับรัฐ (state-related collective benefits) ซึ่งแบ่งออกเป็นผลสะท้อนที่ขบวนการทางสังคมจะได้รับจากรัฐ 3 ระดับ⁴⁸ ได้แก่ ระดับต่ำสุด คือ การเปลี่ยนแปลงในทางนโยบาย การนำนโยบายที่สร้างขึ้นไปปฏิบัติและบังคับใช้โดยระบบราชการ ระดับกลาง คือ ระดับที่ผลประโยชน์ร่วมของขบวนการทางสังคมได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์กับลักษณะโครงสร้างของรัฐ (characteristics of states) ได้แก่ โครงสร้างของระบบการเมือง (the structure of the polity) ระบบราชการ (state bureaucracies) และนโยบาย (policy) และระดับสุดท้าย ซึ่งถือเป็นระดับสูงสุดที่ขบวนการทางสังคมจะได้รับ คือ การปฏิรูปเชิงโครงสร้างของรัฐ (structural reforms of the state) เนื่องจากกลุ่มผู้ท้าทายอำนาจรัฐได้เข้าไปมีอิทธิพลเหนือกระบวนการทางการเมือง (political process) ที่ดำรงอยู่

⁴⁶ William A. Gamson, *The Strategy of Social Protest*, 2nd ed. (Belmont, California: Wadsworth, 1990[1975]).

⁴⁷ Edwin Amenta and Neal Caren, "The Legislative, Organizational, and Beneficiary Consequences of State-Oriented Challengers" in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, pp. 463-464.

⁴⁸ *Ibid*, pp. 464-467.

นอกจากนั้น แนวคิดเรื่องผลประโยชน์ร่วม (collective benefits) ยังได้นำเอาแนวคิดเรื่องการยอมรับ (acceptance) ของ Gamson มาใช้ในเรื่องการเชื่อมต่อระหว่างองค์กรของขบวนการทางสังคม (social movement organizations) กับผลประโยชน์ที่สัมพันธ์กับรัฐ (state-related benefits) ซึ่งแนวความคิดเรื่องการยอมรับ (acceptance) ดังกล่าวอาจปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่างๆ ดังเช่น การเจรจา/การต่อรอง (negotiations) การสร้างการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของขบวนการอย่างเป็นทางการ (formal recognition) และการรวมผนวกรวม (inclusion) สมาชิกของกลุ่มผู้ท้าทายเข้าไว้กับระบบการเมืองปกติ ดังเช่น การส่งสมาชิกของขบวนการเข้ารับการเลือกตั้งเพื่อเข้าไปดำรงตำแหน่งทางการเมืองของรัฐบาล เป็นต้น*

งานวิชาการที่ศึกษาการสร้างผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challengers) นั้นส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับประเด็นทางนโยบาย** ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย (policy change) การนำนโยบายไปปฏิบัติ (policy implementation)*** และการบังคับ

* ประเด็นเรื่องผลที่ตามมาซึ่งเกิดขึ้นกับขบวนการทางสังคมภายหลังจากส่งสมาชิกเข้าไปดำรงตำแหน่งทางการเมือง ดังเช่น การเข้าไปเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ และความคิดเรื่องการใช้รัฐในฐานะที่เป็นจุดรองรับน้ำหนัก (fulcrum) ซึ่งสามารถแสดงออกมาได้ 2 รูปแบบคือ 1) การใช้รัฐเป็นตัวกลางในการต่อรองกับกลุ่ม/สมาคมทางธุรกิจ ดังเห็นได้จากขบวนการแรงงาน (labor movements) ที่ได้เรียกร้องให้รัฐออกกฎหมายรับรองสวัสดิการและรายได้ขั้นต่ำที่จะต้องได้รับจากผู้ประกอบการเอกชน และ 2) การใช้อิทธิพลจากขบวนการทางสังคมที่อยู่ภายนอกประเทศในการกดดันรัฐบาลให้ทำตามข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วง ซึ่งวิธีการนี้จะเห็นได้จากการประท้วงข้ามชาติ (transnational protest) ดังเช่น ขบวนการประท้วงในประเทศหนึ่งอาจไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกปิดกั้นจากประเทศหนึ่งแต่กลับสร้างความเห็นใจจากขบวนการทางสังคมในต่างประเทศ เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่าการเคลื่อนไหวในลักษณะบูมเมอแรง (boomerang pattern of activism) ดูเพิ่มเติมใน *Ibid*, pp. 468-469.

** งานวิชาการส่วนหนึ่งที่ศึกษาในประเด็นนี้ได้ถูกกล่าวถึงในหัวข้อการกำหนดค่านิยม : ความสำเร็จ (success) ความล้มเหลว (failure) และผลสะท้อน (impacts) ของบทที่ไปแล้วจึงไม่นำมาแสดงให้เห็นในบทนี้อีก ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับนโยบายสาธารณะในระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยนั้นสามารถดูได้จาก Paul Burstein, "Social Movements and Public Policy" in Marco Giugni, Doug McAdam, and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter* (Indianapolis : University of Minnesota , 1999), pp. 3-21.

*** ดูตัวอย่างได้จาก Kenneth T. Andrews, "Social Movements and Policy Implementation: The Mississippi Civil Rights Movement and the War on Poverty, 1965 to 1971," *American Sociological Review*, 66, 1 (February 2001): 71-95. งานวิชาการชิ้นนี้ได้พัฒนาตัวแบบโครงสร้างพื้นฐานของขบวนการ (movement infrastructure model) ขึ้นมาเพื่อใช้ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับการนำนโยบายไปปฏิบัติ

ใช้กฎหมาย (law enforcement)* ฯลฯ ซึ่งนโยบายที่ขบวนการทางสังคมเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องนั้น ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นนโยบายประเภทใดโดยเฉพาะ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นนโยบายที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนโดยตรง ทั้งที่เป็นนโยบายทางด้านสวัสดิการทางสังคม (social welfare policy)** นโยบายทางด้านสิทธิเสรีภาพและความเท่าเทียมกันของพลเมือง ฯลฯ

ตัวอย่างงานวิชาการที่ศึกษาการสร้างผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงมีดังต่อไปนี้

โดยเน้นไปที่โครงสร้างเชิงองค์กร (organizational structure) ทรัพยากร(resources)และภาวะผู้นำ (leadership)ที่เป็นตัวทำให้ขบวนการทางสังคมก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ

* ตัวอย่างของการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นผลสะท้อนมาจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมสามารถดูได้จาก Rory McVeigh, Michael R. Welch and Thoroddur Bjarnason, “Hate Crime Reporting as a Successful Social Movement Outcome,” *American Sociological Review*, 68, 6.(December 2003): 843-867. งานชิ้นนี้ศึกษาการบังคับใช้กฎหมายสถิติอาชญากรรมที่เกิดจากการรังเกียจ (The Hate Crime Statistics Act-HCSA)ซึ่งเกิดจากการผลักดันของขบวนการทางด้านสิทธิพลเมือง (civil rights movements)ดังเช่น ขบวนการชนกลุ่มน้อยทางศาสนา ขบวนการด้านเพศสภาพ ขบวนการด้านชาติพันธุ์ ฯลฯ โดยนิยามให้การรายงานข่าวอาชญากรรมที่เกิดจากความรังเกียจ (hate crime) (ดังเช่น การเลือกปฏิบัติ/การมีอคติที่เกิดขึ้นบนฐานของเชื้อชาติ ศาสนา เพศสภาพ รวมทั้งความพิการทั้งทางกายและจิตใจ)มาสู่รัฐบาลหมายถึงความสำเร็จของขบวนการในการบังคับใช้กฎหมาย

** นโยบายทางด้านสวัสดิการทางสังคมโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับแรงงาน คนยากจนและคนว่างงานนั้นได้รับความสนใจในการศึกษาเป็นจำนวนมาก ดังเช่น งานของ Frances Fox Piven and Richard A. Cloward,*Regulating The Poor:The Functions of Public Welfare*, 2nd ed. (New York: Vintage,1993). ที่พบว่านโยบายที่ช่วยบรรเทาปัญหาความยากจนของอเมริกันนั้นมักจะถูกใช้เพื่อแก้ปัญหาการประท้วงของคนจน เพื่อเป็นการปิดปากคนจนและทำให้เสถียรภาพทางการเมืองของรัฐกลับคืนมา ซึ่งวงจรของปัญหาดังกล่าวนั้นจะเริ่มขึ้นจากระบบเศรษฐกิจที่ตกต่ำลงนำมาสู่ปัญหาการว่างงานก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายในสังคม ระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมถูกคุกคาม รัฐจึงต้องเริ่มโครงการบรรเทาความเดือดร้อนของคนจน แต่่นโยบายต่างๆของรัฐที่ออกมากลับมิได้ช่วยเหลือคนจนอย่างแท้จริง นอกจากงานชิ้นนี้แล้ว ยังมีผลงานชิ้นอื่นๆที่ศึกษาในเรื่องทำนองเดียวกันที่ผู้สนใจควรศึกษาดังเช่น Frances Fox Piven and Richard A. Cloward,*The New Class War:Reagan's Attack on the Welfare State and Its Consequences* (New York: Pathenon, 1982). และ Jame T. Patterson,*America's Struggle Against Poverty 1900-1994* (Cambridge,Mass: Havard University Press, 1995). เป็นต้น

Jo Freeman⁴⁹ ทำการศึกษาขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวในประเด็นสิทธิสตรี (the women's liberation movement) ตั้งแต่คริสต์ทศวรรษที่ 1960s จนถึงปีค.ศ. 1975 โดยเริ่มด้วยการวิเคราะห์สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการเกิดขบวนการสตรี และต่อมาจึงอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการสตรีกับนโยบายซึ่งถือเป็นประเด็นหลักที่ Freeman ต้องการแสดงให้เห็นว่าขบวนการสตรีในอเมริกาได้สร้างผลสะท้อนต่อนโยบายและสังคมอย่างไรบ้าง โดยยกตัวอย่างของกฎหมายต่างๆที่ขบวนการสตรีได้เข้าไปมีอิทธิพล ดังเช่น กฎหมายค่าจ้างแรงงาน (The Equal Pay Act) ที่ทำให้คนงานเพศหญิงมีสิทธิในการรับค่าจ้างที่เท่าเทียมกับคนงานเพศชายเมื่อทำงานในปริมาณที่เท่ากัน⁵⁰ กฎหมายสิทธิประชาชน มาตรา 7 (Title VII of the Rights Act) ซึ่งนำมาสู่การจัดตั้งคณะกรรมการโอกาสในการจ้างงานอย่างเท่าเทียมกัน (the Equal Employment Opportunity Commission-EEOC) ที่ช่วยแก้ปัญหาการแบ่งแยก/กีดกันทางเพศ (sex discrimination) ที่คนงานสตรีได้รับจากการสมัครเข้าทำงาน⁵¹ รวมทั้งการตรากฎหมายจากการประชุมสภาครั้งที่ 92 (The Ninety-second Congress) ที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับสิทธิความเท่าเทียมกันของสตรีมากที่สุดตั้งแต่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ของชาวอเมริกัน⁵²

นอกจากนี้ Freeman ยังพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการสตรีกับนโยบายนั้น มีลักษณะเป็นระบบไม่หยุดนิ่ง เพราะทั้งสองฝ่ายต่างส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันตลอดเวลา ดังเห็นได้จากการกระทำที่มีลักษณะเป็นการประสานงานระหว่างผู้สร้างนโยบายกับผู้เข้าร่วมขบวนการ ถือเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของภาวะผู้นำ (leadership) ที่ขบวนการสตรีมีอยู่ และนำไปใช้สร้างอิทธิพลต่อนโยบาย แต่ในขณะเดียวกัน นโยบายก็ส่งอิทธิพลต่อขบวนการเช่นเดียวกัน เนื่องจากนโยบายจะเปิดช่องทางในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งด้วยการสร้างสถาบันที่แสดงออกถึงความชอบธรรมของขบวนการที่มีต่อประเด็นที่เรียกร้อง และยังส่งอิทธิพลต่อโครงสร้างโอกาสในการเรียกร้องของขบวนการด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบของ Freeman ก็มีได้หมายความว่าขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทุกขบวนการจะได้รับการตอบสนองจากการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย (policy change) เหมือนกันทุกขบวนการ⁵³

⁴⁹ Jo Freeman, “*The Politics of Women’s Liberation: A Case Study of An Emerging Social Movement and Its Relation to The Policy Process*,” (New York: David McKay, 1975).

⁵⁰ *Ibid*, pp.174-175.

⁵¹ *Ibid*, pp. 177-178.

⁵² *Ibid*, pp. 202-204.

⁵³ *Ibid*, pp. 232-233.

Edwin Amenta, Bruce G. Carruthers และ Yvonne Zylan⁵⁴ ทำการศึกษาผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่นำโดย Francis E. Townsend (the Townsend movement) ที่มีต้นนโยบายทางด้านผู้สูงอายุในอเมริกา (U.S. Old-Age Policy) ในช่วงปีค.ศ.1934-1950 โดยใช้ตัวแบบการประนีประนอมทางการเมือง (The Political Mediation Model)* ในการศึกษาผลสะท้อนของขบวนการทางสังคม ซึ่งพบว่าถ้าแนวโน้มทางนโยบายของขบวนการขัดแย้งกับนโยบายของรัฐ เป้าหมายของขบวนการก็จะเป็นไปได้อย่างที่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น ขบวนการของ Townsend (The Townsend Movement) จึงล้มเหลวเนื่องจากรัฐไม่ต้องการแบกรับภาระค่าใช้จ่ายต่อผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าขบวนการจะประสบความสำเร็จล้มเหลว แต่ก็สามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อนโยบายผู้สูงอายุได้ เนื่องจากการเคลื่อนไหวของขบวนการ ได้ยกระดับความสนใจของสังคมที่มีต่อนโยบายนี้ให้สูงขึ้นมากกว่าในอดีต รวมทั้งสามารถระดมสมาชิกเข้าขบวนการได้จำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ และส่งผลให้นโยบายผู้สูงอายุได้รับการยกระดับให้สูงขึ้น แม้ว่าจะไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายที่ขบวนการ Townsend ได้วางไว้ก็ตาม

นอกจากงานวิชาการที่ศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับนโยบายดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีงานวิชาการอีกจำนวนหนึ่งที่สนใจศึกษา

⁵⁴ Edwin Amenta, Bruce G. Carruthers, and Yvonne Zylan, "A Hero for the Aged? The Townsend Movement, the Political Mediation Model, and U.S. Old-Age Policy, 1934-1950," *The American Journal of Sociology* 98, 2 (September 1992): 308-339.

* ตัวแบบการประนีประนอมทางการเมือง (the political mediation model) ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจ่ายค่ารักษาพยาบาลให้กับผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 60 ปี ซึ่งมุมมองของตัวแบบการประนีประนอมทางการเมืองนี้มีความแตกต่างจากมุมมองอื่นๆ [ดังเช่น ตัวแบบทางเศรษฐกิจ (economic models) ตัวแบบขบวนการทางสังคม (social movement models) และตัวแบบโอกาสทางการเมือง (political opportunity models)] เนื่องจากตัวแบบการประนีประนอมทางการเมืองเห็นว่าการระดม (mobilization) และการกระทำร่วม (collective action) ในตัวแบบขบวนการทางสังคมนั้นไม่เพียงพอ (insufficient) ต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบาย แม้ว่าในบางสถานการณ์การระดมและการกระทำร่วมดังกล่าวอาจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ก็ตาม ในขณะที่เดียวกันตัวแบบการประนีประนอมก็ได้โต้แย้งว่าบริบททางการเมือง (political context) สามารถเป็นตัวไกล่เกลี่ยความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำและผลลัพธ์ ดังนั้นตัวกำหนดรูปแบบขบวนการ (movement formation) และผลลัพธ์ทางนโยบาย (policy outcomes) จึงไม่ได้มีเพียงแค่เศรษฐกิจและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเท่านั้น เพราะตัวขบวนการทางสังคมเองก็สามารถส่งอิทธิพลต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน แม้จะไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าการกระทำร่วมในลักษณะใดที่จะทำให้เกิดผลลัพธ์ตามที่ต้องการมากที่สุด ดูรายละเอียดของตัวแบบนี้เพิ่มเติมได้ใน *Ibid*: 312-315.

ประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของรัฐ⁵⁵ การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันทางการเมือง* ฯลฯ ที่มีผลมาจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคม ซึ่งผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้

2.2) ผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรมจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม (cultural impacts of social movement action)

การศึกษาผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรม (cultural impacts) เป็นประเด็นที่ได้รับการศึกษาน้อยมากเมื่อดูจากผลงานทางวิชาการเท่าที่ผ่านมา ดังนั้น ประเด็นการศึกษานี้จึงเปรียบเสมือนช่องว่างที่ขาดหายไป (lacunae) ของการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม ทำให้มีพื้นที่ในการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องเหลืออยู่มาก

สาเหตุที่ทำให้มีการศึกษาผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรมอยู่น้อยนั้นเกิดขึ้นมาจากอุปสรรคสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องเผชิญอย่างน้อย 2 ประการ⁵⁶ ได้แก่ ประการแรก ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่ชัดเจนของแนวความคิดเรื่อง“ผลสะท้อนทางวัฒนธรรม”ว่าหมายถึงอะไร ทำให้ผู้ศึกษาหาจุดร่วมทางแนวความคิดที่ชัดเจนของนักวิชาการต่างๆที่เคยศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้ค่อนข้างยาก

⁵⁵ Lee Ann Banaszak, Karen Beckwith, and Dieter Rucht, “When Power Relocates: Interactive Changes in Women’s Movements and States” in *Women’s Movement Facing the Reconfigured State*, eds. Lee Ann Banaszak, Karen Beckwith, and Dieter Rucht (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), pp. 1-29.

* Kenneth T. Andrews, “The Impacts of Social Movements on the Political Process: The Civil Rights Movement and Black Electoral Politics in Mississippi,” *American Sociological Review* 62,5.(October 1997), pp. 800-819. งานชิ้นนี้ใช้ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง(political process theory)มาวิเคราะห์ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมที่มีต่อการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น โดยเสนอว่าผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจะประสบความสำเร็จเพียงใดนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงความสำคัญของการเลือกเวลา(the important of timing) กลยุทธ์ในการต่อต้าน(resistance strategies) และการเลือกเป้าหมายของขบวนการ(selection of movement outcomes) นอกจากนี้ผู้สนใจการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันทางการเมืองที่เป็นผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมยังดูเพิ่มเติมได้จาก HansPeter Kriesi and Dominique Wisler, “The Impact of Social Movements on Political Institutions:A comparison of the Introduction of Direct Legislation in Switzerland and the United States” in *How Social Movement Matters*, eds. Marco Giugni, Doug McAdam, and Charles Tilly, pp. 42-65.

⁵⁶ Jennifer Earl, “The Cultural Consequences of Social Movements” in *The Blackwell Companion to Social Movement*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi, pp. 509-510.

ประการที่สอง ปัญหาการสร้างแนวความคิดเรื่องวัฒนธรรม (conceptualization of culture) โดยตัวมันเองแล้วก็ยังคงมีปัญหาอยู่ว่าหมายถึงอะไร

เท่าที่ผ่านมามีการใช้คำว่า “วัฒนธรรม” ในความหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ 3 มิติหลักๆ คือ มิติแรก วัฒนธรรมถูกใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยาสังคม (social psychological) ดังเช่น ใช้ในความหมายของชุดของค่านิยม (values) และความเชื่อ (beliefs) ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคล

มิติที่สอง วัฒนธรรมถูกใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ (signs) และการให้ความหมายกับสัญลักษณ์ (signified meaning of sign) ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเหล่านั้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม (production of culture) ตัวอย่างเช่น ผลงานศิลปะ บทเพลง การแสดงละคร ฯลฯ

มิติที่สาม วัฒนธรรมถูกใช้ในความหมายขององค์ประกอบระดับมหภาค (macro elements) ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับที่นักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์ใช้ นั่นคือ วัฒนธรรมถูกมองว่าเป็นตัวตีกรอบโลกทัศน์ (worldview) และสภาพการณ์ทางสังคม (social situation) ของชุมชนหรือวัฒนธรรมย่อย (subcultures) ทั้งหมด

ดังนั้น การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมจึงมีการศึกษาที่สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ที่นักวิชาการร่วมสมัยใช้อธิบายในงานวิชาการของตน ซึ่งการศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมดังกล่าวมีดังต่อไปนี้⁵⁷

1) การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงจิตวิทยาสังคม (social psychological studies of cultural impacts)

การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงจิตวิทยาสังคมที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นจะเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความเชื่อและความคิดเห็นของผู้คนในสังคม ซึ่งเครื่องมือที่ใช้ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็คือกรอบวาทกรรม (frame) ที่ขบวนการทางสังคมสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการตีแผ่ปัญหาที่ขบวนการทางสังคมต้องเผชิญให้สังคมรับรู้ ยิ่งกรอบวาทกรรมที่ขบวนการสร้างขึ้นมามีความน่าเชื่อถือ สามารถอธิบายปัญหาที่ขบวนการต้องเผชิญได้อย่างครอบคลุมและชัดเจน รวมทั้งสามารถเสนอทางแก้ปัญหาที่เหมาะสมได้มาก

⁵⁷ *Ibid*, pp. 511-519.

เท่าไร ความเป็นไปได้ที่ขบวนการทางสังคมจะเปลี่ยนแปลงความคิด ค่านิยมและความเชื่อของผู้คนในสังคมก็ยังมีมากขึ้นเท่านั้น⁵⁸

ตัวอย่างงานวิชาการที่จัดอยู่ในประเภทของการศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงจิตวิทยาสังคม คือ งานของ William A. Gamson และ Andre Modigliani⁵⁹ ที่ร่วมกันศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมของสื่อ (media discourse) กับความเห็นของสาธารณชน (public opinion)* โดยการวิเคราะห์วาทกรรมของพลังงานนิวเคลียร์ (nuclear power) ที่เกิดขึ้นในสื่อ 4 ประเภท คือ ข่าวที่เผยแพร่ทางโทรทัศน์ (television news coverage) นิตยสารทางด้านข่าว (newsmagazine) การ์ตูนในบทบรรณาธิการข่าว (editorial cartoons) และคอลัมน์ที่รวบรวมความคิดเห็นในข่าว (syndicated opinion columns) ซึ่งวาทกรรมที่เกิดขึ้นในสื่อเหล่านี้มีอยู่หลายรูปแบบ ดังเช่น วาทกรรมเกี่ยวกับความก้าวหน้า (progress package) ที่แสดงให้เห็นถึงความคิดเห็นของสาธารณชนที่สนับสนุนพลังงานนิวเคลียร์เพื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี วาทกรรมที่เกี่ยวกับการต่อต้านพลังงานนิวเคลียร์ (anti-nuclear discourse) ที่ส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่ประเด็นความปลอดภัย (safety issue) นอกจากนี้ก็ยังมีประเด็นอื่นๆอีก ดังเช่น ประเด็นความสามารถในการชี้แจงต่อสาธารณชน (public accountability package) ที่เกิดขึ้นมาจากปัญหาการผลิตนิวเคลียร์เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าในอุตสาหกรรมนิวเคลียร์ ทำให้รัฐถูกมองว่าให้การสนับสนุนการใช้พลังงานนิวเคลียร์เพื่อรักษา/ปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (economic interests) ของตนโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของสาธารณชน (public interest) ซึ่งวาทกรรมต่างๆดังกล่าว ทั้งที่เป็นฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายต่อต้านการใช้พลังงานนิวเคลียร์จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่เกิดขึ้น** ดังเช่น

⁵⁸ ดูเพิ่มเติมใน Thomas E. Nelson and Zoe M. Oxley, "Issue Framing Effects on Belief Importance and Opinion," *The Journal of Politics* 61, 4 (November 1999): 1040-1067.

⁵⁹ William A. Gamson and Andre Modigliani, "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach," *The American Journal of Sociology* 95, 1 (July 1989): 1-37.

* ในงานวิชาการชิ้นนี้ Gamson และ Modigliani เห็นว่าวัฒนธรรมแสดงออกมาในรูปของวาทกรรมของสื่อและความเห็นของสาธารณชน

** อย่างไรก็ตาม ในงานชิ้นนี้ Gamson และ Modigliani ไม่ได้ต้องการแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวาทกรรมของสื่อ (media discourse) เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความเห็นของสาธารณชน (public opinion) เพียงแต่ต้องการแสดงให้เห็นว่าระบบการสร้างความหมายทางสังคม (social construction of meaning) ทั้งสองอย่างดังกล่าวต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เพราะวาทกรรมของสื่อถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่ปัจเจกชนใช้ในการสร้างความหมายให้กับสิ่งที่เกิดขึ้น และความเห็นของสาธารณชนก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่นักหนังสือพิมพ์ (journalists) และผู้สร้างวัฒนธรรม (cultural entrepreneurs) อื่นๆใช้ในการพัฒนาความหมายและทำให้ความหมายดังกล่าวเป็นรูปธรรมขึ้นมาในวาทกรรมสาธารณะ ดูใน *Ibid.*: 2.

ถ้าอยู่ในช่วงที่เกิดอุบัติเหตุจากโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ ก็จะเห็นวาทกรรมที่ต่อต้านพลังงานนิวเคลียร์ปรากฏขึ้นตามสื่อต่างๆ ในทางตรงข้าม ถ้าไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาดังกล่าววาทกรรมที่สนับสนุนพลังงานนิวเคลียร์เพื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็จะปรากฏขึ้นมาตามสื่อต่างๆเช่นกัน

2) การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic studies of cultural impacts)

การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมนั้นจะอยู่ในรูปของการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านผลผลิตทางวัฒนธรรม (cultural products) และการปฏิบัติทางวัฒนธรรม (cultural practices) ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจแสดงออกมาทางวรรณกรรม (literature) ดนตรี (music) การเผยแพร่ข่าวผ่านสื่อสารมวลชน (media coverage) รูปแบบเสื้อผ้า เครื่องแต่งกายที่ได้รับความนิยมในแต่ละยุค (fashion) ภาษา (language) และวาทกรรม (discourse) เป็นต้น

ตัวอย่างงานวิชาการที่จัดอยู่ในประเภทของการศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในเชิงสัญลักษณ์ คือ งานของ Ron Eyerman and Scott Barretta⁶⁰ ที่ได้ศึกษาการฟื้นตัวของดนตรีลูกทุ่ง (folk music revival) ในสหรัฐอเมริกาซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 2 ช่วง คือ ช่วงปลายทศวรรษที่ 1930 ซึ่งถือเป็นช่วงเริ่มต้นของดนตรีประเภทนี้ในอเมริกา และเสื่อมคลากลงไประยะหนึ่ง แต่หลังจากนั้นประมาณ 20 ปีดนตรีลูกทุ่งก็กลับฟื้นตัวขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงประมาณต้นทศวรรษที่ 1960 ซึ่งการเกิดและเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิมของดนตรีลูกทุ่งในอเมริกานั้นมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัย ดังเห็นได้จากบทบาทของเพลงลูกทุ่งที่ถูกใช้โดยพวกฝ่ายซ้ายใหม่ (New Left) ที่เคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเวียดนามในช่วงทศวรรษที่ 1960 ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่สหภาพแรงงาน และขบวนการแรงงานต่างๆ ในสายของพรรคคอมมิวนิสต์อเมริกา (CPUSA) (ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 1930 ถึงช่วงทศวรรษที่ 1940) ใช้เพลงลูกทุ่งเป็นอาวุธทางการเมืองอย่างหนึ่งในการต่อสู้กับลัทธิฟาสซิสต์ (fascism) และกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่

การศึกษาวิเคราะห์ความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงบทบาทของดนตรีลูกทุ่งดังกล่าวข้างต้นนั้น Eyerman และ Barretta ได้ใช้แนวการวิเคราะห์การรับรู้/การให้เหตุผล (Cognitive Approach) ร่วมกับมุมมองการสร้างผลผลิตทางวัฒนธรรม (the production of culture perspective)

⁶⁰ Ron Eyerman and Scott Barretta, "From the 30s to the 60s: The Folk Music Revival in the United States," *Theory and Society* 25, 4 (August 1966): 501-543.

ในการศึกษา โดยใช้แนวการวิเคราะห์การรับรู้/การให้เหตุผลในการศึกษาบทบาทในเชิงสร้างสรรค์ของปัญญาชน (intellectuals) ในฐานะที่เป็นตัวแสดง (actor) ตัวหนึ่งในขบวนการทางสังคมที่สร้างความรู้/ความเข้าใจ (knowledge) ในประเด็นต่างๆที่ขบวนการทางสังคมเคลื่อนไหวโดยผ่านทางคนตรีลูกทุ่ง และใช้มุมมองการสร้างผลผลิตทางวัฒนธรรมเพื่อศึกษาผลกระทบจากการจัดระเบียบในเชิงสถาบัน (institutional arrangements) ที่มีต่อการสร้างผลผลิตเชิงวัฒนธรรม ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของอุตสาหกรรมการบินที่เกี่วข้อง (recording industry) ได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพนักดนตรีลูกทุ่งอย่างไรบ้าง เป็นต้น

3) การศึกษาผลสะท้อนทางวัฒนธรรมที่แสดงออกมาในรูปของอัตลักษณ์ร่วมและวัฒนธรรมย่อย (collective identities and subcultures as cultural impacts)

ผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในลักษณะนี้เป็นผลสะท้อนทางวัฒนธรรมในระดับมหภาค (macro cultural impacts) เนื่องจากเป็นผลสะท้อนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ (worldviews) และชุมชน (communities) ที่มีอยู่เดิม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจากอัตลักษณ์ร่วมใหม่ (new identities) และวัฒนธรรมย่อยใหม่ (new subcultures) ที่ขบวนการทางสังคมสร้างขึ้นและแสดงออกมาให้สังคมได้รับรู้/ตระหนักถึงการมีตัวตนของขบวนการ* ขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวโดยมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมที่เป็นอยู่นี้ ส่วนใหญ่จะเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movements-NSMs) ที่มีความเชื่อว่าประชาธิปไตยสมัยใหม่ (modern democracies) ไม่สามารถเป็นตัวแทนในการแก้ปัญหาสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากความแตกต่างหลากหลายในปัจจุบันได้ ดังนั้น ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่จึงต้องการช่องทางในการแก้ปัญหาที่อยู่นอกช่องทางทางการเมืองแบบปกติ (normal political channels) โดยใช้กลยุทธ์ที่ทำให้ฝ่ายตรงข้ามเกิดความวุ่นวาย/ยุ่งเหยิง (disruptive tactics) และใช้การระดมความเห็นของสาธารณชน (public opinion) เพื่อที่จะได้รับอำนาจทางการเมือง (political leverage) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่จะใช้ช่องทางต่อสู้ที่อยู่ภายนอกช่องทางทางการเมือง

* ผู้ที่สนใจว่ากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ร่วมใหม่และวัฒนธรรมย่อยใหม่เป็นอย่างไร รวมทั้งอัตลักษณ์ร่วมและวัฒนธรรมย่อยดังกล่าวมีบทบาทอย่างไรในแต่ละขั้นของการประท้วง(ได้แก่ การสร้างข้อเรียกร้อง การเลือกสรรบุคคลเข้าสู่ขบวนการ การตัดสินใจเลือกใช้กลยุทธ์และยุทธวิธี รวมทั้งผลสะท้อนที่ขบวนการได้รับ) ควรอ่านงานวิชาการที่สำคัญ 2 ชิ้นคือ Alberto Mellucci, "The Process of Collective Identity" in Hank Johnston and Bert Klandermans(eds.), *Social Movement and Culture* (London: UCL Press, 1995), Chapter 3. และ Francesca Polletta and James M. Jasper, "Collective Identity and Social Movements," *Annual Review of Sociology* 27 (2001): 283-305.

แบบปกติ แต่ก็มิได้หมายความว่าพวกเขาไม่ได้เกี่ยวข้องกับการเมือง และมีได้หมายความว่าพวกเขาจะหลีกเลี่ยงการกลายเป็นสถาบัน ดังเห็นได้จากขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่บางขบวนการก็สามารถกลายเป็นพรรคการเมืองที่ลงสมัครรับเลือกตั้งตามระบบการเมืองปกติได้เช่นกัน⁶¹

ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่นั้นส่วนหนึ่งอาจเกิดขึ้นมาจากขบวนการฝ่ายซ้ายใหม่และขบวนการนักศึกษา (the New Left and related student movements) ในช่วงทศวรรษที่ 1960⁶² ดังเช่นขบวนการด้านสิทธิสตรี ขบวนการด้านเพศสภาพ ฯลฯ ที่มักจะสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา ซึ่งอัตลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาใหม่นี้จะมีความแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่ในสังคมกระแสหลัก (mainstream society) เพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (human relations) ขึ้นมาใหม่⁶³

ภายหลังจากศึกษาทฤษฎีตามแนวการวิเคราะห์ขบวนการทางการเมืองและสังคม ประกอบกับการค้นคว้าวิจัยเอกสารและงานวิชาการ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมในอดีตเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปที่ผู้เขียนจะต้องทำก็คือ การสร้างกรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ เพื่อใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้

กรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย

แม้ว่าผลการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมในอดีต จะพบว่าการศึกษาผลสะท้อนฯสามารถแบ่งออกได้ อย่างน้อย 4 มิติ ได้แก่ ผลสะท้อนระดับบุคคล ผลสะท้อนระหว่างขบวนการทางสังคม ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง และผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรมจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะศึกษาเพียงแค่ 2 มิติ ได้แก่ ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง (การเข้ามีส่วนร่วมของขบวนการคนจนฯ ในกระบวนการนโยบายของรัฐ) และผลสะท้อนระหว่างขบวนการทางสังคม (การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการคนจนฯ) ดังที่ผู้เขียนจะสรุปเป็นกรอบการศึกษาของงานวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challengers)

⁶¹ Nelson A. Pichardo, "New Social Movements: A Critical Review," *Annual Review of Sociology* 23 (1997): 415-416.

⁶² Craig Calhoun, "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century," *Social Science History* 17, 3 (Autumn, 1993): 386.

⁶³ *Ibid.*: 394.

ขบวนการคนจนๆทุกขบวนการ ต่างก็พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบาย (policy process) ของรัฐ เพื่อผลักดันกฎหมาย หรือนโยบายบางอย่าง ที่เอื้อประโยชน์ต่อขบวนการคนจนๆ ของตน ดังเช่น กฎหมายป่าชุมชน กฎหมายสิทธิลาคลอด 90 วัน กฎหมายชุมชนแออัด กฎหมายกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ฯลฯ ซึ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่า โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ที่ดำรงอยู่ได้เปิดช่องทางให้ ขบวนการคนจนๆเข้าไปมีอิทธิพลต่อระบบการเมืองเชิงสถาบันปกติ (normal institutionalized politics)* หรือไม่ และในขณะเดียวกัน ขบวนการคนจนๆสามารถสร้างกรอบการกระทำร่วม (collective action framing) ที่มีประสิทธิภาพเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเปิดประตูเข้าสู่เวทีของระบบการเมืองปกติ และสามารถโน้มน้าวใจผู้มีอำนาจตัดสินใจทางนโยบาย (decision maker) ให้ออกกฎหมายหรือนโยบาย ที่ขบวนการคนจนๆ ต้องการได้หรือไม่

2. ผลสะท้อนจากการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการทางสังคม (spillover effects)

ขบวนการคนจนๆต่างๆ ได้สร้างองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการ (SMOs) ขึ้นมาเพื่อใช้ในการต่อสู้เรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาของตน แต่องค์กรเคลื่อนไหวฯ ที่สร้างขึ้นมามีความสามารถในการต่อสู้มากเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในองค์กรเคลื่อนไหว ดังเช่น รูปแบบ

* การศึกษาขบวนการทางสังคม (social movements) ที่ผ่านมา ของนักวิชาการส่วนใหญ่ มักเริ่มต้นจากความคิดที่แบ่งแยกระบบการเมือง (political system) ออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ (normal institutionalized politics) กับส่วนที่อยู่ข้างนอกพื้นที่ดังกล่าว โดยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกตินั้น จะเกี่ยวข้องกับ การออกเสียงเลือกตั้ง (voting) การล็อบบี้ (lobbying) พรรคการเมือง (political parties) รัฐสภา (parliament) ศาล (courts) ผู้นำทางการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง (elected leaders) และกิจกรรมเชิงสถาบันอื่นๆ ในขณะที่ ส่วนที่อยู่นอกพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันปกติ จะเกี่ยวข้องกับ กิจกรรมทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการ ดังเช่น การประท้วง (protest) การลอบสังหาร (assassination) ผู้นำทางการเมือง หรือการใช้ความรุนแรงทางการเมือง (political violence) ในลักษณะอื่นๆ เป็นต้น จากการแบ่งพื้นที่ทางการเมืองออกเป็น 2 ส่วนดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ขบวนการทางสังคมทั้งหลายนั้นต่างก็อยู่ข้างนอกพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็เห็นด้วยกับ Goldstone ที่คิดว่า แนวคิดการแบ่งขอบเขตดังกล่าว จำเป็นต้องปรับปรุงรายละเอียดบ้าง เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน ที่ขบวนการทางสังคมต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรม ในพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันปกติ (normal institutionalized politics) มากยิ่งขึ้น ดูใน Jack A. Goldstone, "Introduction: Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics" in *States, Parties, and Social Movements*, ed. Jack A. Goldstone (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), p. 1.

โครงสร้างเชิงองค์กร (organizational structure) การระดมทรัพยากร (resource mobilization) ชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) และกรอบการกระทำร่วม (collective action frame)

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายในองค์กรเคลื่อนไหว ดังกล่าวข้างต้น ของขบวนการคนจนๆ แต่ละขบวนการ ก็ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่แตกต่างกัน โดยสิ้นเชิงก็ได้ แต่อาจมีลักษณะเหมือน หรือคล้ายคลึงกันก็ได้ เนื่องจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ในบางครั้ง มิได้เกิดขึ้นโดยลำพัง แต่เกิดขึ้นในรูปของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (coalition) ระหว่างขบวนการคนจนๆ ขบวนการต่างๆ ขึ้นมา นอกจากนี้ ในกรณีที่ขบวนการคนจนๆ มิได้สร้างความร่วมมือกัน แต่ก็สามารถมีลักษณะของปัจจัยภายในองค์กร ที่คล้ายคลึงกันได้เช่นเดียวกัน เพราะขบวนการคนจนๆ เหล่านี้ ต่างก็อยู่ภายในชุมชนของขบวนการทางสังคม (social movement community) เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ขบวนการคนจนเหล่านี้ ยังสามารถส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน (spillover effect) ได้ โดยผ่านกลไกการส่งผ่าน (mechanism of transmission) อื่นๆ อีก ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง นักเคลื่อนไหวและสมาชิกของขบวนการคนจน ที่ขบวนการคนจนๆ เหล่านี้มีอยู่ร่วมกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจกับรากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้างฯ

ความนำ

การศึกษาขบวนการคนจนฯ กับรากเหง้าปัญหาของคนจนฯ ในบทนี้ ผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ

ส่วนที่หนึ่ง รากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้างกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม แบ่งเป็น 1) รากเหง้าปัญหาฯ ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท และ 2) รากเหง้าปัญหาฯ ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในเมือง ซึ่งการแบ่งดังกล่าว เป็นการแบ่งตามพื้นที่เชิงกายภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น

ส่วนที่สอง ประวัติความเป็นมาของขบวนการคนจนฯ ที่เป็นหน่วยวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้ ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าปัญหาฯและประวัติความเป็นมาของขบวนการคนจนฯ ที่เกิดขึ้นทั้ง 2 ส่วนดังกล่าว ตามลำดับ

I. รากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้างกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม

เนื่องจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ เกิดขึ้นจากรากฐานของความไม่ยุติธรรม มิใช่เพราะความบ่าคั่งของฝูงชน หรือความวิปริตทางจิตใจแต่อย่างใด ดังนั้น การศึกษาขบวนการคนจนฯ จึงจำเป็นต้องเริ่มจาก การอธิบายว่า มีความเดือดร้อน (grievance) อะไรเกิดขึ้นบ้าง ที่เป็นสาเหตุให้ชาวบ้านยากจนและด้อยอำนาจ ซึ่งเคยถูกมองว่าเป็นเพียงตาสีตาสา ด้อยการศึกษา ที่มีแต่จะถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้อื่น ต้องรวมตัวกันลุกขึ้นสู้ เพื่อพิทักษ์สิทธิและความอยู่รอดของตน? หรือกล่าวอีกทางหนึ่ง ก็คือ ขบวนการคนจนฯ ที่เกิดขึ้นมีรากเหง้าปัญหา อะไรบ้าง?

1. รากเหง้าปัญหาของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท

เนื่องจากประเทศไทยในปัจจุบัน เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท อพยพเข้ามารับจ้าง เป็นแรงงานอยู่ในภาคอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่ ที่อาศัยอยู่ในชนบท ก็ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ดังนั้น การศึกษารากเหง้าปัญหาของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท จึงควรมุ่งเน้นไปที่ ปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญ ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ของชาวบ้านเป็นหลัก

ผู้เขียนได้แบ่งรากเหง้าปัญหาของขบวนการคนจน และคนค้อยอำนาจในชนบท ออกเป็น 2 ส่วน คือ ปัญหาที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน และ ปัญหาที่เกิดจากการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ ซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอ ตามลำดับดังต่อไปนี้

1) การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน

ความขัดแย้งระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน จากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำ เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง นิยามความหมายของคำว่า “ป่า” และ “แหล่งน้ำ” ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั่วไปในธรรมชาติ ให้กลายเป็น “ทรัพยากรธรรมชาติ” ซึ่งมีลักษณะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่จะถูกรักษา อนุรักษ์ และถูกทำให้มีปริมาณที่เหมาะสม ต่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ โดยเฉพาะภายหลังจากยุคล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก* ที่มีการแสวงหาแหล่งวัตถุดิบ ดังเช่น ไม้สัก ที่มีอยู่ในประเทศไทย เพื่อนำไปเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องใช้ต่างๆ ในประเทศตะวันตก รวมทั้งการส่งเสริมการส่งออก ภาคอุตสาหกรรม ในระยะเวลาต่อมา ที่จำเป็นต้องใช้น้ำ เป็นวัตถุดิบสำคัญ ในการผลิต

การนำเสนอ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน ในที่นี้ ผู้เขียนจะแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นปัญหา ได้แก่ การอนุรักษ์ธรรมชาติกับการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ การแย่งชิงสิทธิในการครอบครองที่ดินระหว่างชาวบ้านกับนายทุน และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำระหว่างรัฐกับชุมชน

1.1) การอนุรักษ์ธรรมชาติกับการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ

การนำแนวความคิด “ทรัพยากรธรรมชาติ” ที่อยู่ภายใต้การครอบครองและการจัดการของรัฐ กับแนวคิด “หลักครอบครองกรรมสิทธิ” มาใช้ในการจัดสรร แบ่งปัน ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในอดีต เคยเป็นสิ่งที่ผู้คนในพื้นที่ สามารถเข้าถึงได้ ภายใต้การบริหารจัดการของชุมชน โดยเฉพาะ พื้นที่ป่าในอดีต ซึ่งไม่ได้หมายถึง สถานที่ที่เต็มไปด้วยต้นไม้เท่านั้น แต่ยังเป็นสถานที่ ซึ่งปลอดจากอำนาจและกฎระเบียบของรัฐ เพราะป่าเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ และ ภูตผี วิญญาณ ดังเห็นได้จากความคิด ของชาวบ้านภาคเหนือบางส่วน ที่อาศัยอยู่ในป่า เพราะมองว่า

¹ Pinkaew Laungaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm* (Chennai: Earthworm Books, 2002), p. 13.

* เนื่องจากประเทศตะวันตกได้เข้ามาแสวงหาแหล่งวัตถุดิบดังเช่น เครื่องเทศ แร่ธาตุ ไม้ ฯลฯ จากประเทศด้อยพัฒนา เพื่อส่งเข้าไปให้ประเทศที่พัฒนาแล้ว นำไปใช้ประโยชน์ ในการอุปโภค บริโภค ซึ่งประเทศไทย ก็เป็นหนึ่งในประเทศด้อยพัฒนา ที่เป็นแหล่งวัตถุดิบ ซึ่งเป็นที่ต้องการของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะไม้สักซึ่งมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ในพื้นที่ป่าของประเทศ นับแต่นั้นเป็นต้นมา ไม้สัก ก็กลายเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของไทย จนกระทั่งมีการตั้ง กรมป่าไม้ขึ้นมาเพื่อจัดการควบคุมพื้นที่ป่า ซึ่งกลายเป็นทรัพยากรมีค่าของประเทศ

การอยู่ในป่า ช่วยปลดปล่อยตนเองออกจากอำนาจรัฐ และเป็นสถานที่สุดท้าย ที่จะอยู่รอดจากอำนาจรัฐ²

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการก่อตั้ง “กรมป่าไม้” ในปี พ.ศ. 2439* สภาพป่าที่เคยเป็นสถานที่ปลอดจากอำนาจรัฐส่วนกลาง ก็ได้ถูกกลายสภาพเป็นแหล่งหาผลประโยชน์ของรัฐ เริ่มตั้งแต่การเก็บภาษี อากรจากการตัดไม้ในป่า โดยเฉพาะไม้สัก ของบริษัทค้าไม้ต่างชาติ ในช่วงที่ไทยยังคงปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นต้นมา แม้กระทั่ง ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาเป็น การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ภายใต้อิทธิพลรัฐธรรมนูญ รัฐก็ยังคงหาประโยชน์ จากพื้นที่ป่า อยู่จนถึงปัจจุบัน แต่การหาผลประโยชน์ดังกล่าว ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสลับซับซ้อน และมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ดังเช่น การให้สิทธิครอบครองและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า แก่นายทุน นักธุรกิจเอกชน และประชาชนทั่วไป ในรูปแบบต่างๆ ดังเช่น การออกโฉนดที่ดิน การให้สัมปทาน ฯลฯ ประกอบกับ การนำความคิด “การอนุรักษ์ธรรมชาติ” เข้ามาใช้เพื่อควบคุมและจัดการ พื้นที่ป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรมีค่าที่มีอยู่จำกัด ให้สามารถเป็นแหล่งหาผลประโยชน์ เข้าสู่รัฐ ในรูปแบบต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน ดังเช่น การเป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งศึกษาพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าหายาก ฯลฯ

การเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ของรัฐ นายทุนและชาวบ้าน ในพื้นที่ป่า โดยเฉพาะในรูปแบบของการให้สัมปทาน แก่บริษัทเอกชนรายใหญ่ ในการทำป่าไม้ การทำเหมืองแร่ ฯลฯ รวมทั้งการส่งเสริมการเกษตรเชิงพาณิชย์ ได้ทำให้ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ ต้องตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม พื้นที่ป่าได้ลดลงเป็นอย่างมาก จากการตัดไม้ของบริษัทที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ การทำไม้เถื่อนของนายทุนและผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ และการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน

ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่า นอกจากจะเกิดขึ้นจากการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ของรัฐ นายทุนและชาวบ้าน ดังได้กล่าวมาแล้ว ปัญหาอีกอย่างที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของป่า ก็คือ ปัญหาความมั่นคงของรัฐ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรุนแรง ภายหลังจาก

² Anan Ganjanapan, *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand* (Chiang Mai: RCSD, 2000), p. 53.

* กรมป่าไม้ของไทย อยู่นอกเหนือแนวคิดของ Herbert Slade อดีตนักอนุรักษ์ที่เคยทำงาน ในประเทศพม่า ซึ่งใช้คณะทำงานและแนวทางการจัดการป่าไม้ เช่นเดียวกับประเทศในอาณานิคมของอังกฤษ ดังเช่น อินเดียและพม่า เหตุผลหลัก 3 ประการที่ประเทศไทย ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมา ได้แก่ 1) การควบคุมการหาประโยชน์จากการค้าไม้มีค่า โดยเฉพาะ ไม้สัก 2) การยึดส่วนแบ่งจากการค้าไม้ของ “เจ้า” ผู้ปกครองแคว้นทางภาคเหนือ เข้าสู่รัฐบาลส่วนกลาง(กรุงเทพฯ) ในรูปของเครื่องบรรณาการและภาษี 3) เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของอำนาจส่วนกลาง ที่มีต่อเจ้าผู้ปกครองในส่วนภูมิภาค ดูใน Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand* (Bangkok: White Lotus Press, 2005), pp. 25-28.

เคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ในพื้นที่ชนบท และใช้พื้นที่ป่าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ ในการต่อสู้กับรัฐ ตามแนวคิด “ป่าล้อมเมือง” ดังเห็นได้จาก ภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีนิสิต นักศึกษาและนักเคลื่อนไหวทางการเมืองจำนวนมาก ที่ต่อต้านรัฐบาลเผด็จการและถูกกล่าวหาจากรัฐบาลว่าเป็น “ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์” ได้หลบหนีการจับกุมของรัฐเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า ด้วยสาเหตุดังกล่าว รัฐจึงมองว่าป่าเป็นพื้นที่อันตราย และต้องมีการปรับปรุงพื้นที่ เพื่อลดความได้เปรียบของฝ่ายตรงข้าม โดยการสร้างทางหลวง และถนนภายในจังหวัดต่างๆ เชื่อมต่อกัน และสนับสนุนให้ชาวบ้าน เข้าไปตัดต้นไม้ในป่า รวมทั้งสร้างหมู่บ้าน ในพื้นที่ป่า ตามแนวคิด “เมืองล้อมป่า”

ภายหลัง การต่อสู้ระหว่างรัฐ กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ลึกลับลง ด้วยชัยชนะของฝ่ายรัฐ การดำเนินการฟื้นฟูสภาพป่าไม้ที่เสื่อมโทรมลงไปเป็นอย่างมาก ก็เป็นแนวทางสำคัญ ที่รัฐจะต้องดำเนินการภายใต้แนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการพัฒนาพื้นที่ป่า เพื่อความมั่นคงของประเทศ โดยมีกรมป่าไม้และทหาร เป็นตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญของฝ่ายรัฐ ในการดำเนินนโยบาย

การฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรม และการฟื้นฟูสภาพชีวิตการดำรงอยู่ของชาวบ้าน (ที่รัฐมองว่าเป็นคนชายขอบ และเป็นตัวการสำคัญ ที่ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของป่า) ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ถือเป็นนโยบายสำคัญอันดับต้นๆ ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของประเทศ ที่ฝ่ายรัฐดำเนินการ (และก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐ/นายทุน และชาวบ้านในพื้นที่ ในภายหลัง) ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของ โครงการส่งเสริมการปลูกป่า และโครงการจัดสรรที่ดินทำกินสำหรับเกษตรกรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง ตามลำดับ ดังนี้

โครงการส่งเสริมการปลูกป่า

การแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าไม้ในประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ แนวทางแรก การแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าไม้โดยรัฐ ตัวอย่างเช่น โครงการหมู่บ้านป่าไม้ ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป และแนวทางที่สอง การแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าไม้ โดยการร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ดังเช่น โครงการปลูกต้นไม้โตเร็ว ในบริเวณป่าสงวนเสื่อมโทรม ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง การส่งเสริมการปลูกป่า ทั้งสองแนวทาง อย่างคร่าวๆ ตามลำดับ

นโยบายการส่งเสริมการปลูกป่า แนวทางแรก ที่รัฐเลือกใช้เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมนั้น อยู่ภายใต้บริบทของ การต่อสู้ระหว่าง รัฐกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ การส่งเสริมการปลูกป่า แนวทางนี้จึงเป็นการจัดการป่า ที่ต้องการนำชาวบ้านในพื้นที่ เข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการป่า ภายใต้การควบคุมของรัฐ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 กรมป่าไม้ได้ร่วมกับ หน่วยงานภาครัฐอื่นๆ จัดตั้ง “โครงการหมู่บ้านป่าไม้” ขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการควบคุมทรัพยากรป่าไม้ และ

การเข้าไปตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน ในพื้นที่ป่าอย่างผิดกฎหมาย โดยการจัดตั้งหมู่บ้านให้กับชาวบ้าน ที่เข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวน เพื่อจ้างชาวบ้านปลูกต้นไม้รอบๆหมู่บ้านให้กับรัฐ แลกเปลี่ยนกับการได้สิทธิในการใช้บริการของรัฐ ดังเช่น โรงเรียน สถานพยาบาล ถนน โครงการเงินกู้ ฯลฯ โดยแต่ละครัวเรือนจะได้รับพื้นที่ทำการเพาะปลูกประมาณ ไม่เกิน 15 ไร่/ครัวเรือน³ ซึ่งต่อมาได้เป็นปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกที่รัฐจัดให้ดังกล่าว แม้ว่าจะเพียงพอต่อการทำเกษตรแบบยังชีพ แต่มีได้เพียงพอต่อการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ ดังเช่น การปลูกปอชวา นอกจากนี้ สภาพดินก็มิได้มีคุณภาพดีเท่ากับพื้นที่เดิม ที่ชาวบ้านอาศัยอยู่อีกด้วย

สภาพปัญหาที่ชาวบ้านประสบ ดังกล่าว เกิดขึ้นเนื่องจาก เป้าหมายในการจัดตั้งหมู่บ้านป่าไม้ที่แท้จริงอยู่ที่ ประโยชน์ทางด้านความมั่นคงของชาติ เพราะการจัดตั้งหมู่บ้านป่าไม้ช่วยแยกชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า ทำให้การปราบปรามคอมมิวนิสต์ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนง่ายมากขึ้น ดังนั้น หมู่บ้านที่ถูกตั้งขึ้นจึงมีอยู่อย่างกระจัดกระจายทั่วไป ในพื้นที่ต่างๆที่มี ฝ่ายคอมมิวนิสต์อาศัยอยู่ บางพื้นที่จึงมิได้เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม⁴

ภายหลังปัญหาความไม่มั่นคงภายในประเทศ อันเกิดจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) สิ้นสุดลง รัฐก็ดำเนินนโยบายการปลูกป่าเพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมและขาดแคลนป่าไม้ต่อไป ด้วยการดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกป่า โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างภาครัฐ และภาคเอกชน

การดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกป่า โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ที่นำโดยกรมป่าไม้ และภาคธุรกิจเอกชน ที่นำโดยกลุ่มอุตสาหกรรมผลิตกระดาษ และโรงเลื่อยขนาดใหญ่ ดังเช่น เครือซีเมนต์ไทย บริษัทสวนกิตติ บริษัทเชลล์ (ประเทศไทย) กลุ่มสหวิริยะ ฯลฯ ได้วางแผนการนำไม้โตเร็ว เข้ามาปลูกในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม เพราะพื้นที่ดังกล่าว บางส่วนมิได้มีต้นไม้ขนาดใหญ่เหลืออยู่แล้ว จึงทำให้การปลูกต้นไม้โตเร็ว ทำได้โดยสะดวก

สาเหตุสำคัญที่ภาคธุรกิจเอกชน ให้ความร่วมมือกับรัฐในการดำเนินนโยบายการส่งเสริมการปลูกป่า ด้วยต้นไม้โตเร็ว นอกจากการสร้างภาพความเป็นนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ให้สังคมได้รับรู้แล้ว ยังมีสาเหตุที่สำคัญอีก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงนโยบายป่าไม้แห่งชาติ จากที่เคยกำหนดไว้ในปี พ.ศ. 2528 ที่ให้พื้นที่ ร้อยละ 25 ของประเทศ เป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ และร้อยละ 15

³ คูใน Fumikazu Ubukata, *The Farm Forest Expansion in Northeast Thailand: Policy, Market, and Socioeconomic Change*, The final report submitted to The National Research Council of Thailand, 1999, p.8. และ James A. Hafner, "Farming The Forest: Managing People and Trees in Reserved Forests in Thailand," *Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies*, Volume II, Kunming: Institute of Southeast Asian Studies, 11-13 May 1990, pp.63-64.

⁴ คูใน Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, pp. 72-76.

ของประเทศ เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กลายเป็น กำหนดให้พื้นที่ป่า ร้อยละ 15 ของประเทศ เป็นป่าเศรษฐกิจ และร้อยละ 25 ของประเทศ เป็นป่าอนุรักษ์ ในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการออกมติคณะรัฐมนตรี ยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2532

การยกเลิกสัมปทานการตัดไม้ ซึ่งเปรียบเสมือนการปิดป่า ได้ส่งผลกระทบต่อภาคธุรกิจเอกชน โดยเฉพาะกลุ่มที่ต้องใช้ไม้เป็นวัตถุดิบ ในการผลิตสินค้า เพราะจะทำให้ภาคธุรกิจส่วนนี้ ต้องพึ่งพาการนำเข้าไม้จากต่างประเทศสูงมากขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตต้องสูงขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น ภาคธุรกิจที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังกล่าว จึงสนับสนุนนโยบายการปลูกป่าของรัฐเป็นอย่างดี และพันธุ์ไม้โตเร็วที่ถูกเลือกมาใช้เป็นหลัก ในการปลูกป่าครั้งนี้ ก็คือ ยูคาลิปตัส เพราะเป็น ไม้โตเร็วที่มีการดูดซึมน้ำได้เป็นอย่างดี และเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตกระดาษ*

อย่างไรก็ตาม การปลูกป่ายูคาลิปตัสเพื่อการค้า ก็ก่อให้เกิดปัญหาตามมาหลายอย่าง โดยเฉพาะ ปัญหาจากธรรมชาติของต้นยูคาลิปตัส ที่เป็นต้นไม้ที่ดูดซึมน้ำได้ดี กลับกลายเป็นข้อเสียของพืชชนิดนี้ เพราะการปลูกต้นยูคาลิปตัสทำให้ไม่สามารถปลูกพืชชนิดอื่นในบริเวณใกล้เคียงได้ อีกทั้ง แมลงและสัตว์ส่วนใหญ่ ก็ไม่สามารถอาศัยอยู่กับต้นยูคาลิปตัสได้ ดังนั้น การปลูกยูคาลิปตัส จึงทำให้ขาดความหลากหลายในทางชีวภาพ** นอกจากนี้ พื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมส่วนใหญ่ ก็มีชาวบ้านอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น โครงการปลูกต้นยูคาลิปตัส ของรัฐจึงเป็นสิ่งที่คุกคามวิถีชีวิตของพวกเขา ปัญหาดังกล่าว จึงนำมาสู่การต่อต้านของเกษตรกรในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ดังเช่น สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน (ซึ่งภายหลังได้กลายเป็น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ.) ดังที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไป ในส่วนของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท) นอกจากนี้ ปัญหาจากการสนับสนุนให้กลุ่มธุรกิจเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่า

⁵ คุ้ได้จาก Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, p. 87.

* การตัดสินใจ เลือกปลูกต้นยูคาลิปตัส ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมนั้น มีเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญ เนื่องจาก ในช่วงเวลาดังกล่าว การนำเข้าไม้จากต่างประเทศ ดังเช่น มาเลเซีย ลาว พม่า และกัมพูชา มีปริมาณสูงขึ้นอย่างมาก อีกทั้งราคาไม้ก็เพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน ดังนั้น การเลือกปลูกต้นยูคาลิปตัส จึงสามารถลดปัญหาการขาดดุลการค้าได้ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ ยังก่อประโยชน์กับรัฐ อีกหลายอย่าง คือ สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าได้ตาม แผนการอนุรักษ์ป่าที่วางไว้ เพิ่มรายได้ของรัฐจากการเก็บค่าเช่าบริษัทเอกชน ที่ต้องการปลูกต้นยูคาลิปตัส เพื่อเป็นวัตถุดิบ และยังเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านที่เอกชนจ้างปลูกต้นไม้อีกด้วย

** ผู้สนใจศึกษาผลกระทบจากการปลูกต้นยูคาลิปตัส สามารถดูรายละเอียดได้จากงานของ Lori LaVonne Pommerenke, "Eucalyptus in The Community Forest: The Social and Ecological Implications of an Exotic Plantation on Common Property Management in Northeastern Thailand," (Doctoral Dissertation, University of Minnesota, 2000), pp.148-150. ,Philip Hirsch, *Political Economy of Environment in Thailand* (Manila: Journal of Contemporary Asia Publishers, 1993), pp. 19-20. และ Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, p. 101.

ในครั้งนี้ ก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาการทุจริต ลักลอบตัดไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ของบริษัทเอกชน ดังเช่น ในปี พ.ศ. 2533 คนงานจำนวน 156 คน ของ บริษัทสวนกิตติ จำกัด ซึ่งมีเจ้าของบริษัทดำรง ตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภาและที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจ ของนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้ถูกจับกุมใน ข้อหาบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน และตัด ไม้ผิดกฎหมาย เพราะต้องการทำให้พื้นที่ป่าที่สมบูรณ์ กลายเป็น ป่าเสื่อมโทรม เพื่อจะได้นำต้นยูคาลิปตัส เข้าไปปลูกตามที่ได้รับสัมปทานการปลูกป่าจากรัฐ ปัญหาการทุจริตที่เกิดขึ้นจาก นักการเมืองระดับสูง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และบริษัทเอกชนดังกล่าว^{*} ได้ ทำให้โครงการสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเอกชนปลูกป่า ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน และสังคม จนนำมาสู่การยุติโครงการไปในที่สุด**

นอกจากปัญหาการทุจริตดังกล่าวแล้ว การสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเอกชนปลูกป่า ยูคาลิปตัส ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม ก็ได้นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยมีทหาร เป็นตัวแสดงสำคัญ ในการขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า ตามโครงการจัดสรรที่ดินทำกินสำหรับ เกษตรกรผู้ยากไร้ (คจก.) ในเวลาต่อมา

โครงการจัดสรรที่ดินทำกินสำหรับเกษตรกรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม

การดำเนินงานตาม โครงการสนับสนุนการปลูกป่ายูคาลิปตัส ในพื้นที่ป่าสงวน เสื่อมโทรม โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างภาครัฐ กับภาคเอกชน ดังได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ได้ ประสบปัญหาภายในพื้นที่อย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม ซึ่งภาคธุรกิจเอกชน ได้ทำ สัญญาเช่าปลูกต้นยูคาลิปตัส ส่วนใหญ่มีชาวบ้านในพื้นที่อาศัยอยู่ ทำให้ทางบริษัทเอกชนไม่ สามารถดำเนินการปลูกต้นยูคาลิปตัสได้ ดังนั้น ภาครัฐจึงเข้ามาแก้ปัญหา โดยการขับไล่ชาวบ้าน ออกจากพื้นที่ ด้วยการอ้างพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ และพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ เพราะเจ้าหน้าที่รัฐมองว่าชาวบ้านเหล่านั้น คือผู้บุกรุกป่า⁶ ทั่วทั้งที่ชาวบ้านบางกลุ่มอาศัยอยู่ภายใน พื้นที่ดังกล่าว ก่อนที่จะมีการกำหนดให้พื้นที่ดังกล่าว เป็นป่าสงวนเสียด้วยซ้ำไป นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วน ก็อาศัยอยู่ภายในพื้นที่ดังกล่าว ตามนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมให้ชาวบ้าน เข้าไป จับจองพื้นที่ในป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ และชาวบ้านบางส่วนก็ถูกทหาร บังคับ

^{*} คุราชละเฮียด ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการทุจริตในครั้งนี้ได้ใน Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, p. 105.

^{**} ถึงแม้ว่ารัฐจะยกเลิกโครงการปลูกป่าโดยบริษัทเอกชน ขนาดใหญ่ไปแล้ว แต่รัฐก็ยังคง สนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกป่ายูคาลิปตัส ต่อไป เพราะเห็นว่าการปลูกยูคาลิปตัสรายได้ดีกว่าการปลูกมันสำปะหลัง ที่ราคาตกต่ำลงอย่างมาก ดูใน Fumikazu Ubukata, *The Farm Forest Expansion in Northeast Thailand: Policy, Market, and Socioeconomic Change*, p. 33.

⁶ Pasuk Phongpaichit, "The army's redistribution programme in forest reserves", *Thai Development Newsletter* 26 (1994): 35-36.

ให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่า ในสมัยที่รัฐต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และสัญญาว่าจะให้สิทธิการครอบครองที่ดินกับชาวบ้านเหล่านั้น ในภายหลัง

ด้วยปัญหาความขัดแย้งระหว่าง รัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน ดังกล่าว ได้ทำให้รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เริ่มดำเนินโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อเกษตรกรยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (ลจก.) ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2533 โดยมี พลเอกสุจินดา คราประยูร ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกและรองผู้อำนวยการ กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ในขณะนั้น เป็นประธานคณะกรรมการ ลจก.⁷ โดยมีเป้าหมายโครงการคือ การจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ภายในพื้นที่ป่าสงวนภาคอีสาน ทั้งหมดประมาณ 28 ล้านไร่

การเข้ามามีบทบาทการจัดการพื้นที่ป่าของทหารในครั้งนี้ ถือได้ว่าเป็นบทบาทครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของรัฐ เท่าที่เคยมีมา ดังเห็นได้จากการจัดงบประมาณของโครงการ ในปี พ.ศ. 2535 ภายหลังจาก คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) เข้ายึดอำนาจจากรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี พ.ศ. 2534 ที่ได้จัดงบประมาณไว้เป็นจำนวนเงินมากถึง 1,078.3 ล้านบาท⁸

การดำเนินการ ตามแผนที่วางไว้ ในปี พ.ศ. 2534 จะทำให้มีชาวบ้านจำนวน 46,132 ครอบครัว หรือ 276,092 คน จาก 364 หมู่บ้าน ในพื้นที่ป่า 21 แห่ง ใน 17 จังหวัด⁹ ต้องถูกโยกย้ายถิ่นฐาน ไปยังพื้นที่ที่รัฐจัดไว้ให้ ซึ่งการดำเนินการของรัฐดังกล่าว นอกจากจะก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐกับชาวบ้าน ที่ถูกขับไล่ออกจากป่าแล้ว ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง เนื่องจากพื้นที่ที่ทหารจัดให้ชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานนั้น บางส่วนก็มีชาวบ้านอยู่อาศัยก่อนแล้ว ดังนั้น การแย่งชิงที่ดินระหว่างผู้มาใหม่กับผู้ที่อยู่เดิมจึงเกิดขึ้น ด้วยความไม่แน่นอนในสิทธิการครอบครองที่ดิน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องจ่ายเงินซื้อที่ดิน จากชาวบ้านที่อยู่มาก่อน นอกจากนี้ การดำเนินการจัดพื้นที่ใหม่ให้ชาวบ้าน ที่ถูกขับไล่ออกจากป่า ยังเกิดปัญหาการทุจริต ดังเช่น การเล่นพรรคเล่นพวกของคณะกรรมการ โครงการ ภายในท้องถิ่น ที่ประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ทหาร และเจ้าหน้าที่รัฐอื่นๆ ดังเช่น ครู ได้จัดพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เอาไว้ให้พวกพ้องของตน หรือเรียกเอาเงินจากผู้ขอรับที่ดินตามโครงการ¹⁰

ด้วยปัญหาความไม่โปร่งใสในการจัดการที่ดินและปัญหาการใช้ความรุนแรง ในการขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า ดังกล่าว ได้ทำให้ ลจก. ถูกต่อต้านอย่างกว้างขวาง ทั้งจากชาวบ้าน

⁷ Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, p. 113.

⁸ *Ibid*, p. 117.

⁹ Pasuk Phongpaichit, "The army's redistribution programme in forest reserves," *Thai*

Development Newsletter 26: 36.

¹⁰ Oliver Pye, *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*, pp. 144-145.

ในพื้นที่ และจากสาธารณชนทั่วไป ผนวกกับกระแสความไม่พอใจการทำรัฐประหารของ รสช. ได้ทำให้ คจก. ต้องถูกยกเลิกไป ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2535

นอกจาก การดำเนินการแก้ปัญหาพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ตามนโยบายการอนุรักษ์ธรรมชาติดังกล่าวไว้ข้างต้นแล้ว การดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่ไปกับนโยบายการอนุรักษ์ธรรมชาติ ก็ถือเป็นปัญหาสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐ/กลุ่มทุน กับชาวบ้าน ดังเห็นได้จาก การดำเนินโครงการอีสานเขียว ซึ่งเป็นโครงการในพระราชดำริฯ ของกษัตริย์รัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี และการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ ดังเช่น เขื่อน ถนน ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป

โครงการอีสานเขียว

โครงการอีสานเขียวเป็นโครงการในพระราชดำริ ที่ต้องการให้ทหารเข้ามาช่วยพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของชาวบ้าน อันเกิดจากสภาพภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำเกษตรกรรมเหมือนกับภาคอื่นๆ โดยเฉพาะปัญหาความแห้งแล้งรวมทั้งปัญหาการเดินทางขนส่งสินค้า แม้ว่ารัฐบาลในอดีตเคยเข้ามาแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างเขื่อนสร้างถนน เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะไม่ได้มีความตั้งใจที่แท้จริงในการแก้ปัญหาความยากจนของชาวบ้าน* แต่กลับมีเป้าหมายเรื่องความมั่นคงของชาติเป็นหลัก เนื่องจากภาคอีสานเป็นเขตติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ที่มีการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งรัฐบาลไทยถือเป็นภัยคุกคามของชาติ**

* ปัญหาความยากจนของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ถูกสะท้อนออกมาในรูปของความไม่เท่าเทียมกันของภูมิภาคในประเทศไทย เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีสภาพภูมิประเทศที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ นอกจากนี้รัฐบาลก็ได้ลงทุนพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐาน ของชาวบ้าน ดังเช่น ด้านสุขภาพ การวางแผนครอบครัว และการศึกษา ถึงแม้ว่าในช่วงตั้งแต่สงครามเย็นเป็นต้นมา ภาคอีสานจะได้รับงบประมาณ จากรัฐบาลไทยและรัฐบาลต่างชาติ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เพื่อนำมาลงทุนพัฒนาพื้นที่ภาคอีสานเพิ่มมากขึ้น แต่ก็เป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังเช่น ถนน เพื่อสร้างความมั่นคงให้ประเทศเป็นหลัก มิได้มุ่งเน้นที่จะแก้ปัญหาความยากจนของชาวบ้านในพื้นที่ คูใน David Feeny, "The Political Economy of Regional Inequalities in Developing Economies: The Northeast of Thailand," *Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies*, Volume II, Kunming: Institute of Southeast Asian Studies, 11-13 May 1990, pp. 81-114.

** ถึงแม้ว่าโครงการอีสานเขียวจะมีจุดมุ่งหมายหลัก เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของคนอีสาน แต่แท้จริงแล้ว ก็เป็นโครงการที่สร้างขึ้นเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เช่นเดียวกับโครงการอื่นๆในอดีต ดังเห็นได้จาก คำพูดของ พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ที่ว่า "...ถ้าคนในพื้นที่(ภาคอีสาน)ยังคงจนอยู่ ภายในสามปี อีสานจะต้องตกเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธอินโดจีน" ซึ่งสะท้อนให้เห็นแรงจูงใจของทหาร ในการดำเนินโครงการอีสานเขียว คูใน Yang Xiao-hui, "On Thailand's 'Green Northeast Project'", *Proceedings of The 4th International*

โครงการอีสานเขียว เป็นโครงการที่ทหารเข้ามารับผิดชอบ และดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อเกษตรกรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) เพื่อสนับสนุน โครงการปลูกป่าด้วยพันธุ์ไม้โตเร็ว ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชน ดังได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ โดยมีแผนการดำเนินการขั้นต้น คือ การแก้ไขปัญหาคความแห้งแล้ง และการขาดแคลนน้ำ ด้วยการพัฒนาแหล่งน้ำและปลูกต้นไม้¹² แล้วตามด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ดังเช่น สถานีพลังงาน สิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และการติดต่อสื่อสาร เพื่อพัฒนาให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลายเป็นฐานในการส่งเสริมการผลิตเพื่อส่งออก โดยส่งเสริมให้ภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอุตสาหกรรมในภูมิภาคนี้ ดังเช่น เครื่องเจริญโกคัท (ซีพี) ที่พิจารณาว่าจะลงทุนในกิจการฟาร์มหมู เป็ด และกุ้ง เป็นจำนวนเงินประมาณ สอง พันล้านบาท ภายในหนึ่งถึงสองปี¹³

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานภายในภูมิภาคนี้ ก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในโครงการอื่นๆ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อน ถือเป็นโครงการที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ทั้งที่เกิดจากการเวนคืนที่ดิน การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ก่อสร้าง ซึ่งทำให้ระบบนิเวศวิทยาเปลี่ยนแปลงไป สัตว์ต่างๆ ที่เคยอาศัยอยู่ในแม่น้ำ และป่า บางชนิดก็สูญพันธุ์ไปจากบริเวณดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านที่ยังคงอาศัยการจับสัตว์เพื่อเป็นอาหารและการค้า ต้องได้รับความเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก และเป็นข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่ยังคงอยู่ จนกระทั่งทุกวันนี้ ดังเห็นได้จาก กรณีเขื่อนปากมูล ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป

โครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ

การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ดังเช่น ถนน การทำเหมืองแร่ เขื่อนขนาดใหญ่ เป็นต้น ทั้งที่เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ และนโยบายความมั่นคงของประเทศล้วนแต่เป็นตัวการสำคัญ ในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ ดังเห็นได้จากการก่อสร้างถนนเพื่อเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด และภายในจังหวัดต่างๆ ส่วนใหญ่ ต้องสร้างผ่านพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และป่าชายเลน* ดังเช่น ถนนมิตรภาพ ที่สร้างตัดผ่านพื้นที่ป่าดงพญาเย็น จังหวัด

Conference on Thai Studie in Kunming, China, Volume II, Institute of Southeast Asian Studies, 11-13 May 1990, p. 151.

¹² *Ibid*, p. 150.

¹³ *Ibid*, p. 155-156.

* นอกจากการสร้างถนนจะเป็นการทำลายป่าไม้โดยตรงแล้ว จากการศึกษาของ Puri ยังพบว่า ถนนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีการขยายพื้นที่การทำเกษตร เข้าไปในพื้นที่ป่าสงวนของไทยเพิ่มขึ้น ส่วนปัจจัยอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการบุกรุกป่าก็คือ ปริมาณประชากรที่เพิ่มขึ้น เพราะทำให้ชาวบ้านต้องเพิ่มพื้นที่ทำนา และปลูกพืชอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น ให้เพียงพอต่อการบริโภคและการค้า ดูใน Jyotsna Puri, "Factors Affecting Agricultural

นครรราชสีมา เป็นตัวอย่างสำคัญของการทำลายล้างผืนป่าขนาดใหญ่ จนกระทั่งเรามองไม่เห็นร่องรอยของผืนป่าคงพญาเย็น ที่มีอยู่เดิมอีกต่อไป* นอกจากนี้ ยังมีโครงการก่อสร้างถนนเพื่อความมั่นคง 48 สาย ภายใต้การควบคุมของกองทัพบก ระยะทางรวม 2,142.42 กิโลเมตร ซึ่งมีถนนจำนวน 6 สาย ตัดผ่านอุทยานแห่งชาติ จำนวน 8 สาย ตัดผ่านเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และที่เหลืออีก 34 สาย ตัดพื้นที่ป่าอื่นๆของประเทศเช่นเดียวกัน¹⁴

การก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ก็เป็นตัวการทำลายป่าไม้ที่สำคัญเช่นกัน ดังเช่นเขื่อนศรีนครินทร์ เขื่อนอุบลรัตน์ และเขื่อนเขาแหลม ที่ใช้พื้นที่ป่าไม้ต่ำกว่าสองแสนไร่ในการก่อสร้าง¹⁵ ซึ่งการก่อสร้างเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะเป็นโครงการของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ที่อ้างเหตุผลเรื่องปริมาณการใช้ไฟฟ้า ที่เพิ่มมากขึ้นทุกปีเป็นหลัก โดยมีได้มีการวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการก่อสร้าง ทั้งในด้านสังคม และเศรษฐกิจว่าคุ้มกับผลประโยชน์ที่จะได้รับหรือไม่**

การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ของรัฐ ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในพื้นที่ก่อสร้าง มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่กรณี ดังเห็นได้จากชาวบ้าน ที่ออกมารวมตัวกันต่อต้านโครงการเหล่านี้เป็นระยะๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ กรณีเขื่อนปากมูล ที่มีชาวบ้านจากอำเภอโขงเจียมและอำเภอบึงมูลมั่งสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ออกมาประท้วงโครงการก่อสร้างตั้งแต่เริ่มต้น

Expansion in Forest Reserves of Thailand: The Role of Population and Roads,” (Doctoral Dissertation, University of Maryland , College Park, 2006).

* ภายหลังจากสิ้นสุดการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย มีการสร้างถนนเชื่อมต่อจังหวัดต่างๆ เป็นจำนวนมาก ระยะทางรวมปีละหลายหมื่นกิโลเมตร ดูได้จาก Montree Chantawong, “Infrastructure Development policy: Legalized Deforestation” in *The Future of People and Forests in Thailand after The Logging Ban*, eds. Pinkaew Leungaramsri and Noel Rajesh (Bangkok: Project for Ecological Recovery, 1992), pp.138-139.

¹⁴ ดูรายละเอียดใน *Ibid*, pp.146-147.

¹⁵ ดูรายละเอียดใน *Ibid*, p.139.

** หลังจากการก่อสร้างเขื่อนเสร็จเรียบร้อยแล้ว การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) ก็จ่ายค่าชดเชยความเสียหายให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แต่เป็นการจ่ายค่าชดเชยที่ดูจากวัตถุเป็นหลัก ดังเช่นชาวบ้านที่ถูกเวนคืนที่ดิน ต้องย้ายบ้านไปอยู่ที่อื่นก็จะได้รับค่าชดเชยเพื่อนำไปซื้อบ้านใหม่ หรืออาจย้ายไปอยู่ในบ้านที่ กฟผ. สร้างไว้ให้ แต่ทาง กฟผ. มิได้คำนึงถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปจากการสร้างเขื่อนเลย ดังเช่น การทำประมงที่เคยเป็นอาชีพหลักของครอบครัว แต่ภายหลังการสร้างเขื่อน กลับไม่สามารถทำรายได้ให้ครอบครัวดั้งเดิม เพราะปริมาณปลาลดจำนวนลงอย่างมาก ดูใน “Ongoing protests over Pak Moon”, *Thai Development Newsletter*, 24 (1994): 53-57. และ “Like a fish out of ... Water at Pak Moon!”, *Thai Development Newsletter*, 25 (1994): 52-53.

จนกระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าเขื่อนจะสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ก็ยังออกมาชุมนุมเรียกร้องค่าชดเชย จากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตอยู่

การสร้างเขื่อนปากมูล เป็นหนึ่งในตัวอย่างของโครงการพัฒนาของรัฐ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการริเริ่มและนำไปปฏิบัติแบบบนลงล่าง (top-down) ตามแบบการวางแผนของระบบราชการแบบรวมศูนย์อำนาจ ที่ประสบความสำเร็จล้มเหลว* ทั้งในด้านความสามารถในการผลิตไฟฟ้าที่ไม่สามารถผลิตไฟฟ้าได้ตามที่คาดไว้** และในด้านผลกระทบทางสังคม ที่ก่อให้เกิดการสูญเสียวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่อาศัยอยู่บริเวณเขื่อน เนื่องจากน้ำท่วมที่ดินทำกิน และปริมาณปลาที่ลดลงอย่างมาก เมื่อสภาพนิเวศน์ของแม่น้ำมูล ได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพประมงซึ่งเป็นรายได้หลักของชาวบ้าน แม้ว่าทาง กฟผ. จะพยายามแก้ไขปัญหาด้วยการหาสัตว์น้ำ ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูง ดังเช่น กุ้งก้ามกรามและพันธุ์ปลาต่างๆ มาปล่อยลงแม่น้ำ รวมทั้งสร้างบันไดปลาโจน เพื่อให้ปลาอพยพขึ้นไปในแม่น้ำมูล แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะปลาที่สามารถข้ามบันไดปลาโจนได้ ก็มีเพียงแค่ปลาตัวเล็กๆ ที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ¹⁶

นอกจากปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ธรรมชาติ กับการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงข้างต้นแล้ว ผู้เขียนจะกล่าวถึง ปัญหาการแย่งชิงสิทธิในการครอบครองที่ดินระหว่างชาวบ้านกับนายทุน และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำระหว่างรัฐกับชุมชน โดยคร่าวๆ

* ตัวอย่างของ การก่อสร้างเขื่อนที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในไทย และต่างประเทศ ได้ใน Dave Hubbel, "Environmental and social impacts of large dams: Experience from around the world", *Thai Development Newsletter*, 25 (1994): 20-24.

** เขื่อนปากมูลไม่สามารถผลิตไฟฟ้า ได้ตามความสามารถที่คาดไว้ เนื่องจากตำแหน่งของเขื่อนอยู่ใกล้บริเวณที่แม่น้ำมูลไหลบรรจบกับแม่น้ำโขง ทำให้บางครั้ง เมื่อน้ำในแม่น้ำโขงมีระดับสูง ระดับน้ำเหนือเขื่อนจึงไม่แตกต่างจากระดับน้ำท้ายเขื่อนมากนัก กำลังการผลิตไฟฟ้าจึงต่ำกว่าความสามารถที่แท้จริงของเขื่อน นอกจากนี้ ในช่วงฤดูแล้งของทุกปี การกักเก็บน้ำในเขื่อนจะมีปริมาณต่ำ เพื่อมิให้น้ำท่วมแก่งสะพือ ในช่วงนี้จึงมีการผลิตไฟฟ้าน้อย บางครั้งจะเดินเครื่องเฉพาะในช่วงที่มีความต้องการไฟฟ้าสูงเท่านั้น คูอิน "(ร่าง) รายงานการสังเคราะห์เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นผลกระทบปัญหาเขื่อนปากมูล ในประเด็นระบบชลประทานและการเกษตร การผลิตกระแสไฟฟ้า ผลกระทบทางเศรษฐกิจ และการประมง," *เอกสารประกอบการจัดเวทีสาธารณะว่าด้วยการฟื้นฟูชีวิตลุ่มน้ำมูล ข้อเสนอเชิงหลักการและกลไกการจัดการ*, จัดโดย คณะกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาแนวทางฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลและคณะอนุกรรมการเพื่อตรวจสอบข้อมูลและหาแนวทางแก้ไขปัญหาแม่น้ำมูล สถาบันนิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 15 พฤศจิกายน 2550, หน้า 5.

¹⁶ คูอิน "(ร่าง) รายงานการสังเคราะห์เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นผลกระทบปัญหาเขื่อนปากมูล ในประเด็นระบบชลประทานและการเกษตร การผลิตกระแสไฟฟ้า ผลกระทบทางเศรษฐกิจ และการประมง", *เพ็ญอังก*, หน้า 6-8.

อีกเล็กน้อย เพื่อให้เห็นสภาพปัญหา ที่เป็นสาเหตุของการต่อสู้ เรียกร้องของขบวนการคนจนในชนบท ในลำดับต่อไป

1.2) การแย่งชิงสิทธิในการครอบครองที่ดินระหว่างชาวบ้านกับนายทุน

กรรมสิทธิ์ถือครองที่ดิน เป็นปัญหาสำคัญสำหรับสังคมไทย ที่มีประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ถึงแม้ว่า จำนวนเกษตรกรบางส่วน จะผันแปรไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมมากขึ้นก็ตาม

ประเทศไทยมีการตรากฎหมายที่ดินขึ้นใช้ มาตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 เพื่อเป็นกฎเกณฑ์ในการจัดการที่ดิน จนนำมาสู่การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดิน ในรูปแบบต่างๆ ดังเช่น น.ส. 4 (เอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด กรรมสิทธิ์เด็ดขาด) ,น.ส. 3 (หนังสือรับรองการทำประโยชน์เฉพาะราย ตามมาตรา 59 ประมวลกฎหมายที่ดิน) ,น.ส. 3 ก. (หนังสือรับรองการทำประโยชน์ แสดงสิทธิการใช้ประโยชน์ของผู้ถือครอง) ,น.ส. 2 (หนังสือแสดงสิทธิทำกินชั่วคราวของผู้ถือครอง) ,ส.ค. 1 (หนังสือแจ้งการครอบครองของผู้ถือครองก่อนการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497)** เพื่อแบ่งแยกประเภทการถือครองที่ดิน ให้ผู้ถือครองนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ตามเงื่อนไขของเอกสารสิทธิ์แต่ละประเภท ที่กฎหมายกำหนด

อย่างไรก็ตาม การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินเหล่านี้ ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาการแย่งชิงกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดิน ได้มากนัก เนื่องจากการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินของรัฐ เป็นไปตามหลักกฎหมายกรรมสิทธิ์ของประเทศตะวันตก ซึ่งเน้นปัจเจกบุคคลเป็นหลัก จึงไม่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์การถือครองที่ดินแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน ที่ใช้หลักกรรมสิทธิ์ร่วม ของชาวบ้านภายในชุมชน ที่มีสมาชิกชุมชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ดังเห็นได้ว่า ชาวบ้านบางส่วนมีการจัดการที่ดินตามระเบียบประเพณีของชุมชน มาก่อนที่จะมีการออกกฎหมายที่ดินของรัฐแล้ว*** ดังนั้น ในระยะ

* การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินเหล่านี้ เกิดขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ของการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ บริเวณที่ราบสูง คูใน Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2002), p. 63.

** น.ส. 4 ,น.ส. 3 ก.,น.ส. 3 เป็นเอกสารสิทธิ์ที่ซื้อขายเปลี่ยนมือได้ ส่วน ส.ค. 1 นั้นสามารถนำมาเปลี่ยนเป็น น.ส. 3 ได้ แต่สำหรับ น.ส. 2 นั้นไม่สามารถซื้อขายเปลี่ยนมือได้

*** นอกจากนี้ ในกรณีของชนกลุ่มน้อย ที่ไม่ได้สิทธิความเป็นพลเมืองไทย แม้ว่าพวกเขาจะอยู่อาศัยในพื้นที่นับร้อยปีแล้ว แต่ก็ไม่สามารถขอเอกสารสิทธิ์ที่ดินได้ ทำให้ประสบปัญหาความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดิน คูใน Verena Brenner, Reiner Buergin, Christl Kessler, Oliver Pye, Rainer Schwarzmeier, Rolf-Dieter Sprung, *Thailand's Community Forest Bill: U-Turn or Roundabout in Forest Policy?*, SEFUT Working Paper No. 3, revised edition, (Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, 1999), p. 37.

เริ่มแรก พวกเขาจึงมิได้เห็นความสำคัญของการขอเอกสารสิทธิ์ที่ดินจากรัฐ* ทำให้เกิดปัญหาตามมา ภายหลัง เพราะอาจมีผู้แจ้งสิทธิ์ถือครองที่ดินทั้งที่ตนมิได้ทำประโยชน์ในที่ดินเหล่านั้น ผู้แจ้งสิทธิ์ดังกล่าวจึงกลายเป็นผู้ถือครองที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมาย และในบางกรณี ที่รัฐเวนคืนที่ดินเพื่อนำที่ดินไปทำโครงการพัฒนาของรัฐ ชาวบ้านเหล่านี้ก็จะไม่ได้รับค่าชดเชยการเวนคืนที่ดิน รวมทั้งเมื่อมีการประกาศพื้นที่ป่าทับที่ทำกินและที่อยู่อาศัย รัฐก็จะไม่กันพื้นที่เหล่านี้ออกจากพื้นที่ป่า ทั้งที่มีการใช้ประโยชน์จากชาวบ้านอยู่ก็ตาม¹⁷

นอกจากนี้ การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินของรัฐ ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการกระจุกตัวของ การถือครองที่ดิน ที่ติดอยู่กับนายทุนที่ดินรายใหญ่เพียงไม่กี่คน ซึ่งสาเหตุของการกระจุกตัว ของที่ดิน ดังกล่าว มีหลายประการ ดังเช่น นายทุนที่ดินดำเนินการขอเอกสารสิทธิ์ โดยมีขอบด้วย กฎหมาย นอกจากนี้ ในช่วงกระแสการค้าที่ดินและการเก็งกำไรรุนแรง นายทุนก็ได้กว้านซื้อที่ดิน จากชาวบ้าน ที่ประสบปัญหาหนี้สินจากราคาพืชผลทางการเกษตรตกต่ำ และชาวบ้านที่นำที่ดินไป จำนอง เพื่อนำเงินมาลงทุน นอกภาคการเกษตร**

ดังนั้น ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านเกษตรกรกับนายทุนที่ดินจึงเกิดขึ้น เพราะ ชาวบ้านต้องการใช้ที่ดินทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพ ต่างกับนายทุนที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่มิได้ต้องการใช้ ที่ดินเพื่อการประกอบอาชีพ เพียงแต่ต้องการหาประโยชน์ จากที่ดินที่ตนครอบครองด้วยวิธีต่างๆ ดังเช่น การเก็งกำไรที่ดินเพื่อการค้า การปล่อยเช่าที่ดินเพื่อทำกิน ฯลฯ

เมื่อชาวบ้านไร้ที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินไม่เพียงพอ ต่อการทำเกษตรกรรมเชิง พาณิชยกรรมที่รัฐสนับสนุน พวกเขาจึงต้องบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อหาพื้นที่ทำกินเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิด การบุกรุกป่ามากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งรัฐต้องออกมาตรการปฏิรูปที่ดิน เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำกิน ให้กับ ชาวบ้านเกษตรกร แต่แทนที่รัฐจะออกมาตรการปฏิรูปที่ดิน โดยทำให้เกิดการกระจายการถือครอง ที่ดิน ที่กระจุกตัวอยู่กับนายทุนที่ดินรายใหญ่ ซึ่งปล่อยที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า มาให้กับชาวบ้าน เป็นหลัก แต่รัฐกลับนำที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม มาออกเอกสารสิทธิ์ให้เกษตรกรเป็นส่วน

* ในปี พ.ศ. 2497 รัฐได้ประกาศให้ประชาชนไปแจ้งสิทธิครอบครอง (ส.ค. 1) ภายใน 180 วัน นับจากประกาศกฎหมาย แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ไปแจ้งสิทธิ์เพราะเกรงว่าจะเป็นหลักฐานที่ทำให้เสียภาษีมาก ขึ้น คูใน พฤษภ ฤทธิวิธ, *เสียงเกษตรกร* (เชียงใหม่: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ, 2544), หน้า 29-30.

¹⁷ ศยามล ไกรยูรวงศ์ และคณะ, *ข้อพิพาทและความขัดแย้งปัญหาที่ดินในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), หน้า 122.

** ปัญหาเหล่านี้ เป็นความเสียหายที่ชาวบ้านจะสูญเสียที่ดินทำกิน ดูได้จาก Anan Ganjanapan, *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand* (Chiang Mai: RCSD, 2000), pp. 153-154.

ใหญ่* ดังเช่น ส.ท.ก. (หนังสือแสดงสิทธิทำกินในเขตป่าของรัฐ)¹⁸ และ ส.ป.ก. 4-01 (หนังสืออนุญาตทำกินในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม) ที่แม้ว่าจะไม่สามารถเปลี่ยนสภาพเป็นเอกสารสิทธิที่ซื้อขายได้ แต่ก็ส่งผลกระทบต่อปริมาณป่าไม้ที่มีจำนวนลดต่ำลงไปอีก นอกจากนี้ยังเปิดช่องว่างให้นายทุนที่ดิน เข้าไปสวมสิทธิ์การเป็น “เกษตรกร” เพื่อให้ได้รับที่ดินจากโครงการปฏิรูปที่ดินของรัฐ** ทำให้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดิน อยู่ที่คนรวยเพิ่มสูงขึ้นกว่าเก่าอีก***

1.3) ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำระหว่างรัฐกับชุมชน

“น้ำ” ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตอย่างหนึ่งของมนุษย์ ทั้งในแง่ของการบริโภคในชีวิตประจำวัน และการเป็นวัตถุดิบในการทำเกษตร แต่เนื่องจากการพัฒนาประเทศจากประเทศ ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ผนวกกับจำนวนประชากรที่เพิ่มสูงมากขึ้นทุกปี ทำให้น้ำกลายเป็นทรัพยากรสำคัญ ที่ต้องมีการจัดการโดยรัฐ เช่นเดียวกับป่าไม้และที่ดิน ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงก่อนหน้านี้ เพื่อให้มีการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองความต้องการที่เพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในเขตเมืองที่มีประชากรอยู่รวมกันจำนวนมาก รวมทั้งมีการประกอบกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องใช้น้ำเป็นวัตถุดิบสำคัญ ทั้งในภาคอุตสาหกรรม และภาคครัวเรือน

ความต้องการน้ำที่เพิ่มมากขึ้นทั้งในชนบทและเมือง ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งจากการช่วงชิงทรัพยากรน้ำระหว่างรัฐกับชุมชน โดยมีหน่วยงานของรัฐ ดังเช่น กรมชลประทาน การไฟฟ้าฝ่ายผลิต ฯลฯ เป็นตัวการสำคัญในการแย่งชิงการจัดการน้ำจากชุมชนท้องถิ่นในชนบท ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของน้ำ มาสู่การจัดการของรัฐ เนื่องจากรัฐมองว่าคนชนบท ซึ่งประกอบอาชีพ

* ดังเห็นได้จาก พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 มาตรา 4 ที่บัญญัติให้ “...รัฐนำที่ดินของรัฐ หรือที่ดินที่รัฐจัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งมีได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเอง หรือมีที่ดินเกินสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อจัดให้แก่เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินของตนเองหรือเกษตรกรที่มีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอต่อการครองชีพ...” ดูใน *ราชกิจจานุเบกษา*, 92, 54 ฉบับพิเศษ, (5 มีนาคม 2518): 11-12.

¹⁸ ดูใน James A. Hafner, , “Farming The Forest: Managing People and Trees in Reserved Forests in Thailand,” *Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies*, pp. 69-70.

** การหาช่องว่างกระทำทุจริตของนายทุนที่ดิน ในบางกรณีก็อยู่ในรูปของการกว้านซื้อที่ดิน ส.ท.ก. (ที่แม้ว่าจะกำหนดว่าห้ามซื้อ ขาย ก็ตาม) จากชาวบ้าน เพื่อนำไปขออนุญาตเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ดูใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, “พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 62.

*** การทุจริตในการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลชวน สมัยแรก มีผู้มีอำนาจทางการเมือง ระดับรัฐมนตรีในสมัยนั้น เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ดูใน Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., p. 421.

เกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการปลูกข้าว ถือเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้น้ำปริมาณมาก เมื่อเกษตรกรเหล่านี้อยู่ใกล้แหล่งน้ำ อีกทั้งยังสามารถใช้น้ำได้โดยอิสระจากแหล่งน้ำ โดยมีต้องเสียค่าธรรมเนียมการใช้น้ำ จึงทำให้พวกเขาใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย และไร้ประสิทธิภาพ¹⁹ ดังนั้น รัฐจึงต้องเป็นรวบอำนาจการจัดการน้ำมาไว้ที่รัฐแต่เพียงผู้เดียว เพราะรัฐเชื่อว่าภายใต้ระบบการจัดการน้ำของรัฐ จะทำให้เกิดการใช้น้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้ง ซึ่งวิธีการที่รัฐใช้ก็คือ การผันน้ำจากแหล่งน้ำต่างๆ ในชุมชน เข้าสู่แหล่งเก็บน้ำของรัฐ ดังเช่น เขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่รัฐสร้างขึ้น* แล้วอาศัยระบบชลประทานแบบท่อ เป็นตัวกลางในการส่งน้ำไปยังพื้นที่ต่างๆ

อย่างไรก็ตาม การจัดการน้ำโดยรัฐ ผ่านทางกรมชลประทาน ก็มีได้แก่วิธีการขาดแคลนน้ำของภาคการเกษตร ในช่วงฤดูแล้งได้ เพราะรัฐมุ่งการกระจายน้ำไปยัง โรงงาน และสถานประกอบการเอกชนต่างๆ เป็นหลัก เพราะธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่เหล่านี้ สามารถทำรายได้สูงมากกว่าภาคการเกษตรหลายเท่า แม้ว่าธุรกิจเอกชนบางอย่างจะมีได้เป็นประโยชน์กับคนส่วนใหญ่ อีกทั้งยังใช้น้ำอย่างสิ้นเปลือง ตัวอย่างเช่น สนามกอล์ฟ ถือเป็นกิจการที่ใช้น้ำปริมาณมาก ทั้งในการดูแลสนามหญ้า และแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นภายในสนามกอล์ฟ²⁰ นอกจากนี้ หน่วยงานต่างๆ ของรัฐต่างก็มีนโยบายการจัดการน้ำของตนแตกต่างกันไป ดังเช่น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตต้องการกักเก็บน้ำในเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ให้เพียงพอกับความต้องการของคนในเมือง ดังนั้น รัฐจึงเกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านที่ต้องการน้ำไปทำการเกษตร นำไปสู่การเรียกร้องให้รัฐเปิดประตูเขื่อน เพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอต่อการประกอบอาชีพ

นอกจากนี้ การจัดการน้ำของรัฐยังทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการน้ำของชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ต้นน้ำ และปลายน้ำสามารถใช้น้ำจากแหล่งน้ำร่วมกันได้ โดยไม่เกิดข้อขัดแย้ง ตัวอย่างเช่น การจัดการน้ำระบบเหมืองฝายในภาคเหนือ ที่เกิดขึ้นและพัฒนามานาน

¹⁹ “Water Crisis: Blame it on poor water management” in *Thai Development Newsletter* 25 (1994): 14.

* แต่การกักเก็บน้ำในแหล่งน้ำที่รัฐสร้างขึ้นดังกล่าว ก็มีวิธีที่ดีที่สุด เพราะนอกจากจะต้องสูญเสียต้นทุนจำนวนมาก ทั้งจำนวนเงินในการสร้างและพื้นที่ป่าที่ถูกตัดทำลายไป ทั้งที่ตามความจริงแล้ว ต้นไม้ใหญ่แต่ละต้นสามารถกักเก็บน้ำได้มากกว่า 30,000 ลิตร ในขณะที่เขื่อนขนาดใหญ่ ดังเช่น เขื่อนภูมิพลและเขื่อนสิริกิติ์ กลับต้องสูญเสียน้ำไปจำนวนไม่ต่ำกว่า 500 ล้านลูกบาศก์เมตรในช่วงฤดูแล้งเพราะสภาพอากาศร้อน ทำให้น้ำในเขื่อนระเหยออกไป อ้างจาก Dave Hubbel, “Environmental and social impacts of large dams: Experience from around the world”, *Thai Development Newsletter*, 25: 23.

²⁰ “Public water sources siphoned off by golf courses” in *Thai Development Newsletter* 24 (1994): 5.

กว่า 700 ปี²¹ ภายใต้ระบบการจัดการน้ำอย่างเป็นทางการโดยภายในชุมชน ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของคนภายในชุมชน ที่ร่วมกันสร้างข้อตกลงในการจัดการน้ำซึ่งถูกกำหนดให้เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกัน (common property) โดยกำหนดสิทธิ กฎเกณฑ์ และบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของเหมืองฝาย ซึ่งผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้²²

2) ปัญหาจากการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์

หลังจากที่ผู้เขียนได้กล่าวถึง ปัญหาความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การครอบครองที่ดิน และการเข้าถึงแหล่งน้ำ ซึ่งถือเป็นต้นทุนสำคัญในการทำเกษตรกรรม ของชาวบ้านในชนบท ในส่วนนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึง ปัญหาของชาวบ้านในชนบท โดยเน้นเฉพาะปัญหา อันเกิดจากปรับเปลี่ยนทิศทางการเกษตร ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเปิดเสรี (free market) ตามนโยบายของรัฐ* ด้วยการสนับสนุนให้ชาวบ้าน ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ซึ่งเป็นรากเหง้าสำคัญของ ปัญหาความยากจนของชาวบ้านในชนบท** ดังหัวข้อ การเปลี่ยนแปลงนโยบายการเกษตรแบบยัง

²¹ “Water management by local communities” in *Thai Development Newsletter* 25 (1994): 39.

²² ผู้สนใจรายละเอียด สามารถดูได้ใน “*Muang faai system: Grassroots democracy and environmental development*” in *Thai Development Newsletter* 25 (1994): 41-45.

* วิจารณ์ Pasuk Phongpaichit, “The Open Economy and Its Friends: The ‘Development’ of Thailand,” *Pacific Affairs* 53, 3 (Autumn 1980): 440-460. และ Jasper Goss and David Burch, “From agricultural modernization to agri-food globalization: the waning of national development in Thailand,” *Third World Quarterly* 22, 6, The Post-Cold War Predicament. (December 2001): 969-986. งานทั้งสองชิ้นดังกล่าว เป็นงานที่พยายาม สรุปภาพรวมของการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจไทย ไปสู่ระบบตลาดเสรี ได้อย่างดี โดยงานชิ้นแรก ได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจแบบชาตินิยม (economic nationalism) ที่รัฐแสดงบทบาทผู้ประกอบการ ในการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยการตั้งรัฐวิสาหกิจมากกว่า 100 แห่ง ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเปิดเสรี เพื่อสนับสนุนการลงทุนของนักธุรกิจเอกชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนกระทั่งถึงสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร ที่ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา เพื่อจุดประสงค์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ส่วนงานชิ้นที่สอง แสดงให้เห็นบทบาทของรัฐ ในการสนับสนุน การพัฒนาเกษตรกรรมให้ทันสมัย เพื่อใช้เป็นรากฐาน ในการพัฒนาประเทศ จนกระทั่งกลุ่มนายทุน นักธุรกิจ การเกษตรเข้มแข็งมากขึ้น ดังเช่นในปัจจุบัน จนกระทั่ง สามารถครอบงำภาคเกษตรกรรม และผลักดันระบบเกษตรกรรมของไทย จากที่เคยผลิตสินค้าเกษตรแบบเก่า ดังเช่น ข้าว น้ำตาล ปอชวา ฯลฯ กลายเป็นผลิต สินค้าอุตสาหกรรมเกษตรใหม่ๆ ประเภทอื่น ตามกระแสโลกาภิวัตน์

** ด้วยข้อจำกัดหลายประการของงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้เขียนจึงขอลดทอน การกล่าวถึง ปัญหาความยากจนของชาวบ้านในชนบท ซึ่งเป็นปัญหาที่ละเอียดอ่อน ด้วยการกล่าวถึงเฉพาะปัญหาทางด้านเศรษฐกิจบางส่วน โดยไม่กล่าวถึงปัจจัยสำคัญอื่นๆ ที่นำมาสู่ความยากจนของชาวบ้าน ดังเช่น ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยทางวัฒนธรรม

ชีพไปสู่การเกษตรเชิงพาณิชย์ และการเพิ่มพูนของหนี้สินเกษตรกร ที่ผู้เขียนจะนำเสนอตามลำดับต่อไป

2.1) การเปลี่ยนแปลงนโยบายการเกษตรแบบยังชีพไปสู่การเกษตรเชิงพาณิชย์

ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ในปี พ.ศ. 2488 (ค.ศ. 1945) ตลาดการค้าโลกเริ่มฟื้นตัว ความต้องการสินค้าทางการเกษตร ของประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา เริ่มเป็นที่ต้องการสูงมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับปัจจัยที่เอื้อต่อการขยายพื้นที่การทำเกษตรของชาวบ้านในชนบทของไทย²³ ดังเช่น ถนนเพื่อความมั่นคง ที่รัฐบาลไทยสร้างขึ้นจากเงินสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา ในช่วงต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ การกำจัดโรคมาลาเรีย ที่เป็นสาเหตุการตายของผู้ที่เข้าไปอยู่ในป่า และเครือข่ายการตลาดส่วนบุคคล (private marketing network) ที่มีพ่อค้าคนกลางแสดงบทบาทสำคัญในการเชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านกับตลาด ฯลฯ เริ่มทำให้ชาวบ้านที่มีอัตราการเจริญเติบโตสูงมากขึ้นเรื่อยๆ แสวงหาพื้นที่ ที่อุดมสมบูรณ์เพื่อทำการเพาะปลูก โดยมีพื้นที่ในป่า พื้นที่ชายเขาเป็นเป้าหมายสำคัญ

การบุกเบิกพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มแรกชาวบ้านต้องการจะนำไปใช้เพื่อเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าว แต่ด้วยข้อจำกัดทางกายภาพ ทำให้พื้นที่บุกเบิก ซึ่งเป็นที่ราบสูง และมีความแห้งแล้ง ไม่เหมาะสมกับการปลูกข้าว ที่ต้องการน้ำในการเพาะปลูกจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องหาพืชชนิดอื่นๆ ที่ได้ราคาดี มาปลูกแทน หรือปลูกควบคู่ ไปด้วย ซึ่งพืชที่มีความต้องการน้ำน้อย ที่ชาวบ้านนำมาปลูกในพื้นที่ ตามคำแนะนำของรัฐ ได้แก่ ปอชวา ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง สับปะรด ยางพารา ยาสูบ ยูคาลิปตัส ฯลฯ²⁴

ภายในช่วงระยะเวลาไม่นานนัก ชาวบ้านจากที่เคยเป็นชาวนาผู้บุกเบิกพื้นที่ทำกินเพื่อทำการเกษตรแบบยังชีพ เริ่มเปลี่ยนไปเป็นเกษตรกรผู้ทำการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ซึ่งทำให้ประเทศไทย มีรายได้จากการส่งออก ผลผลิตทางการเกษตรสูงมากขึ้น แต่ผลผลิตจำนวนมากเหล่านี้ ก็เป็นเพียงแค่วัตถุดิบราคาถูกในตลาดโลก ที่ประเทศอุตสาหกรรม จะนำไปใช้เพื่อแปรรูปเป็นสินค้า อื่นๆ อีกต่อหนึ่ง ดังเช่น ยางพารานำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตยางรถยนต์ ถู่มือยาง และถุงยางอนามัย ข้าวโพดและมันสำปะหลัง นำไปใช้เป็นอาหารสัตว์ ส่วนน้ำตาลนำไปใช้เป็นวัตถุดิบ ในอุตสาหกรรมอาหารและเครื่องดื่ม²⁵

²³ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., pp. 51-52. และ Jonathan Rigg, "Forces and Influences behind the Development of Upland Cash Cropping in North-East Thailand", *The Geographical Journal* 153, 3 (November 1987): 370-382.

²⁴ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., pp. 52-55.

²⁵ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, *ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว* (นนทบุรี: กลุ่มพีชพันธุ์ฯ, 2535), หน้า 40.

หลังจากเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรก รัฐก็สนับสนุนการเพาะปลูกพืชทางเศรษฐกิจ เพื่อการส่งออกอย่างจริงจัง ส่งผลให้การทำเกษตรเชิงพาณิชย์ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีนักธุรกิจการเกษตรเกิดขึ้นจำนวนมาก เพราะรัฐใช้กลไกสนับสนุนการลงทุนในภาคธุรกิจการเกษตร ดังเช่น การงดภาษีส่งออกสินค้าการเกษตร และการให้สิทธิพิเศษอื่นๆ

อุตสาหกรรมการเกษตรในระยะเริ่มต้น ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตร ซึ่งแต่เดิมเป็นวัตถุดิบ ส่งออกไปขายต่างประเทศ ดังเช่น มันสำปะหลัง ยางพารา ฯลฯ ซึ่งกล่าวถึงก่อนหน้านี้นี้ ต่อมาจึงเริ่มมีอุตสาหกรรมเกษตรใหม่เกิดขึ้น ดังเช่น การเลี้ยงเป็ด ไก่ และสุกร โดยมีเครือเจริญโภคภัณฑ์ (ซีพี) เป็นนายทุนผูกขาดจนถึงทุกวันนี้ และต่อมาธุรกิจการเพาะพันธุ์สัตว์ต่างๆ เริ่มขยายตัว มีฟาร์มกุ้ง และปลาเกิดขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำมามากมาย นอกจากนี้ ยังมีอุตสาหกรรมเกษตรขนาดเล็ก ที่สนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ เกิดขึ้นเรื่อยๆ ดังเช่น การปลูกปาล์มน้ำมัน การทำสวนผัก ไร้ชา ไม้ดอก ไม้ประดับต่างๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนธุรกิจการเกษตรของรัฐ ไม่ได้จำกัดแก่นักลงทุนในประเทศเท่านั้น แต่รัฐยังสนับสนุนให้มีการลงทุนของนักลงทุนต่างชาติด้วย ทำให้ต่างชาติเริ่มสนใจมาลงทุนในประเทศไทยมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการร่วมทุนระหว่างนายทุนไทยกับนายทุนต่างชาติ ตามมา ดังเช่น เครือเจริญโภคภัณฑ์ร่วมลงทุนกับสหรัฐอเมริกา ในด้านเทคโนโลยีการเกษตร การผลิตอาหารสัตว์ และการเพาะพันธุ์สัตว์ เป็นต้น²⁶

ถึงแม้ว่า อนาคตของอุตสาหกรรมการเกษตรจะสดใส เพราะสามารถทำกำไรให้กับนักธุรกิจการเกษตรได้จำนวนมาก แต่สำหรับเกษตรกรแล้ว การทำเกษตรเชิงพาณิชย์มิได้เป็นผลดีตามไปด้วย เนื่องจากการปลูกพืชการเกษตรเชิงพาณิชย์ ได้ทำให้ เกษตรกรไทยเข้าไปผูกติดอยู่กับระบบตลาดโลก ซึ่งไม่มีความแน่นอน แม้ว่าจะสามารถสร้างรายได้ ให้แก่เกษตรกรรายย่อยได้มากในช่วงแรก แต่เมื่อพืชชนิดไหนทำรายได้สูง มีความต้องการของตลาดมาก เกษตรกรคนอื่นๆ ก็ จะหันมาปลูกพืชชนิดนั้นกันมาก ทำให้ผลผลิตการเกษตรซึ่งออกมาพร้อมกัน จำนวนมาก เกินความต้องการของตลาด ราคาจึงตกลงอย่างรวดเร็ว

ปัญหาสำคัญของการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ นอกจากเรื่องราคาผลผลิตไม่แน่นอนแล้ว เกษตรกรยังต้องเผชิญกับปัญหาต้นทุนที่ใช้ในการผลิตที่สูงขึ้นเรื่อยๆ เพราะการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ มีลักษณะเป็นการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในพื้นที่ขนาดใหญ่ เป็นลักษณะสำคัญ ซึ่งมีข้อเสียคือ ต้องใช้การพึ่งพาวัตถุดิบราคาแพงจากต่างประเทศจำนวนมาก เพื่อใช้ในการเพาะปลูก ดังเช่น สารเคมีกำจัดยาปราบศัตรู และปุ๋ย เมล็ดพันธุ์พืชสายพันธุ์ที่เป็นที่ต้องการของตลาด นอกจากนี้ ในช่วงการเพาะปลูก และเก็บเกี่ยวผลผลิตซึ่งมีจำนวนมาก จึง

²⁶ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., p. 60.

จำเป็นต้องใช้เครื่องทุ่นแรง ดังเช่น รถเกี่ยวข้าว รถไถ ฯลฯ ซึ่งเท่ากับว่า เกษตรกรจะต้องเสียเงินซื้อน้ำมันซึ่งถือเป็นค่าใช้จ่ายที่มีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ อีกอย่างหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ การทำเกษตรเชิงพาณิชย์ ตามแนวทางเกษตรแผนใหม่ (การปฏิวัติเขียว) ที่สนับสนุนให้ใช้สารเคมี ดังเช่น ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง ยังทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกหลายประการ²⁷ คือ ความเสื่อมโทรมของดิน อันเกิดขึ้นจากการพังทลายของหน้าดิน และการเสื่อมโทรมความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุในดิน รวมทั้งปัญหามลพิษทางสิ่งแวดล้อมต่างๆ

สภาพความเสื่อมโทรมของดิน และต้นทุนการผลิตของเกษตรกร ที่เริ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับราคาผลผลิตในตลาด ซึ่งมีราคาไม่แน่นอน และมีแนวโน้มที่จะตกต่ำลงเรื่อยๆ เมื่อมีคู่แข่งในการผลิตเพิ่มมากขึ้น ได้ทำให้กำไรที่ได้จากการขายผลผลิตลดลง จนกระทั่ง เริ่มขาดทุนสะสมมากขึ้น ก่อเกิดเป็นหนี้สิน ดังที่ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นถัดไป

2.2) การเพิ่มพูนของหนี้สินเกษตรกร

การทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ที่ล้มเหลว ทำให้ชาวบ้านเกษตรกร ซึ่งมีฐานะปานกลางและยากจน ต้องประสบปัญหาเรื่องรายได้ เนื่องจากชาวบ้านบางส่วน ไม่มีเงินทุนในการทำเกษตร ก็ต้องไปกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ ทั้งนอกระบบและในระบบ เมื่อผลผลิตที่ได้ไม่สามารถขายได้ราคาตามที่ตั้งใจไว้ ชาวบ้านเหล่านี้ก็จำเป็นต้องไปกู้เงินเพื่อมาลงทุนเพิ่ม ในฤดูกาลเพาะปลูกครั้งต่อไป ทำให้หนี้สินของเกษตรกรพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ กลายเป็น “วัฏจักรหนี้” ของชาวบ้านที่ยากจะหลุดออกมาได้ เมื่อนานเข้าหลักทรัพย์ที่วางค้ำประกันก็ต้องตกเป็นของเจ้าหนี้ เพราะเกษตรกรเหล่านี้ ไม่สามารถหาเงินมาไถ่ถอนหลักทรัพย์ได้ ดังเห็นได้จาก แกนนานเกษตรกรคนหนึ่ง ที่เล่าถึงประสบการณ์ ของเกษตรกรที่กู้เงินสหกรณ์การเกษตรฯ ที่ตนเป็นสมาชิก ว่า “... การกู้หนี้ยืมสิน ต้องเอาหลักทรัพย์มาค้ำประกันนะ... ใช้ 3 คนค้ำ หนึ่งคนก็ต้องใช้ 3 คนค้ำ แต่ 3 คนค้ำก็ต้องมีเงินฝากอยู่ก่อน สมมติว่าฝาก 1 หมื่น กู้ได้ 3 หมื่น แต่ละคนก็ต้องมีเงินฝากคนละอย่างน้อย 1 หมื่น พอค้ำเบ็ดเสร็จแล้วทีนี้คนกู้อาจไม่มีเงินส่ง พอถึงปีก็ฟ้องร้อง แต่เรามีหลักทรัพย์แต่ไม่เอาหลักทรัพย์ค้ำ แต่มีการฟ้องร้อง ยกตัวอย่างว่าเวลาฟ้องร้องเบ็ดเสร็จเนี่ย ผมเป็นจำเลยที่ 1 ต้องรับใช้ ศาลพิพากษาว่าต้องชดใช้ สมมติเป็นหนี้ 5 หมื่น ผมต้องชดใช้เดือนละ 5 พัน พอ 6 เดือนคุณไม่ใช้ศาลตัดสินบังคับคดี ยึดทรัพย์ สืบทรัพย์ คนนี้มีทรัพย์สิน ยกตัวอย่าง สมมติว่า กู้อมา 5 หมื่น แต่ราคาที่ดินเป็นแสน ยึดทรัพย์ขายทอดตลาด ขายในราคาสมมติว่าประเมินซักหนึ่งแสน ครั้งแรกขายไม่ได้ คราวนี้ก็ประเมิน 5 หมื่น ขายที่แปลงนี้ 5 หมื่น เพื่อเอามาใช้หนี้ ที่เป็นหนี้ 5 หมื่นนั้นอยู่ที่มูลค่าเป็นแสน สองแสน แต่ขายเพื่อเงิน 4 - 5 หมื่นนะ ถามว่าวันนี้สหกรณ์เองคิดอะไรอยู่วันนี้ทำเพื่อรักษาผลประโยชน์สมาชิกหรือว่าผลประโยชน์ตัวเอง...”²⁸

²⁷ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, *ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว*, หน้า 43-48.

²⁸ สัมภาษณ์ อนิรุทธิ์ ขาวสนิท, แกนนานกลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองเพชรฯ, 27 พฤศจิกายน 2550.

2. รากเหง้าปัญหาของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในเมือง

ปัญหาของคนจนในเมือง มีสาเหตุหลักๆ มาจากปัจจัยทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว ได้แก่ ประการแรก การใช้นโยบายรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ (centralization) อันนำมาสู่การกระจุกตัวของการพัฒนาของรัฐในทุกๆ ด้าน ไว้ที่เมืองหลวง และหัวเมืองภูมิภาคต่างๆ ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจ ด้วยการสนับสนุนภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ทั้งในรูปแบบของการใช้นโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า (import substitution) และนโยบายสนับสนุนการส่งออก (export promotion)

การใช้นโยบายรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจน จากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับแรก ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี อันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพลักษณะของประเทศไทยครั้งยิ่งใหญ่ จากการเป็นประเทศเกษตรกรรม ให้กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรม ด้วยการเร่งรัดอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยการสร้างระบบสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน ในรูปของการสร้างระบบคมนาคม และขนส่ง การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้า ฯลฯ เพื่อรองรับการลงทุนภาคเอกชนเป็นหลัก แต่เนื่องจากแผนดังกล่าว เกิดขึ้นจากการมองคำว่า “พัฒนา” ไปที่ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ เพียงอย่างเดียว ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมาภายหลัง โดยเฉพาะปัญหาความแตกต่างระหว่างภาคชนบทกับเมือง เพราะการพัฒนาในเมืองเป็นหลัก ทำให้เกิดการอพยพของแรงงานในชนบท ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะหญิงสาววัยรุ่น ที่ไม่ได้เป็นกำลังสำคัญ ในการทำการเกษตร ต้องเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราว ในภาคอุตสาหกรรม และบริการต่างๆ ภายในเมือง หลังจากว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรม ที่ขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ ดังเช่น ลมมรสุมต่างๆ ที่พัดผ่านประเทศไทย และจะกลับไปบ้านเกิดเมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยว

ระบบเศรษฐกิจ สมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ที่เน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ซึ่งอาศัยการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม และการพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตขั้นพื้นฐานต่างๆ เป็นหลัก เพื่อรองรับความต้องการของตลาดภายในประเทศ (domestic market) ขับเคลื่อนได้เพราะมีรายได้จากการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรไปต่างประเทศ และการไหลเข้าของเงินทุนต่างชาติ ทั้งในรูปของการลงทุน และการช่วยเหลือต่างๆ สภาพดังกล่าว ทำให้เกิดการสะสมทุนภายในประเทศจากส่วนเกิน (surplus) ทางเศรษฐกิจภาคการเกษตร²⁹ อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 เศรษฐกิจไทยเริ่มประสบปัญหาหนักขึ้น เมื่อตลาดภายในประเทศเริ่มใกล้ถึงจุดอิ่มตัว ประกอบกับ

* ต่อมาภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นแผนแม่บท ในการพัฒนาประเทศ

²⁹ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., p. 138.

การขยายตัวของภาคการเกษตรลดลง จากปัญหาผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำลง ซึ่งมีสาเหตุจากปัจจัยภายนอก 2 ประการคือ ประเทศสหรัฐอเมริกาถอนตัวออกจากอินโดจีน ในปี พ.ศ. 2518 ทำให้กองทัพขาดเงินอุดหนุน เพื่อใช้ในการซื้ออาวุธ ที่เคยได้รับจากประเทศสหรัฐอเมริกา กองทัพจึงต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ เพื่อซื้ออาวุธ และการเกิดวิกฤตราคาน้ำมันแพง ถึง 2 ครั้ง ทำให้รัฐบาล มีรายจ่ายเพิ่มสูงขึ้น* ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นดังกล่าว เริ่มทำให้นัยกวางแผนทางเศรษฐกิจภายในประเทศ ไม่เชื่อว่าการใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบเดิม จะทำให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจไปได้ จึงเริ่มมีการสนับสนุนแนวคิดการใช้นโยบายสนับสนุนการส่งออก ที่กลุ่มนักธุรกิจชั้นนำภายในประเทศพยายามผลักดันมานาน เริ่มจากการตั้งคณะกรรมการร่วมรัฐและเอกชน (กรอ.) ในช่วงกลางปี พ.ศ. 2524 เพื่อวางแผนทางเศรษฐกิจร่วมกันระหว่างภาครัฐกับภาคธุรกิจ

ภายหลังจากวิกฤตน้ำมันราคาแพงผ่านพ้นไป ค่าเงินบาทเริ่มแข็งตัวขึ้น ทำให้ราคาน้ำมันที่เป็นปัจจัยนำเข้า ที่มีราคาสูงที่สุด เริ่มลดต่ำลงจาก 30 % เป็น 13 % ในปี พ.ศ. 2529 ประเทศไทยจึงเริ่มใช้นโยบายสนับสนุนการส่งออกอย่างเต็มตัว ด้วยการลดภาษีนำเข้า ปัจจัยพื้นฐานในการผลิตเพื่อส่งออก และยกเลิกภาษีสินค้าส่งออกหลายรายการ³⁰

การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศจากประเทศเกษตรกรรม มาเป็นประเทศอุตสาหกรรม เริ่มจากการสนับสนุนนโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า (import substitution) มาเป็นการผลิตเพื่อส่งออก (export promotion) ดังกล่าว ก่อให้เกิดความต้องการแรงงานราคาถูก ที่ว่างงานจากภาคเกษตรกรรม ส่งผลให้เกิดการเพิ่มจำนวนผู้อพยพจากชนบท เข้ามาทำงานในเมืองสูงขึ้น ผนวกกับ อัตราการเจริญเติบโตของประชากรภายในเมืองที่สูงขึ้นตามปกติ ก่อให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างก้าวกระโดด จึงมีปัญหาต่างๆ ตามมา ดังเช่น การขาดแคลนที่อยู่อาศัย และการกดขี่ขูดรีด แรงงานรับจ้างราคาถูก ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป

1) การขาดแคลนที่อยู่อาศัย

การพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุลของรัฐ ที่มุ่งส่งเสริมการลงทุนภาคอุตสาหกรรมภายในเมือง โดยเพิกเฉยต่อการพัฒนาระบบเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากในชนบท อพยพเข้ามาในเมือง เพื่อเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในสถานประกอบการต่างๆ ส่งผลต่อการขยายตัวของจำนวนประชากรอย่างรวดเร็วภายในเมือง เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ในขณะที่ปริมาณพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยภายในเมืองมีอยู่จำกัดตายตัว ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย อันเป็นบ่อเกิดของ “สลัม” จึงเกิดขึ้น และยังคงอยู่คู่กับเมืองต่างๆจนถึงปัจจุบัน

* ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *Ibid*, pp. 150-151. และควรดูการสรุปภาพรวมของแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจไทยที่เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยภายนอกต่างๆ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1950-70 ใน Antonia Hussey, “Rapid Industrialization in Thailand 1986-1991”, *Geographical Review*, Vol.83, No.1. (Jan., 1993): 14-15.

³⁰ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand: economy and politics*, 2nd ed., pp. 155-156.

“สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด”* เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้น้อย ซึ่งอพยพจากชนบท เข้ามาสู่เมือง** แต่ไม่สามารถหาที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองได้เพราะมีราคาแพง ประกอบกับรัฐไม่ได้เตรียมมาตรการรองรับผู้อพยพเหล่านี้เอาไว้ล่วงหน้า ทำให้ที่อยู่ของพวกเขา มีลักษณะที่แออัดและไม่เป็นระเบียบ เมื่อจำนวนผู้คนที่อพยพเข้ามาในสลัม มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและครอบครัวของคนที่อยู่ในสลัมก็มีการเพิ่มจำนวนตามธรรมชาติ ทำให้การขยายตัวของสลัมก็เพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย จนก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา ดังเช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมภายในชุมชน และปัญหาการไล่รื้อ ที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป ตามลำดับ

ความเสื่อมโทรมในชุมชนแออัด

แหล่งที่พักอาศัยของผู้ที่อพยพเข้ามาหากินในเมือง มักอยู่บริเวณใกล้แหล่งทำงาน เพื่อลดค่าใช้จ่ายและเพิ่มความสะดวกในการเดินทาง ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่อพยพส่วนใหญ่ มักเป็นบ้านเช่า/ห้องเช่าราคาถูก หรือ ถ้าไม่สามารถหาที่อยู่อาศัย ที่เหมาะสมกับรายได้ที่มี พวกเขาก็จำเป็นต้องบุกรุกที่ดินใกล้แหล่งงาน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกปล่อยเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เพื่อสร้างที่พักพิงแบบง่ายๆ ตามฐานะ เมื่อชาวบ้านเริ่มอยู่อาศัยนานขึ้น ก็เริ่มมีการชักชวนคนรู้จักและเครือญาติ ที่ต้องการเข้ามาทำงานในเมือง มาอยู่อาศัยร่วมกันในที่พักของตน ทำให้แหล่งที่อยู่เริ่มเกิดความเสื่อมโทรมจากความแออัดยัดเยียด ที่เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับความไม่พร้อมของระบบสาธารณูปโภค และเส้นทาง

* เดิม (slum) ถูกเรียกว่า “แหล่งเสื่อมโทรม” แต่ในพ.ศ. 2525 นายดำรง ลัทธพิพัฒน์ ผู้ว่าการเคหะแห่งชาติในขณะนั้น ได้เสนอให้เปลี่ยนเป็นคำว่า “ชุมชนแออัด” เพื่อลดภาพที่เป็นลบให้น้อยลงไป นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงคำดังกล่าว ยังสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงแนวทางการแก้ปัญหาสลัมของการเคหะแห่งชาติ จากที่ใช้วิธีการไล่รื้อ (slum clearance) มาเป็นการปรับปรุงชุมชน (slum upgrading) คูใน มณีรัตน์ มิตรปราสาท, “ขบวนการสลัมในประเทศไทย” ใน *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตรีศวิน, 2545), หน้า 356. หรือ อาจดูจาก Maneerat Mitprasart, “The Roles of NGOs in the Context of Urban Areas” in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi (Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004), p. 186. (บทความภาษาอังกฤษ เป็นบทความที่ปรับปรุงจาก บทความภาษาไทย ดังกล่าวข้างต้น แต่มีข้อมูลและรายละเอียด โดยเฉพาะข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ที่ทันสมัยกว่า บทความภาษาไทย ประมาณ 3 ปี ดังนั้น ผู้สนใจรายละเอียดอื่น ควรดูเพิ่มเติมจากบทความภาษาอังกฤษ)

** ชาวสลัมที่มาจากการอพยพเหล่านี้ ถือเป็นกำลังสำคัญ ที่อยู่เบื้องหลังการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่กำลังเจริญเติบโต เพราะ “...ภาคการผลิต พาณิชยกรรม การก่อสร้างและธุรกิจบริการ ต่างต้องพึ่งพาแรงงานจากชุมชน งานหนักและอาชีพที่ไม่มีใครอยากทำ เป็นต้นว่า เก็บขยะ กวาดถนน ขับรถเมล์ ฯลฯ ก็ล้วนแต่คนสลัมทำ” คูใน อักขุทธิ์ จันทรพา, *ที่ดินในเมืองกับสิทธิที่อยู่อาศัยของคนสลัม*, หน้า 1. (เอกสารโรเนียว ไม่ปรากฏปีพิมพ์ มีจำนวน 9 หน้า)

สัญจร ภายในชุมชน ดังเช่น ขาดระบบไฟฟ้า น้ำประปา ทางระบายน้ำ ฯลฯ ทำให้ชุมชน ทั้งที่เกิดจากชุมชนเช่าที่ และชุมชนบุกรุก เริ่มเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ*

แม้ว่าชาวบ้านจะพยายามแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมในสลัมที่ตนอยู่อาศัย ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงต้นๆ ของชุมชนสลัม แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการอยู่อาศัยในฐานะของ “ผู้บุกเบิก” หรือที่ทางราชการเรียกว่า “ผู้บุกรุก” ได้ปิดกั้นโอกาสในการได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ดังเห็นได้จาก คำบอกเล่าถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่า “...ยุคแรกๆเลยก็มีปัญหาเรื่อง การไม่ได้รับการรับรองสิทธิ์ เช่น มาอยู่ที่นี่มาขอเลขที่บ้านเค้าก็ไม่ให้ เพราะเค้าถือว่ามาบุกรุก ไม่มีเลขที่บ้าน จะไปต่อหน้าต่อไฟก็ไม่ได้ เจ้าของที่ไม่ยอม เช่น การทำเรือไม่ยอม การรถไฟไม่อนุญาต เพราะกลัวว่าอยู่แล้ว พอพวกนี้มีน้ำมีไฟ ก็จะอยู่กันถาวร ก็คล้ายๆจะจำกัดการอยู่อาศัยไม่ให้ได้รับการบริการพื้นฐาน อันนี้ยุคแรกๆเลย ตั้งแต่สมัยสลัมยี่สิบ สามสิบปีก่อน ก็จะเจอปัญหาพวกนี้เยอะ ไม่มีน้ำไม่มีไฟ ไม่มีเลขที่บ้าน การพัฒนาต่างๆก็ไม่มีใครเข้าไปพัฒนา หน่วยงานราชการต่างๆก็จะไม่ค่อยเข้าไป...”³¹

อย่างไรก็ตาม ปัญหาในยุคต้นๆ (ประมาณปี พ.ศ. 2510-35) ของชาวบ้านสลัมไม่ได้มีเพียงแค่ปัญหาความเสื่อมโทรม ดังได้กล่าวไปแล้ว เท่านั้น เพราะในเวลาต่อมา ชาวบ้านก็ต้องเผชิญกับปัญหาอีกอย่างในช่วงนั้น คือ “การไล่รื้อ” ซึ่งถือเป็นปัญหาที่ใหญ่และรุนแรงกว่า ปัญหาความเสื่อมโทรม อย่างมาก

การไล่รื้อ

ภายหลังจาก ที่ดินเอกชนและที่ดินรัฐ ซึ่งเคยถูกทิ้งรกร้างว่างเปล่า จนกลายเป็นที่พักพิงของชาวบ้านผู้บุกรุกในเวลาต่อมา และที่ดินที่เคยปล่อยให้ชาวบ้านเช่าในราคาถูก เริ่มกลับมาอยู่ในความสนใจของเจ้าของที่ดินอีกครั้ง เมื่อเจ้าของที่ดินทั้งภาคเอกชนและภาครัฐ ต้องการที่ดินเพื่อนำไปใช้สร้าง บ้านจัดสรร ศูนย์การค้า ปล่อยให้เอกชนเช่าทำอาคารพาณิชย์ หรืออาจนำไปสร้างถนน สร้างทางด่วน ขยายพื้นที่หน่วยงาน ฯลฯ เพื่อสนองตอบการขยายตัวของเมืองและเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนแออัด เริ่มประสบปัญหาการคุกคามจากเจ้าของที่ดิน ทั้งหน่วยงานรัฐ

* มณีรัตน์ มิตรปราสาท, “ขบวนการสลัมในประเทศไทย” ใน *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, หน้า 359. อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี ชุมชนแออัดก็เกิดอาจเกิดขึ้นในที่ดินของตนเองก็ได้ ถ้าหากมีการอยู่อาศัยเป็นระยะเวลาสั้น ทำให้ชุมชนขยายตัว จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นตามธรรมชาติ แต่ไม่มีการย้ายออกจากชุมชน ซึ่งชุมชนนี้มักมีลักษณะเป็นชุมชนเก่า มีอายุเกิน 50 ปี ขึ้นไป ดังเช่นกรณีของจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีชุมชนแออัด ทั้งในลักษณะของชุมชนเก่า ชุมชนเช่าที่และชุมชนบุกรุก คูใน อคินรพีพัฒน์ และคณะ, *ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542), หน้า 77-78.

³¹ สัมภาษณ์ อภัยยุทธ์ จันทรพา, สมาชิกกลุ่มปฏิบัติการคนจนเมือง และที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค, 18 มกราคม 2551.

และเอกชน ที่ต้องการให้ชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ เพราะชาวบ้านเหล่านี้ ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์กับเจ้าของที่ดิน หากเปรียบเทียบกับกรณีนำที่ดิน ไปปล่อยให้เอกชนเช่าทำธุรกิจ หรือการนำไปสร้างสิ่งปลูกสร้างอำนวยความสะดวกต่างๆ

ปัญหาการขับไล่ชาวบ้านออกจากพื้นที่ชุมชนแออัด หรือที่เรียกว่า “การไล่อื้อ” ถือเป็นภัยคุกคามที่ร้ายแรงที่สุดของชาวบ้าน* โดยเฉพาะที่เกิดขึ้นในที่ดินเอกชน เนื่องจากเจ้าของที่มักใช้วิธีการขับไล่ที่รุนแรง คือ “ถ้าเป็นเมื่อ 20 กว่าปีก่อน สมัยนั้นเขาจะใช้เผาไล่ที่ ใช้มือปืน ใช้หนักเลย แต่ตอนหลังมันก็เบาลงไป เขาจะใช้มาตรการทางกฎหมายเป็นหลัก ก็คือฟ้องร้องให้ศาลบังคับคดี ถ้าแพ้คดีเขาก็จะมีขบวนการในการบังคับคดี ก็มีหมายมาติดบ้าน เช่น ให้รื้อภายใน 30 วัน ที่ชุมชนส่วนใหญ่ก็จะไม่มีทางไป ก็จะไม่ยอมรื้อ ก็จะใช้วิธีขอเจรจา ขอยืดเวลา ส่วนใหญ่เจ้าของที่ก็พอถึงขั้นนั้นก็จะไม่ยอมก็จะใช้วิธีว่าต้องบังคับคดีให้ได้ ถ้าบังคับไม่ได้เขาก็จะใช้วิธีไปขอพิพากษาให้จับ จับบ้านที่ไม่ให้รื้อไปขัง ขังเพราะขัดคำสั่งศาลว่าศาลพิพากษาว่าให้รื้อแต่ไม่ยอมก็จะจับไปขังคุก ขังแล้วไม่ให้ประกันเพื่อจะบีบให้ชาวบ้านรื้อ ทีนี้ก็จะมีความหวาดว่าบางคนผู้นำก็จะถูกจับ เขาก็ตามไปดักจับตามที่ทำงานบ้าง อะไรบ้าง เพื่อจะกดดันให้รีบมารื้อบ้าน...”³²

ภายหลังจาก ชาวบ้านประสบปัญหาความเสื่อมโทรมภายในชุมชน และปัญหาการไล่อื้ออย่างหนัก ก็ได้มีหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้าไปให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน ดังเช่น นักวิชาการและนิสิตนักศึกษา** รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เกิดขึ้นจำนวนมาก ทั้งในชนบทและเมือง และถือว่าเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสูงที่สุด ในการแก้ปัญหาชุมชนแออัด*** โดยช่วยให้

* ปัญหาการไล่อื้อ ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน แต่อาจเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นการรื้อย้าย ซึ่งมีการใช้ความรุนแรงน้อยกว่า ดังเห็นได้จาก ข้อมูลของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ระบุว่า “ชุมชนที่มีปัญหาเรื่องรื้อย้ายในขณะนี้ประมาณ 445 ชุมชน กำลังอยู่ในระหว่างการไล่ที่ 180 ชุมชน และที่มีกระแสข่าวว่าจะไล่ประมาณ 265 ชุมชน ทั้งสองส่วนมีประชากรที่จะได้รับผลกระทบจากการไล่อื้อประมาณ 2 แสนคน” ดูใน อักฤษย์ จันทรพา, *ที่ดินในเมืองกับสิทธิที่อยู่อาศัยของคนสลัม*, หน้า 2.

³² สัมภาษณ์ อักฤษย์ จันทรพา, 18 มกราคม 2551.

** กลุ่มนักวิชาการและนักศึกษา ที่เข้าไปช่วยเหลือชาวบ้านสลัม ในระยะเริ่มแรก (ต้นทศวรรษ 2510) ส่วนใหญ่มองว่าสลัม เป็นปัญหาสังคม ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข ซึ่งกลุ่มนักวิชาการและนักศึกษา ที่เริ่มเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง ดังเช่น อาจารย์และนักศึกษาจากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้รับทุนวิจัยจากหน่วยงานต่างๆ ดูใน อकिनพิพัฒน์ และคณะ, *ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง*, หน้า 322-327. แต่ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์เจ้าหน้าที่รัฐเข้าปราบปรามนักศึกษา ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยการขัดเคียดข้อหาเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 บทบาทของนักวิชาการและนักศึกษา ในการเข้ามีส่วนร่วมแก้ปัญหาสลัม ก็ลดต่ำลง

*** องค์กรพัฒนาเอกชน ที่เข้ามามีบทบาทในสลัม สามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทางคือ แนวทางสงเคราะห์ กับแนวทางจัดตั้ง/จัดระบบชุมชน โดยแนวทางแรกจะเข้าไปช่วยเหลือเกี่ยวกับเด็กในสลัม การให้ทุนการศึกษา การสร้างอาชีพและสวัสดิการ ฯลฯ ส่วนแนวทางหลัง ซึ่งถือเป็นแนวทางที่สำคัญ เพราะมุ่งเน้นให้

ชาวบ้านรวมกลุ่มกัน สร้างองค์กรชุมชนภายในชุมชนแออัด ดังเช่น ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน³³ เพื่อให้ชาวบ้านสลัมมีอำนาจในการต่อรองกับเจ้าของที่ดิน และเพื่อกดดันให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ดังเห็นได้จากการจัดกิจกรรมของชาวบ้าน ที่ได้รับการสนับสนุนจากนักพัฒนาเอกชน ดังเช่น “... สลัมรุ่นแรกๆ ก็จะรวมตัวกันไปเรื่องการขอเลขที่บ้าน ไปขอน้ำประปา ขอไฟฟ้า ให้เขต กทม. เอา ถึงขยะเข้ามาไว้ในชุมชน นี่ก็เป็นการพัฒนาขั้นพื้นฐาน ถ้ามีปัญหาการไล่อื้อ เรา(นักพัฒนาเอกชน-ผู้เขียน)ก็จะเน้นให้เค้าเกิดกระบวนการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม แล้วก็ต่อรองกับเจ้าของที่ดิน เช่นว่า ถ้าเกิดไล่อื้อกระทันหันก็อาจจะต่อรองเรื่องการขอยืดระยะเวลา ส่วนใหญ่ถ้าเป็นที่เอกชนก็จะเป็นการขอยืดระยะเวลา ขอค่าชดเชยเพื่อที่จะไปสร้างชุมชนใหม่ ถ้าเป็นที่ดินของหลวง ของรัฐ ก็อยากจะขอปรับปรุงอยู่ในที่เดิม ขอเช่าที่ให้ถูกต้อง ก็จะมีขบวนการพื้นฐานขึ้นมาจากประเด็นเล็กๆ ประเด็นเรื่องทะเบียนบ้าน ประเด็นเรื่องน้ำไฟ เรื่องใหญ่ที่สุดก็จะเป็นเรื่องปัญหาการไล่อื้อ”³⁴

นอกจากหน่วยงานต่างๆ ดังกล่าวแล้ว หน่วยงานของรัฐก็มีส่วนเข้ามาแก้ปัญหาชุมชนแออัดด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จาก การตั้งการเคหะแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2516 อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาของรัฐ บางครั้งกลับกลายเป็นการเพิ่มปัญหาให้กับชาวบ้านให้มากขึ้นไปอีก ในภายหลัง ดังเช่น รัฐจัดให้กับชาวบ้านที่ถูกไล่อื้อ ออกจากชุมชนแออัด โดยให้ทางเลือก 2 แนวทางใหญ่ๆ คือ การย้ายชุมชนไปอยู่นอกเมือง และการย้ายขึ้นแฟลต แต่ทั้งสองวิธีก็ไม่สามารถแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้ เพราะขัดต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ยกตัวอย่างเช่น การย้ายชุมชนไปอยู่นอกเมือง ทำให้ชาวบ้านสลัม ที่ยังคงต้องทำงานอยู่ในเมือง ต้องรับภาระค่าใช้จ่ายจากการเดินทางที่สูงมากขึ้น และไม่สะดวกต่อการเดินทาง ส่วนการย้ายขึ้นแฟลต ซึ่งเกิดจากโครงการสร้างแฟลต โดยหน่วยงานต่างๆ เช่น การเคหะแห่งชาติ การท่าเรือฯ กรุงเทพมหานคร เป็นต้น เพื่อให้ชาวบ้านเช่า หรือ เช่าซื้อ ก็ต้องกลายเป็นภาระหนักของชาวบ้าน ซึ่งมีรายได้ต่ำอยู่แล้ว ดังที่ ชาวบ้านสลัมคนหนึ่ง ได้กล่าวว่า “...แฟลตที่การเคหะฯ สร้างขึ้น ก็มีราคาแพง ห้องหนึ่งก็ไม่ต่ำกว่า 2,000 บาท คนที่ได้สิทธิ ก็อยู่ได้

ชาวบ้าน ตระหนักถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเอง ดังเช่น เรื่องทะเบียนบ้าน นอกจากนี้ยังทำให้ชาวบ้านได้รับรู้ว่า ปัญหาสลัมนั้น แท้จริงแล้วเกิดจากการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐ ปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนที่สำคัญ ที่ยังคงเคลื่อนไหวในแนวนี้ ได้แก่ กลุ่มปฏิบัติการคนจนเมือง มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ฯลฯ

³³ ดูรายละเอียดใน มณีรัตน์ มิตรปราสาท, “ขบวนการสลัมในประเทศไทย” ใน *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, หน้า 368-372.

³⁴ สัมภาษณ์ อภิยุทธ์ จันทร์พา, 18 มกราคม 2551.

* การเคหะแห่งชาติ ถูกตั้งขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบเรื่องที่อยู่อาศัยของชาวสลัมเป็นหลัก แต่โครงการต่างๆ ของการเคหะ ส่วนใหญ่ เป็นการกระทำในแนวสังคมนิยมสังเคราะห์ ที่อยู่ภายใต้มุมมองด้านลบ คือ สลัมเป็นแหล่งเสื่อมโทรม ที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม จึงต้องกำจัดสลัมให้หมดไป ดังเห็นได้จาก การรื้อสลัม และสร้างแฟลตกับตึกแถวหลายชั้น ให้ชาวบ้านเช่าแทน ดูใน อकिन รพีพัฒน์, และคณะ, *ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง*, หน้า 327-328.

ไม่นาน... จ่ายค่าห้องไม่ไหว ก็ต้องขายสิทธิให้คนอื่นเค้าไป นี่น้องสาวก็ให้สิทธิคนอื่นเค้าไปแล้ว ...³⁵

นอกจากปัญหาชุมชนแออัด จะเป็นปัญหาที่อยู่คู่กับสังคมเมืองแล้ว ปัญหาอีกอย่างที่สำคัญก็คือ ปัญหาจากการประกอบอาชีพ เป็นผู้ใช้แรงงานทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ที่ถูกนายจ้างเอารัดเอาเปรียบ ทั้งเรื่องค่าจ้างและสวัสดิการ ด้วยเหตุที่ผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่ จะมีการศึกษาค่อนข้างน้อย ที่อพยพจากชนบทเข้ามาหางานทำในเมือง ดังที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

2) ค่าจ้างและสวัสดิการแรงงาน

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา รัฐบาลพยายามใช้กลไกการควบคุมราคาผลผลิตทางการเกษตร ดังเช่น ราคาข้าว ในช่วงที่ราคาผลผลิตทางการเกษตร ในตลาดโลกมีราคาสูง ด้วยการกำหนดมาตรการต่างๆ ดังเช่น การผูกขาดการค้าข้าว การใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนหลายอัตรา การกำหนดภาษีขาออก โควตาส่งออก และใบอนุญาตส่งออกข้าว (พรีเอมิชข้าว) วิธีการต่างๆเหล่านี้ ไม่เพียงช่วยกตราคาผลผลิตทางการเกษตรภายในประเทศ ให้ต่ำลง แต่ยังเป็นวิธีเพิ่มเงินตราต่างประเทศให้รัฐบาล นำมาใช้ซื้อสินค้าหลักๆ เข้ามาในประเทศ ด้วยสาเหตุดังกล่าว ส่งผลให้ชาวนาไทยตกอยู่ในสภาพเป็นหนี้สิน และเกิดความยากจน³⁶

เนื่องจากเกษตรกรต้องการมีบุตรเป็นจำนวนมาก เพื่อนำมาเป็นแรงงานในครอบครัว ในการทำเกษตรกรรม ทำให้จำนวนประชากรในประเทศเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตทางการเกษตร ไม่เป็นจริงตามราคาในตลาดโลก เพราะถูกรัฐตรึงไว้ให้อยู่ในระดับต่ำมาตลอด แม้ว่าในบางครั้งราคาผลผลิตในตลาดโลกจะสูงขึ้น ทำให้เกษตรกรผู้ยากจน ต้องกลายมาเป็นแรงงานรับจ้าง ในภาคอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ตามนโยบายทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ที่สนับสนุนการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ซึ่งประสบความสำเร็จ* ก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้ นโยบายส่งเสริมการส่งออก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ด้วยเหตุที่แรงงานมีจำนวนมาก และสภาพแรงงานอ่อนแอ จึงทำให้แรงงานได้รับค่าจ้างต่ำ ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของรัฐ เพราะ

³⁵ สัมภาษณ์ วิไล (ไม่ทราบนามสกุล), เลขานุการและกรรมการบริหารเครือข่ายสลัม 4 ภาค, 30 มกราคม 2551.

³⁶ อภิชาติ พันธเสน และ จิราภรณ์ อุ่นเกษม, *ค่าแรงต่ำ: ความหมายและแนวโน้มในอนาคต* (กรุงเทพฯ: โครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.), หน้า 2-3.

* ความสำเร็จของนโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า เกิดจากตลาดภายในประเทศ มีกำลังซื้อต่ำ เพราะประชากรในขณะนั้น ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีรายได้ต่ำ ประกอบกับสินค้าส่วนใหญ่ที่ผลิตทดแทน เป็นสินค้านำเข้าที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ จึงตอบสนองความต้องการของคนเพียงส่วนน้อย แต่ต้องสูญเสียค่าวิชาการในการผลิต ซึ่งเป็นต้นทุนในอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าที่มีราคาสูง จึงทำให้ไม่มีความต้องการจ้างงานเพิ่มขึ้น ดูใน *เพ็ญอ่วง*, หน้า 4.

นโยบายเศรษฐกิจ ดังกล่าว จะประสบความสำเร็จได้ จำเป็นต้องมีแรงงานราคาถูกเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้ต้นทุนแรงงานในการผลิตสินค้าต่ำ สามารถแข่งขันกับต่างชาติได้*

ดังนั้น ปัญหาค่าแรงต่ำจึงถูกผูกติดอยู่กับ ปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรภายในประเทศ ที่ถูกทำให้ต่ำด้วย แม้ว่าในปัจจุบันมาตรการที่รัฐใช้ตรึงราคาผลผลิตทางการเกษตร จะลดลงไปมาก เพราะราคาผลผลิตทางการเกษตร ในตลาดโลกก็ตกต่ำลงด้วย และปัญหาค่าแรงต่ำ ก็ยังคงเป็น ปัญหาควบคู่กับผู้ใช้แรงงานไทยต่อไป

นอกจากปัญหาค่าจ้างแรงงานต่ำแล้ว ปัญหาของผู้ใช้แรงงานยังมีปัญหาอื่นๆอีก ดังเช่น ปัญหาด้านสิทธิและสวัสดิการแรงงาน และความไม่มั่นคงในการทำงาน เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ เกิดขึ้นกับแรงงานรับจ้างราคาถูก ที่เป็นคนชนบทอพยพเข้ามาทำงานในเมือง ด้วยวุฒิการศึกษาที่ไม่สูงนัก จึงเป็นได้เพียงแรงงานไร้ฝีมือ ตามโรงงานอุตสาหกรรม ดังเช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น

ปัญหาความไม่มั่นคงในการทำงาน สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจน จากปัญหาค่าเงินบาท ลอยตัว และหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ (NPL) ซึ่งเกิดขึ้นอย่างหนัก ภายหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540 เพราะทุกภาคส่วนต่างได้รับผลกระทบจากปัญหา มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่กรณี ไม่ว่าจะเป็น รัฐวิสาหกิจ สถาบันการเงิน สถาบันบันเทิง และธุรกิจบริการอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ภาคธุรกิจที่ได้รับผลกระทบอย่างหนักส่วนหนึ่ง ก็คือ ภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากโรงงานอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็ก และขนาดกลาง ต้องปิดตัวลง เพราะไม่มีเงินใช้หนี้เงินกู้ต่างชาติ ที่นำเข้ามาลงทุน** ส่งผลให้คนงาน จำนวนมากต้องตกงาน ในขณะที่โรงงานขนาดใหญ่ ก็จำเป็นต้องปลดคนงานออก เพื่อลดต้นทุน การผลิต

ในช่วงจุดสูงสุดของวิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว พบว่า มีคนว่างงาน (unemployment) จำนวน มากกว่า 1 ล้านคน ต้องอพยพกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมของตน เพื่อทำการเกษตรเหมือนในอดีต โดยเฉพาะภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีคนอพยพเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในเมืองมากที่สุด

37

* นอกจากนี้ ที่มาของปัญหาค่าจ้างแรงงานต่ำ ยังเห็นได้จาก “ข้ออ้างที่ได้ยื่นกันทั่วไปทั้งจากฝ่ายนายจ้าง และรัฐบาลว่า ‘เศรษฐกิจไม่ดี ก็ต้องช่วยกัน’ ต้องไม่ขึ้นค่าจ้างบ้าง ต้องลดค่าจ้างบ้าง...” วิธีการดังกล่าว เป็นไป เพียงเพื่อรักษาผลประโยชน์ของฝ่ายนายจ้าง และรัฐบาล ให้สามารถการแข่งขันผลิตสินค้าส่งออกไปต่างประเทศ โดยได้เปรียบเรื่องค่าจ้างแรงงาน ที่ต่ำกว่าประเทศอื่นๆเท่านั้น คูใน ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, “มือบไทยซัมมิทฯ : อุทาหรณ์เรื่องความอ่อนแอของขบวนการแรงงานไทย”, *แรงงานปริทัศน์* 12, 3 (มีนาคม 2541): 10.

** ภายใประยะเวลาไม่ถึง 10 ปี ภาคธุรกิจเอกชนไทย เป็นหนี้ต่างชาติสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว เกือบ 10 เท่าตัว (จากปีพ.ศ. 2531-39) คือจาก 7.8 กลายเป็น 73.7 พันล้านดอลลาร์สหรัฐฯ คูใน Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand's Crisis* (Chiang Mai: Silksworm Books, 2000), p. 25.

³⁷ คูใน *Ibid*, p. 93.

3. สรุปท้ายหัวข้อ

ปัญหาความเดือดร้อน (grievances) ที่ขบวนการคนจนฯ เผชิญอยู่ แบ่งตามลักษณะพื้นที่ ปัญหาทางกายภาพ ได้เป็น 2 ส่วน คือ ปัญหาของขบวนการคนจนฯ ในชนบท และปัญหาของขบวนการคนจนฯ ในเมือง

ปัญหาของขบวนการคนจนฯ ในชนบท อาทิเช่น การอนุรักษ์ธรรมชาติกับการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ ด้วยการจัดโครงการส่งเสริมการปลูกป่า โครงการจัดสรรที่ดินทำกินในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) โครงการอีสานเขียว โครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ฯลฯ การแย่งชิงสิทธิในการครอบครองที่ดินระหว่างชาวบ้านกับนายทุน ความขัดแย้งในการจัดสรรทรัพยากรน้ำ และการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ เป็นต้น ส่วนปัญหาของขบวนการคนจนฯ ในเมือง ดังเช่น การขาดแคลนที่อยู่อาศัย การกดขี่แรงงาน ปัญหาค่าจ้างและสวัสดิการแรงงาน ฯลฯ

ปัญหาที่กล่าวถึงข้างต้น มีสาเหตุส่วนใหญ่เกิดขึ้นจาก การดำเนินนโยบายของรัฐ ตามแนวทางการบริหารจัดการอำนาจ แบบรัฐรวมศูนย์ (centralization) ที่มุ่งพัฒนาประเทศ ไปสู่ระบบทุนนิยม ด้วยการมองว่าสถานะดั้งเดิมตามธรรมชาติ เป็นความป่าเถื่อนและล้าหลัง ดังนั้นจึงต้องเปลี่ยนแปลงสถานะดังกล่าว ด้วยการพัฒนา ให้เป็นสังคมเมือง (urbanization) และสังคมอุตสาหกรรม (industrialization) ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งชนบทและเมืองแปรเปลี่ยนไปจากเดิม นับวันชาวบ้านมีแต่จะห่างออกจากสถานะตามธรรมชาติดั้งเดิม ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งก่อให้เกิดความถักถักระหว่างชนบทกับเมือง กล่าวคือ รัฐได้ชูครีตทรัพยากรที่มีอยู่ในชนบท เข้ามาสู่เมือง ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ (สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ดิน ป่าไม้ น้ำ ฯลฯ) และทรัพยากรมนุษย์ (ชาวบ้านในชนบท พากันอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง) จนกระทั่งกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่ขบวนการคนจนฯ จะต้องเรียกร้องให้รัฐรับผิดชอบต่อความผิดพลาดที่เกิดขึ้น

II. ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย

ภายหลังจาก ผู้เขียนได้นำเสนอ รากเหง้าปัญหาเชิงโครงสร้าง และบริบททางเศรษฐกิจและสังคม ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน (grievance) ต่อคนจนและคนด้อยอำนาจ ทั้งในชนบทและในเมือง ให้เห็นแล้ว อันดับต่อไป ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นว่า คนจนและคนด้อยอำนาจ ทั้งในชนบทและเมือง ได้รวมกลุ่มกันขึ้นต่อสู้ เป็นขบวนการคนจนฯ ที่น่าสนใจไต่บ้าง โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน คือ ขบวนการคนจนฯ ในชนบท และขบวนการคนจนฯ ในเมือง

1. ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท

ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในชนบท ซึ่งเป็นหน่วยการวิเคราะห์ (unit of analysis) ของงานวิจัยชิ้นนี้ ประกอบด้วย สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) เครือข่ายกลุ่ม

เกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) สมัชชาคนจน (สคจ.) และเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย (คนท.) ซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอ ตามลำดับระยะเวลา ที่เริ่มเกิดขบวนการต่างๆขึ้น ดังกล่าว

1.1) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ.)

ท่ามกลางปัญหาการพัฒนาอย่างไม่เท่าเทียมกัน ตามรูปแบบการรวมศูนย์อำนาจ ของรัฐไทย ที่เน้นการพัฒนาและสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจไว้ที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศ และภาคกลางซึ่งเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ เหมาะสมกับการทำการเกษตร ทำให้เกิดช่องว่างของการกระจายรายได้ ระหว่างคนที่ทำงานในเมืองหลวง และจังหวัดต่างๆที่มีความเจริญแล้วในพื้นที่ภาคกลาง ซึ่งมีรายได้มากกว่าคนในชนบทอยู่หลายเท่า โดยเฉพาะคนที่อยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจน เนื่องจากต้องอาศัยรายได้จากการเพาะปลูก และทำการเกษตรประเภทต่างๆ ดังเช่น ปลูกข้าว มันสำปะหลัง มะม่วงหิมพานต์ เลี้ยงสุกร เป็นต้น ทั้งที่สภาพภูมิอากาศ และที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์เท่ากับภูมิภาคอื่นๆของประเทศ ทำให้เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ ต้องประสบกับปัญหาการขาดทุนจากการทำการเกษตร ทั้งที่เกิดจากปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ และปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบที่ใช้ในการเกษตร เช่น ปุ๋ย สารเคมี ฯลฯ ซึ่งมีราคาที่สูงมากขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้ ยังต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิ่งแวดล้อม และการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มเกษตรกร ที่ถือว่ามีจำนวนมากที่สุด และมีความโดดเด่นมากที่สุด นับตั้งแต่การสลายตัวของ สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย

การรวมตัวกันของกลุ่มเกษตรกรภาคอีสานดังกล่าว เกิดขึ้นในนามของ “สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน” (สทย.อ.) โดยมีการรวมตัวกันครั้งแรก ภายหลังการทำรัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ในปีพ.ศ. 2534 เพื่อต่อต้าน พระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ ที่ออกมาในสมัยรัฐบาลของ นายอานันท์ ปันยารชุน เนื่องจากพระราชบัญญัติดังกล่าว มีเนื้อหาที่เอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มนักธุรกิจการเกษตรเป็นหลัก แทนที่กฎหมายดังกล่าว จะก่อให้เกิดประโยชน์กับกลุ่มเกษตรกรรายย่อย แต่จะกลายเป็นการทำให้เกษตรกรรายย่อยประสบปัญหาหนี้สินเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ สัดส่วน 2 ใน 3 ของสมาชิกสภาการเกษตรแห่งชาติ ยังเป็นข้าราชการและตัวแทนของกลุ่มธุรกิจการเกษตร ที่เหลืออีก 1 ใน 3 เป็นตัวแทนของเกษตรกร ซึ่งไม่ได้มาจากการลงคะแนนเลือกตั้งของเกษตรกร แต่มาจากการแต่งตั้งของข้าราชการ³⁸

³⁸ ดูเพิ่มเติมใน โสภส ศิริไสย์, “บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวนา: จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน” ใน *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*, อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล บรรณาธิการ(นครปฐม: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม, 2542), หน้า 267-268.

สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.)* เป็นขบวนการทางสังคมขบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization-NGO) ซึ่งทำงานอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน ได้แก่ คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อการพัฒนาชนบทภาค (กป.อพช.) ภาคอีสาน และองค์กรประชาชนอื่นๆ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนากลยุทธ์ให้เกษตรกรอีสาน สามารถมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนของตน และกระตุ้นให้รัฐสนับสนุนเกษตรกรกรรมทางเลือก ที่ไม่ต้องถูกผูกขาดโดยอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่ที่เป็นอยู่ในเวลานั้น ภายหลังจากการประชุมร่วมกัน ในจังหวัดมหาสารคาม ระหว่างวันที่ 19 – 20 มิถุนายน พ.ศ. 2534 ที่จัดขึ้นโดยเครือข่ายองค์กรประชาชนต่างๆ ร่วมกับคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนาชนบทภาคอีสาน ก็ได้มีการจัดการประชุมร่วมกันอีก 2 – 3 ครั้ง และมีการตกลงร่วมกัน ให้มีการจัดตั้งองค์กรของเกษตรกรรายย่อยขึ้นมา ในช่วงวันที่ 4 – 6 มีนาคม พ.ศ. 2535 ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ในช่วงเริ่มต้นนั้น ยังไม่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองมวลชน (mass politics) แต่ภายหลังจากที่รัฐบาลเริ่มมีการขับไล่ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเสื่อมโทรม เป็นเวลานานหลายสิบปีออกจากป่า ตามโครงการจัดสรรที่ดินทำกินสำหรับเกษตรกรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) เพื่อทำการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมด้วยการนำต้นไม้โตเร็ว ดังเช่น ต้นยูคาลิปตัส เข้าไปปลูกในป่า ชาวบ้านเกษตรกรอีสานส่วนใหญ่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการดังกล่าว จึงได้มีการจัดประชุมขึ้นที่จังหวัดขอนแก่น ในวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2535 เพื่อหาทางให้รัฐบาลในขณะนั้น ยกเลิกโครงการ คจก. ซึ่งที่ประชุมในขณะนั้นก็ได้ตกลงกันว่าจะใช้การกดดันรัฐบาล ด้วยการเดินขบวนจากจังหวัดนครราชสีมาไปยังกรุงเทพฯ** โดยมีเกษตรกรประมาณ 4,500 คน เข้าร่วมเดินเท้าไปตามถนนมิตรภาพเพื่อเข้าสู่อำเภอปากช่อง พร้อมกับเสนอข้อเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรี หรือตัวแทนของนายกรัฐมนตรี ออกมาเจรจากับกลุ่มเกษตรกร แต่ได้รับการปฏิเสธ ดังนั้น กลุ่มเกษตรกรจึงได้ทำการปิดกั้นทางหลวงดังกล่าว เป็น

* คำว่า “สมัชชา” เป็นคำที่ใช้เพื่อแสดงให้เห็นว่า สกย.อ. เป็นเพียงการประชุมร่วมกัน ของเครือข่ายเกษตรกรกลุ่มต่างๆเท่านั้น มิได้มีความเป็นองค์กรที่มีการพัฒนาระดับสูง และคำว่า “เกษตรกรรายย่อย” เกิดขึ้นจากเป้าหมายของ สกย.อ. ที่ต้องการต่อต้าน พรบ.สภาการเกษตรแห่งชาติ ซึ่งสนับสนุนธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่

** ขบวนการต่อต้าน คจก. ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น ได้รับการประสานงานจากคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อการพัฒนาชนบท (กป.อพช.) ภาคอีสาน ภายใต้งานของ นายบำรุง บุญปัญญา ที่เป็นทั้งสมาชิกของ สกย.อ. และ กป.อพช. ภายหลังจากการเคลื่อนไหวต่อต้าน คจก.ทาง กป.อพช. ภาคอีสาน ก็ได้จัดตั้ง สมัชชาชาวอีสานเพื่อสิทธิที่ดินทำกินและการปรับปรุงทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อติดตามการนำนโยบายไปปฏิบัติของรัฐบาล

ระยะเวลา 3 วัน เพื่อแสดงศักยภาพที่มีอยู่ของกลุ่มเกษตรกร ภายหลังจากการกระทำดังกล่าวได้ทำให้รัฐบาลต้องจัดคณะเจรจา เดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อมาพบกับกลุ่มเกษตรกรในวันที่ 5 กรกฎาคม การเจรจาระหว่างสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ.) กับตัวแทนรัฐบาลในครั้งนั้น ถือเป็นกรณีศึกษาครั้งสำคัญของขบวนการประชาชนระดับรากหญ้า เนื่องจาก สทย.อ. พยายามให้การเจรจาที่เกิดขึ้นประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ดังนั้น แผนการเจรจาของ สทย.อ. จึงเกิดขึ้นบนหลักการหลักๆ 2 ประการ คือ ประการแรก ทบทวนสิ่งที่ทำให้ขบวนการประชาชนระดับรากหญ้าในอดีต ประสบกับความล้มเหลว และหลีกเลี่ยงมิให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นในการเจรจาของ สทย.อ. เพราะจะทำให้ผลการเจรจาเป็นเพียงคำสัญญาที่ว่างเปล่าเท่านั้น ประการที่สอง เกษตรกรต้องเป็นผู้ควบคุมวาระและกระบวนการของการเจรจาในโต๊ะเจรจา มิใช่ปล่อยให้ฝ่ายข้าราชการเป็นผู้ควบคุมเหมือนเช่นในอดีต การเจรจาของกลุ่มเกษตรกรที่เกิดขึ้น จึงไม่มีการประนีประนอมกับฝ่ายรัฐโดยเด็ดขาด ด้วยยุทธวิธีที่มีลักษณะก้าวร้าวดังกล่าว ทำให้การเจรจาประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของ สทย.อ. ที่วางไว้ คือ รัฐบาลตกลงยินยอม ยุติโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อคนยากไร้ (คจก.) ซึ่งถือเป็นความสำเร็จครั้งแรกของกลุ่มเกษตรกร ที่สามารถจัดตั้งวาระทางนโยบาย เพื่อให้เจ้าหน้าที่รัฐลงนามยินยอมในเอกสารสัญญายุติโครงการของรัฐได้*

ความสำเร็จจากการต่อต้าน คจก. ได้ส่งผลกระทบต่อสมาชิกเกษตรกรรายย่อย ทั้งในด้านกลยุทธ์ทางการเมือง และขอบเขตกิจกรรมที่ สทย.อ. เคลื่อนไหวอยู่ เนื่องจากนักเคลื่อนไหวที่ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคอีสาน ได้รับแรงกดดันจากผู้ให้ทุนสนับสนุนในต่างประเทศ ที่ต้องการให้องค์กรพัฒนาเอกชน ในภาคอีสานหยุดเคลื่อนไหวในกิจกรรมทางการเมือง และยังถูกตัดเงินทุนที่เคยได้รับจากบางองค์กร ด้วยเหตุที่พวกเขาเข้าร่วมการต่อต้าน คจก. ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับผู้บริจาคเงินทุนต่างๆ จึงทำให้นักเคลื่อนไหวเหล่านี้ต้องเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ที่ใช้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เอง ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งครั้งสำคัญในขบวนการประชาชนภาคอีสาน เนื่องจากเกิดความแตกแยกทางความคิด ระหว่างนักเคลื่อนไหวที่เป็นครู อาจารย์ และเกษตรกร ที่ต้องการให้ สทย.อ. ใช้ยุทธวิธีที่ก้าวร้าวในการเจรจาต่อรองกับรัฐต่อไป กับนักเคลื่อนไหวที่ทำงานกับ กป.อพช. ภาคอีสาน ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวตามแรงกดดันที่ได้รับจากภายนอก ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น

ความเปลี่ยนแปลงภายใน สทย.อ. ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อกลยุทธ์ทางการเมืองที่ใช้เท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการเคลื่อนไหว เพราะแกนนำของ สทย.อ. ในขณะนั้น คือ นาย

* แม้ว่ายุทธวิธีที่ก้าวร้าวของ สทย.อ. ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก กป.อพช. ภาคอีสาน จะทำให้การเจรจาประสบความสำเร็จ แต่ยุทธวิธีดังกล่าวก็ได้รับการต่อต้านจาก นักเคลื่อนไหวที่ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในเมือง เนื่องจากพวกเขาเห็นว่าเป็นยุทธวิธีที่ก้าวร้าวมากเกินไป ดู Somchai Phatarathanunth, *Civil Society and Democratization*, (Copenhagen: NIAS Press, 2006), pp. 77-78.

บำรุง คะโยธา เห็นว่าขอบเขตกิจกรรมเดิมของ สกย.อ. ซึ่งเน้นไปที่ประเด็นปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของเกษตรกรยากจนเพียงอย่างเดียวไม่น่าถูกต้อง เพราะมีปัญหาอื่นๆ ดังเช่น ปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ก็มีความสำคัญต่อเกษตรกรภาคอีสานเช่นเดียวกัน ซึ่งการขยายขอบเขตกิจกรรมของ สกย.อ. ออกไปนั้น ไม่ได้รับการยอมรับจากองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน ที่ทำงานร่วมกับ สกย.อ. เนื่องจากพวกเขาเห็นว่าประเด็นของกิจกรรมที่ขยายออกไป เป็นปัญหาของเกษตรกรที่มีฐานะปานกลางและร่ำรวยเป็นส่วนใหญ่

ความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นภายใน สกย.อ. ได้ทำให้ นายบำรุง คะโยธา ต้องการให้ สกย.อ. เป็นองค์กรประชาชนที่เป็นอิสระจากองค์กรพัฒนาเอกชน ถึงแม้เขาจะมองว่าองค์กรพัฒนาเอกชนยังคงเป็นพันธมิตรกับ สกย.อ. อยู่ก็ตามแต่เขาก็ไม่ต้องการให้ สกย.อ. เป็นองค์กรที่อยู่ภายใต้การกำกับขององค์กรพัฒนาเอกชน เพราะตามความคิดของ บำรุง คะโยธา นั้น สกย.อ. ควรจะมีลักษณะเป็นองค์กรที่มีการเคลื่อนไหวในการระดมทางการเมืองมากกว่า องค์กรพัฒนาเอกชน และยังเป็นองค์กรที่เข้าใจถึงความต้องการ และผลประโยชน์ของกลุ่มเกษตรกรภาคอีสานอย่างแท้จริง ไม่เหมือนกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่จำเป็นต้องพึ่งพาเงินทุนจากผู้บริจาคในต่างประเทศ* ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านของ สกย.อ. ทั้งในด้านโครงสร้างองค์กรที่จะเปลี่ยนจากโครงสร้างแบบ เครือข่ายหลวมๆ (loosely network) กลายเป็นโครงสร้างแบบระดับชั้นการบังคับบัญชา (bureaucracy) ที่สูงขึ้น ในด้านยุทธวิธีที่ใช้แบบก้าวร้าวรุนแรง (radical strategy) เป็นหลัก และขอบเขตของกิจกรรมที่กว้างขวางขึ้น ครอบคลุมทั้งปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินของเกษตรกรยากจน และปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำซึ่งเป็นปัญหาของเกษตรกรทุกระดับ

ดังนั้นในช่วงเปลี่ยนผ่าน (มี.ค.-มิ.ย. 2536) สกย.อ. จึงมีกิจกรรมการประท้วงครั้งใหญ่ๆ ออกมาอีก 2 ครั้ง คือ การประท้วงของเกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลัง และการประท้วงของเกษตรกรผู้เลี้ยงสุกร ซึ่งภายหลังจากการประท้วงในครั้งนั้น ได้มีกลุ่มเกษตรกรจำนวนมากถึง 5 กลุ่ม** ขอเข้า

* ในขณะนั้น บำรุง คะโยธา มองว่าองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาทำงานร่วมกับ สกย.อ. เป็นผู้เข้ามาครอบงำสกย.อ. และทำให้เกิดความแตกแยกภายในสกย.อ. ดูการแสดงทัศนะดังกล่าวได้จาก นฤมล ทับจุมพล และนิติรัตน์ ทรัพย์สมบูรณ์, *เส้นทางชนวนไทย: รำลึก ๒๕ ปี สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก, 2542), หน้า 101. นอกจากนี้ ผู้เขียนยังสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมจากการ สัมภาษณ์ สมชัย ภัทรชนานันท์, 20 มีนาคม 2551.

** กลุ่มเกษตรกรกลุ่มต่างๆที่เข้าร่วมกับ สกย.อ. ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรที่มีปัญหาจากการเลี้ยงโคเนื้อ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ราคาข้าวเปลือกตกต่ำ ขาดแคลนที่ดินทำกิน ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ดูได้จากปัญหาที่กลุ่ม สกย.อ. เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขในการเคลื่อนไหวครั้งที่ 2 (ช่วงเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2536) ซึ่งเพิ่มขึ้นหลายกลุ่มปัญหาเมื่อเปรียบเทียบกับ การเคลื่อนไหวครั้งแรก (ช่วงเดือนมีนาคม 2536) ดูรายละเอียดได้ใน จิตติมา เศรษฐศิริวิรุฑ, “การระดมมวลชนมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์ : ศึกษากรณีกลุ่มสมาชิกเกษตรกรราย

ร่วมกับกลุ่มของนายบำรุง คะโยธา เพื่อเคลื่อนไหรร่วมกัน ในนามของสมัชชาเกษตรกรรายย่อย ภาคอีสาน และในวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536 นายบำรุง คะโยธา ก็ได้รับการเลือกตั้งเป็น เลขานุการ สกย.อ. คนใหม่*

2) เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คณ.)

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของภาคเหนือ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นภูเขา ที่มีป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ปกคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ และเป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญของประเทศ ดังนั้น ที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหากินของคนจำนวนมาก จึงอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กระเหรี่ยง เผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่บนภูเขา และประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ดังเช่น ม้ง ลีซอ ลาหู่ ฯลฯ

พื้นที่ภาคเหนือเป็นพื้นที่ที่ประสบปัญหาการตัดไม้ทำลายป่ามากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการออกนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐ ดังเช่น การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ที่ก่อให้เกิดการตัดไม้ ทำลายป่าเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีการให้สัมปทานป่าไม้กับเอกชน เพื่อทำธุรกิจตัดไม้ โดยเฉพาะไม้สัก ซึ่งถือเป็นไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากที่สุด การส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ซึ่งก่อให้เกิดการบุกเบิกที่ดินทำกิน ในเขตป่าเพิ่มมากขึ้น การส่งเสริมการท่องเที่ยวในเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งก่อให้เกิดการสร้างที่พักอาศัยสำหรับนักท่องเที่ยว บริเวณใกล้เคียงพื้นที่ป่า และบางส่วนก็บุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าด้วย ฯลฯ

ดังนั้น เมื่อพื้นที่ของผืนป่าขนาดใหญ่ ลดลงเป็นอย่างมาก จากการประกอบกิจกรรม ทั้งจากรัฐและเอกชน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับกระแสการอนุรักษ์ธรรมชาติ ที่เริ่มมีสูงขึ้นอย่างมาก ในช่วง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา โดยเฉพาะภายหลังจากการเกิดเหตุการณ์ โคลนถล่มและน้ำป่าไหลหลากพัดพาท่อนซุง ซึ่งถูกลัดลอบตัดไว้ในป่า ไหลลงมาตามภูเขาที่ลาดชัน และก่อให้เกิดความเสียหายต่อบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ในจังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2531³⁹ จึงทำให้รัฐบาลของ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศสั่งปิดป่า ห้ามการตัดไม้ ในเดือน

ย่อยภาคอีสาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 57-64.

* เหตุการณ์ดังกล่าว เกิดขึ้นในช่วงของการชุมนุมที่รู้จักกัน ภายได้ชื่อ “ยุทธการลำตะคอง” ออกจาก กนกศักดิ์ แก้วเทพ, “บทเรียน 30 ปี ของการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวนาชาวไร่ไทย,” *ฟ้าเดียวกัน* 2, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2547): 100.

³⁹ Prudhisian Jumbala and Maneerat Mitprasat, “Non-governmental development organizations: Empowerment and environment” in *Political Change in Thailand: Democracy and Participation*, ed. Kevin Hewison (London: Routledge, 1997), p. 203.

มกราคม พ.ศ. 2532* รวมทั้งออกนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นจำนวนมาก ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงการกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มขึ้นเป็น ร้อยละ 25 โดยแบ่งออกเป็น พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และลดพื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ/การทำเกษตร เหลือเพียง ร้อยละ 15 จากที่เคยกำหนดไว้ใน นโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2528 ให้มีพื้นที่ป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์ และพื้นที่ป่าไม้เพื่อเศรษฐกิจไม่น้อยกว่า ร้อยละ 40 ของประเทศ (โดยกำหนดให้เป็น พื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ ร้อยละ 15 และพื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ ร้อยละ 25)⁴⁰ เป็นต้น

นโยบายการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐ ดังกล่าวข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเกษตรกรเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ เป็นพื้นที่ซึ่งมีชาวบ้านอยู่อาศัย และใช้เป็นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ก่อนที่จะมีกฎหมายกำหนด การกำหนดเขตป่าตามนโยบายดังกล่าวจึงเป็นการกำหนดพื้นที่ป่าทับซ้อนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านต้องกลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่ป่า ไปโดยปริยาย

นอกจากปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าอนุรักษ์ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว ยังมีปัญหาอื่นๆอีกที่ชาวบ้านเกษตรกรภาคเหนือ ทั้งที่เป็นคนเมืองบนพื้นราบ และกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ต้องเผชิญ นั่นคือ ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ เนื่องจากชาวบ้านในภาคเหนือ ส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะการทำเกษตร จากการทำเกษตรเพื่อยังชีพ กลายเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ ตามคำแนะนำของรัฐ ผ่านทางโครงการสนับสนุนต่างๆ

เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์** ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพิงระบบตลาดมากยิ่งขึ้น เมื่อราคาวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต ดังเช่น สารเคมี ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และยาฆ่าแมลง ที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ มีราคาสูงขึ้น ผนวกกับปัญหาผลผลิตของชาวบ้าน ไม่มีความหลากหลาย เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว

* แม้ว่ารัฐบาลในขณะนั้นจะสั่งห้ามการตัดไม้ แต่ก็มิได้ทำให้ปัญหาการทำลายป่าไม้ ลดลงไปแต่อย่างใด เนื่องจากยังคงมีการลักลอบตัดไม้เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก เพื่อส่งเข้าไปเป็นวัตถุดิบในโรงงานอุตสาหกรรมผลิตเฟอร์นิเจอร์ซึ่งถือเป็นตลาดหลักในการค้าไม้ผิดกฎหมาย ดูใน Pinkaew Leungaramsri and Petchmala Malapetch, "Illegal Logging" in *The Future of People and Forests in Thailand after The Logging Ban*, eds. Pinkaew Leungaramsri and Noel Rajesh (Bangkok: Project for Ecological Recovery, 1992), pp. 29-55.

⁴⁰ Pinkaew Laungaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm* (Chennai: Earthworm Books, 2002), p. 65.

** การเกษตรเชิงพาณิชย์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตรครั้งใหญ่ในอังกฤษ ซึ่งเรียกว่า "การปฏิวัติเขียว" ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีลักษณะสำคัญคือ มีการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ เป็นหลักในวิถีการผลิต

ผลผลิตก็ออกสู่ตลาดพร้อมๆกัน จึงทำให้สินค้าล้นตลาด ราคาของผลผลิตทางการเกษตร ดังเช่น ถั่วเหลือง กระเทียม ลำไย ฯลฯ จึงมีราคาตกต่ำลงเรื่อยๆ

ภายใต้สภาพปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่ดำรงอยู่* กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงส่วนใหญ่ ซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายการจัดการป่าของรัฐ จำเป็นต้องต่อสู้ปัญหาตามลำพัง ในระยะแรกด้วยสาเหตุจากการถูกกีดกัน และแบ่งแยกจากคนส่วนใหญ่ในสังคม ในฐานะที่พวกเขา “ไม่ใช่คนไทย” ทำให้พวกเขาไม่สามารถต่อสู้เรียกร้อง ตามสิทธิพลเมือง ที่คนสัญชาติไทยทุกคนได้รับอย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ได้ช่วยเหลือให้พวกเขาสร้างพื้นที่ทางสังคม ด้วยการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่าง ชาวบ้านชุมชนต่างๆ ทำให้สังคมได้มีความเข้าใจวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง กลุ่มต่างๆมากยิ่งขึ้น นำมาสู่การยอมรับของสังคม จนสามารถสร้างและขยาย เครือข่ายความสัมพันธ์ กลับกลุ่มต่างๆ ที่ประสบปัญหาจากโครงการของรัฐเช่นเดียวกัน จนกระทั่ง ในปี พ.ศ. 2537 ได้มีการรวมตัวกัน เป็น “องค์กรพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” โดยมีกลุ่มเกษตรกรผู้ประสบปัญหาหาคาผลผลิตตกต่ำเข้าร่วมด้วย** และ ในเวลาต่อมา องค์กรพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็น เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.)***

* คุรยละเอียดของ ปัญหาต่างๆที่ กลุ่มเกษตรกรในภาคเหนือ ทั้งคนเมืองบนพื้นราบ และกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ต้องเผชิญ ได้แก่ ปัญหาที่ดิน ปัญหาป่าไม้และที่ดินในเขตป่า ปัญหาการจัดการน้ำ ปัญหาหาคาผลผลิต และปัญหาหนี้สินเกษตรกร ซึ่งเกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลานานหลายทศวรรษ จนถึงปัจจุบัน ได้ใน พงษ์ เกาวิล, *เสียงเกษตรกร* (เชียงใหม่: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ, 2544).

** แนวทางความร่วมมือ ของ องค์กรพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ในช่วงเริ่มต้นการจัดตั้งนั้น เน้นไปที่ การสร้างความเข้มแข็งและเอกภาพ ภายในเครือข่าย พัฒนายุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวให้ชัดเจน เพื่อแก้ไขปัญหาการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปัญหาหาคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ นอกจากนี้ ยังมีการขยายพันธมิตรของเครือข่าย ออกไปมากกว่า พันมิตรภายในองค์กรประชาชน ดังเช่น นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน คูใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “ขบวนการป่าชุมชนและการทำทนายการจัดการป่าของรัฐไทย” ใน บุญตา สืบประดิษฐ์และอัจฉรา รักยุติธรรม, *3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความดับสนของสังคมไทย* (เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2542), หน้า 19. และ สยามล ไกยูรวงศ์, อัจฉรา รักยุติธรรม และกฤษฎา บุญชัย, “ขบวนการเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือเพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์” ใน *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตรีวิน, 2545), หน้า 251.

*** ในปลายปีพ.ศ. 2542 คกน. ได้ร่วมกับ เครือข่ายภาคประชาชนอื่นๆ ดังเช่น กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายลุ่มน้ำแม่สอย เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ ฯลฯ สรุบบทเรียนของเครือข่ายภาคประชาชนต่างๆ ในภาคเหนือ และนำมาสู่การก่อตั้งเป็น “สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.)” คูใน พงษ์ เกาวิล, *เสียงเกษตรกร*, หน้า 9-10.

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของ คคน. ส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่ ประเด็นปัญหาป่าไม้ ที่ดินเป็นหลัก จึงทำให้กลุ่มปัญหาราคาสินค้าตกต่ำ ค่อยๆลดบทบาทไป และถอนตัวออกไปในที่สุด⁴¹ ดังเห็นได้จาก การเดินเท้าทางไกล จากเชียงใหม่ มุ่งเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องสิทธิการอยู่อาศัย และทำกินในเขตป่า ในปี พ.ศ. 2537 และ หลังจากนั้น เป็นต้นมา ภาพของการชุมนุมประท้วง ของ คคน. หน้าทำเนียบรัฐบาล ก็จะปรากฏต่อสาธารณชน ผ่านการนำเสนอของสื่อมวลชน ทุกเดือน เมษายน ซึ่งเป็นช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ของทุกปี จนนำมาสู่การตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ ของรัฐ เพื่อมาแก้ปัญหาของชาวบ้านภาคเหนือ และหามาตรการต่างๆมาแก้ไขปัญหาต่อไป⁴²

3) สมัชชาคนจน

คนส่วนใหญ่อาจมองภาพของสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยจำนวนมาก ดังเช่น เขื่อน อ่างเก็บน้ำ โรงไฟฟ้า ถนน ฯลฯ เป็นโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ ที่จะปูทางให้นักลงทุนต่างชาตินำเงินเข้ามาลงทุนภายในประเทศ อันนำมาสู่ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้คนส่วนใหญ่ในประเทศ แต่ในขณะเดียวกัน คนอีกกลุ่มหนึ่งกลับมองว่า สิ่งปลูกสร้างเหล่านั้น เป็นความหายนะที่กำลังบีบคั้นเข้ามาสู่วิถีชีวิตในชุมชนของพวกเขา

โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐจำนวนมากเกิดขึ้น เพื่อวางรากฐานให้ประเทศไทย กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมส่งออก โดยเฉพาะพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ มีโครงการสร้างเขื่อนเกิดขึ้นจำนวนมาก ดังเช่น เขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล เขื่อนสิรินธร และเขื่อนแก่งเสือเต้น ฯลฯ แต่โครงการดังกล่าว กลับสร้างความเดือดร้อน และความเสียหายให้กลับชาวบ้านในพื้นที่ เป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจนคนหนึ่ง ที่ยกตัวอย่างปัญหาขึ้นว่า “...(โครงการพัฒนาของรัฐ)มีปัญหาเรื่องความโปร่งใส มีปัญหาเรื่องการทำไม่ได้เข้าใจสภาพพื้นที่ เพราะว่าหลายโครงการจะมีความตั้งใจว่าจะแก้ปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้าน แต่พอจริงๆแล้วเนี่ยด้วยการไม่เรียนรู้แล้วก็ไม่เปิดช่องทางให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมเนี่ย มันก็เลยแทนที่จะเป็นผลดีกลับกลายเป็นปัญหา อย่างเช่น โครงการปากมูลเนี่ยคิดผลิตกระแสไฟฟ้าแต่ไม่ได้คิดว่าระบบนิเวศน์แม่น้ำมูลเป็นยังไง พอไปวิจัยไปศึกษาเนี่ยก็บอกว่ามีคนที่ได้รับผลกระทบเนี่ย ประมาณ 400 ครอบครัวที่มีน้ำท่วมที่ แต่ไม่ได้คิดว่าหลังสร้างเสร็จมีคนได้รับผลกระทบจากอาชีพประมงประมาณ 6,000 กว่าครอบครัว ส่วนราษีไศลเนี่ยกรมพัฒนาส่งเสริม

⁴¹ คูโน ศยามล ไกยูรวงศ์ อัจฉรา รักยุติธรรม และกฤษฎา บุญชัย, “ขบวนการเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือเพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์” ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต วิถีผู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, หน้า 252.

⁴² Pinkaew Laungaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*, pp. 188-189.

พลังงานครั้งแรกบอกว่าเก็บน้ำอยู่ในอุโมงค์เฉยๆชาวบ้านไม่เดือดร้อนหรอก ไปๆมาๆมาดื่บก็บอกว่าจะจะมีพื้นที่น้ำท่วมบ้าง ประมาณหมื่นกว่าไร่ แต่ตอนนี้เนี่ยตัวเลขที่ยอมรับกันแล้วเนี่ย คือน้ำท่วมไปแล้วเนี่ยประมาณแสนกว่าไร่ อันเนี่ยคือสิ่งที่เกิดขึ้นจากการไม่ได้ศึกษาไม่ได้เรียนรู้ข้อเท็จจริง ไม่ได้ดูความต้องการ หลายโครงการเนี่ย มันมีศักยภาพในทางเทคนิค เช่น โครงการไถ่สถานีสูบน้ำในโครงการต่างๆเนี่ย แต่มันมีปัญหาในทางสังคม คือ สถานภาพจากทางเทคนิคเนี่ยชาวบ้านไม่ได้มีวิถีจากการใช้น้ำจากคลองเนี่ย คลองในโครงการชลประทานเขื่อนลำปาวเนี่ยใช้ไม่ถึง 50% ตั้งแต่มีการก่อสร้างมา ...”⁴³

สมัชชาคนจนเป็นเครือข่ายของชาวบ้าน ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ อันนำมาสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐนายทุน และชาวบ้านในพื้นที่ และปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อม ดังเช่น เครือข่ายปัญหาจากการสร้างเขื่อน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เครือข่ายปัญหาสลัม เครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเครือข่ายดังกล่าว มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ เพื่อประสานความร่วมมือและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มปัญหาต่างๆ ซึ่งการจัดตั้งสมัชชา คนจนเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2538 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภายใต้ “คำประกาศสำนัมนูต” หรือ “ปฏิญญาปากมูล” ซึ่งชาวบ้านร่วมกันร่างขึ้น ในระหว่างวันที่ 11-14 ธันวาคม พ.ศ. 2538 ณ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

ความแตกต่างระหว่างสมัชชาคนจนกับขบวนการทางสังคม และกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆที่มีการเคลื่อนไหว ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ดังเช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ที่มีนคร ศรีวิวัฒน์ เป็นเลขานุการฯ ก็คือ สมัชชาคนจน เป็นเครือข่ายของชาวบ้านที่เคลื่อนไหวต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐ โดยมีได้มีจุดมุ่งหมายเพียงแคร์ักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองเพียงอย่างเดียว เหมือนดังเช่น การเคลื่อนไหวของ สกย.อ. ที่มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การเจรจา ต่อรองและกดดันให้รัฐแก้ปัญหาการผลิตทางการเกษตรตกต่ำ สร้างความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรอันเป็นวัตถุดิบทางการเกษตร เพื่อให้เกษตรกรรายย่อยสามารถแข่งขันกับธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ได้ในตลาดเสรีทางการค้า ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าการเรียกร้องของ สกย.อ. เป็นการเคลื่อนไหวภายใต้ระบบกลไกตลาด ดังเห็นได้จากการผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ ในขณะที่การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของเครือข่ายปัญหาที่มีความหลากหลาย จึงทำให้มีประเด็นการเคลื่อนไหวที่กว้างขวางกว่า สกย.อ. (มีทั้งการเคลื่อนไหวเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน และเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาสังคม ซึ่งเป็นปัญหาสาธารณะ)

กล่าวคือ สมัชชาคนจนมิได้เคลื่อนไหวเพียงแคร์ ประเด็นผลประโยชน์เฉพาะหน้า ดังเช่นการเรียกร้องให้รัฐรับผิดชอบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาของรัฐเท่านั้น แต่สมัชชาคน

⁴³ สัมภาษณ์ นันทโชติ ชัยรัตน์, ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน, 4 มีนาคม 2551.

จนยังนำประเด็นปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ ดังเช่น การสร้างเขื่อน เพราะเห็นว่าเขื่อนไม่เพียงแต่ทำลายชีวิตของเกษตรกรผู้ยากจนเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าจำนวนมาก นอกจากนี้ เขื่อนยังทำให้เกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพของระบบนิเวศ ทำให้สิ่งมีชีวิตที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณที่สร้างเขื่อนต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น หรือสูญพันธุ์ไปจากบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ เราจะเห็นได้ว่า ในบางครั้ง สมัชชาคนจน ก็นำประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชน และประชาธิปไตย มาเคลื่อนไหวอีกด้วย* ดังเช่น การเรียกร้องให้รัฐยอมรับสิทธิชุมชน (community rights) ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยการจัดตั้งป่าชุมชน เป็นต้น

การเคลื่อนไหวด้วยประเด็นปัญหาที่หลากหลายดังกล่าว ได้สื่อให้เห็นว่า สมัชชาคนจนมีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคม มากกว่าการเป็นกลุ่มผลประโยชน์ เนื่องจากประเด็นที่เคลื่อนไหวดังกล่าว มีผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้างขวาง และสามารถระดมผู้เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนได้จำนวนมาก ดังเช่น นักอนุรักษ์ธรรมชาติ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ นอกจากนี้ยังทำให้สมัชชาคนจนกลายเป็นขบวนการทางสังคมที่ก้าวพ้นจากการต่อสู้ภายในท้องถิ่น ด้วยประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐ ออกมาสู่การต่อสู้ในระดับชาติ ด้วยจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ⁴⁴

4) เครือข่ายหนี้สินชานาแห่งประเทศไทย (คนท.)

ที่มาของเครือข่ายหนี้สินชานาแห่งประเทศไทย (คนท.) เริ่มต้นมาจากการก่อตั้ง “กลุ่มเพื่อนชานา” ในปี พ.ศ. 2543 ซึ่งมีแกนนำประกอบไปด้วย “...คุณกิจ ผ่องภักต์ ...อดีตผู้ใหญ่ นิพนธ์ คำแถม เป็นเกษตรกร (คุณ)ประจวบ จารายภูร์ (คุณ)สำราญ ไมตรีจิต (คุณ)วิไล เตชะไพบลย์ พี่อ้อด จากวงศ์ตาลชลี ครูมีคนหนึ่ง เกียรติศักดิ์ คงสกุล อาจารย์สุมล จริยะ อาจารย์ประจวบ รื่นเริง...”⁴⁵ ซึ่งเป้าหมายการก่อตั้งกลุ่ม ก็คือ เพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร โดยนำสมาชิกของกลุ่ม ที่มีอยู่ในขณะนั้น ประมาณ 600 คน เข้าร่วมกับ สมัชชาเกษตรกรรายย่อย (สทช.)

* วาทกรรมปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชนและการปฏิรูประบอบประชาธิปไตยที่สมัชชาคนจนยกขึ้นมาเป็นประเด็นในการต่อสู้ นั้น เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990s เป็นต้นมา เพื่อแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมของลัทธิทุนนิยม โดยทำการเชื่อมโยงปัญหาดังกล่าวเข้ากับ ปัญหาความเท่าเทียมทางสังคม (social equality) และปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม (environmental degradation) ดูรายละเอียดได้จาก Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2003), pp. 54-59.

⁴⁴ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 218.

⁴⁵ สัมภาษณ์ กิจ ผ่องภักต์, แกนนำกลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองเพชร, 27 ธันวาคม 2550.

ของคุณคร ศรีวิวัฒน์ เพื่อเรียกร้องให้มีการบังคับใช้ พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ในปี พ.ศ. 2544

อย่างไรก็ตาม กลุ่มเพื่อนชานา ก็ต้องแยกตัวออกจาก สกย. ในวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2545 เพราะเกิดความขัดแย้งกับ คุณนคร ศรีวิวัฒน์ เกี่ยวกับการเสนอชื่อตัวแทนเข้าไปรับตำแหน่ง อนุกรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ ดังเห็นได้จากคำบอกเล่าของคุณกิจ ผ่องภักดิ์ ที่ว่า “...พี่น้อง โกหก โดยเอาเราไปบอกว่า...เราต้องส่งเรื่องอนุกรรมการกองทุน ผู้ส่ง เราเสนอให้ส่ง 11 (คน) แต่พี่น้อง แอบส่ง 33 (คน) เพื่อให้ตัวเองเนีย เป็นคณะกรรมการแลกกับพวกนักการเมืองเค้า ฉะนั้นเราเลย เห็นว่า ถ้าเป็นอย่างนี้ไม่ไหว ถ้าส่ง 33 (คน) ก็บอก 33 (คน) ทำไมต้องโกหกให้เราชนเอาพี่น้องไป แล้วส่ง 33 (คน) มันไม่มีประโยชน์ ส่ง 33 (คน) ให้รู้ว่าตัวเองมีมวลชนนะ ฉะนั้นถ้าส่ง 33 (คน) ไม่ต้องเข้า ก็ได้ตามกฎหมายอยู่แล้ว แต่บอกว่าเราต้องเอาคนเข้าเพื่อคัดส่ง 11 คน อันที่จริงไม่ใช่ ส่ง 33 (คน) แล้วไปเสียเวลา จะไปทำไม...”

ภายหลังจากแยกตัวออกจาก สกย. กลุ่มเพื่อนชานา จึงได้ปรึกษากันเพื่อจัดตั้ง “กลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองเพชร” โดยชูประเด็นปัญหาหนี้สินเกษตรกรโดยตรง และรวมตัวเรียกร้องกัน ประมาณ 600 คน โดยเริ่มจากการปิดธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เพื่อขอเจรจาต่อรองพักหนี้ สำหรับผู้มีหนี้สินเกินหนึ่งแสนบาท และได้รับคำตอบรับจาก ธ.ก.ส. เมื่อชาวบ้านในจังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ดังเช่น อ่างทอง ชัยนาท สิงห์บุรี ฯลฯ ทราบข่าว ดังกล่าว จากปากต่อปาก จึงได้ขอเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม และได้มีการก่อตั้งเป็น “เครือข่ายหนี้สินชานาแห่งประเทศไทย” แบบเต็มตัว ภายหลังจากนำสมาชิกจำนวน 2-3 หมื่นคน เข้าปิดล้อม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในปี พ.ศ. 2546

2. ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในเมือง

นโยบายการส่งเสริมภาคอุตสาหกรรม และการรวมศูนย์อำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองไว้ที่เมืองหลวง ได้ทำให้เกิดปัญหาการอพยพของชาวบ้านในพื้นที่ชนบท เข้ามาหางานทำในเมืองหลวง ทั้งที่มาเฉพาะช่วงที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรม และที่มาอยู่อย่างถาวรในเมือง ซึ่งส่งผลกระทบต่ออื่นๆตามมามากมาย ดังเช่น ในด้านที่อยู่อาศัย ได้เกิดปัญหาชุมชนแออัด เนื่องจากปริมาณประชากรในกรุงเทพฯและหัวเมืองใหญ่ เพิ่มสูงขึ้นจนไม่สามารถหาที่อยู่รองรับได้อย่างเหมาะสม ในขณะเดียวกัน ผู้ที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูก ตามโรงงาน ก็ต้องพบกับปัญหาการกดขี่ค่าจ้างแรงงาน ความมั่นคงในการทำงานและสวัสดิการ ฯลฯ

ปัญหาต่างๆ ดังกล่าว ได้นำมาสู่การลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรม ของกลุ่มคนยากจนในเมืองเหล่านี้ ในรูปของขบวนการแรงงาน (เครือข่ายสมานฉันท์แรงงานไทย) และขบวนการสลัม (เครือข่ายสลัม 4 ภาค) ซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอ ตามลำดับ ต่อไป

1) ขบวนการแรงงาน*

ขบวนการแรงงานเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่แตกต่างไปจากขบวนการคนจน ขบวนการอื่นๆ ดังเช่น สมัชชาเกษตรกรรายน้อยภาคอีสาน สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ฯลฯ ที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ เนื่องจากขบวนการแรงงานของไทยนั้น มีทั้งที่เป็นสหภาพแรงงานเอกชน และสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ** อีกทั้งยังมีองค์กรเคลื่อนไหวหลากหลายระดับ ทั้งระดับชาติ และระดับพื้นที่อุตสาหกรรม นอกจากนี้ ขบวนการแรงงานยังมีรูปแบบ ทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ดังนั้น ระดับความเป็นเอกภาพของขบวนการจึงมีอยู่น้อย หากเปรียบเทียบกับขบวนการทางสังคมอื่นๆ

2) เครือข่ายสลัม 4 ภาค

รูปแบบการพัฒนาประเทศของไทยถูกกำหนดจากนักการเมืองและข้าราชการ โดยใช้ข้อพิจารณาทางการเมือง การบริหารและระบบราชการ ตามนโยบายรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ เป็นหลักในการตัดสินใจ มิใช่ข้อพิจารณาทางเศรษฐกิจ ที่ต้องคำนึงถึงความเหมาะสม ทั้งในแง่ของงบประมาณและพื้นที่ ว่าจะมีผลได้และผลเสียคุ้มค่าแก่การลงทุนหรือไม่*** ดังเห็นได้ว่า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจ จากที่เคยยึดภาคการเกษตรเป็นหลัก มาเป็นการสนับสนุนภาคอุตสาหกรรม ตามนโยบายการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า และนโยบายการสนับสนุนการส่งออก ตามลำดับ ได้ทำให้เกิดการเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานครที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ตามแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมที่สูงขึ้น ทั้งที่ความจริงแล้ว พื้นที่ของกรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง ไม่เหมาะสมกับการทำให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization) ดังเห็นได้จากบริบททางประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ถูกสร้างเป็น

* ผู้เขียนจะศึกษาเฉพาะกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี และคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย (คสรท.) ซึ่งมีกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีเป็นสมาชิกอยู่ด้วย และผู้เขียนได้นำเสนอประวัติความเป็นมาของขบวนการแรงงานดังกล่าวเอาไว้ในบทความต่อไป

** สำหรับการศึกษาค้นคว้าผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะสหภาพแรงงานเอกชนเท่านั้น

*** การพัฒนาของประเทศไทยรวมศูนย์อยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นหลัก ดังเห็นได้จากการขยายตัวของความเป็นเมือง (urbanization) ที่เกิดควบคู่ไปกับการใช้นโยบายการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ที่เริ่มต้นจากกรุงเทพฯ ก่อนที่จะขยายออกไปเหมือนรังสี (rays) ที่แผ่ออกจากศูนย์กลางไปตามเส้นทางต่างๆ ที่เชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว มิได้คำนึงถึงความเหมาะสมของพื้นที่ตามหลักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ ถึงแม้ว่าจะเกิดการขยายตัวของเมืองในจังหวัดต่างๆ แต่ประชากรส่วนใหญ่ก็ยังคงพยายามเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการพัฒนาอยู่เช่นเดิม ดูได้จาก ข้อค้นพบของ Eliezer B. Ayal, "Thailand's Development: The Role of Bangkok," *Pacific Affairs* 56, 3 (Autumn 1992): 353-367.

เมืองหลวง ตามความเหมาะสมทางวัฒนธรรมและทางการเมือง เนื่องจากริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งสภาพดินและน้ำ เหมาะสมกับการทำการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนไทยในอดีต นอกจากนี้ แม่น้ำเจ้าพระยายังเชื่อมต่อกับดินแดนทางตอนเหนือของประเทศ มาจนถึงกรุงเทพฯ ก่อนที่จะไหลออกสู่อ่าวไทย ทำให้กรุงเทพฯ เป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ในการทำสงครามที่ดี⁴⁶

สภาพพื้นที่ของกรุงเทพฯ ซึ่งไม่เหมาะสมกับการทำอุตสาหกรรม โดยเฉพาะ เมื่อพิจารณาจากจำนวนประชากรที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ ซึ่งไม่มีผู้ใช้แรงงานมาทำงานในภาคอุตสาหกรรมมากพอ จึงทำให้เกิด การอพยพของชาวบ้านในชนบทเข้ามาหางานทำในเมืองหลวง จำนวนประชากรภายในกรุงเทพฯ จึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนพื้นที่กรุงเทพฯ ไม่สามารถรองรับได้ ในขณะเดียวกัน รัฐก็มิได้เตรียมมาตรการรองรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเอาไว้ ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ตามมา โดยเฉพาะปัญหาการขยายตัวของชุมชนแออัด ตามพื้นที่ต่างๆ ในกรุงเทพฯ ซึ่งเกิดจากการบุกรุกที่ดินของชาวบ้านยากจน ที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง แต่ต้องการหาที่อยู่อาศัยใกล้แหล่งงานเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการเดินทาง

ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองแต่ไม่มีที่อยู่อาศัย ได้บุกเบิกที่ดินเอกชนและที่ดินของรัฐ ซึ่งถูกทิ้งรกร้างว่างเปล่า เพื่อสร้างที่พักอาศัยอย่างเรียบง่าย ตามฐานะของตน แต่ด้วยความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยของที่อยู่อาศัย ซึ่งขาดการวางแผนผังที่เหมาะสม และความแออัดยัดเยียดที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ได้ทำให้สภาพของชุมชน กลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรม ที่น่ารังเกียจ และถูกมองด้วยความหวาดระแวงว่าเป็นแหล่งกำเนิดของอาชญากรรม มิจฉาชีพ และยาเสพติด นอกจากนี้ชาวสลัมจะถูกมองอย่างเหยียดหยามจากบุคคลภายนอกที่พบเห็นแล้ว พวกเขาจะต้องเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนระบบสาธารณูปโภค ดังเช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ฯลฯ รวมทั้งการขาดโอกาสทางการศึกษาของเด็กภายในสลัม ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเป็นผู้บุกรุกที่ดิน จึงไม่สามารถขอทะเบียนบ้านได้ ถูกต้องตามกฎหมาย⁴⁷

⁴⁶ ดูใน Antonia Hussey, "Rapid Industrialization in Thailand 1986-1991," *Geographical Review* 83, 1 (January 1993): 18-19.

* บุญเลิศ วิเศษปรีชา, "เครือข่ายสลัม 4 ภาค: ประวัติศาสตร์และบทเรียน," *ฟ้าเดียวกัน* 1, 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2546): 70. อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางทัศนคติทางลบของบุคคลภายนอก ที่มีต่อชาวบ้านในสลัม ก็มีบางคนมองเห็น ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสามัคคี ช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน ทั้งที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งด้านเชื้อชาติ ศาสนาและอาชีพ ซึ่งสายสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่แนบแน่นของชาวสลัม ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการมีชะตากรรมร่วมกัน ดูใน มณีรัตน์ มิตรปราสาท, "ขบวนการสลัมในประเทศไทย" ใน *วิถีชีวิต วิถีผู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีศวิน, 2545), หน้า 357-358.

⁴⁷ *เพิ่งอ้าง*, หน้า 360-361.

นอกจากนั้น ปัญหาสำคัญอีกอย่าง ที่ชาวบ้านต้องเผชิญก็คือ การถูกเจ้าของที่ดิน และเจ้าหน้าที่รัฐไล่รื้อที่พักอาศัย เพื่อนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ ดังเช่น การสร้างอาคารพาณิชย์ บ้านจัดสรร ศูนย์การค้า ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านสลับต้องประสบปัญหาเดือดร้อนจากความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย และบางครั้งก็เสี่ยงอันตรายจากการไล่รื้อด้วยความรุนแรง ดังเช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนบางอ้อ ในปีพ.ศ. 2527 ที่ถูกไล่รื้อด้วย “การนำคำสั่งปฏิบัติมาปิดที่บ้าน มีการขู่ว่าจะนำกำลังทหารมาไล่รื้อ และมีการใช้กำลังเจ้าหน้าที่เข้าขับไล่ชาวบ้านด้วยการทุบตี หลังจากที่ถูกกรุงเทพมหานครได้แจ้งให้ชาวบ้านทำการรื้อย้ายเพียง 1 เดือน”⁴⁸ นอกจากการถูกไล่รื้อจากเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นเอกชนและรัฐ ดังเช่นที่เป็นมาในอดีต ในปัจจุบัน แม้กระทั่งวัด ซึ่งตามหลักคำสั่งสอนของพุทธศาสนา ควรจะเป็นผู้ที่ไม่มตต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก ก็กลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการไล่รื้อชุมชน ซึ่งปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของวัดด้วยเช่นกัน ดังเช่น กรณีเหตุการณ์ ในปีพ.ศ. 2546 ที่เกิดขึ้นกับชุมชนหวังหลี่ ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ของวัดยานนาวา กรุงเทพฯ ได้ถูกวัดบอกลิเกสัญญาเช่าดีอาคารของวัดจำนวน 60 คูหา แต่กลับให้บริษัทอสังหาริมทรัพย์เช่าเป็นเวลา 30 ปี เพื่อทำโครงการอาคารพาณิชย์ 4 ชั้น จำนวน 77 คูหา แม้ว่าชาวบ้านในชุมชนบางส่วน จะไม่ยินยอมจากการกระทำดังกล่าว แต่ในเวลาต่อมา ทางบริษัทผู้ได้รับสัมปทาน ก็ใช้มาตรการทางกฎหมายกดดัน ด้วยการฟ้องศาลและแจ้งความให้ตำรวจตามจับกุมแกนนำชาวบ้าน และได้เข้าทุบทำลายอาคารส่วนที่ชาวบ้านย้ายออกไปแล้ว ทำให้ชาวบ้านที่เหลือจึงต้องจำยอมให้ศาลไกล่เกลี่ยและรับคำรื้อถอนเพื่อรื้อย้ายออกไปจากพื้นที่⁴⁹

สภาพความเดือดร้อนที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ชาวบ้านสลับต้องหันมารวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานช่วยเหลือคนจนในเมือง เป็นตัวแสดงบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนแออัด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่ 1 องค์กรที่ทำงานพัฒนาสวัสดิการสังคม ด้วยการพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ อาหาร สุขภาพ และการพัฒนาเด็ก ภายในชุมชน ดังเช่น มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิเด็กอ่อนในสลัม ฯลฯ กลุ่มที่ 2 องค์กรที่ทำงานจัดตั้งชุมชน ดังเช่น POP (People’s Organization for Participation ซึ่งต่อมาได้แยกออกมาเป็น กลุ่มปฏิบัติการคนจนเมือง) ซึ่งองค์กรเหล่านี้ มุ่งเน้นการทำงานไปที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม โดยใช้กลยุทธ์ย่อยๆ ดังเช่น การวิเคราะห์โครงสร้างสังคม เพื่อให้นักพัฒนาเอกชน สามารถวางจุดประสงค์ในการทำงานร่วมกับชาวบ้านได้ หลังจากนั้น จะสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการเผชิญหน้ากับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ด้วยการให้ความรู้ ความเข้าใจเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานที่ชาวบ้านพึงได้รับตามกฎหมาย และ กลุ่มที่ 3 องค์กรที่ทำงานยกระดับ

⁴⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 368.

⁴⁹ ดูรายละเอียดใน อภัยุทธิ์ จันทรพา, “ไล่รื้อชุมชน: บทบาทใหม่ของวัดไทย?”, *วิภาษา* 1, 3, 3 (16 มิถุนายน-31 กรกฎาคม 2550): 61-63.

ชุมชนแออัด ดังเช่น กลุ่มชุมชนสัมพันธ์ ซึ่งแยกตัวออกมาจาก มุลินธิควงประทีป โดยมีแนวคิดหลักว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถกลายเป็นความจริงได้ บนเงื่อนไขว่า ชาวบ้านต้องมีองค์กรชุมชนที่พัฒนาอย่างต่อเนื่อง และมีอำนาจในการเรียกร้องให้รัฐออกนโยบายมาแก้ปัญหาของคนจนได้⁵⁰

ความช่วยเหลือที่ชาวบ้านได้รับจากองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานช่วยเหลือคนยากจนในเมืองกลุ่มต่างๆ ประกอบกับประสบการณ์การต่อสู้ที่ยาวนานหลายทศวรรษของชาวสลัม ทั้งที่เป็นการเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาของชาวสลัมเอง และการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการภาคประชาชนอื่นๆ * ทำให้การรวมกลุ่มของชาวสลัม พัฒนาและมีความเข้มแข็งมากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งในปัจจุบัน ขบวนการสลัมบางขบวนการ สามารถขยายเครือข่ายปัญหาของตน ออกไปหลายจังหวัด ดังเช่นกรณีของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่เกิดจากการเชื่อมประสานระหว่างขบวนการสลัม ที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจาก การจัดประชุมผู้นำเครือข่ายชุมชนทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 31 มกราคม - 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 เพื่อร่วมกันผลักดันการแก้ปัญหาชุมชนแออัด ในระดับนโยบาย ดังเช่น การผลักดันให้รัฐรับรองสิทธิที่จะมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงในเมือง โดยใช้แนวทางแบ่งปันที่ดิน การปฏิรูปที่ดินในเมือง เพื่อสิทธิที่อยู่อาศัยของคนยากจน ฯลฯ ซึ่ง บุญเลิศ วิเศษปรีชา นักวิชาการที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของขบวนการสลัม มองว่า การแก้ปัญหาในระดับนโยบาย ดังกล่าว “...เป็นเรื่องความเป็นธรรม...เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมคนทั่วไปไม่ค่อยรับ...ปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่เกินกว่าที่ชุมชนจะสู้ตามลำพัง ฉะนั้นมันทำให้เค้า (ชาวสลัม-ผู้เขียน) เรียนรู้ว่าต้องผนึกกันต่อสู้หลายๆชุมชน...”⁵¹ ต่างจากอดีตที่ ชุมชนส่วนใหญ่จะ

⁵⁰ Maneerat Mitprasart, “The Roles of NGOs in the Context of Urban Areas” in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi (Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004), pp. 195-199.

* ดังเช่น การเคลื่อนไหวต่อต้านเผด็จการ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ในนาม “องค์กรสลัมเพื่อประชาธิปไตย” การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับเครือข่ายคนจนในภาคอีสาน ปีพ.ศ. 2535 เพื่อต่อต้านโครงการจัดสรรที่ดินทำกินฯ (คจก.) จนถึงการเรียกร้องของสมาพันธ์เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และการเข้าร่วมก่อตั้งสมาพันธ์คนจน ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2538

⁵¹ บุญเลิศ วิเศษปรีชา, *สัมภาษณ์*, วันที่ 24 มกราคม 2551.

มุ่งไปที่การต่อสู้กับปัญหาการไล่อื้อ ซึ่งเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น ถึงแม้ว่าพวกเขาจะสามารถหยุดยั้งการไล่อื้อได้ในเวลานั้นได้ แต่ก็ไม่ได้มีหลักประกันว่า จะไม่ถูกไล่อื้ออีกในอนาคต นอกจากการประสานงานกันระหว่าง ขบวนการสลัมในชุมชนแออัดต่างๆแล้ว เครือข่ายสลัม 4 ภาค ยังเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการภาคประชาชน ที่ร่วมกับขบวนการคนจนอื่นๆ ดังเช่น สหประชาคนจน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ ขบวนการแรงงาน ฯลฯ เพื่อผลักดันให้รัฐแก้ปัญหาที่คนจนกำลังเผชิญอยู่ รวมทั้งการผลักดันให้รัฐแก้ปัญหาที่เป็นประเด็นสาธารณะ ดังเช่น การปฏิรูปการเมือง การร่วมลงนามทำเขตการค้าเสรี (FTA) การขึ้นค่ารถเมล์ เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ และบทวิเคราะห์

ภาพการประท้วงของผู้คนจำนวนมากในพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นการเดินขบวน ประท้วงบนท้องถนนสายหลักต่างๆ การปิดล้อมศาลากลางจังหวัด ทำเนียบรัฐบาล รวมทั้งสถานที่ราชการและสถานที่สำคัญต่างๆ อาจถูกถ่ายทอดผ่านทางสื่อต่างๆ ไปยังสาธารณชน เพื่อให้สังคมได้รับรู้ถึงการประท้วงเหล่านั้น ในรูปแบบที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการถูกมองว่า เป็นการกระทำที่ไร้สาระ ไร้เหตุผล ของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ที่มีสภาพจิตใจผิดปกติ บ้าคลั่ง หรือเป็นพวกด้อยการศึกษา มีรายได้น้อย จึงสามารถถูกปลุกกระดมจากคนบางกลุ่ม ที่ต้องการสร้างความวุ่นวายในสังคม โดยผ่านการปลุกฝังความเชื่อที่ผิดๆ หรือการจ้วงวานของนักการเมือง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองผลประโยชน์ทางการเมือง ในรูปของการเป็น “มือรับจ้าง”

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษารากเหง้าของปัญหา ที่เป็นสาเหตุของการเกิดการรวมตัวกันของคนจน และคนด้อยอำนาจ ตลอดช่วงระยะเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา ดังที่ผู้เขียนได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3 และบทที่ 4 จะพบว่า การรวมตัวของกลุ่มคนเหล่านี้ มิได้เกิดขึ้นจากการกระทำที่ไร้สาระ ไร้เหตุผล ดังที่ถูกกล่าวอ้างกัน ผ่านทางสื่อต่างๆ แต่เป็นการรวมตัวกันอย่างมีเหตุผล เพื่อต่อสู้กับสภาพปัญหาทางสังคมและการเมือง ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐ ตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะหลังจากการริเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ด้วยสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้คนจนและคนด้อยอำนาจเหล่านั้น ตระหนักว่า การต่อสู้โดยลำพัง ย่อมไม่มีพลังเท่ากับการผนึกกำลังกับคนอื่นๆ ที่เผชิญกับปัญหาเดียวกับตน ดังนั้น เราจึงเห็นภาพการประท้วงของกลุ่มคนจนและคนด้อยอำนาจ กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป เป็นประจำทุกปี

ตลอดช่วงระยะเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ได้ก่อให้เกิดผลสะท้อนในมิติต่างๆ อย่างมากมาย ดังที่ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไป ในบทนี้ โดยผู้เขียนจะแบ่งผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจน และคนด้อยอำนาจ ออกอย่างหยาบๆ 2 ส่วนคือ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายใน (internal impacts) เขตของขบวนการคนจนฯ และผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอก (external impacts) เขตของขบวนการคนจนฯ ซึ่งผู้เขียนจะแบ่งผลสะท้อนดังกล่าว ออกเป็นมิติต่างๆ อย่างละเอียดมากขึ้น ดังนี้

ผู้เขียนได้แยกผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในเขตของขบวนการคนจนฯ ออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล และระดับองค์กร ได้แก่ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล (personal and biographical impacts) และผลสะท้อนที่เกิดขึ้นในระดับขบวนการต่อขบวนการ (movement-movement impacts) เพื่อแสดงให้เห็นว่า การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ที่ผ่านมา

ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคล ที่เข้าร่วมต่อสู้กับขบวนการ ทั้งในด้านการมอง/นิยามตัวตนของพวกเขา และแบบแผนการดำเนินชีวิต รวมทั้งการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับขบวนการ ทั้งที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งภายในขบวนการคนจนฯ ซึ่งทำให้เกิดความแตกแยกภายในขบวนการ ก่อให้เกิดการแยกตัวออกมาตั้งขบวนการใหม่ (generative effects) และที่เกิดจากการประสานร่วมมือ กันระหว่างขบวนการคนจนฯ กลุ่มต่างๆ เพื่อร่วมกันต่อสู้กับสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ จนนำมาสู่การส่งอิทธิพลจากขบวนการคนจนฯ ที่มีความเข้มแข็งในการเคลื่อนไหว ไปสู่ขบวนการคนจนฯ กลุ่มอื่นๆ (spillover effects) ดังเช่น การจัดโครงสร้างเชิงองค์กร รูปแบบยุทธวิธีการต่อสู้ เป็นต้น เพื่อให้ขบวนการของตน มีประสิทธิภาพในการเคลื่อนไหวมากยิ่งขึ้น

ในส่วนของผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกเขตของขบวนการคนจนฯ นั้น ผู้เขียนได้แยกผลสะท้อนออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการท้าทายรัฐโดยตรง (impacts of state-oriented challenger) และผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรม (cultural impacts) จากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ที่ผ่านมามีได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในทางการเมืองและสังคมอย่างไรบ้าง โดยผ่านทางกรรณสูติการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ในการผลักดัน กฎหมายต่างๆ ที่คิดว่าจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของพวกเขาได้ และการสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ของขบวนการคนจนฯ กลุ่มต่างๆ เพื่อโต้ตอบวาทกรรมหลัก ที่ดำรงอยู่ในสังคม อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความเชื่อและความคิดเห็นของคนในสังคม

อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดในเรื่องเวลา และขอบเขตการศึกษาที่กว้างขวางมาก จึงทำให้ผู้เขียนไม่สามารถศึกษาผลสะท้อนทุกมิติ ได้ในงานวิจัยเพียงชิ้นเดียว ดังนั้น ผู้เขียนจึงต้องการแสดงให้เห็นผลสะท้อนเพียง 2 มิติเท่านั้น ได้แก่ ผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง และผลสะท้อนระดับขบวนการต่อขบวนการ (การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการคนจนฯ)

ผู้เขียนจะนำเสนอรายละเอียดผลสะท้อนทั้งหมด ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น พร้อมกับการวิเคราะห์ผลสะท้อนที่เกิดขึ้น โดยใช้กรอบทฤษฎีต่างๆ ที่ผู้เขียนกล่าวถึงในบทที่ 2 ตามความเหมาะสม ในลำดับต่อไป

1. ผลสะท้อนระดับขบวนการต่อขบวนการ: การส่งผลสะท้อนซึ่งกันและกันของขบวนการคนจนฯ (spillover effect)

“ขบวนการทางสังคมทั้งหลาย มิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวจากขบวนการอื่น และสิ้นสุดในตัวของมันเอง แต่ขบวนการเหล่านี้ เติบโตขึ้นมาจากขบวนการทางสังคมอื่น และทำนองเดียวกัน ขบวนการที่เติบโตขึ้นมา ก็ให้กำเนิดขบวนการทางสังคมอื่นๆ ในบางครั้ง พวกเขาก็ผนึกกำลังปฏิบัติการ (coalition) ร่วมกับขบวนการอื่นๆ และส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน โดยอ้อมผ่านทางผลกระทบจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเหล่านั้น ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและ

การเมืองที่มีอยู่โดยรอบ”¹ ดูเหมือนถ้อยคำดังกล่าว สามารถอธิบายขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ได้อย่างเหมาะสม ดังเห็นได้ว่า ที่ผ่านมาในอดีต มีขบวนการคนจนฯเกิดขึ้นในสังคมไทย อย่างมากมาย หากดูเฉพาะขบวนการที่ถือได้ว่าเป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ก็อาจเริ่มตั้งแต่สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ที่แม้จะเกิดและสิ้นสุดลงเพียงช่วงระยะเวลา 2-3 ปี แต่อุดมการณ์การต่อสู้ของชาวนาชาวไร่ผู้ยากจนที่มีต่อรัฐหลายอย่าง ก็ได้ถูกส่งผ่านทางวัฒนธรรมและการเมือง สืบต่อมาซึ่งขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในปัจจุบัน ทั้งที่เกิดขึ้นในเมือง และในชนบท ไม่ว่าจะเป็น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ.) สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คคน.) เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย (คท.) ขบวนการแรงงาน ขบวนการสลัม รวมทั้งขบวนการทางสังคมอื่นๆ ที่มีได้กล่าวถึงในที่นี้ด้วย

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ได้ส่งผลสะท้อนซึ่งกันและกัน ดังเห็นได้จากรูปแบบการจัดวางกรอบวาทกรรม (frame alignment) รูปแบบองค์กรการเคลื่อนไหว(SMOs) และชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ที่คล้ายคลึงกัน ถึงแม้บางคนอาจจะโต้แย้งว่า บางขบวนการก็มีลักษณะต่างๆต่างกล่าวที่โดดเด่นเฉพาะตัว แต่ข้อแตกต่างดังกล่าวก็เป็นเพียงรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น ดังที่ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นในลำดับต่อไป แล้วถัดจากนั้นผู้เขียนจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า เพราะเหตุใด จึงได้เกิดความคล้ายคลึงกัน ของรูปแบบการจัดวางกรอบวาทกรรม ผู้นำกับโครงสร้างเชิงองค์กร และยุทธวิธีที่ขบวนการคนจนฯเหล่านั้น ใช้ในการเคลื่อนไหวผลักดันข้อเรียกร้องต่อรัฐ

การส่งผลสะท้อนของขบวนการคนจนฯสู่ขบวนการภายนอก

คำถามของขบวนการคนจนฯที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ดังเช่น “ความสำเร็จและความล้มเหลวในการเคลื่อนไหวของคนจนฯ ในอดีตเกิดขึ้นเพราะอะไร” “ปัจจัยที่ทำให้ขบวนการคนจนฯ มีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จ ตามเป้าหมายที่วางไว้มีอะไรบ้าง” ขบวนการคนจนฯจะสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรเคลื่อนไหวของพวกเขา ได้อย่างไร” เป็นสิ่งที่พวกเขาสามารถหาคำตอบได้จากประสบการณ์การต่อสู้อันยาวนาน ของขบวนการคนจนฯที่เกิดขึ้นในอดีต เพราะประสบการณ์เหล่านั้น ถือเป็นบทเรียนที่มีคุณภาพดีเยี่ยม ในตำราการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ที่มีข้อยืนยัน จากการลงมือปฏิบัติจริงมาแล้ว ถึงแม้ว่า บทเรียนที่ได้เหล่านั้น จะทำให้ขบวนการคนจนฯได้เรียนรู้ว่า ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จนั้น มิได้มีลักษณะตายตัวก็ตาม แต่มันก็ทำให้ขบวนการคนจนฯ พยายามปรับตัวเองให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งภาพรวมการปรับตัวของขบวนการคนจนฯเหล่านี้ มีแนวโน้มไปในทิศทางเดียวกัน ดังที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงโดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ การสร้างกรอบการกระทำร่วม รูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการ และชุดยุทธวิธีการต่อสู้

¹ David S. Meyer and Nancy Whittier, “Social Movement Spillover,” *Social Problems* 41, 2 (May 1994): 277.

1. การสร้างกรอบการกระทำร่วม (collective action framing)

การสร้างกรอบการกระทำร่วม เป็นภารกิจที่สำคัญของขบวนการคนจนๆ เพราะการสร้างกรอบ (framing) คือ การสร้างความหมาย (meaning construction) ให้กับปฏิบัติการของขบวนการ ซึ่งจำเป็นต่อการสื่อสารให้ทุกฝ่าย (ดังเช่น สมาชิกของขบวนการ ฝ่ายตรงข้าม สาธารณชน สื่อมวลชน ฯลฯ) "ได้รับรู้และเข้าใจถึงสาเหตุ และความสำคัญของการลุกขึ้นสู้ของขบวนการคนจนๆ ว่ามีรากเหง้าปัญหาจากสิ่งใด ขบวนการมีวิธีการเคลื่อนไหว และเป้าหมายในการเคลื่อนไหวอะไรบ้าง เพื่อให้พวกเขาหลุดพ้นจากสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่"

กรอบการกระทำร่วม (collective action frame) ที่ถูกขบวนการคนจนๆ สร้างขึ้นนี้จะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ของสาธารณชน ให้ออกมาสนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนๆ ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมที่ขบวนการคนจนๆ จัดขึ้น จนกลายเป็นฐานกำลังสำคัญของขบวนการคนจนๆ ในการกดดันรัฐให้ยอมรับผิดชอบต่อปัญหาของขบวนการคนจนๆ ที่เกิดขึ้น

งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า กรอบการกระทำร่วม (collective action frame) ของขบวนการคนจนๆ ต่างๆ ที่เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ในงานชิ้นนี้ ต่างก็มีลักษณะสำคัญร่วมกันอยู่ โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ประเด็น คือ กรอบการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic frame) กรอบการคาดคะเนทางออกของปัญหา (prognostic frame) และกรอบการจูงใจ (motivational frame) ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียด ตามลำดับดังต่อไปนี้

1.1) กรอบการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic frame)

ความเดือดร้อน (grievance) ของคนยากจนทั้งในชนบทและในเมือง ดังเช่น ปัญหาการอนุรักษ์ธรรมชาติกับการพัฒนาพื้นที่ป่าเพื่อความมั่นคงของชาติ การแข่งขันสิทธิในการครอบครองที่ดิน ระหว่างชาวบ้านกับนายทุน ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำระหว่างรัฐกับชุมชน การเพิ่มพูนหนี้สินจากการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ การขาดแคลนที่อยู่อาศัยในเมือง ปัญหาการกดขี่แรงงาน ฯลฯ กลายเป็นปัญหาที่ถูกขบวนการคนจนๆ วินิจฉัยว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง ซึ่งมีที่มาจาก แนวทางการพัฒนาของรัฐตามระบบทุนนิยม การปิดกั้นการมีส่วนร่วมของคนยากจนในกระบวนการทางนโยบาย (policy process) ของรัฐ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของภาคประชาสังคม (civil society) ในการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนของไทย

ดังเห็นได้จาก คำกล่าวของ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจนคนหนึ่ง ที่ว่า "...โครงการพัฒนาของรัฐ มันไปตามแนวทางการพัฒนาของประเทศที่ไปตามแนวทางทุนนิยม ซึ่งโดยธรรมชาติของทุน มันมีการกดขี่ขูดรีดทั้งแรงงานและทรัพยากรกับคนชั้นล่างอยู่แล้ว แต่ที่นี้ว่าไอ้โครงการที่ผ่านมานี้มันพัฒนาในแนวทางที่เป็นอย่างนั้น แล้วพอดี ถ้าเกิดพูดกันจริงๆ แล้วเนี่ย แม้ในกระบวนการที่มันเป็นทุนนิยมเองเนี่ย มันก็ไม่ได้ตอบสนองแนวทางของมันอย่างเดียว มัน

กลับไปตอบสนองแนวทางของคนเฉพาะกลุ่ม แล้วก็มีปัญหาเรื่องความโปร่งใส มีปัญหาเรื่องการที่ไม่ได้เข้าใจสภาพพื้นที่ เพราะว่าหลายโครงการจะมีความตั้งใจว่าจะแก้ปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้าน แต่พอจริงๆแล้ว ด้วยการไม่รู้แล้วก็ไม่เปิดช่องทางให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม มันก็เลยแทนที่จะเป็นผลดีกลับกลายเป็นปัญหา...”² และ คำกล่าวของนักพัฒนาเอกชนภาคเหนือ คนหนึ่ง ซึ่งทำงานร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) ที่ว่า “...โครงการพัฒนาของรัฐต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเขื่อน ไม่ว่าจะเป็นโรงไฟฟ้า ไม่ว่าจะเป็นอะไรล้วนมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ล้วนมีการทุจริตคอร์รัปชันเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้นเบื้องหลังจริงๆที่จะผลักดันโครงการพัฒนาหรือการพัฒนาให้เกิดขึ้นในพื้นที่เนี่ยมันมักจะเป็นเรื่องของผลประโยชน์ทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง มันมักจะไม่ได้เกิดจากความจำเป็นหรือความต้องการที่แท้จริง โดยเฉพาะเรื่องเขื่อนที่มีการออกแบบเพื่อให้มันโอเวอร์เพื่อให้ค่าก่อสร้างมันสูง แล้วก็เพื่อที่จะได้ค่าคอมมิชชั่นเยอะๆอันนี้ก็มี มีหลายโครงการที่เกิดในลักษณะแบบนี้ แต่ว่าเมื่อโครงการเกิดขึ้นแล้วก็ไม่สามารถทำการผลิตได้อย่างคุ้มทุน คุ้มค่ากับการลงทุน มันมีปัญหาโดยตลอดเรื่องของการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก็ตาม ประเมินผลกระทบกับสิ่งที่น่าจะเกิดขึ้นก็ตาม หรือมีเรื่องของผลประโยชน์ที่มันแอบแฝงอยู่ภายใต้โครงการขนาดใหญ่...”³

การระบุและการตีความสภาพปัญหา ความเดือดร้อน (grievance) โดยเน้นไปที่ความเป็นจริง (reality) ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุผล ว่ามีต้นเหตุปัญหามาจาก “รัฐ” และ “ระบบทุนนิยม” ตามลักษณะดังกล่าวข้างต้น ของขบวนการคนจนๆ กลุ่มต่างๆ กลายเป็นสิ่งที่คล้ายคลึงกัน แม้ว่าขบวนการคนจนๆเหล่านั้น จะมีปัญหาที่แตกต่างกัน ดังเช่น เครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ เน้นไปที่ปัญหาหนี้สินเป็นหลัก เครือข่ายสลัม 4 ภาค เน้นไปที่ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย เครือข่ายสมานฉันท์แรงงานไทย เน้นไปที่ปัญหาสภาพการทำงานและสวัสดิการ เป็นต้น จนกระทั่งความทัศนคติที่มีต่อรัฐ ดังกล่าว กลายเป็น “จุดร่วม” ของขบวนการคนจนๆ ในสังคมไทยในปัจจุบัน

1.2) กรอบการคาดคะเนทางออกของปัญหา (prognostic frame)

ภายหลังจากที่ ขบวนการคนจนๆ ได้วินิจฉัยว่าปัญหาที่พวกเขาประสบอยู่นั้น แท้จริงแล้วมีรากเหง้ามาจาก “รัฐ” และ “การพัฒนาตามระบบทุนนิยม” ขบวนการคนจนๆ ก็ทำการหาทางออกของปัญหาร่วมกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล ภายในขบวนการ ด้วยการวางแผนการ และกำหนดกลยุทธ์การเคลื่อนไหว ซึ่งกลยุทธ์การเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนๆ ที่ถูกนำออกมาใช้ส่วนใหญ่ก็มักจะเน้นไปที่ การรวมตัวกันของสมาชิกขบวนการคนจนๆจำนวนมาก เพื่อสร้างพลังอำนาจการต่อรองของขบวนการให้สูงยิ่งขึ้นเมื่อต้องเผชิญหน้ากับฝ่ายรัฐ ดังเช่น พงษ์อนันต์ พ่วงธรรม ที่ปรึกษาของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้กล่าวว่า

² สัมภาษณ์ นันทโชติ ชัยรัตน์, ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน, 4 มีนาคม 2551.

³ สัมภาษณ์ ประสงค์ ดอกคำโย (ที่เป็ด), 10 มีนาคม 2551.

“...ช่วงระยะเริ่มต้นที่องค์กรชาวบ้าน ชุมชนสลัม ถ้าไม่มีการรวมกลุ่มเนี่ย เวลาเจอการไล่รื้อเนี่ย หนึ่ง มุ่งไปหาหน่วยงานเคหะ หรือหน่วยงานที่เรารับผิดชอบ ถ้าเขาไม่ช่วยก็กระจัดกระจาย บางทีก็ถูกไล่แบบพ่ายแพ้ยับเยิน หรือว่าเขาจะช่วยแบบตัวใครตัวมัน ถ้าบางชุมชนพอรู้จักนักการเมืองท้องถิ่น ส.ก. , ส.ข. , ส.ส. เขาจะช่วยเหลือเบื้องต้นได้ก็ ได้ ไม่ได้ก็ไม่ได้ แต่หลังจากมีองค์กรมีการรวมกลุ่มเนี่ย ไม่ว่าจะ เป็นเครือข่ายย่อย ใ้อพลังของการรวมกลุ่มมันก็สามารถต่อรองได้ระดับหนึ่ง ถ้าจะมารื้อกันแบบมาทางไหนไปทางนั้นก็ยากขึ้น ฟัน้องก็จะเห็นว่าอำนาจการต่อรองเนี่ย จากการที่อยู่ชุมชนเดียว อยู่คนเดียว จากชุมชนเดียวมีเพื่อนเป็นสิบชุมชน เป็นเครือข่ายมันก็มีอำนาจในการต่อรองสามารถไปเจรจากับหน่วยงานที่ต้องรับผิดชอบ สามารถไปเจรจากับหน่วยงานเจ้าของที่ดินหรือว่า สามารถไปเจรจากับตัวแทนรัฐบาลเมื่อมีปัญหา... ไม่มีองค์กรแบบนี้ก็อย่างที่ผมบอกมันก็ไปใครไปมัน รอให้หน่วยงานรัฐเขามาโปรด หรือว่าพวกนักการเมืองมาช่วยเหลือ”⁴

นอกจากการรวมกลุ่มเข้ากดดันรัฐแล้ว การสร้างยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ที่เป็นลักษณะเฉพาะของขบวนการขึ้นมาใช้ก็มีความสำคัญ ดังเช่น การชุมนุมประท้วงยึดเชื้อของสมัชชาคนจน การเดินประท้วงทางไกลของ สกย.อ. เป็นต้น บางกรณี ขบวนการคนจนฯ ขบวนการหนึ่ง ก็อาจจะนำเอายุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆที่ประสบความสำเร็จ มาปรับใช้ หรือลอกเลียนแบบมาทั้งหมดเลยก็ได้

ดังนั้น แผนการหรือกลยุทธ์การเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนแต่ละขบวนการที่ออกมา อาจจะมีเหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้ ขึ้นอยู่กับผลการแข่งขันระหว่างกรอบการกระทำร่วม (framing contest) ที่แต่ละกลุ่มภายในขบวนการเคลื่อนไหวสนับสนุน ดังเช่น กรณีของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ในช่วงปี พ.ศ. 2538 ซึ่งมีการเลือกตั้งเลขาธิการคนใหม่ ได้เกิดการแข่งขันระหว่าง คุณบำรุง คะโยธา ซึ่งสนับสนุนให้สกย.อ. ใช้กลยุทธ์การเคลื่อนไหวที่รุนแรง เหมือนที่เคยใช้ในอดีต และสามารถนำความสำเร็จและชื่อเสียงมาสู่ สกย.อ. มากมาย ดังเช่น การเดินขบวนประท้วงทางไกล การปิดถนน และการใช้ปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action) รูปแบบอื่นๆ กับคุณนคร ศรีวิวัฒน์ ซึ่งเสนอให้ สกย.อ. หันมาใช้การประนีประนอมเป็นหลัก เพื่อลดความเสียหายของ สกย.อ. เพราะการใช้กลยุทธ์ที่รุนแรง ไม่ได้นำมาสู่ความสำเร็จเสมอไป อีกทั้งยังเป็นการลั่นเป็ลื่องทรัพยากรจำนวนมาก ทั้งในแง่ของทรัพย์สินและความอ่อนล้าของสมาชิก และ

⁴ พงษ์อนันต์ ช่วงธรรม, ศึกษาศาสตร์เครือข่ายสลัม 4 ภาค สายชาวบ้าน, *สัมภาษณ์*, วันที่ 30 มกราคม 2551.

ผลลัพธ์ที่ออกมาก็คือ สมาชิกของ สกย.อ. เห็นด้วยกับกลยุทธ์ของคุณนคร ศรีวิวัฒน์ และเลือกให้เป็นเลขาธิการคนใหม่แทนคุณบำรุง คะโยธา*

1.3) กรอบการจูงใจ (motivational frame)

ขบวนการคนจนฯทุกขบวนการ ต่างก็พยายามแสวงหาการสนับสนุน จากสมาชิกภายในขบวนการคนจนฯ และสาธารณชน ด้วยการสร้างกรอบการจูงใจ (motivational framing) ขึ้นมา เชื่อมโยงสมาชิกของขบวนการและสาธารณชน ให้เข้ามาร่วมกิจกรรมการเคลื่อนไหวของขบวนการ โดยใช้เรื่องของผลประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม ที่ผู้เข้าร่วมขบวนการและสาธารณชนจะได้รับ มาเป็นสิ่งจูงใจ

กรอบการจูงใจ (motivational frame) ที่ขบวนการสร้างขึ้น จะถูกใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ออกมาของขบวนการ ด้วยการสร้างถ้อยคำกระตุ้นจิตใจและคำชี้แจงเหตุผล โดยคำนึงถึงประสบการณ์ที่มีอยู่ร่วมกัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความจำเป็น ที่สมาชิกของขบวนการคนจนและสาธารณชน จะต้องออกมาต่อสู้ตามวิถีการของขบวนการคนจนฯ ดังเช่น ในกรณีของสมาชิกขบวนการคนจน มักเป็นเรื่องของการนำประเด็นปัญหา ที่ชาวบ้านประสบมาเป็นสิ่งจูงใจว่า ถ้าพวกเขาออกมาเคลื่อนไหวกับขบวนการ ปัญหาของพวกเขาจะได้รับการแก้ไข

ตัวอย่างเช่น แกนนำเครือข่ายหนี้สินชาวนาฯคนหนึ่ง ยกตัวอย่าง เรื่องการเป็นไข้เพื่อจูงใจชาวบ้านสมาชิกให้ออกมาเรียกร้องให้รัฐพักหนี้สินเกษตรกร ตามช่องทางของ พ.ร.บ. กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยเริ่มจากการปิดธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ด้วยคำพูดที่ว่า “...ปัญหาเรื่องนี้ หนี้ของป่าเอง ป่าก็ต้องต่อสู้กันเอง เหมือนกับป่าเป็นไข้ ถ้าให้คนอื่นกินยา ป่าจะหายไหม ฉะนั้นป่าก็ต้องกินยาเอง ป่าต้องต่อสู้ด้วยตัวเอง ป่าต้องลุกขึ้นสู้ มิฉะนั้นป่าจะไม่หาย ...อันนี้ต้องบอกว่าปัญหาเกษตรกร ถ้าเกษตรกรไม่ลุกขึ้นสู้มาแก้ ใครก็มาแก้ให้ไม่ได้ ผมจะไปแก้ให้เกษตรกรทุกคนไม่ได้ ทุกคนต้องมาแก้ด้วยตัวเองในการต่อสู้เรียกร้อง เราเรียกร้องตามสิทธิ ตามกฎหมาย ไม่ได้ใช้มวลชนเพื่อไปอยู่เหนือกฎหมาย...”⁵

* สภาพการแข่งขันระหว่างกรอบการกระทำร่วม ระหว่างฝ่ายคุณบำรุง คะโยธา กับฝ่ายคุณนคร ศรีวิวัฒน์ ใน สกย.อ. เสนอให้เป็นทางออกของปัญหา สามารถเรียกอีกอย่างว่าเป็น การโต้เถียงของกรอบการกระทำร่วม (frame dispute) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้ง ที่สามารถเกิดขึ้นได้ภายในขบวนการเคลื่อนไหวเดียวกัน ที่แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกัน (faction) ภายในขบวนการ มีลักษณะใกล้เคียงกับสภาพปัญหา ที่เกิดขึ้นภายในขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ ขบวนการหนึ่งในสหรัฐอเมริกา (Austin Peace Movement) สามารถดูรายละเอียดได้ใน Robert D. Benford, “Frame Disputes within the Nuclear Disarmament Movement,” *Social Forces* 71, 3 (March 1993): 677-701.

⁵ สัมภาษณ์ กิจ ผ่องภักดิ์ (พีโจ),อดีตแกนนำเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย, 27 ธันวาคม 2550.

นอกจากนี้ คุณประทิน ซึ่งเป็นที่ปรึกษาคนหนึ่งของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ก็ได้กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญที่ได้รับจาก การรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อต่อสู้กับปัญหาชุมชนแออัดว่า

“...เมื่อก่อน ตอนที่เรายังไม่ได้รวมกลุ่ม เราอยู่กันแบบบ้านใครบ้านมันแบบเนี่ย พอเวลามีเรื่องอะไรที่เราต้องเข้าไปหาหน่วยงานอย่างเนี่ยมันทำไม่ได้ไง ไปถึงมันก็ไปยื่น อย่างเช่น ไปขอทะเบียนบ้าน เขากลับเป็นที่ของใคร เป็นที่บุกรุก เขาก็ไม่พูดด้วย ไม่อะไรด้วย บางทีก็ อื้อ มันอยู่อย่างเงี้ยเป็นที่บุกรุกคุณจะมาเอาได้ยังไง อะไรต่ออะไร อย่างเงี้ยก็จะตวาดเราบ้าง ดูเราบ้าง เราก็ไม่รู้มันเหมือนกับว่า เราถูกกด เหมือนกับว่าชาวบ้านเนี่ยมันถูกกดด้วยอำนาจของรัฐ ก็แกต้องกลัวซั่มนะ อะไรอย่างเงี้ย พอเราโดนคุณเราก็งงแล้ว ถ้าเราจะเข้าไปทำอะไรเราก็กลัวนะ เรื่องระดับข้างบนเราไม่ต้องพูดถึงเลยนะ แค่ระดับท้องถิ่นเราก็กลัวแล้ว แต่พอหลังจากที่มีการรวมตัวกัน ..ก็ทำให้ใจของชาวบ้านมันนึกว่า เออ กูสู้มึงได้แล้วเว้ย จากที่เราเคยเข้าไปหาเค้าด้วยหงอๆหรือว่าพอโดนเค้าตวาดทีหนึ่งเราก็ออกแล้วอย่างเงี้ย อย่างพวกโรงพยาบาลพอตวาดเราก็ออก เหมือนกับว่าตอนนี้ไม่ได้แล้วนะคุณจะมาทำกับเราแบบนี้ไม่ได้แล้วนะ คือ หนึ่ง เนี่ยเรารู้สิทธิของเราแล้ว เราจะมาทำอะไรได้บ้าง สอง บิบบหัวเราไม่ได้แล้วนะ เราสามารถจะเจรจากันได้แล้ว จากระดับท้องถิ่นเนี่ยพอมารวมตัวกันเป็นกลุ่มใหญ่มันก็คุยถึงได้ถึงระดับรัฐบาล ระดับรัฐมนตรี ระดับนายกฯได้ มันก็ทำให้เรารู้สึกว่า ... สิทธิที่เราได้เนี่ยมันไม่ใช่แค่ที่เราอยู่ในชุมชนนะ มันมีสิทธิที่เราสามารถจะทำได้ เรามีสิทธิที่จะขึ้นมาคุยถึงระดับข้างบนได้แล้ว... ตอนนี้รัฐคิดที่จะมากดหัวเราไม่ได้ ถ้าเราทำถูกต้องแล้วเนี่ยคุณไม่ต้องเลย อันนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงของความคิดความรู้...”⁶

⁶ ประทิน เวตะวากยานนท์, ที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค (อดีตประธานเครือข่ายฯ), สัมภาษณ์ ,วันที่ 30 มกราคม 2551.

2. รูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการ (SMOs)

ผลการศึกษารูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ในส่วนนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอ โดยแยกออกเป็น ขบวนการคนจนฯ ในชนบท 4 ขบวนการ ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) สมัชชาคนจน (สคจ.) และเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย (คนท.) ขบวนการคนจนฯ ในเมือง ได้แก่ เครือข่ายสลัม 4 ภาค และคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย โดยจะแยกการนำเสนอรูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของแต่ละขบวนการ โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ รูปแบบผู้นำกับโครงสร้างเชิงองค์กร และการระดมทรัพยากรของขบวนการเคลื่อนไหว ภายหลังจากนั้น ผู้เขียนจะสรุปรูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ อีกครั้งหนึ่ง

2.1) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

ปัจจัยภายในองค์กรที่มีความสำคัญ และนำมาสู่ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวต่อรอง/กดดัน ระหว่าง สกย.อ. และรัฐบาลในแต่ครั้ง ซึ่งจำเป็นต้องกล่าวถึงก็คือ โครงสร้างเชิงองค์กรของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน การระดมทรัพยากรของ สกย.อ. และกลยุทธ์การเคลื่อนไหว ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

2.1.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

ภายหลังจากการประท้วงของ สกย.อ. ในช่วงเดือนตุลาคม 2536 และมีการเลือกตั้งเลขาธิการ สกย.อ. คนใหม่ ในวันที่ 5 พฤศจิกายน 2536 เป็นต้นมา โครงสร้างเชิงองค์กรของ สกย.อ. ก็มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการแบ่งเขตพื้นที่การดำเนินงานออกเป็น 6 พื้นที่ครอบคลุม 19 จังหวัดภาคอีสาน* และจัดโครงสร้างการบริหารงานของ สกย.อ. ออกเป็นระดับชั้น ตั้งแต่ระดับอำเภอ จังหวัด ไปจนถึงระดับภูมิภาค โดยมีโครงสร้างการบริหารประกอบด้วย⁷

ที่ประชุมใหญ่สมัชชาฯ ประกอบด้วยสมาชิกสามัญ ไม่น้อยกว่า 1 ใน 5 ของสมาชิกทั้งหมด ซึ่งทำหน้าที่เป็นองค์กรนำของ สกย.อ. ในการกำหนดแนวทาง กฎเกณฑ์และนโยบายของ สกย.อ. โดยจัดให้มีการประชุมใหญ่สมัชชาฯ อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เขตพื้นที่การดำเนินงานดังกล่าว ประกอบด้วย เขต 1 : ขอนแก่น มหาสารคาม และชัยภูมิ เขต 2 : ร้อยเอ็ด ยโสธร มุกดาหาร และอำนาจเจริญ เขต 3 : กาฬสินธุ์ นครพนม และสกลนคร เขต 4 : หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี และเลย เขต 5 : สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี เขต 6 : นครราชสีมา และบุรีรัมย์

⁷ ดูใน จิตติมา เศรษฐศิริวรกุล, “การระดมมวลสมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์ : ศึกษากรณีกลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน,” หน้า 156-158.

คณะกรรมการกลาง สกย.อ. ซึ่งประกอบด้วย เลขานุการ สกย.อ. และ คณะกรรมการที่เป็นตัวแทนจังหวัด จังหวัดละ 1 คน มีหน้าที่ตัดสินใจแทนที่ประชุมใหญ่สมัชชาฯ ในสมัยปิดประชุม ภายใต้กรอบนโยบายที่กำหนดไว้ใน ที่ประชุมใหญ่สมัชชาฯ

นอกจากนี้ก็ยังมิ คณะกรรมการจังหวัด และคณะกรรมการอำเภอ ซึ่งมี องค์ประกอบเช่นเดียวกับ คณะกรรมการกลาง เพียงแต่มีขอบเขตจำกัดอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบทาง นโยบายของสมัชชาฯเท่านั้น และยังมีตำแหน่งอื่นๆ ที่ทำหน้าที่สนับสนุนการทำงานของ สกย.อ. ได้แก่ คณะกรรมการที่ปรึกษา นโยบาย คณะที่ปรึกษาสำนักเลขานุการ และคณะกรรมการเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบไปด้วย องค์กรพันธมิตร ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการต่างๆที่ สกย.อ. แต่งตั้งขึ้น

อย่างไรก็ตาม โดยแท้จริงแล้ว ตำแหน่งที่ถือได้ว่ามีความสำคัญมากที่สุดของ สกย.อ. ก็คือ เลขานุการ สกย.อ. ซึ่งมีการแบ่งหน้าที่การทำงานภายใน คือ เลขานุการทำหน้าที่เป็น ตัวแทน สกย.อ. ในการติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอก และมีผู้ประสานงาน ทำหน้าที่ รวบรวมปัญหาในแต่ละพื้นที่รับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหาการบริหารของคณะกรรมการระดับจังหวัด และระดับอำเภอ และนำมติของที่ประชุมคณะกรรมการกลาง ความเห็นของเลขานุการ ไปเสนอต่อ กรรมการในระดับต่างๆ ดังนั้น สำหรับบุคคลภายนอกแล้ว อาจมองว่าเลขานุการ สกย.อ. เป็นผู้ที่ มีอำนาจมากที่สุด แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ผู้ที่มีอิทธิพลต่อผู้นำและสมาชิกในท้องถิ่น ก็คือ ผู้ ประสานงาน มิใช่ตัวเลขานุการที่เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ขององค์กรเท่านั้น⁸

เนื่องจากการบริหารงานของ สกย.อ. ในช่วงที่ นายบำรุง คะโยธา เป็นเลขานุการ เน้นการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้ที่เลขานุการเพียงคนเดียว ผนวกกับกลยุทธ์ที่รุนแรงในการ เคลื่อนไหวของ บำรุง คะโยธา ได้สร้างความไม่พอใจให้กับสมาชิกของ สกย.อ. จำนวนมาก และ นำไปสู่การอภิปรายเรื่องรูปแบบผู้นำที่ควรจะเป็นของ สกย.อ. ที่เสนอโดย นายนคร ศรีวิวัฒน์ ซึ่ง ในเวลานั้น เป็นบุคคลที่ไม่มีชื่อเสียงเหมือนกับ นายบำรุง คะโยธา ที่ปรากฏตัวต่อสาธารณชน ใน ฐานะที่เป็นตัวแทนของ สกย.อ. ในการดำเนินกิจกรรมเคลื่อนไหวต่างๆ

การอภิปรายเรื่องรูปแบบผู้นำของ สกย.อ. ในครั้งนั้น มีประเด็นสำคัญอยู่ที่ การใช้ อำนาจของเลขานุการ สกย.อ. ที่ใช้อำนาจในการตัดสินใจแบบรวมศูนย์อำนาจ ไม่สามารถ ตรวจสอบได้ โดยเฉพาะการตัดสินใจในประเด็นสำคัญ ดังเช่น การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมือง ที่ องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้นในกรุงเทพฯ ซึ่งควรจะเป็นอำนาจการตัดสินใจร่วมกันของ คณะกรรมการกลาง สกย.อ. แต่นายบำรุง คะโยธา เลขานุการ สกย.อ. กลับตัดสินใจเพียงคนเดียว ซึ่ง เป็นการทำลายความเป็นประชาธิปไตยภายใน สกย.อ. ดังนั้น นายนคร ศรีวิวัฒน์ จึงได้เสนอทาง แก้ปัญหาดังกล่าว โดยใช้ระบบผู้นำแบบใหม่ คือ ระบบการนำรวมหมู่ (collective leadership) ซึ่งมี

⁸ Somchai Phatarathananunth, *Civil Society and Democratization*, p. 97.

หลักการสำคัญคือ ลดอำนาจเลขาธิการ สกย.อ. โดยจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหาร” เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ และภายใต้ระบบผู้นำแบบใหม่ จะมีเพียงแต่คณะกรรมการบริหารเท่านั้น ที่มีอำนาจอันชอบธรรมในการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของ สกย.อ. ส่วนเลขาธิการจะรับผิดชอบเพียงแต่ การทำงานแบบวันต่อวัน ภายใต้การชี้นำของคณะกรรมการบริหาร ดังนั้น การเสนอโครงสร้างผู้นำดังกล่าว จึงมีลักษณะของการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน ระหว่างเลขาธิการ กับคณะกรรมการบริหาร ซึ่งอาจดูเหมือนว่าจะแก้ปัญหาการผูกขาดอำนาจของเลขาธิการ สกย.อ. ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตได้ อย่างไรก็ตาม โครงสร้างการบริหารแบบใหม่ก็นำมาสู่ปัญหาใหม่ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งปัญหาดังกล่าวก็คือ การแบ่งแยกอำนาจระหว่างฝ่ายที่สนับสนุนเลขาธิการ กับฝ่ายที่สนับสนุนคณะกรรมการบริหาร

การอภิปรายดังกล่าวมีความสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนารูปแบบโครงสร้างเชิงองค์กรของ สกย.อ. เพราะการอภิปรายได้นำมาสู่การลาออกของ นายบำรุง คะ โยธา และคณะกรรมการเสียงส่วนใหญ่ได้เลือก นคร ศรีวิวัฒน์ ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ สกย.อ. คนใหม่พร้อมกับใช้ระบบผู้นำแบบใหม่ที่ นคร เป็นผู้เสนอด้วย*

2.1.2) การระดมทรัพยากรของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

ทรัพยากรของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็น เงินทุนของ สกย.อ. ที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมของ สกย.อ. หรือกำลังคน ซึ่งในที่นี้ก็คือ จำนวนสมาชิกของ สกย.อ. ต่างก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของ สกย.อ. ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดคร่าวๆ ของทั้งสองประเด็นดังกล่าว ดังนี้

สมาชิกของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

สมาชิกของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ การเกษตร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ ซึ่งประสบปัญหาจากการประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก และต้องการเข้าร่วมกับ สกย.อ. เพื่ออาศัยอำนาจการต่อรองของ สกย.อ. ในการผลักดันให้รัฐแก้ไขปัญหาที่พวกเขาประสบอยู่ ดังนั้น ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวแต่ละครั้งของ สกย.อ. จึงส่งผลถึงจำนวนสมาชิกของ สกย.อ. ที่จะเพิ่มขึ้น หรือลดลงตามระดับความสำเร็จของ สกย.อ. ด้วย

* ผู้สนใจควรดูรายละเอียดเรื่องความพ่ายแพ้ของ บำรุง คะ โยธา ที่มีต่อ นคร ศรีวิวัฒน์ จาก *Ibid* , pp. 141-142. เนื่องจากปัญหาดังกล่าว เป็นเรื่องภายในขบวนการ ซึ่งทุกฝ่ายที่เคยมีปัญหาขัดแย้งกันในเวลานั้น ได้พยายามปรับความเข้าใจกันในปัจจุบัน และพยายามหลีกเลี่ยงการพูดถึงกรณีดังกล่าว ผู้เขียนเก็บข้อมูลจากสัมภาษณ์ สมชัย ภัทรชนานันท์, 20 มีนาคม 2551. และ สัมภาษณ์ นันทโชติ ชัยรัตน์, 4 มีนาคม 2550.

⁹ จิตติมา เศรษฐศิริวิรุณกุล, “การระดมมวลสมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์ : ศึกษากรณีกลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน,” หน้า 146.

งบประมาณในการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

งบประมาณหลักของ สกย.อ. มาจากค่าบำรุงของสมาชิก สกย.อ. ที่ต้องเสียปีละ 100 บาท/คน เพื่อใช้ในการดำเนินงานภายใน สกย.อ. เช่น การประสานงาน การจัดทำเอกสาร การจัดทำบัตรสมาชิก ฯลฯ ส่วนงบประมาณที่ สกย.อ. ใช้ในการดำเนินกิจกรรมการประทั่วนั้น ได้รับมาจากการบริจาคของ สมาชิก สกย.อ. ที่เข้าร่วมประทั่วนั้น คนละ 10 บาท เพื่อใช้เป็นทุนในการประทั่วนอกจากนี้ผู้ที่เข้าร่วมประทั่วนั้นยังต้องนำอาหารมาบริโภคเองด้วย*

อย่างไรก็ตาม สมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ก็ยอมรับเงินบริจาคจากภายนอกเช่นเดียวกัน แต่ต้องเป็นเงินบริจาคแบบไม่มีเงื่อนไข

2.2) เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

ผู้เขียนจะกล่าวถึง รายละเอียดสำคัญ อย่างคร่าวๆ ของปัจจัยภายในเชิงองค์กร ที่ทำให้การเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สามารถสร้างพลังอำนาจ การต่อรองกับรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจัยภายในดังกล่าวได้แก่ โครงสร้างเชิงองค์กร และการระดมทรัพยากรตามลำดับ

2.2.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เกิดขึ้นจากการร่วมมือ ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ กับกลุ่มชาวบ้านเกษตรกรภาคเหนือ ที่ประสบปัญหาจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างชาวบ้าน รัฐและกลุ่มนายทุน และปัญหาการค้าพืชผลการเกษตรตกต่ำเป็นหลัก ดังนั้น การจัดโครงสร้างเชิงองค์กร ของ คคน. จึงมีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มกันหลวมๆ ระหว่างกลุ่มปัญหาต่างๆ เพื่อให้มีความยืดหยุ่น และเหมาะสม กับสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่

เนื่องจาก คคน. เป็นองค์กรที่เกิดขึ้นจาก กลุ่มเครือข่ายชาวบ้าน ในพื้นที่ชุมชนต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีการรวมตัวกัน อย่างเข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว** แต่อาจไม่ประสบผลสำเร็จในการ

* นโยบายการพึ่งตนเองทางการเงินนั้น เริ่มต้นมาจากความคิดของ นายบำรุง คะโยธา ที่นำมาใช้ครั้งแรกในการประทัวงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2536 ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งที่ สกย.อ. ต้องใช้นโยบายดังกล่าว มีสาเหตุหลักมาจากความต้องการเป็นอิสระจากภายนอก ในการดำเนินกรรมขององค์กร เพื่อมิให้เกิดปัญหาเหมือนดังเช่นที่เคยเป็นในช่วงเปลี่ยนผ่านของ สกย.อ. ที่มีองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรม แต่เป็นการดำเนินกิจกรรมที่ขึ้นต่อความยินยอมของผู้บริจาคเงินภายนอกขององค์กรพัฒนาเอกชน ดูใน Somchai Phatarathananunth, *Civil Society and Democratization*, p. 104. และ จิตติมา เศรษฐศิริวิกรกุล, *อ้างแล้ว*, หน้า 89,146.

** ดังเช่น ในกรณีของกลุ่มชาวบ้านของบ้านขุนห้วยใน และชาวบ้านกลุ่มบ้านริมดอย จังหวัดลำพูน ที่ต่อสู้กับปัญหาการกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ ทับที่ทำกิน แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้มากนัก จึงเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ คคน. เพื่อยกระดับการเรียกร้องจากภายในท้องถิ่น ไปสู่ระดับประเทศ และนำไปสู่การแก้ปัญหาเชิงนโยบายของ

เคลื่อนไหวระดับท้องถิ่น และพบว่า การเคลื่อนไหวในท้องถิ่น เป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ได้เพียงชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น แต่ถ้าจะแก้ปัญหาให้ได้ผลอย่างถาวร จำเป็นต้องมุ่งไปที่ การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ ดังนั้น พวกเขาจึงได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เพื่อยกระดับปัญหาของท้องถิ่น ไปเป็นปัญหาระดับประเทศ ซึ่งระยะเวลาการเข้าร่วมเคลื่อนไหว อาจเป็นเพียงระยะเวลาสั้นๆ ดังเช่น ถ้าปัญหาของกลุ่มคน ได้รับการแก้ไขเป็นผลสำเร็จ ก็อาจยุติบทบาทการเคลื่อนไหว ร่วมกับ คกน. ไป หรือ การเคลื่อนไหว อาจมีความต่อเนื่องก็ได้ ถ้าปัญหาของกลุ่มคน ยังคงไม่ได้รับการแก้ไขจากรัฐบาล ด้วยเหตุผลดังกล่าว โครงสร้างเชิงองค์กรในการบริหารจัดการ ภายในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) จึงสามารถแบ่งออกได้ 2 ระดับ คือ ระดับพื้นที่ในแต่ละท้องถิ่น กับ ส่วนกลาง (ระดับภูมิภาค)

ปัจจุบันโครงสร้างเชิงองค์กรในระดับภูมิภาค ของเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ มีลักษณะกระจายอำนาจการตัดสินใจ ในลักษณะ “คณะกรรมการบริหาร”^{*} เนื่องจาก คกน. เกิดขึ้นจากการรวมตัวอย่างหลวมๆ ของ กลุ่มเครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ ซึ่งส่งประธานของกลุ่มน้ำต้น เข้ามาเป็นคณะกรรมการของ คกน. ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งประธาน และคณะกรรมการเครือข่ายส่วนกลาง และหัวหน้าฝ่ายต่างๆ ดังเช่น ฝ่ายข้อมูล ฝ่ายการเงิน ฝ่ายการรณรงค์นโยบาย ฯลฯ เพื่อทำหน้าที่ รวบรวมข้อมูล ข่าวสาร จัดเวทีอภิปรายสาธารณะเพื่อรวบรวมความคิด และกำหนดยุทธวิธีการเคลื่อนไหวโดยรวม ของเครือข่าย มีองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ ทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการของเครือข่าย และมีแกนนำประสานงาน ระหว่างเครือข่ายชาวบ้าน ในพื้นที่ต่างๆ กับ คกน. ส่วนกลาง เพื่อให้เครือข่ายท้องถิ่น ในพื้นที่ต่างๆ ที่เป็นสมาชิก นำยุทธวิธีและแนวคิดในการแก้ปัญหาของ คกน. ส่วนกลางไปใช้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า โครงสร้างเชิงองค์กรของ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ส่วนกลาง จะมีลักษณะโครงสร้างการตัดสินใจแบบกระจายอำนาจ แต่ในระดับท้องถิ่นนั้น อาจมีโครงสร้างการตัดสินใจ แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ อาจเป็นลักษณะกระจายอำนาจ หรือรวมศูนย์อำนาจก็ได้^{**}

รัฐ คูใน วิเชต ทวีกุล, “การเมืองภาคประชาชน: การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ. 2530-2547,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, 2548).

^{*} คณะกรรมการบริหาร ซึ่งมาจากการเลือกตั้งของกรรมการ คกน. (ซึ่งเป็นตัวแทนแต่ละกลุ่มน้ำ) เป็นผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจร่วมหมู่ (collective leader) มีประมาณ 5 คน (5 เสือ) เพื่อแก้ปัญหาคำนำเดี่ยว ที่เคยใช้ในอดีต ซึ่งทำให้เกิดปัญหา 3 ประการ คือ 1) การรวมศูนย์อำนาจ 2) การตกเป็นเป้าหมายทางการเคลื่อนไหว (กลายเป็นสัญลักษณ์) 3) กลายเป็นเสมือนตำแหน่งทางการเมืองที่คนเข้ามาช่วงชิง เรียบเรียงจากการ สัมภาษณ์ ประยงค์ ดอกกล้าไข, 10 มีนาคม 2551.

^{**} ดังเช่น กรณีของขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน ของชาวบ้านในหมู่บ้านศรีเตี้ย จังหวัดลำพูน ซึ่งร่วมเคลื่อนไหวกับ คกน. แต่ที่ใช้โครงสร้างการตัดสินใจแบบรวมศูนย์อำนาจ ไว้ที่แกนนำชาวบ้านเป็น

2.2.2) การระดมทรัพยากรของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

การระดมทรัพยากรของ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (กคน.) เป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษา เนื่องจาก กคน. เป็นขบวนการทางสังคม ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงกลุ่มต่างๆ ที่ประสบปัญหาการกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทับที่ทำกินและที่อยู่อาศัย เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเคยเคลื่อนไหวต่อสู้ ด้วยตนเองตามลำพัง แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ก่อนที่จะได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกในเวลาต่อมา

ด้วยเหตุที่การเคลื่อนไหวตามลำพัง ของกลุ่มชาวบ้านผู้ประสบปัญหา ดังกล่าว ไม่สามารถนำมาสู่ทางออกของปัญหา ดังนั้น พวกเขาจึงต้องเน้น การสร้างและขยายฐานอำนาจในการต่อรองของขบวนการ ด้วยการสร้างพันธมิตรทั้งภายนอกและภายในเครือข่ายเป็นหลัก ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

การระดมสมาชิกเข้าร่วมเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

สมาชิกผู้เข้าร่วมเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ดังเช่น คนเมืองบนพื้นราบ ที่ประสบปัญหาหนี้สิน จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ ความขาดแคลนที่ดินทำกิน และความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดิน รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งถือเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของเครือข่าย

ผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของเครือข่ายฯ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำเดียวกัน* ดังนั้น จึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ทั้งในรูปแบบของเครือญาติ และรูปแบบของวิถีการดำรงชีวิตของแต่ละชนเผ่าที่มีลักษณะเฉพาะกลุ่ม ดังเช่น การประกอบพิธีกรรมภายในหมู่บ้าน การประกอบอาชีพการเกษตร รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ โดยเฉพาะประการหลัง เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ ชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ สามารถรวมตัวกันได้โดยธรรมชาติ เนื่องจาก วิถีการผลิตของแต่ละหมู่บ้าน ต้องอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ได้แก่ แหล่งน้ำและที่ดินทำกิน เป็นส่วนสำคัญ ใน

หลัก ดูรายละเอียดใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, “พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 124-125.

* การระดมสมาชิกชาวบ้านของกคน. เริ่มจาก 1) พื้นที่นักพัฒนาเอกชนทำงานมาก่อน และ 2) พื้นที่ที่เป็นญาติ เป็นพี่น้องของชาวบ้าน ในพื้นที่ๆ ได้รับปัญหาเดียวกัน ซึ่งในระยะเริ่มต้น ใช้ปัญหาอุทยานทับที่ดินทำกินเป็นตัวขยายเครือข่าย จนได้ประมาณ 107 หมู่บ้าน และแบ่งพื้นที่ปัญหาเป็น 13 อุทยาน แต่ภายหลังจากเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจน ในปีพ.ศ. 2540 นักพัฒนาเอกชนได้งบประมาณจากการทำโครงการร่วมกันระหว่างภาคเหนือกับภาคอีสาน (โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือและโครงการพัฒนาภาคอีสาน) ซึ่งประสานงานโดย กป.อพช. จึงได้นำงบประมาณส่วนหนึ่งมาหนุน ในระดับพื้นที่ “ลุ่มน้ำย่อยๆ” ซึ่งเป็นการเปลี่ยนการจัดแบ่งพื้นที่ปัญหาจากการใช้เขตอุทยาน มาเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เรียบเรียงจากการ สัมภาษณ์ ประยงค์ ดอกกล้วย, 10 มีนาคม 2551.

การทำกรเกษตร ดังนั้น ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่จึงต้องจัดสรรและแบ่งปัน พื้นที่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

ความผูกพันใกล้ชิด ที่มีอยู่เดิมภายในหมู่บ้าน ดังกล่าวข้างต้น ช่วยลดอุปสรรคในการระดมผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายลงไปได้มาก นอกจากนั้น การประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกัน ดังเช่น การแทรกแซงของรัฐ และตลาดทุนนิยมเสรี ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ของชาวบ้าน ในชุมชน ก็ยังเป็นตัวกระตุ้นให้ ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ รวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับปัญหาาร่วมกันมากยิ่งขึ้น

การสร้างพันธมิตรของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เป็นองค์กรภาคประชาชน ที่เน้นการสร้างพันธมิตร เพื่อขยายฐานอำนาจการต่อรองให้มีพลังมากยิ่งขึ้น โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มต่างๆ ในภาคเหนือ* ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาวิถีชีวิต ของชาวบ้านในชนบท อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นคนกลางในการเชื่อมโยงเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เข้ากับกลุ่มสื่อสารมวลชน และนักวิชาการกลุ่มต่างๆ ที่มีความสนใจปัญหาในภาคเหนือ โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งถือว่ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้กับคน. โดยการจัดเวทีสาธารณะ เพื่ออภิปรายปัญหาของกลุ่มเกษตรกรในภาคเหนือ รวมทั้งเขียนเอกสารและตำราวิชาการที่เกี่ยวข้องกับ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เพื่อให้สังคมตระหนักถึง และเข้าใจตัวตนที่แท้จริงของคน.

นอกจากการสร้างพันธมิตร กลุ่มต่างๆดังกล่าว เพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะ ในสังคม ให้กับเครือข่ายดังกล่าวแล้ว คน. ยังเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับองค์กรภาคประชาชน กลุ่มอื่นๆ เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง และขยายโอกาสในการเรียกร้อง ให้รัฐแก้ปัญหาของตน ดังเช่น การเข้าร่วมเป็น

* ภาคเหนือเป็นภูมิภาคที่มี องค์กรพัฒนาเอกชนทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวนมากถึง 21 องค์กร ซึ่งถือว่ามากที่สุดเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆในประเทศ เนื่องจากภาคเหนือเป็นภูมิภาคที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ดังเช่น ป่าไม้ และแหล่งต้นน้ำที่สำคัญต่างๆ แต่ก็ต้องประสบปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม จำนวนมากเช่นเดียวกัน ดังนั้น ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เราจึงเห็นบทบาทของเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ ในการเคลื่อนไหวผลักดันแนวคิดป่าชุมชนให้เป็นกฎหมาย ที่ให้ชาวบ้านมีอำนาจในการจัดการดูแลรักษาป่าภายในชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งการกระตุ้นและสนับสนุน ให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหา ที่รัฐได้ก่อไว้กับชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาภายในชุมชนด้วยตนเองอีกด้วย คูใน Weerawat Paphussaro, “The Government – NGO Coordination of Environmental Protection in Thailand” in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi (Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004), pp. 227-228.

หนึ่งในกรณีปัญหาของสมาชิกคนจน¹⁰ ซึ่งถือว่าเป็นเครือข่ายของชาวบ้าน เกษตรกรผู้ยากจน ที่เข้มแข็งมากที่สุด นับจากการยุติบทบาทของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย เป็นต้นมา นอกจากนี้ ยังเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับองค์กรภาคประชาชนอื่นๆ ดังเช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายปฏิรูปที่ดิน โดยชุมชน สมาชิกชนเผ่าแห่งประเทศไทย ฯลฯ อีกด้วย

2.3) สมาชิกคนจน

ปัจจัยภายในองค์กรที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จ ในการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจน ซึ่งจำเป็นต้องกล่าวถึงในที่นี้ มีอยู่ 2 ประเด็น คือ โครงสร้างเชิงองค์กร และการระดมทรัพยากร ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

2.3.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของสมาชิกคนจน

การศึกษาโครงสร้างเชิงองค์กรของสมาชิกคนจนนั้น จำเป็นต้องดูย้อนกลับไปไปที่ โครงสร้างการบริหารของ สมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ด้วย เนื่องจากโครงสร้างเชิงองค์กรของสมาชิกคนจนนั้น มีรากฐานมาจากความต้องการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างแบบรวมศูนย์อำนาจ ไว้ที่เลขาธิการ หรือคณะกรรมการบริหาร เหมือนดังเช่น ระบบราชการ ที่มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ที่เคยเกิดขึ้นกับ สกย.อ. ในอดีต ดังนั้น สมาชิกคนจนจึงเลือกใช้โครงสร้างการบริหารแบบกระจายอำนาจ ในรูปของเครือข่ายหลวมๆ เพื่อให้เหมาะสมกับสมาชิกคนจน ที่เกิดจากการรวมกลุ่มปัญหาของชาวบ้านท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็อาจมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไป แต่ต้องการรวมตัวกัน เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองของชาวบ้านให้สูงยิ่งขึ้น

เมื่อเราศึกษาโครงสร้างเชิงองค์กรของสมาชิกคนจน แล้วจะพบว่า โครงสร้างเชิงองค์กรของสมาชิกคนจนนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของหลักการประชาธิปไตย 3 ประการ คือ หลักความเสมอภาค หลักการกระจายอำนาจ และหลักการมีส่วนร่วม ที่ถูกนำมาใช้ภายในสมาชิกคนจน โดยผ่านทางกลไกสำคัญได้แก่ สมาชิกฟอครว์ใหญ่ ที่ปรึกษา กองเลขานุการ และพันธมิตร ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สมาชิกฟอครว์ใหญ่

เนื่องจากสมาชิกคนจนต้องการแก้ปัญหาโครงสร้างการบริหารและการตัดสินใจแบบลำดับชั้น (hierarchy) ที่เคยใช้ใน สกย.อ. ดังนั้น สมาชิกคนจนจึงเลือกใช้การตัดสินใจแบบ

¹⁰ ดูใน ปรภาส ปันตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมาชิกคนจน* (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 52, 162. และ Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand* (Chaing Mai: Silkworm Books, 2003), pp. 38, 46.

ผู้นำร่วมหมู่ (collective leadership)* โดยมีที่ประชุมของตัวแทนกลุ่มปัญหาต่างๆ มีอำนาจอันชอบธรรมในการตัดสินใจสูงสุด ในการกำหนดยุทธศาสตร์การต่อสู้ และการจัดกิจกรรมต่างๆ ซึ่งตัวแทนของกลุ่มปัญหาต่างๆ จำนวน 125 กรณี ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามของสมัชชาคนจนนั้น จะถูกเรียกว่า “พ่อครัวใหญ่” (มีทั้งชายและหญิง) ซึ่งต้องเป็นผู้ที่รู้ปัญหาข้อเรียกร้อง มีข้อมูลข้อเท็จจริงเพื่อใช้ในการอธิบายและชี้แจงเหตุผล เมื่อมีการเจรจายกข้อเรียกร้องกับรัฐบาล

นอกจากการทำหน้าที่เจรจาปัญหา ของแต่ละกลุ่มปัญหากับรัฐบาลแล้ว พ่อครัวใหญ่จะต้องทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ระหว่างชาวบ้านในกลุ่มปัญหาของตนกับที่ประชุมพ่อครัวใหญ่ เพื่อนำข้อตกลงที่ได้จากการประชุมพ่อครัวใหญ่ ไปบอกกล่าวให้ชาวบ้านในกลุ่มปัญหารับรู้ในทางกลับกัน พ่อครัวใหญ่ก็จะนำข้อตกลงที่ได้จากการปรึกษาหารือ ภายในกลุ่มปัญหา ซึ่งจะมีการประชุมทุกวัน ในช่วงที่ทำการเดินขบวนประท้วง**

กองเลขานุการและที่ปรึกษา

นอกจาก สมัชชาพ่อครัวใหญ่ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญที่สุด ในโครงสร้างเชิงองค์กรของสมัชชาคนจนแล้ว ยังมีนักเคลื่อนไหวในองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานกับสมัชชาคนจนประมาณ 4-5 คน เป็น “กองเลขานุการ” ซึ่งทำหน้าที่ผลิตสื่อต่างๆ ดังเช่น ใบปลิว วีดีโอ วารสารของสมัชชาคนจน ที่ชื่อว่า “เสียงประชาชน” และ “ที่ปรึกษา” อีกประมาณ 40-50 คน ซึ่งเป็นนักเคลื่อนไหวที่ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่ทำงานในพื้นที่ นักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม นักวิชาการ และผู้นำชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวมาก่อน ซึ่งที่ปรึกษาเหล่านี้จะมีหน้าที่หลักคือ การช่วยเตรียมและซักซ้อมประเด็นเจรจาให้กับพ่อครัวใหญ่ สรุปประเด็นการเจรจา แต่ในบางครั้ง ที่ปรึกษาเหล่านี้ก็จำเป็นต้องเจรจาแทนพ่อครัวใหญ่ เมื่อมีการเจรจาที่สำคัญ นอกจากนี้ ที่ปรึกษายังทำหน้าที่ผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกัน ให้สัมภาษณ์และแถลงข่าวกับสื่อมวลชน¹¹

* การใช้ระบบผู้นำร่วมหมู่ ไม่เพียงแต่สามารถแก้ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจได้แล้ว แต่ยังสามารถแก้ปัญหาอื่นๆที่เกิดขึ้น จากการใช้ยุทธวิธีต่างๆของรัฐ ดังเช่น การซื้อตัว การนำเข้าไปเป็นพรรคพวกของรัฐ และการลอบสังหารแกนนำ ฯลฯ ซึ่งสามารถกระทำได้โดยง่าย ถ้ากลุ่มประท้วงใช้ระบบผู้นำเดี่ยว

** ดู ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน*, หน้า 100. ผู้ที่สนใจรายละเอียดการประชุมพ่อครัวใหญ่ สามารถดูตัวอย่างการประชุมพ่อครัวใหญ่ ที่จัดขึ้นที่หมู่บ้านคอนซัย จังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นศูนย์กลางระดับท้องถิ่น ที่ต่อต้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2540 ได้ใน Bruce Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand*, pp. 181-187.

¹¹ ดู ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน*, หน้า 101. และ Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand*, p. 189.

พันธมิตร

เนื่องจากสมาชิกคนจน เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มปัญหาต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ และได้ผ่านการเคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตนเอง ในพื้นที่ ด้วยวิธีการในระบบการเมืองปกติ ดังเช่น การร้องทุกข์ การร้องเรียน ฯลฯ มาก่อนแล้วแต่ไม่ได้ผล ดังนั้น กลุ่มปัญหาต่างๆเหล่านี้ จึงมีการรวมตัวภายในพื้นที่ต่างๆที่ค่อนข้างเข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว แต่การเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจน ก็อาจมีพลังไม่มากพอ ที่จะผลักดันให้รัฐแก้ปัญหาต่างๆของพวกเขา ดังนั้น สมาชิกคนจนจึงต้องมีการสร้างพันธมิตรเพื่อให้มีแรงเสริม ในการผลักดันปัญหาให้รัฐแก้ไข อีกทั้งยังช่วยให้สมาชิกคนจนสามารถสื่อให้ประชาชนรับรู้และเข้าใจปัญหาของสมาชิกคนจนได้มากยิ่งขึ้นด้วย

พันธมิตรของสมาชิกคนจน ประกอบไปด้วยบุคคลและกลุ่มองค์กร ที่แตกต่างกันหลากหลายในอาชีพและหน้าที่ ดังเช่น องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรนักศึกษานักวิชาการ ศิลปิน ฯลฯ แม้ว่าพันธมิตรเหล่านี้อาจมีทัศนคติที่แตกต่างกัน ในการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมาชิกคนจน ดังเช่น บางกลุ่มเข้าร่วมเพราะต้องการให้รัฐแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นปัญหาร่วมของคนในสังคม บางคนอาจต้องการให้รัฐคำนึงถึงความเท่าเทียม ในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างคนยากจนกับคนรวย อย่างไรก็ตาม พันธมิตรของสมาชิกคนจนก็มีจุดร่วมอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ ทุกกลุ่มต่างเห็นว่า การบรรลุเป้าหมายจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นอยู่ ให้มีความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น¹²

2.3.2) การระดมทรัพยากรของสมาชิกคนจน

เนื่องจากสมาชิกคนจน เป็นขบวนการชาวบ้านยากจนที่อาศัยการชุมนุม และการเดินขบวนประท้วงเป็นยุทธวิธีหลักในการต่อสู้ เรียกร้อง ให้รัฐรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดจากโครงการและนโยบายการพัฒนาในด้านต่างๆของรัฐ ดังนั้น สิ่งที่น่าสนใจศึกษาสมาชิกคนจน จำเป็นต้องสนใจมากที่สุด นอกเหนือจากโครงสร้างเชิงองค์กรของขบวนการ ก็คือ ทรัพยากรของสมาชิกคนจน ทั้งในแง่ของผู้เข้าร่วมขบวนการ และในแง่ของค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมของสมาชิกคนจน ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

ผู้เข้าร่วมขบวนการ

สมาชิกคนจนเป็นขบวนการคนจน ที่มีผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในเครือข่ายจำนวนมาก ซึ่งลักษณะการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมาชิกคนจน ของสมาชิกแต่ละกลุ่มมีอยู่หลายลักษณะ ดังเช่น บางกลุ่มเข้าร่วมกับสมาชิกคนจน เพราะนโยบายและแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้เดิมของ

¹² ดูใน ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมาชิกคนจน*, หน้า 107-109,182. และ Bantorn Ondam and Boonthan T. Verawongse, "Assembly of the Poor: The other grassroots movement experiences from Thailand," *Thai Development Newsletter* 37 (July-December 1999): 49-50.

กลุ่มมีข้อจำกัด ไม่สามารถนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางนโยบายของรัฐได้ บางกลุ่มเข้าร่วมกับสมาชิกคนจน เพราะต้องการขยายเครือข่ายการเคลื่อนไหวของตนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อสู้ของกลุ่ม บางกลุ่มเข้าร่วมเพราะเห็นว่าปัญหาที่กลุ่มของตน เคลื่อนไหวเรียกร้องอยู่ เป็นปัญหาหลักขณะเดียวกับของสมาชิกคนจน นอกจากนี้ บางกลุ่มก็เข้าร่วมเพราะเห็นความสำเร็จที่สมาชิกคนจนได้รับ จึงต้องการเข้าร่วมกับสมาชิกคนจน เพื่อให้กลุ่มของตนได้รับการแก้ไขด้วย

การประชุมประท้วงครั้งสำคัญของสมาชิกคนจน ดังเช่น การชุมนุมใหญ่ครั้งที่ 2 ของสมาชิกคนจน หน้าทำเนียบรัฐบาล นับตั้งแต่ปลายเดือนมกราคม พ.ศ. 2540 เป็นต้นไป เป็นระยะเวลาจนถึง 99 วัน จำเป็นต้องมีการจัดการภายในสมาชิกคนจนอย่างมีระบบ โดยเฉพาะเรื่องจำนวนผู้เข้าร่วมประท้วง เพื่อแสดงให้เห็นสาธารณชนเห็นว่าปัญหาที่สมาชิกคนจนเรียกร้องนั้น เป็นปัญหาสำคัญ และมีผู้เดือดร้อนจำนวนมาก

ผู้เข้าร่วมการประท้วงในช่วงดังกล่าว เป็นตัวแทนที่กลุ่มปัญหาแต่ละกลุ่ม ภายในสมาชิกคนจนส่งเข้ามาร่วมชุมนุมประท้วง ซึ่งจำนวนผู้เข้าร่วมจากแต่ละกลุ่มปัญหา จะมีจำนวนมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับขอบเขตประเด็นปัญหา ถ้าปัญหาใดมีผู้ได้รับความเดือดร้อนจำนวนมาก จำนวนตัวแทนของกลุ่มปัญหาที่เข้าร่วม ก็จะมีมากตามไปด้วย ดังเช่น กลุ่มปัญหาที่เกิดจากผลกระทบของการสร้างเขื่อน ที่สร้างเสร็จแล้ว มีตัวแทนเข้าร่วมชุมนุม ครอบครัวละ 1 คน กลุ่มปัญหาป่าไม้-ที่ดิน มีผู้เข้าร่วม 30-40 คน ต่อกรณีปัญหา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเข้าร่วมชุมนุมของสมาชิกคนจน มีระยะเวลายาวนานหลายเดือน ดังนั้น สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการจัดการชุมนุม ก็คือ ระยะเวลาการเข้าร่วมชุมนุม กล่าวคือ ผู้เข้าร่วมชุมนุมจะต้องมีการผลัดเปลี่ยน หมุนเวียนกันเข้าร่วมชุมนุม ครั้งละประมาณ 2-3 สัปดาห์ เพื่อไม่ให้กระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมาชิกคนจน และ การชุมนุมจะต้องเริ่มภายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว และเสร็จสิ้นก่อนฤดูกาลเพาะปลูกใหม่ของเกษตรกรด้วย¹³

ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม

การจัดกิจกรรมชุมนุมประท้วงแต่ละครั้ง ของสมาชิกคนจนจำเป็นต้องมีการเตรียมตัวอย่างดี เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย ทั้งในส่วนของการเดินทาง และค่าอาหารที่จำเป็นต้องใช้ในช่วงการชุมนุม ดังเห็นได้จากการตั้งกองทุนหมู่บ้านเพื่อดำเนินกิจกรรม ของกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ โดยเก็บเงินจากผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหว ในอัตราต่างๆแตกต่างกันไป ในแต่ละหมู่บ้าน ดังเช่น คริวเรือนละ 5-10 บาท/เดือน เป็นต้น นอกจากการเรียกรายเงินจากชาวบ้านแล้ว ยังมีการเรียกรายวัดญาติ ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ดังเช่น ข้าวสาร ฟักทอง ฟักเขียว จากชาวบ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสมาชิกคนจนอีกด้วย

¹³ ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, *การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมาชิกคนจน*, หน้า 158-161.

ในช่วงการชุมนุมประท้วง สมัชชาคนจน ก็สามารถหารายได้ เพื่อใช้ในการประท้วงได้จากกิจกรรมต่างๆของสมัชชาคนจน ดังเช่น การเป็นกรรมกรรับจ้างตามสถานประกอบการต่างๆ การตั้งกองทุนร้านค้า เพื่อแบ่งรายได้จากผู้เข้าร่วมขบวนการที่เปิดกิจการร้านภายในสถานที่ชุมนุมประท้วง การรณรงค์และรับบริจาคเงินจากบุคคลต่างๆตามที่สาธารณะ การขอความช่วยเหลือจากหน่วยราชการ ให้จัดเตรียมเครื่องอำนวยความสะดวก ดังเช่น เต็นท์ แท็งก์น้ำ รถพยาบาล ฯลฯ¹⁴

2.4 เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย

ในส่วนต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึง ปัจจัยภายในองค์กรของเครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ ที่เปรียบเสมือนเครื่องจักรกล ที่ขับเคลื่อนองค์กรไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งปัจจัยดังกล่าว ได้แก่ โครงสร้างเชิงองค์กร และการระดมทรัพยากร ของเครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ ตามลำดับดังต่อไปนี้

2.4.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย

แม้ว่าเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย (คนท.) จะเป็นกลุ่มเกษตรกร ที่เพิ่งเกิดขึ้นได้ไม่นานนัก (นับจากการแยกตัวออกมาจาก สกย.อ. ในปี พ.ศ. 2545) แต่ก็ เป็น เครือข่ายที่มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ดังเห็นได้จาก จำนวนสมาชิกทั่วประเทศ ที่จดทะเบียน กับ คนท. ประมาณ 2 แสนคน ในปี พ.ศ. 2546¹⁵ เพิ่มขึ้นเป็น ประมาณ 780,000 คน ในปี พ.ศ. 2548¹⁶ นอกจากนี้ คนท. ยังมีลักษณะเด่น อีกประการหนึ่ง คือ การไม่มีโครงสร้างเชิงองค์กร ที่มีลักษณะตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม ได้ตลอดเวลา เพื่อเป็นองค์กรชาวนาที่เข้มแข็ง และเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของชาวนาอย่างแท้จริง

เครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ ใช้ระบบผู้นำรวมหมู่ (collective leaders) แต่ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ขององค์กร เป็นลายลักษณ์อักษร กล่าวคือ คนท. จะยึดถือมติที่ประชุมใหญ่ ซึ่งเกิดจากการประชุมของแกนนำสมาชิกระดับต่างๆ ร่วมกับ ตัวแทนสมาชิกในแต่ละจังหวัด การจัดระเบียบดังกล่าว ถือเป็นยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานของ คนท. เพื่อมิให้เกิดปัญหาการผูกขาด รวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำองค์กร เหมือนกับที่เคยเกิดขึ้นกับขบวนการชาวนาต่างๆ ในอดีต ซึ่งนำมาสู่ปัญหาต่างๆ ดังเช่น การลอบสังหารผู้นำ การใช้กำลังมวลชนเพื่อผลประโยชน์ของผู้นำ ฯลฯ

¹⁴ เฝิงอั้ง, หน้า 162-169. และ Bantorn Ondam and Boonthan T. Verawongse, "Assembly of the Poor: The other grassroots movement experiences from Thailand," *Thai Development Newsletter* 37: 48.

¹⁵ อังจาก ประภาส ปิ่นตบแต่ง, "ขบวนการประชาชนในชนบท ช่วงตั้งแต่ ทศวรรษ 2530: ผลสำเร็จล้มเหลว และผลกระทบ" ใน นวลน้อย ตริรัตน์, *ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 44.

¹⁶ พุฒ พงศ์พิพร, "ผลกระทบนโยบายประชานิยมภายใต้รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่มีต่อเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 55.

แกนนำเครือข่ายหนีสินชวานาฯ ประกอบไปด้วยแกนนำกลุ่มเพื่อนชวานา และแกนนำคนอื่น ๆ ที่ถูกนำเข้ามาภายหลัง ได้แก่ “...คุณกิจ ผ่องภักต์ คุณประจวบ จารายฤทธิ์ คุณนิพนธ์ คำแถม คุณสำราญ ไมตรีจิต นี่เป็นภาคเกษตรกร แล้วก็ไปดึงเอาพี่น้องที่ตายไปแล้วคนหนึ่ง ที่ราชบุรีคือ คุณสุธา (เสียชีวิตแล้ว) แล้วก็ไปดึงเอา(แกนนำ)จังหวัดประจวบคีรีขันธ์เข้ามา ที่เฉลิม บัวล้อม(เปลี่ยนชื่อแล้วในปัจจุบัน) สุดท้ายก็ไปดึงคนที่ชยันนาทเข้ามา อาจารย์ปรียุทธ บุญญกิตติ (เคยร่วมกันสมัย สกย.) อาจารย์ชรินทร์ ดวงดารา พี่นัท (ผู้ให้ข้อมูลจำนามสกุลไม่ได้)...” และได้จัดแบ่งตำแหน่งหน้าที่ภายในเครือข่ายฯ ดังต่อไปนี้

1) ที่ปรึกษาเครือข่ายฯ 4 คน ได้แก่ คุณวิไล เตชะไพบุลย์ คุณประยุทธ์ วีระกิตติ คุณชรินทร์ ดวงดารา* และคุณเอนก (ไม่ทราบนามสกุล)

2) แกนนำขับเคลื่อนเครือข่าย 6 คน ได้แก่ คุณกิจ ผ่องภักต์ คุณปริษา แก้วน้ำ คุณกุหลาบ (ไม่ทราบนามสกุล) คุณชิดชัย (ไม่ทราบนามสกุล) คุณนิพนธ์ คำแถมและคุณกิมอ้ง พงษ์นารายณ์

3) แกนนำประสานงาน ระดับจังหวัด (ประมาณ 300 คน)

4) แกนนำระดับย่อยในแต่ละจังหวัด ได้แก่ แกนนำระดับอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน แยกย่อยลงไปจนถึง แกนนำกลุ่มชาวบ้าน

แกนนำของ คนท. แต่ละประเภท จะมีหน้าที่นำมติจากที่ประชุมใหญ่ ไปปฏิบัติ ซึ่งที่ประชุมใหญ่ ประกอบไปด้วยแกนนำตัวแทนแต่ละจังหวัด รวมทั้งแกนนำฝ่ายต่างๆ ทุกฝ่าย ต้องมาประชุมร่วมกัน รวมประมาณ 1,540 คน เพื่อลงมติกำหนดยุทธศาสตร์การดำเนินงาน ของเครือข่ายฯ การจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหวในระดับประเทศ รวมทั้งออกแถลงการณ์ ของเครือข่ายฯ ซึ่งปกติ จะมีการประชุมใหญ่ ปีละ 4 ครั้ง แต่ถ้ามีเหตุการณ์ฉุกเฉิน ก็สามารถเรียกแกนนำต่างๆ จัดประชุมได้ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการดำเนินงานของ คนท. จะอยู่ภายใต้มติที่ประชุมใหญ่ แต่ผู้ที่ถือว่า มีบทบาทสำคัญในการกำหนดยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวโดยรวมของ คนท. ทั้งในเวลาปกติ และฉุกเฉิน ก็คือ ที่ปรึกษาเครือข่าย (แกนนำทางความคิด) และแกนนำเครือข่ายผู้ร่วมก่อตั้ง คนท.

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการจัดงานร้อยเที่ยวเกี่ยวรวงฯ ที่จังหวัดเพชรบุรี ในปี พ.ศ. 2548 เครือข่ายหนีสินฯ ก็เกิดความแตกแยก ด้วยเรื่องการขอผูกขาดอำนาจการตัดสินใจ และเรื่องผลประโยชน์ของแกนนำเครือข่ายฯ กล่าวคือ นายชรินทร์ ดวงดารา ต้องการให้ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น มาร่วมงาน ทั้งๆที่ แกนนำเครือข่ายคนอื่น ๆ (ดังเช่น คุณวิไล เตชะไพบุลย์ คุณประยุทธ์ วีระกิตติ คุณกิมอ้ง พงษ์นารายณ์ คุณกิจ ผ่องภักต์ ฯลฯ) ไม่เห็นด้วย ดังเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า “...เครือข่ายหนีสินฯ...แตกกันตอนปี (25)48 เพราะว่าบางกลุ่มเริ่มเห็น

* นักพัฒนาเอกชน (NGO) ซึ่งเคยทำงานเรื่องสลัม มาก่อน

ผลประโยชน์เอาพี่น้องมวลชนไปหาผลประโยชน์ แต่ส่วนพวกเรากลับว่าเราไม่เห็นด้วยเอาพี่น้องมาหาผลประโยชน์ส่วนตัว...” ซึ่งความแตกแยกดังกล่าว เกิดจากการแทรกแซงทางการเมือง ของนักการเมือง คือ “...นายสมศักดิ์ เทพสุทิน เป็นคนผ่านเงินมาให้ สมัยอยู่ที่ไทยรักไทย...”

นับจากนั้นเป็นต้นมา แกนนำเครือข่ายฯ ดังกล่าวข้างต้น ที่ขัดแย้งทางความคิดกับคุณชรินทร์ ดวงดารา จึงได้ออกจากเครือข่ายหนี้สินฯ ทำให้อำนาจการตัดสินใจที่แท้จริง ถูกผูกขาดโดยที่ปรึกษาเครือข่ายฯ ซึ่งเหลืออยู่เพียงคนเดียว*

2.4.2) การระดมทรัพยากรของเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย

การดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวของ คนท. จะมีประสิทธิภาพมากเพียงใด นั้นขึ้นอยู่กับ การระดมมวลชนเข้าร่วมเคลื่อนไหวว่าจะมีสมาชิกเกษตรกรเข้าร่วมมากเพียงใด เพราะเครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ เน้นการเคลื่อนไหวด้วยวิธีการเดินประท้วง กอดต้นไม้ตรงข้าม ด้วยจำนวนผู้ประท้วง ที่มีจำนวนมากในแต่ละครั้ง โดยอาศัย พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ฉบับ พ.ศ. 2542 และ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2544 เป็นเครื่องมือในการระดมผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหว ดังที่ ผู้เขียนจะกล่าวถึง ในลำดับต่อไป

การระดมมวลชน

การระดมมวลชนเข้าร่วมเคลื่อนไหว กับเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย อยู่ภายใต้ การใช้ประเด็นการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร เป็นผลประโยชน์ร่วมที่เกษตรกรทุกคนจะได้รับ จากการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ คนท. เพื่อกดดันให้รัฐปฏิบัติตาม พรบ. กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ที่กำหนดให้รัฐจัดตั้ง คณะกรรมการจัดการหนี้ของเกษตรกร ที่เกิดขึ้นจากโครงการส่งเสริมของรัฐ การกู้ยืมจากสถาบันการเงินต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) รวมทั้งสหกรณ์ต่างๆ โดยรัฐจะทำการชำระหนี้ ผ่อนผันหนี้ รวมทั้งปลดหนี้ของเกษตรกร ด้วยการจัดสรรงบประมาณอุดหนุน ในส่วนที่กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร จะต้องรับภาระค่าใช้จ่าย**

* ผู้ที่สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับความขัดแย้ง ที่นำมาสู่ความแตกแยกของเครือข่ายหนี้สินฯ ควรอ่านบทสนทนาระหว่าง แกนนำเครือข่ายหนี้สิน คือ คุณอนงค์ (สหายอาวุธ) กับนักพัฒนาเอกชน ที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค คือ คุณสุวิทย์ วัฒน (สหายเชิด) คุรายได้จาก สหาย พจน์ สมานันท์ (ทองขาว) และสหายอาวุธ (เอนก), “บทสนทนาต่อองค์กรเกษตรกร: ว่าด้วยความทรงจำและการระลึกถึง” ใน คณะจัดทำหนังสืออนุสรณ์แห่งชีวิต สุวิทย์ วัฒน วันที่ 20 ธันวาคม 2495 – วันที่ 11 มีนาคม 2550, *สุวิทย์ วัฒน: นักรบประชาชนเคียงข้างคนจน*, (กรุงเทพฯ: กลุ่มเพื่อนประชาชนและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย, 2550), หน้า 311-315. (หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ นายสุวิทย์ วัฒน วันที่ 9 มิถุนายน 2550 ณ วัดสามัคคีบรรพต จ.ชลบุรี, ไม่มีจำหน่าย).

** คุรายละเอียดได้จาก พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. ๒๕๔๔ หมวดที่ ๕/๑ การแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกร

วิธีการระดมมวลชนของ คนท. ใช้รูปแบบการระดมหลากหลายรูปแบบ แต่ส่วนใหญ่ จะเป็นการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว โดยเริ่มจากแกนนำผู้ก่อตั้งองค์กร อธิบายรายละเอียด ของ พ.ร.บ. กองทุนฟื้นฟูฯ ให้แกนนำระดับจังหวัดแต่ละจังหวัด เข้าใจถึงผลประโยชน์ ที่จะได้รับจาก พ.ร.บ. ฉบับนี้ ต่อจากนั้น แกนนำในแต่ละจังหวัด ก็จะนำเรื่องดังกล่าว ไปอธิบายให้กับแกนนำในระดับถัดไป ตัวอย่างเช่น “...มีแกนนำทุกหมู่บ้าน คนหนึ่งก็ดูแล 10 คนหรือไม่เกิน 20 คน เช่น ชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ท่ายาง ฉะนั้นใน 20 คน เขาก็ต้องมีคนมาเป็นคณะกรรมการอยู่ 1 คน พอคณะกรรมการในตำบลท่ายางมี 5 หมู่บ้าน หรือ 10 หมู่บ้าน เอาแกนนำมา 10 คน ก็จะคัดเลือกเหลือ 5 คน เพื่อขยายงานต่อไป ใช้หลักการ 1 ต่อ 5 ขยายมวลชนเพื่อดูแลสมาชิก เวลาจะระดมเพิ่มก็โทรฯ ไปที่แกนนำ แกนนำก็ต่อจาก 1 คน ไปอีก 5 คน และอีก 5 คน ก็ต่อไป 5 ,5,5,5,5 มันจะเหมือน แชร่ลูกโซ่ ขยายไปในพื้นที่...” นำไปอธิบายต่อกันไปเป็นทอดๆ เพื่อทำการขยายฐานมวลชน ที่จะเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ คนท. ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งวิธีระดมมวลชนโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว ดังกล่าว อาจอยู่ในรูปของการพูดกันแบบปากต่อปาก การเปิดเวทีปราศรัย รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือเกษตรกร ที่ถูกศาลบังคับคดี นำทรัพย์สินของเกษตรกร ไปขายทอดตลาด ด้วยการนำ ข้อตกลงระงับการฟ้อง ที่ได้จากการเคลื่อนไหวของ คนท. ในการกดดันเจ้าหน้าที่ ดังเช่น ธนาคารพาณิชย์ ฯลฯ เพื่อให้ศาลพิจารณาระงับการขายทอดตลาดทรัพย์สิน เป็นต้น

เราจะเห็นได้ว่า การระดมมวลชน ตามวิธีของ เครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ นั้น จำเป็นต้องอาศัย ความสัมพันธ์ใกล้ชิด ระหว่างแกนนำกับชาวบ้านเกษตรกร ในแต่ละพื้นที่สูงมาก ผู้ที่เป็นแกนนำ จึงต้องเป็นผู้ที่มีบารมี เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน และสามารถพูดให้ชาวบ้าน มีความคิดเห็นคล้อยตามได้

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเครือข่ายหนี้สินชาวนาฯมีกำลังมวลชนค่อนข้างมาก และสมาชิกส่วนใหญ่ค่อนข้างมีฐานะ เมื่อเปรียบเทียบกับขบวนการคนจนอื่นๆ ดังนั้น คนท. จึงไม่ต้องการพันธมิตรภายนอก และนักพัฒนาเอกชน เข้าร่วมเคลื่อนไหว เหมือนดังเช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ฯลฯ นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่ คนท. มุ่งเน้นไปที่การแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรเป็นหลัก เพียงอย่างเดียว จึงทำให้การเคลื่อนไหวเรียกร้องของ คนท. มีลักษณะเป็น กลุ่มผลประโยชน์ (interest groups) มากกว่าการเป็นขบวนการทางสังคม (social movements) ดังเช่น สมัชชาคนจน และเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คคน.) ที่มีประเด็นการเรียกร้องที่หลากหลาย ไม่เฉพาะเจาะจงแต่ปัญหาเรื่องผลประโยชน์เฉพาะหน้า ของกลุ่มตนเองโดยตรง

ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม

นอกจากประเด็น เรื่องฐานมวลชนของ คนท. แล้ว ทรัพยากรอีกอย่างที่สำคัญของ คนท. ที่ใช้ในการเคลื่อนไหวก็คือ ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน จัดกิจกรรมการประท้วง เนื่องจากการเคลื่อนไหวของ คนท. ต้องใช้การชุมนุมประท้วง ซึ่งส่วนใหญ่เกษตรกร จะต้องเดินทางเข้ามาใน

กรุงเทพฯ เพื่อกดดันรัฐและเจ้าหน้าที่ ด้วยการปิดล้อมสถานที่สำคัญต่างๆ ดังเช่น ทำเนียบรัฐบาล กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานใหญ่ของธนาคารต่างๆ เป็นต้น

ดังนั้น ค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมจึงสูงมาก แต่ก็มีได้เป็นปัญหา สำหรับคนท. เนื่องจากผู้ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ คนท. ส่วนใหญ่เป็นชานานภาคกลาง จึงไม่มีปัญหาเรื่องการเดินทางเท่ากับเกษตรกรภาคอื่นๆ อีกทั้ง ค่าเดินทางของสมาชิก ก็ไม่อยู่ในความรับผิดชอบของคนท. เพราะผู้ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวจะต้องรับผิดชอบค่าเดินทางของแต่ละคนเอง คนท. จึงไม่จำเป็นต้องรับเงินช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก ดังเห็นได้จากคำพูดที่ว่า “...ค่าใช้จ่ายนี้ทุกคนใช้จ่ายของตัวเอง เพราะทุกคนมีหนี้สินเป็นของตัวเอง เช่น ค่ารถ ค่าจะมาประชุมเนี่ยทุกคนต้องใช้จ่ายเอง แต่ในกลุ่มจะมีเงินลงขันการต่อสู้...(จากค่า) สมักรเข้ากลุ่มคนละ 50 บาท เพื่อเป็นกองทุนที่จะเอาไว้จับเคลื่อนไหวในการที่จะต่อสู้...”

ส่วนปัญหาเรื่องค่าอาหารนั้น ส่วนใหญ่จะไม่ใช่ปัญหาต่อเกษตรกร ผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหว เพราะการประชุมประท้วงแต่ละครั้ง ส่วนใหญ่ มีระยะเวลาไม่นานนัก (เพียง 1-2 วัน/ครั้ง) แต่ถ้ามีระยะเวลานานหลายวัน เช่น การประท้วงกดดัน ให้ถอดถอน นายพินิจ จารุสมบัติ ออกจากตำแหน่ง ประธานคณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ ด้วยสาเหตุที่นายพินิจ มีความคิดที่จะยุบกองทุนฟื้นฟูฯ ในช่วงวันที่ 27 มิถุนายน ถึง 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ทาง คนท. ก็แก้ปัญหาเรื่องค่าอาหาร ด้วยการให้แกนนำประสานงานทั่วประเทศ หาเสบียงอาหารโดยการรับบริจาค จากสมาชิกในเครือข่ายด้วยตนเอง รวมทั้งเปิดรับบริจาค จากบุคคลภายนอกที่เห็นอกเห็นใจ คนท. และนำเสบียงอาหารที่ได้รับมาให้กับ สมาชิก คนท. ที่เข้าร่วมชุมนุม¹⁷

2.5 ขบวนการแรงงาน

การศึกษาขบวนการแรงงานในที่นี้ ผู้เขียนจะศึกษาเฉพาะกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี และคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย โดยแบ่งการนำเสนอ ออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรก โครงสร้างเชิงองค์กรของขบวนการแรงงาน และส่วนที่สอง การระดมทรัพยากรของขบวนการแรงงาน

2.5.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของขบวนการแรงงาน

องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานนั้น สามารถแบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ องค์กรการเคลื่อนไหวแบบเป็นทางการ และองค์กรการเคลื่อนไหวแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง องค์กรการเคลื่อนไหวทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว อย่างคร่าวๆ แต่สำหรับการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้เขียนจะเน้นไปที่องค์กรการเคลื่อนไหวที่ไม่เป็นทางการเป็นหลัก

¹⁷ ดูรายละเอียดใน พุฒ พงศ์พิพร, “ผลกระทบนโยบายประชานิยมภายใต้รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่มีต่อเครือข่ายหนี้สินชานานแห่งประเทศไทย,” หน้า 147-150.

องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานแบบเป็นทางการ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของแรงงานในหน่วยงานต่างๆ เป็นสหภาพแรงงานภายใต้กฎหมายแรงงานสัมพันธ์ และสหภาพแรงงานเหล่านี้ ก็รวมตัวกันเป็นองค์กรระดับชาติ ดังเช่น สภาแรงงาน สมาคมองค์กรลูกจ้าง ฯลฯ เพื่อเพิ่มอำนาจของแรงงาน ในการเคลื่อนไหวผลักดันนโยบาย ที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาของแรงงาน องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานในลักษณะนี้ เกิดขึ้นเพื่อรวมศูนย์อำนาจของขบวนการแรงงานที่มีความหลากหลาย ทั้งลักษณะงาน และตำแหน่งที่ตั้งของสถานประกอบการ เข้าสู่องค์กรที่เป็นทางการและมีเอกภาพ มีรูปแบบการบังคับบัญชาเป็นระดับชั้น ตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่วางไว้อย่างเป็นทางการ

อย่างไรก็ตาม ความเข้มแข็งขององค์กรเคลื่อนไหวของแรงงานระดับประเทศ ที่มีลักษณะทางการดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะทำให้ขบวนการแรงงาน มีอำนาจในการต่อรองกับรัฐและนายจ้างสูงขึ้น เพราะแรงงานถือเป็นปัจจัยสำคัญ ในการขับเคลื่อนธุรกิจต่างๆ ดังนั้น แรงงานตามสถานประกอบการต่างๆ จึงมักจะใช้การนัดหยุดงานเป็นเครื่องมือ ในการต่อรองผลประโยชน์กับฝ่ายรัฐและนายจ้าง* แต่อำนาจการต่อรองที่เพิ่มขึ้นดังกล่าว ก็ทำให้ความขัดแย้งของแรงงานกับฝ่ายรัฐและทุนเพิ่มสูงมากขึ้นด้วย จึงทำให้รัฐต้องหาทางจำกัด/ทำลายอำนาจของสหภาพแรงงาน ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อมิให้สหภาพแรงงาน ทำความเสียหายให้กับฝ่ายรัฐและทุน ซึ่งวิธีการจำกัด/ทำลายอำนาจของสหภาพแรงงาน ก็มีหลากหลาย ดังเช่น การลอบสังหารและการจับกุมตัวผู้นำสหภาพแรงงาน ที่ทำการประท้วง ซึ่งการกระทำดังกล่าว ถูกใช้มากในช่วงที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบเผด็จการทหารยุคต่างๆ นอกจากวิธีการรุนแรงดังกล่าวแล้ว วิธีการไล่ออกจากงาน ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่นายจ้างเลือกใช้¹⁸ แต่วิธีการดังกล่าว มักจะใช้ไม่ได้ผล ถ้าหากสหภาพแรงงานมีความเข้มแข็งมาก สหภาพแรงงานก็สามารถต่อรองกับนายจ้าง เพื่อปกป้องมิให้ผู้นำสหภาพถูกไล่ออกจากงาน ดังนั้น ฝ่ายรัฐและนายจ้างจึงต้องหาวิธีการอื่นๆ เพื่อควบคุมสหภาพแรงงานต่อไป ดังเห็นได้จาก การใช้ระบบคณะกรรมการไตรภาคี ในการเจรจาต่อรองระหว่างฝ่ายรัฐ นายทุนและ

* การนัดหยุดงานถือเป็นวิธีการต่อรองที่สหภาพแรงงานต่างๆ ใช้ได้อย่างได้ผลดี ในช่วงที่ประเทศมีระดับเศรษฐกิจที่ดี จำเป็นต้องเพิ่มกำลังแรงงานในสถานประกอบการต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานระดับต่ำ ดังเช่น แรงงานไร้ฝีมือ มีการศึกษาน้อย ฯลฯ แต่ถ้าหากอยู่ในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ ดังเช่น ช่วงฟองสบู่แตก หลังปีพ.ศ. 2540 เป็นต้นมา มีการปิดโรงงาน และการเลิกจ้างแรงงานจำนวนมาก ดังนั้น สภาพความไม่มั่นคงในการมีงานทำ จึงเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้สหภาพแรงงานต่างๆ ไม่สามารถระดมคนนัดหยุดงานได้ เหมือนกับที่เคยทำในอดีต

¹⁸ ดูตัวอย่างเหตุการณ์และวิธีการที่ฝ่ายรัฐและนายจ้างใช้โต้ตอบการประท้วงของสหภาพแรงงาน ได้ใน Somsak Samukkethum, “*The Institutionalization of Labour Conflict in Thailand: Strategies of Labour Control, 1958-1992*,” (Doctoral Dissertation, James Cook University, 2001), pp. 214-252.

ลูกจ้างแรงงาน* การแบ่งแยกสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจออกจากสหภาพแรงงานภาคเอกชน** และ การใช้วิธีจ้างงานชั่วคราวเพื่อให้ นายจ้างสามารถกำจัดแรงงานที่ต่อต้านนโยบายของนายจ้างได้ โดยมีต้องจ่ายค่าชดเชยจากการถูกปลดออกจางาน¹⁹ นอกจากการประสบปัญหาจากความพยายามในการจำกัด/ทำลายความเข้มแข็งของสหภาพแรงงาน ในการต่อรองผลประโยชน์ ดังกล่าวแล้ว องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานที่เป็นทางการ ยังเสี่ยงต่อการถูกทำลายและถูกทำให้แตกแยกจากการใช้สหภาพแรงงานเป็นฐานอำนาจทางการเมือง ในการต่อรองเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของผู้นำสหภาพแรงงาน ที่รับใช้ฝ่ายรัฐและนายทุน ดังเช่น ในสมัยพฤษภาทมิฬ ปีพ.ศ. 2535 ได้เกิดความแตกแยกภายในสหภาพแรงงาน เพราะสหภาพแรงงานส่วนหนึ่งสนับสนุนคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ที่ยึดอำนาจจากรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ และอีกส่วนหนึ่งสนับสนุนองค์กรพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตย ที่มีนิตินักศึกษา และชนชั้นกลางเป็นกำลังสำคัญ²⁰

ด้วยสภาพปัญหาที่เกิดจากการใช้องค์กรการเคลื่อนไหวแบบเป็นทางการ ดังกล่าว ทำให้สหภาพแรงงานบางส่วนเริ่มหาทางออก ด้วยการรวมกลุ่มสหภาพแรงงานในบริเวณใกล้เคียงอย่างไม่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ ซึ่งเป็นการรวมตัวจัดตั้งองค์กรในแนวราบ***ในรูป

* ถึงแม้ว่าการใช้ระบบไตรภาคี ที่เริ่มขึ้นสมัย พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี จะถูกมองว่าเป็นวิธีการที่ทำให้ทุกฝ่าย สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และร่วมกันต่อรองผลประโยชน์ของทุกฝ่ายได้อย่างเท่าเทียม แต่แท้จริงแล้ว ถ้ามองจากสัดส่วนของคณะกรรมการไตรภาคีจะเห็นว่า ส่วนใหญ่จะประกอบด้วยเจ้าหน้าที่รัฐมากกว่าฝ่ายนายทุนและลูกจ้าง ดังนั้น รัฐจึงสามารถควบคุมการตัดสินใจของคณะกรรมการไตรภาคี ให้ดำเนินตามนโยบายเศรษฐกิจของรัฐได้ อีกทั้งยังได้รับความชอบธรรมจากสังคม ที่เห็นว่าฝ่ายลูกจ้างก็มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายเพราะมีสมาชิกอยู่ในคณะกรรมการไตรภาคีด้วย ดูรายละเอียดได้จาก *Ibid*, pp. 283-285.

** แม้ว่าสหภาพแรงงานภาคเอกชนจะอ่อนแอ แต่ก็สามารถต่อรองผลประโยชน์กับนายจ้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะได้รับการช่วยเหลือจากสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจที่มีความเข้มแข็ง แต่ภายหลังจากสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจถูกแบ่งแยกออกจากสหภาพแรงงานเอกชนแล้ว สหภาพแรงงานภาคเอกชนก็ประสบปัญหาในการต่อรองผลประโยชน์กับรัฐและนายจ้าง เพราะขาดองค์กรนำที่มีความสำคัญไป ดูใน *Ibid*, pp. 265-266.

¹⁹ *Ibid*, pp. 267-268.

²⁰ ดูรายละเอียดต่างๆ ได้ใน Napaporn Ativanichayapong, “*Trade Unions and The Workers’ Collective Action in Thailand: An Articulation of Social Movement Unionism and Economic Unionism, 1972-2002*,” (Doctoral Dissertation, Chulalongkorn University), pp. 174-183.

*** แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีผู้นำแรงงานบางส่วน จากกลุ่มสหพันธ์แรงงาน เสนอให้ปรับโครงสร้างขบวนการแรงงานใหม่เพื่อให้มีเอกภาพในการบังคับบัญชา โดยการรวมสภาองค์กรลูกจ้างทั้ง 8 แห่งเข้าด้วยกันเพื่อให้มีสภาเดียว ให้สหภาพแรงงานทั้งหมดเป็นสมาชิกของสหพันธ์แรงงาน และสหพันธ์แรงงานเป็นสมาชิกของสภาแรงงาน ดูใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, “อุดมการณ์ของขบวนการสหภาพแรงงาน,” *เอกสาร*

ของ“กลุ่มย่านอุตสาหกรรม” โดยเน้นการประสานงานข้ามพื้นที่และข้ามอุตสาหกรรม ในการรวมกลุ่ม มีการทำงานใกล้ชิดกับองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เช่น สมาคมสิทธิเสรีภาพ (สสส.) และมูลนิธิเพื่อนหญิง มูลนิธิอารมณัฟงศ์พงษ์ ๗๗ เพื่อผลักดันสิทธิแรงงาน ความยุติธรรมในสังคม ความเท่าเทียมทางเพศ และการสร้างความสามัคคีของขบวนการแรงงาน ในระดับสากล²¹ องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงาน ลักษณะดังกล่าว ที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวผลักดันนโยบายด้านแรงงาน หลังจากช่วง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ที่ผู้เขียนจะหยิบยกขึ้นมา กล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี และเครือข่ายสมานฉันท์แรงงานไทย โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี²²

การก่อตั้งกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี (women workers' unity group) เกิดขึ้นเพื่อเป็นองค์กรเฉพาะของแรงงานสตรี ซึ่งมีโครงสร้างการบริหารในลักษณะที่เป็นทางการ คือ มีประธานกลุ่ม* เลขานุการ ส่วนงานภายในกลุ่ม ได้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายประชาสัมพันธ์และกิจกรรม และฝ่ายเหรียญก โดยมิผู้นำสหภาพแรงงานทั้งเอกชนและรัฐวิสาหกิจ นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชนสายแรงงาน รวมทั้งพันธมิตรอื่น เป็นที่ปรึกษาของกลุ่ม

กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีมีวัตถุประสงค์กว้างๆ เพื่อรักษาผลประโยชน์และเรียกร้องสิทธิของแรงงานสตรี รวมทั้งแก้ไขปัญหาอื่นๆของแรงงานสตรี ทั้งภายในและภายนอกสหภาพแรงงาน ด้วยการเผยแพร่ข่าวสารข้อมูล ส่งเสริมบทบาทและการมีส่วนร่วมของแรงงานหญิง รวมทั้งประสานความร่วมมือกับองค์กรอื่นๆ

บทบาทการเคลื่อนไหวของกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี ในระยะแรกยังไม่ได้รับความยอมรับจากองค์กรแรงงานส่วนใหญ่ ทั้งสหพันธ์แรงงาน และสภาองค์กรลูกจ้าง เนื่องจากเป็นกลุ่มขนาดเล็ก และยังไม่มียุทธศาสตร์ชัดเจน แต่กลุ่มๆก็ได้ได้รับความยอมรับมากขึ้น ภายหลังจากเข้ามีส่วนร่วมสำคัญ ในการผลักดันกฎหมายและนโยบายทางด้านสิทธิแรงงานที่มีความสำคัญ ทั้งที่

ประกอบกรสัมมนา เรื่อง “จิตสำนึก และขบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย”, ณ ห้อง จุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 พฤศจิกายน 2538, หน้า 11.

²¹ ดูใน Andrew Brown, “Labour and Modes of Participation in Thailand,” *Democratization* 14,5 (December 2007): 821.

²² สรุปจาก บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ, *การต่อสู้ของขบวนการสตรีไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอารมณัฟงศ์พงษ์ กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีและมูลนิธิปริศนิก เอแบร์ท, 2542), หน้า 60-68.

* ประธานกลุ่มๆ มีวาระการดำรงตำแหน่ง 4 ปี โดยมี อรุณี ศรีโต เป็นประธานกลุ่มๆคนแรก

ประสบความสำเร็จและไม่สำเร็จ²³ ดังเช่น การแก้ไขสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม การผลักดันพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ การประกันสังคมและการประกันการว่างงาน

นอกจากการจัดตั้งกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี จะเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างองค์กรนำในการเคลื่อนไหว ของขบวนการแรงงานแล้ว ยังมีคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย เป็นองค์กรแรงงานเกิดใหม่ องค์กรหนึ่ง ที่พยายามขยายประเด็นการเรียกร้อง ใ้กว้างไกลไปกว่าผลประโยชน์ส่วนบุคคล ด้วยการร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการทางสังคมอื่นๆ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งทำให้ขบวนการแรงงานที่เกิดขึ้นใหม่นี้ มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับการเป็นสหภาพแรงงานเพื่อสังคม (social movement unionism)* ซึ่งจะทำให้ขบวนการแรงงาน สามารถสร้างพันธมิตรที่กว้างขวาง และยังสามารถสนับสนุนจากสังคมเพิ่มสูงขึ้นอีกด้วย

คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย²⁴

คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ถูกจัดตั้งขึ้นปลายปี พ.ศ. 2544 เพื่อเป็นองค์กรประสานงานระหว่างองค์กรแรงงานต่างๆ โดยมีสมาชิกประกอบด้วย องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรแรงงานจำนวนมาก ดังเช่น สภาองค์กรลูกจ้างสภาแรงงานแห่งประเทศไทย สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ กลุ่มสหภาพแรงงานย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ศูนย์บริการข้อมูลและฝึกอบรมแรงงาน กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี มูลนิธิอารมณั้พงศ์พจน์ สภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานและสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย ฯลฯ โดยมีจุดประสงค์การก่อตั้งเพื่อสร้าง “ความเป็นเอกภาพบนความแตกต่าง” ของขบวนการแรงงาน

คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย เป็นองค์กรประสานงานด้านแรงงาน ที่มีการกำหนดแผนการดำเนินงานออกเป็นกลุ่มงานต่างๆ ดังเช่น กลุ่มงานประเด็นปัญหาหลัก กลุ่มงานการคุ้มครองแรงงาน กลุ่มงานคุณภาพชีวิตคนงาน กลุ่มงานการเมือง ฯลฯ ซึ่งแต่ละกลุ่มงานจะ

²³ ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติม จาก วรวิทย์ เจริญเลิศ, “คนงานหญิง สหภาพแรงงาน และเอ็นจีโอ กับกระบวนการปฏิรูประบบสุขภาพ ความปลอดภัย” ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต วิถีผู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีสวี, 2545), หน้า 130-181. และ กองบรรณาธิการ, *ฟ้าเดียวกัน* 1, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 26-29.

* ลักษณะของสหภาพแรงงานเพื่อสังคมของไทย เคยเกิดขึ้นในสมัยที่สหภาพแรงงานร่วมเคลื่อนไหวกับสหพันธ์นิสิตนักศึกษาฯ และสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ฯ ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ดูใน Napaporn Ativanichayapong, “*Trade Unions and The Workers’ Collective Action in Thailand: An Articulation of Social Movement Unionism and Economic Unionism, 1972-2002*”, (Doctoral Dissertation, Chulalongkorn University).

²⁴ ควรดู กองบรรณาธิการ, *ฟ้าเดียวกัน* 1,2 (เมษายน-มิถุนายน 2546): 15-17.

มีคณะทำงาน ติดตามการแก้ไขปัญหาแต่ละกรณี ที่มีการประชุมร่วมกันเพื่อติดตามความก้าวหน้าทุกเดือน

แม้ว่าในปัจจุบัน บทบาทการเคลื่อนไหวของคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ยังไม่โดดเด่นมากนัก เพราะในปัจจุบัน สหภาพแรงงาน โดยเฉพาะภาคเอกชน มีข้อจำกัดด้านการทำงาน การจ้างงาน จึงไม่สามารถระดมพล นัดหยุดงานเหมือนกับที่เคยทำในอดีต²⁵ อีกทั้งอายุขององค์กรที่ยังน้อย จึงทำให้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมไม่มากนัก บทบาทเท่าที่ปรากฏออกมา ส่วนใหญ่จะมีเพียงการเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล ที่เกิดขึ้นในวันสำคัญต่างๆ ดังเช่น วันกรรมกรสากล (1 พฤษภาคม ของทุกปี) วันสตรีสากล ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่ จะเกี่ยวข้องกับประเด็นด้านแรงงานเป็นหลัก ดังเช่น การแก้ไขกฎหมายแรงงาน* การยกเลิกการจ้างงานแบบเหมาค่าแรงเพื่อลดต้นทุนการผลิตของนายจ้าง** ฯลฯ แต่ด้วยสภาพขององค์กรที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ ที่เน้นการประสานงานกับองค์กรอื่นๆ ในการผลักดันข้อเรียกร้อง ทำให้ข้อเรียกร้องของคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย กว้างขวางมากยิ่งขึ้น แม้ว่าจะยังคงเกี่ยวข้องกับสิทธิสวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน เป็นส่วนใหญ่ก็ตาม ดังเช่น การรณรงค์ให้ตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัย การจัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็กในย่านอุตสาหกรรม การคุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามชาติ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การแก้ละเมิดสิทธิผู้ติดเชื้อเอดส์ในสถานประกอบการ การต่อต้านการทำข้อตกลงเขตการค้าเสรี (FTA) กับต่างประเทศ โดยไม่ฟังเสียงประชาชน เป็นต้น²⁶

นอกจากข้อเรียกร้องวันแรงงานสากลที่เกิดขึ้นทุกปี ดังกล่าวแล้ว ในช่วงการยกร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับปีพ.ศ. 2550 คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยและสมาพันธ์แรงงาน

²⁵ นภาพร อดิวนิชยพงศ์, “สหภาพแรงงานกับการเป็นขบวนการทางสังคม” ใน นวลน้อย ตริรัตน์ (บก.), *ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม*, หน้า 107.

* ตัวอย่างกฎหมายแรงงานล่าสุด ที่เครือข่ายสมานฉันท์แรงงานผลักดัน ให้รัฐบาลประกาศใช้ในปีพ.ศ. 2550 ได้แก่ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. ... (ฉบับผู้ใช้แรงงาน) พระราชบัญญัติส่งเสริมคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัย อาชีวอนามัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ พ.ศ. ... (ฉบับผู้ใช้แรงงาน) และการยกเลิกนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในทุกรูปแบบ และยกเลิกพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542 อ้างจาก คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยและสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์, *แถลงการณ์วันกรรมกรสากล 1 พฤษภาคม 2550*, 23 เมษายน 2550.

** ปัญหาการจ้างงานแบบเหมาค่าแรง กำลังกลายเป็นปัญหาใหญ่ ที่องค์กรด้านสิทธิแรงงานกำลังรณรงค์ให้มีการแก้ไข เพราะพวกเขาเห็นว่า การจ้างงานลักษณะนี้ ทำลายเจตนารมณ์ของการมีสภาพการจ้างงาน ภายในสถานประกอบการเดียวกันทำลายหลักการของค่าตอบแทนที่เท่าเทียม สำหรับงานที่มีคุณค่าเท่ากัน ทำลายความมั่นคงในการทำงานและสิทธิแรงงานต่างๆ คูใน ศูนย์รณรงค์เพื่อสิทธิแรงงาน, *เอกสารประกอบการรณรงค์เพื่อสิทธิแรงงาน*, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 5.

²⁶ ดูรายละเอียดทั้งหมดใน *เพ็ญอังก*, หน้า 15-41.

รัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ ก็ได้มีส่วนร่วมในการรณรงค์การยกย่องรัฐธรรมนูญ ด้วยการเป็นแกนนำในการรวบรวมความคิดเห็นของผู้ใช้แรงงาน ต่อการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยแบ่งออกเป็น 15 ข้อเสนอ²⁷ ตัวอย่างเช่น ให้ผู้ใช้แรงงานและประชาชนที่อาศัย หรือทำงานในพื้นที่นอกทะเบียนบ้านสามารถใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสมาชิกในเขตพื้นที่ซึ่งตนอาศัยอยู่ หรือทำงานอยู่ได้ เป็นต้น

2.5.2) การระดมทรัพยากรของขบวนการแรงงาน

การมีอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงาน หรือที่เรียกกันว่า “กรรมกร” มักได้รับการดูถูกเหยียดหยาม จากคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม เพราะภาพของกรรมกรที่ถูกถ่ายทอดออกมาสู่สังคม จะอยู่ในรูปของการเป็นคนชั้นล่าง ค่อยการศึกษา และมีฐานะยากจน ด้วยสถานภาพทางสังคมที่ต่ำต้อยดังกล่าว ประกอบกับลักษณะของอาชีพ ที่ใช้เพียงแรงกาย เสมือนเครื่องจักรที่มีลมหายใจ อยู่ในสถานที่สกปรก วนวาย เต็มไปด้วยอันตรายทั้งจากเครื่องจักร และสภาพแวดล้อมที่เลวร้าย ได้ทำให้พวกเขาถูกทำให้เป็นคนชายขอบ (marginalization) ที่ไม่ได้รับการเหลียวแลจากสังคม ดังนั้น การรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องสิทธิและสวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน จึงเป็นเพียงหนทางเดียว ที่จะช่วยให้พวกเขาหลุดพ้นจากความแปลกแยก (alienation) ที่สังคมยึดเหยียดให้²⁸

ความตระหนักถึงสิทธิและสวัสดิการ ที่ตนพึงมีพึงได้ ของผู้ใช้แรงงาน มีแหล่งที่มา ที่หลากหลาย อาทิเช่น ประสบการณ์โดยตรงของตนเอง การเข้าร่วมกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชน โครงการเผยแพร่ความรู้การพัฒนาระบบสวัสดิการของหน่วยงานต่างๆ ฯลฯ แต่วิธีการเรียนรู้ที่ถือว่าได้ผลมากที่สุด ก็คือ การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียกร้องสิทธิและสวัสดิการแรงงาน ขององค์กรจัดตั้งของคนงาน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังเช่น สหภาพแรงงานสภาเครือข่ายกลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานและสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย เป็นต้น²⁹

ขบวนการแรงงานเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่มีลักษณะการจัดตั้ง ซึ่งแตกต่างไปจากขบวนการคนจนอื่นๆ ที่ได้กล่าวถึงแล้วก่อนหน้านี้ เพราะขบวนการแรงงานมีสมาชิกหลักเป็นผู้ใช้แรงงาน ที่เป็นสมาชิกของสหภาพแรงงาน ในหน่วยงานต่างๆ ซึ่งต้องมีการจัด

²⁷ ดูรายละเอียดข้อเสนอของผู้ใช้แรงงาน ในการยกย่องรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2550 ได้ใน *คู่มือ ผู้ใช้แรงงานกับการมีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแรงงานไทย และมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2550), หน้า 11.

²⁸ คารุณ ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์, “คนงาน: อัตลักษณ์และวัฒนธรรม,” *ฟ้าเดียวกัน* 2, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2547): 66-69.

²⁹ คูอิน นภาพร อติวานิชยพงศ์, *แรงงานภาคอุตสาหกรรมกับการเรียนรู้และต่อสู้เพื่อสวัสดิการ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 19-31.

ทะเบียนสมาชิกอย่างเป็นทางการ ตามระเบียบกฎเกณฑ์ทางกฎหมายที่วางไว้ มีการเก็บค่าสมาชิก เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมของสหภาพแรงงาน นอกจากนี้ ขบวนการแรงงานยังมี ลักษณะแตกต่างไปจากขบวนการคนงานอื่นๆ ตรงที่ ขบวนการแรงงาน ดังเช่น สหภาพแรงงาน ต่างๆ มักมีการรวมตัวช่วยเหลือกันเองภายในกลุ่ม มากกว่าที่จะไปสร้างพันธมิตรกับเครือข่ายความร่วมมือของขบวนการคนงานๆ กลุ่มอื่นๆ ยกเว้นแต่เพียง กลุ่มปัญหาเล็กๆ (หมายถึง มีจำนวน ผู้เข้าร่วมไม่มากนัก) ในขบวนการแรงงาน ดังเช่น สภาเครือข่ายกลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานและ สิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ สมัชชาคนจน ช่วงมาปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล 99 วัน ในปี พ.ศ. 2540 เพื่อผลักดันร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัย และสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ³⁰

ในปี พ.ศ. 2549 พบว่า มีจำนวนองค์การแรงงาน (เฉพาะสถานประกอบการ เอกชน) ทั่วประเทศ แบ่งเป็น สหภาพแรงงาน 1,313 แห่ง (จำนวนสมาชิก 335,600 คน) สหพันธ์ แรงงาน 15 แห่ง และสภาองค์กรลูกจ้าง 11 แห่ง³¹

ดังนั้น ขบวนการแรงงานจึงมีจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรม และสามารถจัดเตรียม จำนวนเงินสำหรับใช้จ่าย ที่ค่อนข้างชัดเจน หากเปรียบเทียบกับขบวนการคนงานอื่นๆ ที่ต้องใช้ วิธีการระดมทรัพยากร ที่หลากหลาย ดังเช่น การจัดงานเลี้ยง การรณรงค์รับบริจาคเงิน การเปิด ปราศรัย ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม การระดมทรัพยากรของขบวนการแรงงาน ก็อาจประสบปัญหาจาก สภาพการทำงานที่มีกำหนดระยะเวลาตายตัว รูปแบบการจ้างงาน ที่หลากหลายของนายจ้าง เพื่อลด จำนวนผู้ใช้แรงงานประจำในโรงงาน ด้วยการจ้างงานแบบเหมาช่วง การจ้างงานแรงงานนอกระบบ ดังเช่น ผู้รับงานไปทำที่บ้าน เป็นต้น

2.6 เครือข่ายสลัม 4 ภาค

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึงประเด็น โครงสร้างเชิงองค์กร และการระดมทรัพยากรของ เครือข่ายสลัม 4 ภาค ตามลำดับ* ซึ่งประเด็นดังกล่าว จะแสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ ที่ขบวนการสลัม

³⁰ ดูเพิ่มเติมได้ใน *แรงงานปริทัศน์* 11, 11 (พฤศจิกายน 2540): 5-7.

³¹ ข้อมูลจาก สำนักแรงงานสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน (ณ ธันวาคม 2549) แหล่งที่มา: http://122.154.4.16/yr_statistics/laborstatistics49/table%206.1.pdf

* เรียบเรียงขึ้นจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก คุณอภิญญา จันทร์พา (นักพัฒนาเอกชน มูลนิธิพัฒนาที่อยู่ อาศัย และที่ปรึกษาเครือข่ายสลัมฯ) ในวันที่ 18 มกราคม 2551 ,คุณบุญเลิศ วิเศษปรีชา (อาจารย์คณะสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) วันที่ 24 มกราคม 2551 และแกนนำเครือข่ายสลัม 4 ภาค ประกอบด้วย คุณสุชิน เอี่ยมอินทร์ (ประธานเครือข่ายฯคนปัจจุบัน) ,คุณสังเวียน นุชเทียน (ที่ปรึกษาเครือข่ายฯ) วิไล (ไม่ทราบนามสกุล,เลขานุการและกรรมการเครือข่ายฯ) ,คุณประทีน เวศวะวากยานนท์ (ที่ปรึกษาเครือข่ายฯ) และคุณพงษ์อนันต์ ช่วงธรรม (ที่ปรึกษาเครือข่ายฯ) วันที่ 30 มกราคม 2551.

ได้รับจากการต่อสู้ร่วมกับขบวนการคนจนอื่นๆ ทั้งที่เกิดขึ้นก่อนหน้า และภายหลังการก่อตั้งเครือข่ายสลัม 4 ภาค และนำประสบการณ์ความรู้ดังกล่าว มาปรับใช้กับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้กับขบวนการ ต่อไป

2.6.1) โครงสร้างเชิงองค์กรของเครือข่ายสลัม 4 ภาค

เนื่องจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของเครือข่าย/ขบวนการสลัมที่มีความหลากหลาย ทั้งในแง่ของพื้นที่และในแง่ของประเด็นปัญหา ดังนั้น เครือข่ายสลัม 4 ภาค จึงมีองค์กรที่ทำงานทั้งในระดับชุมชน และในระดับประเทศ แต่ฐานกำลังสำคัญที่แท้จริงของเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะอยู่ที่องค์กรของขบวนการเคลื่อนไหวของแต่ละชุมชนเอง

เครือข่ายสลัม 4 ภาค ประกอบด้วย เครือข่ายย่อยๆ ในกรุงเทพฯ และในแต่ละภูมิภาค เครือข่ายในพื้นที่กรุงเทพฯ ประกอบด้วย เครือข่ายย่อย 7 เครือข่าย ตัวอย่างเช่น เครือข่ายที่ดินรฟ ไฟ เครือข่ายที่ดินริมคลอง เครือข่ายที่ดินเอกชน (ดังเช่น เครือข่ายย่านพระราม 3) ฯลฯ ส่วนเครือข่ายในระดับภาค ประกอบขึ้นจากเครือข่ายจังหวัด ในแต่ละภาค คือ ภาคอีสาน (ขอนแก่น อุรธานี และอุบลราชธานี) ภาคเหนือ (เชียงใหม่และนครสวรรค์) และภาคใต้ (สงขลา สุราษฎร์ธานี ภูเก็ต นครศรีธรรมราช และนราธิวาส)

การบริหารงานภายในเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะเกิดขึ้นจากฐานล่างขึ้นบน กล่าวคือ แต่ละชุมชนจะต้องส่งคนมาเป็นคนทำงานในเครือข่ายย่อย และแต่ละเครือข่ายย่อยจะส่งตัวแทนมาเป็นกรรมการบริหารของเครือข่ายสลัม 4 ภาค แห่งละ 1 คน ซึ่งตัวแทนจากแต่ละเครือข่ายย่อยดังกล่าว ก็จะรวมตัวกันเป็น “คณะกรรมการบริหาร” ซึ่งจะมีการเลือกตั้งตำแหน่งการบริหารต่างๆ ภายในเครือข่าย ได้แก่ ประธาน* รองประธาน เหนี่ยวัญญิก เพื่อมาทำงานขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ภายในเครือข่าย นอกจากนี้ ยังมีการจัดทีมทำงาน เพื่อปฏิบัติงานตามแผนการที่วางไว้ของคณะกรรมการบริหาร** และมติที่ประชุมสมัชชาใหญ่ประจำปี ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ซึ่งจัดให้มีปีละครั้ง ดังเช่น ทีมที่ดิน*** ทีมงานอบรมและงานพัฒนาผู้นำ ทีมงานพัฒนาคุณภาพชีวิต† ทีมงาน

* การดำรงตำแหน่งประธานเครือข่าย มีวาระ 1 ปี เป็นติดต่อกันได้ 2 สมัย ซึ่งมีหน้าที่เป็นเพียงแค่ตัวแทนเครือข่ายสลัม 4 ภาค ในการติดต่อประสานงานและการให้สัมภาษณ์ แต่มิได้เป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจชี้ขาดข้อขัดแย้งหรือประเด็นปัญหาต่างๆ เพราะการตัดสินใจไม่ได้อยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่อยู่ที่ความเห็นของเสียงส่วนใหญ่ของคณะกรรมการบริหาร

** คณะกรรมการบริหารจะมีการจัดประชุมตามปกติประมาณ 2-3 เดือน/ครั้ง แต่ถ้ามีปัญหาเร่งด่วน ก็อาจจัดประชุม 3-4 ครั้ง/เดือน

*** ทีมที่ดิน ประกอบไปด้วยทีมย่อยๆ ดังเช่น ทีมที่ดินรฟไฟ ทีมที่ดินคูคลอง ทีมที่ดินเอกชน ฯลฯ

† ทีมงานนี้ทำงานที่ไม่เกี่ยวข้องกับการไล่ที่ ดังเช่น งานกลุ่มเด็ก งานกลุ่มอาชีพ ฯลฯ

ประสานแกนนำพันธมิตร สมัชชาฯ และเครือข่ายต่างๆ ฯลฯ โดยมีกองเลขานุการ ทำหน้าที่ติดตามงานที่ทีมต่างๆ ได้รับมอบหมายให้ทำ ว่างานเหล่านั้นมีความคืบหน้ามากน้อยเพียงใด

กองเลขานุการของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นคณะทำงานผสมระหว่างกรรมการบริหารชุดปัจจุบัน กับที่ปรึกษาเครือข่ายฯ* ซึ่งเครือข่ายสลัม 4 ภาค มองว่า กองเลขานุการของพวกเขา มีความแตกต่างกับกองเลขานุการของเครือข่ายอื่นๆ ตรงที่ “การทำงานของสลัม 4 ภาค มีการปรับระดับการทำงาน ที่ปรึกษาในส่วน NGO ตอนนี้จะทำงานร่วมกับชาวบ้านเลย กับแกนที่อยู่ด้วยกัน กับกรรมการบริหาร กับที่ปรึกษาสายชาวบ้าน ซึ่งต่างจากเครือข่ายอื่นๆ เพราะเครือข่ายอื่นๆ เขาจะมีที่ปรึกษาที่เป็น NGO ที่ทำงานของเขาเอง ชาวบ้านก็ทำงานอีกระดับหนึ่ง”³²

การปรับระดับการทำงานของนักพัฒนาเอกชนภายในเครือข่าย มีสาเหตุมาจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของเครือข่ายสลัมฯ ที่เห็นว่า “...ในอดีต ที่ปรึกษาส่วนที่เป็น NGO จะทำหน้าที่คล้ายๆ พี่เลี้ยง คอยช่วยเหลือสนับสนุนเรื่องข้อมูล งบประมาณ เรื่องอื่นๆ อีกหลายเรื่อง แต่เราเห็นว่า ถ้าปล่อยให้มันเป็นแบบนี้ กิจกรรมก็จะ Load ไปที่ NGO หนัก แล้วชาวบ้านก็จะไม่เติบโต ถ้าให้ชาวบ้านที่เป็นแกน ทั้งปัจจุบันและในอดีตมาทำงานร่วมกับ NGO ก็จะได้เกิดความเข้าใจร่วม งานก็จะกระชับขึ้น แล้วงานก็จะไม่ Load ไปที่ใคร สำคัญก็คือว่า ที่มีอยู่ก็จะได้เติบโตขึ้น งานขององค์กรตัวเอง ตัวเองเป็นเจ้าของปัญหา พี่เลี้ยงที่เป็น NGO จะมาแบกรับปัญหามากกว่าเจ้าของปัญหาไม่ได้...”³³

2.6.2) การระดมทรัพยากรของเครือข่ายสลัม 4 ภาค

เนื่องจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่เน้นการสร้างอำนาจต่อรอง ระหว่างชาวบ้านสลัมกับรัฐและเอกชนซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน ดังนั้น ประเด็นการระดมทรัพยากร จึงเป็นเรื่องสำคัญของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่จำเป็นต้องอาศัยฐานมวลชนในการสร้างความกดดันให้กับฝ่ายตรงข้าม ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง โดยแบ่งทรัพยากรการประท้วง ออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ ผู้เข้าร่วมขบวนการ และค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึง การสร้างวัฒนธรรมการต่อสู้ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่เน้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกเครือข่ายด้วยกันเอง เมื่อชุมชนใดชุมชนหนึ่งประสบปัญหา นอกจากนี้ ยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับขบวนการประชาชนอื่นๆ จนกลายเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของขบวนการคนจนฯ ในการสร้างความสัมพันธ์ข้ามเครือข่ายปัญหาของคนจน ทั้งที่อยู่ในเมืองและชนบท ด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมกับการต่อสู้ของขบวนการคนจนอื่นๆ ดังเช่น การส่งเสบียงอาหาร

* ที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค มีที่มา แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ที่ปรึกษาสายชาวบ้าน(ดังเช่น อดีตประธานเครือข่ายฯ) และที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักพัฒนาเอกชน

³² พงษ์อนันต์ ช่วงธรรม, *สลัมภายใน*, วันที่ 30 มกราคม 2551.

³³ ประทีน เวตะวากยานนท์, *สลัมภายใน*, วันที่ 30 มกราคม 2551.

ช่วยเหลือสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) การเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกคนจน การเข้าร่วมกิจกรรมเดินขบวนรณรงค์ของขบวนการแรงงาน ในวันแรงงานและวันสตรีสากล ฯลฯ

ผู้เข้าร่วมขบวนการ

ปัญหาหลักของเครือข่ายสลัม 4 ภาค คือ ปัญหาความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ของเครือข่ายฯ อาศัยอยู่ในที่ดินบุกรุก เพราะฉะนั้น การระดมมวลชนให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวของเครือข่าย จึงเน้นไปที่การสร้างความเข้าใจให้คนในชุมชนแออัด ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมหลักในการเคลื่อนไหว ให้รับรู้ถึงความสำคัญของปัญหาภายในชุมชนแออัด ซึ่งต้องเรียกร้องให้รัฐแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาการไล่รื้อ ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญ ที่เครือข่ายฯมองว่า การแก้ปัญหาจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อ “...เราต้องออก ลูกขึ้นไปสู้ ออกไปเรียกร้อง ออกไปกดดันรัฐ... ถึงแม้ว่า สลัมจะยังไม่ถูกไล่รื้อแต่เราก็ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย เพราะฉะนั้น การที่เราออกไปเรียกร้อง ไปยื่นยันสิทธิ ไปทวงถามสิทธิ จึงเป็นการแก้ปัญหา ถึงแม้ว่า ตอนนี้อยู่ไม่ถูกไล่ แต่ในอนาคตก็ต้องถูกไล่ การออกไปเรียกร้อง จึงเป็นการแก้ปัญหาระยะยาว...”³⁴ นอกจากปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยแล้ว ปัญหาอื่นๆ ดังเช่น ปัญหาค่าไฟ ค่ารถเมล์ การทำข้อตกลงเขตการค้าเสรี (FTA) ก็เป็นเรื่องที่เครือข่ายสลัมฯ ออกไปทำความเข้าใจกับชุมชนแออัดต่างๆ ว่าทำไมพวกเขาจึงต้องออกไปเรียกร้อง ถ้าไม่ออกไปผลกระทบจะอยู่กับใคร ทำไมจึงต้องลุกขึ้นสู้

การระดมมวลชนของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ใช้หลายวิธี ดังเช่น การประชุมใหญ่ แต่ก่อนการประชุมใหญ่ จะต้องมีการประชุมกลุ่มย่อยเกิดขึ้นก่อน “...โดยแบ่งพื้นที่ชุมชน ตามลักษณะทางกายภาพ เช่น ซอยหนึ่ง ซอยสอง กลุ่มท้ายบ้าน กลุ่มหัวบ้าน กลุ่มต้นซอย กลุ่มท้ายซอย...”³⁵ เมื่อสามารถสร้างความเข้าใจให้กลุ่มย่อยต่างๆ ได้บ้างแล้ว จึงจะประชุมรวม เพื่อลงมติว่าปัญหาที่เกิดขึ้นคืออะไร และจะดำเนินการแก้ไขอย่างไร

เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นภายในชุมชนสมาชิกของเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะมีการนำปัญหาเข้าที่ประชุม ว่าแต่ละชุมชนสมาชิกเครือข่ายฯ จะมีการหนุนช่วยกันอย่างไร ดังเช่น “...ถ้าเกิดปัญหาของที่ดินรถไฟ ต้องการจะไปเจรจากับการรถไฟฯ กระทรวงคมนาคม แต่ว่าเนื่องจาก สลัม 4 ภาค ถ้าจะสู้ก็สู้ร่วมกัน ก็จะมีการประชุมว่าเครือข่ายอื่นๆ ที่ไม่ได้อยู่ในที่ดินการรถไฟ ก็ให้เอาสมาชิกเข้ามาร่วมสมทบ...มันก็จะอยู่ภายใต้ร่มใหญ่ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่ออาศัยพลังที่จะสร้างอำนาจการเจรจาต่อรอง...”³⁶ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การแก้ปัญหาภายในเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้ก่อให้เกิดแบบแผนการต่อสู้ใหม่ ที่ทำกันซ้ำๆ จนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีในการต่อสู้ ซึ่งเน้น

³⁴ สัมภาษณ์ สัจเวียน นุชเทียน, 30 มกราคม 2551.

³⁵ สัมภาษณ์ อภิยุทธ์ จันทรพา, 18 มกราคม 2551.

³⁶ เฝิงอ้วง.

ไปที่การช่วยเหลือเกื้อกูล ฟังพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน และธรรมเนียมประเพณีที่เกิดขึ้นนี้ ก็ถูกนำไปใช้กับขบวนการภาคประชาชนอื่นๆ ด้วย

ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม

การจัดกิจกรรมของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ดังเช่น การเดินขบวน การชุมนุมประท้วง การรณรงค์เพื่อสร้างความตระหนักรู้เรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยให้กับชาวบ้านในชุมชนและสังคม การปรับปรุงสภาพแวดล้อมของที่พักอาศัย รวมทั้งการเข้าหนุนช่วยขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆ เป็นกิจกรรมที่เครือข่ายฯ จัดขึ้น ทั้งในช่วงเวลาวิกฤตที่ชุมชนแออัด ได้รับความเดือดร้อนจากปัญหา โดยเฉพาะการถูกไล่รื้อ และในช่วงเวลาปกติ (ดังเช่น การจัดกิจกรรมวันที่อยู่อาศัยสากล ที่เกิดขึ้นประจำทุกปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา) ดังนั้น การจัดหางบประมาณเพื่อนำมาใช้จ่ายภายในเครือข่ายสลัม 4 ภาค จึงเป็นประเด็นสำคัญ อีกประการ นอกจากเรื่องการระดมมวลชน และการสร้างจิตสำนึกของการต่อสู้ให้กับสมาชิกของเครือข่าย

แหล่งที่มาของงบประมาณในการจัดกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าว มีหลากหลาย แต่สามารถแบ่งออกได้คร่าวๆ 2 ส่วนคือ

ส่วนที่หนึ่ง งบประมาณที่มาจากภายในเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้แก่ การเรียกรายของเจ้าของปัญหาเอง เครือข่ายย่อยซึ่งเป็นสมาชิกของเครือข่ายสลัม 4 ภาค และจากส่วนกลาง (ในนามของเครือข่ายสลัม 4 ภาค) นอกจากการบริจาคเงิน บางครั้งก็มีการนำเสบียงอาหารมาบริจาค ให้ทางเครือข่ายใช้ในการจัดกิจกรรมชุมนุมประท้วงอีกด้วย

เครือข่ายสลัม 4 ภาค ให้ความสำคัญกับการระดมทรัพยากรภายในเครือข่ายฯ เป็นอันดับแรก เพื่อสร้างความเข้มแข็ง และปลูกจิตสำนึกให้ชาวสลัม ยืนหยัดด้วยลำแข้งตนเอง ไม่ใช่คอยแต่จะไปพึ่งพิงการช่วยเหลือจากคนอื่นฯ ดังเห็นได้จากคำกล่าวของแกนนำเครือข่ายสลัมฯ ที่ว่า “...สลัมสี่ภาคไม่ใช่องค์กรที่ไประดมทุน หรือว่าเที่ยวไปของบประมาณจากที่ไหน... (เพราะชาวบ้าน) รู้ยู่่ว่า (สลัม) สี่ภาคเนี่ยมันไม่มีงบประมาณจะใช้... ชาวบ้านเค้าก็ควักกันมารวมกันแล้วที่ออกมาเคลื่อนไหว...” ซึ่งแกนนำเครือข่ายฯ ก็ได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์สมมติว่า “(ถ้า) การเจรจาครั้งนี้ มี 12 ชุมชน มีชาวบ้านทั้งหมด 500 (คน) ก็ต้องลงขัน หลังคาละ 50 (บาท) หลังคาละ 100 (บาท) ก็ต้องลงขันมา ส่วนที่เหลือเครือข่ายที่เป็นพันธมิตร สมมติว่า 12 ชุมชนนี้มีอีก 6 เครือข่ายไม่ได้เดือดร้อนด้วย แต่เป็นสมาชิกของสลัมสี่ภาคด้วย เขาก็จะร่วมลงขันด้วย...”

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบการจัดหาค่าใช้จ่าย และเสบียงอาหารจากสมาชิกภายในเครือข่ายสลัม 4 ภาค กับขบวนการคนจนฯ ในชนบท ดังเช่น สมัชชาคนจน สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ฯลฯ จะเห็นได้ว่า ระดับความเข้มข้นในการระดมทรัพยากรของเครือข่ายสลัมฯ ยังน้อยกว่าขบวนการคนจนฯ ในชนบท ดังกล่าว ที่มีการระดมข่าวสารและเครื่องอุปโภค-บริโภค และจัดหาารถโดยสาร เพื่อเดินทางเข้ามาชุมนุมในเมือง

กันเอง ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปของการจัดเก็บค่าธรรมเนียมสมาชิก การจัดโต๊ะจีน การทำ
นา ฯลฯ

ส่วนที่สอง งบประมาณจากภายนอกเครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้แก่ งบประมาณที่ได้
จากองค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายพันธมิตร และงบประมาณสนับสนุนการจัดกิจกรรม ของ
สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม.)^{*}

งบประมาณจากภายนอกเครือข่ายสลัม 4 ภาค โดยเฉพาะส่วนที่ได้รับจาก
เครือข่ายพันธมิตรฯ ถือเป็นสิ่งสำคัญ ที่เป็นผลสะท้อนจากการเข้าร่วมช่วยเหลือขบวนการภาค
ประชาชนต่างๆ อย่างต่อเนื่องยาวนานหลายสิบปี นับตั้งแต่ยังไม่ได้จัดตั้งเครือข่ายสลัม 4 ภาค จน
เกิดสายสัมพันธ์ทางจิตใจระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาค ซึ่งเป็นคนจนในเมืองกับกลุ่มคนจนฯใน
ชนบท ซึ่งพร้อมจะให้ความช่วยเหลือโดยมิต้องร้องขอ ดังเห็นได้จากคำกล่าวของแกนนำเครือข่าย
สลัม 4 ภาค ที่ว่า “...พันธมิตรที่เราเคยไปร่วมนะ ถ้าเค้ารู้ว่าซุ่มนุมนกันแล้วขาดเสบียง ขาดอะไร เค้ารู้
เค้าก็จะเอามาทั้งทรัพย์สินเงินทอง ทั้งข้าวปลาอาหาร กำลังคน มีบางส่วนมาให้กำลังใจ การมาเยี่ยม
มาเยือนนี้มีอยู่แล้ว...”³⁷ ยกตัวอย่างเช่น “...พี่น้องทางภาคใต้ เค้าก็เอาปลามาให้ ถ้าพี่น้องบ้านกรูด
บ่อนอก ก็เอากุ้ง เอาผลไม้อะไรมาให้...”³⁸ นอกจากนี้ ยังมีงบประมาณ ส่วนที่ได้รับ ความ
ช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน ดังเช่น องค์กรที่เคยทำงานกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค และ
งบประมาณจากองค์กรที่รัฐจัดตั้งขึ้น ดังเช่น สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน (พ.อ.ช.)

อย่างไรก็ตาม เครือข่ายสลัม 4 ภาค ก็เห็นว่า การพึ่งพิงงบประมาณจากภายนอก
มากเกินไป ก็จะทำให้ชาวบ้านสลัม ขาดจิตสำนึกในการต่อสู้ และเป็นการเบี่ยงเบนแนวทางการ
แก้ปัญหาระยะยาว ดังที่นักพัฒนาเอกชนซึ่งทำงานกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค ยกตัวอย่างว่า “เมื่อปี
(25)³² ก็มีการณรงค์ พ.ร.บ.ชุมชนแออัด ฉบับชาวบ้าน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะว่าตอน
นั้น มีทางเลือกในการแก้ปัญหา เพราะรัฐบาลได้ตั้งกองทุนแก้ปัญหาของหน่วยงานรัฐขึ้นมา ตอน
นั้นเรียกว่า “สำนักพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.)” มีทุนมาประมาณ 1250 ล้านบาท ที่นี้พอมีทุนมา ชาวบ้าน
ก็เลยมีความโน้มเอียง ไปว่า ถ้าอย่างนั้นก็ใช้เงินจากกองทุนในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย เช่น กู้เงินไป
ซื้อที่ดิน เพราะฉะนั้นกระบวนการในการผลักดันกฎหมาย ทิศทางก็ถูกเบี่ยง ไป ตอนนั้นมีปัญหาได้

สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม.) เป็นหน่วยงานพิเศษในการเคหะแห่งชาติ ที่ถูกจัดตั้ง
ขึ้นเพื่อดำเนินการตามโครงการพัฒนาคนจนเมือง ซึ่งได้รับอนุมัติโครงการ เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2535 พร้อม
งบประมาณ 1,250 ล้านบาท เพื่อสนับสนุนการสร้างรายได้ และความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเขต
เมือง แต่ในปัจจุบัน สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม.) ได้ถูกยุบรวมกับกองทุนพัฒนาชนบท ของสำนักงาน
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เปลี่ยนมาเป็นองค์กรมหาชน ในชื่อใหม่ว่า “สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน”
(พ.อ.ช.)

³⁷ สัมภาษณ์ พงษ์อนันต์ ช่วงธรรม, 30 มกราคม 2551.

³⁸ สัมภาษณ์ สัมเวียง นุชเทียน, 30 มกราคม 2551.

ที่เยอะ (ปี 25 30-2532) ตอนนั้นก็คิดกันว่าจะแก้ปัญหาเฉพาะจุด เฉพาะทางก็คงไม่ไหว จึงต้องการเสนอทางนโยบายให้มาคุ้มครองสิทธิ ก็เลยเสนอกฎหมายสลัมไป แต่ว่าปี 35-36 สมัยคุณอานันท์ ปันยารชุน มีการตั้งกองทุน พชม. นี่ขึ้นมา ทีนี้พอมีเงินกองทุนขึ้นมา ทิศทางการแก้ปัญหาที่เคยถูกโน้มน้าวไปว่า ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ต้องมีกฎหมายแล้ว ก็ใช้เงินกองทุนไปแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย ชาวบ้านก็ทำกลุ่มออมทรัพย์ไปกู้ยืม ไปทำสินเชื่อกัน เพื่อไปซื้อที่อะไรต่างๆ...³⁹

2.7 สรุปรูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ

รูปแบบผู้นำ โครงสร้างเชิงองค์กร และวิธีการระดมทรัพยากร ถือเป็นปัจจัยหลักในการพิจารณาองค์กรการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (SMOs) จากการศึกษาขบวนการคนจนฯ ในสังคมไทย จะพบว่าขบวนการส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของคนจนที่ประสบความเดือดร้อนร่วมกัน จากปัญหาอันเกิดจากการวางนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐ โดยมีสมาชิกเกษตรกรรายย่อย ภาคอีสาน (สทช.อ.) เป็นขบวนการคนจนฯ ที่ถือได้ว่าเป็น “ต้นแบบของขบวนการคนจนฯ ยุคใหม่” เพราะ สทช.อ. มีบทบาทการเคลื่อนไหวโดดเด่นที่สุดในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 สทช.อ. เป็นขบวนการคนจนฯ ที่มีการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ระยะเวลาด้วยประเด็นปัญหาของคนชนบท ที่กว้างขวาง ทั้งปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ปัญหาผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ปัญหาการขาดแคลนพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ฯลฯ จึงมีสมาชิกผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวจำนวนมากที่สุดในขณะนั้น อีกทั้งยังมีการประสานงานร่วมกับขบวนการคนจนอื่นๆ รวมทั้งนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนที่มีชื่อเสียง ในขณะนั้นเป็นพันธมิตร

ถึงแม้ว่า สทช.อ. จะเป็นขบวนการคนจนฯ ที่มีความเข้มแข็ง และประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง ในการเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาล เพราะมีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถอย่าง บำรุง คະ โยธา ซึ่งดำรงตำแหน่งเลขาธิการ แต่ สทช.อ. ก็ต้องประสบปัญหาความขัดแย้งภายในขบวนการ ด้วยปัญหาที่เด่นชัด ได้แก่ การรวมศูนย์อำนาจของผู้นำ การถูกแทรกแซงจากองค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ จึงทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างแกนนำภายใน สทช.อ. จนนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ภายใน สทช.อ. ทั้งการเพิ่มตำแหน่งคณะกรรมการฯ ขึ้นมาช่วยทำการตัดสินใจร่วมกับ เลขานุการคนใหม่ ที่ได้รับเลือกต่อมา อย่าง นคร ศรีวิวัฒน์ ที่เปลี่ยนแปลงยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ของ สทช.อ. จากยุทธวิธีที่เน้นการปะทะกับรัฐด้วยปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action) มาเป็นการใช้การประนีประนอม (compromise) เป็นหลัก แต่ปัญหาการยึดติดกับตัวผู้นำของ สทช.อ. ก็ยังคงดำรงอยู่ต่อไป ดังที่ผู้เขียนกล่าวถึงแล้ว ในบทก่อนหน้า

ปัญหาความขัดแย้งภายในของ สทช.อ. ได้ทำให้เกิดขบวนการคนจนฯ ใหม่ที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้กัน นามว่า “สมัชชาคนจน” ในปีพ.ศ. 2538 ซึ่งขบวนการคนจนฯ นี้ ได้พัฒนารูปแบบองค์กรเคลื่อนไหว และการบริหารจัดการภายใน โดยใช้ สทช.อ. เป็นบทเรียนสำคัญ ดังนั้น เราจึงเห็นได้ว่า

³⁹ สัมภาษณ์ อักขุทธิ์ จันทรพา, 18 มกราคม 2551.

สมัชชาคนจน ได้พยายามแก้ไขจุดบกพร่อง ที่เคยเกิดกับ สกย.อ. มาก่อน ดังเช่น การใช้รูปแบบองค์กรแบบกระจายอำนาจ เน้นการประสานความร่วมมือกันอย่างหลวมๆ ระหว่างกลุ่มปัญหาต่างๆ ไม่มีตำแหน่งผู้นำเดี่ยวเหมือนกับสกย.อ. ที่มี “เลขาธิการ” เป็นแกนหลักในการตัดสินใจ ทำให้ภาพที่ดีแผ่ออกมาสู่สาธารณชน ของ สกย.อ. ถูกมองว่าเลขาธิการเป็นเจ้าขององค์กร แต่สำหรับสมัชชาคนจนใช้ ซึ่งใช้ระบบการตัดสินใจด้วย ผู้นำรวมหมู่ (collective leader) อย่าง “สมัชชาพ่อครัวใหญ่” ทำให้ลดปัญหาความเป็นเจ้าของ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ไปได้ค่อนข้างมาก แต่ด้วยระบบ “พี่เลี้ยง” ที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ของสมัชชาคนจน ก็ทำให้สมัชชาคนจน ถูกมองว่าไม่ได้มีอิสระในการตัดสินใจ เพราะสถานภาพของนักพัฒนาเอกชน ในฐานะผู้ที่มีประสบการณ์ ความสามารถ ความรู้ทางวิชาการ และข่าวสารภายนอก ที่เหนือกว่าชาวบ้านทั่วไป รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสาน สมัชชาคนจนเข้ากับพันธมิตรต่างๆ ทำให้ชาวบ้านยังคงมีความเกรงใจ เพราะพวกเขาต้องพึ่งพาความรู้ ความสามารถของนักพัฒนาเอกชนเป็นหลักสำคัญอยู่ ดังนั้น ข้อโต้แย้งว่าการตัดสินใจของสมัชชาคนจน ผ่านทางสมัชชาพ่อครัวใหญ่ เป็นความคิดที่ออกมาจากชาวบ้านเองทั้งหมด จึงมีน้ำหนักน้อยลงไป เพราะผลการตัดสินใจที่ออกมาได้ถูกกำกับด้วยความคิดของนักพัฒนาเอกชนและที่ปรึกษา ดังเห็น ได้จากการแสดงบทบาท การเป็นผู้กำกับเวที เมื่อมีการประชุม ทั้งที่เป็นกรกระทำ ด้วยความปรารถนาดี ที่ต้องการให้สมัชชาคนจน มีการเคลื่อนไหวออกมา ในแนวทางที่เหมาะสม และมีโอกาสประสบความสำเร็จมากที่สุด

ดังนั้น ถ้าหากเราดูขบวนการคนจนฯ อื่นๆ ไม่ว่าจะ เป็น เครือข่ายสลัม 4 ภาค คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย* ฯลฯ จะเห็นว่า ขบวนการเหล่านี้ ได้ใช้รูปแบบโครงสร้างเชิงองค์กรและระบบผู้นำรวมหมู่ ที่คล้ายคลึงกับ “สมัชชาคนจน” แต่ก็มีมีการปรับรายละเอียด เพื่อความเหมาะสมของแต่ละขบวนการ ดังเช่น กรณีของ เครือข่ายสลัม 4 ภาค ซึ่งถือเป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งสมัชชาคนจน ได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทของ “พี่เลี้ยง” ที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชน มิให้มีปัญหาการแยกส่วนกันคิด ระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนาเอกชน เหมือนกับที่ขบวนการคนจนอื่นๆเผชิญอยู่** ดังเช่น การนำนักพัฒนาเอกชนเข้า

* เฉพาะในช่วงเริ่มต้นก่อนที่จะเกิดการแยกตัวออกมาของ “กลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองเพชร” เพราะหลังจากนั้น ถึงแม้ว่ารูปแบบโครงสร้างองค์กรและระบบผู้นำโดยหลักการจะยังคงเหมือนเดิม แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เครือข่ายหนี้สินฯถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่าถูกรอบงำจากแกนนำทางความคิดที่เหลื่ออยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น

** ตัวอย่างของขบวนการคนจนฯ ที่ประสบปัญหาการแยกส่วนกันคิด ระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนาเอกชน ก็คือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) ในช่วงเริ่มต้นที่ก่อตั้งเป็น “หน่วยเหนือ” ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนโครงสร้างการตัดสินใจเป็นแบบคณะกรรมการ หลังจากได้เรียนรู้ประสบการณ์จากการเข้าร่วมชุมนุม 99 วันกับสมัชชาคนจน ดังที่ คุณประยงค์ ดอกคำไย กล่าวไว้ว่า “...กองเลขาฯ ที่เกิดขึ้นคือ NGO ที่อาจจะไม่เคยทำงานเรื่องการเคลื่อนไหวของภาคเกษตรกรรมมาร่วมจัดตั้งเป็นกองเลขาฯ จริงๆเค้าจะมีองค์การสังกัดของเค้าอยู่

มาร่วมให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน โดยการจัดตั้งเป็นกองเลขานุการ เครือข่ายสลัม 4 ภาคแก้ปัญหา การคิดแยกส่วนระหว่างชาวบ้านกับนักพัฒนาเอกชน ด้วยการนำองค์กรพัฒนาเอกชน มาทำงาน ร่วมกับชาวบ้านสลัมโดยตรง ในฐานะของสมาชิกชาวสลัมคนหนึ่ง ดังเช่น การเข้าไปกินไปนอน ไปใช้ชีวิตอยู่ในสลัม ฯลฯ เมื่อมีปัญหาที่เข้าร่วมกลุ่มปรึกษาหารือ ในฐานะชาวบ้านสลัมคนหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านสลัมไม่ได้มองว่านักพัฒนาเอกชน หลุดลอยออกไปจากองค์กร ชาวบ้านจึงกล้าโต้แย้ง ความเห็นของนักพัฒนาเอกชน

ย้อนกลับมาที่ปัจจัยหลักอีกประการคือ วิธีการระดมทรัพยากร โดยเฉพาะประเด็นค่าใช้จ่าย ที่ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจน ซึ่งมีความสำคัญ ไม่น้อยไปกว่าโครงสร้างเชิง องค์กร และรูปแบบผู้นำ จะเห็นได้ว่า ในระยะเริ่มต้น ขบวนการคนจนฯ ส่วนใหญ่ ดังเช่น สกย.อ. สมัชชาคนจน และเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ล้วนแต่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กร พัฒนาเอกชน ที่เข้าไปทำงานพัฒนาในพื้นที่ชนบท เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกัน ตามแนวคิด วัฒนธรรมชุมชน และมีการนำเงินทุนจากจากหน่วยงานภายนอก ที่ให้งบประมาณกับนักพัฒนา เอกชน มาใช้ในการช่วยเหลือ ดำเนินกิจกรรม ของขบวนการคนจนฯ ซึ่งเห็นได้ชัด ในกรณีของ สมัชชาเกษตรกรรายย่อย ภาคอีสาน (สกย.อ.) ในช่วงเริ่มต้น ที่ต้องพึ่งพาเงินทุนส่วนหนึ่งจาก องค์กรพัฒนาเอกชน⁴⁰ แต่เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชน ถูกตัดงบประมาณ เพราะนำเงินไปใช้ผิด เป้าหมายของผู้ให้ทุน ที่ไม่ต้องการให้นำขบวนการคนจนฯ ไปเคลื่อนไหวทางการเมือง จึงทำให้ สกย.อ. ซึ่งต้องพึ่งพาเงินบางส่วนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ต้องหยุดชะงักไปด้วย และนำมาสู่ความ ขัดแย้งระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน กับ สกย.อ. จึงทำให้สกย.อ. ต้องเน้นไปที่การระดมเงิน ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม จากสมาชิกภายในของสกย.อ. เอง เป็นหลัก ด้วยการเก็บค่าธรรมเนียม สมาชิก และเมื่อมีการเดินขบวนประท้วงทางไกล ชาวบ้านก็จำเป็นต้องจัดหาอาหารและออก ค่าใช้จ่ายอื่นๆเอง

ปัญหาการพึ่งพาทรัพยากรบางส่วนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ของสกย.อ. ในช่วงเริ่มต้น ถือเป็นบทเรียนสำคัญ อีกบทหนึ่งของขบวนการคนจนฯ ที่ทำให้ขบวนการคนจนฯ อื่นๆ ต้องหา วิธีการแก้ไขปัญหาเรื่องการระดมทรัพยากร โดยเฉพาะประเด็นค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรม

แล้ว แต่ดึงตัวมาช่วยงานสนับสนุนความเข้มแข็งของเครือข่าย คน...มี 2 กลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มแรก เรื่องของ นโยบาย กลุ่มที่สอง จะไปสนับสนุนเรื่องความเข้มแข็งของพื้นที่...มีวาระการพบกันทุกเดือนเพื่อประเมินความ คืบหน้า ...เราก็จัดรูปแบบในฐานะกองเลขฯ ที่ทำงานร่วมกับ คน. หรือองค์กรหน่วยเหนือ...ทำงาน ประสานงานกัน เพราะฉะนั้น มันจะแยกงานกัน ระหว่างองค์กรชาวบ้าน กับส่วนของ NGO อย่างชัดเจน..." เก็บ ข้อมูลจากการ สัมภาษณ์ ประยงค์ ดอกคำไย, 10 มีนาคม 2551.

⁴⁰ Gawin Chutima, "Funding for NGOs in Thailand: The Politics of Money in the Nonprofit Sector" in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi (Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004), pp. 75-78.

เคลื่อนไหว ที่ต้องเน้นการหาค่าใช้จ่ายจากภายในเครือข่ายของขบวนการคนจนๆเอง ซึ่งแต่ละขบวนการก็จะมีวิธีการปลุกย่อย แตกต่างกันไป ออกไป ดังเช่น การเก็บค่าสมาชิก การจัดกินเลี้ยงเพื่อระดมทุน การเปิดร้านขายของ การขอร้องให้ชาวบ้านนำอาหารและวัตถุดิบมาประกอบอาหารเอง ในช่วงการปักหลักประท้วงตามสถานที่ต่างๆ การเปิดรับบริจาคเงินและสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้ในการจัดกิจกรรม เป็นต้น

โดยสรุป ภาพรวมของขบวนการคนจนๆส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จึงมีรูปแบบผู้นำในการทำ การตัดสินใจแบบกระจายอำนาจ ด้วยการมีระบบผู้นำแบบรวมหมู่ (collective leader) ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละขบวนการ เพื่อให้มีความเป็นประชาธิปไตยภายในองค์กรมากยิ่งขึ้น ส่วนการจัดองค์กรเคลื่อนไหว จะเน้นการประสานงาน ด้วยเครือข่ายความร่วมมือแบบหลวมๆ เพื่อลดปัญหาการผูกขาดอำนาจของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาจทำให้ปัญหาของสมาชิกบางส่วน ในเครือข่ายไม่ได้รับความสนใจในการแก้ไข และประเด็นสุดท้าย รูปแบบการระดมทรัพยากร โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมการประท้วง จะเน้นไปที่การระดมทุน (ซึ่งอาจอยู่ในรูปของเงิน วัตถุดิบ ในการทำอาหาร หรือสิ่งจำเป็นอื่นๆ) จากภายในเครือข่ายของตนเองเป็นอันดับแรก ถ้าไม่เพียงพอจริงๆ จึงจำเป็นต้องหาแหล่งทุนจากภายนอกเครือข่าย

3. ชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires)

ปัจจัยอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีโอกาสประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง ให้รัฐกระทำการใดๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สร้างความเดือดร้อนให้กับสมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ก็คือ การใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ที่สามารถเรียกร้องความสนใจทั้งจากรัฐ สื่อมวลชน รวมถึงสาธารณชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นฐานอำนาจที่มีความสำคัญที่สุด ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่สามารถนำไปใช้กดดันรัฐ ดังนั้น เราจึงเห็นได้ว่า ขบวนการคนจนๆ ซึ่งเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบหนึ่ง ต่างก็พยายามสร้างยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของตนขึ้นมา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือหลัก ในการกดดันรัฐ เมื่อยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ บางอย่าง ถูกผลิตซ้ำ (reproduce) ถูกต่อยอดบ้างก็ จะกลายเป็นอัตลักษณ์ของขบวนการคนจนๆ ที่สร้างความตระหนักรู้ ให้กับบุคคลภายนอกที่พบเห็น ดังเช่น การเดินขบวนประท้วง การปิดถนน การเผาหุ่นฟาง การถือป้ายธรรมรงค์ การเปิดเวทีปราศรัย การเจรจาต่อรอง ฯลฯ

ยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ที่แต่ละขบวนการสร้างขึ้น แต่ละยุคสมัยจะถูกเก็บรวบรวมไว้ในรูปของสิ่งที่เรียกว่า “ชุดยุทธวิธีการต่อสู้” (tactical repertoires) ที่เปรียบเสมือนรายการตัวเลือก (menu) ของยุทธวิธีการต่อสู้ ที่ขบวนการคนจนๆต่างๆ สามารถหยิบยืมไปใช้ ทั้งที่เป็นการนำไปใช้โดยตรง และ การนำไปใช้โดยการปรับเปลี่ยนรายละเอียดปลีกย่อย เพื่อให้มีความเหมาะสมกับขบวนการของตน ดังนั้น ยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ จึงมีความหลากหลาย

เพราะยุทธวิธีที่ถูกนำไปต่อ ยอด นำไปพัฒนา ก็จะกลายเป็นยุทธวิธีใหม่ ที่จะถูกเก็บเข้าสู่ รายการของชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ต่อไป

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะนำเสนอผลการศึกษา ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สมัชชาคนจน เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย เครือข่ายสลัม 4 ภาค และคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ตามลำดับ ก่อนที่จะสรุปให้เห็นภาพรวมของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ อีกครั้งในส่วนท้ายหัวข้อนี้

3.1 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

เมื่อพ้นระยะเปลี่ยนผ่านของ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ดังที่กล่าวถึงไปแล้วในบทก่อนหน้า เราสามารถแบ่งช่วงการเคลื่อนไหวของ สกย.อ. ออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงการเคลื่อนไหวด้วยกลยุทธ์ที่รุนแรง (พ.ศ. 2536-2538) ช่วงการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวของ สกย.อ. (พ.ศ. 2539-2541) และช่วงการขยายตัวของ สกย.อ.จากระดับภูมิภาคไปสู่ระดับประเทศ (พ.ศ. 2542-2545)

3.1.1 การเคลื่อนไหวด้วยยุทธวิธีที่รุนแรง (พ.ศ. 2536-2538)

นับตั้งแต่ นายบำรุง คะโยธา ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ สกย.อ. ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา สกย.อ. ก็กลายเป็นเครือข่ายเกษตรกรที่มีความน่าสนใจมากที่สุดในเวลานั้น เนื่องจากเป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีความเข้มแข็ง และมีอำนาจในการต่อรอง/กดดันรัฐ ได้มากที่สุด จึงทำให้เป็นที่สนใจของสื่อมวลชน นอกเหนือจากที่ สกย.อ. เป็นองค์กรที่มีการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาส่วนใหญ่ของเกษตรกรภาคอีสาน จึงทำให้มีเกษตรกรเข้าร่วมเป็นสมาชิกของ สกย.อ. จำนวนมาก และมีการจัดการบริหารงานภายในที่เป็นระบบ อีกทั้งยังมีพันธมิตร ที่ปรึกษา ซึ่งเป็นนักเคลื่อนไหวในองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ฯลฯ แล้ว ประเด็นสำคัญที่ทำให้ สกย.อ. เป็นกลุ่มเกษตรกรที่มีความโดดเด่น น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหว เรียกร้อง/ต่อรองกับรัฐ

ยุทธวิธีการต่อสู้ด้วย “การเดินทวงไกล” และ “การปิดถนน” ของขบวนการต่อต้านคจก. ในปี พ.ศ. 2535 ได้ส่งทอดมาสู่ สกย.อ. จนกลายเป็นยุทธวิธีการต่อสู้ที่สำคัญที่สุด ซึ่ง สกย.อ. ใช้นับตั้งแต่ พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ตามแผนการเดินขบวนของ สกย.อ. ที่เรียกว่า “แผนดาวกระจาย” ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 3 ประการคือ ประการแรก จัดตั้งการประท้วงในจังหวัดต่างๆทั่วภาคอีสาน ประการที่สอง เดินทวงไกลด้วยเท้าไปตามถนนมิตรภาพ เพื่อเข้าสู่กรุงเทพฯ และประการที่สาม หยุดเดินขบวนตามข้างทาง ในบริเวณที่เหมาะสม เพื่อจัดปราศรัยประท้วง*

* ตัวอย่างยุทธวิธีการเดินขบวนประท้วงตามแผนดาวกระจาย ของ สกย.อ. ได้ใน จิตติมา เศรษฐศิริวิฑูรกุล, “การระดมมวลชนสมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์: ศึกษากรณีกลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาค

ถึงแม้ว่ากลยุทธ์ดังกล่าวจะประกอบด้วยยุทธวิธีที่มีความรุนแรง ก้าวร้าว แต่ก็สามารถเรียกความสนใจจากสื่อมวลชนได้อย่างมาก เพราะการเลือกใช้ถนนมิตรภาพ ซึ่งเป็นถนนหลวงสายหลัก ที่เชื่อมต่อระหว่างภาคอีสานกับภาคกลาง เป็นเส้นทางในการเดินขบวนถือเป็นเรื่องทางยุทธศาสตร์ เพราะถนนมิตรภาพมีปริมาณรถค่อนข้างมาก การเดินทางไกลด้วยเท้าของเกษตรกรยากจนจำนวนมาก ที่มีผู้หญิงและเด็กเดินนำขบวนจึงเรียกความเห็นอกเห็นใจ และความสนใจจากผู้พบเห็นได้เป็นอย่างดี อีกทั้งการปิดกั้นถนน ที่อาจมีข้อเสียดตรงที่จะทำให้บุคคลอื่นๆ ซึ่งจำเป็นต้องสัญจรโดยใช้ถนนดังกล่าวต้องได้รับความเดือดร้อนและเสี่ยงต่อการใช้ความรุนแรงในการปราบปรามจากเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ในทางกลับกัน การกระทำดังกล่าวก็ทำให้รัฐต้องยอมเจรจากับกลุ่มเกษตรกรเพื่อยุติการปิดกั้นถนน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน

3.1.2) การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการเคลื่อนไหว : ยุทธวิธีประนีประนอม (พ.ศ. 2539-2541)

หลังจากที่ นายนคร ศรีวิวัฒน์ ได้รับเลือกตั้งเข้ามาดำรงตำแหน่งเลขาธิการ สหประชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน แทนที่ นายบำรุง คะโยธา ที่ลาออกจากตำแหน่งไป ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายภายใน สกย.อ. โดยเฉพาะประเด็นการเลือกใช้กลยุทธ์การเคลื่อนไหวต่อรอกับรัฐ ในประเด็นปัญหาของเกษตรกรภาคอีสาน เนื่องจากภายหลังจากการเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา สกย.อ. ก็ได้มีความก้าวหน้าในการแก้ปัญหาต่างๆ ของเกษตรกรเท่าที่ควร อีกทั้งการประท้วงรัฐบาลด้วยวิธีเดินทางไกล ก็เป็นกิจกรรมที่ต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก และภายหลังจากกิจกรรมการประท้วงด้วยวิธีดังกล่าว ก็ไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากสมาชิก ทั้งในด้านกำลังคนผู้เข้าร่วมประท้วงและค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมการประท้วง เนื่องจากสมาชิกบางส่วนเห็นว่า ตนมิได้มีผลประโยชน์ในประเด็นที่ สกย.อ. เรียกร้องต่อรัฐบาล ด้วยปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้ สกย.อ. ต้องทบทวนกลยุทธ์การเคลื่อนไหวของ สกย.อ. ว่าควรใช้กลยุทธ์ที่รุนแรง ดังเช่น การปิดกั้นถนน และการเดินทางไกล เหมือนเช่นที่ใช้ในอดีตอยู่ หรือว่าควรปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ใหม่ ซึ่งสุดท้าย สกย.อ. ที่นำโดย นายนคร ศรีวิวัฒน์ ก็ได้ตัดสินใจเลือกใช้กลยุทธ์การประนีประนอม เป็นกลยุทธ์หลัก แต่ถ้าใช้ไม่ได้ผลจึงจะใช้การกดดันต่อรอกด้วยการเดินขบวนประท้วงต่อไป*

อีสาน,” หน้า 74-80. Somchai Phatarathanunth, *Civil Society and Democratization*, pp. 118-120. และ, Chris Baker, “Thailand’s Assembly of the Poor: background, drama, reaction,” *Southeast Asian Research*, 8,1 (March 2000): 19-20.

* ดูรายละเอียดของการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของ สกย.อ. เพิ่มเติมได้ใน Somchai Phatarathanunth, *Civil Society and Democratization*, pp. 136-137. และ Chris Baker, Chris Baker, “Thailand’s Assembly of the Poor: background, drama, reaction,” *Southeast Asian Research*, 8,1: 15.

การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของ สกย.อ. เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการแตกแยกภายใน สกย.อ. อีกครั้งหนึ่ง* เนื่องจากการใช้ยุทธวิธีประนีประนอม ทำให้แกนนำของ สกย.อ. เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับนักการเมืองมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะประเด็นการเจรจาต่อรองผลประโยชน์ที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนักการเมือง เกิดเป็นระบบอุปถัมภ์ระหว่างแกนนำ สกย.อ. กับนักการเมือง ดังเห็นได้จาก กรณีของ นายอวยชัย วัฒนา แกนนำคนหนึ่งของ สกย.อ. ที่เป็นฐานเสียงให้กับ นายชิงชัย มงคลธรรม นักการเมือง สังกัดพรรคความหวังใหม่ ในการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2539 และจากสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นนี้เอง ที่ทำให้ นายอวยชัย วัฒนา สามารถหาผลประโยชน์จากการเก็บค่าธรรมเนียมจากชาวนา ที่ต้องการเข้าร่วมโครงการปรับโครงสร้างและระบบผลิตทางการเกษตร⁴¹ หลังจากนั้น ก็เกิดความขัดแย้งระหว่างนายอวยชัย วัฒนา กับนายนคร ศรีวิวัฒน์ ในเรื่องการทุจริตทางการเงินจากโครงการดังกล่าว ทำให้กลุ่มสมาชิกของ สกย.อ. ที่เป็นพรรคพวกของนายอวยชัย วัฒนา แยกตัวออกจาก สกย.อ. ในที่สุด

การใช้ยุทธวิธีประนีประนอมได้นำปัญหามากมายเข้าสู่ สกย.อ. โดยเฉพาะปัญหาการถูกชักนำเข้าไปเป็นพรรคพวกของนักการเมือง และปัญหาเรื่องการทุจริตทางการเงิน ดังนั้น สกย.อ. จึงหันกลับมาใช้กลยุทธ์ที่รุนแรง ในการเคลื่อนไหวอีกครั้งหนึ่ง แต่กลยุทธ์ที่ใช้ในคราวนี้มีได้มีเพียงแค่การเดินทางไกล ที่ไม่สามารถเรียกความสนใจจากรัฐได้เหมือนในอดีต แต่มีกลยุทธ์การบุกยึดที่ดิน ซึ่งเป็นกลยุทธ์ใหม่ที่ สกย.อ. เลียนแบบมาจาก ขบวนการแรงงานไร้ที่ดิน (MST) ในบราซิล และนำมาทดลองใช้เพื่อแก้ปัญหาสิทธิในที่ดินทำกิน ในปี พ.ศ. 2541 โดยมีสมาชิก สกย.อ. ในจังหวัดขอนแก่นประมาณ 1,000 คน เป็นสมาชิกกลุ่มแรกที่นำกลยุทธ์นี้ไปใช้ในการบุกยึดพื้นที่ส่วนหนึ่งของป่าดงลาน ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมส่วนหนึ่งของจังหวัดเลย กับจังหวัดขอนแก่น⁴²

3.1.3) การขยายตัวของ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน จากระดับภูมิภาคไปสู่ระดับประเทศ (พ.ศ. 2542-ปัจจุบัน)

* การแตกแยกภายใน สกย.อ. ครั้งแรกเกิดขึ้นหลังจากที่ นายวีรพล โสภาก ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทของ นายบำรุง คะโยธา พ่ายแพ้ต่อ นายนคร ศรีวิวัฒน์ ในการเลือกตั้งเลขาธิการ สกย.อ. เดือนมีนาคม พ.ศ. 2539 และได้ทำให้ นายบำรุง คะโยธา นายวีรพล โสภากและสมาชิกของสกย.อ. ส่วนหนึ่งได้ลาออกจาก สกย.อ. ไปเข้าร่วมกับ สมัชชาคนจนซึ่งมีความขัดแย้งกับ สกย.อ. อยู่ก่อนหน้านี้ เพราะ สกย.อ. ไม่เห็นด้วยกับการประท้วงที่องค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้นในกรุงเทพฯ ดูเพิ่มเติมใน Somchai Phatarathanunth, *Civil Society and Democratization*, p.145.

⁴¹ ดูใน *Ibid*, pp. 154,170.

⁴² ดูใน *Ibid*, pp. 191-194.และ Pasuk Phongpaichit and Chris Baker, *Thailand's Crisis* (Chiang Mai: Silksworm Books, 2000), pp. 146-147.

การขยายตัวของ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน จากระดับภูมิภาคไปสู่ระดับประเทศ เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงประเด็นการเคลื่อนไหวจากเรื่องสิทธิที่ดินทำกินของเกษตรกร มาสู่ประเด็นทางเศรษฐกิจของเกษตรกร โดยการผลักดันพระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ซึ่งการเรียกร้องให้รัฐออกกฎหมายดังกล่าว เริ่มมาตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2540 ในสมัยรัฐบาลของ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ โดยมีการเคลื่อนไหวร่วมกันระหว่างกลุ่มเกษตรกรภาคอีสาน ในนามของ แนวร่วมองค์กรเกษตรกรภาคอีสาน (น.ก.อ.)^{*} แต่ไม่มีความคืบหน้า จนกระทั่งถึงปีพ.ศ. 2542 ร่างพระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูจึงได้รับการประกาศใช้เป็นกฎหมาย เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม⁴³

หลังจากที่ สกย.อ. ผลักดัน ร่าง พรบ.กองทุนฟื้นฟูฯ สำเร็จ สกย.อ. ก็ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากการขยายฐานทางการเมืองของ สกย.อ. จากอีสาน เข้าไปสู่ภูมิภาคอื่นๆของประเทศ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ทำให้สมาชิกของ สกย.อ.เพิ่มขึ้นอย่างมาก และด้วยขอบเขตของ สกย.อ. ที่ครอบคลุมเกือบทั่วทั้งประเทศนี้เอง จึงทำให้ สกย.อ. ต้องเปลี่ยนชื่อเป็น สมัชชาเกษตรกรรายย่อย (สกย.) เพื่อความสอดคล้องและเหมาะสมกับพื้นที่ ที่ขยายออกไป และมีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ไปเน้นที่การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร โดยผ่านกองทุนฟื้นฟูฯ ซึ่งกลยุทธ์ใหม่ประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการคือ ประการแรก การใช้กองทุนของรัฐในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ประการที่สอง การทำงานร่วมกับรัฐและเข้าควบคุมกองทุนฟื้นฟูฯ ประการที่สาม ถ้าการทำงานในกองทุนฟื้นฟูฯประสบอุปสรรค ก็จำเป็นต้องใช้การเมืองบนท้องถนนเป็นเครื่องมือในการเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐ

3.2 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ถือเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ในกระบวนการสร้างกรอบการคาดคะเนทางออกของปัญหา (prognostic framing) ซึ่งแสดงออกมาในรูปของแผนการและยุทธวิธี ที่เป็นไปได้และเหมาะสมกับปัญหาที่ขบวนการได้นิยามไว้ กลยุทธ์การ

^{*} แนวร่วมองค์กรเกษตรกรภาคอีสาน (น.ก.อ.) ประกอบด้วย สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน มูลนิธิเกษตรกรไทย ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดขอนแก่น จำกัด และสหพันธ์สหกรณ์ชาวไร่อ้อยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำกัด แต่ภายหลังจากที่การดำเนินงานยกร่างกฎหมายจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูฯ ต้องยุติลงชั่วคราวเมื่อ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ลาออกจากตำแหน่ง ก็เหลือเพียงมูลนิธิเกษตรกรไทย กับ สกย.อ. ที่ยังคงเคลื่อนไหวในประเด็นการยกร่างกฎหมายดังกล่าวต่อไป อ้างจาก พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๒, *เอกสารประกอบการรับฟังเสวนาร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร และร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร: แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นต่อเกษตรกรในอนาคต*, ณ ห้องประชุมสหภาพการรถไฟ (หลังเก่า) สำนักงานกลุ่มเพื่อนประชาชน, 27 พฤศจิกายน 2550, หน้า 4-5.

⁴³ *เพิ่งอ้าง*, หน้า 10.

เคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นประกอบกับกระบวนการจัดวางกรอบ (frame alignment process) ที่เหมาะสม จะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม สามารถเรียกร่องความสนใจของสื่อมวลชน ซึ่งจะนำไปสู่ การเปิดพื้นที่สาธารณะให้ขบวนการทางสังคม ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน และทำให้ ขบวนการสามารถเคลื่อนไหวเรียกร่อง ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จในที่สุด

ด้วยเหตุที่ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกัน ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ หลากหลาย ที่ได้รับความช่วยเหลือจากพันธมิตรภายนอก ดังเช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน จึงทำให้ คคน. เป็นขบวนการทางสังคมที่มีความโดดเด่น ในการใช้กลยุทธ์และชุดยุทธวิธีการ เคลื่อนไหว ที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กลยุทธ์การ เคลื่อนไหวโดยใช้ปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action) และกลยุทธ์การเคลื่อนไหวโดยการสร้างวาท กรรมโต้กลับ (counter-discourse) ซึ่งมีรายละเอียดคร่าวๆ ดังต่อไปนี้

3.2.1) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวโดยใช้ปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action)*

ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คคน.) โดยทั่วไป ไม่ได้มีลักษณะที่แตกต่างจาก ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่มเกษตรกรกลุ่มอื่นๆมากนัก เนื่องจาก คคน. เป็นกลุ่มเกษตรกรที่ใช้วิธีการชุมนุมประท้วง กดดัน เพื่อเปิดเวทีเจรจาระหว่างเกษตรกร กับ รัฐบาล เป็นหลัก ในการเรียกร่องให้รัฐแก้ไขปัญหา ดังเช่น ราคาผลผลิตตกต่ำ ความไม่มั่นคงในการ ครอบครองที่ดินเพื่ออยู่อาศัย และประกอบอาชีพ เป็นต้น ดังนั้น เราจะเห็นการชุมนุมของกลุ่ม เกษตรกรภาคเหนือ ทั้งที่เกิดขึ้นในนามของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ และที่เป็นการชุมนุม ในฐานะสมาชิกของ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) รวมทั้งที่เป็นการชุมนุมร่วมกับ เครือข่าย พันมิตรกลุ่มอื่นๆ ดังเช่น สมัชชาคนจน สมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย เป็นต้น

ผู้เขียนจะกล่าวถึง ยุทธวิธีการต่อสู้ของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ หลักๆที่ สำคัญ ได้แก่ การชุมนุมประท้วงกดดันยึดเยื้องหน้าศาลากลางจังหวัด การเดินเท้าทางไกล และการ บุกยึดที่ดินของเอกชน ตามลำดับดังต่อไปนี้

- การชุมนุมประท้วงกดดันยึดเยื้องหน้าศาลากลางจังหวัด

การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการทางสังคม กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกับสมัชชา คนจน ได้ทำให้เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สะสมประสบการณ์ และเรียนรู้ยุทธวิธีการต่อสู้

* กลยุทธ์การเคลื่อนไหวโดยใช้ปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action) ของ คคน. เกิดขึ้นจากการ เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ของแกนนำชาวบ้านและนักพัฒนาเอกชนภาคเหนือ ที่เชิญนักพัฒนาเอกชนคน สำคัญๆ มาให้แนวคิด ดังเช่น คุณบำรุง บุญปัญญา คุณบรรจง นะแส คุณบำรุง คะโยธา คุณนคร ศรีวิวัฒน์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมการประท้วงกับขบวนการคนจนอื่น โดยเฉพาะการชุมนุมประท้วง 99 วัน กับสมัชชาคนจน สัมภาษณ์ ประยงค์ ดอกคำไย(พี่เป็ด), นักพัฒนาเอกชน ซึ่งทำงานร่วมกับเครือข่ายกลุ่ม เกษตรกรภาคเหนือ (คคน.), 10 มีนาคม 2551.และ สัมภาษณ์ เจษฎา (พี่โป๊ะ), ผู้ประสานงาน สหพันธ์เกษตรกร ภาคเหนือ (สกน.), 10 มีนาคม 2551.

เพื่อนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสมกับเครือข่ายของตน ดังเห็นได้จาก การจัดชุมนุมประท้วงของ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ร่วมกับองค์กรพันธมิตร หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ (วันที่ 25 เมษายน – 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2542) เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ขอมอบ หลักการคนอยู่ร่วมกับป่า และแก้ไขปรับปรุงกฎหมายป่าไม้ ให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่ให้สิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน ร่วมกับรัฐ รวมทั้งการเรียกร้อง สิทธิความเป็นพลเมือง ให้กับชาวเขาที่เกิดในประเทศไทย แต่ก็ยังมีได้รับสิทธิความเป็นพลเมืองขั้น พื้นฐาน ดังเช่น การได้รับการศึกษา การเข้ารับบริการด้านสุขภาพ ฯลฯ เพราะถูกรัฐกีดกัน การให้ สัญชาติไทย⁴⁴

นอกจากนี้ ยังมี การจัดชุมนุมใหญ่ของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ครั้ง สำคัญ ที่มีการชุมนุมประท้วงอย่างยาวนาน ประมาณ 1 เดือน หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ (วันที่ 10 มีนาคม-9 เมษายน พ.ศ. 2545) โดยมีเจตนารมณ์ของการชุมนุมประท้วงครั้งนี้ ว่าเป็น “...การ ประกาศทางสิทธิในที่ดิน ที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย อาหาร ภูมิปัญญาและ เสรีภาพทางการเกษตร เพื่อ ปลดปล่อยหนี้สินอันเกิดจากนโยบายรัฐทั้งปวง ปกป้องทรัพยากรนิเวศและสิ่งแวดล้อม อันเป็น ของเราโดย ดั้งเดิมโดยแท้...”⁴⁵ แต่เนื่องจากการชุมนุมประท้วงในระยะแรก ไม่สามารถกดดันให้ รัฐบาลตกลงรับข้อเรียกร้องของ สกน. ได้ ทาง สกน. จึงได้ส่งตัวแทนจำนวนหนึ่งเข้าร่วมชุมนุม ประท้วงหน้าทำเนียบรัฐบาลร่วมกับสมัชชาคนจน และคาดว่าจะนำผู้ชุมนุมที่เหลืออยู่ เดินเท้าทางไกล มุ่งเข้าสู่กรุงเทพฯต่อไป⁴⁶ ดังนั้น ในเวลาต่อมารัฐบาลจึงได้ยอมตกลง ตั้งคณะทำงานต่างๆ ที่ เกี่ยวข้องกับปัญหา ที่ สกน. เรียกร้อง ดังเช่น คณะทำงานปฏิรูปที่ดิน ในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และลำพูน คณะทำงานขร่างกฎหมายภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า กฎหมายคุ้มครองพื้นที่ เกษตรกรรม เป็นต้น จึงทำให้ สกน. ยุติการชุมนุมประท้วงยึดเชื้อ หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ ไปในที่สุด⁴⁷

- การเดินเท้าทางไกล

⁴⁴ ดูใน *Thai Development Newsletter* 36 (January-June 1999): 10-11. และ วิเจต ทวีกุล, “การเมืองภาคประชาชน: การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ. 2530-2547,” หน้า 243.

⁴⁵ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ, *คำประกาศเจตนารมณ์*, ณ หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่, 10 มีนาคม 2545.

⁴⁶ ดูรายละเอียดใน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ, *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 15*, ณ ทำเนียบรัฐบาล, 25 มีนาคม 2545.

⁴⁷ ดูรายละเอียดใน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ, *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 30 ห้ามเบียดเบียนผลการเจรจา*, ณ ศาลากลาง จังหวัดเชียงใหม่, 8 เมษายน พ.ศ. 2545 และ อัจฉรา รักยุติธรรม บรรณาธิการ, *ที่ดินและเสรีภาพ* (เชียงใหม่: Black Lead, 2548), หน้า 217.

เมื่อชาวบ้านไม่สามารถต่อสู้เรียกร้องตามช่องทางการเมืองที่มีอยู่ อีกทั้งเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของพวกเขาได้ หนทางเดียวที่เหลืออยู่ก็คือ การเปิดช่องทางการเมืองใหม่ โดยการเดินขบวนมุ่งหน้าเข้าสู่ กรุงเทพฯ ซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์กลางอำนาจของประเทศ เพื่อชุมนุมกดดันให้รัฐเจรจาดูแล ยอมรับแก้ไขปัญหาของพวกเขา

ยุทธวิธีที่เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เลือกใช้เมื่อพวกเขาไม่สามารถกดดันให้รัฐแก้ไขปัญหา จากภายในท้องถิ่นที่พวกเขาอยู่ ก็คือ “การเดินทางไกล” เพราะเหตุว่าการเดินทางโดยใช้ยานพาหนะ ต้องใช้ค่าใช้จ่ายจำนวนมาก อีกทั้งภาพการเดินทางไกล ของชาวบ้านยากจน หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ยังช่วยดึงดูดความสนใจ จากผู้พบเห็น ได้มากกว่าการใช้ยานพาหนะในการเดินทาง

อย่างไรก็ตาม การเดินทางไกล ก็เป็นยุทธวิธีที่ไม่ถูกใช้บ่อยนัก เนื่องจาก การเดินทางระยะทางที่ไกลมาก จำเป็นต้องมีเสบียงอาหารจำนวนมาก และต้องใช้เวลานานกว่าจะเดินทางถึงจุดหมาย ดังนั้น การเดินทางไกลส่วนใหญ่ ของ คนน. จึงไปไม่ถึงกรุงเทพฯ ก็ต้องยุติลงก่อน ตัวอย่างเช่น การเดินทางไกลจากเชียงใหม่ ไปสู่กรุงเทพฯ ครั้งแรกของ คนน. เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2537 เพื่อเรียกร้องสิทธิการอยู่อาศัยและทำกินในเขตป่า แต่ก็เดินทางไปเพียงจังหวัดลำพูนก็ต้องยุติลง* นอกจากนี้ ก็มักจะเป็นการขู่ว่าจะเดินทางไกลเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อเข้าร่วมชุมนุมกับเครือข่าย อื่นๆหน้าทำเนียบรัฐบาล เสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ทำให้รัฐบาลต้องจัดคนมาเจรจาแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ร่วมกับชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในเมืองหลวง**

* หลังจากที ชาวบ้านใน คนน. เดินขบวนผ่านไปได้ 7 วัน (27 เมษายน – 3 พฤษภาคม) ก็ถึงจังหวัดลำพูน รัฐบาลก็ส่ง นายประจวบ ไชยสาส์น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มาเจรจาและตกลงจะเร่งแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้าน คูใน อัจฉรา รักยุติธรรม, “3 ทศวรรษ ขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ” ใน บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม, *3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย*, หน้า 7.

** ดังเช่น ภายหลังจากที่ พตท.ทักษิณ ชินวัตร ได้เดินทางมาพบกับชาวบ้าน ที่ชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่และรับปากจะช่วยแก้ไขปัญหา เมื่อวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2545 แต่ก็ได้ทำตามคำสัญญา อีกทั้งชาวบ้านบางส่วนที่ส่งเข้าไปชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาล ยังถูกตำรวจทำร้ายร่างกาย จึงทำให้ทาง คนน. ตัดสินใจที่จะเดินขบวนเข้ากรุงเทพฯ ดังแถลงการณ์ที่ว่า “...ถ้าตราบไ้รัฐบาลตำรวจยังทำร้ายพวกเรา รัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องยังไม่มีการหนัดการที่ชัดเจนว่าจะเดินทางไปเจรจาแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนพวกเรา ณ ศาลากลาง จ. เชียงใหม่ เราทั้งหมดพร้อมที่จะยกขบวนมุ่งสู่ทำเนียบรัฐบาลต่อไป เพื่อสมทบกับสมาชิกคนจนและพวกเราส่วนหนึ่งที่ชุมนุมอยู่ ณ ทำเนียบรัฐบาล...” ดูรายละเอียดใน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ, *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 16*, ณ ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่, 25 มีนาคม 2545.

- การบุกยึดที่ดินของเอกชน

ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน เป็นปัญหาสำคัญ อีกอย่างก็กลุ่มเกษตรกรบนพื้นราบในภาคเหนือ* ต้องเผชิญ นอกจากปัญหาาราคาผลผลิตตกต่ำ โดยเฉพาะช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา มีที่ดินจำนวนมหาศาล ต้องตกอยู่กับนายทุนจากภายนอก ที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร รวมทั้ง การปลอมแปลงเอกสารสิทธิ์ และการลักลอบออกเอกสารสิทธิ์ ในที่ดินสาธารณะซึ่งชุมชนใช้เป็นประโยชน์ร่วมกัน ทำให้กลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ได้เริ่มกระบวนการตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ที่ดิน ที่ออกโดยมิชอบด้วยกฎหมาย และปล่อยทิ้งไว้ให้รกร้างว่างเปล่า เพื่อให้ชาวบ้านได้นำไปใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรกรรม และเป็นที่อยู่อาศัย

การเริ่มต้นใช้ยุทธวิธีการบุกยึดที่ดินเอกชน เกิดขึ้นครั้งแรกในจังหวัดลำพูน โดยชาวบ้านในหมู่บ้านศรีเตี้ย ซึ่งภายหลังได้รวมเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ได้ร่วมกันเข้าบุกยึด และปรับพื้นที่ป่าแพะ ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ที่ถูกนายทุนนำไปขออนุญาตกับกรมที่ดินจังหวัดลำพูน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้ดังเดิม** ซึ่งภายหลัง แนวร่วมกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (นกน.) และ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ได้นำไปใช้เป็นยุทธวิธี การแก้ปัญหการขาดแคลนที่ดินทำกิน ในจังหวัดอื่นๆ โดยเรียกชื่อว่า “การปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” เพื่อให้สังคมยอมรับยุทธวิธี มากยิ่งขึ้น จากเดิมที่ถูกมองว่าเป็นการกระทำผิดกฎหมายของชาวบ้าน ที่ละเมิดสิทธิของนายทุนผู้ครอบครองที่ดิน ให้มีภาพว่าเป็นการแก้ปัญหการขาดแคลนที่ดินทำกิน ของชาวบ้าน โดยการกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมโดยชาวบ้าน ที่ถูกนายทุนลักลอบนำที่สาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้านไปขออนุญาตเอกสารสิทธิ์ และภายหลังจากการบุกยึดที่ดิน กลับมาเป็นของหมู่บ้านเช่นเดิมแล้ว ในแต่ละหมู่บ้านก็จะออกกฎเกณฑ์การจัดการที่ดินร่วมกัน นอกจากการเข้าร่วมใช้ประโยชน์ในที่ดิน ดังเช่น สมาชิกต้องเข้าใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยไม่ปล่อยให้รกร้างว่างเปล่า ห้ามขายที่ดินให้คนอื่น ผู้ละเมิดข้อตกลงจะต้องถูกยึดที่ดินคืนสู่ชุมชน เป็นต้น⁴⁸

* ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินของกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการ ทั้งจากฝ่ายรัฐ ธุรกิจเอกชน และประชาชนทั่วไป ดังเช่น การประกาศเขตป่าทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของประชาชน การออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบด้วยกฎหมาย นโยบายการให้สัมปทานทำประโยชน์ในที่ดินของรัฐ เป็นต้น ดูรายละเอียดได้ใน สยามล ไกรยูรวงศ์ และคณะ, *ข้อพิพาทและความขัดแย้งปัญหาที่ดินในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), หน้า 56-69.

** ดูรายละเอียด ยุทธวิธีการบุกยึดที่ดินของเอกชน ได้ใน กิ่งกาญจน์ สำนวนเย็น, “พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

⁴⁸ อัจฉรา รักยุติธรรม บรรณาธิการ, *ที่ดินและเสรีภาพ*, หน้า 148.

3.2.2) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวโดยการสร้างวาทกรรมโต้กลับ (counter-discourse)

การต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่าง รัฐบาลกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงต่างๆ ซึ่งเป็นสมาชิกเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เริ่มต้นภายหลังจากที่ รัฐบาลได้เริ่มปฏิบัติการแยกคนออกจากป่า ด้วยการสร้างภาพกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเผ่าต่างๆ ผูกติดไว้กับการทำไร่เลื่อนลอย โดยสร้างวาทกรรมขึ้นมาชุดหนึ่ง เพื่อลดทอนความชอบธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งอาศัยอยู่ในป่า ด้วยการกล่าวหาว่า พวกเขาทั้งหมดเป็นผู้บุกรุก และทำลายป่า เป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมของป่า และเพิ่มความน่าเชื่อถือของวาทกรรมดังกล่าว โดยการเชื่อมโยงเข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งถูกผลิตซ้ำ (reproduction) ว่าเป็นตัวชี้วัดความเสื่อมโทรมของป่า ดังเช่น การพังทลายของหน้าดิน การเกิดไฟป่า อัตราการเจริญเติบโตของประชากร ฯลฯ⁴⁹ ดังนั้น ภายใต้วาทกรรมดังกล่าว กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเผ่าต่างๆ จึงถูกผูกติดไว้กับการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งเป็นอันตรายต่อป่า

วาทกรรม “ชาวเขา” กับ “การทำไร่เลื่อนลอย” กลายเป็นวาทกรรมที่ทรงอำนาจสำหรับการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐ เพราะสามารถทำให้ประชาชน และนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจำนวนมาก สนับสนุนการกระทำของรัฐ ในการแยกคนออกจากป่า ดังเช่น การอพยพชาวเขาออกจากพื้นที่ป่า การจัดระดับคุณภาพต้นน้ำและพื้นที่ป่า ฯลฯ ซึ่งความสนับสนุนดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจาก รัฐได้แสดงภาพของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเผ่าต่างๆ ซึ่งถูกเรียกว่า “ชาวเขา”* ควบคู่ไปกับวิถีชีวิตของพวกเขา ที่อาศัยการทำเกษตรเป็นอาชีพหลัก ซึ่งถูกเรียกว่า “การทำไร่เลื่อนลอย” ซึ่งวาทกรรมดังกล่าวเป็นการแบ่งแยกชาวเขาออก “ชาวไร่” ทั่วไป ที่แม้ว่าจะมีลักษณะการทำเกษตรคล้ายคลึงกัน คือ มีการปลูกพืชในพื้นที่เฉพาะบริเวณหนึ่ง ที่ได้จัดเตรียมไว้ เมื่อหลังจากพ้นฤดูการเก็บเกี่ยว ก็จะทำการถางหรือเผาพืชเหล่านั้น แล้วปล่อยพื้นที่ดังกล่าวทิ้งไว้ชั่วระยะหนึ่ง เพื่อให้ผืนดินฟื้นคืนสภาพเดิม และกลับมาทำไร่ในบริเวณดังกล่าวต่อ⁵⁰ แต่สำหรับการทำไร่ของชาวเขานั้น กลับถูกรัฐมองว่า เป็นการทำไร่ที่แตกต่างจากชาวไร่ทั่วไป เพราะรัฐเห็นว่าการทำไร่ตามวิถีชีวิตของชาวเขานั้น จะมีการตัดถางต้นไม้ในป่า เผาป่า เพื่อให้ได้พื้นที่เพาะปลูก หลังจากใช้พื้นที่ดังกล่าวไปแล้ว ก็จะไปถางป่า และเผาป่าบริเวณอื่นๆอีกเรื่อยไป ไม่มีขอบเขตที่จำกัดตายตัว ดังนั้น ภาพที่รัฐมองการทำไร่ของชาวเขา จึงเป็นภาพของคนที่บุกรุกทำลายป่าไม้ที่มี

⁴⁹ Pinkaew Luangaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*, pp.186-187.

* ชาวเขา มิได้เป็นเพียงคำที่แสดงให้เห็นถึง สภาพการดำรงอยู่ของคน ที่อาศัยอยู่บนภูเขาเท่านั้น แต่คำว่า “ชาวเขา” เป็นคำที่แฝงเอาไว้ด้วยนัยยะทางด้านลบ ที่มีต่อกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนภูเขาว่า เป็นพวกที่ด้อยการศึกษา ไม่มีความเจริญ ฯลฯ ซึ่งความคิดดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากการนำความคิดการทำให้ทันสมัย (modernization) มาใช้

⁵⁰ Pinkaew Luangaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*, pp.178-179.

ค่า (ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและเชิงนิเวศวิทยา) โดยไม่มีเหตุผล ภาพการทำไร่ของชาวเขาจึงเป็นสิ่งเลวร้าย ในสายตาของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลาต่อมา กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเผ่าต่างๆ ก็ได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ในบริเวณภาคเหนือ โดยการสร้างวาทกรรม “การทำไร่หมุนเวียน”^{*} เพื่อโต้กลับวาทกรรม “การทำไร่เลื่อนลอย”ของรัฐ โดยแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจว่า แท้ที่จริงแล้ว การทำไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์เผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่บนภูเขา มิได้เป็นการทำลายป่าไม้อย่างไร้เหตุผล ดังที่รัฐกล่าวอ้าง แต่เป็นการทำไร่อย่างมีระบบ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน ดังนั้น พวกเขาจึงมีความชอบธรรมที่จะอยู่อาศัยในป่าต่อไป

นอกจากนี้ โดยธรรมชาติแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง เผ่าต่างๆ มีการจัดการป่าภายในชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น ป่าพิธีกรรม ป่าต้นน้ำ และป่าใช้สอย** ตามแนวคิดสิทธิส่วนร่วม ที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าร่วมกันได้ โดยไม่กระทบต่อสภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งความคิดดังกล่าว มีความซับซ้อนมากกว่า การจัดแบ่งพื้นที่ตามหลักวิทยาศาสตร์ ที่รัฐนำมาใช้แยกส่วนพื้นที่ป่าออกจากกัน โดยการขีดเส้นแบ่งบนแผนที่ ทั้งนี้ที่ไม่ได้รู้ข้อมูลที่แท้จริง⁵¹

* วาทกรรม “ไร่หมุนเวียน” ได้ท้าทาย วาทกรรม “ไร่เลื่อนลอย” หลายทาง ดังเช่น การทำไร่หมุนเวียนแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความรู้ในเรื่องป่า โดยการหมุนเวียนพื้นที่การทำเกษตรกรรม ตามสภาพป่าที่เหมาะสม ซึ่งแต่ละช่วงปีหลังจากที่ได้ถางป่าเตรียมพื้นที่เพาะปลูกไปแล้ว สภาพป่าจะเปลี่ยนแปลงไป ดังเช่น ปีแรกหลังจากเก็บเกี่ยวไปแล้วจะมีสัตว์เข้ามากินผลผลิตที่หลงเหลืออยู่... ปีที่เจ็ดและแปด ต้นไม้ในป่าจะเริ่มโตเต็มที่ และช่วงปีถัดไป พื้นดินจะเหมาะสมกับการเพาะปลูกอีกครั้ง ซึ่งความรู้ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงกับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ ดูใน Pinkaew Luangaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*, p.191.

** ป่าพิธีกรรมเป็นป่าอนุรักษ์ ที่ห้ามทำการตัดไม้ไปใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาดเพราะเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ แต่จะใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก ดังเช่น การบูชาผี การฝังศพ ฯลฯ ป่าต้นน้ำเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเก็บไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ซึ่งเชื่อว่ามีผีขุนน้ำปกป้องรักษาอยู่ในป่าชนิดนี้จะยอมให้มีการเก็บผลผลิตจากป่าได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และป่าใช้สอยเป็นป่าที่รักษาเอาไว้ ให้ชาวบ้านใช้หาประโยชน์ดังเช่น การเลี้ยงสัตว์ การเก็บผลผลิตจากป่า แต่ป่าใช้สอยนั้น จะไม่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรม ดูใน Anan Ganjanapan, *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand* (Chaing Mai: RCSD, 2000), p. 205.

⁵¹ ดูรายละเอียดใน อัจฉรา รักยุติธรรม, “จากกฎหมาย-นโยบายป่าไม้ถึงรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทวงถามถึงสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร” ใน บุญตา สืบประดิษฐ์และอัจฉรา รักยุติธรรม บรรณาธิการ, *3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย*, หน้า 63-69.

การสร้างวาทกรรมดังกล่าว เป็นการสร้างอัตลักษณ์ของชาวบ้าน ให้กลายเป็น “นักอนุรักษ์ธรรมชาติ” และ “ชาวบ้านผู้รักษาป่า” จากที่เคยถูกมองว่าเป็น “ผู้ทำลายป่า” ในอดีต โดยอาศัยวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิม ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมของพวกเขา ดังเช่น การบวชป่า* การสร้างแนวกันไฟ⁵² ฯลฯ นอกจากนี้ พวกเขายังได้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่ ดังเช่น การสร้างแผนที่ (mapping) มาปรับใช้** เพื่อสนับสนุนการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า โดยจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นมามากด้วย

3.3 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน

ชาวบ้านในกลุ่มปัญหาต่างๆ ของสมัชชาคนจน ไม่สามารถใช้ช่องทางแก้ปัญหาที่มีอยู่ในระบบการเมืองปกติ ในการแก้ปัญหามาได้ นอกจากนี้ การใช้กลยุทธ์การประนีประนอม ดังเช่น การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวของแกนนำชาวบ้านกับข้าราชการ และนักการเมือง การใช้วิธีลှอบบ้ันักการเมือง ฯลฯ เหมือนดังเช่นที่ สกย.อ. ใช้เป็นหลัก นับตั้งแต่ช่วงที่ นายนคร ศรีวิวัฒน์ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ก็ไม่เหมาะสมกับปัญหาที่สมัชชาคนจนเผชิญอยู่ ดังนั้นพวกเขาจึงต้องสร้างช่องทางใหม่เพื่อเชื่อมต่อกับระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ขึ้นมาเอง และวิธีการที่พวกเขาเลือกใช้เพื่อสร้างช่องทางดังกล่าว ก็คือ การเดินขบวน และการชุมนุมประท้วง เพื่อกดดันให้รัฐเปิดเวทีเจรจากับชาวบ้านอย่างเท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม การศึกษากลยุทธ์/ยุทธวิธี ที่สมัชชาคนจนใช้ในการต่อสู้เรียกร้องให้รัฐรับผิดชอบต่อความผิดพลาด ในการดำเนินนโยบายและโครงการของรัฐนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบททางการเมือง หรือโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่ดำรงอยู่ด้วย ดังนั้น ผู้เขียนจึงแบ่งกลยุทธ์

* ดูรายละเอียด เรื่องการบวชป่า ซึ่งเป็นการนำความคิดทางพุทธศาสนา เข้ามาสร้างภาพการเป็นนักอนุรักษ์ของชาวบ้าน ที่อยู่อาศัยภายในป่า เพิ่มเติมใน Susan M. Darlington, “The Ordination of a Tree: The Buddhist Ecology Movement in Thailand,” *Ethnology* 37, 1 (Winter 1998): 1-15. และ Anan Ganjanapan, *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand*, pp.217-219.

⁵² ดูใน วิเชิด ทวีกุล, “การเมืองภาคประชาชน: การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ. 2530-2547,” หน้า 261-262.

** การสร้างแผนที่ของป่าภายในท้องถิ่น จากการสำรวจพื้นที่จริงและการบอกเล่าของผู้สูงอายุภายในหมู่บ้าน ช่วยทำให้อาณาเขตของ ป่าชุมชนแต่ละประเภท ดังเช่น ป่าใช้สอย ป่าอนุรักษ์ ฯลฯ ชัดเจนมากขึ้น และยังเป็นสิ่งยืนยันระบบการจัดการป่า ที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งเป็นการโต้กลับวาทกรรมของแผนที่ ซึ่งรัฐสร้างขึ้น โดยมีได้สำรวจพื้นที่จริง ดูใน Pinkaew Luangaramsri, *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*, pp.154-160. และ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “ขบวนการป่าชุมชนและการท้าทายการจัดการป่าของรัฐไทย” ใน บุญตา สืบประดิษฐ์และอัจฉรา รักยุติธรรม บรรณาธิการ, *3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย*, หน้า 21-25.

การเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนออกเป็น 2 ส่วน คือ ยุทธวิธีการชุมนุมปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล และยุทธวิธีการชุมนุมประท้วงแบบดาวกระจาย ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียด ตามลำดับดังต่อไปนี้

3.3.1) ยุทธวิธีการชุมนุมปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล

กลยุทธ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ที่สมาชิกคนจนยึดถือเป็นกลยุทธ์หลัก และอาจถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของสมาชิกคนจน ก็คือ การเดินขบวนและการชุมนุมประท้วงด้วยแนวทางสันติ โดยใช้ระยะเวลาการชุมนุมที่ยาวนาน จนกว่ารัฐจะยอมรับข้อตกลง การเลือกใช้กลยุทธ์ดังกล่าว สืบเนื่องจากสมาชิกคนจนมองเห็นว่า การเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรงด้วยวิธีการเดินขบวนและการชุมนุมประท้วงปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล เป็นวิธีการที่ดีและเหมาะสมที่สุดสำหรับการกดดัน เพื่อให้รัฐเปิดเวทีการเจรจาแบบเสมอหน้า โดยมีการใช้การเจรจาล็อบบี้กับการเมืองและความสัมพันธ์ส่วนตัวของแกนนำชาวบ้านกับนักการเมือง รวมทั้งข้าราชการระดับสูง เป็นเพียงส่วนเสริมให้การเจรจาระหว่างรัฐกับสมาชิกคนจน มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น

สมาชิกคนจนใช้ยุทธวิธีการเดินขบวนและการชุมนุมประท้วง ด้วยวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย ดังเช่น การเปิดเวทีเจรจา และทำข้อตกลงระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เพื่อให้รัฐนำปัญหาของชาวบ้านในสมาชิกคนจน ที่ถูกละเลยออกมาพิจารณา การติดตามความคืบหน้าของปัญหาที่รัฐตกลงกับสมาชิกคนจนว่าจะแก้ไขแล้วแต่ยังไม่สำเร็จ รวมทั้งการเปิดเจรจาใหม่กับรัฐบาล ถ้าหากว่ารัฐบาลไม่ได้แก้ไขปัญหาของสมาชิกคนจนทั้งที่ได้ตกลง เห็นด้วยกับหลักการแก้ปัญหาที่สมาชิกคนจนเสนอ ดังนั้น การชุมนุมประท้วงของสมาชิกคนจน จึงมีชื่อเรียกหลายอย่าง ดังเช่น การชุมนุมใหญ่ การชุมนุมตรวจราชการ และมหรกรรมทวงสัญญา

การชุมนุมประท้วงของสมาชิกคนจน ที่ถูกกล่าวขานจากนักวิชาการ สื่อมวลชน และนักเคลื่อนไหวต่างๆ ว่าเป็นการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญ เท่าที่ผ่านมา มี 2 ครั้ง คือ การชุมนุมใหญ่ ยกที่ 1 (ช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา วันที่ 26 มีนาคม ถึง 23 เมษายน พ.ศ. 2539) และการชุมนุมใหญ่ยกที่ 2 (ช่วงรัฐบาลของ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ วันที่ 25 มกราคม ถึง 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2540) ซึ่งการชุมนุมประท้วงของสมาชิกคนจน ทั้ง 2 ครั้งดังกล่าว เป็นการชุมนุมที่ถือได้ว่าบรรลุเป้าหมายเบื้องต้นของสมาชิกคนจน เนื่องจากการชุมนุมประท้วงทั้งสองครั้งดังกล่าว ได้นำมาสู่ข้อตกลงของรัฐ ในการยอมรับที่จะแก้ปัญหาของสมาชิกคนจน รวมทั้งมีการอนุมัติเงินงบประมาณให้กับชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐดังเช่น การสร้างเขื่อนขนาดเล็กที่สร้างเสร็จแล้ว เป็นต้น * อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของสมาชิกคนจนดังกล่าว ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์จาก

* ดูผลลัพธ์จากการชุมนุมประท้วงยกที่ 2 ของสมาชิกคนจนได้ใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, *อ้างแล้ว*, หน้า 185-201. และ Chris Baker, "Thailand's Assembly of the Poor: background, drama, reaction," *Southeast Asian Research* 8,1 (March 2000): 25.

นักวิชาการบางท่านว่า เพราะเหตุใดสมัชชาคนจนซึ่งเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่มีฐานกำลังเข้มแข็งที่สุด จึงทำได้เพียงแค่ การยอมรับข้อตกลงเบื้องต้นที่ทำกับรัฐบาล ซึ่งสามารถแก้ปัญหาระยะสั้นได้เท่านั้น อีกทั้งข้อตกลงดังกล่าวก็ได้ถูกยกเลิกในรัฐบาลชุดต่อมา(รัฐบาลชวน) ทั้งที่ความจริงแล้วสมัชชาคนจนควรจะพยายามต่อสู้ให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดที่วางไว้ คือ การปฏิรูปการเมือง ด้วยการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ระยะยาว (long-term structural change) ระหว่างรัฐกับชาวบ้านสมัชชาคนจน*

ถึงแม้ว่าการใช้ยุทธวิธีการชุมนุมประท้วง ปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล ด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน จะเป็นยุทธวิธีที่ใช้ได้ผลดีในช่วงของรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา และรัฐบาลของ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ แต่กลยุทธ์ดังกล่าว ก็มีข้อเสียเนื่องจากเป็นยุทธวิธีที่สร้างความรำคาญให้กับประชาชนที่ต้องเดินทาง โดยรอบบริเวณทำเนียบรัฐบาล เพราะการชุมนุมประท้วงทำให้สภาพการจราจรติดขัด นอกจากนี้ บุคคลที่ไม่รู้รายละเอียดของการจัดการภายใน และที่มาของรายได้ในการจัดกิจกรรมประท้วงของสมัชชาคนจน มักจะมองสมัชชาคนจนว่าเป็น “มีอับรับจ้าง” เพราะสามารถชุมนุมได้อย่างยืดหยุ่น ยาวนาน โดยไม่ต้องกลับไปประกอบอาชีพของตน⁵³ ดังนั้นยุทธวิธีดังกล่าวจึงทำให้ความชอบธรรมของสมัชชาคนจน ลดต่ำลงเรื่อยๆ และเมื่อถึงสมัยของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ซึ่งอยู่ในช่วงของการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ค่าเงินบาทลอยตัว ที่สืบเนื่องมาจากสมัยของรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ยุทธวิธีการเดินขบวนและชุมนุมปิดล้อมทำเนียบรัฐบาลก็ไม่ได้ผล เพราะการเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาเฉพาะกลุ่มสมัชชาคนจน จะถูกสื่อมวลชนมองว่าเป็นพวกที่ไม่

* กนกรัตน์ เลิศชูสกุล ได้อธิบายว่าสมัชชาคนจนยอมรับข้อตกลงเบื้องต้นเกี่ยวกับการจ่ายค่าชดเชย จากการได้รับผลกระทบ จากโครงการพัฒนาของรัฐ และโครงการจัดตั้งถิ่นฐานใหม่ (resettlement) ให้ชาวบ้าน ที่รัฐจัดทำขึ้น เพราะสมัชชาคนจน (กรณีของขบวนการต่อต้านการสร้างเขื่อนปากมูน) โดยเฉพาะในส่วนของนักพัฒนาเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ต้องเผชิญข้อจำกัดสำคัญ ดังเช่น นักพัฒนาเอกชนไม่สามารถทำให้นักธุรกิจและประชาชนทั่วไป ตระหนักถึงความสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และการมีส่วนร่วมโดยตรงของชาวบ้าน ในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐ นอกจากนี้ ภายในขบวนการ ยังมีการต่อสู้ทางความคิด ระหว่างนักพัฒนาเอกชน ที่ต้องการผลักดันเป้าหมายระยะยาว (การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน) กับชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งเข้าร่วมต่อสู้กับสมัชชาคนจน เพราะต้องการบรรลุเป้าหมายระยะสั้น ซึ่งเป็นเพียงการแก้ปัญหาระยะสั้น ดังเช่น การได้รับค่าชดเชยจากการได้รับผลกระทบจากโครงการของรัฐ เป็นต้น ดูรายละเอียดต่างๆ เพิ่มเติมใน Kanokrat Lertchoosakul, “Conceptualising the roles and limitations of N.G.O.s in the Anti-Pak Mun Dam Movement” in *Radicalising Thailand: New political perspectives*, ed. Ji Giles Ungpakorn (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2003), 226-252.

⁵³ Chris Baker, “Thailand’s Assembly of the Poor: background, drama, reaction,” *Southeast Asian Research*, 8,1: 20.

รักษาดี ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว คนส่วนใหญ่ในประเทศต่างก็ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน⁵⁴

3.3.2) ยุทธวิธีการชุมนุมประท้วงแบบดาวกระจาย

ปัญหาความชอบธรรมที่ลดต่ำลงของยุทธวิธีการชุมนุมประท้วง ปิดล้อมทำเนียบรัฐบาลอย่างยาวนาน ประกอบกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ ทำให้สมาชิกคนจนประสบกับความยากลำบากในการระดมทรัพยากรเพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมการประท้วง ส่งผลให้สมาชิกคนจนต้องเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์การเคลื่อนไหว โดยหันกลับไปใช้การเดินทาง และการชุมนุมประท้วงในท้องถิ่นต่างๆทั่วประเทศ ดังเห็นได้จากการชุมนุมประท้วงที่เกิดขึ้น ในช่วงปี พ.ศ. 2541-2542 เพราะการประท้วงในพื้นที่ปัญหาสามารถลดปัญหาการระดมทรัพยากรลงได้ เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมประท้วง ค่าเดินทางน้อย ทำให้มีผู้เข้าร่วมประท้วงภายในท้องถิ่นจำนวนมาก

ถึงแม้ว่าสมาชิกคนจนจะลงไปใช้พื้นที่ท้องถิ่น เป็นเวทีในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับปัญหา แต่ก็มิได้หมายความว่าสมาชิกคนจนจะละทิ้งเวทีการเคลื่อนไหวในระดับชาติ เพราะในช่วงที่สมาชิกคนจนเคลื่อนไหวในท้องถิ่น ก็ได้มีการติดต่อเชื่อมโยงกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายเกษตรกรรายย่อยในระดับนานาชาติ และยังคงเคลื่อนไหวต่อต้านนโยบายของรัฐบาลในระดับประเทศดังเช่น การเปิดเสรีการค้า และมีการผลักดันให้รัฐออกกฎหมายพระราชบัญญัติป่าชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภายในชุมชนได้เอง⁵⁵รวมทั้งยังคงเรียกร้องให้รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ดำเนินการตามข้อตกลงที่รัฐบาลของพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เคยทำไว้กับสมาชิกคนจน

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่สมาชิกคนจน ใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบบดาวกระจาย ไปได้ระยะหนึ่ง พวกเขาก็พบว่ายุทธวิธีดังกล่าวไม่สามารถกดดันให้รัฐแก้ปัญหาได้ ดังนั้น สมาชิกคนจนจึงต้องกลับมาใช้ การเดินทาง และการชุมนุมประท้วงภายในกรุงเทพฯ เช่นเดิม

3.4 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545-2550 เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย มีการชุมนุมประท้วงใหญ่ มากกว่า 73 ครั้ง แต่กลยุทธ์ที่ใช้ในการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ ไม่ได้มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด เพราะการเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง มีเป้าหมายสูงสุดเพียงอย่างเดียว คือ การผลักดัน กดดัน และต่อรอง กับรัฐและเจ้าหน้าที่ ให้แก้ปัญหาหนี้สินของชาวนา โดยใช้ พรบ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนา

⁵⁴ โปรดดูรายละเอียดใน Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand* , pp. 202-203. และ Chris Baker, "Thailand's Assembly of the Poor: background, drama, reaction," *Southeast Asian Research*, 8,1: 24-26.

⁵⁵ Bruce D. Missingham, *The Assembly of The Poor in Thailand*, p. 204.

เกษตรกร เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ ดังนั้น ผู้เขียนจะกล่าวถึง กลยุทธ์ที่เครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ ใช้เป็นหลัก ดังต่อไปนี้

3.4.1) กลยุทธ์การเดินขบวน ชุมนุมประท้วงและปิดล้อม

เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย เป็นเครือข่ายเกษตรกรที่เคลื่อนไหว ให้รัฐและธนาคารซึ่งเป็นเจ้าหนี้ ของสมาชิกในเครือข่าย ดำเนินการแก้ปัญหาหนี้สินของพวกเขา ตามช่องทางที่มีอยู่ใน พรบ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ด้วยการระดมกำลังสมาชิกในเครือข่าย เข้าทำการชุมนุม ประท้วงและปิดล้อม เพื่อกดดันคู่กรณี จนเกือบจะเรียกได้ว่า ทุกขั้นตอนของ บังคับใช้ พรบ.กองทุนฟื้นฟูฯ รวมทั้งการป้องกันมิให้รัฐบาล ยกเลิกกฎหมายดังกล่าว ดังเช่น การเริ่มนำนโยบายกองทุนไปปฏิบัติ การลงนามข้อตกลงบันทึกความร่วมมือ (MOU) ระหว่าง สำนักงานกองทุนฟื้นฟูฯ กับสถาบันการเงิน ที่เป็นเจ้าหนี้ของเกษตรกรใน คนท. การกดดันให้ สำนักงานกองทุนฟื้นฟูฯ ออกใบรับรองหนี้ให้เกษตรกร การถอดถอนประธานกองทุนฟื้นฟูฯ การ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดการหนี้ นอกจากนี้ ยังมีการชุมนุมกดดัน สถาบันการเงินต่างๆ ที่อยู่ในฐานะเจ้าหนี้ ให้เจรจาตกลงกับ คนท. ว่าจะไม่บังคับคดี ยึดทรัพย์สินของสมาชิก คนท. ที่ลงทะเบียน ให้กองทุนฟื้นฟูฯ จัดการแก้ปัญหาหนี้สินแล้ว ตลอดจนทำการปิดล้อมธนาคารพาณิชย์ ที่ผิดสัญญา ทำการฟ้องลูกหนี้ ทั้งที่พวกเขาได้ลงทะเบียนกับกองทุนฟื้นฟูฯ ดังกล่าวไว้แล้ว

แม้ว่าการชุมนุมประท้วงของ เครือข่ายหนี้สินชาวนาฯ จะมีได้มีกลยุทธ์และยุทธวิธี ที่โดดเด่น เหมือนกับเครือข่ายเกษตรกรกลุ่มอื่นๆ ที่มีการเคลื่อนไหว มาเป็นระยะเวลายาวนาน ดังเช่น การเดินขบวนประท้วงทางไกล ของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน(สทย.อ.) การชุมนุมปิดล้อม ทำเนียบ ด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน ถึง 99 วัน ของสมัชชาคนจน รวมทั้งการเคลื่อนไหวในการโต้กลับวาทกรรมกระแสหลัก โดยสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆบนพื้นที่สูง ในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (ลกน.) ด้วยรูปแบบต่างๆ ดังเช่น การบวชป่า การเป็นนักร้องรักษารัฐธรรมนูญ ฯลฯ แต่การเคลื่อนไหวกดดัน ประท้วงของ คนท. มากกว่า 73 ครั้ง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ก็มีพัฒนาการมากขึ้นตามลำดับ เริ่มจากการชุมนุมปิดล้อม ศาลากลางจังหวัดทั่วประเทศ ด้วยคนเพียงไม่กี่ร้อยคน กลายเป็นการปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตลอดจน สถานที่สำคัญอื่นๆ ด้วยกำลังสมาชิก หลายหมื่นคน รวมทั้งยังมีการนำ รถอีแต๋น เข้ามาร่วมขบวนประท้วง ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ ที่ทำให้สาธารณชนได้ตระหนักถึง การดำรงอยู่ของเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทยด้วย ซึ่ง คุณกิจ ฟ่องภักดิ์ (อดีตแกนนำเครือข่ายหนี้สินฯ) ได้เล่าถึง เหตุการณ์ดังกล่าว ให้ผู้เขียนฟังว่า

“...อีแต๋นเนี่ยเราประกาศใช้ตั้งแต่ประชุมเอเปค ทักษิณเนี่ยสั่งบล็อมหมดเลย เพราะว่ามันเป็นภาพ มีประชุมเอเปคเค้ากลัวเสียหน้า ก็สั่งให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนันเนียบล็อคพวกเรา หมดเลย เราก็ใช้เฮียเอาอีแต๋นออกเลย มันไปบอกห้ามรถยนต์ตู้ห้ามไปนะ เราก็บอกเอาอีแต๋นออก มันก็ไม่กล้าบล็อคใจ เพราะถ้าเอาอีแต๋นออกรถมันจะติดในเมืองเยอะกว่าเดิมอีก ฉะนั้นมันก็

เลยปล่อยให้รถบรรทุกออกไป พอวันหลังแยกกันแล้ว เครือข่ายนี้ก็เอาฮีโร่เข้าอีก เพราะเรามีฮีโร่
 แต้นกันอยู่แล้วเพราะเราทำการเกษตร อันนี้ก็คิดตั้งแต่สมัยเอเปค โทรศัพท์ที่ที่ใช้กันประจำคนละ
 2,3 เครื่อง ก็โทรประจำก็ใช้เครื่องนี้ ก็โทรเรื่องงานก็ใช้อีกเครื่องหนึ่ง เอาเครื่องนี้วาง คือซิมการ์ด
 เมื่อก่อนไม่ได้ลงชื่อเนี่ย ทำให้รัฐบาลทักษิณเนี่ยคิดไม่ตกว่าคนภาคกลางลุกขึ้นสู้ ถ้าปิดเพชรบุรี
 เอาแค่วังมะนาว พื้นที่นครปฐมก็เข้าได้อีก ถ้าปิดนครปฐมพื้นที่อยุธยาเข้าได้อีก ถ้าปิดอยุธยาที่
 หนองละเชิงตราเข้าได้อีก ชลบุรีเข้า ยังมีสุพรรณฯเข้า มันเข้าได้หลายสายไข่ม้อย...เราสามารถเข้า
 ทางพระราม 2 เข้าทางบางนา-มอเตอร์เวย์ เข้าทางสายสระบุรี-อยุธยา เข้าทางสุพรรณฯ สายบาง
 บัวทอง แล้วก็เข้าทางสายนครปฐม เพราะฉะนั้นมันหลายช่องทางเห็นมัย มันไม่สามารถปิดได้...
 พื้นที่ภาคเหนือบางทีลมมาก็ไกล พื้นที่ภาคใต้บางทีขึ้นมาก็ไกล แต่พื้นที่ภาคกลาง ถ้ามันลุกขึ้น
 สู้แล้วเนี่ย รัฐบาลต้องปวดหัวเพราะมันไม่รู้จะปิดตรงไหน ถ้าปิดพระราม 2 เป็นอัมพาศพื้นที่นี้อีก
 เห็นมัย มันกระทบหมดเลย รัฐบาลถึงบอกว่าคนภาคกลางมาสู้เนี่ยกลัว กลัวว่ามันไม่สามารถ
 ป้องกันได้”

3.4.2) การเข้าสู่อำนาจรัฐด้วยการจัดตั้งพรรคการเมือง

นอกจากการเปิดช่องทางการเมือง ด้วยการเคลื่อนไหวชุมนุมประท้วง กดดัน
 เจรจาต่อรองกับรัฐ รวมทั้งการลือขบับนักการเมือง เหมือนดังเช่น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆแล้ว
 เครือข่ายนี้สินชวานายังมีพัฒนาการขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ด้วยการจัดตั้งพรรคการเมือง คือ “พรรค
 เครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย” เพื่อลงแข่งขันในการเลือกตั้ง วันที่ 23 ธันวาคม 2550 โดยมี
 เครือข่ายนี้สินชวานาแห่งประเทศไทย เป็นฐานเสียงสำคัญของพรรค แม้ว่าผลการเลือกตั้งที่
 ออกมา พรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย จะไม่ได้ที่นั่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเลย แม้แต่ที่
 นั่งเดียวก็ตาม*

ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า เครือข่ายนี้สินชวานาฯ ไม่เพียงแต่กดดันให้รัฐช่วยเหลือ
 เท่านั้น แต่พวกเขายังมุ่งเข้าสู่อำนาจรัฐ ด้วยการเข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ผ่านการเลือกตั้ง
 เพื่อจัดสรรทรัพยากรของรัฐมาแก้ปัญหาหนี้สินของชวานา อีกด้วย

ดังเห็นได้จาก หลักการและนโยบายของพรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย⁵⁶ ที่กล่าวไว้ว่า “...พรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย จัดตั้งขึ้นจากชวานาชาวไร่ ไม่มี
 เครือข่ายนี้สินชวานาแห่งประเทศไทย ก็ไม่มีพรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย การต่อสู้อัน

* พรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทยได้รับคะแนนเสียง จากการสมัครรับเลือกตั้งระบบ
 แบ่งเขต รวมทุกเขตทั่วประเทศ 205,502 คะแนน และระบบสัดส่วน รวมทั้งหมด 269,129 คะแนน ซึ่งเมื่อรวม
 คะแนนทั้งหมดแล้วถือว่า พรรคได้คะแนนเป็นอันดับที่ 8 จากทั้งหมด 43 พรรค ที่ลงเลือกตั้ง

⁵⁶ “คำโฆษณาหาเสียงของพรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย” แหล่งที่มา:

<http://www.felizorganizer.com/sk/spot02.rar> (ถอดเทปเสียง).

ยาวนานของชานาชาวไว้ กว่า 5 ปี กว่า 73 ครั้ง ที่ก่อการชุมนุม เพื่อพิทักษ์สิทธิ เพื่อพิทักษ์สันติ
ความเป็นมนุษย์ เช่นเดียวกับชนชั้นอื่นๆ เพื่อพิทักษ์กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร อันเป็น
ความหวังหนึ่งเดียวของชาวนาไทย ในการต่อสู้กับนายทุน กับภาครัฐ มาจนบัดนี้ ถึงจุดอ้อมตัว การ
ต่อสู้ของพี่น้องเรา จะเปลี่ยนไปจากจุดนี้ จากการชุมนุมเพื่อให้ได้มา จะเปลี่ยนเป็นการสร้าง
นโยบายของเราเอง...ณ ปลายทางสายนี้ คือการประกาศอิสรภาพของชาวนาไทย จากพันธนาการ
ทั้งปวง...เพื่อดำเนินนโยบายที่เราฝันไว้ให้กลายเป็นจริง...”

3.5 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงาน

รูปแบบการเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงาน ในการเรียกร้องสิทธิและสวัสดิการ มิได้มี
ความสลับซับซ้อนมากนัก หากเปรียบเทียบกับกรเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนกลุ่มอื่น
เนื่องจากการประกอบอาชีพผู้ใช้แรงงาน อยู่ภายใต้ข้อจำกัดของระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งเป็น
อุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้หลายประการ ดังเช่น ระยะเวลาการทำงานที่ตายตัว ความมั่นคง
ของสภาพการจ้างงาน ฯลฯ ดังนั้น เราจะเห็นว่ากรเรียกร้องของผู้ใช้แรงงานมักจะออกมาในรูป
ของการยื่นข้อเสนอเป็นลายลักษณ์อักษร การเจรจาต่อรองของแกนนำผู้ใช้แรงงานกับคู่กรณี เป็น
ส่วนใหญ่ นอกจากนั้น ผู้ใช้แรงงานก็อาจใช้วิธีการเดินขบวนรณรงค์ ซึ่งถือเป็นยุทธวิธีสำคัญของ
ขบวนการแรงงาน ในการสร้างกระแสทางสังคม เพื่อช่วยกดดันรัฐและนายจ้างอีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ถ้าวิธีการดังกล่าวใช้ไม่ได้ผล พวกเขาก็พร้อมจะระดมพล ผู้ใช้แรงงานที่มีอยู่
มากมาย ในองค์กรแรงงานต่างๆ ออกมาชุมนุมประท้วงกดดัน ซึ่งวิธีการกดดันของผู้ใช้แรงงาน ก็มี
อยู่ไม่กี่วิธี ดังเช่น การนัดหยุดงาน (strike) การปิดงาน (lockout) เป็นต้น ซึ่งวิธีการดังกล่าว ถ้าไม่มี
ความจำเป็นจริงๆ ก็จะไม่ถูกนำมาใช้ เพราะเสี่ยงต่อการถูกลงโทษจากนายจ้าง ที่คอยหาช่องทาง
กฎหมายเพื่อเล่นงานแรงงาน ที่ทำผิดระเบียบกฎเกณฑ์ที่วางไว้ นอกจากนี้ วิธีการดังกล่าว ก็
สามารถทำได้ในระยะเวลาจำกัด เพราะผู้ใช้แรงงานจำเป็นต้องพึ่งพารายได้จากการทำงาน เป็นหลัก
ถ้าหากพวกเขาแม้แต่มาร่วมชุมนุมประท้วงครอบครัวก็จะขาดรายได้ในการยังชีพ

ดังนั้น การประท้วงของแรงงานจึงต้องทำในวันหยุด (เช่น วันอาทิตย์) หรือ ทำหลังจากเลิก
งานแล้ว พวกเขาก็ไม่สามารถชุมนุมประท้วงติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน เหมือนดังเช่น การ
ประท้วงของกลุ่มเกษตรกรต่างๆ นอกจากนี้ ในปัจจุบันการประท้วงของผู้ใช้แรงงาน ผ่านทาง
สหภาพแรงงานและองค์กรภาคประชาสังคม ก็ต้องเผชิญอุปสรรคมากยิ่งขึ้น เมื่ออัตลักษณ์และ
ผลประโยชน์ร่วมทางชนชั้นของผู้ใช้แรงงาน ที่เคยเป็นเงื่อนไขในการรวมตัวต่อสู้ในอดีต ดังเช่น
ปัญหาค่าจ้างแรงงาน เริ่มใช้ไม่ได้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะสมัยรัฐบาล พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ที่
พยายามปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในเวทีทางเศรษฐกิจ (economic arena) จากเดิมที่เคยเน้นการส่งออก
สินค้า ด้วยการใช้อู่ได้เปรียบจากผู้ใช้แรงงานราคาถูกและไร้ทักษะ มาเป็นการเน้นความต้องการ
แรงงานที่มีทักษะ เพื่อเพิ่มผลผลิตและคุณภาพของอุตสาหกรรม หลังจากที่รัฐบาล สร้างสัญญา
ประชาคมฉบับใหม่ (new social contract) ขึ้นมา ด้วยเงื่อนไขว่า รัฐบาลจะขยายการจ้างงาน

ปรับปรุงมาตรฐานการศึกษา และเพิ่มโอกาสในการพัฒนาและฝึกอบรมทักษะ ของผู้ใช้แรงงาน นอกจากนี้ รัฐบาลยังสร้างวิธีการมีส่วนร่วมของผู้ใช้แรงงานขึ้นมาใหม่ จากที่เคยใช้วิธีการรวมกลุ่ม เรียกร้องผ่านทาง สหภาพแรงงาน และองค์กรภาคประชาสังคม มาเป็นการเรียกร้องผ่านทางหน่วยงานรัฐโดยตรง ดังเช่น กระทรวงแรงงาน เสมือนกับผู้ใช้แรงงานเหล่านี้เป็น “ลูกค้า” ที่มารับบริการของรัฐบาล⁵⁷ ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้ ได้ค่อยๆกัดเซาะ และทำลายบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้ใช้แรงงาน ที่เคยมีในอดีตลงไปอย่างมาก

3.6 กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของเครือข่ายสลัม 4 ภาค

ประสบการณ์ต่อสู้อย่างยาวนานของขบวนการสลัม ทั้งที่เป็นการแก้ปัญหาของชุมชนแออัด และที่เป็นการเข้าร่วมต่อสู้กับขบวนการภาคประชาชนอื่นๆ ทำให้เครือข่ายสลัม 4 ภาค เรียนรู้กลยุทธ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ โดยเฉพาะในรูปของการใช้ปฏิบัติการซึ่งหน้า (direct action) ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะยุทธวิธีการชุมนุมประท้วง และยุทธวิธีการสร้างความร่วมมือข้ามเครือข่ายระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับขบวนการคนจนในชนบท ในลำดับต่อไป

3.1) ยุทธวิธีการชุมนุมประท้วง

ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่โดดเด่นที่สุด คือ “การชุมนุมประท้วง” เพื่อผลักดันให้เกิดการเจรจาระหว่างชาวบ้านกับรัฐ อีกทั้งยังช่วยเผยแพร่ปัญหาให้ทั้งสาธารณชน รัฐและสื่อมวลชนเข้าใจ ยุทธวิธีการชุมนุมประท้วงของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ส่วนหนึ่ง เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของชาวบ้าน ทั้งที่เรียนรู้ผ่านการต่อสู้กับปัญหาของตนเอง และการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มคนจน และคนด้อยโอกาสกลุ่มอื่นๆ กล่าวคือ เมื่อครั้งที่ยังไม่มีกรรวมกลุ่ม ถ้าชาวบ้านต้องการให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาในชุมชน ก็จะเข้าไปเสนอปัญหาให้รัฐเพียงชุมชนเดียว หรือไปกันแค่ 5-10 คน ผลลัพธ์ก็คือ รัฐไม่ได้ช่วยแก้ไขอะไรเลย แต่เมื่อชาวบ้านเริ่มใช้การรวมกลุ่มกัน มีการจัดรูปแบบของกิจกรรมเคลื่อนไหวที่ชัดเจน มีการระดมชาวบ้านที่ประสบปัญหา ให้ออกมาต่อสู้ด้วยตนเอง ก็พบว่ารัฐตอบสนองต่อปัญหาของชาวบ้านดีขึ้น ดังนั้น ชาวสลัมจึงยึดยุทธวิธีการชุมนุม เป็นยุทธวิธีหลักในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อสร้างพลังในการต่อรอง

เครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้นำประสบการณ์ที่เรียนรู้จากขบวนการคนจนอื่นๆ ทั้งที่ตนเข้าร่วมต่อสู้ด้วยโดยตรง และที่ได้รับอิทธิพลมาโดยทางอ้อม มาปรับใช้กับขบวนการของตนตามความเหมาะสม ดังเห็นได้จาก คำกล่าวของแกนนำเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่ว่า “การจัดรูปแบบการชุมนุม วิธีการณรงค์เผยแพร่ของขบวนการชาวนา ขบวนการแรงงาน เราก็เอามาปรับใช้ได้บ้างเป็นบางวิธีการ อย่างการณรงค์ของ สกยอ. ในอดีตเขาใช้วิธีการเดินเท้า ซึ่งก็จะเป็นการเผยแพร่ปัญหาของพวกเขาไปด้วย เขาไม่ได้ชุมนุมยึดเยื้ออยู่ศาลากลางเพียงอย่างเดียว เดินเท้าจาก

⁵⁷ ดูรายละเอียดใน Andrew Brown, “Labour and Modes of Participation in Thailand,” *Democratization* 14,5: 826-829.

กาฬสินธุ์มาโคราชมาขอนแก่น เราจึงคิดว่าบางครั้งเราใช้วิธีปักหลักเพียงที่เดียว เราอาจจะได้แค่ กอดคั่นให้เกิดการเจรจา แต่เราไม่ได้ภาพต่อสาธารณะว่า เราเดือดร้อนเรื่องอะไร”⁵⁸

“วิธีการอยู่ในกลุ่มชุมนุมเราก็สามารถมาปรับใช้ได้ว่า ถ้ากลุ่มที่เข้มแข็งเราก็ สามารถจะจัดการปัญหาของกลุ่มให้เป็นระเบียบได้ ไม่สะเปะสะปะ ไม่ว่าจะป็นข้อเสนอหรือ อะไรๆ ก็ควบคุมดูแลกลุ่มและสมาชิกได้ ก็อย่างน้อยเรื่องการจะนำคนออก ถ้าชาวบ้านเขาไม่ รู้เรื่องอย่างนี้ก็เป็นปัญหา แต่ถ้าชาวบ้านเขาไม่รู้เรื่อง รู้เรื่องตั้งแต่ฐานขึ้นไป เขาก็จะมีกำลังใจลุกขึ้น ไปสู้...”⁵⁹

ปัจจุบันเครือข่ายสลัม 4 ภาค พยายามเพิ่มความเข้มข้นในการชุมนุมประท้วง ดังเช่น การนำรูปแบบการชุมนุมยึดเชื้อของสมัชชชาคนจนมาปรับใช้* จากเดิมชาวบ้านจะทำการ ชุมนุมประท้วงแบบเข้าไปยื่นกลับ ซึ่งไม่สามารถกอดคั่นเจ้าหน้าที่รัฐได้เท่าที่ควร เพราะรู้ว่า ชาวบ้านมาชุมนุมเดี่ยวเดี๋ยวก็กลับแล้ว แต่การชุมนุมครั้งใหญ่ ในปีพ.ศ. 2543 เครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้ชุมนุมยึดเชื้อ หน้ากระทรวงคมนาคม ด้วยการกางเต็นท์ นำหม้อหุงข้าว เต่าไฟ ถังน้ำ เพื่อแสดง ให้เห็นว่า การชุมนุมของชาวบ้านครั้งนี้ จะยึดเชื้อจนกว่าจะได้รับการแก้ปัญหา ซึ่งผลที่ออกมาก็คือ มีมติคณะกรรมการรถไฟฯ (วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2543) ยอมรับในหลักการ ให้ชุมชนที่นอกเขต เดินรถไฟ ได้เช่าที่ดินระยะยาว 30 ปี ส่วนชุมชนที่อยู่ใกล้รางรถไฟ และต้องรื้อย้าย การรถไฟฯ ได้ หาที่รองรับห่างจากเดิมไม่เกิน 5 กิโลเมตร

นอกจากนี้ เครือข่ายสลัม 4 ภาค ยังได้หาวิธีการใหม่ๆ ในการดึงจุดความสนใจ ของสื่อมวลชนและผู้พบเห็น ด้วยการเพิ่มเติมรายละเอียดของการชุมนุมประท้วง โดยใช้ยุทธวิธีเดิน เท้าประกอบกับการถือ และเคาะเครื่องใช้ในครัวเรือน ให้เกิดเสียงดังไปตามเส้นทาง ก่อนที่จะไป หยุดชุมนุมประท้วง เพื่อเป็นสื่อให้สังคมได้รับรู้ปัญหาของชาวสลัม ผ่านทางสัญลักษณ์ที่พวกเขา แสดงออก ดังที่แกนนำเครือข่ายสลัม 4 ภาคได้กล่าวถึงเหตุการณ์ ในครั้งนั้นว่า “...วันสตรีสากล ที่

⁵⁸ สัมภาษณ์, พงษ์อนันต์ ช่วงธรรม, วันที่ 30 มกราคม 2551.

⁵⁹ สัมภาษณ์, สัจเวียง นุชเทียน, วันที่ 30 มกราคม 2551.

* แม้ว่าเครือข่ายสลัม 4 ภาคจะพยายามใช้วิธีการชุมนุมยึดเชื้อเหมือนกับสมัชชชาคนจน ที่เคยทำ การชุมนุม ระยะเวลาสั้นกว่า 3 เดือน หน้าทำเนียบรัฐบาล แต่ก็ยังไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะ การชุมนุมยึดเชื้อของเครือข่ายสลัม 4 ภาค หน้าทำเนียบรัฐบาล ที่ยาวนานที่สุดใช้ระยะเวลาประมาณ 1 เดือน แต่ ช่วงที่มีประสิทธิภาพเต็มที่จริงๆ ก็เพียงแค่ระยะเวลา 3 วัน เพราะหลังจากนั้น จำนวนผู้เข้าร่วมชุมนุมก็ลดลง เรือๆ ในเวลากลางคืนเหลือคนนอนอยู่เพียงแค่ประมาณ 10 คนเท่านั้น ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย ของผู้ร่วมชุมนุม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายในเมือง ใกล้สถานี่ชุมนุม ดังนั้น ผู้ร่วมชุมนุมจึงสามารถกลับไปนอนพักที่ บ้านได้ ต่างจากชาวบ้านในชนบทซึ่งเข้ามาชุมนุมประท้วงในเมือง ที่ไม่สามารถกลับไปนอนพักที่บ้านได้

เราเอาหม้อ เอากะละมัง เอาอะไรที่ไปวางหน้าทำเนียบ คือว่าพอตีวันนั้นที่เราคิดกันเนี่ย เราคิดว่า ผู้หญิงเราเดือดร้อนมาก เราควรจะทำอย่างไรดีให้เค้ามามองว่ามันคือความเดือดร้อนจริงๆนะ ที่ว่า อันเนี่ยถ้าบ้านเราถูกไฟรื้อเนี่ย อันนี้คือคิดกันในกลุ่มนะ ในขบวนการของเรามา นั่งคิดกันที่ว่าถ้าได้ รื้อบ้านไป พวกหม้อ ไห กะละมังพวกเนี่ยมันก็ต้องไม่มีที่อยู่ใช่ไหม ก็เลยขนเอาไปไว้หน้า ทำเนียบ คิดกันอย่างนี้ คือบ้านไม่มีก็ต้องเอาพวกเนี่ยมาอยู่อย่างเนี่ย*

3.2) ยุทธวิธีการสร้างความร่วมมือข้ามเครือข่าย

การสร้างความร่วมมือของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ร่วมกับขบวนการภาคประชาชน และขบวนการคนจนกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะกลุ่มคนจนในชนบท เป็นจุดเด่นของเครือข่ายสลัมฯ ที่เป็นหลักฐานสำคัญในการแสดงให้เห็นว่าเครือข่ายสลัม 4 ภาค มีลักษณะของการเป็นขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม ที่เน้นการเคลื่อนไหวในประเด็นสาธารณะ (ดังเช่น การปฏิรูปการเมือง การ ขึ้นค่ารถโดยสาร ค่าไฟฟ้า ฯลฯ) มากกว่าการเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ของคนเพียงอย่างเดียว

การเชื่อมประสานระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาค ซึ่งเป็นขบวนการคนจนในเมือง กับขบวนการคนจนในชนบท เกิดขึ้นต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหลายปี เริ่มตั้งแต่ช่วงต้นพุทธ ทศวรรษที่ 2530 เมื่อเกิดการเดินขบวนประท้วงโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อคนยากไร้ฯ (คจก.) จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังเห็นได้จาก การบอกเล่าลำดับเหตุการณ์โดยสังเขป ของนักพัฒนาเอกชน ผู้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค นับตั้งแต่ยังใช้ชื่อ “องค์กรสลัมเพื่อประชาธิปไตย” ที่ว่า “...ไปหนุนช่วยพี่น้องชาวชนบท ปี 2536 คจก. เดินขบวนมาปิดทางตรงปากช่อง พี่น้องชาว สลัมฯก็เอาอาหารไปช่วย อาจจะเป็นเพราะพี่น้องชาวสลัมฯส่วนใหญ่เขาเป็นคนอีสาน และเขาก็มี

* แม้แกนนำเครือข่ายจะมีได้บอกถึงที่มาของยุทธวิธี อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า การสร้าง วิธีการประท้วงผ่านทางสัญลักษณ์ดังกล่าว เป็นสิ่งที่เครือข่ายสลัม 4 ภาค ได้รับอิทธิพลมาจากการไปดูงานด้านการปฏิรูปที่ดินของ “ขบวนการแรงงานชนบทไร้ที่ดินทำกิน” (MST) ในประเทศบราซิล ระหว่างวันที่ 22 พฤษภาคม – 21 มิถุนายน 2547 (นอกจากแกนนำชาวบ้านและนักพัฒนาเอกชน ที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคแล้วยังมีนักพัฒนาเอกชนและแกนนำเครือข่ายอื่นๆ เข้าร่วมดูงานด้วย ได้แก่ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) เครือข่ายป่าไม้ที่ดินอีสาน เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคใต้) ดูหลักฐานได้จาก อภัยยุทธ์ จันทรพา, “เอ็มเอสที บราซิล ขบวนการเพื่อที่ดินและการเปลี่ยนแปลงสังคม,” *วิภาษา* 1, 7, 7 (16 ธันวาคม 2550 – 31 มกราคม 2551): 68-79. ประกอบกับ สัมภาษณ์ บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 24 มกราคม 2551.

ความรู้สึกเข้าใจ เพราะพี่น้อง คจก.เขาก็ถูกไล่ที่ในเขตป่า โดยทหารเข้าไปไล่ จึงเกิดกระบวนการให้ความรู้กัน เพราะพี่น้องชนบทเขาถูกไล่ที่ในเขตป่า แต่เราถูกไล่ที่ในสลัมฯ จึงเกิดเป็นกระบวนการเพื่อแก้ปัญหาและเรียกร้องรัฐบาลอยู่ จาก คจก.ปี 2536 ก็มา สกย.อ. ก็คล้ายกันคือการเอาเสปียงไปหนุนช่วย แต่ยังไม่เข้ามาร่วมต่อสู้เป็นขบวนการเดียวกัน พอมาปี 2538 สมัชชาคนจนประกาศก่อตั้ง พี่น้องชาวสลัมฯก็ไปเข้าร่วม เป็นสมัชชาคนจนบริหาร ไปประกาศที่ปากมูน ก็ไปเป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้ง และเมื่อชุมนุม 99 วัน เราก็ไปร่วมเสนอปัญหา มีทั้งหมด 121 เรื่อง เป็นปัญหาของสลัมฯอยู่ 8 เรื่องรวมในนั้น ก็แก้ปัญหาไปได้ 6-7 เรื่อง เหลือเรื่องเดียวที่แก้ปัญหาไม่ได้ ความสัมพันธ์จึงเริ่มมาจาก คจก. และมาถึงยุคสมัชชาคนจน...”⁶⁰ และในช่วงปัจจุบัน เครือข่ายสลัม 4 ภาค ก็ได้ร่วมกับขบวนการคนจนในชนบท ดังเช่น สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ และสมัชชาคนจน ก่อตั้งเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย และเปิดตัวอย่างเป็นทางการหน้าที่ว่าการกรุงเทพมหานคร วันที่ 18-19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 โดยมีข้อตกลงร่วมกันว่า จะมีการประชุมทุกๆ 2 เดือน เพื่อผลักดันให้รัฐใช้นโยบายการถือครองที่ดิน จำกัดการถือครองที่ดิน เก็บภาษีมรดก ซึ่งเครือข่ายสลัม 4 ภาค ให้เหตุผลของการจัดตั้งเครือข่ายปฏิรูปที่ดินว่า “...แต่ละเครือข่ายที่เป็นพันธมิตรกัน มันก็มีปัญหาเรื่องที่ดินเหมือนกัน เพียงแต่ว่าเขาอยู่ในชนบท เพราะมันเป็นที่ดินทำกิน ไร่เราที่ดินในเมืองแบบเนี่ย เราก็เลยคิดว่าเราน่าจะมารวมกลุ่มกันแล้วก็ขยับขึ้นมาเป็นนโยบายใหญ่ขึ้นมา ถ้าแต่ละเครือข่ายเองไปเสนอเอง อะไรมันความเป็นเรื่องย่อย รัฐก็จะไม่ค่อยสนใจ มันก็เลยมารวมกัน ต้องมีการพูดคุยกันนานกว่าจะมารวมกันได้ พอรวมกันได้จากปัญหาที่ดินก็เลยมาตั้งเป็นเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยซึ่งมีการเปิดตัวกันที่หน้ากทม.”⁶¹

อย่างไรก็ตาม สาเหตุของการเชื่อมประสานระหว่างขบวนการคนจนในเมืองกับคนจนในชนบท นอกจากจะเกิดขึ้นเพราะความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิก

⁶⁰ สัมภาษณ์ อักขุทธิ์ จันทรพา, 18 มกราคม 2551.

⁶¹ สัมภาษณ์ ประทีน เวตะวากยานนท์, 30 มกราคม 2551.

ขบวนการคนจนต่างๆแล้ว ความสัมพันธ์ส่วนตัวของนักพัฒนาเอกชนซึ่งทำงานในแต่ละขบวนการก็มีส่วนสำคัญด้วยเช่นกัน แม้ว่าทางเครือข่ายสลัม 4 ภาค จะพยายามไม่กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวก็ตาม (ผู้เขียนจะกล่าวถึงอีกครั้งในการวิเคราะห์ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ในบทถัดไป) ดังเห็นได้จาก คำกล่าวที่ว่า “ความสัมพันธ์ของ NGO ก็มีส่วน เพราะรู้จักกันมาก่อน และเขาเป็นพวก Activist ด้วย แต่ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะชาวบ้านเขาเกิดปัญหาขึ้นกับตัวเองด้วย อย่างเขาเอาเสบียงไปให้ คจก. เขาก็รู้ว่าถ้าแก้ปัญหาชาวบ้านไม่ได้ยิ่งทำให้ปัญหาสลัมยิ่งเกิดมากขึ้นอีก เพราะชาวบ้านถูกไล่ที่เขาก็ต้องอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อหางานทำ ยุคใหม่จึงมีการต่อสู้เรื่องคัดค้านเขื่อน ที่ดิน ป่าไม้ เพื่อที่จะทำให้เขายังอยู่ในชนบทได้ สรุปว่า ข้อที่หนึ่ง เป็นเรื่องการให้กำลังใจ สอง เป็นการเรียนรู้ปัญหาการถูกระงับจากอำนาจรัฐ กลุ่มนายทุน สาม เชื่อมโยงเรื่องของ ถ้าชนบทอยู่ได้ก็จะได้ไม่เกิดปัญหาสังคมในเมือง ปัญหาสลัม พี่เลี้ยงก็มีผลในการต่อสู้ที่ตั้งแต่ยุค 14 ตุลา...”⁶²

3.8 สรุปท้ายหัวข้อ: ยุทธวิธีวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ

การศึกษาขบวนการคนจนฯ ในงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า ขบวนการคนจนฯ ทุกขบวนการพยายามสร้างยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของตนขึ้นมา แต่ก็เป็ยุทธวิธีการประท้วง ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเสียเป็นส่วนใหญ่ นอกจากการใช้วิธีระดมมวลชนจำนวนมาก ที่ทุกขบวนการต่างก็ใช้เป็นหลักอยู่แล้ว ผู้เขียนจะยกตัวอย่าง ยุทธวิธีการประท้วงอื่นๆ ที่ถูกพัฒนาขึ้น ดังต่อไปนี้*

การเดินทางประท้วงระยะทางไกล เป็นยุทธวิธีการเดินทางประท้วงที่ริเริ่มใช้กันในจังหวัดทางภาคอีสาน และเริ่มเป็นที่รู้จักในช่วงที่มี การประท้วงโครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ประชาชนผู้ยากไร้ (คจก.) ซึ่งต่อมา สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทกย.อ.) นำมาใช้และพัฒนาขึ้น ด้วยการเพิ่มเติมรายละเอียด ดังเช่น การปิดถนน การใช้คนจับมือประสานกันเป็นโซ่มนุษย์ ระหว่างเดินทางด้วยเท้า ไปตามถนนมิตรภาพ เพื่อมุ่งเข้าสู่กรุงเทพฯ ฯลฯ จนทำให้ยุทธวิธีนี้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่น และสร้างชื่อเสียง อย่างหนึ่ง ของสทกย.อ. ในเวลาต่อมา เราก็จะเห็นการใช้ยุทธวิธีนี้ ในขบวนการอื่นๆ ดังเช่น การเดินเท้าทางไกลของ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ จากเชียงใหม่ มุ่งสู่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2537 การเดินทางประท้วงของเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ด้วยรถอีแต่น จากจังหวัดต่างๆ ในภาคกลาง เข้ามายังกรุงเทพฯ ซึ่งทำให้

⁶² สัมภาษณ์ อักขุทธิ์ จันทรพา, 18 มกราคม 2551.

* ยุทธวิธีการต่อสู้ต่างๆ ที่ผู้เขียนยกตัวอย่างขึ้นต่อไปนี้ เพียงเพื่อแสดงให้เห็นว่า ยุทธวิธีเหล่านี้มีความสอดคล้อง และมีความคล้ายคลึงกัน แต่ผู้เขียนมิได้มีเจตนา ที่จะระบุว่ามีการลอกเลียนแบบยุทธวิธีกันระหว่างขบวนการคนจนฯต่างๆ เพราะลักษณะยุทธวิธีที่คล้ายคลึงกัน ก็อาจเกิดขึ้นจากสาเหตุที่หลากหลาย ดังเช่น การสรุปบทเรียนการต่อสู้อันยาวนานของชาวบ้านและนักเคลื่อนไหว การได้รับอิทธิพลจากสื่อมวลชน ที่เผยแพร่ข่าวการประท้วงในที่ต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ เป็นต้น ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดความคล้ายคลึงของยุทธวิธีดังกล่าว ผู้เขียนจะวิเคราะห์ ในส่วนถัดไปจากหัวข้อนี้

ยากต่อการสกัดกั้นของเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะมีเส้นทางเข้าหลายทาง ต่างจากการประท้วงของเกษตรกรภาคอื่น ที่ใช้เส้นทางสายหลักไม่กี่สายในการเดินทาง นอกจากนี้ ในช่วงหลัง เราก็จะเห็นภาพของขบวนการคนจนฯ ในเมือง อย่างเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่เดินขบวนประท้วง โดยนำเครื่องครัว ดังเช่น หม้อหุงข้าว กระทะ ฯลฯ มาใช้เป็นสัญลักษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ถ้าพวกเขาไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยจากรัฐ พวกเขาก็คงต้องมากิน มานอนอยู่หน้าสถานที่ราชการ ที่พวกเขาประท้วง

การบุกยึดที่ดินเอกชน เป็นยุทธวิธีที่ชาวบ้านในจังหวัดลำพูน ซึ่งเคลื่อนไหวก่อนหน้านี้ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) นำมาใช้แก้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน เพราะที่ดินสาธารณประโยชน์ของชาวบ้าน หรือพื้นที่หน้าหมู่บ้าน ได้ถูกนายทุนนำไปออกโฉนด โดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งยุทธวิธีดังกล่าว ได้กลายเป็นยุทธวิธีที่มีชื่อเสียงของ กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือ ต่อมาได้มีชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ นำวิธีการที่คล้ายคลึงไปใช้ ดังเช่น กรณีของ สกย.อ. ที่มีชาวบ้านสมาชิก บุกยึดที่ดินป่าดงลาน ช่วงปีพ.ศ. 2541 นอกจากนี้ เราก็อาจเห็นการยึดที่ดิน ในลักษณะที่แตกต่างออกไป ดังเช่น กรณีชาวบ้านเครือข่ายสลัมฯ ซึ่งเป็นคนจนขาดแคลนที่ดินในเมือง ที่เข้าไปปลูกสร้างบ้านในพื้นที่ของหน่วยงานราชการและเอกชน ในลักษณะที่ถูกเจ้าของที่เรียกว่า “บุกรุก” แต่สำหรับชาวบ้านสลัม จะเรียกว่า “บุกเบิก” เป็นต้น

การชุมนุมประท้วงด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน หน้าสถานที่ราชการสำคัญ เป็นยุทธวิธีที่ขบวนการคนจนฯ ใช้เพื่อสร้างความกดดันต่อผู้มีอำนาจการตัดสินใจทางการเมือง ซึ่งขบวนการคนจนฯ ที่สร้างชื่อเสียงจากการใช้ยุทธวิธีนี้ ก็คือ สมัชชาคนจน (สคจ.) ที่เรียกใช้ชื่อเรียกการชุมนุมประท้วง ในลักษณะนี้ แตกต่างกันไปตามเป้าหมาย คือ การชุมนุมใหญ่ การชุมนุมตรวจราชการ และมหรกรรมทวงสัญญา แต่การชุมนุมประท้วงที่ถูกกล่าวขานกันมาจนถึงทุกวันนี้ ก็คือ การชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาล เป็นระยะเวลายาวนาน 99 วัน ในปีพ.ศ. 2540 ต่อมา ก็มีขบวนการคนจนฯ อื่นๆ พยายามนำยุทธวิธีการชุมนุมยึดเชื้อ ไปใช้เช่นกัน ตัวอย่างคือ การชุมนุมยึดเชื้อ หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ ในนามของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) ในปี พ.ศ. 2542 และในนามของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ในปีพ.ศ. 2545 ซึ่งการชุมนุมประท้วงทั้งสองครั้ง ดังกล่าว ใช้ระยะเวลาประมาณ 1 เดือน และในช่วงต่อมา ขบวนการคนจนฯ อื่นๆ ก็พยายามนำยุทธวิธีนี้ไปใช้เช่นกัน แต่ยังไม่มีการไหนประสบความสำเร็จเทียบเท่า เพราะต้องเผชิญอุปสรรคภายในขบวนการ ทั้งปัญหาค่าใช้จ่าย และกำลังคน ดังเช่น กรณีของเครือข่ายสลัมฯ ที่พยายามประท้วงยึดเชื้อให้ได้ เป็นเวลานาน แต่สมาชิกคนจนในเมืองส่วนใหญ่ ไม่ค่อยมีเวลาว่าง เพราะต้องทำงานเกือบตลอดทั้งวัน เพื่อเลี้ยงชีพ ส่วนในกรณีของขบวนการแรงงาน การชุมนุมยึดเชื้อเช่นนี้ ยังมีความเป็นไปได้น้อยมาก เพราะประกอบอาชีพที่มีระยะเวลาการทำงานตายตัว เราจึงเห็นการประท้วงส่วนใหญ่ของผู้ใช้แรงงาน เกิดขึ้นเฉพาะช่วงวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นวันหยุดตามปกติ วันหยุดราชการ และวันกรรมกรสากล เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการสร้างยุทธวิธีการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ ของขบวนการคนจนๆ ที่สามารถสร้างความสนใจให้กับสาธารณชน ได้ค่อนข้างมากเช่นเดียวกัน แต่มักถูกใช้เฉพาะกรณี ดังเช่น การสร้างหมู่บ้านแม่มนันยีนของสมัชชาคนจน การสร้างหมู่บ้านคนจนของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ และการทำพิธีบวชป่าของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชนอื่นๆ ในประเด็นป่าชุมชน เป็นต้น

โดยสรุป เราจะเห็นได้ว่า ขบวนการคนจนๆ ต่างก็พยายามสร้างยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ของตนเองขึ้นมา เพื่อดึงดูดความสนใจจากภายนอก และยุทธวิธีเหล่านี้ ก็จะถูกรวบรวมเข้าสู่ชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ที่กลายเป็นรายการแสดงของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ในแต่ละยุคสมัยได้สร้างขึ้น ทำให้เกิดการเชื่อมโยงยุทธวิธีระหว่างขบวนการคนจนๆ ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นต่างยุคสมัย หรือขบวนการคนจนๆ ที่เกิดร่วมสมัยกัน แต่เป็นเพียงพันธมิตร กันอย่างหลวมๆ ได้⁶³ เพราะเมื่อขบวนการคนจนๆ ใดๆ ประสบความสำเร็จ ก็จะส่งอิทธิพลของขบวนการ ไปสู่ขบวนการคนจนๆ อื่นๆ ไปด้วย ดังนั้น ขบวนการคนจนๆ ต่างๆ จึงมียุทธวิธีการต่อสู้ที่คล้ายคลึงกัน

ผู้เขียนจะทำการวิเคราะห์สาเหตุ ที่ทำให้ขบวนการคนจนๆ ขบวนการหนึ่งสามารถส่งอิทธิพลไปสู่ขบวนการคนจนๆ อีกขบวนการหนึ่งได้ (spillover effect) จนทำให้ขบวนการคนจนๆ ในปัจจุบัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังกล่าวข้างต้น ในลำดับต่อไป

บทวิเคราะห์กลไกการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการคนจนๆ

ลักษณะความคล้ายคลึงกัน โดยหลักการ ของการสร้างกรอบการกระทำร่วม (collective action frame) รูปแบบการจัดองค์กรของขบวนการเคลื่อนไหว (SMOs) และชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ที่ขบวนการคนจนๆ ใช้ สามารถอธิบายและวิเคราะห์ได้จากปัจจัยหลักๆ อย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก เครือข่ายความร่วมมือระหว่างขบวนการคนจนๆ และชุมชนของขบวนการคนจน ประการที่สอง นักเคลื่อนไหวและสมาชิกของขบวนการคนจนๆ และประการสุดท้าย โครงสร้างโอกาสทางการเมือง ดังที่ผู้เขียนจะแสดงให้เห็น ตามลำดับต่อไป

1. เครือข่ายความร่วมมือระหว่างขบวนการคนจนๆ และชุมชนของขบวนการคนจน

เครือข่ายความร่วมมือ (coalition) ของขบวนการคนจน เป็นการรวมตัวระหว่างขบวนการคนจนๆ ตั้งแต่ 2 ขบวนการขึ้นไป เพื่อผนึกกำลังเข้าต่อสู้กับปัญหาบางอย่าง ซึ่งแต่ละขบวนการต่างก็เผชิญอยู่ และเห็นว่าเป็นปัญหาร่วมกัน ซึ่งการรวมตัวของขบวนการคนจนๆ เหล่านี้ มักอยู่ในรูปแบบโครงสร้างความร่วมมือแบบหลวมๆ เพื่อให้ขบวนการคนจนๆ ซึ่งอาจมีรายละเอียดของโครงสร้างองค์กร ยุทธวิธีการเคลื่อนไหว และกระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม เพื่อใช้ในการ

⁶³ Nancy Whittier, “The Consequences of Social Movements for Each Other” in *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004), p. 538.

เคลื่อนไหวต่อสู้แตกต่างกัน สามารถทำงานร่วมกันได้ นอกจากนั้น ขบวนการคนจนฯใดๆ ต่างก็สามารถอยู่ในเครือข่ายความร่วมมือ ได้หลายเครือข่ายในเวลาเดียวกัน จึงทำให้เกิดการซ้อนทับระหว่างเครือข่ายความร่วมมือต่างๆ ได้อีกด้วย เพราะในปัจจุบัน ขบวนการคนจนฯต่างๆ โดยตัวของมันเอง ก็มีลักษณะเป็นเครือข่ายความร่วมมือกันขององค์กรเคลื่อนไหวย่อยๆ ภายในขบวนการที่ประสบปัญหาเดียวกัน (ทำให้การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้น ไม่จำเป็นต้องอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพเดียวกันก็ได้) ดังเช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายสลัม 4 ภาค คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย เป็นต้น

การมีประสบการณ์ทำงานร่วมกันระหว่างขบวนการคนจนฯต่างๆ ถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ของการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกัน เนื่องจากขบวนการคนจนฯแต่ละขบวนการ จำเป็นต้องส่งตัวแทนของตน เข้าร่วมการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามข้อตกลงร่วมที่ทำไว้ ดังเช่น การเข้าประชุมร่วมกันตามระยะเวลาที่กำหนดว่าจะต้องจัดขึ้นทุกกี่เดือน เพื่อวางแผนการดำเนินงาน การเคลื่อนไหวต่อสู้ว่าจะใช้ยุทธวิธีใด เป็นต้น และการทำงานร่วมกันดังกล่าว อาจทำให้เกิดการปรับตัวของขบวนการคนจนฯ แต่ละขบวนการ ด้วยการนำประสบการณ์ทั้งที่เห็นว่าเป็นจุดแข็งและจุดอ่อน ซึ่งได้จากการทำงานภายใต้เครือข่ายความร่วมมือ ไปปรับใช้ภายในเครือข่ายของตน ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการจัดรูปแบบของกิจกรรมการเคลื่อนไหว ยุทธวิธีการต่อสู้ การระดมทรัพยากร ฯลฯ

ตัวอย่าง เครือข่ายความร่วมมือ (coalition) ของขบวนการคนจนฯ ที่สำคัญ ซึ่งยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ สมัชชาคนจน ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของขบวนการคนจนฯต่างๆ กับองค์กรพัฒนาเอกชน ดังเช่น กลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูน องค์กรสลัมเพื่อประชาธิปไตย (เครือข่ายสลัม 4 ภาค ในปัจจุบัน) สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ฯลฯ ในรูปของกลุ่มปัญหา ดังเช่น กลุ่มปัญหาป่าไม้และที่ดินทำกิน กลุ่มปัญหาเขื่อน กลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ ฯลฯ

นอกจาก เครือข่ายความร่วมมือของขบวนการคนจนฯที่มีส่วนสำคัญ ในการส่งผ่านอิทธิพลระหว่างขบวนการคนจนฯกลุ่มต่างๆ ที่มีสายสัมพันธ์ต่อกัน โดยตรงแล้ว ชุมชนของขบวนการทางสังคม (social movement community) ก็ถือเป็นกลไกอีกอย่าง ที่ช่วยส่งผ่านอิทธิพลระหว่างขบวนการคนจนฯ ที่ไม่ได้มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือร่วมกันโดยตรง แต่มีสายสัมพันธ์ต่อกันโดยอ้อม ผ่านทางการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม (cultural linkage)⁶⁴ ดังเช่น อัตลักษณ์ร่วม (collective identity) การมีอุดมการณ์ (ideology) และการใช้กรอบประเด็น (frames) บางอย่างร่วมกัน หรืออาจได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์การต่อสู้ ผ่านทางสื่อมวลชนต่างๆ ดังเช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ

2. นักเคลื่อนไหวและสมาชิกของขบวนการคนจนฯ

⁶⁴ คูใน Sarah A. Soule, “The Student Divestment Movement in the United States and Tactical Diffusion: The Shantytown Protest,” *Social Forces* 75, 3 (March 1997): 7-8.

ถ้าหากมองไปที่ตัวแสดงระดับปัจเจกบุคคล ที่มีบทบาทนำในการเคลื่อนไหวต่อสู้ของ ขบวนการคนจนฯ ในสังคมไทย จะเห็นได้ว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่หนึ่ง นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับขบวนการคนจนฯ และกลุ่มที่สอง แกนนำชาวบ้านและชาวบ้าน สมาชิกขบวนการคนจนฯ ซึ่งลำดับต่อไป ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นว่า กลุ่มคนทั้งสองกลุ่มดังกล่าว มีความสำคัญต่อการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกันของขบวนการคนจนฯ อย่างไร

3.1) นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับขบวนการคนจนฯ

องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organizations - NGOs) เป็นองค์กร นอกภาครัฐที่ทำงานโดยไม่มุ่งเน้นการแสวงหากำไร ซึ่งทำงานช่วยเหลือชาวบ้าน ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น* โดยใช้งบประมาณจากหน่วยงาน หรือแหล่งทุนที่หลากหลาย ทั้งภายในและ ภายนอกประเทศ** ดังเช่น การบริจาคของชนชั้นนำในสังคม องค์กรสาธารณกุศล องค์กรทาง ศาสนา ฯลฯ องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นหน่วยงาน ที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย เป็น ระยะเวลาที่ยาวนาน*** ในรูปขององค์กรสาธารณกุศลที่ช่วยเหลือชาวบ้าน แบบสังคมสงเคราะห์ เป็นส่วนใหญ่ แต่ในที่นี่ ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะ องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาวิถี ชีวิตของคนในชุมชน อีกลักษณะหนึ่งคือ องค์กรพัฒนาเอกชนระดับรากหญ้า (Grassroot NGOs-GNGOs)

* การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนของไทย แบ่งออกได้หลายด้าน ดังเช่น ด้านการพัฒนา ชนบท ด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน ด้านการพัฒนาการศึกษา ด้านสิทธิมนุษยชน ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการ คุ้มครองผู้บริโภค ฯลฯ ดูใน Dej Poomkacha, "And Then What Next... Thai NGOs?" in *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy*, Jaturong Boonyarattanasoontorn and Gawin Chutima (Bangkok: Thai NGO Support Project, 1995), p. 92.

** การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนมีที่มาจากปัจจัย 2 ประการ คือ 1) ปัจจัยภายนอก ประเทศ ได้แก่ การให้ความช่วยเหลือทางการพัฒนาและทางเศรษฐกิจ ขององค์กรสากลขนาดใหญ่แก่รัฐบาล ดังเช่น ธนาคารโลก สหประชาชาติ องค์กรการเงินระหว่างประเทศ ฯลฯ องค์กรทางศาสนาคริสต์ที่เข้ามาเผยแพร่ ศาสนาในประเทศ และการสร้างความร่วมมือกับองค์กรอาสาสมัครหรือองค์กรพัฒนาเอกชนสากล 2) ปัจจัย ภายในประเทศ ได้แก่ การแสดงบทบาทนำทางความคิดและการปฏิบัติทางการพัฒนา ของคนกลุ่มต่างๆ ที่ สำคัญ ดังเช่น พระ ปัญญาชน และนักวิชาการในสถาบันการศึกษา ดูใน Apichart Thongyou, "Thai NGOs and Rural Development: Formation, Growth, and Branching Out" in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi (Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004), p. 155.

*** องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ องค์กรแรกของไทย คือ "สภาภาษาไทย" ก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 อ้างจาก Gawin Chutima, "Funding for NGOs in Thailand: The Politics of Money in the Nonprofit Sector" in *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, eds. Shinichi Shigetomi, p. 61.

องค์กรพัฒนาเอกชนระดับรากหญ้า (GNGOs) เป็นหน่วยงานเอกชน ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มนักเคลื่อนไหวทางสังคม (social activists) ที่ต้องการให้สังคมตระหนักถึงประเด็นปัญหาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐ ซึ่งนักเคลื่อนไหวทางสังคมเหล่านี้ ส่วนใหญ่มีภูมิหลังมาจากการทำงานพัฒนาชนบทของนักศึกษามหาวิทยาลัย ในรูปของการจัดกิจกรรมค่ายอาสาสมัคร ดังเช่น กิจกรรมค่ายอาสาสมัครพัฒนาชนบท ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่ว่า “การฟื้นฟูชนบทก็คือการฟื้นฟูชีวิตมนุษย์” (rural reconstruction is human reconstruction)⁶⁵ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ซึ่งสร้างความแตกต่างของคุณภาพชีวิตและรายได้ ระหว่างคนชนบทกับคนในเมือง นอกจากนี้ นักเคลื่อนไหวทางสังคมกลุ่มนี้ บางส่วนเคยผ่านประสบการณ์หนีไปเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในป่า เพื่อต่อสู้กับรัฐบาลเผด็จการทหาร ภายหลังจากเหตุการณ์ปราบปรามนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ก่อนที่จะออกจากป่าภายหลังการออกมาตรการ 66/23 ในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนระดับรากหญ้า (GNGOs) อยู่บนฐานความคิดของการเพิ่มอำนาจ (empowerment) ให้กับชาวบ้านมากกว่าการพัฒนาทางวัตถุ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยตนเอง ตามแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” (cultural community) ซึ่งมองว่าการแก้ปัญหาจากการพัฒนาของรัฐจำเป็นต้องเริ่มจากการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่น ดังคำกล่าวที่ว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน”⁶⁶ โดยเน้นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนาเอกชนกับองค์กรชาวบ้านที่ถูกจัดตั้งขึ้น รวมทั้งการให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจรากเหง้าปัญหาที่เกิดขึ้น และช่วยกันหาทางออกของปัญหาด้วยการรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายของชาวบ้าน ซึ่งในระยะแรกการรวมกลุ่มนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมือง แต่เกิดขึ้นเพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่ประสบปัญหาด้วยกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา ดังเช่น การแสวงหาภูมิปัญญาดั้งเดิมภายในท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้ดำรงชีวิตทางเลือก (alternative livelihood) ที่ไม่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด ตามเศรษฐกิจทุนนิยม เหมือนกับการดำรงชีวิตกระแสหลักที่เป็นอยู่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมา องค์กรพัฒนาเอกชนได้ปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การแก้ปัญหา โดยเน้นไปที่การแก้ปัญหาระดับนโยบายของรัฐ ด้วยการสร้างความมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ในกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐ จึงทำให้การรวมกลุ่มของชาวบ้าน ใน

⁶⁵ Suthy Prasartset, “The Rise of NGOs as Critical Social Movement in Thailand” in *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy*, Jaturong Boonyarattanasoontorn and Gawin Chutima, p.99.

⁶⁶ *Ibid*, p. 41.

รูปของเครือข่าย ดังเช่น เครือข่ายผู้เลี้ยงหมู เครือข่ายชานา เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ฯลฯ กลายเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างอำนาจทางการเมืองของชาวบ้านยากจนในชนบท⁶⁷ ที่จะทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย (democratization) ในสังคมไทย ด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้ภาคประชาสังคม (civil society)* โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวเร่งปฏิกิริยา (catalyst) ให้กลุ่มชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงเร็วยิ่งขึ้น ด้วยการเพิ่มอำนาจของชาวบ้านดังที่กล่าวมาแล้ว**

ด้วยบทบาทการเป็นนักจัดตั้งองค์กรชาวบ้านนี้เอง ทำให้นักพัฒนาเอกชนกลายเป็นตัวแสดง (actor) ระดับปัจเจกบุคคลที่สำคัญ ในการส่งผ่านอิทธิพลระหว่างขบวนการคนจนๆ เนื่องจากนักพัฒนาเอกชนบางส่วนได้นำอุดมการณ์ที่ได้จากการต่อสู้กับรัฐ ทั้งในสมัยที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการนิสิตนักศึกษา และสมัยที่ร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการคนจนๆ มาถ่ายทอดให้กับนักพัฒนาเอกชนรุ่นน้อง และขบวนการคนจนๆ ที่ตนทำงานร่วมอยู่⁶⁸ นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ผ่านสายสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างนักพัฒนาเอกชนในเครือข่ายต่างๆ ที่ร่วม

⁶⁷ ตามมุมมองของทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theory) เครือข่ายชาวบ้านเหล่านี้ ถือเป็นองค์กรที่ดำรงอยู่ก่อน (pre-existing organization) ซึ่งจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคม (SMO) ของขบวนการคนจนๆ เมื่อขบวนการคนจนๆ เข้าต่อสู้ทางการเมือง

* ตามมุมมองของทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theory) เครือข่ายชาวบ้านเหล่านี้ ถือเป็นองค์กรที่ดำรงอยู่ก่อน (pre-existing organization) ซึ่งจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคม (SMO) ของขบวนการคนจนๆ เมื่อขบวนการคนจนๆ เข้าต่อสู้ทางการเมือง

** แม้ว่าจะมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ยุทธวิธีการเพิ่มอำนาจให้กับชาวบ้านยากจนในชนบทขององค์กรพัฒนาเอกชน ประสบความสำเร็จ ก็คือ การจัดกิจกรรมการประท้วงขององค์กรประชาชนกลุ่มต่างๆ (people's organizations-Pos) ดังเช่น การต่อต้านโครงการจัดสรรที่ดินทำกินฯ (คจก.) การต่อต้านการจัดตั้งสภาการเกษตรแห่งชาติ การจัดตั้งสมัชชาคนจนเพื่อผลักดันให้รัฐแก้ปัญหาให้คนยากจนในกลุ่มปัญหาต่างๆ เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกัน การเข้าไปมีบทบาทในการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านของนักพัฒนาเอกชนมากเกินไป ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการบางท่าน ดังเช่น ใจ อึ๊งภากรณ์ ที่มองว่าการเข้าไปมีบทบาทจัดตั้งองค์กรชาวบ้านยากจนของนักพัฒนาเอกชน บางครั้งก็มิได้ทำให้สร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมอย่างแท้จริง เพราะการจัดตั้งดังกล่าวอาจเป็นการเพิ่มอำนาจให้กับรัฐเอง เนื่องจากรัฐพยายามผนวกรวมองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ นอกจากนี้ การแสดงบทบาทที่แข็งของนักพัฒนาเอกชน ก็ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพิงนักพัฒนาเอกชนมากกว่าจะยืนหยัดด้วยตนเอง ดูเพิ่มเติมใน Ji Giles Ungpakorn, "Challenges to the Thai N.G.O. Movement from the Dawn of a new opposition to global capital" in *Radicalising Thailand: New political perspectives*, ed. Ji Giles Ungpakorn (Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 2003), pp. 289-318.

⁶⁸ วิจารณ์เพิ่มเติมใน Giles Ji Ungpakorn, "The impact of the Thai 'Sixties' on the Peoples Movement today," *Inter-Asia Cultural Studies* 7, 4 (2006): 570-588.

ต่อผู้ภายใต้อุดมการณ์เดียวกัน ก็มีส่วนสำคัญในการส่งผ่านยุทธวิธีการเคลื่อนไหว รูปแบบการจัดตั้งองค์กร การระดมทรัพยากร ระหว่างขบวนการคนจนเช่นเดียวกัน ดังเห็นได้จาก คำกล่าวยืนยันของ คุณประยงค์ ดอกกล้าโย นักพัฒนาเอกชน ซึ่งทำงานร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คณ.) ที่ว่า “...ความสัมพันธ์ของ NGO มีผลอยู่ มีผลในเชิงว่า หนึ่ง ก็เราเรียนรู้เรื่องระบบอาวุโส คือหมายความว่าเราใช้ที่ๆ ที่มีประสบการณ์ มีแนวคิด อย่างเช่น บำรุง บุญปัญญา ที่ภาคอีสาน หรือบรรจง ที่ภาคใต้ ภาคเหนือ อีกหลายคน ที่เป็น NGO ออาวุโส ซึ่งก็สามารถทำให้ประสบการณ์ ให้คำปรึกษา ซึ่ง NGO รุ่นกลางหรือรุ่นใหม่ๆ มักจะไม่ค่อยมีประสบการณ์แต่มีความฮึกเหิม แต่ว่าพอได้คุยกับพวกที่ๆ ก็มีความสุขุมมากขึ้น มองอะไรรอบด้านมากขึ้น อันนี้ก็เป็นด้านหนึ่ง คือทำให้เราเอาประสบการณ์หรือเอาแนวคิดจากพวกที่ๆเรามา แต่คือก็ไม่ได้ก๊อปปี้มา แต่คือเอาทางโน้นมาข้างทางนี้มาข้างมาประยุกต์ใช้...”*

3.2) แกนนำชาวบ้านและชาวบ้านสมาชิกขบวนการคนจนฯ

ตัวกลางในการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการคนจนฯ มิได้มีเพียงแค่นักพัฒนาเอกชน ซึ่งนำประสบการณ์การต่อสู้ รวมทั้งทัศนคติ กรอบแนวคิดและอุดมการณ์ ติดตัวไปใช้ในการทำงานร่วมกับขบวนการคนจนฯต่างๆเท่านั้น เพราะแกนนำชาวบ้านและชาวบ้านสมาชิกของขบวนการคนจนฯเอง ก็ถือเป็นตัวแสดงสำคัญอีกตัวหนึ่ง เนื่องจากกิจกรรมการต่อสู้เรียกร้องของขบวนการคนจนฯ ก็ทำให้ชาวบ้านได้รับประสบการณ์ ทัศนคติ และการสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identities) ที่เกิดขึ้นภายในขบวนการคนจนฯที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ ด้วยเช่นเดียวกัน

ดังนั้น เราจึงไม่แปลกใจเลยที่พบว่า ขบวนการคนจนฯส่วนใหญ่ อาจมีลักษณะของการใช้ยุทธวิธีการต่อสู้ รูปแบบการระดมทรัพยากร และการจัดองค์กรที่คล้ายคลึงกัน เพราะชาวบ้านบางส่วน ก็อาจจะเป็นสมาชิกของขบวนการคนจนฯ หลายขบวนการในเวลาเดียวกัน หรืออาจเป็นสมาชิกต่างกรรมต่างวาระกันก็ได้ โดยเฉพาะกรณีที่เกิดขึ้นกับขบวนการคนจนฯ ที่แตกแยก (split) หรือแตกตัว (spin off) ออกจากขบวนการคนจนฯที่มีอยู่เดิม ด้วยปัญหาหรือข้อจำกัดภายในขบวนการเดิมบางประการ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของขบวนการคนจนฯ ประเภทนี้ ได้แก่ กรณี

* สัมภาษณ์ ประยงค์ ดอกกล้าโย, 10 มีนาคม 2551. อย่างไรก็ตาม คุณประยงค์ ก็ได้ตั้งข้อสังเกตถึงข้อเสียของระบบอาวุโสของนักพัฒนาเอกชน ด้วยเช่นกัน ดังคำกล่าวว่า “...ปัญหาที่เกิดขึ้น ก็คือ เรื่องของความเชื่อที่แตกต่างกัน และมันก็มีลัทธิ คำเรียกว่า ‘ลัทธิป้อมค่าย’ ค่ายใครค่ายมัน ค่ายบำรุง ค่ายโยธา ค่ายสมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ ค่ายวนิดา (ต้นติวทยาพิทักษ์) ก็พ้อมค่ายก็มีสาวกเกิดขึ้น (ดังเช่น) กลุ่มที่หนึ่ง บอกว่าคำตอบอยู่กับหมู่บ้าน...กลุ่มที่สองบอกว่า...ปัญหาโครงสร้างมันไม่เป็นธรรม...ต้องทำให้โครงสร้างเป็นธรรม ต้องมีนโยบาย ต้องแก้กฎหมาย ต้องมีการชุมนุมเจรจา สร้างอำนาจต่อรอง...กลุ่มที่สาม บอกว่า ก็ไม่เป็นไร จัดสัมมนา lobby ให้ความรู้กับหน่วยงานรัฐ ก็เป็นความเชื่อที่แตกต่างกัน...ซึ่งบางครั้งเราก็สูญเสียคนไปเลยนะ ...มีการต่อสู้เสร็จ เราได้ชัยชนะ แต่เราสูญเสียผู้นำ หรือเราสูญเสีย NGO...”

ของเครือข่ายหนังสือชนวนาแห่งประเทศไทย (คนท.) ที่แตกตัวออกมาจากสมัชชาเกษตรกรรายย่อย (สกย.) ในปี พ.ศ. 2544 เพราะเห็นว่าแนวทางของ คนท. ไม่ตรงกับแนวทางของ สกย. (ที่มีคุณนคร ศรีวิวัฒน์ เป็นเลขาธิการ) ในเวลานั้น แต่ในเวลาต่อมา คนท. ก็เกิดความแตกแยกภายใน จากปัญหาความขัดแย้งระหว่าง แกนนำเครือข่ายฯ โดยเฉพาะภายหลังจากจัดงาน “ร้อยเคียวเกี่ยวรวง” ที่จังหวัดเพชรบุรี ในปี พ.ศ. 2548 เนื่องจากฝ่ายของคุณกิจ ผ่องภักดิ์ ไม่เห็นด้วยกับ คุณชรินทร์ ดวงดารา ที่ยอมให้ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เข้ามาเป็นประธานเปิดงาน เพราะจะทำให้ คนท. ถูกมองว่าเป็นมือรับจ้างของนักการเมือง* ในเวลาต่อมา กลุ่มของคุณกิจ ผ่องภักดิ์ จึงแยกตัวออกมาตั้งกลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรรมเมืองเพชร และรวบรวมกำลังคนที่เคยเป็นพันธมิตรร่วมกันสมัยเคลื่อนไหวร่วมกับ คนท. ดังเช่น กลุ่มจังหวัดชัยนาท อ่างทอง สิงห์บุรี ฯลฯ รวมทั้งการระดมสมาชิกใหม่และการสร้างพันธมิตรร่วมกับเครือข่ายองค์กรประชาชนต่างๆ ดังเช่น เครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี สหภาพแรงงานการไฟฟ้าฯ เป็นต้น เพื่อเข้าร่วมก่อตั้งเป็น “สภาเครือข่ายองค์กรประชาชนแห่งประเทศไทย (สคปท.)

อย่างไรก็ตาม บางกรณี ขบวนการคนจนที่เกิดขึ้นใหม่ อาจมิได้มีลักษณะของการจัดองค์กร และการใช้ยุทธวิธีการต่อสู้ เหมือนกับขบวนการเดิมก็ได้ ถ้าเห็นว่าลักษณะต่างๆดังกล่าว เป็นสิ่งที่มิใช่ปัญหาของขบวนการเก่า ดังเช่น กรณีของสมัชชาคนจน ที่มีสมาชิกส่วนหนึ่ง ดังเช่น กลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ (เขื่อน) ซึ่งแยกตัวออกมาจากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และได้ نابทเรียนจากการเคลื่อนไหวร่วมกับ สกย.อ. (โดยเฉพาะการจัดรูปแบบขององค์กร) มาปรับปรุงใช้กับสมัชชาคนจน ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน ที่ว่า “...บทเรียนในเรื่องการจัดการองค์กร ของ สกย.อ.ทำเป็นองค์กรจัดตั้งมีระบบสมาชิกชัดเจน มีโครงสร้างที่ค่อนข้างแข็งแรง คือ มีเลขาธิการ มีกรรมการกลาง มีเลขาจังหวัด มีเลขาอำเภอ แต่ว่าของสมัชชาคนจนเน้นเป็นลักษณะของความเป็นเครือข่าย เป็นเวที ก็มีลักษณะของ คนที่เข้ามาเนี่ยไม่ได้เข้ามาเป็นสมาชิกในฐานะบุคคลแต่เข้ามาเป็นสมาชิกในฐานะของกลุ่มปัญหา แล้วเลือกตัวแทนขึ้นมาเองมาตัดสินใจร่วมกันในวง ซึ่งสมัชชาคนจนเรียกว่าพ่อครัวใหญ่ เค้าใช้ว่า เราคุยกันว่า เป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่เป็นการนำแบบเสมอหน้า ประชุมโต๊ะกลมคือไม่มีหัวโต๊ะ ไม่มีเลขาธิการ ไม่มีอะไร...”⁶⁹

* ความขัดแย้งระหว่างแกนนำเครือข่ายหนังสือชนวนา เกิดขึ้นเมื่อ คุณชรินทร์ ดวงดารา ซึ่งเป็นที่ปรึกษาเครือข่ายฯของกรมอำนาจทั้งหมด จึงทำให้แกนนำเครือข่ายซึ่งเป็นที่ปรึกษาเครือข่ายฯ ที่เหลืออีก 3 คน ได้แก่ คุณวิไล เตชะไพบุลย์ คุณประยูร วีรจิตติ และคุณอนงค์ (ไม่ทราบนามสกุล) รวมทั้งแกนนำขับเคลื่อนเครือข่ายฯ ดังเช่น คุณกิจ ผ่องภักดิ์ คุณกิมอึ้ง พงษ์นารายณ์ และผู้ใหญ่บ้านนิพนธ์ คำแถม แยกตัวออกมาจาก คนท. ในเวลาต่อมา เรียบเรียงจากการ สัมภาษณ์ กิจ ผ่องภักดิ์(พีโจ), แกนนำกลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรรมเมืองเพชร, 27 ธันวาคม 2550.

⁶⁹ สัมภาษณ์ นันทโชติ ชัยรัตน์, 4 มีนาคม 2551.

3. โครงสร้างโอกาสทางการเมือง

ไม่มีขบวนการคนจนฯ ขบวนการใด ที่จะได้รับความสำเร็จจากการต่อสู้เรียกร้อง ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าขบวนการคนจนฯ นั้นจะมีความเข้มแข็งมากเพียงใดก็ตาม เนื่องจากความสำเร็จของขบวนการไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในขบวนการ ดังเช่น จำนวนสมาชิกของขบวนการ ความพร้อมด้านทรัพยากร และความสามารถของผู้นำขบวนการ ฯลฯ เท่านั้น แต่ขบวนการคนจนฯ ยังต้องอาศัยช่องทางของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ที่เอื้อต่อการเรียกร้องของขบวนการคนจนฯ เพื่อให้ขบวนการคนจนฯ สามารถเข้าสู่เวทีทางการเมือง และร่วมเจรจาตกลงกับรัฐ ให้รัฐยินยอมแก้ไขปัญหาที่ขบวนการคนจนฯ เผชิญอยู่* ตัวอย่างเช่น กรณีของสมัชชาคนจน ที่ใช้การชุมนุมประท้วงยึดยื่นหน้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อกดดันรัฐบาล จนกระทั่งประสบความสำเร็จ ในการเปิดเวทีเจรจาเสมอหน้ากับรัฐ ในช่วงของรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา และรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ เพื่อให้รัฐรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งสาเหตุประการสำคัญ ที่สมัชชาคนจนประสบความสำเร็จในการเปิดเวทีเจรจาดังกล่าว ก็คือ ความอ่อนแอของรัฐบาล โดยเฉพาะช่วงรัฐบาลพล.อ. ชวลิต ที่ประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างหนัก ทำให้รัฐบาลต้องพยายามรักษาเสถียรภาพทางการเมืองเอาไว้ เพื่อความอยู่รอดของรัฐบาล โดยการยอมตกลงเจรจากับสมัชชาคนจน ซึ่งมีกลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐเป็นกลุ่มปัญหาสำคัญ อยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งเป็นฐานคะแนนเสียงของพรรคความหวังใหม่ของพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากสิ้นสุดรัฐบาลของพลเอกชวลิต การใช้ยุทธวิธีการชุมนุมยึดยื่นของสมัชชาคนจนหน้าทำเนียบรัฐบาล ก็ต้องประสบปัญหา เมื่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองสมัยรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย (สมัยที่ 2) ไม่ได้เอื้อต่อการเรียกร้องของสมัชชาคนจน เพราะเหตุที่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สังกมไทยกำลังอยู่ในช่วงฟื้นฟูเศรษฐกิจ ภายหลังจากอยู่ในสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก การเรียกร้องของสมัชชาคนจน เพื่อให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาของตน จึงถูกมองว่าเป็นความเห็นแก่ตัวของสมัชชาคนจน ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่รัฐกำลังผลักดันนโยบายชาตินิยมให้คนในสังคมเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมของชาติ เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ ดังนั้น ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว รัฐจึงสามารถลดความน่าเชื่อถือ (discredit) ของสมัชชาคนจน ด้วยวิธีการต่างๆ ดังเช่น การกล่าวหาว่าเป็น “มือรับจ้าง” ของนักการเมือง ที่ต้องการโค่นล้มรัฐบาล เป็นต้น

* ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะประสบความสำเร็จในการเรียกร้องหรือไม่ ขึ้นอยู่กับประเด็นที่ขบวนการเคลื่อนไหวด้วย เพราะโดยทั่วไป รัฐจะเลือกตอบสนองเฉพาะกลุ่ม ที่ตนเห็นว่าไม่ขัดต่อนโยบายของรัฐบาล ซึ่งรัฐประเมินว่ามีความชอบธรรม และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชนจำนวนมาก เพื่อลดความกดดันอย่างรุนแรง ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการของขบวนการทางสังคม ให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด ดูตัวอย่างได้จาก กรณีของรัฐบาลอังกฤษที่ปฏิบัติต่อขบวนการชาตินิยม (nationalist movement) ในไอร์แลนด์เหนือ ใน Devashree Gupta, “Selective Engagement and Its Consequences for Social Movement Organizations: Lesson from British Policy in Northern Ireland,” *Comparative Politics* 39, 3 (April 2007): 331-351.

นอกจากนี้ สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้สมาชิกคนจนประสบความล้มเหลว ในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลชน (สมัยที่ 2) ก็คือ ความสามารถในการปรับตัวของรัฐ เพื่อรับมือกับการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจน และขบวนการคนจนกลุ่มต่างๆ การใช้ยุทธวิธีเดิมซ้ำๆ ของสมาชิกคนจน จึงไม่ได้เกิดผลดีเสมอไป แม้ว่าจะเคยเป็นยุทธวิธีที่ใช้ได้ผลก็ตาม ดังนั้น ขบวนการคนจนจึงต้องมีการสร้างยุทธวิธีใหม่ๆ (tactical innovation) หรือหยิบยืมยุทธวิธีของขบวนการคนจนกลุ่มอื่นๆมาใช้ เพื่อดึงดูดความสนใจของสาธารณชนอยู่เสมอ และเพิ่มแรงกดดันต่อรัฐบาล ดังนั้น ในกรณีนี้ โครงสร้างโอกาสทางการเมืองจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกัน (spillover effect) ระหว่างขบวนการคนจนกลุ่มต่างๆ

2. ผลสะท้อนภายนอกเขตของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคม: การทำทนายรัฐโดยตรง

ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นผู้ใช้แรงงาน ที่มีรายได้อยู่ในระดับปานกลางถึงระดับต่ำ ทั้งในภาคเกษตรกรรม ดังเช่น ชาวนา ไร่นา เกษตรกรรายย่อยต่างๆ และภาคอุตสาหกรรม ดังเช่น ผู้ใช้แรงงาน/กรรมกรในสถานประกอบการเอกชน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็ประสบปัญหาจากการพัฒนาของรัฐ ที่ต้องการให้สังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม เปลี่ยนไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม ในระบอบทุนนิยมเสรี ตามแนวคิดเรื่องการสร้างความทันสมัย (modernization) เพื่อแสดงถึงความเจริญของประเทศ แต่การพัฒนาดังกล่าวของรัฐ ได้นำปัญหามากมายมาสู่สังคม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาหนี้สินจากการทำการเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ ที่มีรายได้ขึ้นๆ ลงๆ ผูกติดอยู่กับระบบตลาดเสรี ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ทั้งในชนบทและในเมือง ปัญหาการกดขี่แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 3 ด้วยสภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทำให้คนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของกลุ่มตน ดังที่ผู้เขียนจะนำเสนอ ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง เพื่อให้รัฐเข้ามาช่วยเหลือพวกตนดังต่อไปนี้

I. ขบวนการคนจนกับการเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะนำเสนอผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง ด้วยการเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยเรียงตามลำดับขบวนการคนจนฯ ดังต่อไปนี้ สมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สมาชิกคนจน เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย และเครือข่ายสลัม 4 ภาค

1) สมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน

ผู้เขียนได้แบ่งผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวทำทนายรัฐโดยตรง ของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทย.อ.) ออกเป็น 5 ช่วง ดังนี้ ช่วงแรก เริ่มก่อตั้งจนกระทั่งถึงรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยแรก (6 มีนาคม 2535 ถึง 13 กรกฎาคม 2538) ช่วงที่สอง รัฐบาลของนายบรรหาร ศิลป

อาชา (13 กรกฎาคม 2538 ถึง 25 พฤศจิกายน 2539) ช่วงที่สาม รัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ (25 พฤศจิกายน 2539 ถึง 9 พฤศจิกายน 2540) ช่วงที่สี่ รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยที่ 2 (9 พฤศจิกายน 2540 ถึง 17 กุมภาพันธ์ 2544) และช่วงสุดท้าย รัฐบาลของพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร จนกระทั่งถึง รัฐบาลของพล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ (17 กุมภาพันธ์ 2544 ถึง 6 กุมภาพันธ์ 2551)

1.1) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงเริ่มก่อตั้ง จนกระทั่งถึง รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยแรก

การเคลื่อนไหวเรียกร้องของสมาชกษेत्रกรรหาย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ครั้งสำคัญ ในช่วงนี้ เกิดขึ้น 4 ครั้ง⁷⁰ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร ปัญหา ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ และปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินทำกิน ดังเห็นได้จากผลการ ประชุมคณะกรรมการร่วมระหว่างภาคราชการและผู้แทนเกษตรกรภาคอีสาน ครั้งที่ 2/2538 ในวันที่ 1-2 กุมภาพันธ์ 2538 ซึ่งถือเป็นผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญที่สุดของ สกย.อ. ในช่วงนี้ โดยมีข้อสรุป ดังต่อไปนี้⁷¹

ตาราง 1 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงเริ่มก่อตั้ง จนกระทั่งถึง รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยแรก

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. ข้าว	ชกส. จะคืนดอกเบี้ยค่าปรับให้เรียบร้อยภายในวันที่ 31 มีนาคม 2538
2. มะม่วงหิมพานต์	1. ตกลงที่จะแขวนหนี้ 2. จะคืนเงินรายละ 2,000 บาท ที่เก็บไปแล้ว 3. เพื่อป้องกันปัญหาในทางปฏิบัติให้ ชกส. ร่วมกับการส่งเสริม การเกษตรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกำหนดแผนปฏิบัติการออกไป ตรวจสอบเป็นพื้นที่ไป
3. โคเนื้อ	1. กรมส่งเสริมสหกรณ์จะสนับสนุนการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร โดย รับที่จะดำเนินการจดทะเบียนสหกรณ์ให้เสร็จภายใน 1 เดือน 2. ทางราชการจะตั้งงบประมาณเพื่อสนับสนุนการเงินเพื่อพัฒนาอาชีพ ตามแผนปรับโครงสร้างและระบบการผลิตทางการเกษตร (คปร.) หรือเงินกู้สำหรับสถาบันเกษตรกรจากธนาคารเพื่อการเกษตรและ

⁷⁰ ดูรายละเอียดใน จิตติมา เศรษฐศิริวิฑูร, “การระดมมวลชนสมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์ : ศึกษากรณีกลุ่มสมาชกษेत्रกรรหาย่อยภาคอีสาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 55-90.

⁷¹ คูใน “ปิดฉากมือบ้เกษตรกร ชาตพัฒนา กำรงแห่งชัยชนะ,” *สยามโพสต์* (4 กุมภาพันธ์ 2538): 3.

	สหกรณ์ (ชกส.)
4. หม่อนใหม่	คณะรัฐมนตรีกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา เช่นเดียวกับกรณีมะม่วงหิมพานต์
5. สุกกร	<ol style="list-style-type: none"> ได้นำเสนอคณะกรรมการรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ ที่จะให้สหกรณ์ผูกขาดในการจำหน่ายสุกกร โดยการให้สิทธิอาชญาบัตรและปิดเขตจำหน่ายนั้น ไม่ได้ได้รับความเห็นชอบ นายอานวย ปะติเส (รมช.กระทรวงการคลัง) รับที่จะนำเรื่องนี้ไปปรึกษาหารือกับนายบำรุง คะโยธา และนายนคร ศรีวิวัฒน์ อีกครั้งหนึ่ง
6. มันสำปะหลัง	กระทรวงพาณิชย์พยายามที่จะช่วยเรื่องลานตากมัน ซึ่งจะมีประโยชน์กว่าการกำหนดจุดขนถ่าย โดยเสนอให้ทางเกษตรกร ของเงินกองทุนปูนซีเมนต์
7. สภาการเกษตรแห่งชาติ	ทางราชการเห็นด้วยกับผู้แทนเกษตรกร ที่ต้องการจัดให้เกษตรกรในรูปสถาบันต่างๆ มีโอกาสพิจารณาาร่วมกัน ซึ่งจะดำเนินการกำหนดเวลาและสถานที่ภายหลัง
8. แผนปรับโครงสร้างและระบบการผลิตทางการเกษตร	<p>เห็นด้วยโดยหลักการ ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ให้ ชกส. ส่งรายชื่อลูกหนี้ที่เกิดจากโครงการมะม่วงหิมพานต์ หม่อนใหม่ ให้กรมส่งเสริมการเกษตรเพื่อตรวจสอบและใช้เป็นกลุ่มเป้าหมาย ไม่ให้ ชกส. หักเงินจาก คปร. ไปใช้หนี้อื่น ให้สนับสนุนด้านการเงินเพื่อเตรียมความพร้อมของเกษตรกรอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ให้รวมเกษตรกรที่ตกค้างจากปี 2537 มาเข้าร่วมในปี 2538 ด้วย ให้สนับสนุนด้านการเงินเพื่อเตรียมความพร้อมของเกษตรกร อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ให้หลักการเห็นชอบร่วมกันที่จะให้เกษตรกรเป็นผู้ซื้อปัจจัยการผลิต โดยกรมส่งเสริมการเกษตรเป็นผู้ดูแลในเรื่องนี้
9. ที่ดินและป่าไม้	<p><u>กรณีที่ดินราชพัสดุ อ.สีคิ้ว</u></p> <ol style="list-style-type: none"> รังวัดเสร็จแล้ว ทำการพิสูจน์สิทธิ์ตามหลักเกณฑ์ในข้อตกลง <p><u>กรณีป่าไม้</u></p> <ol style="list-style-type: none"> ปรับโครงสร้างคณะกรรมการ 5 ฝ่าย โดยให้ตัวแทน สกย.อ. เข้าร่วม

	<p>ในคณะกรรมการด้วย</p> <p>2. ที่ป่าไม้ 6 แห่ง ดำเนินการสำรวจให้แล้วเสร็จ และเสนอกรมป่าไม้ ภายใน 6 เดือน</p>
10. เชื้อนลำแชะ	<p>1. ให้ตรวจสอบหลักฐานผู้ที่ยังไม่ได้รับเงิน</p> <p>2. สำหรับกลุ่มที่แยกครัวเรือนที่ไม่มีสิทธิได้รับค่าชดเชย ให้กรมชลประทานประสานงานกับจังหวัดและเกษตรกรกลุ่มนี้ เพื่อพิจารณาเสนอการช่วยเหลือในหลายแนวทาง ให้คณะกรรมการร่วมพิจารณาตัดสินใจต่อไป</p>
11. เรื่องใหม่	<p>1. เรื่องที่มีลักษณะของปัญหาเหมือนข้อตกลงเดิม ให้ใช้หลักเกณฑ์ตามข้อตกลงในการพิจารณาดำเนินการ</p> <p>2. เรื่องสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับการระเบิดหิน ให้ตั้งคณะทำงานเพื่อสืบสวนข้อเท็จจริงโดยรีบด่วน เมื่อได้ข้อสรุปแล้วให้เสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพิจารณา ในระหว่างพิจารณาสืบสวนข้อเท็จจริง ให้ระงับการดำเนินการที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนไว้ชั่วคราว จนกว่าจะได้ข้อยุติ</p>

ถึงแม้ว่าสทก.อ. จะมีการจัดองค์การเคลื่อนไหวที่เข้มแข็ง และใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่ดี สามารถสร้างความกดดันให้รัฐบาล ต้องยอมส่งตัวแทนมาเจรจาหลายครั้ง แต่ผลสุดท้ายมักจะออกมาอยู่ในรูปของการให้คำสัญญาหรือข้อตกลงแต่ไม่ได้นำไปปฏิบัติจริง เพราะต้องการให้ สทก.อ. สลายการชุมนุมประท้วงเท่านั้น

1.2) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สทก.อ. : ช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา

การเคลื่อนไหวเรียกร้องของ สทก.อ. ในช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา อยู่ภายใต้หลักการที่ต้องการให้ สทก.อ. เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับทางราชการ โดยเน้นการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ และมีส่วนร่วม ทั้งราชการและเกษตรกร

- การแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ เกิดขึ้นโดยจัดกรรมการทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค และมีการดำเนินงานในรูปของสหกรณ์ เพื่อดำเนินงานด้านธุรกิจของสหกรณ์ขนาดเล็ก

ส่วนกลาง มีคณะกรรมการร่วมระหว่างราชการและผู้แทนสมาชิกเกษตรกรรายย่อย ภาคอีสาน โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานคณะกรรมการฯ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายรักเกียรติ สุขธนะ) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง (นายประภัตร โพธสุชน) และรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พล.ต. ศร

ชัย มนต์ริวัต) เป็นรองประธานกรรมการฯ ในการพิจารณาแก้ไขปัญหา ตลอดจนเร่งรัดติดตามการปฏิบัติงานของส่วนราชการและผู้เกี่ยวข้อง

ส่วนภูมิภาค มีคณะกรรมการตรวจสอบและติดตามผลการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของเกษตรกร โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในการตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ และติดตามผลการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร

สหกรณ์ขนาดเล็กภาคอีสาน สหพันธ์สหกรณ์ ประกอบด้วย สหกรณ์ขนาดเล็กและสหกรณ์ตั้งใหม่ 84 สหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ให้กรมส่งเสริมสหกรณ์ จัดทำโครงการนำร่องเพื่อการพัฒนาสหกรณ์ขนาดเล็กในภาคอีสาน เพื่อให้การดำเนินงานของสหกรณ์เป็นไปได้อย่างดี

- การมีส่วนร่วม ทุกขั้นตอนในการปฏิบัติงาน เกษตรกรมีส่วนร่วมโดยจัดส่งผู้แทนเกษตรกรมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน โดยเป็นกรรมการฯ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีส่วนร่วมในการกำหนดกรอบขั้นตอนปฏิบัติงาน กรอบของระยะเวลาในการแก้ปัญหา

ผลการเคลื่อนไหวเรียกร้องของ สกย.อ ในช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา ที่สำคัญสามารถสรุปออกมาได้ดังต่อไปนี้⁷²

ตาราง 2 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. คณะกรรมการร่วมระหว่างภาคราชการและผู้แทน สกย.อ.	1) มีการจัดประชุมเพื่อพิจารณาปัญหาและเร่งรัดติดตามการปฏิบัติงานในการแก้ปัญหาของเกษตรกร 3 ครั้ง คือ วันที่ 27 ตุลาคม 2538, วันที่ 27 มีนาคม 2539 และ 30 พฤษภาคม 2539 2) เข้าร่วมประชุมใหญ่ของ สกย.อ. 1 ครั้ง ที่จังหวัดขอนแก่น วันที่ 30 มีนาคม 2539 3) จัดการประชุมซักซ้อมความเข้าใจกับผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการในส่วนภูมิภาค ภาคอีสานทุกจังหวัด เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2539
2. คณะอนุกรรมการกลุ่มปัญหาที่ดิน ป่าไม้และอื่นๆ	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พล.ต. ศรีชัย มนต์ริวัต) เป็นประธานอนุกรรมการฯ จัดให้มีการประชุม 4 ครั้ง จากปัญหา 78 พื้นที่ ปัญหาที่ได้รับการแก้ไขและมีข้อยุติ

⁷² สรุปผลการประชุมคณะรัฐมนตรีของนายบรรหาร ศิลปอาชา, ที่ตึกบัญชาการ ทำเนียบรัฐบาล, 27 สิงหาคม 2539.

	ระดับจังหวัดแล้ว 15 พื้นที่ ส่วนที่เหลืออยู่ระหว่างการดำเนินการแก้ไขปัญหา
3. คณะอนุกรรมการกลุ่มปัญหาหนี้สินเกษตรกร	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง (นายประภัตร โพธสุธน) เป็นประธานอนุกรรมการฯ จัดให้มีการประชุม 2 ครั้ง ได้ผลดังนี้ 1) ได้แก้ไขปัญหาโครงการมะม่วงหิมพานต์ และโครงการหม่อนไหม 2) ได้นำเอาโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตทางการเกษตร (คปร.) แก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกร และสนับสนุนการลงทุนปรับโครงสร้างการผลิตของเกษตรกร เพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตและสามารถมีรายได้ผ่อนชำระหนี้ได้
4. คณะอนุกรรมการด้านกฎหมาย	ไม่ได้มีความคืบหน้า (ทั้งกรณีกฎหมายที่มีปัญหาในการแก้ไขของราษฎร และกฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับสังคมเกษตรกรรายย่อยในปัจจุบัน)
5. สหกรณ์การเกษตรขนาดเล็กภาคอีสาน	1) กรมส่งเสริมสหกรณ์ ได้จัดโครงการนำร่องเพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยได้รวมตัวกัน ในรูปของสหกรณ์ เพื่อช่วยเหลือตัวเองในการดำเนินธุรกิจ ดังนี้ - จัดสัมมนาสมาชิกสหกรณ์ขนาดเล็ก จำนวน 1 รุ่น (550 คน) - อบรมพนักงานสหกรณ์หลักสูตรบัญชีเบื้องต้น จำนวน 2 รุ่น (66 คน) - อบรมผู้นำสหกรณ์การเกษตรภาคอีสาน จำนวน 3 รุ่น (310 คน) 2) ให้การสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียนแก่สหกรณ์การเกษตรขนาดเล็กในภาคอีสาน เพื่อประกอบธุรกิจ ณ วันที่ 31 กรกฎาคม 2539 ขอู้เงินทุนหมุนเวียน 15 สหกรณ์ จำนวน 13.8 ล้านบาท (อนุมัติเงินลงทุนหมุนเวียนแล้ว 10 สหกรณ์ จำนวน 5.8 ล้านบาท และอยู่ในระหว่างการพิจารณา 5 สหกรณ์ จำนวน 8.0 ล้านบาท)
6. เรื่องอื่นๆ 6.1) คดีครูประเวียน	การสั่งไม่ฟ้องคดีครูประเวียน ควรให้มีการฟื้นคดีขึ้นมาใหม่ เพื่อความเป็นธรรมต่อครอบครัวของครูประเวียน

6.2) ปัญหาสิ่งแวดล้อม	การออกระเบียบใหม่ให้มีการระเบิดหิน ในพื้นที่จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดเลย ควรมีการทบทวนผลดี และผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม
-----------------------	---

1.3) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ

การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาของ สกย.อ. ในสมัยรัฐบาลของ พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ อยู่ภายใต้การดำเนินงานของศูนย์อำนวยการร่วมแก้ไขปัญหาเกษตรกรภาคอีสาน ซึ่งมีนายชิงชัย มงคลธรรม (รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี) เป็นประธานกรรมการศูนย์อำนวยการฯ ซึ่งมีผลการดำเนินการ ดังต่อไปนี้⁷³

ตาราง 3 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. การจัดโครงสร้างบริหารงานในการแก้ไขปัญหาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน	1. แต่งตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างภาคราชการและผู้แทนสกย.อ. ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานคณะกรรมการฯ จัดให้มีการประชุมเดือนละ 1 ครั้ง 2. แต่งตั้งคณะกรรมการ 4 คณะ เพื่อพิจารณาการแก้ปัญหา คือ คณะอนุกรรมการกลุ่มปัญหาหนี้สินเกษตรกร คณะอนุกรรมการกลุ่มปัญหาที่ดิน คณะกรรมการกลุ่มป่าไม้และสิ่งแวดล้อม และคณะกรรมการกลุ่มปัญหากฎหมายและระเบียบการ 3. จัดตั้งศูนย์อำนวยการร่วมแก้ไขปัญหาเกษตรกรภาคอีสาน ที่สำนักงานเกษตรกรและสหกรณ์จังหวัดขอนแก่น และให้มีคณะกรรมการอำนวยการร่วมแก้ไขปัญหาเกษตรกรภาคอีสาน ระดับจังหวัดทุกจังหวัดในภาคอีสาน และให้มีศูนย์อำนวยการร่วมระหว่างภาคราชการและผู้แทน สกย.อ. ให้เสร็จสิ้นภายในวันที่ 10 มีนาคม 2540
2. การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร	1. ให้แต่งตั้งคณะทำงานประเมินโครงการที่รัฐให้การ

⁷³ สรุปผลการประชุมคณะรัฐมนตรีของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ, ที่ศึกษาธิการ ทำเนียบรัฐบาล, 11 มีนาคม 2540.

	<p>สนับสนุนการผลิตการเกษตรแต่ล้มเหลว โดยให้มีการแขวนหนี้ (งดเก็บทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย) ตั้งแต่วันที่ 10 มีนาคม 2540 ไปจนกว่าจะมีการประเมินโครงการเสร็จสิ้น</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. พิจารณาปัญหาหนี้สินของเกษตรกรนอกระบบ เข้ามาสู่การจัดการสินเชื่อในระบบ 3. แต่งตั้งคณะทำงานประเมินการดำเนินงานขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของ ธกส. 4. สกย.อ. ได้ดำเนินการยกร่างพ.ร.บ. สหกรณ์แห่งชาติ พ.ร.บ.จัดตั้งธนาคารสหกรณ์แห่งชาติ และพ.ร.บ.สภาเกษตรกรแห่งชาติ 5. สนับสนุนโครงการของรัฐ เช่น โครงการปรับโครงสร้างการผลิตการเกษตร (คปร.) เข้าไปสนับสนุนด้านการผลิตในโครงการสหกรณ์ขนาดเล็ก 6. ให้มีการสนับสนุนสหกรณ์ขนาดเล็กในเครือข่ายของ สกย.อ. 7. สนับสนุนแผนงานในการแก้ไขความยากจนของ สกย.อ. อย่างถาวร โดยการพัฒนาอย่างครบวงจร ตั้งแต่การผลิต การแปรรูป การตลาดและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม โดยจัดเข้าสู่ระบบสหกรณ์ 8. การพัฒนาในข้อ 6 และ 7 รัฐบาลจะจัดให้มีกองทุนในการพัฒนาสหกรณ์เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ปีละ 5,000 ล้านบาท
<p>3. การแก้ปัญหาที่ดิน ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. การแก้ไขปัญหาที่ดิน ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ทั้งหมด 88 พื้นที่ปัญหา ได้ข้อยุติแล้ว 16 พื้นที่ ได้แก่ ป่าไม้ 7 ปัญหา ที่ดิน 3 ปัญหา และกรณีอื่นๆ 6 ปัญหา ขณะนี้อยู่ในระหว่างดำเนินการแก้ไข 72 พื้นที่ปัญหา 2. กรณีที่กำลังดำเนินการแก้ไขปัญหาของคณะกรรมการร่วม ๑ ทูกระดับ ยังไม่มีข้อยุติว่าเกษตรกรบุกรุกที่รัฐ หรือรัฐบุกรุกที่ชาวบ้าน อนุญาตให้เกษตรกรทำกินตามปกติ โดยไม่จับกุมขับไล่ และเกษตรกรจะต้องไม่ทำลายป่าและก่อสร้างเพิ่มเติม จนกว่าการพิจารณาถึงที่สุด 3. กรณีที่มีความเห็นขัดแย้งระหว่างกระบวนการแก้ไขปัญหา

	<p>ของคณะกรรมการร่วมฯ ทุกระดับกับความเห็นขององค์กรท้องถิ่น หรือองค์กรของรัฐในระดับต่างๆ ให้ถ้อยคำของคณะกรรมการร่วมฯ เป็นบรรทัดฐานในการแก้ไขปัญหา</p> <p>4. ให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน</p>
--	--

1.4) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยที่สอง

การกลับเข้าเป็นรัฐบาลอีกครั้งหนึ่งของพรรคประชาธิปัตย์ ภายใต้การนำของนายชวน หลีกภัย ได้ทำให้ข้อเรียกร้องของ สกย.อ. ในประเด็นหนี้สินเกษตรกรจากโครงการนโยบายของรัฐ ซึ่งค้างคาอยู่ตั้งแต่สมัยรัฐบาลของนายชวน สมัยแรก⁷⁴ ได้รับการดำเนินการต่อ 4 โครงการ (โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์ออสเตรเลียนบราห์มัน โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์ โครงการช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบความเดือดร้อนจากกรณีไผ่ตงออกดอก และโครงการส่งเสริมการเลี้ยงไหม) ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยที่สอง

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์ออสเตรเลียนบราห์มัน	<p>เกษตรกรที่ยังคงเหลือตกค้างจากการช่วยเหลือของรัฐ มีอยู่ 1,297 ราย ต้นเงินคงเป็นหนี้ 126.18 ล้านบาท และดอกเบี้ยค้างชำระจำนวน ถึง 31 มีนาคม 2542 ประมาณ 28.11 ล้านบาท กบส. โดยมติที่ประชุม อปส. ครั้งที่ 1/2542 วันที่ 19 เมษายน 2542 ได้เห็นชอบตามมาตรการแก้ไขปัญหาตามโครงการดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ให้เกษตรกรนำแม่พันธุ์โคตามจำนวน ที่รับจากโครงการมาคืน หรือคืนแม่พันธุ์โคโดยชำระเป็นเงินแทน (มูลค่าซากแม่พันธุ์โค ตัวละ 6,000 บาท) 2) ให้จำหน่ายหนี้เงินกู้ตามโครงการส่วนที่เกินกว่ามูลค่าซากแม่พันธุ์โคของเกษตรกรแต่ละราย ออกจากบัญชีเป็น

⁷⁴ ดูรายละเอียดได้จาก *มติคณะรัฐมนตรี*, 28 ตุลาคม 2536., *มติคณะรัฐมนตรี*, 10 พฤษภาคม 2537., *มติคณะรัฐมนตรี*, 4 เมษายน 2538. และ *มติคณะรัฐมนตรี*, 17 มกราคม 2538.

	<p>หนี้สูญ โดยให้รัฐบาลชำระหนี้ดังกล่าว แทนเกษตรกรแก่ ธ.ก.ส. เป็นจำนวนประมาณ 116.92 ล้านบาท</p> <p>3) กรณีชำระเงินค่าแม่พันธุ์โคหรือนำแม่พันธุ์โคมาคืนไม่ครบถ้วน ตามจำนวนที่รับจากโครงการ ให้เกษตรกรเป็นหนี้โครงการตามจำนวนมูลค่าซากแม่พันธุ์โค ที่ส่งคืนไม่ครบ</p> <p>4) ให้เกษตรกรชำระหนี้เงินกู้ตามมูลค่าซากแม่พันธุ์โคที่คงเหลือให้เสร็จสิ้นภายใน 10 ปี นับตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2542 ถึงวันที่ 31 มีนาคม 2552 โดยดัดดอกเบี้ยเงินกู้ ซึ่งผลการงดคิดดอกเบี้ยทำให้ ธ.ก.ส. สูญเสียค่าใช้จ่ายต้นทุนเงิน และค่าใช้จ่าย ในการบริหารสินเชื่อ ให้รัฐบาลรับภาระชดเชยเงินแก่ ธ.ก.ส. เป็นระยะเวลา 10 ปี</p> <p>ทั้งนี้ ให้กรมปศุสัตว์ร่วมกับ ธ.ก.ส. ดูแล แนะนำเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของเกษตรกรที่ยังมีหนี้กับโครงการ</p> <p>5) ให้กรมปศุสัตว์และ ธ.ก.ส. ร่วมกันรับผิดชอบดำเนินการรับมอบและจำหน่ายแม่พันธุ์โคที่เกษตรกรนำมาคืน ทั้งนี้ หากขายได้ในราคาเกินกว่าตัวละ 6,000 บาท ให้คืนส่วนที่เกินแก่เกษตรกร หากขายได้ในราคาต่ำกว่า 6,000 บาท ให้เกษตรกรเป็นหนี้ในส่วนที่ขาดนั้น</p>
<p>2. โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์</p>	<p>เกษตรกรที่ยังคงเหลือค้ำจากความช่วยเหลือของรัฐ จำนวน 12,799 ราย ต้นเงิน 194.48 ล้านบาท ไม่มีดอกเบี้ยค้างชำระ (อยู่ในช่วงงดคิดดอกเบี้ย) กบส. โดยมติที่ประชุมอปส. ครั้งที่ 1/2543 วันที่ 26 มกราคม 2543 ได้เห็นชอบให้จำหน่ายหนี้เงินกู้ ตามโครงการของเกษตรกรจำนวน 12,799 ราย ต้นเงิน 194.48 ล้านบาท ออกจากบัญชีเป็นหนี้สูญ โดยให้รัฐบาลชำระหนี้แทน เกษตรกรแก่ ธ.ก.ส. ในวงเงินไม่เกิน 194.48 ล้านบาท</p>
<p>3. โครงการช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบความเดือดร้อนจากกรณีไฟตงออกดอก</p>	<p>ยังคงมีเกษตรกรที่ได้รับการช่วยเหลือจากกระทรวงเกษตร ฯ และผ่านการปรับปรุงโครงสร้างหนี้โดยผ่านระบบของ ธ.ก.ส. มาแล้ว แต่ไม่สามารถฟื้นฟูกิจการเป็นปกติได้ จำนวน 4,201 ราย ต้นเงินคงเป็นหนี้ 106.72 ล้านบาท ดอกเบี้ยค้างชำระจำนวนถึงวันที่ 31 มีนาคม 2542 จำนวน</p>

	21.60 ล้านบาท สถาบันเกษตรกรจำนวน 3 สหกรณ์ ต้นเงินคงเป็นหนี้ 3.57 ล้านบาท ดอกเบี้ยค้างชำระจำนวนถึงวันที่ 31 มีนาคม 2542 ประมาณ 1.15 ล้านบาท คณะรัฐมนตรีจึงมีมติอนุมัติในหลักการ ช่วยเหลือเกษตรกร ที่ประสบความเดือดร้อนเนื่องจากไผ่ตงออกดอก ภายในวงเงิน 96.61 ล้านบาท
4. โครงการส่งเสริมการเลี้ยงไหม	ยังคงมีเกษตรกรที่เคยได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลแล้ว แต่ไม่สามารถฟื้นฟูกิจการเป็นปกติได้ จำนวน 1,659 ราย ต้นเงินคงเป็นหนี้ 214.43 ล้านบาท ดอกเบี้ยค้างชำระจำนวนถึงวันที่ 31 มีนาคม 2542 จำนวน 28.48 ล้านบาท กบส. โดยมติที่ประชุม ทปส. เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2542 และ 4 สิงหาคม 2542 ได้มีมติให้ ธ.ก.ส. และกรมส่งเสริมการเกษตร ไปทบทวนข้อมูล ตลอดจนพิจารณาแนวทางแก้ไขปัญหานี้ขึ้นเพื่อหาข้อยุติที่เหมาะสมร่วมกัน เสนอเพื่อพิจารณาอีกครั้ง

1.5) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของ สกย.อ. : ช่วงรัฐบาลของพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร จนกระทั่งถึงรัฐบาลของพล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์

การเคลื่อนไหวเรียกร้องของ สกย.อ. ตั้งแต่สมัยรัฐบาลของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร สมัยที่ 1 และ 2 ติดต่อกัน ก่อนที่จะถูกทำรัฐประหารในวันที่ 19 กันยายน 2549 จนกระทั่งถึง รัฐบาลของ พล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ เฉพาะประเด็นที่สำคัญ สามารถสรุปผลออกมาได้ ดังต่อไปนี้

1.5.1) กลุ่มปัญหานี้สินเกษตรกร

ตาราง 5 แสดงการตอบสนองของรัฐต่อปัญหานี้สินเกษตรกร

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. โครงการช่วยเหลือเกษตรกร 8 โครงการของรัฐ	ให้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร เบิกเงินชดเชย สำหรับโครงการฯ ทั้งหมด เป็นเงินรวม 17,897,278 บาท
2. โครงการส่งเสริมการเลี้ยงไหม	อนุมัติเงินชดเชย ให้เกษตรกร จำนวน 225.99 ล้านบาท
3. โครงการปรับ โครงสร้างและระบบการผลิต การเกษตร	กำหนดให้เกษตรกรมาขึ้นทะเบียน ขอรับความช่วยเหลือ ภายใน 3 เดือน เกษตรกรที่มากขึ้น

	ทะเบียนภายในกำหนด ได้รับสิทธิมีต้องชำระดอกเบี้ย และชำระต้นเงินกู้เพียงครั้งเดียว แต่หากขึ้นทะเบียนพ้นกำหนด ให้ชำระต้นเงินกู้เต็มจำนวน
4. การแก้ไขหนี้สินเกษตรกร จากโครงการส่งเสริมหรือสงเคราะห์ของรัฐ จำนวน 12 โครงการ	ให้จำหน่ายหนี้เงินกู้ออกจากบัญชีเป็นสูญ และให้รัฐบาลชดเชยเงินกู้และดอกเบี้ยค้างชำระของเกษตรกร จำนวน 267,664,763.69 บาท แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์
5. กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร	อนุมัติในหลักการ เงินสำรองจ่ายเพื่อกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น จำนวน 60 ล้านบาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจัดการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกร และแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิ ในคณะกรรมการกองทุนฯ เป็นวาระเร่งด่วน
6. การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร (รัฐบาล พล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์)	คณะรัฐมนตรี มีมติแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร ดังนี้ 1) ให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และหน่วยงานภายใต้ ธ.ก.ส. รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีเกษตรกร ดำเนินการดังนี้ คือ หากยังไม่มีการฟ้องร้องให้ชะลอการฟ้องร้องไปก่อน ส่วนคดีที่มีการฟ้องร้องและคดีถึงที่สุดแล้ว ให้ชะลอการบังคับคดีไว้ก่อน สำหรับคดีที่มีการบังคับคดีไปแล้ว และต้องนำทรัพย์สินมาขายทอดตลาด ก็ให้ชะลอการขายทอดตลาดก่อน โดยพิจารณาถึงอายุความในการฟ้องร้อง การดำเนินคดี และการบังคับคดี 2) ให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เปรียบเทียบธนาคารพาณิชย์ สถาบันการเงินและนิติบุคคลอื่นที่เป็นเจ้าหนี้เกษตรกร เพื่อให้ปฏิบัติตามข้อตกลงหรือ MOU ให้เกิดผลปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยให้คำนึงถึงการแก้ปัญหานี้สินและความยากจนของเกษตรกรเป็นสำคัญ

	3) ให้นำหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงกองทุนฟื้นฟูฯ และกองทุนหมุนเวียน เพื่อการกู้ยืมแก่เกษตรกร และผู้ยากจนปรับปรุงกลไกทำงานเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรอย่างยั่งยืน
--	--

1.5.2) กลุ่มปัญหาป่าไม้และที่ดิน

ประเด็นปัญหาในกลุ่มป่าไม้และที่ดินของ สกย.อ. ที่ได้รับการแก้ไขปัญหาจากรัฐ ในช่วงนี้ คือ โครงการสวนป่าดงลาน (คจก.) อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ซึ่งมีการตอบสนองของรัฐโดยผ่านทางมติคณะรัฐมนตรี 2 ครั้ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 26 กรกฎาคม 2546

คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติ การผ่อนผันให้ดำเนินการจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้าน จำนวน 128 ราย เป็นกรณีพิเศษ โดยอนุมัติงบประมาณพิเศษ 9.6 ล้านบาท เพื่อจ่ายเป็นค่าชดเชยที่ดินให้กับเจ้าของที่ดินรายเดิม และนำไปจัดให้กับกลุ่มเกษตรกร

- มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 21 ธันวาคม 2547

ให้จ่ายค่าชดเชยแก่ผู้ถือครองที่ดินรายเดิม 65 ราย เป็นเงินทั้งสิ้นทั้งสิ้น 9,337,600 บาท และอนุมัติให้ เกษตรกรกลุ่ม สกย. จำนวน 126 ราย เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดิน โครงการป่าดงลาน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น จำนวน 132 แปลง เนื้อที่รวมประมาณ 1,201-1-85 ไร่ พร้อมทั้งได้ดำเนินการจ่ายชดเชย ให้แก่ผู้ถือครองที่ดินรายเดิมแล้วเสร็จ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2547

2) เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ

เนื่องจากเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เป็นขบวนการคนจนที่เคลื่อนไหวร่วมกับสมาชิกคนจน ในช่วงแรก และต่อมาก็ได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ดังนั้น การนำเสนอผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวทำทนายรัฐโดยตรง ที่ผู้เขียนจะนำเสนอในลำดับต่อไป จึงเลือกมาเฉพาะกรณีที่ไม่ซ้ำซ้อนกับที่ผู้เขียนได้นำเสนอ ในส่วนของสมาชิกคนจน และผลสะท้อนเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นการเรียกร้องในนามของ สกน. ดังต่อไปนี้

2.1) กลุ่มปัญหาป่าไม้และที่ดิน

ผลการตอบสนองจากรัฐ ตามข้อเรียกร้องของ สกน. ที่ออกมาเป็นมติคณะรัฐมนตรี ครั้งสำคัญ ได้แก่

2.1.1) การเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาที่ดินของเกษตรกรภาคเหนือ มีผลตอบสนองจากรัฐ (25 มีนาคม 2545) ดังต่อไปนี้

- ให้ตั้งคณะทำงานศึกษาผลกระทบกฎหมายให้เงินลงทุนต่างชาติเช่าที่ดิน 99 ปี

- ยกร่างกฎหมายภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้าและกฎหมายคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม

- ทบทวนกฎหมายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
- เร่งปฏิรูปที่ดินนำร่อง 23 จุด ใน 3 จังหวัดภาคเหนือ

2.1.2) การแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของชาวบ้านจังหวัดลำพูน มีการตอบสนองจากรัฐ (10 สิงหาคม 2546) ดังนี้

นายวิระ มุสิกพงศ์ ผู้ช่วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พร้อมด้วยนายสมศักดิ์ เอี่ยมไชย รองอธิบดีกรมที่ดิน นายไพโรจน์ โลกนิยม ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายปฏิรูปที่ดิน นายรัช เสถียรนาม ผู้ว่าฯ ได้จัดเวทีเจรจากับสกน. และตัวแทนเกษตรกร จ.ลำพูน 17 พื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อ.ป่าซาง อ.บ้านโฮ้ง และกิ่งอ.เวียงหนองล่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาดิน

2.1.3) การแก้ไขปัญหากลุ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) มีการตอบสนองจากรัฐ (วันที่ 7 เมษายน 2547) ดังต่อไปนี้

- ให้มีการยกเลิกคำสั่งของนายกรัฐมนตรี ที่ให้ยกเลิกคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหา สกน. และผลการดำเนินงานที่ผ่านมา

- ให้คณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหา สกน. และคณะอนุกรรมการชุดต่างๆ และนำผลการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา นำมาดำเนินการต่อ และ

- ปรับองค์ประกอบคณะกรรมการติดตามการแก้ปัญหาตามที่ สกน. เสนอมติดังกล่าว ทำให้ สกน. ประกาศยุติการชุมนุมในวันต่อมา

2.1.4) การถือครองที่ดินในเขตป่า มีการตอบสนองจากรัฐ (วันที่ 29 มิถุนายน 2547) คือ ให้เร่งรัดการแก้ไขปัญหา การถือครองที่ดินและการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกไปโดยมิชอบ

2.2) กลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ

การตอบสนองของรัฐในการแก้ปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐที่สำคัญ ในรูปของการออกมติคณะรัฐมนตรี คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 มิถุนายน 2547 เรื่องอ่างเก็บน้ำแม่มอก และโรงไฟฟ้าพลังถ่านหิน อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง มีผลออกมาโดยสรุป คือ อนุมัติในหลักการ จ่ายเงินชดเชยค่าที่ดิน ให้แก่ราษฎรที่ได้รับผลกระทบ และมีมติเห็นชอบให้มีการอพยพราษฎร บ้านห้วยฝาย ม. 1 บ้านห้วยเป็ด บ้านห้วยคิง

2.3) กลุ่มปัญหาหนี้สินของเกษตรกร

การตอบสนองของรัฐในการแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกร อันเกิดจากโครงการส่งเสริมของรัฐ ออกมาในรูปของมติคณะรัฐมนตรี ครั้งสำคัญ ดังต่อไปนี้

2.3.1) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 24 มีนาคม 2545 มีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้

- กรณีหนี้สินจากโครงการส่งเสริมของรัฐ ให้ “จำหน่ายหนี้สูญ”

- กรณีหนี้สินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรฯ แก่ไขต่อไป หลังจากนั้น ในวันที่ 23 เมษายน 2545 คณะรัฐมนตรี ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาปัญหาการค้าพืชผลทางการเกษตรตกค้างรวม 3 คณะ เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร

2.3.2) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 20 เมษายน 2547 มีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้

- โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์ออสเตรเลียนบราห์มัน พื้นที่ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน คณะรัฐมนตรีอนุมัติในหลักการ ใช้งบประมาณช่วยเหลือ ภายในวงเงิน 154,290,000 บาท

- โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงในเขตปฏิรูปที่ดิน พื้นที่ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน คณะรัฐมนตรีอนุมัติในหลักการ ใช้งบประมาณช่วยเหลือ ภายในวงเงิน จำนวน 11,903,392.93 บาท

3) สมัชชาคนจน

เนื่องจากสมัชชาคนจนเป็นเครือข่ายของขบวนการคนจน ที่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยประเด็นที่หลากหลาย และมีขบวนการคนจนต่างๆ เข้าร่วมเคลื่อนไหวจำนวนมาก โดยเฉพาะเครือข่ายสลัม 4 ภาคและเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.)/สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) จึงทำให้ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐ โดยตรงบางอย่าง ของขบวนการคนจนเหล่านี้ ทับซ้อนกันอยู่ ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ยึดเอาประเด็นปัญหาที่ขบวนการคนจนเหล่านี้ ได้เคลื่อนไหวร่วมกับสมัชชาคนจน มานำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของผลสะท้อนๆ ที่สมัชชาคนจนได้สร้างขึ้นด้วย

ผู้เขียนได้แบ่งผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวทำทนายรัฐ โดยตรงของสมัชชาคนจน ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ช่วงแรก รัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา (13 กรกฎาคม 2538 ถึง 25 พฤศจิกายน 2539) และรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ (25 พฤศจิกายน 2539 ถึง 9 พฤศจิกายน 2540) ช่วงที่สอง รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยที่ 2 (9 พฤศจิกายน 2540 ถึง 17 กุมภาพันธ์ 2544) ช่วงที่สาม รัฐบาลพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (17 กุมภาพันธ์ 2544 ถึง 19 กันยายน 2549) จนถึงพล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ (1 ตุลาคม 2549 ถึง 6 กุมภาพันธ์ 2551)

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะนำเสนอผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐ โดยตรงของสมัชชาคนจน ตามลำดับช่วงเวลาดังกล่าว

3.1) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของสมัชชาคนจน: ช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา และรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ

การเคลื่อนไหวทำทนายรัฐ โดยตรงของสมัชชาคนจน ด้วยการชุมนุมประท้วงหน้าทำเนียบรัฐบาล ในรูปแบบของมหรกรรมทวงสัญญาครั้งสำคัญเกิดขึ้นสองครั้ง คือ ครั้งแรก วันที่ 26 มีนาคม 2539 ถึง 22 เมษายน 2539 ในช่วงรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปอาชา และครั้งที่สอง วันที่ 25 มกราคม 2540 ถึง 2 พฤษภาคม 2540 ในสมัยของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ อย่างไรก็ตาม ผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการจัดมหรกรรมทวง

สัญญาสมัชชาคนจน ครั้งที่ 2 ดังเห็นได้จาก การเจรจาปัญหาของสมัชชาคนจนอย่างเป็นทางการกับรัฐบาลพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ ที่เกิดขึ้นถึง 38 ครั้ง จนนำมาสู่มติคณะรัฐมนตรีที่ออกมารองรับปัญหาต่างๆ ดังกล่าว 9 มติ คือ มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 4, 11, 18, 25 กุมภาพันธ์ 2540 วันที่ 11, 18 มีนาคม 2540 และ 1, 17, 29 เมษายน 2540 รวม 121 กรณีปัญหา⁷⁵ โดยสรุป ดังต่อไปนี้

3.1.1) กลุ่มปัญหาป่าไม้ที่ดิน รวม 87 กรณี

- ปัญหาที่สาธารณประโยชน์ 17 กรณี ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้มีคณะกรรมการแก้ไขปัญหา ร่วม โดยมี นายไพโรจน์ โล่ห์สุนทร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานคณะกรรมการฯ มีรายละเอียดดังนี้

ตาราง 6 แสดงกลุ่มปัญหาป่าไม้ที่ดิน

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. พื้นที่สาธารณประโยชน์ทุ่งพันขัน จังหวัดสกลนคร	ดำเนินการขุดคลองและแก้ไขปัญหาเสร็จสิ้น
2. พื้นที่สาธารณะประโยชน์โคกป่าเป่า จ.กาฬสินธุ์ บ้านวังใหม่และดอนห้วยหญ้า จ.อุบลราชธานี โลกดอนบก จ.อำนาจเจริญ และบ้านไร่ จ.ชัยภูมิ (รวม 5 กรณี)	ดำเนินการคืบหน้าตามมติคณะรัฐมนตรี
3. พื้นที่สาธารณะประโยชน์หนองม้า จ.มุกดาหาร บ้านน้ำเมาและโคกหนองรังกา จ.นครราชสีมา ป่าดอนหนองโฌง-หนองกลาง-เขวาโคก-เขวาทุ่ง จ.ร้อยเอ็ด บ้านห้วยเย็น, บ้านดงขี้เหล็ก, บ้านศรีเตี้ย, บ้านเหลาปางเสือ จ.ลำพูน ดอยเต่า จ.เชียงใหม่ กรณีดอนหลักคำ จ.ขอนแก่น และกรณีที่สาธารณะโคกหนองโพธิ์ ต.หนองยายโตะ และ ต.บัวชุม อ.ชัยบาดาล จ.ลพบุรี (รวม 11 กรณี)	ดำเนินการล่าช้า

- ปัญหาป่าไม้และที่ดินทั่วไป (ภาคเหนือ) มีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 17 และ 29 เมษายน 2540 ให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพิสูจน์สิทธิของราษฎร ที่ทำกินและอยู่อาศัยในพื้นที่อนุรักษ์ 19 ป่า จำนวน 107 หมู่บ้าน และให้มีการตั้งคณะกรรมการพิสูจน์สิทธิ ประกอบด้วยตัวแทนฝ่ายราชการและราษฎรที่เดือดร้อนในสัดส่วนที่เท่ากัน ในระหว่างการดำเนินการแก้ไขปัญหา ให้ราษฎรอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่เดิมได้จนกว่าจะดำเนินการเสร็จ

⁷⁵ อ้างจาก กองเลขาสมัชชาคนจน. *สรุปความคืบหน้า ปัญหาและอุปสรรค: สามปีสมัชชาคนจน*. วันที่ 6 ธันวาคม 2541. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

โป่งขุนเพชร จ.ชัยภูมิ	ให้มีการตั้งคณะกรรมการติดตามการดำเนินงานการตามมติคณะรัฐมนตรี โดยมี ศ.นิคม จันทรวีฑูร เป็นประธานคณะกรรมการ
-----------------------	---

3.1.3) กรณีปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ

ความคืบหน้าของการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 11 กุมภาพันธ์ และ 18 มีนาคม 2540 รวมทั้งสิ้น 5 กรณี ดังต่อไปนี้

ตาราง 8 แสดงกรณีปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. นิคมอุตสาหกรรม คำสมิง จ.อุบลราชธานี	ยกเลิกโครงการ
2. โรงงานกำจัดกากอุตสาหกรรมเจนโก้ ปลูกแดง จ.ระยอง	ย้ายโรงงานไปอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด
3. โครงการพัฒนาด่านช่องเม็ก จ. อุบลราชธานี	จ่ายค่าชดเชยแล้ว 47 ล้านบาท
4. โครงการศูนย์ราชการบ้านโพธิ์เขียว จ. สุพรรณบุรี	ปัญหายังไม่ยุติ (ล่าช้า)
5. โครงการศูนย์ราชการทุ่งคอนเต้ว อ.นางรอง จ. บุรีรัมย์	ปัญหายังไม่ยุติ (ล่าช้า)

3.1.4) กรณีปัญหาชุมชนแออัด

กรณีการออกทะเบียนบ้านให้ชุมชนแออัด และกรณีชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการรถไฟฟ้าไฮปเวลล์ บรรลุผลตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2540 และอยู่ในขั้นตอนดำเนินการอีก 6 กรณี คือ ชุมชนแออัดคลองเตย ชุมชนใต้สะพาน ชุมชนสี่พระยา ชุมชนคลองสวน-อยู่ดี ชุมชนบึงลำไผ่และชุมชนแออัดเชิงใหม่

3.1.5) กลุ่มปัญหาผู้ป่วยจากการทำงาน

การแก้ไขปัญหาค่าชดเชยผู้ป่วยจากการทำงาน ดำเนินการเสร็จแล้ว รวมค่าชดเชย 7 ล้านบาท แต่ในกรณีการผลักดันร่าง พระราชบัญญัติสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัย และสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ ยังไม่สำเร็จ

3.1.6) กลุ่มปัญหาเกษตรกรรมทางเลือก

คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ตัวแทนสมาชิกคนจน นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปมีส่วนร่วมในการปรับแผนการเกษตรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และอนุมัติ

หลักการเพื่อดำเนินการโครงการนำร่อง เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย รวม 4 แผนงาน ในระยะเวลา 4 ปี ในวงเงินงบประมาณ 950 ล้านบาท

3.2) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของสมาชิกคนจน: ช่วงรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย สมัยที่สอง

ถึงแม้ว่าสมาชิกคนจนสามารถเคลื่อนไหวเรียกร้องประเด็นปัญหาต่างๆ ให้ได้รับการแก้ไขจำนวนมาก (กรณีปัญหาทั้งหมด 121 กรณี สามารถแก้ไข ได้จนบรรลุผลสำเร็จ 18 กรณี และอยู่ระหว่างดำเนินการ 103 กรณี) อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากสิ้นสุดรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ กรณีปัญหาต่างๆ ที่ยังคงอยู่ในช่วงดำเนินการส่วนใหญ่ กลับมิได้ถูกนำไปสานต่อจากเดิม เนื่องจากรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ซึ่งได้กลับเข้ามาเป็นผู้บริหารประเทศอีกสมัยหนึ่ง เห็นว่าข้อตกลงของสมาชิกคนจนกับรัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ จะทำให้เกิดปัญหาในการใช้จ่ายงบประมาณของรัฐบาลในภายหลัง เพราะจะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวอื่นๆ เห็นเป็นตัวอย่าง และเข้ามาเรียกร้องเช่นเดียวกับสมาชิกคนจน

ดังนั้น ช่วงปีแรกของการบริหารงานของนายชวน หลีกภัย จึงทำให้การแก้ไขปัญหาของสมาชิกคนจนไม่มีความคืบหน้า เห็นได้จากข้อสรุปการประชุมพ่อครัวใหญ่สมาชิกคนจนครั้งที่ 15 (6/2541) คือ รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย มีการแต่งตั้งคณะกรรมการ 14 คณะผ่านการประชุม 42 ครั้ง ผลสรุปการแก้ไขปัญหาจาก 103 กรณี มีผลยุติ 6 กรณี เหลือปัญหาอีก 97 กรณี (ถดถอย 71 กรณี และล่าช้าอีก 26 กรณี) นอกจากนี้ ในกรณีมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกคนจน 6 มติ ได้มีการละเมิดข้อตกลงที่รัฐบาลพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ ได้ทำไว้กับสมาชิกคนจน จำนวน 5 มติ และมีการดำเนินการตามข้อตกลงเพียงแค่ 1 มติ คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 16 มิถุนายน 2541 เรื่อง อนุมัติงบประมาณกรณีโครงการได้สะพานเพิ่มเติม 55.74 ล้านบาท อันเนื่องจากราคาที่ดินที่เพิ่มขึ้น และจำนวนผู้เดือดร้อนเพิ่มขึ้น และจำนวนผู้เดือดร้อนเพิ่มขึ้นจากการสำรวจครั้งสุดท้าย จาก 75 สะพาน เป็น 78 สะพาน

ปัญหาความเดือดร้อนของสมาชิกคนจน ช่วงการบริหารงานของนายชวน หลีกภัย อยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการช่วยเหลือประชาชน (กชช.) (ตั้งขึ้นในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2541) ภายใต้งานดำเนินการของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งคณะกรรมการดังกล่าว ได้มีการจัดตั้งคณะทำงานชุดพิเศษ 2 ชุด ประกอบด้วย คณะทำงานประสานงานการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน (ซึ่งมีคณะทำงานย่อย อีก 6 คณะ ตามกลุ่มปัญหา ได้แก่ ปัญหาเขื่อน ปัญหาที่ดิน ปัญหาหนี้สินเกษตรกร ปัญหาพลังงานและสิ่งแวดล้อม ปัญหาพืชผลทางการเกษตร และปัญหาทั่วไป) และชุดปฏิบัติการเพื่อนเกษตรกร เพื่อทำหน้าที่เป็นหน่วยเคลื่อนที่เร็วในการเจรจาและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องต่อเกษตรกร และประชาชนที่เข้าร่วมชุมนุม

ความคืบหน้าที่เกิดขึ้นจากการทำงานของคณะกรรมการช่วยเหลือประชาชน (คชช.) สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

3.2.1) กลุ่มปัญหาป่าไม้ที่ดิน: กรณีเขต ส.ป.ก. และโครงการป่าชุมชนทับที่ดินทำกิน จังหวัดอุบลราชธานี

ประเด็นปัญหา

1. ที่ดินที่ราษฎรร้องเรียน อยู่ในเขตพื้นที่ที่จำแนกออกจากป่าไม้ถาวร ป่ากุดชมภู อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2530 ให้จำแนก พื้นที่บางส่วนออกจากป่าไม้ถาวรให้ราษฎรใช้เป็นพื้นที่ทำกิน หรือให้ใช้ประโยชน์ อื่นๆ เนื้อที่ 10,355 ไร่ โดยให้ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดิน

2. เมื่อเดือนเมษายน 2542 ส.ป.ก. ได้เข้าดำเนินการสำรวจปรับปรุงระวางที่ได้ดำเนินการไว้บางส่วน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 แต่ได้รับการต่อต้านจากราษฎรไม่ให้เข้าปฏิบัติงาน โดยอ้างว่าไม่ต้องการเอกสาร ส.ป.ก.4-01 ส.ป.ก. จึงได้ชะลอการปฏิบัติงาน ในพื้นที่โดยปรับเปลี่ยนแผนเข้าดำเนินการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่อื่นก่อน

การตอบสนองของรัฐ

1. ส.ป.ก. มีหน้าที่ดำเนินการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ที่จำแนกออกจากป่าไม้ถาวรป่ากุดชมภู อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ให้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2530

2. การดำเนินการปฏิรูปที่ดิน ไม่กระทบกระเทือนสิทธิในที่ดินของราษฎรที่มีอยู่ตามประมวลกฎหมายที่ดิน (โฉนด น.ส.3 ส.ค.1) ส่วนราษฎรที่ไม่มีหลักฐานที่ดิน จะได้รับเอกสาร ส.ป.ก.4-01

3.2.2) กลุ่มปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (8 โครงการ) ได้มีมติคณะรัฐมนตรีในการแก้ไขปัญหา ดังนี้

ตาราง 9 แสดงกลุ่มปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (8 โครงการ)

ประเด็นปัญหา	ประเด็นตามความเห็นของคณะกรรมการฯ	การตอบสนองของรัฐ (มติคณะรัฐมนตรี)
1. เขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี	1. ให้ทดลองเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บาน เป็นเวลา 4 เดือน ในช่วง ฤดูฝน (ประมาณเดือนพฤษภาคม - สิงหาคม) เพื่อให้ปลาวางไข่	เห็นชอบ ให้เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บาน เป็นระยะเวลา 4 เดือน ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงสิ้นเดือนสิงหาคม เพื่อให้ปลา

	<p>2. จัดตั้งคณะกรรมการทดลองเปิดประตูละบายน้ำ โดยมีองค์ประกอบที่เป็นพหุภาคี</p> <p>3. กำหนดขอบเขตการทำงานของคณะกรรมการทดลองเปิดประตูละบายน้ำ</p>	<p>สามารถขึ้นไปวางไข่ได้</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ตามข้อ 2 และข้อ 3 ให้แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่กำกับกำกับการดำเนินโครงการศึกษาวิจัยด้านทรัพยากรประมงและฟื้นฟูระบบนิเวศวิทยาของแม่น้ำมูลในลักษณะพหุภาคี โดยมีองค์ประกอบและขอบเขตการทำงาน ซึ่งครอบคลุมการทดลองการเปิดประตูละบายน้ำ เพื่อประโยชน์ในการบริหารเขื่อนในปีต่อไป ตามที่คณะกรรมการกลางและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เสนอ</p>
<p>2. เขื่อนสิรินธร จ.อุบลราชธานี</p>	<p>1. ให้จ่ายเงินค่าชดเชยให้แก่ชาวบ้านเป็นการเฉพาะกรณี</p> <p>2. กรณีบ้านโนนจันทร์เก่า ควรดำเนินการตรวจสอบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ หากไม่ได้ใช้ประโยชน์ในกิจการของ กฟผ. ก็ควรพิจารณาคืนแก่ชาวบ้าน</p>	<p><u>ไม่เห็นชอบ</u> ให้จ่ายเงินค่าชดเชยแก่ผู้ได้รับผลกระทบเป็นการเฉพาะกรณี เนื่องจากมีการจ่ายค่าชดเชยให้แก่ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสิรินธรครบถ้วนแล้ว ประกอบกับคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อ วันที่ 21 เมษายน 2541 ไม่ให้จ่ายค่าทดแทนหรือค่าชดเชยซ้ำซ้อนย้อนหลังสำหรับกรณีเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้ว</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้จังหวัดเร่งตรวจสอบข้อเท็จจริงในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่บ้านโนนจันทร์เก่า หากเห็นว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์จริง ก็ให้ กฟผ. ดำเนินการโอนกรรมสิทธิ์</p>

		ในที่ดินดังกล่าวคืนแก่เจ้าของที่ดินเดิมตามกฎหมายต่อไป
3. ฝ่ายราชินีไศล จ.ศรีสะเกษ	<p>1. เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน เพื่อบรรเทาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมเฉพาะหน้า และให้พิสูจน์สิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินด้วย</p> <p>2. การตัดสินใจดำเนินการใด ๆ ในอนาคต ให้รอผลการศึกษาโดยสถาบันการศึกษาที่กำลังดำเนินการอยู่</p>	<p><u>เห็นชอบ</u> ให้เปิดประตูระบายน้ำทั้ง 7 บาน เพื่อบรรเทาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมในระยะเฉพาะหน้า และให้พิสูจน์สิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินด้วย</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้รอผลการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ที่อยู่ระหว่างการดำเนินการของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และสถาบันวิจัยทางสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก่อนการตัดสินใจดำเนินการใดๆ เกี่ยวกับฝ่ายราชินีไศลในอนาคต</p>
4. ฝ่ายหัวหน้า	<p>1. ควรระงับโครงการทั้งหมดไว้ก่อนเพื่อศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม</p> <p>2. ให้เปิดเผยข้อมูลรายละเอียดโครงการตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ.2540</p> <p>3. ตรวจสอบทรัพย์สินของราษฎรที่คาดว่าจะเสียหายจากฝ่ายดังกล่าวร่วมกับราษฎร</p>	<p><u>เห็นชอบ</u> ให้ระงับการถมดินนำมูลเดิมไว้ก่อน เพื่อศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้เปิดเผยข้อมูลรายละเอียดโครงการตามพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ.2540</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้ตรวจสอบทรัพย์สินของราษฎรที่คาดว่าจะเสียหายจากการดำเนินโครงการฝ่ายหัวนาร่วมกับราษฎร</p>
5. โครงการลำคันฉู	1. ควรตั้งกรรมการกลางที่ทุกฝ่ายยอมรับ	<u>เห็นชอบ</u> ให้ตั้งคณะกรรมการ

<p>จ.ชัยภูมิ</p>	<p>เพื่อพิสูจน์เรื่องกรณีเขื่อนร้าวอีกครั้ง</p> <p>2. กรณีค่าชดเชยของราษฎร 2 ราย คือ นายสมชัย สวัสดิ์ และนายเชย จิตต์จ้านงค์ ควรมีการจ่ายค่าชดเชยพร้อมดอกเบี้ย และควรมีการพิสูจน์สิทธิการครอบครองและทำประโยชน์</p> <p>3. กรณีคลองส่งน้ำ ให้เร่งรัดการจัดทำแผนของกรมชลประทาน โดยให้ชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วม และรัฐบาลจัดหางบประมาณสนับสนุน</p> <p>4. ให้มีการศึกษาผลกระทบด้าน</p>	<p>กลางที่ทุกฝ่ายยอมรับเพื่อพิสูจน์เรื่องกรณีเขื่อนร้าวหากรายการมีความประสงค์จะให้มีการดำเนินการตรวจสอบปัญหาการร้าวของเขื่อนอีกครั้งหนึ่ง แต่เรื่องนี้เคยมีการตรวจสอบโดยคณะผู้ทรงคุณวุฒิมาแล้วถึงสองครั้ง ซึ่งได้รับคำยืนยันว่าเขื่อนดังกล่าวมีความปลอดภัยและมั่นคงแข็งแรง ส่วนรอยร้าวบริเวณผิวที่พบเห็นนั้นเกิดจากการหดตัวของวัสดุส่วนบนของสันเขื่อนซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อตัวเขื่อนแต่อย่างใด</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้จ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎร นายสมชัย สวัสดิ์ ในส่วนของพื้นที่ที่ยังขาดอยู่อีก 10 ไร่ สำหรับรายของนายเชย จิตต์จ้านงค์ นั้น เนื่องจากได้มีการจ่ายค่าชดเชยให้ครบถ้วนแล้ว จึงไม่อาจจ่ายค่าชดเชย ใดๆ ให้อีก</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้เร่งรัดการจัดทำแผนของกรมชลประทาน โดยให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมและรัฐบาลจัดหางบประมาณสนับสนุน ทั้งนี้ คาดว่าจะสามารถดำเนินการได้ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2544</p> <p><u>ไม่เห็นชอบ</u> ให้มีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและ</p>
------------------	---	---

	สิ่งแวดล้อมและสังคมย้อนหลัง	สังคมย้อนหลัง เนื่องจากได้ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนลำคันฉูจนเกือบแล้วเสร็จทั้งโครงการแล้ว การศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมย้อนหลังจึงไม่อาจทำได้ในขณะนี้
6. เขื่อนลำโดมใหญ่ จ.อุบลราชธานี	1. ระวังการดำเนินการใด ๆ โดยเฉพาะการออกแบบในรายละเอียด 2. ให้ศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม โดยคณะกรรมการติดตามเขื่อนที่ยังไม่สร้าง 4 เขื่อน 3. ให้เปิดเผยข้อมูลตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ. 2540	<u>เห็นชอบ</u> ให้ระงับดำเนินการเกี่ยวกับการออกแบบก่อสร้างโครงการลำโดมใหญ่ไว้ก่อน ทั้งนี้ หากจำเป็นต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ในการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ก็ให้ทำได้เฉพาะการออกแบบเพื่อการศึกษาตามข้อ 2 เท่านั้น <u>เห็นชอบ</u> ให้คณะกรรมการติดตามการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 กรณีเขื่อนที่ยังไม่ได้ดำเนินการก่อสร้าง 4 เขื่อนศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม โดยให้เร่งรัดดำเนินการ <u>เห็นชอบ</u> ให้เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับโครงการลำโดมใหญ่ตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ.2540
7. โครงการโปร่ง ขุนเพชร จ.ชัยภูมิ	1. ให้ระงับการดำเนินโครงการใด ๆ	<u>เห็นชอบ</u> ให้ระงับการดำเนินโครงการโปร่งขุนเพชรไว้ก่อน <u>เห็นชอบ</u> ให้คณะกรรมการ

	<p>2. ให้คณะกรรมการติดตามการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 กรณีเขื่อนที่ยังไม่ได้สร้าง 4 เขื่อน</p> <p>3. ให้รัฐบาลสนับสนุนการทำงานของคณะกรรมการโดยเร่งจัดหางบประมาณและวัสดุอุปกรณ์สนับสนุน</p> <p>4. ให้มีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และเปิดเผยข้อมูลตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ. 2540</p>	<p>ติดตามการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 กรณีเขื่อนที่ยังไม่ได้ดำเนินการก่อสร้าง 4 เขื่อนศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม โดยให้เร่งรัดดำเนินการ</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้สนับสนุนงบประมาณในการทำงานของคณะกรรมการฯ ตามข้อ 2 ทั้งนี้รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณบางส่วนให้แล้ว</p> <p><u>เห็นชอบ</u> ให้ดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับโครงการตาม พ.ร.บ. ข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ.2540</p>
--	--	--

3.2.3) กลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ

ตาราง 10 แสดงกลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
<p>1. โครงการศูนย์ราชการบ้านโพธิ์เขียว จ. สุพรรณบุรี</p>	<p>ปัจจุบันได้ดำเนินการก่อสร้างสถานที่ราชการบางส่วนแล้ว และได้ดำเนินคดีกับราษฎรผู้บุกรุก จำนวน 13 ราย ซึ่งอยู่ระหว่างการสืบพยานจังหวัดได้ดำเนินการช่วยเหลือราษฎรที่ได้รับผลกระทบ โดยการจัดที่อยู่อาศัยให้ใหม่และจัดสาธารณูปโภค สาธารณูปการ รวมทั้งการฝึกอบรมอาชีพให้ ทำให้ราษฎรได้รับความพอใจและยุติการเคลื่อนไหวแล้ว</p>

2. โครงการศูนย์ราชการทุ่งดอนแก้ว จ.บุรีรัมย์	การเคลื่อนไหวด้านยุติลง เนื่องจากคำพิพากษาของศาลชั้นต้น ตัดสินให้ผู้บุกรุกจำนวน 11 ราย มีความผิดและขณะนี้อยู่ระหว่างการอุทธรณ์ สำหรับการเรียกร้องให้ออกเอกสารสิทธิไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากติดขัดข้อกฎหมาย ซึ่งราษฎรผู้บุกรุกเข้าใจและยุติการเคลื่อนไหว
--	---

3.2.4) กลุ่มปัญหาชุมชนแออัด

ตาราง 11 แสดงกลุ่มปัญหาชุมชนแออัด

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
<p>1. ปัญหาที่ได้แก้ไขและยุติเรื่องแล้ว</p> <ul style="list-style-type: none"> - ชุมชนแออัดเชียงใหม่ - ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการไฮโปเวลล์ - ชุมชนที่มีปัญหาทะเบียนบ้าน (ชุมชนบุกรุก) - ชุมชนคลองเตย 	<p>การเคหะแห่งชาติได้จัดซื้อที่ดินบริเวณบ้านโป่ง อ.สันทราย จำนวน 13 ไร่ และบ้านห้วยส้ม อ.สันป่าตอง จำนวน 188 ไร่ และนำเข้าแผนงานปี 2541 เพื่อพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และจัดแบ่งแปลงที่ดินแล้ว</p> <p>การเจรจาซื้อรถถอนและการจัดหาที่อยู่อาศัยให้ชาวชุมชนทั้งหมด ได้ทำสัญญาเช่าซื้อและเช่าอยู่อาศัยในโครงการฉลองกรุงระยะ 2 เรียบร้อยแล้ว</p> <p>ได้มีหนังสือสั่งการไปยังสำนักทะเบียนทุกแห่งแล้ว ซึ่ง กทม. ได้ดำเนินการตามข้อเรียกร้องแล้ว</p> <p>การเคหะแห่งชาติจัดหาพื้นที่รองรับและจัดสร้างสาธารณูปโภคบริเวณหนองจอก เสร็จเรียบร้อยแล้ว และขณะนี้มีการย้ายเข้าอยู่อาศัยแล้ว</p>

<p>- ชุมชนคลองสวน-อยู่ดี</p> <p>- ชุมชนใต้สะพาน</p>	<p>การเคหะแห่งชาติได้จัดซื้อที่ดินบริเวณซอยวัด คู่สร้าง จำนวน 23-0-19 ไร่ ขณะนี้อยู่ในระหว่าง ก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค 291 หน่วย ส่วน กรณีปัญหาการถูกดำเนินคดีรื้อย้าย เจ้าของที่ดิน ได้ยื่นขอมถอนแจ้งความ</p> <p>กทม.ได้ชะลอการรื้อย้ายและการเคหะแห่งชาติ ได้จัดซื้อที่ดิน บริเวณซอยประชาอุทิศ 76 เขต ราชบุรีบูรณะ 13-3-54 ไร่ (293 หน่วย) บริเวณ หลังโครงการอ่อนนุช เขตประเวศ 14-0-38 ไร่ (284 หน่วย) และบริเวณแขวงคลองถนน เขต สายไหม 18-2-11 ไร่ (266 หน่วย) ซึ่งกำลัง ก่อสร้างสาธารณูปโภค</p>
<p>2. ปัญหาที่ยังต้องติดตามต่อไป</p> <p>- ชุมชนคลองลำไผ่</p> <p>- ชุมชนสี่พระยา</p>	<p>คณะอนุกรรมการพิสูจน์กรรมสิทธิ์ มีมติไม่ สามารถพิสูจน์กรรมสิทธิ์ได้ชัดเจนว่าเป็นที่ดิน ของใคร</p> <p>กรุงเทพมหานครแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมกับ ผู้แทนชุมชน เพื่อขอทำความเข้าใจที่ ดินบริเวณ ซอยนิพันธ์ 2 ถนนสีลมของกรมธนา รักษ์ เพื่อก่อสร้างแฟลตที่พัก แต่กรมธนา รักษ์ไม่ยินยอม และได้เสนอที่ดินบริเวณซอยจรัล สนิทวงศ์ 13 เขตภาษีเจริญ จำนวน 23 ไร่</p>

3.3) ผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของสมาชิกคนจน: ช่วงรัฐบาลของพ.ต.ท.
ทักษิณ ชินวัตร จนกระทั่งถึง รัฐบาลของพล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์
กรณีปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีข้อสรุปดังนี้

ตาราง 12 แสดงกรณีปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
1. เขื่อนปากมูล	<p>1. ให้ กฟผ. เปิดประตูน้ำทั้ง 8 บาน สุดบานประตูเป็นระยะเวลา 4 เดือน (พ.ค. - ส.ค. 44) และดำเนินการศึกษาลุ่มน้ำธรรมชาติจาก การเปิดประตูน้ำทั้ง 8 บาน รวมทั้งให้การสนับสนุนทรัพยากรบุคคล และงบประมาณแก่คณะทำงาน ทดลองการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล และคณะทำงานเพื่อฟื้นฟูชีวิตชุมชน ผู้ได้รับผลกระทบ จากการสร้างเขื่อนปากมูล (มติ ครม. 17 เมษายน 2544)</p> <p>2. ให้ กฟผ. เลื่อนเวลาเปิดประตูระบายน้ำ จากที่กำหนดไว้เดิม ตามมติ คณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2545 และวันที่ 14 มกราคม 2546 ซึ่งเดิม เริ่มเปิดตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ถึงวันที่ 31 ตุลาคม เป็นตั้งแต่เดือน พฤษภาคมหรือเดือนมิถุนายน เป็นต้นไป เป็นระยะเวลา 4 เดือนโดย พิจารณากำหนดวันให้เหมาะสมสอดคล้องกับข้อเท็จจริง และเป็นที่ยอมรับร่วมกันของชุมชนในพื้นที่ โดยจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบ และสร้างความเดือดร้อนแก่การประกอบอาชีพของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำประมง ตลอดจนการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ ของ กฟผ. เองเป็นสำคัญ (มติ ครม. 8 มิถุนายน 2547)</p> <p>3. ให้ตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด เพื่อบริหารจัดการน้ำเขื่อนปากมูล และระดับน้ำที่รัฐบาลเคยกำหนดไว้ที่ 106-108 ม.เหนือระดับน้ำทะเล (ซึ่งเกิดจากการแทรกแซงของคมช.) ให้ถือเป็นประมาณการเบื้องต้น เท่านั้น (มติ ครม. 17 สิงหาคม 2550)</p>
2. โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำลำตะคองแบบสูบกลับ	<p>ให้การสนับสนุนทรัพยากรบุคคลและงบประมาณแก่คณะทำงานเพื่อ ตรวจสอบข้อเท็จจริง และกำหนดหลักเกณฑ์การชดเชยความเสียหาย ตามมติคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน (มติ ครม. 17 เมษายน 2544)</p>
3. เขื่อนสิรินธร	<p>1. ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้จัดหาที่ดินที่เหมาะสมแก่ การเกษตร แก่ชาวบ้านที่เดือดร้อนจากเขื่อนสิรินธร ครอบครัวยุคละ 15 ไร่ โดยที่ดินที่จัดหาให้ต้องสามารถใช้ประกอบอาชีพการเกษตรได้จริง หากไม่สามารถจัดหาที่ดินให้ได้ ให้จ่ายเป็นค่าชดเชยไร่ละ 32,000 บาท (มติ ครม. 17 เมษายน 2544)</p> <p>2. ให้จัดหาที่ดินเพื่อฟื้นฟูคุณภาพชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากการ</p>

	ก่อสร้างเขื่อน แทนการจ่ายค่าชดเชย (มติ ครม. 25 สิงหาคม 2549)
4. เขื่อนท่าแซะ	1. ให้กระทรวงเกษตรฯดำเนินการปลูกป่าทดแทนและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งจ่ายค่าชดเชยให้ราษฎรในพื้นที่ ซึ่งได้รับผลกระทบ (มติ ครม. 29 กรกฎาคม 2546) 2. ให้แต่งตั้งคณะกรรมการกำกับ และติดตามการดำเนินการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (มติ ครม. 15 มกราคม 2551)
5. โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำ เขื่อนลำปะทาว	อนุมัติในหลักการ ให้จ่ายค่าชดเชยค่าที่ดิน จำนวน 233 ราย เป็นเนื้อที่ 2,166.29 ไร่ (ไร่ละ 10,000 บาท)
6. โครงการเขื่อนโปร่งขุนเพชร จ.ชัยภูมิ	ชะลอโครงการเอาไว้ก่อน
7. เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์	รอกการพิจารณาพิพากษาของศาลในแต่ละคดี เพื่อให้ศาลเป็นผู้วินิจฉัยว่าสมควรจะให้จ่ายค่าทดแทนที่ดิน ให้แก่ราษฎรที่ได้รับผลกระทบในแต่ละรายจำนวนเท่าไร
8. ฝ่ายรามีสไล	จ่ายเงินชดเชย 226,135,712.80 บาท แก่ราษฎร 1,693 ราย (กรณีไม่มีเอกสารสิทธิ จ่ายไร่ละ 32,000 บาท)
9. เขื่อนรับร่อ จ.ชุมพร	ยกเลิกการดำเนิน โครงการ
10. เขื่อนคลองกลาย จ.นครศรีธรรมราช	ยกเลิกการดำเนิน โครงการ
11. โครงการเขื่อนแม่ขาน จ.เชียงใหม่	ให้แต่งตั้งคณะกรรมการกำกับ และติดตามการดำเนินการศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

4) เครื่องข่ายหนี้สินชานาแห่งประเทศไทย

ผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวต่อผู้ของเครื่องข่ายหนี้สินชานาแห่งประเทศไทยส่วนใหญ่ จะออกมาในรูปของ การกดดันให้รัฐบาลนำกฎหมายกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรไปปฏิบัติ (ดูตัวอย่างได้จาก ภาคผนวก ก) ดังนั้น ผู้เขียนจะกล่าวถึงแต่เพียงตัวอย่างเหตุการณ์ที่สำคัญ ดังเช่น

4.1) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 16 มกราคม 2550 เรื่องการแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

4.1.1) ให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และหน่วยงานภายใต้ ธ.ก.ส. รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีเกษตรกร ดำเนินการดังนี้ คือ หากยังไม่มีการฟ้องร้องให้ชะลอการฟ้องร้องไปก่อน ส่วนคดีที่มีการฟ้องร้องและคดีถึงที่สุดแล้ว ให้ชะลอการบังคับคดีไว้ก่อน สำหรับคดีที่มีการบังคับคดีไปแล้ว และต้องนำทรัพย์สินมาขายทอดตลาด ก็

ให้ชะลอการขายทอดตลาดก่อน โดยพิจารณาถึงอายุความในการฟ้องร้อง การดำเนินคดี และการบังคับคดี

4.1.2) ให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เจรจาทับธนาคารพาณิชย์ สถาบันการเงินและนิติบุคคลอื่นที่เป็นเจ้าหนี้เกษตรกร เพื่อให้ปฏิบัติตามข้อตกลงหรือ MOU ให้เกิดผลปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยให้คำนึงถึงการแก้ปัญหาหนี้สินและความยากจนของเกษตรกรเป็นสำคัญ

3) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงกองทุนฟื้นฟูฯ และกองทุนหมุนเวียน เพื่อการกู้ยืมแก่เกษตรกร และผู้ยากจนปรับปรุงกลไกทำงานเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรอย่างยั่งยืน

4.2) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2549 เรื่องการจัดงบประมาณให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร นำไปใช้ในการดำเนินการซื้อหนี้ให้สมาชิกกองทุนฯ มีรายละเอียด ดังนี้

คณะรัฐมนตรีมีมติรับทราบตามที่ คณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ตั้งงบประมาณรายจ่ายปี พ.ศ. 2550 จำนวน 9,940,187,311 บาท โดยแบ่งการจัดทำงบประมาณออกเป็นสองส่วน ดังนี้ (1) งบเพื่อการบริหารสำนักงาน และงบอุดหนุนเพื่อการฟื้นฟูอาชีพของเกษตรกร จำนวน 1,070,067,521 บาท ให้เสนอขอตั้งเป็นงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550 โดยนำส่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสำนักงานงบประมาณ ตามปฏิทินงบประมาณตามขั้นตอนต่อไป (2) งบเพื่อจัดการหนี้จำนวน 6,602.85 ล้านบาท และงบเพื่อการสนับสนุนแผนและโครงการขององค์กรเกษตรกร ซึ่งเป็นงบกู้ยืมจำนวน 2,250 ล้านบาท ให้ดำเนินการออกพันธบัตรรัฐบาลในวงเงิน 8,852.85 ล้านบาท ในนามของกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยการค้ำประกันของกระทรวงการคลัง และให้นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ ประธานกรรมการบริหารและประธานกรรมการจัดการหนี้ของเกษตรกร เป็นประธานคณะทำงานดังกล่าว ร่วมกับกระทรวงการคลังและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยให้ดำเนินการแล้วเสร็จภายใน 90 วัน หากมีความล่าช้าในการออกพันธบัตรรัฐบาลและมีความจำเป็นเร่งด่วนในการจัดการหนี้ของเกษตรกร รัฐบาลจะจัดหางบประมาณเพื่อการดังกล่าวเป็นการเฉพาะต่อไป

4.3) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 21 มีนาคม 2549 เรื่องการโอนหนี้สมาชิกสถาบันเกษตรกรไปอยู่กับกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติในหลักการ ตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เสนอการจ่ายเงินชดเชย ให้กับสถาบันเกษตรกรที่โอนหนี้สมาชิกไปอยู่ที่กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ในส่วนที่เกินจาก กฟก. รับโอนไป สำหรับวงเงินงบประมาณเพื่อการจ่ายเงินชดเชยให้กับสถาบันเกษตรกร รวมทั้งแนวทางการดำเนินการ ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์รับไปจัดตั้งคณะกรรมการ โดยมีปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประธาน ผู้แทนกระทรวงการคลัง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานงบประมาณ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมเป็นกรรมการ เพื่อพิจารณาในรายละเอียดให้เหมาะสม รอบคอบ และสอดคล้องกับหลักการที่คณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรระบบสถาบันเกษตรกร ซึ่งนายกรัฐมนตรีเป็น

ประธานการประชุมฯ ได้กำหนดเป็นนโยบายไว้แล้ว ทั้งนี้ ให้นำความเห็นของกระทรวงการคลัง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำนักงบประมาณ อาทิ ความเห็นของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่เห็นว่า ควรมีการประมวลวงเงินที่จะต้องจ่ายชดเชยให้กับสถาบันเกษตรกรให้ชัดเจนก่อน แล้วนำเสนอ คณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ควรร่วมกันจัดทำข้อมูลประวัติเกษตรกรลูกหนี้ให้ชัดเจนทั้งในด้านหนี้คงค้างของตัวเกษตรกรกับสถาบันเกษตรกร และการตั้งสำรองหนี้สูญที่ได้มีการดำเนินการไว้แล้วของสถาบันเกษตรกรเพื่อสามารถทำการตรวจสอบสิทธิและติดตามผลการพัฒนาและฟื้นฟูเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่เกิดปัญหาตามมาภายหลัง ไปประกอบการพิจารณาด้วย แล้วให้นำเสนอคณะรัฐมนตรีโดยด่วนต่อไป

4.4) มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 10 เมษายน 2550 เรื่องการแก้ไขปัญหาเกษตรกร สมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (การจัดการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกร และการแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการกองทุนฯ) มีรายละเอียด ดังนี้

คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติในหลักการตามที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เสนอบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550 งบกลาง รายการเงินสำรองจ่ายเพื่อกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น จำนวน 60 ล้านบาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจัดการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกร และแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการกองทุนฯ เป็นวาระเร่งด่วน โดยให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขอตกลงในรายละเอียดกับสำนักงบประมาณ รวมทั้งประสานหารือกระทรวงมหาดไทย และสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา เพื่อดำเนินการจัดการเลือกตั้งให้เป็นไปโดยสอดคล้องกับข้อกฎหมายและแล้วเสร็จโดยเร็วที่สุดด้วย

5) ขบวนการแรงงาน (เฉพาะกรณีกลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีและคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย)

ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการแรงงาน ในรูปของการทำทนายรัฐโดยตรง ด้วยการเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาของผู้ใช้แรงงานนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการเรียกร้องสิทธิและสวัสดิการของแรงงาน โดยเฉพาะเรื่องค่าจ้างขั้นต่ำ ซึ่งมีการเรียกร้องกันโดยตลอด เนื่องจากค่าจ้างขั้นต่ำของแรงงานไทยยังคงต่ำกว่า ค่าจ้างขั้นต่ำตามมาตรฐานสากล ขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) อยู่ค่อนข้างมาก แต่ผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวในที่นี้ แต่จะยกตัวอย่างผลสะท้อนที่สำคัญจากการเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงาน ดังเช่น

5.1) การประกันการว่างงาน

คณะรัฐมนตรีได้มีมติการประชุม วันที่ 28 เมษายน 2546 เห็นชอบร่างพระราชกฤษฎีกาประกันสังคม ประกันการว่างงาน โดยจะเริ่มประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2547 เป็นต้นไป โดย

จัดเก็บเงินสมทบจากลูกจ้างและนายจ้าง ในอัตราฝ่ายละ 0.5 % ของค่าจ้าง ในขณะที่รัฐบาลจ่าย 0.25% ของค่าจ้าง เพื่อเป็นสวัสดิการช่วยเหลือด้านการเงินแก่คนว่างงาน ที่ถูกเลิกจ้างโดยไม่เต็มใจ ให้สามารถครองชีพอยู่ได้ช่วงระยะหนึ่ง

5.2) การจ่ายค่าชดเชยและค่าเสียหายแทนนายจ้าง

คณะรัฐมนตรีได้มีมติการประชุม วันที่ 31 มกราคม 2546 ยอมจ่ายค่าชดเชยและเงินช่วยเหลือให้คนงาน 171 คน ของบริษัทเบดแอนด์บัท และติดตามให้มีการดำเนินการจับกุมตัวนายจ้างมาดำเนินคดี ภายหลังจากที่กลุ่มผู้ใช้แรงงานชุมนุมประท้วงหน้ากระทรวงแรงงานนานกว่า 3 เดือน ซึ่งภายหลังจากเหตุการณ์นี้เกิดขึ้น ได้ทำให้คณะกรรมการไตรภาคี ลงมติเพิ่มวงเงินการจ่ายค่าจ้างค้างจ่ายจาก 30 วันค่าจ้างขั้นต่ำ เป็น 60 วันค่าจ้างขั้นต่ำ และค่าชดเชยที่จ่าย 30 วันค่าจ้างขั้นต่ำ เป็น 60 วันค่าจ้างขั้นต่ำ สำหรับคนงานที่มีอายุงานเกิน 6 ปี

5.3) การผลักดัน พ.ร.บ.จัดตั้งสถาบันส่งเสริมความปลอดภัย อาชีวอนามัยและสภาพแวดล้อมในการทำงาน

แม้ว่าผู้ใช้แรงงานจะรณรงค์ผลักดันร่าง พ.ร.บ. ดังกล่าวเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร มาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 ที่กลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานฯ ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวผลักดัน กฎหมายฉบับนี้ ร่วมกับสมาชิกคนจนแต่ก็ยังไม่สำเร็จ จนกระทั่งมาถึงสมัยรัฐบาลของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ได้มีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 13 สิงหาคม 2546 อนุมัติหลักการของร่าง พ.ร.บ. สถาบันส่งเสริมความปลอดภัยฯ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่เสนอโดยสภาเครือข่ายผู้ป่วยฯ และฉบับที่เสนอโดยกระทรวงแรงงานฯ แล้วส่งให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณารวมเป็นร่างฉบับเดียว อย่างไรก็ตาม พ.ร.บ. ดังกล่าว ก็ได้ถูกต่อต้านจากผู้ใช้งาน เพราะมีการบิดเบือนเจตนารมณ์ของผู้ใช้งาน เนื่องจากรัฐต้องการให้มีการจัดตั้งสถาบันส่งเสริมความปลอดภัยฯ ที่เป็นองค์กรอิสระ มีเพียงหน้าที่ทางวิชาการ แต่ไม่มีหน้าที่บริหารกองทุนเงินทดแทน และการตรวจสอบสถานประกอบการ ดังนั้น ร่าง พ.ร.บ. ฉบับนี้จึงยังไม่มีความสำเร็จ

อย่างไรก็ตาม จากการรณรงค์อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานของผู้ใช้งาน ได้ทำให้เกิดสัญญาณในทางที่ดีต่อการผลักดัน พ.ร.บ. สถาบันส่งเสริมความปลอดภัยฯ เมื่อมีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 11 ธันวาคม 2550 ซึ่งมีรายละเอียด คือ คณะรัฐมนตรีอนุมัติในหลักการ ตามที่กระทรวงแรงงานเสนอกรอบแนวคิด และประกาศนโยบาย “แรงงานปลอดภัยและสุขภาพอนามัยดี” เป็นระเบียบวาระแห่งชาติของกระทรวงแรงงาน และให้ทุกหน่วยงาน ถือเป็นแนวทางการดำเนินการต่อไป โดยได้รับความเห็นและข้อสังเกตของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง อาทิ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ที่เห็นควรมีการบูรณาการข้อมูลข่าวสารเทคโนโลยีและวิชาการ ด้านความปลอดภัยของอาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดความซ้ำซ้อน และประหยัดทรัพยากรธรรมชาติ และความเห็นของกระทรวงอุตสาหกรรม ที่เห็นว่า ในการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติควรมีการประสานการดำเนินงาน เชิง

บูรณาการร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดหน้าที่รับผิดชอบ เกี่ยวกับการป้องกันอันตราย และความปลอดภัยของพนักงานในโรงงาน

6) เครื่องย้ายสลัม 4 ภาค

การเคลื่อนไหวของเครื่องย้ายสลัม 4 ภาค ตั้งแต่ปี 2541- ปัจจุบัน (ปี 2551) ได้ก่อให้เกิดผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง โดยสรุป ดังต่อไปนี้

ตาราง 13 แสดงผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรงของเครื่องย้ายสลัม 4 ภาค

ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
<p>1. ปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย และการขาดแคลนที่อยู่อาศัย (โครงการบ้านเอื้ออาทรและโครงการบ้านมั่นคง)</p>	<p>1. ให้เงินงบประมาณ 451 ล้านบาทเศษ ในส่วนของโครงการ “บ้านมั่นคง” ให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรมหาชน เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ เนื่องจากมีระบบการบริหารจัดการที่แตกต่างจากการเคหะแห่งชาติซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจ และควรประสานงานกับการเคหะแห่งชาติอย่างใกล้ชิด เพื่อมิให้เกิดปัญหาอุปสรรคใดๆขึ้น และให้กระทรวงการพัฒนากำลังคนและความมั่นคงของมนุษย์ พิจารณาแผนการดำเนินงานรวมทั้งกำหนดเป้าหมายที่ต้องการให้สภาพชุมชนแออัดหมดไปภายในเวลาที่กำหนด โดยอาจพิจารณาดำเนินการในที่ดินของรัฐวิสาหกิจที่มีผู้บุกรุกยึดครอง โดยนำมาจัดปรับปรุงเป็นที่อยู่อาศัยแล้วให้เช่าระยะยาว และอาจประสานกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อดำเนินการโครงการในทำนองเดียวกันนี้ด้วย (มติ ครม. วันที่ 14 มกราคม 2546)</p> <p>2. อนุมัติในหลักการโครงการบ้านมั่นคง (พ.ศ. 2548-2551) ของกระทรวงการพัฒนากำลังคนและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งมีเป้าหมายรวมทั้งจะดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของคนจนในเมือง จำนวน 285,000 ครัวเรือน 1,826 ชุมชน ครอบคลุมประชากรจำนวน 1,425,000 คน ใน 200 เมือง โดยเป้าหมายการดำเนินงานปี พ.ศ. 2548 ได้กำหนดการดำเนินการไว้รวม 50,000 หน่วย ครอบคลุมการแก้ปัญหาคนจนในเมือง 250,000 คน โดยมีงบประมาณ ประจำปี พ.ศ. 2548 จำนวน 1,276.4 ล้านบาท (มติ ครม. 2 สิงหาคม 2548)</p>

	<p>3. รายงานผลการดำเนินงาน โครงการบ้านมั่นคง ณ วันที่ 30 กันยายน 2550 ได้ดำเนินการรวม 76 จังหวัด 176 เมือง และ 50 เขตในกรุงเทพมหานคร ดำเนินโครงการแล้ว 485 โครงการ ครอบคลุมการแก้ปัญหา 958 ชุมชน 52,780 ครัวเรือน อนุมัติงบประมาณสนับสนุนพัฒนาระบบสาธารณูปโภค 1,573.77 ล้านบาท และสนับสนุนงบสินเชื่อในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชน 1,661.71 ล้านบาท และเห็นชอบในหลักการร่างแนว</p> <p>ทางและแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดเร่งด่วน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดเป็นไปอย่างรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ (มติ ครม. 22 มกราคม 2551)</p>
<p>2. กรณีชุมชนริมคูคลอง</p>	<p>1. <u>สมัยรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย</u> ผู้ว่าฯ กทม. มีหนังสือให้ชะลอการดำเนินคดีกับชุมชนริมคูคลอง และให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา แต่ไม่มีหลักประกันความมั่นคงแก่ชุมชน</p> <p>2. <u>สมัยรัฐบาลของพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร</u> กทม. ได้นำประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 44/2502 ที่ให้อำนาจเจ้าพนักงานปกครองสามารถรื้อถอนอาคารในที่ดินสาธารณะ มาเป็นเครื่องมือในการรื้อย้ายชุมชนได้ อย่างไรก็ตาม ชุมชนริมคูคลอง ก็ได้มีการปรับตัวด้วยการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของชุมชน จนกระทั่งได้รับความสนใจจากสาธารณชน ดังเช่นชุมชนเพชรคลองจั่น ที่นำร่องกิจกรรมดังกล่าว แม้ว่าจะยังไม่ได้การรับรองสิทธิอยู่อาศัยจากรัฐ แต่ก็ได้รับความยอมรับและความสนใจจากรัฐเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จาก รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณ เพื่อดำเนินโครงการปรับปรุงและพัฒนาประสิทธิภาพ การดับเพลิงและการกู้ภัย ในเขตกทม. จำนวน 1,949,917,800 บาท กำหนดระยะเวลา 5 ปีดำเนินการ (พ.ศ. 2540-2544)</p>
<p>3. งานมหกรรมวันที่อยู่อาศัยโลก</p>	<p>1. มีการยอมรับที่จะทบทวนนโยบายของการเคหะแห่งชาติในการย้ายชุมชนแออัดออกไปนอกเมือง การขึ้นแฟลต เพราะไม่ใช่แนวทางที่สอดคล้องวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่ต้อง</p>

	<p>ทำงานอยู่บริเวณใกล้เคียงที่อยู่อาศัย รวมทั้งยอมรับข้อเสนอให้ตั้งคณะกรรมการศึกษาข้อเสนอ เรื่องการกระจายการถือครองที่ดิน แต่ยังไม่มีการตั้งคณะกรรมการตามที่เสนอ</p> <p>2. สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเสนอข้อมูลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เกี่ยวกับการจัดงานมหกรรมเนื่องในวันที่อยู่อาศัยโลกของประเทศไทย ระหว่างวันที่ 3-8 ตุลาคม 2548 ณ ท้องสนามหลวง และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพลังงาน เป็นต้น ให้ความร่วมมือในการจัดงานมหกรรมวันที่อยู่อาศัยโลก ด้วย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสัญญาณที่ดีของรัฐ ที่มีต่อผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัด</p>
<p>4. กรณีที่ดินเอกชน (ชุมชนห้วยทอง ชุมชนกิตติ และชุมชนพระราม 3)</p>	<p>การประชุมอย่างยืดเยื้อเป็นเวลา 1 เดือนเต็ม เพื่อต่อต้านการไล่รื้อ ชุมชนห้วยทอง ชุมชนกิตติ และชุมชนพระราม 3 ของเจ้าของที่ดินเอกชน 3 ส่งผลให้ นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรมรมต.ว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมฯ ได้เปิดประชุมที่ทำเนียบเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับเจ้าของที่ดินเอกชน ได้ผลสรุปคือ ในหลักการเจ้าของที่ดิน 2 รายยินยอมผ่อนผัน การรื้อย้ายให้กับชุมชน แต่ขอให้จัดทำแผนที่อยู่อาศัยใหม่ให้ชัดเจน ส่วนเจ้าของอีกรายไม่ยอมเจรจา รัฐบาลจึงประสานไปยังอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งเพื่อขอให้ใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยกับเจ้าของที่ดินทางศาล</p>
<p>5. การเช่าที่ดินการรถไฟ</p>	<p>1. มีมติคณะกรรมการรถไฟฯ วันที่ 13 กันยายน 2543 ในหลักการยอมรับให้ชุมชนที่นอกเขตเดินรถไฟ ได้เช่าระยะยาว 30 ปี ส่วนชุมชนที่อยู่ใกล้ราง และสามารถรื้อย้ายได้ จะหาที่รองรับห่างจากเดิมไม่เกิน 5 กิโลเมตร</p> <p>2. วันที่ 11 กันยายน 2550 กระทรวงคมนาคมได้จัดพิธีเซ็นสัญญาเช่าที่ดินการรถไฟฯ แก่ชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายสลัม 4 ภาค จำนวน 4 ชุมชน (กรุงเทพฯ 1 ชุมชน และขอนแก่น 3 ชุมชน) เป็นสัญญาเช่าระยะยาว 30 ปี 2 ชุมชน และสัญญาครั้งละ 3 ปี อีก 2 ชุมชน โดยทั้งหมดเป็นการเช่าอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่เดิม</p>
<p>6. คนไร้บ้าน</p>	<p>การใช้นโยบายปิดสนามหลวง ตั้งแต่ เวลา 23.00-05.00 น. ของ</p>

	<p>นายสมักร สุนทรเวช อดีตผู้ว่าฯกทม.ที่ดำเนินการตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2544 ได้นำมาสู่การสร้างศูนย์คนไร้บ้าน (เปิดใช้วันที่ 1 ตุลาคม 2550) โดย กทม. ยอมให้เครือข่ายสลัม 4 ภาคเช่าที่ดินของการรถไฟฯ บริเวณที่หยุดรถรัฐสุนันทวงศ์ เขตบางกอกน้อย และได้งบประมาณการก่อสร้างศูนย์คนไร้บ้านขนาดพื้นที่ 200 ตารางวา จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กระทรวงพัฒนาสังคมฯ เป็นจำนวนเงิน 2.5 ล้านบาท</p>
--	--

ประสบการณ์จากการต่อสู้เรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว ได้ทำให้คนเหล่านี้ เรียนรู้ว่าการเรียกร้องดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้ปัญหาหมดไป แต่เป็นเพียงแค่การบรรเทาความเดือดร้อน ที่พร้อมจะเกิดขึ้นอย่างซ้ำซากได้ทุกเวลา* พวกเขาจึงมุ่งไปสู่การเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาในระยะยาวขึ้น ด้วยการผลักดันนโยบายและกฎหมาย ที่ใช้ในการแก้ปัญหาของคนจน และคนด้อยอำนาจกลุ่มต่างๆ

สาเหตุดังกล่าว ทำให้เราได้เห็นบทบาทของชาวบ้านยากจน ที่เคยถูกมองว่าเป็นพวกเฉื่อยชาทางการเมือง กลายมาเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง มุ่งรักษา และขยายสิทธิของตน ออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น ผ่านทางการเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการทางนโยบายของรัฐ ดังเช่น การริเริ่มผลักดันนโยบาย การนำนโยบายไปปฏิบัติ การตรวจสอบและประเมินผลนโยบาย ฯลฯ ทั้งที่ผลักดันจนออกมาเป็นกฎหมายได้สำเร็จและไม่สำเร็จ ซึ่งผู้เขียนจะแสดงให้เห็นในลำดับต่อไปว่า จากการต่อสู้ที่ผ่านมา ขบวนการคนจนได้สร้างผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย การออกกฎหมาย และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสถาบันทางการเมือง เพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องของกลุ่มคนจนและคนด้อยอำนาจเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม โดยเริ่มจากประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย และการออกกฎหมายเพื่อคนจนๆ ก่อน

ตลอดระยะเวลา 2 ทศวรรษ ที่ผ่านมา ขบวนการคนจนๆ ได้เข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายอย่างมากมาย แต่ในขณะนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียด เฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายที่เกิดจากขบวนการคนจนๆ เนื่องจากกฎหมายถือเป็นผลลัพธ์ทางนโยบายที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด ที่คนจนสามารถใช้เป็นเครื่องมือและช่องทาง เพื่อยืนยันสิทธิของคนจน ที่จะได้รับประกันจากรัฐว่าปัญหาของพวกเขาจะได้รับการแก้ไขในระยะยาว ซึ่งผู้เขียนจะแสดงให้เห็นว่า ขบวนการคนจนๆ ได้เข้าไปมีส่วนร่วม ในการผลักดันให้รัฐออกกฎหมาย การกำกับให้รัฐนำ

* โปรดดู ภาคผนวก ก ซึ่งจะแสดงให้เห็นกรณีการเรียกร้องของขบวนการคนจน ที่น่าสนใจ โดยเรียงตามลำดับเหตุการณ์

กฎหมายไปปฏิบัติ และการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ในหัวข้อ “ขบวนการคนจน และคนด้อยอำนาจกับกระบวนการทางนโยบาย โดยกล่าวถึงที่มาของกฎหมายหลักๆ ที่ขบวนการคนจนเข้าไปเกี่ยวข้อง แล้วจึงวิเคราะห์ให้เห็นว่า เพราะเหตุใดพวกเขาจึงประสบความสำเร็จ ในการผลักดันกฎหมายเหล่านั้น

II. ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจกับกระบวนการทางนโยบาย

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคม กับกระบวนการทางนโยบาย ถือเป็นงานที่ได้รับความสนใจอยู่ค่อนข้างมาก เนื่องจากเป็นงานที่สามารถมองเห็นผลเป็นรูปธรรมได้ง่าย หากเปรียบเทียบกับ การศึกษาผลสะท้อนในมิติอื่น ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ฯลฯ นอกจากนี้ การเข้ามีส่วนร่วมทางนโยบาย ดูเหมือนว่า จะเป็นเป้าหมายหลักของขบวนการทางสังคมส่วนใหญ่ รวมทั้งขบวนการคนจนฯ ด้วย เพราะขบวนการส่วนใหญ่ ก็มุ่งต้องการให้รัฐตอบสนองปัญหาที่ตนเรียกร้อง ในทางรูปธรรม โดยเฉพาะการออกกฎหมาย และนโยบาย เพื่อแก้ไขปัญหาของพวกเขา

การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาของคนยากจน ด้วยประเด็นที่ซ้ำซาก ดังเช่น การเรียกร้องค่าชดเชยความเสียหาย ของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน การเดินขบวนประท้วง เพื่อให้รัฐแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร การชุมนุมเรียกร้องให้รัฐขึ้นค่าแรงขั้นต่ำ ฯลฯ ได้ทำให้ขบวนการคนจนเรียนรู้ว่า การกระทำดังกล่าว เป็นเพียงแค่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า จึงไม่สามารถยุติปัญหาที่เกิดขึ้นได้ เมื่อพวกเขาได้รับความเดือดร้อน ก็ต้องออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาอีก ซึ่งมีแต่จะทำให้เกิดผลเสียต่อขบวนการ เพราะการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ซ้ำซาก ทำให้ขบวนการต้องสิ้นเปลืองทรัพยากรไปจำนวนมาก และยังทำให้สมาชิกอ่อนล้า เบื่อหน่ายกับการเข้าร่วมกิจกรรมของขบวนการ

ดังนั้น ขบวนการคนจนฯ ส่วนใหญ่ ในปัจจุบัน จึงพยายามแก้ปัญหาเชิงนโยบาย ด้วยการผลักดันกฎหมาย ที่เห็นว่าเอื้อประโยชน์ต่อพวกตน เพื่อใช้แก้ปัญหาระยะยาวของคนยากจน ซึ่งผลที่ได้ก็อาจจะมีทั้งสำเร็จและล้มเหลว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- พระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติและพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ

การแสดงบทบาทของ สัมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานและขบวนการคนจนอื่นๆ ในการขยับขั้ว พระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ (ฉบับร่าง) ที่รัฐบาลหลายยุค หลายสมัยพยายามผลักดัน ดังเช่น รัฐบาลของนายอานันท์ ปันยารชุน และรัฐบาลของพล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ซึ่งต่างก็เป็นรัฐบาลที่มาจากแต่งตั้งของคณะรัฐประหารทั้งสิ้น และในขณะเดียวกัน ขบวนการคนจนฯ เหล่านี้ ยังพยายามผลักดันพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ (ฉบับร่าง) ซึ่งพวกเขาคิดว่าเป็นกฎหมายที่จะเอื้อประโยชน์ ต่อเกษตรกรอย่างแท้จริง เพราะเป็นกฎหมายที่ให้อำนาจแก่เกษตรกร

มิใช่ให้อำนาจกับนายทุนอุตสาหกรรมเกษตร อย่างไรก็ตาม การผลักดันร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะต้องเผชิญอุปสรรคจากรัฐบาลในทุกยุคสมัย ที่พยายามส่งร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ เข้ามาประกบโดยตลอด เมื่อมีการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ⁷⁷

- พระราชบัญญัติชุมชนแออัด

การผลักดันพระราชบัญญัติชุมชนแออัด (ฉบับร่าง) ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค ไม่สามารถไปถึงจุดหมายได้ เพราะสมาชิกส่วนใหญ่เบี่ยงเบนความสนใจ ไปสู่เงินที่รัฐจัดสรรมาให้สำนักพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม.) จำนวน 1,250 ล้านบาท เพื่อแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของคนยากจนทั้งในเมืองและในชนบท*

- พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร

พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ก็ถือเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นจากหยาดเหงื่อ ความอดทน และการต่อสู้ของเกษตรกรผู้ยากไร้ อย่างแท้จริงอีกฉบับหนึ่ง ที่ผู้เขียนจำเป็นต้องพูดถึง เพื่อแสดงให้เห็นว่า ผู้เขียนก็ให้ความสำคัญกับกฎหมายฉบับนี้ (กฎหมายเพื่อประโยชน์ของเกษตรกรฉบับแรก ที่เกษตรกรริเริ่มขึ้นเอง) แต่จะกล่าวถึง อย่างคร่าวๆ โดยเน้นที่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับกฎหมายฉบับเป็นหลัก

⁷⁷ เก็บความจากการเข้ารับฟัง “เสวนาร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร และร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร: แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นต่อเกษตรกรในอนาคต” วันที่ 27 พฤศจิกายน 2550 ณ ห้องประชุมสหภาพการรถไฟ (หลังเก่า) สำนักงานกลุ่มเพื่อนประชาชน.

* ผู้สนใจรายละเอียดกระบวนการผลักดัน พระราชบัญญัติชุมชนแออัด (ฉบับร่าง) ที่ไม่สามารถบรรลุเป้าหมาย สามารถดูได้จากงานของ มณีรัตน์ มิตรปราสาท, “ขบวนการสลัมในประเทศไทย” ใน *วิถีชีวิต วิธีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีศวิน, 2545), หน้า 354-406. ซึ่งทำประเด็นนี้ไว้ได้ดี

** ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดของ พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูฯ แค่เพียงเล็กน้อย แต่ผู้สนใจสามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน งานของ ธนชาติ ธรรมโชติ, “การศึกษากระบวนการก่อเกิดและบริหารกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548). ซึ่งมีรายละเอียดของกระบวนการผลักดัน กฎหมายการจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูอย่างละเอียด โดยเฉพาะในบทที่ 5 นอกจากนี้ ผู้สนใจบทบาทของกลุ่มเกษตรกร ในการบังคับให้รัฐนำกฎหมายฉบับนี้ไปปฏิบัติ (implementation) ควรดูเพิ่มเติมจากงานของ พุศุ พงศ์พิพร, “ผลกระทบนโยบายประชานิยมภายใต้รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่มีต่อเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

ถึงแม้ว่า กฎหมายกองทุนฟื้นฟูฯ จะถูกตราออกมาใช้เป็นระยะเวลาาน เกือบ 10 ปีแล้ว* แต่ก็ไม่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติ ได้อย่างเต็มศักยภาพของกฎหมาย เพราะการนำกฎหมายฉบับนี้ไปปฏิบัติ ต้องเผชิญกับอุปสรรคมากมาย เริ่มตั้งแต่ การจัดงบประมาณจำนวน 60 ล้านบาท เพื่อใช้ในการเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนฯ จำนวน 20 คน เข้ามาเป็นตัวแทนของเกษตรกรทั้งประเทศ (76 จังหวัด) ที่ต้องประสบปัญหาเพราะ มีการวางเงื่อนไขให้เกษตรกรลงทะเบียน ต่อสำนักงานเกษตรและสหกรณ์ ในจังหวัดของตนก่อน จึงจะมีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตัวแทนเกษตรกร เข้าไปเป็นคณะกรรมการกองทุนฯ แต่เมื่อถึงขั้นตอนการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตัวแทนฯ กลับวางเงื่อนไขให้ไปลงคะแนนเลือกตั้งตัวแทนฯ อีกที่หนึ่ง** ทำให้เกษตรกรไม่อยากจะเดินทางไปลงคะแนนเสียง ตัวผู้สมัครรับเลือกตั้ง จึงต้องลงทุนลงแรง เป็นผู้อำนวยการความสะดวกสำหรับการเดินทางของเกษตรกรเอง เมื่อเข้าไปเป็นคณะกรรมการกองทุนแล้ว ก็เกิดปัญหาแบ่งพรรคแบ่งพวกในการหาผลประโยชน์จากกองทุนฯ เกิดเป็นปัญหาความแตกแยกภายใน ระหว่างตัวแทนเกษตรกรกลุ่มต่างๆ ซึ่งต่างก็มีฐานมวลชนเป็นของตนเอง ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ กิมอัง พงษ์นารายณ์ แกนนำเกษตรกรของสภาเครือข่ายองค์กรประชาชนแห่งประเทศไทย (สค.ปท.) ที่ว่า

“...ตัวเกษตรกรเป็นผู้นำ พอไปถึงจุดหนึ่งมีอำนาจมีอะไรเข้ามาถึงเนี่ย มันก็จะเกิดการแย่งชิงแล้วก็แตกแยกกันเอง และตอนนี้คณะกรรมการของกองทุนเอง จากส่วนของคณะกรรมการตรงนี้ ในส่วนของเกษตรกร 20 คน ของประเทศไทยใน 76 จังหวัด มีผู้แทนทั้งหมด 20 คน ถ้ามาด้วยวิธีว่าใครมาเอาใจใครมาคิดด้วยก็จะเป็นพรรคเป็นพวก กรรมการกองทุนที่เข้ามาเนี่ย แต่ส่วนของผู้แทนเนี่ยมันน้อย ถามว่า 76 จังหวัด มีผู้แทน 20 คน ถามว่าผู้แทนราษฎร 1 คน ต่อ 1 จังหวัด เนี่ย ดูแลทั่วถึงหรือยัง แค่ 1 คนนะ ตอนนี้เค้าให้ 2 คนด้วยซ้ำ แต่ถามว่าของเกษตรกรเนี่ย ในภาคกลางเนี่ย 26 จังหวัด มี 4 คน ไม่ต้องไปดูแลหรอก แค่วันนั้นเราต้องการคะแนนเนี่ย หาเสียงแค่ไป 2 จังหวัดก็ตายแล้ว แล้ว 26 จังหวัด ถามว่าเค้าดูแลกันได้ไหม...”⁷⁸

* พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูฯ ฉบับแรก ตราออกมา พ.ศ. 2542 และฉบับที่ 2 เป็นฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ตราออกมา พ.ศ. 2544

** ภาคใต้ ลงคะแนนเสียงที่ จ.สงขลา ภาคเหนือ ลงคะแนนเสียงที่ จ.เชียงใหม่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลงคะแนนเสียงที่ จ.ขอนแก่น และภาคกลาง ลงคะแนนเสียงที่ จ.ปทุมธานี ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน “แค่ลวดกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร ก็สร้างเงื่อนไข ‘น้ำเน่า’ แล้ว,” *เนชั่นสุดสัปดาห์* 8, 373 (29 กรกฎาคม-4 สิงหาคม 2542): 22.

⁷⁸ *เสวนาร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร และร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร: แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นต่อเกษตรกรในอนาคต*, ณ ห้องประชุมสหภาพการรถไฟ (หลังเก่า) สำนักงานกลุ่มเพื่อนประชาชน, 27 พฤศจิกายน 2550. (ถอดเทปเสียง)

นอกจากนี้ กองทุนฟื้นฟูฯ ซึ่งได้รับงบประมาณเพื่อนำมาใช้ในการจัดการหนี้และบริหาร กองทุน ปีละหลายพันล้านบาท* แต่กลับนำมาใช้ซื้อหนี้ให้กับเกษตรกรได้จริงเพียงไม่กี่ราย** เพราะ เจ้าหนี้เกษตรกรรายใหญ่ ดังเช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ธนาคารพาณิชย์ และสหกรณ์การเกษตร ต่างก็ต้องการจะยวบยั้ง กองทุนฟื้นฟูฯ โดยอ้างเหตุผลดังเช่น หลักเกณฑ์การ แก่ไขหนี้ผ่านกลไก กองทุนฟื้นฟูฯ ที่กำหนดให้สิทธิพิเศษลดมูลหนี้ลงครึ่งหนึ่ง ตัดดอกเบี้ยและ ค่าปรับทิ้ง แล้วโอนหนี้ไปให้กับกองทุนฟื้นฟูฯ จะทำให้เกิดปัญหาวินัยทางการเงิน เพราะลูกหนี้ทุกราย จะร่วมกัน “เบียดหนี้” เพื่อขอใช้สิทธิพิเศษ ดังกล่าว นอกจากนี้ยังทำให้ นักลงทุนต่างประเทศ ไม่กล้าเข้ามาลงทุน ด้านการเกษตรในประเทศไทย เป็นต้น⁷⁹

สาเหตุสำคัญที่ทำให้กองทุนฟื้นฟูฯ ทำงานอย่างล่าช้า อีกประการหนึ่ง ก็คือ การแทรกแซง จากนักการเมือง ที่หวังเข้ามาหาผลประโยชน์จากกองทุนฟื้นฟูฯ ซึ่งมีจำนวนเกษตรกร เป็นสมาชิก กองทุนฯ มากกว่า 6 ล้านคน ทำให้สมาชิกกองทุนฟื้นฟูฯ เหล่านี้ ถูกมองว่าเป็น ฐานคะแนนเสียง ขนาดใหญ่ของนักการเมือง โดยเฉพาะในช่วงรัฐบาลทักษิณ เราจะเห็นได้ว่า มีการส่งคนใกล้ชิด ของนักการเมือง*** เข้ามาดำรงตำแหน่งเลขาธิการกองทุนฯ และตำแหน่งรักษาการเลขาธิการฯ หมุนเวียนกันไปตามผู้มีอำนาจ ที่นายกรัฐมนตรี มอบหมายให้เข้ามาดูแลกองทุนฯ ดังเช่น นที ขลิบ ทอง ผดุงศักดิ์ พันแสน จุฬารัตน์ นริศศยกุล เป็นต้น เกิดเป็นปัญหาการแย่งชิงตำแหน่งเลขาธิการ กองทุนฟื้นฟูฯ ประกอบกับปัญหาความไม่โปร่งใส ในการใช้งบประมาณ จึงทำให้สำนักงานตรวจ

* ดังเช่น ที่ประชุมคณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ ครั้งที่ 1/2549 เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2549 ณ ทำเนียบ รัฐบาล ได้ตั้งงบประมาณรายจ่ายปี พ.ศ. 2550 จำนวน 9,940,187,311 บาท สำหรับสำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยแบ่งการจัดทำงบประมาณออกเป็นสองส่วน ดังนี้ (1) งบเพื่อการบริหารสำนักงาน และ งบอุดหนุนเพื่อการฟื้นฟูอาชีพของเกษตรกร จำนวน 1,070,067,521 บาท ให้เสนอขอตั้งเป็นงบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2550 โดยนำส่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสำนักงบประมาณ ตามปฏิทิน งบประมาณตามขั้นตอนต่อไป และ (2) งบเพื่อจัดการหนี้จำนวน 6,602.85 ล้านบาท และงบเพื่อการสนับสนุน แผนและโครงการขององค์กรเกษตรกร ซึ่งเป็นงบกู้ยืมจำนวน 2,250 ล้านบาท ให้ดำเนินการออกพันธบัตรรัฐบาล ในวงเงิน 8,852.85 ล้านบาท ในนามของกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยการค้ำประกันของ กระทรวงการคลัง

** จากปี พ.ศ. 2549 – ปัจจุบัน (ต้นปี 2551) มีเกษตรกรได้รับชำระหนี้เพียงแค่ 3,024 คนเท่านั้น แหล่งที่มา: <http://dnn.frdfund.go.th/Portals/416/เผยแพร่ผลงาน%20คณะกรรมการจัดการหนี้ของเกษตรกร3.htm> (17 เมษายน 2551).

⁷⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์, “จับมือประสาน ‘ยวบกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร’, ” *เนชั่น สุดสัปดาห์* 15, 779 (4 พฤษภาคม 2550): 19.

*** ตัวอย่างเช่น เนวิน ชิดชอบ และประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์

เงินแผ่นดิน (สตง.) ต้องการเข้ามาตรวจสอบ* และล่าสุดก็คือ ปัญหาความขัดแย้งถึงขั้นฟ้องศาลปกครอง ระหว่างนายนคร ศรีวิวัฒน์** กับนายชรินทร์ ดวงดารา แกนนำเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีแนวทางความคิดแตกต่างกัน ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ นคร ศรีวิวัฒน์ ที่ว่า

“...ผมยึด 3 คำ “มีเหตุผล ได้ประโยชน์ รู้ประมาณ” ไม่มีเหตุผล ก็ไม่มีใครเห็นใจ ได้ประโยชน์ คือ คนที่มาร่วมกิจกรรมได้ประโยชน์ รู้ประมาณ คือ เรามีกำลังแค่ไหน จะเรียกร้องเอาอะไร ผมไม่เคยออกจากเส้นทางนี้ (กรณีเครือข่ายฯ มาที่กระทรวงเกษตรเมื่อเร็ว ๆ นี้) ตั้งแต่เดือนธันวาคม มาแล้ว เขาทำเพื่อป้องกันตนเอง เพื่อให้ตัวเองได้ทำงานทั้งหมด คือ เคลื่อนตอนแรก ปกป้องจุฬารัตน์ ไม่ให้โดนปลด แต่เอาไม่อยู่ หลังจากนั้น เคลื่อนทุกครั้งเพื่อล้มผม ไม่ให้ผมทำงาน เพื่อเอาจุฬารัตน์กลับมา ทั้งที่กรรมการเอาออกเพราะกระทำความผิด คือ ย้ายคนออกเพราะไม่ได้กระทำความผิด ทั้งๆที่ตอนนั้นกรรมการเขารับผมแล้ว พอกรรมการเขารู้เรื่องนี้เขาก็ยกเลิกสัญญาจ้าง เขาบังคับให้เจ้าหน้าที่คัดค้านผม ใครไม่ทำตามก็โดยย้าย...” และ “...วันนี้ ผมไม่ให้เกียรติพวกนี้เหมือนสมาชิกคนจน สมาชิกคนจนผู้รู้เรื่องแนวทางกับเรา แต่พวกนี้รู้เรื่องผลประโยชน์กับเรา หลังจากสมาชิกคนจน องค์กรที่แตกจาก สกย.อ. ไป ไม่มีองค์กรไหนที่มีอุดมการณ์ มีแนวทางรวมทั้งเครือข่ายหนี้สิน ออกไปตั้งพรรคการเมือง ไม่มีอุดมการณ์ใดๆทั้งสิ้น ออกไปหาผลประโยชน์ หางินไปตั้งพรรคการเมือง...”⁸⁰

ดังนั้น เมื่อนายนคร ศรีวิวัฒน์ ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการกองทุนฟื้นฟูฯ ด้วยคะแนนเสียงที่เท่ากับนางจุฬารัตน์ ที่มีคะแนนเป็นอันดับ 2 และต้องตัดสินด้วยคะแนนของนายไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม ในฐานะประธานคณะกรรมการกองทุนฯ ดังที่ นคร ศรีวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในขณะนั้นว่า “...เขารวมพลวันที่ 20 ธันวาคม ในการเลือกตั้งระหว่างผมกับจุฬารัตน์ ประพัฒน์มาจ่ายเอง หัวละ 100,000 จำนวน 13 เสียง เลือกรอบแรก จุฬารัตน์ได้ 13 เสียง ผมได้ 12 วัชรินทร์ (เป็นนักกฎหมาย) ได้ 9 คติกาบอกว่ากรรมการมี 34 ต้องได้ 18 ขึ้นไปถึงจะได้เป็น (ใน

* ปัญหาความไม่โปร่งใส ดังเช่น การส่งจ่ายเงินจำนวน 10 ล้านบาท ให้กรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ คนละ 5 แสนบาท และการออกกระเบียบฯ ว่าด้วยการตั้งคณะอนุกรรมการ กองทุนฟื้นฟูฯ ประจำจังหวัด 76 จังหวัด โดยให้อำนาจเบ็ดเสร็จแก่กรรมการกองทุนฯ เป็นผู้เลือกอนุกรรมการฯ ทั้งหมด 8 คน เพื่อรองรับเงินโครงการฟื้นฟูฯ 600 ล้านบาท และอาจรองรับบริหารจัดการนี้อีก 1,200 ล้านบาท ซึ่งปัญหาดังกล่าว เกิดขึ้นภายใต้วาระของ นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ ประธานกองทุนฯ และนางจุฬารัตน์ นิริติศยกุล เลขาธิการกองทุนฯ ดูรายละเอียดในสมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์, “วันพิพากษา ‘กองทุนฟื้นฟูเกษตร’,” *เนชั่นสุดสัปดาห์* 14, 735 (30 มิถุนายน 2549): 32-33.

** ขณะนี้ได้ลาออกจากการเป็นเลขาธิการสมาชิชาเกษตรกรรายย่อย เพื่อมิให้ถูกมองว่ามีความลำเอียงเข้าข้างองค์กรตน ในการบริหารจัดการกองทุนฟื้นฟูฯ

⁸⁰ สัมภาษณ์ นคร ศรีวิวัฒน์, (ไม่ระบุวันที่สัมภาษณ์) โดย ประภาส ปิ่นตบแต่ง

รอบแรก) ถ้าไม่ถึง 18 ก็เอาสองอันดับแรกมาเลือกใหม่ รอบที่สองได้เท่ากัน 17 ต่อ 17 คะแนน เสมอ คุณไพบูลย์ต้องมาตัดสินเพราะกฎหมายให้ประธานชี้ขาด เพราะไพบูลย์ใช้สิทธิ์สองรอบ คือ ตอนแรก และมาชี้ขาด เขาจึงมาร้องเรียน นี่คือ ประเด็นของเครือข่ายนี้ต่อมาก็มีการคุยเพื่อตัดสินกันว่า จะให้รับให้นครทำงานใหม่ ผลออกมา 16 ต่อ 9 (9 คนนี้เดินออกจากที่ประชุม) ก็น่าจะจบแล้ว...”⁸¹

- พระราชบัญญัติสถาบันส่งเสริมความปลอดภัยอาชีวอนามัยและสภาพแวดล้อมในการทำงาน

ความเสียหายจากการทำงานของผู้ใช้แรงงาน ดังเช่น การป่วยด้วยโรคปอดอักเสบจากการทำงานในโรงงานทอผ้า การได้รับสารพิษจากสารเคมีในโรงงาน การประสบอุบัติเหตุภายในสถานประกอบการ ฯลฯ ได้ทำให้ผู้ใช้แรงงานต้องการจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการขึ้น โดยเฉพาะภายหลังจากเกิดเหตุโศกนาฏกรรมไฟไหม้โรงงานเคเดอร์ จ.นครปฐม มีคนงานตาย 188 ศพ บาดเจ็บกว่า 469 ราย ในปี พ.ศ. 2536 ได้เป็นจุดเริ่มต้น ของกลุ่มผู้ใช้แรงงาน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ที่ต้องการผลักดันให้มีการปฏิรูประบบสุขภาพความปลอดภัยแบบมีส่วนร่วมของคนงานและผู้ป่วย ตามลำดับเหตุการณ์ต่อไปนี้

10 ธันวาคม 2538 สภาเครือข่ายกลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานฯ ประมาณ 300 คน ร่วมกันยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้มีการแก้ไขปัญหาระยะยาว ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและความปลอดภัยของผู้ใช้แรงงาน คือ ให้มีการจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ

26 มีนาคม 2538 – 22 เมษายน 2539 สภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานฯ ร่วมกับสมาชิกร่วมสมาชิกรวมประมาณ 10,000 คน ชุมนุมในงานมหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน ยกที่หนึ่ง เพื่อเรียกร้องทวงสัญญาจากนายบรรหาร ศิลปอาชา โดยมีเรื่องการจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพฯ เป็นหนึ่งในข้อเรียกร้องทวงสัญญาในครั้งนั้น

25 มกราคม – 2 พฤษภาคม 2540 สภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานฯ ร่วมกับสมาชิกร่วมสมาชิกรวมประมาณ 20,000 คน เข้าร่วมมหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน ยกที่สอง ด้วยการชุมนุมยึดเยื่อ 99 วัน หน้าทำเนียบรัฐบาล โดยมีประเด็นปัญหา การจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพฯ เป็นหนึ่งในข้อเรียกร้อง

26 มีนาคม 2540 คณะรัฐมนตรี สมัยพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ มีมติให้จัดตั้งคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยฯ โดยมีตัวแทนฝ่ายสมัชชาคนจน ได้แก่ ผู้นำแรงงาน สภาแรงงาน ผู้นำกลุ่มย่าน จำนวน 15 คน ตัวแทนจากสภาองค์กรนายจ้าง 1 คน

⁸¹ เติ้งอ่าง

ตัวแทนจากสภาองค์การลูกจ้าง 1 คน และฝ่ายรัฐที่เกี่ยวข้อง ดังเช่น กระทรวงแรงงาน กระทรวงอุตสาหกรรม สภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เข้าร่วมร่วมคณะกรรมการร่างฯ จนสำเร็จในเดือนมิถุนายน 2540 โดยมีสาระสำคัญ เพื่อปฏิรูประบบสุขภาพความปลอดภัยของแรงงานอย่างมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย อย่างแท้จริง

10 พฤษภาคม 2542 กระทรวงแรงงาน (สมัยนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี) ได้เสนอร่าง พ.ร.บ. ฉบับกระทรวงแรงงาน เข้าสู่การพิจารณา สภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานจึงทำการยับยั้งร่าง พ.ร.บ. ฉบับดังกล่าว ด้วยการเสนอร่าง กฎหมายฉบับผู้ใช้แรงงานต่อประธานสภาโดยตรง ตามรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2540 มาตรา 170 ที่ให้ประชาชน 50,000 คน สามารถเสนอกฎหมายได้ แต่ไม่สำเร็จเพราะผู้ลงชื่อสนับสนุน ไม่ได้นำสำเนาทะเบียนบ้านและบัตรประชาชนแบบประกอบไปด้วย

กุมภาพันธ์ 2544 สภาเครือข่ายผู้ป่วยยื่นข้อเสนอติดตามร่าง พ.ร.บ. กับ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร และทางรัฐบาลได้แต่งตั้ง นางลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ เป็นประธานการพิจารณาร่างฯ ดังกล่าว และมีความเห็นร่วมกันกับที่ประชุมร่วม ในวันที่ 14 กรกฎาคม 2545 ว่าร่าง พ.ร.บ. ดังกล่าวเป็นกฎหมายที่ทุกฝ่ายยอมรับ และถูกเสนอผ่านคณะรัฐมนตรี โดยมีคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยทำหน้าที่ผลักดัน ในขณะที่สภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงานฯ รับผิดชอบกรณีเสนอร่างฯ

29 สิงหาคม 2548 พบประธานกรรมาธิการแรงงาน (คุณไสว พรหมมณี)

2 กันยายน 2548 ยื่นหนังสือกับเลขานุการคณะรัฐมนตรี เพื่อยับยั้งร่าง พ.ร.บ. ฉบับราชการ ที่ผู้ใช้แรงงานไม่ได้มีส่วนร่วมในการร่างฯ

28 กันยายน 2548 เข้าพบนายสมศักดิ์ เทพสุทิน เพื่อเสนอให้พิจารณาร่าง พ.ร.บ. ฉบับผู้ใช้แรงงาน

30 ตุลาคม 2550 พบรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน ในนามคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยเพื่อเสนอ ร่าง พ.ร.บ. ฉบับผู้ใช้แรงงาน

เหตุการณ์ทั้งหมดดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่ากระทรวงแรงงาน ทำการโต้ตอบในการผลักดันร่าง พ.ร.บ. ของผู้ใช้แรงงาน ด้วยการเสนอร่าง พ.ร.บ. ของตนเข้ามาประกบโดยตลอด ทำให้ร่าง พ.ร.บ. ฉบับผู้ใช้แรงงานต้องตกไปเมื่อผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการกฤษฎีกา พ.ร.บ. ที่ผ่านคณะกรรมการกฤษฎีกาออกมา จึงเป็นฉบับของข้าราชการ ที่กำหนดให้สถาบันส่งเสริมความปลอดภัยฯ เป็นองค์กรมหาชน ที่จัดตั้งขึ้นโดยพระราชกฤษฎีกา เป็นเพียงแค่สถาบันที่เน้นทางด้านวิชาการ ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารกองทุนเงินทดแทน และการตรวจสอบสถานประกอบการ

ดังนั้น ในปัจจุบัน กลุ่มผู้ใช้แรงงานจึงยังคงพยายามผลักดันร่าง พ.ร.บ. ฉบับผู้ใช้แรงงานต่อไป ด้วยการล่ารายชื่อเสนอร่างกฎหมาย ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (ปี 2550)

ด้วยข้อจำกัดของงานชิ้นนี้ จึงเป็นไปได้ที่ผู้เขียนจะนำเสนอรายละเอียด และวิเคราะห์กฎหมายที่ขบวนการคนจนฯ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องได้ทั้งหมด ดังนั้น ผู้เขียนจะนำเสนอ สรุปกฎหมายที่ขบวนการคนจนฯ เข้าไปมีส่วนร่วมในการผลักดัน อย่างคร่าวๆ ในรูปของตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 14 แสดงสรุปกฎหมายที่ขบวนการคนจนฯ เข้ามีส่วนร่วมในการผลักดัน

กฎหมายของขบวนการคนจน	การดำเนินการตามกระบวนการทางนโยบาย	หมายเหตุ
<p>1. <u>สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน</u></p> <p>- ร่าง พ.ร.บ. สหกรณ์แห่งชาติ พ.ศ. ...</p> <p>- ร่าง พ.ร.บ. จัดตั้งธนาคารสหกรณ์แห่งชาติ พ.ศ.</p> <p>- ร่าง พ.ร.บ. สภาเกษตรกรแห่งชาติ พ.ศ. ...</p> <p>- พ.ร.บ. กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. 2542 และ ฉบับแก้ไข พ.ศ. 2544</p>	<p>อยู่ชั้นจัดตั้งวาระทางนโยบาย</p> <p>อยู่ชั้นจัดตั้งวาระทางนโยบาย</p> <p>อยู่ชั้นจัดตั้งวาระทางนโยบาย (รัฐธรรมนูญฉบับปี 2550 ได้กำหนดสิทธิให้เกษตรกรสามารถรวมกลุ่มในรูปของสภาเกษตรกรเอาไว้)</p> <p>ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว</p>	<p>ดำเนินการยกร่างตั้งแต่สมัย พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ</p> <p>ดำเนินการยกร่างตั้งแต่สมัย พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ</p> <p>ล่าสุดรัฐบาล พล.อ. สุรยุทธ์ ได้ผลักดันร่าง พ.ร.บ. สภาเกษตรกรแห่งชาติ เข้าสู่การพิจารณาของ สนช. ปี พ.ศ. 2550 แต่ยังคงค้างอยู่ในสภา เพราะ สนช. หมกแหวะ</p> <p>มีขบวนการคนจนหลายขบวนการ มีส่วนร่วมในการบังคับให้รัฐนำกฎหมายไปปฏิบัติ ดังเช่น สกย.อ. , คนท. , สกน. และ สค.ปท. เป็นต้น</p>
<p>2. <u>สมัชชาคนจน</u></p> <p>- พ.ร.บ. จัดตั้งศาลปกครอง พ.ศ. 2542</p> <p>- พ.ร.บ. คู่คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542</p> <p>- พ.ร.บ. ป่าชุมชน พ.ศ. 2550</p>	<p>ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว</p> <p>ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว</p> <p>ผ่านการพิจารณาเห็นชอบทั้ง 3 วาระจาก สภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. 2550</p>	<p>อยู่ระหว่างขอส่งความเห็นให้ศาลรัฐธรรมนูญตีความ</p>

<p>- ร่าง พ.ร.บ. ชุมชนแออัด พ.ศ. ...</p>	<p>ปัจจุบันได้ยุติการผลักดันเข้าสู่ วาระทางนโยบายแล้ว</p>	<p>ว่าขัดต่อรัฐธรรมนูญ หรือไม่</p> <p>ภายหลังจากเครือข่ายสลัม4 ภาคร่วมผลักดันกับสมาชชา คนจน แต่ไม่สามารถถ่า รายชื่อประชาชน 50,000 ชื่อ ได้สำเร็จ ในเวลาต่อมาเกี่ยติ การรณรงค์ต่อ</p>
<p>3. <u>ขบวนการแรงงาน</u></p> <p>- พ.ร.บ.ประกันสังคม</p> <p>- ร่าง พ.ร.บ.คุ้มครองแรงงาน พ.ศ. ... (ฉบับ ผู้ใช้แรงงาน)</p> <p>- ร่าง พ.ร.บ.สถาบันส่งเสริมความปลอดภัย ฯ (ฉบับผู้ใช้แรงงาน)</p> <p>- ร่าง พ.ร.บ. แรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. ... (ฉบับ ผู้ใช้แรงงาน)</p>	<p>ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว</p> <p>อยู่ในขั้น จัดตั้ง วาระ ทาง นโยบาย</p> <p>อยู่ในขั้น จัดตั้ง วาระ ทาง นโยบาย</p> <p>อยู่ในขั้น จัดตั้ง วาระ ทาง นโยบาย</p>	<p>ขบวนการแรงงานผลักดัน สำเร็จเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2533</p> <p>กำลังรวบรวมรายชื่อ ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เพื่อใช้สิทธิเสนอกฎหมาย ตามรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2550</p> <p>ขบวนการแรงงานเห็นว่า พ.ร.บ.ฉบับปี 2518 ที่ใช้อยู่ ในปัจจุบัน ไม่เหมาะสมกับ สภาพการณ์ปัจจุบัน ควรมิ การปรับปรุง</p>

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะเลือกนำเสนอรายละเอียดและวิเคราะห์ผลสำเร็จ ในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบาย เฉพาะกฎหมายที่ผู้เขียนมองว่า เป็นตัวอย่างที่สามารถแสดงให้เห็น บทบาทของขบวนการคนจนฯ กับกระบวนการทางนโยบายได้ดี นั่นคือ การผลักดันสิทธิลา
คลอด 90 วัน ของขบวนการแรงงาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามเข้าไปเปลี่ยนแปลงกฎหมาย
การลาคลอดที่มีอยู่เดิม และพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งขบวนการคนจนฯ ในชนบทส่วนใหญ่

ดังเช่น เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สมิชชาคนจน ฯลฯ พยายามผลักดัน เพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น

ผู้เขียนจะแสดงรายละเอียดของที่มาของกฎหมาย และบทบาทของขบวนการคนจนในการผลักดันกฎหมายทั้ง 2 ฉบับ ดังกล่าว พร้อมกับวิเคราะห์ผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวของขบวนการคนจนฯ ตามลำดับ

1) กรณีตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีอยู่เดิม: สิทธิลาคลอด 90 วัน

การนำเสนอบทบาทของขบวนการแรงงาน ในการเข้ามีส่วนร่วมในการผลักดันสิทธิลาคลอด 90 วัน ที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนี้ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง กล่าวถึง ที่มาของการผลักดันสิทธิลาคลอดฯ ส่วนที่สอง บทบาทของคณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด ในการผลักดันกฎหมาย และส่วนที่สาม โครงสร้างโอกาสทางการเมืองและวัฒนธรรม กับความสำเร็จในการผลักดันกฎหมาย

1.1) ที่มาของการผลักดันสิทธิลาคลอด 90 วัน

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ เพื่อสร้างคุณธรรมทางสังคม ผ่านทางการผลักดันกฎหมายที่กำหนดสิทธิ และเสรีภาพของคนจน เกิดเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีการผลักดันสิทธิของคนจน ผ่านทางกฎหมาย คนจนต่างๆ ทั้งที่ ประสบความสำเร็จ และไม่ประสบความสำเร็จ ดังเช่น พ.ร.บ.ประกันสังคม พ.ร.บ.ป่าชุมชน พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ร่างพระราชบัญญัติชุมชนแออัดฯ ร่าง พ.ร.บ.สภาเกษตรกรฯ เป็นต้น แต่มีสิทธิคนจนอย่างหนึ่ง ที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่า กฎหมายอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวถึงไว้ นั่นคือ สิทธิการลาคลอด 90 วัน ของผู้ใช้แรงงานสตรี

เนื่องจากการผลักดัน สิทธิการลาคลอดฯ ได้แสดงให้เห็นถึง การต่อสู้ร่วมกันของผู้ใช้แรงงานสตรี นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อผลักดันสิทธิของผู้ใช้แรงงานสตรี ที่ไม่ได้เผชิญเพียงแค่ ปัญหาจากหน้าที่การงาน ดังเช่น ค่าจ้างขั้นต่ำที่ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ สภาพแวดล้อมในการทำงานที่อันตราย รวมทั้ง การถูกกดขี่ในรูปแบบต่างๆ จากนายจ้าง เท่านั้น แต่ผู้ใช้แรงงานสตรี ยังต้องเผชิญกับปัญหาทางเพศสภาพ (gender) ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย ที่มองว่าผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ จึงมักถูกผู้ชายกดขี่ รังแก ไม่เพียงแต่ในที่ทำงาน แต่ยังรวมถึงที่บ้านอีกด้วย โดยเฉพาะแรงงานสตรี ที่ตั้งครุฑ ซึ่งต้องรับภาระหนักมากขึ้น นั่นคือ ภาระหน้าที่ของความเป็น “แม่”

ด้วยเหตุที่ สภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานหนักเหมือนที่เคยทำ แต่ถ้าจะให้หยุดทำงาน ก็ส่งผลกระทบต่อรายได้ของครอบครัว ที่แทบจะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพอยู่แล้ว ดังนั้น พวกเขาจึงต้องต่อสู้เรียกร้องให้มีการแก้ไขกฎหมายคุ้มครองแรงงาน ให้ผู้ใช้แรงงานสตรี มีสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็มจำนวน ซึ่งการเคลื่อนไหวต่อสู้ในประเด็นดังกล่าว เริ่มจากการจัดเวทีสตรีสากล 8 มีนาคม พ.ศ. 2533 ในช่วงรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่ง

การอภิปรายในครั้งนั้น กลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี จากย่านอุตสาหกรรมต่างๆ ได้นำเสนอปัญหาต่างๆ ที่แรงงานสตรีได้รับจากการทำงาน ดังเช่น ปัญหาระยะเวลาการทำงานที่ยาวนานกว่าที่กฎหมายกำหนด ปัญหาสภาพแวดล้อมในการทำงาน ปัญหาสุขภาพและอนามัย รวมทั้งได้เสนอการขยายสิทธิลาคลอด จาก 60 วัน ได้รับค่าจ้าง 30 วัน กลายเป็น ให้สิทธิลาคลอด 90 วัน ได้รับค่าจ้างเต็ม ต่อมาภายหลังจาก การนำเสนอปัญหาแรงงานสตรีในครั้งนั้น ก็ได้มีการร่วมกันก่อตั้ง “คณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด 90 วัน” ซึ่งเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่าง ผู้ใช้แรงงาน อีกรักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ⁸²

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของคณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด เกิดขึ้นชัดเจน ในช่วงปี พ.ศ. 2534 – 2536 และประสบผลสำเร็จเบื้องต้นกับข้าราชการหญิงก่อน โดยเริ่มต้นจากการออกมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2534 ที่กำหนดให้ นางสาวสุรี จุติกุล ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น นำร่างระเบียบว่าด้วยการลาของข้าราชการฯ เสนอคณะรัฐมนตรี ที่เคยเสนอเมื่อวันอังคารที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2534 และเห็นว่าการกำหนดให้ลาคลอดได้เพียง 60 วันนั้น เป็นระยะเวลาที่ไม่เหมาะสม ควรให้ลาได้ 90 วัน แต่เนื่องจาก รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังและกระทรวงพาณิชย์ มีความเห็นไม่สอดคล้องกัน* คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้ทั้งสองฝ่ายไปศึกษาข้อมูลเพิ่มเติม ทั้งสภาพทางสังคมและสภาพทางเศรษฐกิจ เพื่อกำหนดระยะเวลาที่เหมาะสมกับการให้ความอบอุ่นแก่ทารก แล้วส่งให้สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีรวบรวม เพื่อนำเสนอให้นายกรัฐมนตรีพิจารณา ก่อนที่จะนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีโดยด่วน และต่อมาในวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 คณะรัฐมนตรีก็ได้ลงมติให้ข้าราชการสตรี ลาคลอดได้ 90 วัน โดย 60 วันแรกเป็นการลาคลอดตามมติเดิมของคณะรัฐมนตรี และต่อเนื่องอีก 30 วัน เป็นการใช้อีกการลาอีกมาเพิ่มเติม โดยไม่ต้องมีใบรับรองแพทย์ ทั้งนี้ให้ได้รับเงินเดือนเต็มและให้ได้รับเงินเดือนขึ้นตามกฎ ก.พ. ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2519) พร้อมทั้งให้แก้ไขกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้สอดคล้องกับหลักการสิทธิลาคลอด 90 วัน ที่อนุมัติด้วย**

สถาบันวิทยบริการ

⁸² วรวิทย์ เจริญเลิศ, “คนงานหญิง สหภาพแรงงาน และเอ็นจีโอ กับกระบวนการปฏิรูประบบสุขภาพ ความปลอดภัย” ใน *วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ (กรุงเทพฯ: ตรีศวิน, 2545), หน้า 151.

* กระทรวงการคลังไม่เห็นด้วยกับการเพิ่มสิทธิลาคลอด เพราะกลัวว่าจะส่งผลให้เป็นมาตรฐานเรียกเรื่องของแรงงานภาคเอกชน และทำให้กระทบต่อต้นทุนการผลิต ภาวะการจ้างงานและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ อ้างจาก บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ, *การต่อสู้ของขบวนการสตรีไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอารมณ์พงศ์พจน์ กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีและมูลนิธิฟริดริค เอแบร์ท, 2542), หน้า 130.

** ในเวลาต่อมา ได้มีการแก้ไขสิทธิการลาคลอด 90 วันของข้าราชการ โดยให้ลาคลอดได้โดยไม่ต้องนับรวมกับวันลาอีกส่วนตัว รวมทั้งได้ขยายสิทธิออกไปสู่ ลูกจ้างประจำและลูกจ้างชั่วคราวของส่วน

ถึงแม้ว่าข้าราชการหญิงจะได้รับสิทธิลาคลอด 90 วันแล้ว แต่ผู้ใช้แรงงานสตรีภาคเอกชน ก็ยังคงไม่ได้รับสิทธิดังกล่าว พวกเขาจึงยังต้องต่อสู้เรียกร้องสิทธิต่อไป ภายใต้บริบททางการเมือง ที่ไม่เอื้อต่อการผลักดันเรียกร้องสิทธิของขบวนการแรงงาน เนื่องจากอำนาจการปกครอง ตกอยู่ภายใต้รัฐบาลเผด็จการทหารของพล.อ.สุจินดา คราประยูร ที่ได้ยกเลิกสหภาพแรงงานพนักงานรัฐวิสาหกิจ ซึ่งถือเป็นสหภาพแรงงานที่แข็งแกร่งที่สุดในขณะนั้น และได้สร้างความแตกแยกให้กับขบวนการแรงงาน ออกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังเห็นได้จาก จำนวนผู้เข้าร่วมงานวันกรรมกรสากล ในปี พ.ศ. 2535 ที่มีค่อนข้างน้อย โดยแยกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่สนับสนุนรัฐบาล ซึ่งประกอบด้วยผู้ใช้แรงงานจาก 6 สภาแรงงานที่จัดงานขึ้นที่ท้องสนามหลวง โดยได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล 945,000 บาท และมีพล.อ.อ. อนันต์ กลินทะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย มาก่อวเปิดงาน ซึ่งกลุ่มผู้ใช้แรงงานกลุ่มนี้ ไม่ได้มีชื่อเรียกร้องให้แก้ไขสิทธิเสรีภาพแรงงาน และปัญหาทางการเมืองแต่อย่างใด

ในขณะเดียวกัน ก็มีการจัดงานวันกรรมกรสากลของกลุ่มผู้ใช้แรงงานอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งต่อต้านรัฐบาลเผด็จการของ พล.อ.สุจินดา คราประยูร คือ กลุ่มสหพันธ์แรงงานแห่งประเทศไทย กลุ่มรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ กลุ่มสหภาพแรงงานย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ และย่านพระประแดง บางส่วน ที่ได้จัดงานขึ้นบริเวณหน้ารัฐสภา โดยไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลและสภาแรงงาน ซึ่งกลุ่มผู้ใช้แรงงานกลุ่มนี้มีชื่อเรียกร้องที่สำคัญ ดังเช่น ให้มีการยกเลิกประกาศศสข. ฉบับที่ 54 ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการใช้สิทธิของลูกจ้างในการเจรจา ต่อรองกับนายจ้าง และการดำเนินการตามขั้นตอนกฎหมาย เมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้น ให้คืนสิทธิเสรีภาพในการจัดตั้งสหภาพให้กับพนักงานรัฐวิสาหกิจ รวมทั้งให้ผู้ใช้แรงงานหญิงลาคลอดได้ 90 วัน⁸³

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลที่มาจากพรรคประหาร ของพล.อ.สุจินดา คราประยูร ก็ต้องสิ้นสุดลง จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการประชาธิปไตย จนนำไปสู่การนองเลือด ในเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ปีพ.ศ. 2535 และนำมาสู่การเลือกตั้ง ที่พรรคประชาธิปัตย์ ของนายชวน หลีกภัย ชนะการเลือกตั้ง ได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาลผสม ภายใต้สถานการณ์ทางการเมือง ที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ประกอบกับกระแสการเรียกร้องประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ที่ยังร้อนแรงอยู่ ได้ทำให้โอกาสทางการเมืองของขบวนการแรงงาน ที่ต้องการผลักดันสิทธิลาคลอด 90 วัน เปิดขึ้นอีกครั้ง

การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะกรรมการรณรงค์สิทธิลาคลอด และกลุ่มผู้ใช้แรงงานกลุ่มต่างๆ ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จาก การเชิญตัวแทนผู้ใช้แรงงานจาก

ราชการด้วย ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2538 และมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2539 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *เพ็ญอ้อ*, หน้า 131-132.

⁸³ ดูรายละเอียดใน *แรงงานปริทัศน์* 6, 6 (มิถุนายน 2535): 17.

ประเทศต่างๆ ได้แก่ บราซิล ออสเตรเลีย อินโดนีเซีย ศรีลังกา มาเลเซีย พม่า และเกาหลี มาเยี่ยมเยือนโรงงานต่างๆ ในย่านพระประแดง ซึ่งการเยี่ยมชมของผู้ใช้แรงงานจากประเทศต่างๆ โดยเฉพาะผู้ใช้แรงงานชาวเกาหลี ถือเป็นแรงบันดาลใจ ที่ช่วยผลักดันให้แรงงานสตรีชาวไทย มีกำลังใจในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิลาคลอดฯ ของตนต่อไป เพราะในช่วงเวลานั้น แรงงานเกาหลีก็กำลังต่อสู้เรียกร้อง ให้มีสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างตามปกติ ให้มีสิทธิลาหยุดเลี้ยงลูก 1 ปี โดยได้รับค่าจ้างแรงงาน เพราะพวกเขาเห็นว่าสิทธิประโยชน์เหล่านี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปลดปล่อยคนงานและปลดปล่อยสตรีให้เป็นไท⁸⁴ ต่อมา ในวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2535 คณะกรรมการกรรมกรรรมประชาชนผู้ศตวรรษที่ 21 เวทีแรงงาน ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้แรงงานสหพันธ์แรงงานต่างๆ 24 แห่ง ฯลฯ ได้รวมตัวกันเดินขบวนจากบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ไปยังคุรุสภา โดยถือป้ายเรียกร้องสิทธิทางด้านแรงงานไปด้วย พร้อมทั้งได้ออกแถลงการณ์เรียกร้องสิทธิแรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อเรียกร้องเช่นเดียวกับ ที่กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ซึ่งต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหาร ของพล.อ. สุจินดา ได้เรียกร้องในวันกรรมกรสากล ที่ผ่านมา ดังเช่น สิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม แต่การเรียกร้องในครั้งนี้ ได้มีการอ้างอิงคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญต่างๆ เพื่อเป็นการสนับสนุนสิทธิลาคลอดฯ ของผู้ใช้แรงงานสตรีด้วย ดังเช่น สูตินารีแพทย์ ที่แนะนำว่า การลาพักหลังคลอด ควรได้พักอย่างน้อย 45-60 วัน เพื่อให้อวัยวะภายในของสตรี ได้รับการฟื้นฟูกลับสู่สภาพเดิม และคำแนะนำของกุมารแพทย์ ที่บอกว่า ควรเลี้ยงดูทารกด้วยน้ำนมแม่ อย่างน้อย 3 เดือน เพื่อให้เด็กมีภูมิคุ้มกันทานโรค และได้รับสารอาหารครบถ้วน⁸⁵

ต่อมา ในปีพ.ศ. 2536 การเคลื่อนไหวเรียกร้องของคณะกรรมการรณรงค์สิทธิลาคลอด ก็ยังคงไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากฝ่ายนายจ้าง เจ้าของกิจการยังคงไม่ยินยอม ส่วนฝ่ายรัฐก็เห็นว่า การเรียกร้องที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในช่วงนี้ เป็นเพราะมีกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ผลักดันและสนับสนุนค่าใช้จ่าย รัฐบาลก็เพียงหาวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ไม่มีการดำเนินการขั้นเด็ดขาดแต่อย่างใด⁸⁶ ซึ่งต่อมา นางอรุณี ศรีโต ผู้ประสานงาน คณะกรรมการรณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด ก็ได้ออกมาตอบโต้เรื่องประเด็นค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนไหว ว่าเป็นเงินที่ได้จากองค์กรของตนเอง คือ สหภาพ สหพันธ์ และสภาของผู้ใช้แรงงาน ร่วมกันออกค่าใช้จ่ายทุกครั้ง⁸⁷ ดังนั้น ในเวลาต่อมา คณะกรรมการรณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด จึงได้ออกแถลงการณ์ ฉบับที่ 1 ในวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2536 เพื่อนัดชุมนุมใหญ่ในวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2536 เพราะเห็นว่า รัฐบาล โดยเฉพาะกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน ไม่เห็นด้วยกับฝ่ายผู้ใช้แรงงาน ทั้งที่ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ

⁸⁴ ดูรายละเอียด ได้ใน *แรงงานปริทัศน์* 6, 12 (ธันวาคม 2535): 18.

⁸⁵ ดูใน *เพ็ญอังก*: 19-21.

⁸⁶ ดูใน *มติชน* (7 เมษายน 2536): 29. และ *แรงงานปริทัศน์* 7, 5 (พฤษภาคม 2536): 12.

⁸⁷ *แรงงานปริทัศน์* 7, 5: 13.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในขณะนั้น จะเห็นด้วยกับฝ่ายผู้ใช้แรงงานก็ตาม แต่ภายหลัง จากได้รับการคัดค้านจากสภาองค์การนายจ้าง เรื่องก็เงียบหายไป⁸⁸ และต่อมา ก็ได้ออกแถลงการณ์ ฉบับที่ 2 ในวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2536 เพื่อเร่งรัดให้รัฐบาลรับรองสิทธิการลาคลอด 90 วัน โดย ได้รับค่าจ้างเต็ม ด้วยการแก้ไขกฎหมายคุ้มครองแรงงานหรือประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง คุ้มครองแรงงานเท่านั้น เพราะเป็นอำนาจของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ที่จะออกประกาศ แก้ไขได้เลย แต่ถ้าจะไปแก้ไขพ.ร.บ. ประกันสังคม จะต้องผ่านรัฐสภา ซึ่งต้องใช้เวลายาวนาน และ อาจมีการเตะถ่วงได้⁸⁹

ภายหลังจากที่ คณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอดประกาศชุมนุมใหญ่ ดังกล่าว และได้มีการเดินขบวนของแรงงานสตรี ไปยังบ้านนายกรัฐมนตรี เพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมของผู้ใช้แรงงานสตรี ในการได้รับสิทธิลาคลอด ในที่สุด พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ก็ ได้ออกประกาศ กระทรวงมหาดไทย เรื่องการคุ้มครองแรงงาน (ฉบับที่ 13) ในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2536 เพื่อขยายสิทธิลาคลอดของผู้ใช้แรงงานเอกชน เป็น 90 วัน โดยได้รับเงินเดือนเต็ม (จาก นายจ้าง 45 วัน และกองทุนประกันสังคม 45 วัน)⁹⁰

ถึงแม้ว่าจะมีการออกประกาศกระทรวงมหาดไทย ดังกล่าว แต่กว่าที่ผู้แรงงานสตรี ภาคเอกชน จะได้รับสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับเงินเดือนจำนวน อย่างแท้จริง ก็ต้องรออีกเกือบ 2 ปี เพราะพ.ร.บ.ประกันสังคม ฉบับแก้ไข เพิ่งจะผ่านรัฐสภา และประกาศในราชกิจจานุเบกษา มีผล บังคับใช้ในวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2538 ในช่วงปลายของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย*

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า เพราะเหตุใด คณะกรรมการณรงค์เพื่อ สิทธิลาคลอด จึงประสบความสำเร็จในการผลักดัน สิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม ทั้งๆ ที่ ถูกคัดค้านจากหลายฝ่าย ดังเช่น ฝ่ายนายจ้าง และกระทรวงการคลัง เป็นต้น โดยใช้ทฤษฎีการ สร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (cultural framing theory) เป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคม ที่ประสบความสำเร็จในการ

⁸⁸ ดูรายละเอียดแถลงการณ์ฉบับนี้ได้ใน *เพ็ญอ้าง*: 14-15. หรือใน วรวิทย์ เจริญเลิศ บรรณาธิการ, *ทุน รัฐ แรงงาน วิกฤตและการต่อสู้* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะ เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 303-304.

⁸⁹ คูใน *เพ็ญอ้าง*, หน้า 14-15.

⁹⁰ คูใน บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ, *การต่อสู้ของขบวนการสตรีไทย*, หน้า 132-133, 139.

* *แรงงานปริทัศน์* 10, 3 (มีนาคม 2539): 9. นอกจากนี้ หลังจากที่ใช้แรงงานได้รับสิทธิลา คลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็มจำนวนไปแล้ว ก็ยังคงมีปัญหาต่างๆ ตามมา ดังเช่น การบังคับใช้กฎหมายสิทธิ ลาคลอด ความต้องการศูนย์เลี้ยงเด็ก ของแรงงานและชุมชน ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ แต่ผู้ที่สนใจ สามารถดูได้ใน *แรงงานปริทัศน์* 10, 6 (มิถุนายน 2539): 16-20. , *แรงงานปริทัศน์* 11, 10 (ตุลาคม 2540): 12-16. และ *วารสารกฎหมายปกครอง* 12 (สิงหาคม 2536): 340-346.

ผลักดันกฎหมายหรือนโยบายใดๆ อย่างน้อยต้องมีการสร้างกรอบวาทกรรมอันใดอันหนึ่งขึ้นมาเสมอ เพื่อเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการโน้มน้าวใจนักการเมือง และประชาชนทั่วไปในสังคม เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการเคลื่อนไหวของขบวนการ รวมทั้งโต้ตอบกับฝ่ายตรงข้าม และใช้ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theory) เพื่อชี้ให้เห็นว่า นอกจากกรอบวาทกรรมที่ขบวนการทางสังคมสร้างขึ้นแล้ว โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ที่ดำรงอยู่ ก็มีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จ ในการผลักดันกฎหมายหรือนโยบายใดๆ ที่ขบวนการทางสังคมได้รับด้วย เช่นกัน

1.2) คณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด: ความพยายามในการสร้างกรอบวาทกรรมกับชัยชนะที่ได้รับ

การสร้างกรอบวาทกรรม ในการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับคำจ้างเต็ม ของกลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนการสร้างกรอบวาทกรรมอย่างเป็นระบบของคณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด ที่เริ่มต้นจากการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic frame) ว่า ปัญหาที่ผู้ใช้แรงงานสตรีเผชิญอยู่ในขณะนั้น คือ ปัญหาการลาคลอดของผู้ใช้แรงงานสตรี ที่กฎหมายเดิมกำหนดให้ มีสิทธิลาได้ 60 วัน โดยได้รับเงินค่าจ้าง 30 วัน นั้น ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพของผู้ใช้แรงงาน เพราะรายได้จากการทำงานตามปกติก็ต่ำอยู่แล้ว ยิ่งถ้าต้องหยุดทำงานไปอีกก็จะเป็นภาระหนักกับครอบครัวขึ้นไปอีก นอกจากนี้ การลาหยุดงานเป็นระยะเวลาสั้น จะทำให้เสี่ยงต่อการถูกเลิกจ้าง ดังนั้น ปัญหาที่ผู้ใช้แรงงานหญิงเผชิญอยู่ จึงถูกตีความให้กลายเป็นปัญหาสิทธิของผู้ใช้แรงงาน ที่ถูกนายจ้างลิดรอนไป ซึ่งทางออกของปัญหา (prognostic frame) ก็คือ การเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีอยู่เดิม เพื่อแก้ปัญหาค่าความเดือดร้อนของผู้ใช้แรงงานสตรี โดยการเพิ่มจำนวนวันลาคลอดเป็น 90 วัน โดยได้รับเงินเดือนเต็มทั้ง 90 วัน แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะทำให้ฝ่ายนายจ้างเสียผลประโยชน์ เพราะจำนวนคนทำงานที่ลดลง จะกระทบต่อกิจการของนายจ้าง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่ต้องใช้ความละเอียด ความประณีต อย่างอุตสาหกรรมสิ่งทอ ซึ่งต้องจ้างแรงงานผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีอยู่ จะมีความเป็นไปได้มากเพียงใด ต้องขึ้นอยู่กับ การสร้างกรอบในการจูงใจ (motivational framing) ว่า กลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี สามารถสร้างคำชี้แจงเหตุผล ในการเคลื่อนไหวผลักดันสิทธิลาคลอดฯ และสร้างถ้อยคำกระตุ้นจิตใจ โน้มน้าวใจสาธารณชน เพื่อเป็นเครื่องมือในการรณรงค์สิทธิลาคลอดฯ ได้หรือไม่ และกรอบการจูงใจที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพเพียงใด

เมื่อวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของคณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด จะพบว่า มีการใช้กรอบวาทกรรมจำนวนมาก เป็นเครื่องมือในการจูงใจสาธารณชน ดังเช่น กรอบ “ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย” ที่นำความคิดเรื่องความแตกต่างทางสรีระของผู้หญิงกับผู้ชาย ซึ่งสอดคล้องกับการรับรู้ของคนทั่วไป ซึ่งถูกปลูกฝังว่า เพศหญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ ทำให้ผู้หญิงถูก

เลือกปฏิบัติ ให้มีความเสียเปรียบเพศชาย ถูกกดขี่ข่มเหงทั้งในบ้านและที่ทำงาน กรอบวาทกรรม “ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย” ถูกนำมาใช้ในการจูงใจให้สาธารณชน เกิดความเห็นอกเห็นใจกลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี ที่ต้องแบกรับภาระ ทั้งในฐานะของผู้ใช้แรงงานและการเป็นแม่ ด้วยถ้อยคำที่ผ่านทางสื่อ ดังเช่น “...ผู้หญิงที่เป็นแม่เริ่มพบว่า การเป็นทั้งลูกจ้างหรือผู้ใช้แรงงาน และผู้ผลิตแรงงานทดแทนด้วยพร้อมๆกัน โดยไม่ได้รับความช่วยเหลือจากทางสังคมแต่อย่างใด เป็นสิ่งที่ทำได้ยากขึ้นเรื่อยๆ”, “...ปัญหาในเรื่องการตั้งครรภ์ การลาคลอด และเลี้ยงดูทารก มักจะถูกมองว่าเป็นปัญหาส่วนตัวของผู้หญิงที่เป็นแม่ ทั้งๆที่ภาระในการผลิตคนรุ่นต่อไป ซึ่งจะเป็นทั้งแรงงานทดแทนและผู้สืบทอดเผ่าพันธุ์คือ ภาระกิจที่ยิ่งใหญ่ของสังคมซึ่งทั้งหญิงและชายจะต้องแบกรับร่วมกัน⁹¹ และ “...มีความพยายามอยู่เสมอที่จะสืบทอดความคิดเอาเปรียบผู้หญิง โดยไม่ให้ความสำคัญกับงานที่ผู้หญิงทำแม่แต่งงานเลี้ยงดูเด็ก...ใครที่เคยมีลูกย่อมจะบอกได้ว่าภารกิจนี้หนักแค่ไหน ตั้งแต่อุ้มท้องคลอดทารก จนถึงเลี้ยงให้รอดเป็นคน”⁹²

ถ้าหากทำการทบทวน กระบวนการจัดวางกรอบวาทกรรม (frame alignment process) ตาม ทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (cultural framing theory) แล้วจะพบว่า กรอบวาทกรรม ที่คณะกรรมการรณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด จะมีความน่าเชื่อถือ และมีประสิทธิภาพในการชักจูงใจสาธารณชนมากยิ่งขึ้น ถ้าพวกเขาพัฒนากรอบวาทกรรมที่เชื่อมโยง ด้วยการเชื่อมโยงกับกรอบวาทกรรมอื่นๆ (frame bridging) ที่มีอยู่ในสังคม แล้วนำกรอบวาทกรรมที่ได้ไปเพิ่มเติมรายละเอียด (frame amplification) และขยายกรอบวาทกรรมออกไป (frame extension) ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า คณะกรรมการรณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอดได้นำ กรอบวาทกรรม “ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย” ไปเชื่อมโยงเข้ากับ กรอบวาทกรรม “สุขภาพและอนามัยของมารดาและบุตร” ซึ่งเป็นวาทกรรมทางการแพทย์ ที่กล่าวว่า “...การลาพักหลังคลอดควรได้พักอย่างน้อย 45-60 วัน เพื่อให้หัวใจและร่างกายของสตรีได้รับการฟื้นฟูให้กลับสู่สภาพเดิม...” และ “...ควรเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างน้อย 3 เดือน เพื่อที่เด็กจะได้มีภูมิคุ้มกันต้านโรคและได้รับสารอาหารครบถ้วน...”⁹³ หลังจากนั้น เราก็จะเห็นคำขวัญและการให้เหตุผลในการรณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด ดังเช่น “เพื่อชีวิตอันอบอุ่น ขอสนับสนุนลาคลอด 90 วัน จ่ายค่าจ้างเต็มให้คนงาน”⁹⁴, “...ให้ลูกจ้างหญิงมีโอกาสใกล้ชิดเลี้ยงดูบุตรด้วยนมแม่... นำนมแม่ ในทางการแพทย์สาธารณสุขทั่วโลกยอมรับว่ามีคุณค่าทาง

⁹¹ คูใน ชีรนาค กาญจนอักษร, “ลาคลอด 90 วัน เราจะไปทางไหนดี?” ใน วรวิทย์ เจริญเลิศ (บก.), *ทุน รัฐ แรงงาน วิฤตและการต่อสู้*, หน้า 281-282. หรือ *มติชน* (4 พฤศจิกายน 2534): 3.

⁹² คูใน ชีรนาค กาญจนอักษร, “เศรษฐศาสตร์การลาคลอด 90 วันก็ยังน้อยไป” ใน วรวิทย์ เจริญเลิศ (บก.), *ทุน รัฐ แรงงาน วิฤตและการต่อสู้*, หน้า 290.

⁹³ *แรงงานปริทัศน์* 6, 12 (ธันวาคม 2535): 20.

⁹⁴ *แรงงานปริทัศน์* 6, 6 (มิถุนายน 2535): 18.

โภชนาการ และสร้างภูมิคุ้มกันแก่เด็กทารกได้ดีกว่าอาหารทุกชนิด...”⁹⁵ ซึ่งคำขวัญเหล่านี้ ได้กระตุ้นการรับรู้ของผู้พบเห็น ให้ตระหนักถึงความสำคัญของการให้สิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับเงินเดือนเต็ม ของผู้ใช้แรงงานสตรี อีกทั้ง ทำให้สังคมรับรู้ว่าคุณานนี้ ปัญหาสิทธิการลาคลอดฯ ไม่ได้เป็นเพียงแค่ประเด็นการเรียกร้องสวัสดิการของผู้ใช้แรงงานเท่านั้น แต่ยังเป็นประเด็นปัญหาครอบครัว ซึ่งเป็นรากฐานความมั่นคงของสังคมอีกด้วย

ด้วยความสามารถในการสร้างกรอบวาทกรรม ของคณะกรรมการณรงค์เพื่อสิทธิลาคลอด ที่สามารถผูกโยงประเด็นปัญหาสิทธิแรงงาน เข้ากับปัญหาเพศสภาพ ได้อย่างเหมาะสม ทำให้กรอบวาทกรรมที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพในการจูงใจ ให้สาธารณชน นักการเมือง และผู้อื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย เห็นด้วยกับการเรียกร้องของกลุ่มผู้ใช้แรงงานหญิง จนสามารถผลักดันสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม ได้สำเร็จ

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จในที่นี้ มิได้มีเพียงตัวกรอบวาทกรรมที่สร้างขึ้นเท่านั้น เพราะกรอบวาทกรรมที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในช่วงเวลาหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องใช้ได้ผลดีเช่นเดิมในช่วงเวลาอื่นๆ ดังนั้น ปัจจัยสำคัญอีกประการ ที่เราจำเป็นต้องพิจารณาก็คือ “โครงสร้างโอกาสที่มีอยู่โดยรอบ” (discursive opportunity structure)⁹⁶ เนื่องจากกรอบวาทกรรมใดๆ จะสำเร็จได้นั้น ต้องคำนึงถึงบริบทในขณะนั้นด้วยว่า กรอบวาทกรรมที่สร้างขึ้นสามารถเชื่อมโยงเข้ากับโครงสร้างโอกาสที่มีอยู่โดยรอบ ได้ดีเพียงใด ดังที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป

1.3) โครงสร้างโอกาสทางการเมืองและวัฒนธรรม กับ ความสำเร็จในการผลักดันสิทธิลาคลอดฯ

ความสำเร็จในการผลักดันสิทธิลาคลอด 90 วัน โดยได้รับค่าจ้างเต็ม เกิดขึ้นจากกรอบวาทกรรม ที่กลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรีสามารถเชื่อมโยงเข้ากับโครงสร้างโอกาสที่มีอยู่โดยรอบ ในขณะนั้น ได้เป็นอย่างดี ซึ่งโครงสร้างโอกาสที่มีอยู่โดยรอบ ดังกล่าว ได้แก่ กระแสสิทธิมนุษยชนช่วงหลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535” ที่ยังคงแรงอยู่ การให้สิทธิลาคลอด 90 วันแก่ข้าราชการหญิงในปี พ.ศ. 2534 การได้รับความร่วมมือและความสนใจจากนักวิชาการและนักการเมืองสตรี ที่มีตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองในขณะนั้น รวมทั้งการสร้างวาทกรรมต่อต้านสิทธิลาคลอดฯของนายจ้างและนักการเมืองบางคน ก็ถือสิ่งที่จะช่วยเปิดโอกาสทางการเมือง ให้กลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรีเช่นกัน

⁹⁵ บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ, *การต่อสู้ของขบวนการสตรีไทย*, หน้า 134.

⁹⁶ Holly J. McCammon, Courtney Sanders Muse, Harmony D. Newman, Teresa M. Terrell, “Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U.S. Women’s Jury Movements,” *American Sociological Review*, 72, 5 (October 2007): 731.

การเชื่อมโยงของกรอบวาทกรรมที่ใช้ในการรณรงค์สิทธิลาคลอด 90 วัน เข้ากับกรอบวาทกรรม “สิทธิมนุษยชน” ซึ่งเป็นกรอบวาทกรรมหลัก (master frame) ที่ยังคงมีอิทธิพลในสังคมไทย และสามารถสร้างความชอบธรรมในการเรียกร้องสิทธิของผู้ใช้แรงงาน ในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การกล่าวอ้างสิทธิเกี่ยวกับการลาคลอดบุตร ตามมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศ อนุสัญญาฉบับที่ 102 และฉบับที่ 103 พ.ศ. 2495 ที่เกี่ยวข้องกับประเด็น การประกันสังคม (มาตรฐานขั้นต่ำ) และการคุ้มครองสิทธิมารดา ที่กำหนดมาตรฐานจำนวนวันลาคลอดขั้นต่ำไว้ สูงยิ่งกว่าสิทธิที่ผู้ใช้แรงงานสตรีไทยเรียกร้อง⁹⁷ จึงช่วยให้กลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี มีความชอบธรรมในการเรียกร้องสูงขึ้น และทำให้นักการเมืองที่ต้องการรักษาภาพพจน์การรักษาสิทธิมนุษยชน ที่แย่งในช่วงพฤษภาทมิฬ คล้อยตามข้อเรียกร้องง่ายขึ้น

นอกจากมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศ ตามอนุสัญญาทั้งสองฉบับ ดังกล่าวแล้ว มติคณะรัฐมนตรี ที่อนุมัติสิทธิลาคลอด 90 วัน ให้แก่ข้าราชการหญิง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 ก็ถือเป็นโครงสร้างโอกาสทางการเมืองอีกอย่าง ที่ช่วยให้ข้อเรียกร้องของผู้ใช้แรงงานสตรี ภาคเอกชนประสบความสำเร็จ เพราะทำให้รัฐบาลต้องลบค่าสเปกประมาณ ที่ผู้ใช้แรงงานกล่าวว่า “รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยมักให้ความสำคัญแก่สตรีด้วยคำหวานทั้งสิ้น เช่น สตรีแบกโลกไว้ครึ่งหนึ่ง...สิทธิสตรีต้องเท่าเทียมบุรุษ ...แต่การปฏิบัติกลับตรงกันข้าม...ข้าราชการได้รับสิทธิให้ลาคลอดได้ 90 วัน ไปแล้ว หากลูกจ้างเอกชนมิได้รับสิทธิดังกล่าว ย่อมเท่ากับรัฐบาลยอมรับความไม่เสมอภาค...หรือลูกจ้างเอกชนเป็นประชาชนชั้นสอง...”⁹⁸

การได้รับความสนใจจากนักวิชาการ ดังเช่น นิคม จันทรวิทุร⁹⁹ และธีรนาถ กาญจนอักษร รวมทั้งการมีนักการเมืองสตรี อยู่ในรัฐบาล ก็ช่วยทำให้ข้อเรียกร้องของกลุ่มผู้ใช้แรงงานสตรี สามารถเข้าถึงนักการเมืองและสาธารณชนได้มากยิ่งขึ้น เพราะบุคคลเหล่านี้ เป็นที่สนใจของสังคม สามารถเข้าถึงพื้นที่สื่อกระแสหลักได้มากกว่าผู้ใช้แรงงาน ที่มักได้รับการดูถูกเหยียดหยามต่างนานา นอกจากนี้ สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่ช่วยทำให้วาทกรรมของผู้ใช้แรงงานสตรี กลายเป็นที่สนใจของสาธารณชนก็คือ วาทกรรมต่อต้านสิทธิการลาคลอดฯ ดังเช่น “ถ้าให้ลาได้ 90 วัน ต่อไป จะเกิดลูกหัวปีท้ายปีเพื่อลาคลอด” และ “คลอดลูกเสร็จก็บีบน้ำนมตัวเองใส่ขวดแช่ตู้เย็นไว้ก็ได้ ไม่น่าต้องอยู่บ้าน” วาทกรรมของฝ่ายตรงข้าม (opposition framing) ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ หากเปรียบเทียบกับวาทกรรมของฝ่ายสนับสนุนสิทธิลาคลอดแล้ว จะเห็นว่าค้อยประสิทธิภาพในการโน้มน้าวใจคน

⁹⁷ อนุสัญญาฉบับที่ 103 ให้สิทธิสตรีในการลาคลอด 12 สัปดาห์ ดูเพิ่มเติมใน *แรงงานปริทัศน์* 10, 3 (มีนาคม 2539): 10-11.

⁹⁸ *แรงงานปริทัศน์*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2535, หน้า 11.

⁹⁹ *แรงงานปริทัศน์*, ปีที่ 16 ฉบับที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2545, หน้า 58-60.

มากกว่า อีกทั้งยังกลายเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มความชอบธรรมให้กับฝ่ายสนับสนุนสิทธิลาคลอดฯ ให้สูงเพิ่มขึ้นอีกด้วย¹⁰⁰

2) กรณีตัวอย่างการผลักดันกฎหมายเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน: พระราชบัญญัติป่าชุมชน

บทบาทของขบวนการคนจนฯในชนบท ที่พยายามผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน เพื่อปรับเปลี่ยนสถานภาพของชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน ด้วยตนเอง จะถูกสะท้อนออกมา โดยผ่านการนำเสนอของผู้เขียน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่ง ที่มาของพระราชบัญญัติป่าชุมชน ส่วนที่สอง การต่อสู้ระหว่างวาทกรรมของหลักการ “คนอยู่กับป่า” กับหลักการ “แยกคนออกจากป่า” และส่วนสุดท้าย โครงสร้างโอกาสทางการเมืองและวัฒนธรรม กับผลสำเร็จในการผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ที่ถูกบิดเบือนเจตนารมณ์)

2.1) ที่มาของพระราชบัญญัติป่าชุมชน

กฎหมายป่าชุมชนเป็นกฎหมายที่สะท้อนให้เห็น การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ระหว่างกลุ่มคนหลายฝ่าย หลายความคิด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ฝ่ายหลักๆ คือ ฝ่ายสนับสนุนการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐ* และฝ่ายสนับสนุนการจัดการป่าไม้แบบกระจายอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่น** ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างก็พยายามสร้างกรอบวาทกรรมขึ้นมา สนับสนุนและสร้างความชอบธรรม ให้กับความคิดของตน และในขณะเดียวกัน ต่างก็พยายาม ลดความชอบธรรมของอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยการโต้กลับวาทกรรมของฝ่ายตรงข้าม เพื่อช่วงชิงเสียงสนับสนุนจากสาธารณชน และโน้มน้าวจิตใจนักการเมืองให้ตรากฎหมายออกมาตามแนวทางที่ฝ่ายของตนสนับสนุน

การต่อสู้เพื่อผลักดันกฎหมายป่าชุมชน อย่างยาวนานเกือบสองทศวรรษ ของกลุ่มคนทั้งสองฝ่ายดังกล่าว เริ่มต้นเด่นชัดขึ้นในปี พ.ศ. 2532 ภายหลังจากชาวบ้านบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ได้เรียกร้องให้กรมป่าไม้ยกเลิกการเช่าป่าของนายทุน และให้อำนาจการจัดการป่ากับชาวบ้าน ในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งการเรียกร้องดังกล่าว ได้ทำให้

¹⁰⁰ Holly J. McCammon et al., “Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U.S. Women’s Jury Movements,” *American Sociological Review*, 72, 5: 735.

* ฝ่ายผู้สนับสนุนการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์อำนาจรัฐ ประกอบด้วย ข้าราชการกรมป่าไม้เป็นส่วนใหญ่ นักอนุรักษ์ธรรมชาติ และองค์กรพัฒนาเอกชนสีเขียวเข้ม ดังเช่น มูลนิธิธรรมนาถ เครือข่ายองค์กรอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เป็นต้น

** ฝ่ายผู้สนับสนุนการจัดการป่าไม้แบบกระจายอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย ขบวนการคนจนต่างๆ ดังเช่น เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) สมัชชาคนจน ฯลฯ นักวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และองค์กรพัฒนาเอกชนสีเขียวอ่อน ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมขบวนการคนจนต่างๆ

ชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่เคยผ่านการต่อสู้กับนายทุนผู้ได้รับสัมปทานป่าไม้ ออกมารณรงค์เรื่องป่าชุมชนร่วมกับนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อขอมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ในชุมชนของตน¹⁰¹ เนื่องจากการดำรงชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่ ยังคงมีความผูกพันอยู่กับป่าไม้ในพื้นที่อย่างมาก แต่ภายหลังการประกาศขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (ดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่สาม) ได้ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยภายในป่า เป็นเวลานานหลายสิบปี บางกลุ่มก็อาศัยอยู่นับร้อยปี กลายเป็นผู้บุกรุกป่า และถูกรัฐขับไล่ออกจากป่าด้วยความรุนแรง*

ในช่วงปี พ.ศ. 2534 - 2536 กรมป่าไม้ได้ยกร่างและปรับปรุง พ.ร.บ.ป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อสนับสนุนการปลูกป่าเศรษฐกิจ และอนุญาตให้ชุมชนมีสิทธิใช้สอยป่าได้เฉพาะป่าที่ชุมชนปลูกขึ้นเองเท่านั้น ร่างพ.ร.บ.ฉบับดังกล่าว ได้ทำให้ชาวบ้านในป่าชุมชนภาคเหนือ เกิดความไม่พอใจและต่อต้านอย่างมาก** เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยป่าเพื่อการดำรงชีพ อีกทั้งการสนับสนุนให้นายทุนปลูกป่าเศรษฐกิจ จะทำให้เกิดการตัดไม้ขนาดใหญ่เพิ่มสูงขึ้น ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศวิทยา ส่งผลกระทบทางลบต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในป่า ดังนั้นชาวบ้านจึงออกมาเดินขบวนต่อต้านการกระทำดังกล่าว จากการต่อต้านของชาวบ้านบ้านห้วยแก้วเพียงกลุ่มเดียว ได้กระตุ้นให้ชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ ออกมาต่อต้านการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ กลุ่มธุรกิจเพาะเลี้ยงกุ้ง และการปลูกต้นยูคาลิปตัสในป่า¹⁰² ต่อมาพวกเขาจึงได้ร่วมมือกับนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับประชาชนขึ้นมา ในวันที่ 7-9

¹⁰¹ เอกสารประกอบการเสวนา เรื่อง พ.ร.บ. ป่าชุมชนกับทิศทางสังคมไทย, ณ ห้องประชุม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 10 พฤษภาคม 2545, หน้า 10.

* ดังเช่น กรณีของ พต. โอโศก ซึ่ง เป็นชาวปกากะญอ และชาวบ้านคนอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตป่า ได้ถูกเจ้าหน้าที่รัฐ พร้อมอาวุธครบมือ ออกคำสั่งให้อพยพออกจากพื้นที่ พร้อมทั้งเผาพืชไร่ที่ปลูกไว้ทั้งหมด ถ้าหากมาตรวจอีกแล้วพบว่าไม่ได้ปฏิบัติตามคำสั่ง จะต้องถูกจับติดคุกทันที เหตุการณ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความรุนแรงที่รัฐใช้คุกคามชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่า ดังคำบอกเล่าว่า “ทุกวันนี้เราก็อู่กันแบบหลบๆ ซ่อนๆ ลองนึกภาพดู ขณะที่เรากำลังทำไร่อยู่ มีเครื่องบินมาตรวจเราก็ด้องวิ่งหนีกันกระเจิดกระเจิง หรือบางทีก็มีเจ้าหน้าที่ภาคพื้นดิน ถือปืนครบมือ มาบอกให้เรารีบย้ายออกไป บ้านก็บ้านเรา อยู่มาตั้งแต่เกิด ดูแลมาแต่ไหนแต่ไร จะมาไล่เรา ถ้าคนกรุงเทพฯถูกทำอย่างนี้บ้างจะยอมไหม...” คุราชละเอียดใน *มติชน* (26 มกราคม 2545): 7.

** วันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบตามที่นายกรัฐมนตรีเสนอให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (กรมป่าไม้) ชะลอการนำเสนอกฎหมายว่าด้วยป่าชุมชน (ร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน พ.ศ. ...)ไว้ก่อน และให้คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (กนภ.) เร่งยกร่างกฎหมายดังกล่าว เสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาโดยด่วน และได้อนุมัติหลักการร่างพ.ร.บ.ดังกล่าว ในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2539 ก่อนที่จะมอบให้ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายโกสิน พลกุล) รับไปพิจารณาพร้อมกับผู้แทนกระทรวงเกษตรฯ ผู้แทนกนภ. และผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาให้เหมาะสม แล้วนำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาโดยด่วนอีกครั้งหนึ่ง

¹⁰² คุราชละเอียดเพิ่มเติมใน *Thai Development Newsletter* 26 (1994): 73-75.

เมษายน พ.ศ. 2539 ที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยอาศัยการประสานงานระหว่างองค์กรภาคประชาชนต่างๆ ได้แก่ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ สมัชชาคนจน สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ และสมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย หลังจากนั้น องค์กรภาคประชาชนได้ร่วมกันผลักดันร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนเข้าสู่รัฐสภา โดยอาศัยช่องทางตามรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่บัญญัติให้สิทธิประชาชน ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวนไม่ต่ำกว่า 50,000 คน สามารถเสนอกฎหมายต่อรัฐสภาได้

ถึงแม้ว่า นักการเมืองผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพิจารณาร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนส่วนใหญ่ จะเห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นร่วมกับรัฐ ตามหลักการประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้ว การผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชน กลับไม่สามารถสัมฤทธิ์ผล ตามความต้องการขององค์กรภาคประชาชนต่างๆ เนื่องจากร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว ได้นำมาสู่ข้อวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ประการ¹⁰³ ดังต่อไปนี้

ประการแรก พื้นที่จัดตั้งป่าชุมชน

ปัญหาเรื่องพื้นที่จัดตั้งป่าชุมชน ถือเป็นปัญหาที่ถกวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุด เนื่องจากฝ่ายผู้สนับสนุนร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน ต้องการให้ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า สามารถจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นในบริเวณเขตป่าอนุรักษ์ อันเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำสำคัญได้ การออกกฎหมายดังกล่าว จะช่วยแก้ปัญหาของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า ซึ่งถูกคุกคามจากรัฐ ด้วยนโยบายการอพยพคนออกจากป่า และการจัดตั้งถิ่นฐานใหม่ (relocation and resettlement)

ประการที่สอง กิจกรรมและการอยู่อาศัยของชาวบ้านภายในป่าชุมชน

ปัญหากิจกรรมและการอยู่อาศัยภายในป่าชุมชน เป็นข้อโต้แย้งเกี่ยวกับภูมิปัญญาดั้งเดิม (traditional knowledge) และระบบการใช้ประโยชน์จากที่ดิน (land use systems) ของชาวบ้านในท้องถิ่นว่า พวกเขามีความรู้ความสามารถมากเพียงพอที่จะบริหารจัดการ และปกป้องทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน หรือไม่? เพราะสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ตกต่ำลง อาจเปลี่ยนแปลงค่านิยมของชาวบ้าน จากที่เคยดูแลรักษาป่า ให้กลายเป็นผู้ที่ทำลายป่าไม้ ด้วยการลักลอบตัดต้นไม้ไปขายเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว

ประการที่สาม การบริหารจัดการและการควบคุมป่าชุมชน

ปัญหาการบริหารจัดการและการควบคุมป่าชุมชน ถือเป็นปัญหาเชิงหลักการในการนำกฎหมายไปปฏิบัติ ที่ทุกฝ่ายต่างมีความเห็นร่วมกันว่า ต้องมีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนในระดับหมู่บ้าน ระดับจังหวัดและระดับประเทศ แต่ยังไม่สามารถระบุระเบียบวิธีและ

¹⁰³ ดูรายละเอียดได้ใน Verena Brenner et al., *Thailand's Community Forest Bill: U-Turn or Roundabout in Forest Policy?*, SEFUT Working Paper No. 3, revised edition (Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, 1999), pp. 23-26.

อำนาจในการควบคุม จัดการและประเมินผล ป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่ได้อย่างชัดเจนว่า ควรเน้นไปที่ชุมชนท้องถิ่น ตามหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือจะยึดติดอยู่กับการใช้อำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ ในการควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เหมือนที่เคยเป็นในอดีต

ข้อถกเถียงทั้งสามประการดังกล่าว ได้ทำให้กระบวนการผลักดันร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ต้องหยุดชะงักครั้งแล้วครั้งเล่า นับตั้งแต่สมัยรัฐบาลของนายบรรหาร ศิลปะอาชา รัฐบาลของพล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ จนกระทั่งถึง รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ร่าง พ.ร.บ. ฉบับนี้จึงได้รับการพิจารณาจนส่งเข้าคณะกรรมการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎรเพื่อพิจารณาต่อไป* แต่รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ก็ได้ยุบสภาไปเสียก่อน ต่อมาในสมัยรัฐบาลของพ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร จึงได้มีการตั้งคณะกรรมการวิสามัญ ในวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 เพื่อนำร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ที่ค้างในสมัยรัฐบาลชวน มาพิจารณาต่อ¹⁰⁴ และสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติด้วยเสียงข้างมาก 341 เสียง ยอมรับการจัดการป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ โดยกำหนดให้ชุมชนดั้งเดิม ที่ถูกเขตป่าอนุรักษ์ประกาศทับ หากประสงค์จัดตั้งป่าชุมชนของตนเองให้ถูกต้องตามกฎหมาย ก็ต้องผ่านเงื่อนไขว่าต้องเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณนั้น ก่อนประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ และต้องดูแลป่าไม่ต่ำกว่า 5 ปี จนถึงวันที่ยื่นขอจัดตั้ง

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากวุฒิสภาตั้งคณะกรรมการวิสามัญ ในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 เพื่อพิจารณาร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ที่สภาผู้แทนเห็นชอบแล้ว¹⁰⁵ ทางวุฒิสภาได้พิจารณาและลงมติไม่เห็นชอบร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ด้วยเสียง 107 ต่อ 58 โดยมีสาระสำคัญระบุว่า “การจัดตั้งป่าชุมชนจะกระทำในเขตอนุรักษ์ไม่ได้”¹⁰⁶ ทำให้มติของสภาสูง (วุฒิสภา) ขัดกับสภาล่าง (สภาผู้แทนราษฎร) ซึ่งยืนยันมติเดิมของตน สุดท้ายจึงต้องมีการตั้งคณะกรรมการร่วมสองสภา โดยส่งตัวแทนเข้าพิจารณาฝ่ายละ 12 คน** และต่อมา วันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2548 คณะกรรมการร่วมฯ ได้มีมติเพิ่มเติม “เขตพื้นที่อนุรักษ์พิเศษ” ซึ่งไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์พิเศษได้ ทำให้เครือข่ายป่าชุมชนทั่วประเทศ ที่สนับสนุนร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน

* นอกจากร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชน (เสนอโดยประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 52,698 คน) แล้ว คณะกรรมการวิสามัญของสภาผู้แทนราษฎร ยังได้พิจารณาร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับอื่นๆ อีก 5 ฉบับ ที่คณะรัฐมนตรี และบุคคลอื่นๆ เป็นผู้เสนอควบคุมไปด้วย ดูใน *ราชกิจจานุเบกษา* 117, 63 ง (8 สิงหาคม 2543): 12.

¹⁰⁴ *ราชกิจจานุเบกษา* 118, 59 ง (24 กรกฎาคม 2544): 15.

¹⁰⁵ ดูรายละเอียด รายชื่อคณะกรรมการชุดนี้ได้ ใน *ราชกิจจานุเบกษา* 118, 102 ง (20 ธันวาคม 2544): 35.

¹⁰⁶ ดูใน *มติชน* (22 มีนาคม 2545): 18.

** ดูรายละเอียดรายชื่อคณะกรรมการร่วมสองสภา ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรและฝ่ายวุฒิสภา ได้ ใน *ราชกิจจานุเบกษา* 121, 104 ง (9 ธันวาคม 2547): 54, 45. ตามลำดับ

ต่อต้านมติดังกล่าว เพราะเห็นว่า มติเพิ่มเติมดังกล่าวของคณะกรรมการร่วม จัดต่อรัฐธรรมนูญ และผิดต่อเจตนารมณ์เดิมของกฎหมายป่าชุมชน ที่ประชาชนเคยยื่นเสนอต่อรัฐสภา¹⁰⁷ ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนฯ จึงต้องหยุดชะงักไปอีกครั้งหนึ่ง

ในเวลาต่อมา รัฐบาลของพ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร มีอันต้องสิ้นสุดลง เพราะเกิดการทำรัฐประหารของคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.)^{*} ที่นำโดยผู้บัญชาการทหารบก พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ก็ได้กลับเข้าสู่การพิจารณาของสภาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ได้ลงมติรับหลักการแห่งร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. ... จำนวน 2 ฉบับ คือ ฉบับที่เสนอโดย คณะรัฐมนตรี และฉบับที่เสนอโดย พล.อ. สุรินทร์ พิกุลทองและคณะ** โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการวิสามัญ ขึ้นมาคณะหนึ่ง จำนวน 25 คน ประกอบด้วย สมาชิกสนช.จำนวน 16 คน บุคคลภายนอกที่เป็นตัวแทนจากหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องจำนวน 6 คน และตัวแทนจากภาคประชาชนจำนวน 3 คน***

หลังจากนั้น ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับที่เสนอโดยคณะรัฐมนตรี ก็ได้ผ่านการพิจารณาของ สนช. เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 ออกมาเป็นพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งมีเนื้อหาที่บิดเบือนไปจาก เจตนารมณ์ของภาคประชาชน โดยเฉพาะ มาตรา 25 (การจัดตั้งป่าชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์) และ มาตรา 34 (การจัดการป่าชุมชน) เนื่องจากมาตรา 25 อนุญาตให้ชุมชนเฉพาะที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์มาก่อนเท่านั้น ที่มีสิทธิยื่นคำขอจัดตั้งป่าชุมชน แต่ชุมชนที่ถูกกั้นออกมานอกเขตป่าอนุรักษ์ ในช่วงที่มีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ถึงแม้จะมีการดูแลและจัดการป่าชุมชนมาเป็นเวลา 10 ปี ก่อนที่จะมีการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ตามที่กฎหมายบัญญัติ ก็ไม่มีสิทธิยื่นคำขอจัดตั้งป่าชุมชน ซึ่งชุมชนที่ถูกกฎหมายตัดออกดังกล่าว มีประมาณ 1,000 ชุมชน ในภาคเหนือ ซึ่งชุมชนเหล่านี้จะได้ผลกระทบอย่างมาก เพราะเป็นคนพื้นราบที่จำเป็นต้องอาศัยน้ำจากแหล่งต้นน้ำบนดอย และเป็นต้นแบบของการกร่างกฎหมายป่าชุมชน

¹⁰⁷ ดูใน เบญจา ศิลารักษ์, “เจริญสติเพื่อป่าชุมชน,” *กรุงเทพธุรกิจ* (17 พฤศจิกายน 2548): 2.

* ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น คณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) และได้แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศ โดยมี พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี และแต่งตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติขึ้นมาทำหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติ

** ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน 2 ฉบับ ดังกล่าว ฉบับแรกสร้างขึ้นโดยกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฉบับหลัง เป็นฉบับที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับร่างที่ภาคประชาชน ลงชื่อเสนอต่อรัฐสภา ในปี พ.ศ.2542

*** ดูรายชื่อคณะกรรมการดังกล่าวได้ใน *ราชกิจจานุเบกษา* 124, 46 ง (31 พฤษภาคม 2550):

ส่วนมาตรา 34 อนุญาตให้ชุมชนเก็บหาของป่า ตามที่กฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น ส่วนไม้ที่ชุมชนมีสิทธิใช้จากป่า มีเฉพาะไม้ไผ่และไม้พินเท่านั้น ทำให้ขัดต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องพึ่งพาป่า และสามารถพิสูจน์ได้ว่าพวกเขาสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน ด้วยการกำหนดพื้นที่ป่าใช้สอย ซึ่งห้ามนำไม้จากป่าไปใช้เพื่อธุรกิจการค้า แต่จะนำไม้จากป่ามาใช้สอยได้เฉพาะในครัวเรือนหรือกิจการสาธารณะเท่านั้น¹⁰⁸

หลังจากที่ผู้เขียนได้นำเสนอ ที่มาของพระราชบัญญัติป่าชุมชน นับตั้งแต่เริ่มเสนอเข้าสู่รัฐสภาโดยฝ่ายต่างๆ ทั้งภาคประชาชน และภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งกฎหมายได้ผ่านการพิจารณาของรัฐสภาในที่สุด แม้ว่าจะมีการบิดเบือนเจตนารมณ์ของภาคประชาชน ที่เคยเข้าชื่อเสนอกฎหมายตาม สิทธิที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 ไปบ้างก็ตาม แต่กระบวนการในการออกกฎหมายดังกล่าว ก็แสดงให้เห็นบทบาทการต่อสู้ระหว่าง ขบวนการคนจน นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชนสีเขียวอ่อน ที่สนับสนุนหลักการ “คนอยู่ร่วมกับป่า” กับฝ่ายรัฐ ดังเช่นกรณีป่าไม้ และองค์กรพัฒนาเอกชนสีเขียวเข้ม ที่ต้องการ “แยกคนออกจากป่า” ผ่านทางวาทกรรมต่างๆ ในการผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน อย่างเป็นทางการ มาเกือบ 2 ทศวรรษ

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะใช้ทฤษฎีการสร้างกรอบวาทกรรมทางวัฒนธรรม (cultural framing theory) และทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (political process theory) ที่กล่าวถึงในบทที่ 2 มาช่วยวิเคราะห์กระบวนการต่อสู้ ผลักดันร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ของทั้งสองฝ่าย ที่ถูกนำเสนอต่อสังคม ทั้งที่เป็นวาทกรรมทางสื่อต่างๆ และปฏิบัติการจริงเพื่อยืนยันวาทกรรมที่สร้างขึ้น เพื่อโน้มน้าวใจนักการเมืองผู้พิจารณากฎหมาย สร้างความชอบธรรมของฝ่ายตน ด้วยการเรียกร้องสิทธิสนับสนุนจากสาธารณชน รวมทั้งลดความชอบธรรมของฝ่ายตรงข้าม

2.2) พ.ร.บ.ป่าชุมชน: การต่อสู้ระหว่างหลักการ “คนอยู่กับป่า” กับ หลักการ “แยกคนออกจากป่า”

พระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นกฎหมายที่แสดงให้เห็นการต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างเครือข่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน ซึ่งสนับสนุนหลักการ “คนอยู่กับป่า” กับ ฝ่ายต่อต้านป่าชุมชน ซึ่งต้องการ “แยกคนออกจากป่า” ทั้งสองฝ่ายต่างก็พยายามเคลื่อนไหวผลักดันแนวคิดของฝ่ายตน โดยการสร้างกรอบวาทกรรม (framing) ขึ้นมาเพื่อสนับสนุนหลักการของตน และใช้กรอบวาทกรรมดังกล่าว โน้มน้าวใจสาธารณชนให้สนับสนุนฝ่ายตน รวมทั้งได้กลับกรอบวาทกรรมที่ฝ่ายตรงข้ามสร้างขึ้นมาด้วย ในลำดับต่อไป ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นถึง กระบวนการสร้างกรอบวาทกรรมของฝ่ายผู้ต่อต้านป่าชุมชน และการสร้างกรอบวาทกรรมโต้กลับ (counter framing) ของฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน ตามลำดับ

¹⁰⁸ ดูรายละเอียดใน บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์, “พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับสนช.สัญญาอันตราย สำหรับการเมืองภาคประชาชน,” *มติชน* (2 ธันวาคม 2550): 9.

ฝ่ายต่อต้านป่าชุมชน กับกระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม “แยกคนออกจากป่า”

“การแยกคนออกจากป่า” เป็นกรอบวาทกรรมอันหนึ่ง ที่ฝ่ายต่อต้านพ.ร.บ.ป่าชุมชน ใช้เป็นหลักในการผลักดันแนวคิด การยับยั้งการจัดตั้งป่าชุมชนของชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ ที่อาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าไม้ เป็นหลักในการดำรงชีพ ซึ่งกรอบวาทกรรมนี้ เป็นกรอบวาทกรรมย่อย (subframe) ที่ดำรงอยู่ภายใต้ กรอบวาทกรรมหลัก (master frame) อันหนึ่ง ที่ทรงอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน ทั้งในสังคมไทย และในระดับสากล นั่นคือ “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” ที่ได้ปลูกฝังแนวคิดที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จำกัด ดังนั้น รัฐจะต้องทำการรักษาทรัพยากรอันมีค่า โดยการป้องกันมิให้ถูกบุกรุกทำลายจากมนุษย์ ซึ่งมีความโลภ และความเห็นแก่ตัวอยู่โดยธรรมชาติทุกคน ซึ่งวิธีการดังกล่าว อยู่ภายใต้กรอบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแนววิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นกรอบวาทกรรมย่อย (subframe) อันหนึ่งของวาทกรรม “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” ที่นิยมใช้ในประเทศตะวันตก ดังเช่น สหรัฐอเมริกา ที่โดยธรรมชาติแล้ว ไม่มีคนอาศัยอยู่ภายในป่า ซึ่งแตกต่างจากสภาพธรรมชาติของสังคมไทย

นอกจากนี้ กรอบวาทกรรมย่อย “การแยกคนออกจากป่า” ดังกล่าว ยังถูกเชื่อมโยงเข้ากับ หลักการจัดการป่าของรัฐ ที่ดำรงอยู่ภายใต้กรอบวาทกรรมอีกอันหนึ่ง คือ หลักกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (private property) อันเป็นวาทกรรมหลักในการจัดการทรัพยากรของรัฐสมัยใหม่ (modern state) ที่ได้แทรกซึมเข้าสู่ วิถีชีวิตของชาวบ้าน ด้วยปฏิสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ในฐานะของผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง มีการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ โดยการกำหนดสิทธิการครอบครอง ในรูปของการตราเอกสารสิทธิ รูปแบบต่างๆ เพื่อใช้เป็นหลักฐานยืนยันสิทธิเหนือทรัพย์สินใดๆ ของปัจเจกชน ดังเช่น โฉนดที่ดิน หนังสือแสดงสิทธิทำกินในเขตป่าของรัฐ (ส.ท.ก.) เป็นต้น และภายใต้แนวคิดกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนี้ ประชาชนผู้มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ในทรัพย์สินใดๆ ก็สามารถใช้ทรัพย์สินนั้น ได้โดยอิสระ ตามความพึงพอใจ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของตน (self-interest)

การเชื่อมโยงกรอบวาทกรรม (frame bridging) ระหว่าง กรอบวาทกรรม “การแยกคนออกจากป่า” เข้ากับ กรอบวาทกรรม “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามหลักการวิทยาศาสตร์” และ “หลักกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล” ถือเป็นขั้นตอนหนึ่ง ในกระบวนการจัดวางกรอบวาทกรรม (frame alignment process) ที่ช่วยทำให้ภาพของการลดจำนวนลงของป่าไม้ อย่างรวดเร็ว อันถือเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยที่ดำรงมาอย่างต่อเนื่อง ยาวนานจนถึงปัจจุบัน ถูกผูกโยงเข้ากับภาพของ “การทำไร่เลื่อนลอย” ซึ่งรัฐอ้างว่า เป็นวิถีชีวิตของชาวเขา ที่เป็นสาเหตุสำคัญของการลดจำนวนลงของป่า มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น ดังเห็นได้จาก วาทกรรมต่างๆ ของฝ่ายต่อต้านพ.ร.บ.ป่าชุมชน ที่ถูกส่งผ่านออกมาทางสื่อ เพื่อโน้มน้าวใจสาธารณะชนให้คล้อยตามกรอบวาทกรรมที่สร้างขึ้น ด้วยการเพิ่มเติมรายละเอียดให้กับกรอบวาทกรรมที่ใช้ (frame amplification) ให้มีความชัดเจนและมีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้น ดังเช่น คำกล่าวของนางวัฒนา วัชรโรดม รองประธานมูลนิธิธรรม

นาถ ที่ว่า“...ขณะนี้เหลือพื้นที่ป่าเพียง 14% ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ และขนาดยังไม่มีความหมายออกมาที่ป่าอินทนนท์ที่มีการปิดป่าป่าชุมชนและทำการตัดไม้กันแล้ว...” คำกล่าวของนาย ประพัฒน์ เรือนคำฟู ประธานสมาพันธ์อนุรักษ์ป่าต้นน้ำภาคเหนือ ที่ว่า “...ป่าอนุรักษ์ควรจะเก็บไว้ ป่าอนุรักษ์จะเป็นอย่างไรถ้ามีคนเข้าไปยุ่งเกี่ยว...ถ้าหากเกิดความเสียหายขึ้นมาคนไทยทั่วประเทศ จะเป็นอย่างไร เพราะแหล่งน้ำของไทย มาจากป่าต้นน้ำทั้งนั้น...” และคำกล่าวของ ดร.วสันต์ จอมภักดี ประธานคณะกรรมการประสานงานอนุรักษ์แม่ปิงและสิ่งแวดล้อม ที่ว่า “ป่าทางภาคเหนือ ขณะนี้อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมมาก มีการทำลายทรัพยากรป่าชนิดอนรากลอนโคนจากประชาชน ทุกระดืบ ความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย สัตว์ป่าถูกคุกคาม...”¹⁰⁹ นอกจากนี้ ยังมีการลดรอน ความชอบธรรมของฝ่ายสนับสนุนพ.ร.บ.ป่าชุมชน ด้วยวิธีการต่างๆ ดังเช่น การเปรียบเทียบพ.ร.บ.ป่าชุมชน กับ กฎหมาย ส.ป.ก. 4-01 ที่ประสบปัญหาตามมา เพราะ ส.ป.ก. 4-01 “...ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้สิทธิทำกินก่อนที่จะค่อยๆ ถูกแปรเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ผลประโยชน์ของทุนอิทธิพลของเอกชน ในปัจจุบันทั่วประเทศ...ผลระยะยาวของร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนที่อนุญาตให้จัดตั้ง ‘ป่าชุมชน’ ในเขตอนุรักษ์ได้หลายระลอก จะนำไปสู่การแปรรูปป่าชุมชนเป็น ‘ป่าเอกชน’ ในอนาคตมากกว่าการพยายามรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม...”¹¹⁰ การกล่าวอ้างว่า พ.ร.บ.ป่าชุมชน “...ให้สิทธิชุมชนถึงขนาดให้ทำไม้ได้เสรี โดยไม่ต้องมีกฎหมายป่าไม้ใดๆมาควบคุม อีกทั้งเปิดโอกาสให้มีการล่าสัตว์ป่าบางชนิดได้ และยังสามารถที่จะตัดไม้ในป่ามาสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยได้อีกด้วย...” รวมทั้งการลดรอนความชอบธรรมในกระบวนการออกกฎหมาย พ.ร.บ.ป่าชุมชน ที่หม่อมเจ้าหญิงรังสิณภดล ยุคล ได้กล่าวว่า “...คณะกรรมการพิจารณา ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน จำนวน 27 ท่าน มาประชุมกันไม่ถึงครึ่งและในระหว่างการประชุมยังเดินเข้าออกเสียอีกครึ่งหนึ่ง ที่เหลืออยู่พิจารณากันจริงๆ แค่ 6-7 คน...”¹¹¹

วาทกรรมต่างๆ ที่ถูกผลิตออกมาเผยแพร่ผ่านทางสื่อมวลชนต่างๆ เหล่านี้ ส่งอิทธิพลอย่างมากต่อประชาชนทั่วไป และนักการเมือง ผู้ที่ไม่รู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนอย่างแท้จริง เพราะพื้นฐานความรู้เรื่องการจัดการป่า และการอนุรักษ์ป่าของพวกเขา อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติแบบตะวันตก และหลักกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ที่สอดคล้องกับกรอบวาทกรรม “แยกคนออกจากป่า” ที่ฝ่ายต่อต้านพ.ร.บ.ป่าชุมชนใช้ในการเคลื่อนไหวอยู่ จึงทำให้กรอบวาทกรรมของพวกเขาสามารถจูงใจสาธารณชน ที่มีประสบการณ์ร่วมกัน รวมทั้งเพิ่มความชอบธรรมในการต่อต้านพ.ร.บ.ป่าชุมชนได้อย่างมากอีกด้วย

ฝ่ายสนับสนุนป่าชุมชน กับ กระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม “คนอยู่กับป่า”

¹⁰⁹ คูใน *ผู้จัดการรายวัน* (5 มีนาคม 2545): 6.

¹¹⁰ คูใน *กรุงเทพธุรกิจ* (10 กรกฎาคม 2545): 12.

¹¹¹ คูใน *สยามรัฐ* (18 กุมภาพันธ์ 2545): 7.

การต่อสู้ผลักดันพ.ร.บ.ป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชน ดำเนินอยู่ภายใต้กรอบการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic frame) คือ ปัญหาของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า ต้องเผชิญอยู่ในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากปมปัญหาหลัก 4 ประการ¹¹² ได้แก่ ประการแรก การยึดคิดความคิดแบบเหมารวมว่าชาวบ้านทุกคนเป็นผู้ทำลายป่า และไม่มีวันที่จะดูแลรักษาป่าได้ โดยไม่แยกแยะว่า ชาวบ้านที่มีศักยภาพดูแลรักษาป่า และชาวบ้านที่กำลังเปลี่ยนพฤติกรรมมาช่วยดูแลรักษาป่าก็มีอยู่เช่นเดียวกัน ประการที่สอง กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจเสรี ได้ทำให้รัฐหันมาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ภายในประเทศเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ดังเช่น การเอาพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ทำการเกษตร มาทำเป็นรีสอร์ท และสนามกอล์ฟ เป็นต้น ประการที่สาม การขยายเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยไม่ได้ตรวจสอบก่อน ว่ามีคนอาศัยอยู่หรือไม่ ทำให้พื้นที่อุทยานแห่งชาติ ซ้อนทับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นส่วนใหญ่ และประการที่สี่ การพิสูจน์สิทธิในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทำได้ล่าช้า และถูกขัดขวางจากเจ้าหน้าที่รัฐ อีกทั้งการอพยพคนออกจากป่า ก็ไม่สามารถหาพื้นที่รองรับคนเหล่านั้นได้ ทำให้เกิดปัญหาการบุกรุกป่าเพิ่มมากขึ้น จากกรอบการวินิจฉัยปัญหา ที่ฝ่ายสนับสนุนพ.ร.บ.ป่าชุมชน สร้างขึ้น ได้นำมาสู่การสร้างกรอบการจูงใจ (motivation framing) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ และชี้แจงเหตุผลในการผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน ของเครือข่ายสนับสนุนป่าชุมชน ด้วยการนำเสนอความคิดว่า “พ.ร.บ.ป่าชุมชน” เป็นทางออกของการรักษาป่า¹¹³ เพราะเป็นกฎหมายที่นำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ อีกทั้ง การส่งเสริมป่าชุมชนทั้งในและนอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ยังถือเป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาคน ให้มีจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่า บนความร่วมมือของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดผลดีหลายประการ ทั้งการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การแบ่งเบาระยะเจ้าหน้าที่รัฐในการดูแลรักษาป่า และช่วยลดงบประมาณของรัฐในการปลูกป่า อีกทางหนึ่งด้วย

เครือข่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน ได้สร้างวาทกรรม “คนอยู่กับป่า” ขึ้นมาภายใต้กรอบวาทกรรมย่อย (subframe) สองอย่างคือ “สิทธิชุมชน” กับ “หลักกรรมสิทธิ์ร่วม” (common property) ซึ่งกรอบวาทกรรมย่อย ดังกล่าว ถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน (fram bridging) ภายใต้กรอบวาทกรรมหลัก (master frame) อันหนึ่ง ที่เป็นวาทกรรมครอบงำ (hegemonic discourse) ความคิดของคนส่วนใหญ่ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ นั่นคือ “หลักการมีส่วนร่วม” ตามระบอบประชาธิปไตย ที่ถูกเผยแพร่ไปตามอิทธิพลของชาตินิยมอย่าง สหรัฐอเมริกา ดังเห็นได้จากความคิดที่ว่า การดูแลทรัพยากรของชาวบ้านเพื่อลูกหลานนั้น คือ รากฐานของการเมืองในระบบประชาธิปไตยที่แท้จริง เพราะพ.ร.บ.ป่าชุมชนแสดงให้เห็นถึงการเปิดพื้นที่ของระบบการเมือง

¹¹² ดูใน *กรุงเทพธุรกิจ* (6 มีนาคม 2545): 15.

¹¹³ ดูใน *กรุงเทพธุรกิจ* (1 กุมภาพันธ์ 2545): 2.

ให้แก่กระบวนการคิดและการตัดสินใจที่หลากหลาย ในการใช้ทรัพยากรของสังคม ไม่ใช่การผูกขาดอำนาจการจัดการทรัพยากรไว้ที่ผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เป็นการกระจายอำนาจการผูกขาดการบริหารจัดการป่า จากมือของระบบราชการมาสู่ชุมชน ให้มีอำนาจในการดูแลรักษาป่าให้เป็นสมบัติของสังคมโดยรวม มิใช่สมบัติเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่ง¹¹⁴

อย่างไรก็ตาม วาทกรรม “คนอยู่กับป่า” ที่ฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน สร้างขึ้นมาเพื่อผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน ก็ต้องเผชิญกับอุปสรรคสำคัญ คือ การคัดค้านจากข้าราชการและนักวิชาการป่าไม้ ที่ใช้หลักการจัดการป่าไม้เชิงวิทยาศาสตร์ ที่รับมาจากตะวันตก¹¹⁵ ซึ่งเชื่อว่าคนเป็นผู้ทำลายป่า ไม่มีทางที่จะอยู่ร่วมกับป่าได้ ประกอบกับวาทกรรม “การทำไร่เลื่อนลอย” ของชาวเขาที่รัฐสร้างขึ้น ยังคงคิดตรึงอยู่ในความคิดของคนโดยทั่วไป ดังนั้น เครือข่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน จึงจำเป็นต้องสร้างวาทกรรม “ชาวเขานักอนุรักษ์” ขึ้นมา เพื่อโต้กลับวาทกรรมของฝ่ายรัฐ ซึ่งจะช่วยสร้างภาพลักษณ์ของชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่ป่า ให้ดีขึ้น ด้วยการลงมือปฏิบัติการจริง ในการดูแลรักษาป่า ด้วยการทำแนวป้องกันไฟป่า การจัดกิจกรรมปลูกป่า การจัดเวรยาม และลาดตระเวนดูแลป่า ซึ่งการกระทำดังกล่าว ก็ได้ทำให้เกิดการยอมรับหลักการอยู่กับป่าของชาวบ้านเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จาก การส่งเสริมให้มีการสร้างป่าชุมชน ตามโครงการประกวดป่าชุมชนดีเด่น ที่กรมป่าไม้จัดร่วมกับบริษัทผลิตไฟฟ้า (มหาชน) หรือ เอ็กโก ในปีพ.ศ. 2545 ถึงแม้ว่าโครงการดังกล่าว จะยังคงกำหนดให้พื้นที่ป่าชุมชน ต้องไม่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพวกเขายังไม่ยอมรับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า ดังเช่น ชาวเขาเผ่าต่างๆ อยู่ก็ตาม¹¹⁶

หลังจากที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์ให้เห็น การสร้างกรอบวาทกรรมขึ้นต่อสู้กันระหว่างฝ่ายผู้ต่อต้านป่าชุมชน กับ ฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน แล้ว อันดับต่อไป ผู้เขียนจะวิเคราะห์ให้เห็นว่า เพราะเหตุใด พ.ร.บ.ป่าชุมชน จึงถูกผลักดันออกมาจนได้ แม้ว่าฝ่ายรัฐจะยังคงไม่ยอมรับหลักการคนอยู่กับป่า อยู่ก็ตาม

2.3) โครงสร้างโอกาสทางการเมืองและวัฒนธรรม กับผลสำเร็จในการผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน (ที่ถูกบิดเบือนเจตนารมณ์)

การวิเคราะห์ว่า เพราะเหตุใดฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน จึงได้ผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชน ออกมาจนได้นั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงการเชื่อมโยงกรอบวาทกรรมต่างๆ เข้ากับ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง ที่ดำรงอยู่ เพราะกรอบวาทกรรมที่เข้ากันได้กับบริบทโดยรอบอย่างกว้างๆ

¹¹⁴ คูใน *เพ็ญอ้าง*: 16.

¹¹⁵ คูใน *กรุงเทพธุรกิจ* (28 ธันวาคม 2548): 2.

¹¹⁶ คูใน *กรุงเทพธุรกิจ* (7 มกราคม 2545): 2.

(broader discursive context) จะมีความเป็นไปได้ที่จะประสบความสำเร็จทางการเมืองมากยิ่งขึ้น¹¹⁷ ดังเห็นได้จากการเชื่อมโยงกรอบวาทกรรม “คนอยู่กับป่า” ที่อยู่ภายใต้ “หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามระบอบประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นกรอบวาทกรรมหลัก (master frame) ที่มีกรอบวาทกรรมย่อย (subframe) อีก 2 อัน ที่ฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน ใช้สร้างความชอบธรรม และจูงใจสาธารณชนให้เห็นด้วยการผลักดันพ.ร.บ.ป่าชุมชน คือ “สิทธิชุมชน” กับ “หลักการมีส่วนร่วม” ซึ่งกรอบวาทกรรมทั้งหมดนี้ ได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับ รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 มาตรา 170 ที่กำหนดให้ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 50,000 คน สามารถลงชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาให้พิจารณากฎหมายที่เสนอไปได้ และ มาตรา 46 ที่รองรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อย่างสมดุลและยั่งยืนได้

ดังนั้น รัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2540 จึงเป็นปัจจัยสำคัญ อย่างหนึ่งในโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ที่เอื้อต่อการผลักดันพ.ร.บ.ป่าชุมชน นอกจากนี้ ยังมีอีกปัจจัยสำคัญอีก 2 ประการ ที่ช่วยเพิ่มโอกาสทางการเมือง คือ ประการแรก การมีนักการเมือง ผู้สนับสนุนพ.ร.บ.ป่าชุมชนอยู่ในตำแหน่ง ดังเช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา และคณะกรรมการต่างๆ ที่มีอำนาจในการผลักดันกฎหมาย โดยเฉพาะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่จำเป็นต้องรักษาฐานคะแนนเสียงของตนเอาไว้ ในการแข่งขันเลือกตั้งสมัยต่อไป ทำให้กฎหมายป่าชุมชนเข้าสู่การพิจารณาและผ่านการเห็นชอบของสภาผู้แทนฯ ได้ในปี พ.ศ. 2544 และประการที่สอง การสร้างวาทกรรมตอบโต้กันระหว่างฝ่ายผู้สนับสนุนป่าชุมชน กับฝ่ายผู้ต่อต้านป่าชุมชน ได้ช่วยเปิดพื้นที่ให้กับเครือข่ายสนับสนุนป่าชุมชนอีกทางหนึ่ง เพราะปัญหาป่าชุมชน เป็นประเด็นขัดแย้งที่สำคัญในสังคม การต่อสู้กันมาอย่างยาวนาน ทำให้เครือข่ายป่าชุมชน มีช่องทางในการเรียกร้อง และสื่อสารกับประชาชนมากยิ่งขึ้น จนทำให้เกิดกระบวนการสร้างความรับรู้ภายในสังคมสูงมากขึ้นไปด้วย

แม้ว่า ปัจจัยสำคัญทั้งสามประการดังกล่าว จะช่วยทำให้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองเปิดให้มีการผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน ออกมาได้สำเร็จในปีพ.ศ. 2550 แต่กฎหมายที่ออกมากลับถูกบิดเบือนเจตนารมณ์ที่แท้จริง ในมาตรา 25 (การจัดตั้งป่าชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์) และ มาตรา 34 (การจัดการป่าชุมชน) ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น ซึ่งการบิดเบือนเจตนารมณ์ดังกล่าว มีสาเหตุสำคัญมาจากการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 อันนำมาสู่การแต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ซึ่งมีได้มีความผูกพันกับประชาชนเหมือนกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่มาจากการเลือกตั้ง ประกอบกับกรอบวาทกรรม “คนอยู่กับป่า” และ “หลักการมีส่วนร่วม” ของฝ่ายสนับสนุนป่าชุมชนไม่สามารถโน้มน้าวใจให้ผู้มีอำนาจในการ

¹¹⁷ Holly J. McCammon et al., “Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U.S. Women’s Jury Movements,” *American Sociological Review*, 72, 5: 732.

พิจารณากฎหมายเหล่านี้ เห็นด้วยกับหลักการของตนได้ ดังนั้น ผู้พิจารณากฎหมายซึ่งยึดติดอยู่กับ “หลักกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล” และมีความเห็นสอดคล้องกับวาทกรรม “แยกคนออกจากป่า” ของฝ่ายต่อต้านป่าชุมชนอยู่ก่อนแล้ว จึงสามารถบิดเบือนเจตนารมณ์ของกฎหมายที่ออกมา เพื่อรักษาอำนาจการผูกขาดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันมีค่ามหาศาลสำหรับรัฐเอาไว้ให้ได้มากที่สุดต่อไป

ดังนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย กับกระบวนการทางนโยบาย ดังเช่น การก่อตัวของนโยบาย การน่านโยบายไปปฏิบัติ การแก้ไขเปลี่ยนแปลงนโยบาย ฯลฯ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึง บทบาทสำคัญของกรอบวาทกรรมที่ขบวนการคนจนฯ ได้สร้างขึ้นมา รวมทั้ง ต้องดูว่าบริบททางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ ได้เปิดทางให้กรอบวาทกรรมดังกล่าว ส่งอิทธิพลของมัน หรือไม่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

ความนำ

ภายหลังจาก ผู้เขียนได้นำเสนอ รายละเอียดเกี่ยวกับ รากเหง้าของปัญหาเชิงโครงสร้าง และ บริบททางเศรษฐกิจและสังคม ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย และ ผลสะท้อน จากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ รวมทั้ง บทวิเคราะห์ผลสะท้อนฯ ตามลำดับแล้ว

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนจะสรุปผลการศึกษาที่ได้ เพื่อตอบคำถามของงานวิจัยว่า “การต่อสู้ของ ขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทยก่อให้เกิดผลสะท้อนทางการเมืองและสังคม อย่างไรบ้าง ?” แล้วหลังจากนั้น ผู้เขียนจะนำเสนอข้ออภิปรายทางกรอบแนวคิด ที่ใช้ศึกษาผล สะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ก่อนที่จะกล่าวถึง ข้อเสนอแนะใน การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม เพื่อให้ผู้ที่สนใจศึกษาแนวทางนี้ ได้ พิจารณา และนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

1. ข้อสรุปผลการศึกษา

การต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ส่วนใหญ่ มีสาเหตุมาจาก ปัญหาความเดือดร้อน (grievances) หลากหลายประการ ซึ่งรัฐและนายทุนเป็นผู้ก่อขึ้นเป็นส่วน ใหญ่ ดังเช่น ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร (ดังเช่น ป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ ฯลฯ) ระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน ปัญหาการดำเนินนโยบายการก่อสร้าง โครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ดังเช่น เขื่อนและถนน โดยมีได้ศึกษาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับชาวบ้าน ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ปัญหาการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐ ในการสนับสนุนการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ โดย มิได้เตรียมมาตรการรองรับ ดังเช่น การรับประกันราคา เมื่อผลผลิตออกมาสู่ตลาดมากเกินไป ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาทางด้านแรงงาน (ค่าจ้างและสวัสดิการ) และปัญหาชุมชนแออัด เป็นต้น

เมื่อชาวบ้านผู้ยากจนและด้อยอำนาจเหล่านี้ ไม่สามารถยอมรับชะตากรรมและความทุกข์ ยาก ที่รัฐหยิบยื่นให้ อีกต่อไปได้ พวกเขาจึงต้องรวมตัวกันสู้ ในรูปของขบวนการคนจนฯ ซึ่ง เกิดขึ้นอย่างมากมาย ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งผลการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ที่เกิดขึ้น เหล่านั้น ได้ส่งผลสะท้อนทั้งในมิติทางสังคม และการเมือง ดังที่ผู้เขียน จะสรุปให้เห็นต่อไปนี้

1.1) ผลสะท้อนระดับขบวนการ: การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการคนจนฯ

แม้ว่าการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจแต่ละขบวนการ ที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่ จะมีเป้าหมาย เพื่อเรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหของสมาชิกขบวนการคนจนฯ ตามที่ตนต้องการ เป็น หลัก อย่างไรก็ตาม การกระทำดังกล่าว ก็ได้ส่งผลสะท้อนที่ไม่ได้คาดคิด (unintended impacts)

เช่นเดียวกัน กล่าวคือ การต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ได้ก่อให้เกิดการส่งผ่านอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการคนจนฯต่างๆ ซึ่งสามารถแยกออกได้อย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่

1) กรอบการกระทำร่วม (collective action frame) ที่เกิดขึ้นจากการวินิจฉัยว่า ปัญหาที่ขบวนการคนจนฯ ต่างๆ กำลังเผชิญอยู่เกิดขึ้นจากการกระทำของรัฐ ดังนั้น พวกเขาจึงต้องตอบโต้ปัญหาดังกล่าว ด้วยการเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐ ด้วยวิธีการต่างๆ ที่สามารถกดดันให้รัฐยินยอมรับผิดชอบต่อความผิดพลาดที่เกิดขึ้น

2) รูปแบบองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการ (SMO) ในอดีต ส่วนใหญ่มี ลักษณะการใช้โครงสร้างองค์กร (organizational structure) แบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำขบวนการ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ดังเช่น การผูกขาดอำนาจการตัดสินใจ การแบกรับภาระการทำงานไว้ที่บุคคลเดียว และการตกเป็นเป้าหมายในการตอบโต้/ทำลายล้างของฝ่ายตรงข้าม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน (โดยเฉพาะหลังจากการเกิดขึ้นของสมัชชาคนจน) รูปแบบองค์กรเคลื่อนไหว (SMO) ส่วนใหญ่ มีทิศทางไปสู่การใช้โครงสร้างองค์กร แบบกระจายอำนาจ (decentralization) มากยิ่งขึ้น โดยใช้การตัดสินใจรวมหมู่ (collective decision) ที่เกิดขึ้นจากกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนสมาชิกขบวนการ

3) ชุดยุทธวิธีการต่อสู้ (tactical repertoires) ที่ขบวนการคนจนฯ ขบวนการใดๆ สร้างขึ้น และนำไปใช้เคลื่อนไหวจนประสบความสำเร็จ ดังเช่น การเดินเท้าทางไกล การชุมนุมประท้วงปิดล้อมสถานที่สำคัญ อย่างยืดเยื้อ ฯลฯ ได้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ โดยขบวนการคนจนฯ อื่นๆ ทั้งที่เป็นไปในลักษณะเดิม และปรับปรุงเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ของตน

การส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน (spillover effect) ที่เกิดขึ้นดังกล่าวข้างต้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยหลัก อย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรก การเคลื่อนไหวร่วมกันโดยตรงของขบวนการคนจนฯ ในรูปของเครือข่ายความร่วมมือ (coalition) รวมทั้งการได้รับอิทธิพลทางอ้อมภายในชุมชนของขบวนการคนจนฯ (social movement community) โดยผ่านทางสื่อต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ ฯลฯ

ประการที่สอง การติดต่อสื่อสารระหว่างนักเคลื่อนไหว (activists) และแกนนำสมาชิกขบวนการคนจนฯต่างๆ ได้ทำให้เกิดการถ่ายทอดแนวคิด ทักษะคิด ค่านิยม อุดมการณ์ ทั้งโดยตรงและทางอ้อม ดังเช่น การเข้าร่วมกิจกรรม ที่ขบวนการคนจนฯ ต่างๆ จัดร่วมกัน ความสัมพันธ์ส่วนตัวของนักเคลื่อนไหว (activists) และแกนนำสมาชิก เป็นต้น

ประการสุดท้าย โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ที่ขบวนการคนจนฯ เผชิญอยู่ ทำให้ขบวนการคนจนฯ ต้องทำการเปลี่ยนแปลงภายในขบวนการ ดังเช่น การปรับโครงสร้างองค์กรเคลื่อนไหว จากที่เคยแยกกันต่อสู้ มาเป็นการสร้างเครือข่าย (network) ของขบวนการคนจนฯ ที่มีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการต่อสู้ และกดดัน

ฝ่ายตรงข้ามมากขึ้น หรืออาจจะปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการเคลื่อนไหวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เป็นต้น

1.2) ผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง: ขบวนการคนจนกับการเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบาย

การต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ที่เกิดขึ้นซ้ำซาก ทำให้ขบวนการคนจนฯ ได้เรียนรู้ว่า พวกเขาจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนการเรียกร้องที่เคยมี ไปสู่การแก้ปัญหาทางนโยบาย เพื่อให้ได้หลักประกันระยะยาวว่า ปัญหาเหล่านี้จะไม่เกิดขึ้นอีก หรือถ้าปัญหาเดิมๆ เหล่านี้เกิดขึ้น พวกเขาก็จะมีช่องทางที่เป็นทางการรองรับ การแก้ปัญหาดังกล่าว โดยไม่ต้องรวมตัวกันเคลื่อนไหว เพื่อสร้างช่องทางแก้ปัญหาใหม่ๆ อีก

ดังนั้น ขบวนการคนจนฯ ในปัจจุบัน จึงต้องการเข้าไปสู่กระบวนการทางนโยบาย (political process) ของรัฐ ที่ส่งผลต่อสมาชิกขบวนการคนจนฯ โดยตรง ดังเช่น การกำหนดสิทธิและสวัสดิการขั้นต่ำ ที่ผู้ใช้แรงงานจะได้รับจากรัฐและนายจ้าง การกำหนดหลักเกณฑ์การแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร การกำหนดพื้นที่ป่าชุมชน หลักเกณฑ์การจ่ายค่าชดเชยความเสียหายจากโครงการพัฒนาของรัฐ เป็นต้น การเข้าไปสู่กระบวนการทางนโยบาย ดังกล่าว อาจมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงนโยบายที่มีอยู่เดิม (policy change) การจัดตั้งวาระทางนโยบาย (agenda setting) การบังคับใช้นโยบาย (policy implementation) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การศึกษาตัวอย่าง การเปลี่ยนแปลงกฎหมายสิทธิลาคลอด 90 วัน ของผู้ใช้แรงงานสตรี และการผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน ของขบวนการคนจนฯต่างๆ ดังเช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชน ฯลฯ ทำให้เกิดข้อค้นพบว่า ขบวนการคนจนฯ ต่างๆ ดังกล่าว จะประสบผลสำเร็จในการผลักดัน หรือเปลี่ยนแปลงนโยบายใดๆ หรือไม่ได้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของขบวนการเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับ กระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม (framing process) ของขบวนการคนจนฯ และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ที่ดำรงอยู่ด้วย ว่าเอื้อต่อการกระทำดังกล่าว ของขบวนการคนจนฯ หรือไม่

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะนำเสนอข้ออภิปรายทางกรอบแนวคิด ที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งประกอบด้วย กรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ และการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย แล้วจึงตามด้วย การกล่าวถึงข้อเสนอแนะการศึกษาขบวนการคนจนฯ ที่ได้จากประสบการณ์ทำงานวิจัยชิ้นนี้ สำหรับผู้ที่สนใจศึกษาแนวทางนี้ต่อไปในอนาคต

2. ข้ออภิปรายทางกรอบแนวคิด

การศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจในสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2531-2549 ได้นำมาสู่ข้อค้นพบและข้ออภิปรายทางกรอบแนวคิด ซึ่งผู้เขียนแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้ออภิปรายกรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ กับ

ข้ออภิปรายแนวคิดการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ กับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

2.1) กรอบการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ

การศึกษาขบวนการทางสังคมในงานวิจัยส่วนใหญ่ของไทย มักทำการศึกษาเฉพาะมิติของความสำเร็จ และล้มเหลวในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ในด้านกระบวนการทางนโยบายเท่านั้น ทั้งที่การศึกษาดังกล่าวได้ทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา ดังนั้น ผู้เขียนจึงต้องการให้ผู้สนใจศึกษาขบวนการทางสังคมเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาขบวนการทางสังคม โดยมุ่งไปที่การศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ในมิติที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังเห็นได้จาก การทบทวนวรรณกรรมของผู้เขียน ได้พบว่าการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนในระดับสากล สามารถแบ่งออกได้อย่างน้อย 4 ประเภท คือ ผลสะท้อนระดับบุคคล ผลสะท้อนระดับขบวนการต่อขบวนการ ผลสะท้อนจากการท้าทายรัฐโดยตรง และผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรม

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นข้ออภิปรายในการศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม โดยวัดจากความสำเร็จและความล้มเหลวในการเคลื่อนไหวประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

ความคิดเรื่องความสำเร็จ(success)และความล้มเหลว(failure)เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ เพราะผู้ที่ทำการศึกษาอาจให้ความหมายของสิ่งเหล่านั้นแตกต่างกันไป ดังเห็นได้จากนักวิชาการบางคน อาจไม่ได้มองความสำเร็จหรือผลลัพธ์ของขบวนการทางสังคมในรูปของการเปลี่ยนแปลงทางกระบวนการนโยบายของรัฐตามข้อเรียกร้องของขบวนการต่างๆ ดังที่นักวิชาการส่วนใหญ่มอง (ดังเช่น William Gamson, Paul D. Schumaker, Hanspeter Kriesi และบุคคลอื่นๆซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงในบทที่ 2) แต่กลับมองเห็นความสำเร็จหรือผลลัพธ์ของขบวนการทางสังคมดังกล่าวในรูปอื่นๆ ดังเช่น ทูตทางสังคม(social capital)¹ ดังนั้น ผู้ที่ศึกษาในประเด็นความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมจึงต้องเผชิญกับปัญหาที่สำคัญหลายประการ ได้แก่

ประการแรก ปัญหาการนิยาม(defining)และการวัด(measurement)ว่าอะไรคือ ความสำเร็จหรือผลลัพธ์ของขบวนการทางสังคม

ปัญหานี้เกิดขึ้นเพราะผู้ที่ศึกษาแต่ละคนอาจมีการให้คำนิยามที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งเน้นของแต่ละคนว่าต้องการพิจารณาผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เป็นไปในลักษณะใด ดังเช่น การมุ่งเน้นผลลัพธ์ของขบวนการทางสังคมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายนั้นถือเป็น

¹ Mario Diani, "Social Capital as Social Movement Outcome," in *Beyond Tocqueville : civil society and the social capital debate in comparative perspective*, eds. Bob Edwards, Michael W. Foley, and Mario Diani (Hanover: University Press of New England, 2001), pp. 207-218.

การให้คำนิยามในลักษณะแคบ หากเปรียบเทียบกับการมุ่งเน้นต่อมิติการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมที่ถือเป็นการให้คำนิยามในลักษณะกว้าง² นอกจากนี้ ขบวนการทางสังคมต่างๆก็สามารถประสบความสำเร็จในระดับที่แตกต่างกัน ดังนั้นการอธิบายเกี่ยวกับประเด็นที่ว่า อะไรเป็นตัวกำหนดผลลัพธ์ (outcomes) ที่แต่ละขบวนการได้รับ จึงเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมได้เถียงกันอยู่ต่อไป³

ประการที่สอง ปัญหาการอธิบาย(explanation)ผลลัพธ์ของขบวนการ

ปัญหานี้เกิดขึ้นจากแนวทางการอธิบาย 2 แนวทาง คือ การอธิบายผลลัพธ์ของขบวนการจากภายในขบวนการ และการอธิบายผลลัพธ์ของขบวนการจากภายนอกขบวนการ(internal versus external explanations)⁴ ปัญหานี้ถือเป็นปัญหาที่สืบเนื่องจากปัญหาประการแรก ด้วยเหตุที่ผู้ศึกษาแต่ละคนจะต้องมุ่งเน้นการอธิบายผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นว่า ตัวแปรใดมีนัยสำคัญต่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมากกว่ากัน ระหว่างปัจจัยภายในขบวนการกับปัจจัยภายนอกขบวนการ การอธิบายผลลัพธ์ของขบวนการจากภายในนั้น ผู้อธิบายใช้มุมมองของทฤษฎีการระดมทรัพยากร(resource mobilization theory) ในการอธิบาย โดยเน้นไปที่บทบาทขององค์กรของขบวนการทางสังคม(social movement organization) กลุ่มผู้คนที่ถูกระดมให้เข้าร่วมขบวนการ หรืออาจเป็นปัจจัยภายในอย่างอื่น ดังเช่นตัวผู้นำ(leader) และนักเคลื่อนไหว(activists) คนอื่นๆของขบวนการ ยุทธวิธี(tactics) ที่ขบวนการใช้ ฯลฯ ซึ่งปัจจัยต่างๆที่กล่าวมามีความสำคัญต่อการได้มาซึ่งทรัพยากรทางการเมือง อันเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับผู้ท้าทาย(challengers) ที่จะประสบความสำเร็จในระยะยาว ในขณะที่การอธิบายผลลัพธ์ของขบวนการจากภายนอกนั้น ผู้อธิบายใช้มุมมองของตัวแบบกระบวนการทางการเมือง(political process model) ในการอธิบาย โดยเน้นไปที่โครงสร้างโอกาสทางการเมือง(political opportunity structures) ในฐานะที่เป็นสิ่งแวดล้อมของขบวนการว่า มีลักษณะเอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อขบวนการทางสังคมอย่างไร ดังเช่น ระบอบการปกครองของรัฐ ความเข้มแข็ง/เสถียรภาพของรัฐ กลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง กลุ่มพันธมิตรของขบวนการทางสังคม เป็นต้น

ประการที่สาม ปัญหาการแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุผล(causality)

² Kriesi, Hanspeter, Rudd Koopmans, Jan Willem and Macro G. Giugni., *New Social Movements in Western Europe : A Comparative Analysis* (Minnesota : University of Minnesota Press, 1995), p 207. อ้างใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, “กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาผลสำเร็จ ล้มเหลว และผลสะท้อน”, *เอกสารประกอบการเรียนวิชาการเมืองขององค์กรนอกภาครัฐในกระบวนการนโยบายสาธารณะ*, หน้า 1. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

³ Donatella della Porta and Mario Diani, *Social Movements: an introduction*, 2nd ed. (Malden: Blackwell Publishing, 2006), p. 226.

⁴ Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter* (Indianapolis: University of Minnesota, 1999), pp. xviii-xix.

ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากการหาความเชื่อมโยงความเป็นเหตุเป็นผล(causal link) ระหว่างขบวนการทางสังคมที่เราศึกษากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นว่า การเปลี่ยนแปลงที่เราสังเกตเห็นนั้นเป็นผลมาจากการกระทำของขบวนการทางสังคมที่เราศึกษาจริงหรือไม่⁵ หรือว่าการเปลี่ยนแปลงที่เราสังเกตเห็นจะเกิดจากปัจจัยอื่น ตัวอย่างเช่น อิทธิพลจากวัฏจักรของการประท้วง(cycle of protest)^{*} ที่ทำให้ขบวนการที่เราศึกษาได้รับผลพลอยได้จากการกระทำของขบวนการทางสังคมอื่นๆซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้านั้น ดังเช่น การประท้วงของชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนตามนโยบายเร่งรัดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐ อาจทำให้เกิดช่องทาง(channel) ในการเข้าไปเจรจาทันทีกับรัฐ เพื่อให้รัฐออกนโยบายมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ต่อมาภายหลัง ถ้ามีชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนในลักษณะเดียวกันอีก พวกเขาก็สามารถใช้ช่องทางเดียวกันนี้เข้าไปเจรจากรัฐได้เช่นเดียวกัน โดยมีต้องทำการประท้วง/ทำทนายรัฐเหมือนขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น เป็นต้น

นอกจากนี้ ในบางครั้งผลสำเร็จก็ไม่ได้เกิดขึ้นในช่วงที่มีการระดมหรือการเคลื่อนไหวประท้วง แต่ผลสำเร็จอาจเกิดขึ้นภายหลัง เนื่องจากผู้มีอำนาจทางการเมือง(political authorities) เปลี่ยนแปลงนโยบายมาสู่การเห็นด้วยกับจุดหมายของขบวนการทางสังคม

โดยสรุป ผู้เขียนจึงต้องการให้ผู้สนใจศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม หันไปมองว่าการต่อสู้ที่ผ่านมาของขบวนการทางสังคม ได้ก่อให้เกิดผลสะท้อนทั้งภายนอกขบวนการ และภายในขบวนการ ทั้งในมิติทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม รวมทั้งผลสะท้อนที่เกิดขึ้นกับตัวผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม มากกว่าที่จะศึกษาเพียงแค่ว่า ขบวนการทางสังคมประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวในการเคลื่อนไหว โดยวัดจากเป้าหมายใดๆ ที่ขบวนการได้คาดหวังไว้

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึง ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคม กับการพัฒนาประชาธิปไตย ประกอบกับผลการศึกษาที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งสร้างข้อถกเถียงต่อประเด็นความคิดดังกล่าว ตามที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไป

2.2) การต่อสู้ของขบวนการคนจนกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย

การศึกษาค้นคว้าผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ได้นำมาสู่ข้ออภิปรายทางด้านแนวคิด เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคม กับการพัฒนา

⁵ *Ibid*, p. xxiv.

^{*} วัฏจักรของการประท้วง(cycle of protest)นี้จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกันของการกระทำร่วมต่างๆที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ดังเช่น ช่วงเวลาที่เกิดความขัดแย้งและการต่อสู้/ช่วงชิง(contention)ในระบบสังคมที่มีอยู่สูง ความเปลี่ยนแปลงของนวัตกรรมในด้านรูปแบบของการต่อสู้/ช่วงชิง กรอบการกระทำร่วม(collective action frame)ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบไป หรืออาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่ ดูเพิ่มเติมใน Donatella della Porta and Mario Diani, *Social Movements: an introduction*, 2nd ed., p. 188.

ประชาธิปไตย ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึง โดยแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ คือ ขบวนการคนจนๆกับระบบการเมืองเชิงสถาบันปกติ และขบวนการคนจนๆกับการสร้างความเป็นประชาธิปไตย ดังที่จะนำเสนอตามลำดับ ดังต่อไปนี้

2.2.1) ขบวนการคนจนๆ กับระบบการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ

นักวิชาการที่สนใจศึกษาขบวนการทางสังคมส่วนใหญ่ (รวมทั้งผู้เขียน) มักเริ่มต้นจากการแบ่งระบบการเมือง ออกเป็น 2 ส่วน คือ พื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ (normal institutionalized politics) กับส่วนที่อยู่ข้างนอกพื้นที่ดังกล่าว⁶ โดยมองว่า กิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ จะเกี่ยวข้องกับการออกเสียงเลือกตั้ง การล็อบบี้ (lobbying) พรรคการเมือง รัฐสภา ศาล นักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง และกิจกรรมเชิงสถาบันอื่นๆ ในขณะที่ส่วนที่อยู่นอกพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันปกติ จะเกี่ยวข้องกับการเมืองที่ไม่เป็นทางการ ดังเช่น การประท้วง การลอบสังหารผู้นำทางการเมือง (assassination) หรือการใช้ความรุนแรงทางการเมือง (political violence) ในลักษณะอื่นๆ เป็นต้น

การแบ่งพื้นที่ทางการเมืองออกเป็น 2 ส่วน ดังกล่าว ได้ทำให้ ขบวนการทางสังคมทั้งหลาย ถูกมองว่าอยู่ข้างนอกพื้นที่ทางการเมืองเชิงสถาบันแบบปกติ (normal institutionalized politics) ในฐานะ “ผู้ท้าทาย” (challengers) ที่พยายามเข้าสู่โลกของสมาชิกระบบการเมืองปกติ เพราะต้องการมีช่องทางเข้าสู่เวทีทางการเมืองอย่างเป็นทางการ ที่ได้รับความยอมรับจากผู้มีอำนาจโดยชอบธรรม (authority) เหมือนกับสมาชิกระบบการเมือง ดังเช่น พรรคการเมือง และสถาบันทางการเมืองอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกการเมืองของขบวนการทางสังคม (movement politics) ออกจากการเมืองเชิงสถาบัน (institutionalized politics) นั้นดูเหมือนว่าจะใช้ไม่ได้และเป็นการแบ่งที่หยাবเกินไปในปัจจุบัน ถึงแม้ว่า ความแตกต่างระหว่างการเมืองเชิงสถาบัน กับการเมืองที่ไม่ใช่เชิงสถาบันจะยังคงดำรงอยู่ แต่การเมืองทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว ต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันไม่ได้แยกออกโดยอิสระต่อกันอย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น กรณีเครือข่ายหนีสินชวานาแห่งประเทศไทย (คนท.) ตั้งพรรคการเมืองขึ้นมา (พรรคเครือข่ายชวานาแห่งประเทศไทย) เพื่อลงแข่งขันเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2550 จึงทำให้เครือข่ายหนีสินชวานาฯ ไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ท้าทาย (challenger) ที่ใช้วิธีการเดินขบวนประท้วง เพื่อเปิดช่องทางเข้าสู่เวทีการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวแสดงทางการเมือง ที่ได้รับความชอบธรรมตามกฎหมายอีกด้วย นอกจากนี้ เรายังไม่สามารถศึกษาขบวนการทางสังคม โดยแยกเป็นอิสระจากบริบททางการเมือง (political

⁶ คารดู Jack A. Goldstone, “More Social Movements or Fewer? Beyond Political Opportunity Structures to Relational Fields,” *Theory and Society* 33, 3/4, Special Issue: Current Routes to the Study of Contentious Politics and Social Change. (January - August 2004): 333-365.

context) ได้อีกด้วย เพราะขบวนการทางสังคม ต่างก็เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานของระบบการเมืองเชิงสถาบัน ดังเช่น ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายตุลาการ หรือพรรคการเมือง มากหรือน้อย ตามแต่กรณี ตัวอย่างเช่น การต่อสู้ของขบวนการสลัม ได้ทำให้รัฐก่อตั้งการเคหะแห่งชาติ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พ.อ.ช.) เพื่อแก้ปัญหาชุมชนแออัด เป็นต้น

โดยสรุป การมองบทบาทของ ขบวนการทางสังคม ดังเช่น ขบวนการคนจนฯ ของไทย ในฐานะ “ผู้ท้าทาย” ที่ต้องการเข้าสู่ระบบการเมืองเชิงสถาบัน โดยใช้วิธีการที่ถูกมองว่าเป็นที่สร้างความวุ่นวายให้สังคม และทำให้ประชาธิปไตยอ่อนแอลงนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องนัก ดังเห็นได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ ที่แสดงให้เห็นว่า ในปัจจุบัน การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการคนจนฯ ได้กลายเป็นช่องทางปกติ สำหรับคนยากจน ที่ต้องการมีสิทธิมีเสียงทางการเมือง ดังเช่น การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับพวกเขาโดยตรง

ความคิดดังกล่าวของผู้เขียน สอดคล้องกับ Meyer และ Tarrow (1998)^{*} ที่มองว่า สังคมประชาธิปไตยตะวันตก (western democracies) กำลังเคลื่อนไปสู่การกลายเป็น “สังคมของขบวนการเคลื่อนไหว” (movement societies) เพราะขบวนการทางสังคมต่างๆ ได้เกิดขึ้น จนกระทั่งกลายเป็นเรื่องปกติในชีวิตประจำวัน (routine) และถูกทำให้มีลักษณะเป็นสถาบันมากขึ้น เพราะได้รับความยอมรับจากสังคม ดังเห็นได้จาก การอนุญาตให้มีการเดินขบวน (demonstrations) การลงประชามติ (referendum) ฯลฯ ซึ่งสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้ขบวนการทางสังคมในตอนนี้ กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองปกติ (normal politics) ไปแล้ว

หลังจากที่ผู้เขียนได้แสดงให้เห็น บทบาทและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่าง ขบวนการทางสังคม (social movements) กับสถาบันทางการเมือง (political institutions) ไปแล้ว อันดับต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของขบวนการทางสังคมกับการทำให้เป็นประชาธิปไตย ซึ่งจะทำให้เราได้ทราบถึงบทบาทของขบวนการทางสังคม ที่มีส่วนช่วยพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ (image) ของขบวนการทางสังคม ที่ถูกมองว่าเป็นเพียงฝูงชนที่บ้าคลั่ง (madness crowd) ที่มีสถานะจิตใจผิดปกติ

^{*} งานเขียนชิ้นนี้ของ Meyer กับ Tarrow ได้พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศประชาธิปไตย ซึ่งเกิดขึ้นมาจากขบวนการทางสังคมทั้งหลาย ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 โดยเริ่มต้นจากการประท้วงของนักศึกษา มหาวิทยาลัยเบิร์กลีย์ (Berkeley University) ในแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ต้องการให้ตำรวจปล่อยตัวนักศึกษา ที่เป็นนักเคลื่อนไหว (activist) ออกจากคุก การประท้วงครั้งนี้ นักศึกษาได้ทำการร้องเพลงต่างๆ เกี่ยวกับสิทธิของพลเมือง ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้น การก่อตัวของอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ที่เกิดขึ้นในขบวนการเคลื่อนไหวที่มีลักษณะเป็นการกล่าวปราศรัยอย่างเสรีในที่สาธารณะ (the Free Speech Movement) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน David S. Meyer and Sidney Tarrow, “A Movement Society: Contentious Politics for a New Century.” In Meyer and Tarrow *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century* (Lanham, MD: Rowman & Little field, 1998), pp. 1-28.

(pathological) บ้าคลั่งวีรบุรุษ (heroism) และสามารถถูกผู้นำสะกดจิตให้ทำในสิ่งที่ผู้นำต้องการได้⁷ ซึ่งผู้ที่อยู่ในฝูงชนนั้นไม่ว่าพื้นฐานส่วนตัวจะมีลักษณะเป็นเช่นใด แต่เมื่อรวมกลุ่มกันเป็นฝูงชนแล้วพวกเขาจะถูกเปลี่ยนให้มีจิตใจร่วมกัน (collective mind)⁸ นอกจากนี้ ในบางครั้งขบวนการทางสังคม ยังอาจถูกมองว่า เป็นกลุ่มคนที่มีความว้าวุ่นใจ และชอบใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ซึ่งเกิดขึ้นจากการถูกลิดรอน สิ่งที่มีคุณค่าในชีวิตไป ดังเช่นที่ Ted Robert Gurr⁹ ได้สร้างเป็นทฤษฎีการถูกลิดรอนในเชิงเปรียบเทียบ (Relative Deprivation : RD) เพื่อใช้อธิบายการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของผู้คน ในรูปของการปฏิวัติ

2.2.2) ขบวนการคนจนฯ กับการสร้างความเป็นประชาธิปไตย

เราจะกล่าวได้ว่า ขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้น ช่วยทำให้สังคมมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการให้คำนิยามคำว่า “ประชาธิปไตย” (democracy) ว่าหมายถึงอะไร ดังเช่น ถ้าเรากล่าวว่า ประชาธิปไตย คือ ชุดของบรรทัดฐานและกฎที่เป็นทางการ (formal norms and rules) ซึ่งช่วยรวบรวมการเรียกร้องผลประโยชน์ของปัจเจกชนแล้ว บทบาทการทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยของขบวนการทางสังคม ก็คือ การขยายสิทธิและเสรีภาพที่เป็นทางการของประชาชนให้แผ่กว้างออกไป ดังเช่น ประชาธิปไตยที่ใช้ในประเทศสหรัฐอเมริกา แต่ถ้าหากเราให้คำนิยามคำว่า “ประชาธิปไตย” ดังที่ Rousseau ให้ไว้ในอดีต ที่คิดว่าประชาธิปไตยไม่ได้เป็นเพียงแค่กฎที่เป็นทางการ (formal rule) แต่หมายถึง การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจริงของพลเมือง (citizens) ในอาณาบริเวณสาธารณะ (public sphere) เราจึงเห็นได้ว่า การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม สามารถส่งผลสะท้อน ที่ทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยได้ โดยผ่านการแสดงออกในพื้นที่สาธารณะ (public space)¹⁰ ดังนั้น การให้ความหมายของสังคมว่า ประชาธิปไตย หมายถึงอะไร จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาผลสะท้อน (impact) ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของขบวนการทางสังคม ว่ามีส่วนช่วยทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย (democratization)* หรือไม่?

⁷ ดูรายละเอียดได้ใน Gustave LeBon, *The Crowd* (New York: Viking Press, 1960).

⁸ Clark McPhail, *The Myth of the Madding Crowd* (New York: Aldine De Gruyter, 1991), p. 3.

⁹ Ted R. Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton: Princeton University Press, 1970).

¹⁰ Marco Giugni, “How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments” in Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), pp. xxx-xxxii.

* การทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย (democratization) นั้นถูกเข้าใจในฐานะที่เป็นกระบวนการที่ซับซ้อน (complex) มีระยะเวลาที่ยาวนาน (longterm) มีพลวัตร (dynamic) และยังเปิดกว้าง (open-ended) ต่อการให้ความหมาย และการทำความเข้าใจของสังคมด้วย โดยความหมายของการทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยนั้น ไม่มีขอบเขตที่ตายตัว เพราะต้องขึ้นอยู่กับความหมายของประชาธิปไตยที่ใช้ด้วย ดูเพิ่มเติมใน

นอกจากนี้ การให้ความหมายของประชาธิปไตยดังกล่าว ก็ต้องคำนึงถึงบริบทที่เกิดขึ้นด้วย เพราะความหมายของคำว่าประชาธิปไตยนั้นย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา

ถ้าหากเรานิยามให้ “การทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย” (democratization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ที่เคลื่อนไปตามทิศทาง ที่เป็นประชาธิปไตยแล้ว จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ได้แสดงให้เห็น บทบาทของขบวนการคนจนๆ ที่ส่งเสริมให้เกิดความเป็นประชาธิปไตย¹¹ ทั้งที่เกิดจากเป้าหมายของขบวนการเอง และที่เป็นผลพลอยได้จากการกระทำของพวกเขา กล่าวคือ ถ้าหากมองจากเป้าหมายของขบวนการคนจนๆ จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ เป็นการปกป้องสิทธิเสรีภาพ ของคนยากจน ในฐานะของพลเมือง อีกทั้งยัง ขยายขอบเขตของการมีส่วนร่วมในการเมืองสาธารณะ (public politics) ให้กว้างออกไป ทำให้ชาวบ้านผู้ยากจน ทั้งทรัพย์สินและอำนาจ สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการเมือง ได้อย่างเท่าเทียมกับคนอื่นๆ ที่มีฐานะความเป็นอยู่ และมีอำนาจมากกว่าตน (ดังเช่น คนชั้นกลางและคนชั้นสูงในเมือง) ทั้งในรูปของการเข้าไปมีส่วนร่วม กระบวนการนโยบายของรัฐ ดังเช่น การผลักดันกฎหมายป่าชุมชน สิทธิลาคลอด 90 วัน ของลูกจ้างทั้งส่วนราชการและเอกชน กฎหมายกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เป็นต้น นอกจากนี้ ยังช่วยตรวจสอบผู้มีอำนาจทางการเมือง และเจ้าหน้าที่รัฐ ให้มีความรับผิดชอบต่อการกระทำที่ผิดพลาดของตน ดังเช่น กรณีชาวบ้านปากมูนเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐ ภายหลังจากได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ โดยมีได้ประมิณผลได้ผลเสีย ที่จะเกิดขึ้นกับชาวบ้านก่อน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม นอกจากบทบาทของขบวนการคนจนๆ ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยโดยตรง ดังที่เห็นได้จากเป้าหมายของขบวนการแล้ว ในขณะเดียวกัน การต่อสู้ของขบวนการคนจนๆ ก็ทำให้เกิดผลพลอยได้ (by product) ที่ทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยด้วยเช่นกัน ดังเช่น การเข้าร่วมต่อสู้กับขบวนการคนจนๆ ได้ทำให้ชาวบ้าน ตระหนักถึงสิทธิ และเสรีภาพของตน ที่มีอยู่ตามรัฐธรรมนูญ

นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในขบวนการคนจนๆ ก็ยังช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้าน รู้จักความเป็นประชาธิปไตยมากยิ่งขึ้น ดังเช่น การจัดรูปแบบ โครงสร้างองค์กร เป็นเครือข่ายหลวมๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการกระจายอำนาจ (decentralization) ภายในขบวนการ การจัดประชุมภายในขบวนการ โดยผู้เข้าร่วมสามารถแสดงความคิดเห็นของตน ได้อย่างเท่าเทียม เป็นต้น

Laurence Whitehead (ed.), *Democratization :Theory and Experience* (New York: Oxford University Press, 2002), pp. 26-27.

¹¹ ควรอ่านประกอบกับ Charles Tilly, *Social movements,1768-2004* (Boulder: Paradigm Publishers, 2004), Chapter 6.

เมื่อดูจากบทบาทการต่อสู้ของขบวนการคนจนฯ ที่พยายามสร้างความเป็นประชาธิปไตย ให้เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกขบวนการ จากงานวิจัยชิ้นนี้ จะเห็นได้ว่า เราควรมองขบวนการคนจนฯ ว่าเป็นผู้ที่ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย มากกว่าที่จะมองว่าเป็นตัวสร้างความวุ่นวาย และทำลายประชาธิปไตยในสังคมไทย เหมือนดังเช่น ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีขบวนการทางสังคมบางขบวนการ ที่ทำลายประชาธิปไตย เกิดขึ้นบ้างก็ตาม ดังเช่น ขบวนการชาวพิฆาตซ้าย อย่างกลุ่มกระทิงแดง และนวพล ในช่วง 6 ตุลาคม 2519 เป็นต้น

3. ข้อเสนอแนะการศึกษา

แม้ว่าผู้เขียนจะได้พยายามทำงานวิจัยชิ้นนี้ อย่างเต็มความสามารถ ตามโอกาสที่เอื้ออำนวย แต่ด้วยข้อจำกัดหลายประการที่มีอยู่ ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้ ยังคงมีจุดอ่อน และยังต้องการผู้ศึกษาเพิ่มเติมรายละเอียดของงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอแนะนำประสบการณ์ ที่ได้จากการทำวิจัยชิ้นนี้ เสนอแนะผู้ที่สนใจศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวฯ ภายหน้า ดังต่อไปนี้

3.1) งานวิจัยชิ้นนี้ ศึกษาได้เฉพาะผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง และผลสะท้อนจากการส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันระหว่างขบวนการคนจนฯ เนื่องจากมีระยะเวลาการศึกษาที่จำกัด ดังนั้น ผู้คนที่สนใจการศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นขบวนการใดก็ตาม ควรศึกษาเพิ่มเติม ในมิติที่งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ได้ศึกษา ดังเช่น การศึกษาผลสะท้อนระดับบุคคล เพื่อแสดงให้เห็นว่า การเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของผู้เข้าร่วมขบวนการ (ดังเช่น ทศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ การถูกคุกคามจากรัฐและฝ่ายตรงข้าม ฯลฯ) อย่างไรก็ตาม นอกจากนี้ ผู้สนใจอาจทำการศึกษาผลสะท้อนเชิงวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม เพื่อแสดงให้เห็นว่า ขบวนการทางสังคมได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ดังเช่น การสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) วัฒนธรรมย่อย (subculture) ของขบวนการทางสังคม เป็นต้น

3.2) ผู้สนใจศึกษาผลสะท้อนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ไม่ควรให้ความสำคัญเฉพาะประเด็นผลสะท้อนที่เกิดจากขบวนการทางสังคมเป็นฝ่ายกระทำเท่านั้น แต่ควรให้ความสนใจกับผลสะท้อนจากการโต้กลับของฝ่ายตรงข้ามของขบวนการทางสังคม ดังเช่น การปราบปรามของฝ่ายรัฐ และการตอบโต้ของขบวนการโต้กลับ (countermovement) ว่าก่อให้เกิดผลในเวลาต่อมาอย่างไร ต่อขบวนการทางสังคมด้วย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. บทเรียน 30 ปี ของการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวนาชาวไร่ไทย. *ฟ้าเดียวกัน*. 2, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2547): 88-111.

กรุงเทพธุรกิจ (1 กุมภาพันธ์ 2545): 2.

กรุงเทพธุรกิจ (10 กรกฎาคม 2545): 12.

กรุงเทพธุรกิจ (28 ธันวาคม 2548): 2.

กรุงเทพธุรกิจ (6 มีนาคม 2545): 15.

กรุงเทพธุรกิจ (7 มกราคม 2545): 2.

กองบรรณาธิการ. *ฟ้าเดียวกัน*. 1, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 26-29.

การรณรงค์หาเสียงของพรรคเครือข่ายชาวนาแห่งประเทศไทย แหล่งที่มา:

<http://www.felizorganizer.com/sk/spot02.rar> (ถอดเทปเสียง)

กึ่งกาญจน์ สำนวนเย็น. *พลวัตของยุทธวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคม: ศึกษากรณีขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน จังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทยและสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์. *แถลงการณ์วันกรรมกรสากล 1 พฤษภาคม 2550*. 23 เมษายน 2550.

คู่มือผู้ใช้แรงงานกับการมีส่วนร่วมในการกร่างรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ มูลนิธิพิพิธภัณฑ์แรงงานไทย และมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2550.

แค่คลอดกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร ก็สร้างเงื่อนไข ‘น้ำเน่า’ แล้ว. *เนชั่นสุดสัปดาห์* 8, 373 (29 กรกฎาคม-4 สิงหาคม 2542): 22.

จิตติมา เศรษฐศิริวรกุล. *การระดมมวลชนมาชิกเพื่อสร้างพลังของกลุ่มผลประโยชน์: ศึกษากรณีกลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

เจษฎา (พี่โป๊ะ). ผู้ประสานงาน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.). *สัมภาษณ์*. 10 มีนาคม 2551.

- ชนชาติ ชรรวมโชติ. การศึกษากระบวนการก่อเกิดและบริหารกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ธีรนาถ กาญจนอักษร. ลาดลอด 90 วัน เราจะไปทางไหนดี?. ใน วรวิทย์ เจริญเลิศ (บก.), *ทุน รัฐ แร่งงาน วิกฤตและการต่อสู้*, หน้า 281-288. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. *แรงงานภาคอุตสาหกรรมกับการเรียนรู้และต่อสู้เพื่อสวัสดิการ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- นภาพร อติวานิชยพงศ์. สหภาพแรงงานกับการเป็นขบวนการทางสังคม. ใน นวลน้อย ตริรัตน์ (บก.), *ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม*, หน้า 81-127. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- นฤมล ทับจุมพลและนิติรัตน์ ทรัพย์สมบูรณ์. *เส้นทางชาวนาไทย: รำลึก ๒๕ ปีสหพันธ์ชาวนา ชาวไร่แห่งประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก, 2542.
- นันทโชติ ชัยรัตน์. *สัมภาษณ์*. 4 มีนาคม 2550.
- บัณฑิตย์ ธนชัยเศรษฐวุฒิ. *การต่อสู้ของขบวนการสตรีไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิอารมณ์พงศ์พจน์ กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรีและมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2542.
- บัณฑิตูร เศรษฐศิริโรตม์. พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับสนช. สัญญาอันตรายสำหรับการเมืองภาค ประชาชน. *มติชน* (2 ธันวาคม 2550): 9.
- บุญตา สืบประดิษฐ์และอัจฉรา รักยุติธรรม. *3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของ สังคมไทย*. เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2542.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. อาจารย์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. *สัมภาษณ์*. 24 มกราคม 2551.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. เครือข่ายสลัม 4 ภาค: ประวัติศาสตร์และบทเรียน. *ฟ้าเดียวกัน*. 1, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546): 68-92.
- เบญจา ศิลารักษ์. เจริญสติเพื่อป่าชุมชน. *กรุงเทพธุรกิจ* (17 พฤศจิกายน 2548): 2.
- ประทีน เวตะวากยานนท์. ที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค (อดีตประธานเครือข่าย). *สัมภาษณ์*. 30 มกราคม 2551.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาผลสำเร็จ ล้มเหลว และผลสะท้อน. *เอกสารประกอบการเรียนวิชาการเมืองขององค์กรนอกภาครัฐในกระบวนการนโยบายสาธารณะ*. ม.ป.ท., ม.ป.ป. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. *การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์
ปริญญาคุชฎีบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. *การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิต
ตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. ขบวนการประชาชนในชนบท ช่วงตั้งแต่ ทศวรรษ 2530: ผลสำเร็จ ล้มเหลว
และผลกระทบ. ใน นวลน้อย ตริรัตน์, *ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม*, หน้า21-
74. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2547.

ประยงค์ ดอกคำไชย(พี่เป็ด). นักพัฒนาเอกชน ซึ่งทำงานร่วมกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ
(คกน.). *สัมภาษณ์*. 10 มีนาคม 2551.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ตรีสวิน,
2545.

ผู้จัดการรายวัน (5 มีนาคม 2545): 6.

พงษ์อนันต์ ช่วงธรรม. ที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค. *สัมภาษณ์*. 30 มกราคม 2551.

พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟู
และพัฒนาเกษตรกร (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๒. *เอกสารประกอบการเสวนาร่าง
พระราชบัญญัติสภากรเกษตร และร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร: แนวโน้มที่จะ
เกิดขึ้นต่อเกษตรกรในอนาคต*. ณ ห้องประชุมสหภาพการรถไฟ (หลังเก่า) สำนักงานกลุ่ม
เพื่อนประชาชน วันที่ 27 พฤศจิกายน 2550. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

พฤกษ์ เกาถวิล. *เสียงเกษตรกร*. เชียงใหม่: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ, 2544.

พุด พงศ์พีพร. *ผลกระทบนโยบายประชานิยมภายใต้รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ที่มีต่อ
เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการ
ปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

มณีรัตน์ มิตรปราสาท. ขบวนการสลัมในประเทศไทย. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต
วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, หน้า 354-406. เชียงใหม่: ตรีสวิน, 2545.

มติชน (22 มีนาคม 2545): 18.

มติชน (26 มกราคม 2545): 7.

มติชน (4 พฤศจิกายน 2534): 3.

มติชน (7 เมษายน 2536): 29.

ราชกิจจานุเบกษา 117 (8 สิงหาคม 2543): 12.

ราชกิจจานุเบกษา 92 (5 มีนาคม 2518): 11-12.

ราชกิจจานุเบกษา 118 (24 กรกฎาคม 2544): 15.

ราชกิจจานุเบกษา 118 (20 ธันวาคม 2544): 35.

ราชกิจจานุเบกษา 121 (9 ธันวาคม 2547): 45,54.

ราชกิจจานุเบกษา 124 (31 พฤษภาคม 2550): 33-34.

รายงานการสังเคราะห์เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นตกเถียงกรณีปัญหาเขื่อนปากมูล ในประเด็นระบบชลประทานและการเกษตร การผลิตกระแสไฟฟ้า ผลกระทบทางเศรษฐกิจ และการประมง. **เอกสารประกอบการจัดเวทีสาธารณะว่าด้วยการฟื้นฟูชีวิตลุ่มน้ำมูล ข้อเสนอเชิงหลักการและกลไกการจัดการ.**(ฉบับร่าง) จัดโดย คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาแนวทางฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลและคณะกรรมการเพื่อตรวจสอบข้อมูลและหาแนวทางแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำมูล สถาบันวิจัยแห่งชาติ (สนช.) ร่วมกับ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 15 พฤศจิกายน 2550.

แรงงานปริทัศน์. 10, 3 (มีนาคม 2539): 9-11.

แรงงานปริทัศน์. 10, 6 (มิถุนายน 2539): 16-20.

แรงงานปริทัศน์. 11, 10 (ตุลาคม 2540): 12-16.

แรงงานปริทัศน์. 11, 11 (พฤศจิกายน 2540): 5-7.

แรงงานปริทัศน์. 16, 4 (เมษายน 2545): 58-60.

แรงงานปริทัศน์. 6, 11 (พฤศจิกายน 2535): 11.

แรงงานปริทัศน์. 6, 12 (ธันวาคม 2535): 18,20.

แรงงานปริทัศน์. 6, 6 (มิถุนายน 2535): 17-18.

แรงงานปริทัศน์. 7, 5 (พฤษภาคม 2536): 12-13.

วรวิทย์ เจริญเลิศ, บรรณาธิการ. **ทุน รัฐ แรงงาน วิกฤตและการต่อสู้.** กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

วรวิทย์ เจริญเลิศ. คนงานหญิง สหภาพแรงงาน และเอ็นจีโอ กับกระบวนการปฏิรูประบบสุขภาพความปลอดภัย. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, **วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย**, หน้า 130-181. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีวิณ, 2545.

วารสารกฎหมายปกครอง 12 (สิงหาคม 2536): 340-346.

วิเชิต ทวีกุล. การเมืองภาคประชาชน: การเคลื่อนไหวของชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ พ.ศ. 2530-2547. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. **ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว.** นนทบุรี: กลุ่มพีชพันธุ์ฯ, 2535.

วิล (ไม่ทราบนามสกุล). เลขานุการและกรรมการเครือข่ายสลัม 4 ภาค. *สัมภาษณ์*. 30 มกราคม 2551.

ศยามล ไกรยูรวงศ์ อัจฉรา รักยุติธรรม และกฤษฎา บุญชัย. ขบวนการเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือเพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การชำระอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์. ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, หน้า 241-291. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ศรีวิน, 2545.

ศยามล ไกรยูรวงศ์ และคณะ. *ข้อพิพาทและความขัดแย้งปัญหาที่ดินในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.

ศิริพร ยอดกมลศาสตร์. มื้อบไทยซัมมิทฯ : อุทาหรณ์เรื่องความอ่อนแอของขบวนการแรงงานไทย. *แรงงานปริทัศน์*. 12, 3 (มีนาคม 2541): 10-12.

ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์. คนงาน: อัตลักษณ์และวัฒนธรรม. *ฟ้าเดียวกัน*. 2, 2 (เมษายน – มิถุนายน 2547): 66-69.

ศูนย์ณรงค์เพื่อสิทธิแรงงาน. *เอกสารประกอบการณรงค์เพื่อสิทธิแรงงาน*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์. จับมือประสาน ‘ยุบกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร’. *เนชั่นสุดสัปดาห์* 15, 779 (4 พฤษภาคม 2550): 19.

สมชัย ภัทรชนานันท์. อาจารย์วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. *สัมภาษณ์*. 20 มีนาคม 2551.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. อุดมการณ์ของขบวนการสหภาพแรงงาน. *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “จิตสำนึก และขบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย”*. ณ ห้อง จุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดโดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 พฤศจิกายน 2538

สยามรัฐ (18 กุมภาพันธ์ 2545): 7.

สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ. *คำประกาศเจตนารมณ์*. ณ หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่, 10 มีนาคม 2545.

สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ. *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 15*. ณ ทำเนียบรัฐบาล, 25 มีนาคม 2545.

สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ. *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 30: ห้ามเบียดเบียนผลการเจรจา*. ณ ศาลากลาง จังหวัดเชียงใหม่, 8 เมษายน 2545.

สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ. *ใบแถลงข่าวฉบับที่ 16*. ณ ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่, 25 มีนาคม 2545.

สหาย พจน์ สมานันท์ (ทองขาว) และสหายอาวูช (เอนก). บทสนทนาต่อองค์กรเกษตรกร: ว่าด้วย
ความทรงจำและการระลึกถึง. ใน คณะจัดทำหนังสืออนุสรณ์แห่งชีวิต สุวิทย์ วัฒนุ วันที่
20 ธันวาคม 2495 – วันที่ 11 มีนาคม 2550, *สุวิทย์ วัฒนุ: นักรบประชาชน เคียงข้างคนจน*
, หน้า 311-315. กรุงเทพฯ: กลุ่มเพื่อนประชาชนและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย, 2550.
(หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ นายสุวิทย์ วัฒนุ วันที่ 9 มิถุนายน 2550 ณ วัดสามัคคี
บรรพต จ.ชลบุรี, ไม่มีจำหน่าย).

สังเวียน นุชเทียน. ที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค. *สัมภาษณ์*. 30 มกราคม 2551.

สำนักแรงงานสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน (ณ ธันวาคม 2549) แหล่งที่มา:

http://122.154.4.16/yr_statistics/laborstatistics49/table%206.1.pdf

สิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, บรรณาธิการ. *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย*.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

สุชิน เอี่ยมอินทร์. ประธานเครือข่ายสลัม 4 ภาค คนปัจจุบัน. *สัมภาษณ์*. 30 มกราคม 2551.

*เสวนาร่างพระราชบัญญัติสภาการเกษตร และร่างพระราชบัญญัติสภาเกษตรกร: แนวโน้มที่จะ
เกิดขึ้นต่อเกษตรกรในอนาคต*. ณ ห้องประชุมสหภาพการรถไฟ (หลังเก่า) สำนักงาน
กลุ่มเพื่อนประชาชน, 27 พฤศจิกายน 2550. (ถอดเทปเสียง)

โสพล ศิริไสย์, “บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน: จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อย
ภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน” ใน *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*,
อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล บรรณาธิการ, หน้า 261-283. นครปฐม:
โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม, 2542.

อคิน รพีพัฒน์ และคณะ. *ชุมชนแออัด: องค์กรความรู้กับความเป็นจริง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2542.

อนิรุทธิ์ ขาวสนิท. แกนนำกลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองเพชรฯ. *สัมภาษณ์*. 27 พฤศจิกายน 2550.

อภิชัย พันธเสน และ จิราภรณ์ อุ่นเกษม. *คำแรงต่ำ: ความหมายและแนวโน้มในอนาคต*. กรุงเทพฯ:
โครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.

อัจฉรา รักยุติธรรม, บรรณาธิการ. *ที่ดินและเสรีภาพ*. เชียงใหม่: Black Lead Publishing, 2548.

อภัยุทธิ์ จันทรพา. *ที่ดินในเมืองกับสิทธิที่อยู่อาศัยของคนสลัม*. หน้า 1. (เอกสารโรเนียว ไม่ปรากฏ
ปีพิมพ์ มีจำนวน 9 หน้า).

อภัยุทธิ์ จันทรพา. ไร่หรือชุมชน: บทบาทใหม่ของวัดไทย?. *วิภาษา*. 1, 3, 3 (16 มิถุนายน-31
กรกฎาคม 2550): 61-63.

อภัยุทธิ์ จันทรพา. สมาชิกกลุ่มปฏิบัติการคนจนเมือง และที่ปรึกษาเครือข่ายสลัม 4 ภาค.
สัมภาษณ์. 18 มกราคม 2551.

เอกสารประกอบการเสวนา เรื่อง พ.ร.บ. ป่าชุมชนกับทิศทางการสังคมไทย. ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-ราชมงคลธัญบุรี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 10 พฤษภาคม 2545.

ภาษาต่างประเทศ

- Amenta, E., and Caren, N. The Legislative, Organizational, and Beneficiary Consequences of State-Oriented Challengers. In D. A. Snow; S. A. Soule; and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, pp. 461-488. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.
- Amenta, E.; Carruthers, B. G.; and Zylan, Y. A Hero for the Aged? The Townsend Movement, the Political Mediation Model, and U.S. Old-Age Policy, 1934-1950. *The American Journal of Sociology*. 98, 2 (September 1992): 308-339.
- Amoore, L., ed. *The Global Resistance Reader*. New York: Routledge, 2005.
- Anan Ganjanapan. *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand*. Chiang Mai: RCSD, 2000.
- Andrews, K. T. Social Movements and Policy Implementation: The Mississippi Civil Rights Movement and the War on Poverty, 1965 to 1971. *American Sociological Review*. 66, 1 (February 2001): 71-95.
- Andrews, K. T. The Impacts of Social Movements on the Political Process: The Civil Rights Movement and Black Electoral Politics in Mississippi. *American Sociological Review*. 62, 5 (October 1997): 800-819.
- Apichart Thongyou. Thai NGOs and Rural Development: Formation, Growth, and Branching Out. In S. Shigetomi (eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, pp. 147-182. Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004.
- Ayal, E. B. Thailand's Development: The Role of Bangkok. *Pacific Affairs*. 56, 3 (Autumn, 1992): 353-367.
- Baker, C. Thailand's Assembly of the Poor: background, drama, reaction. *Southeast Asian Research*. 8, 1 (March 2000): 8-29.

- Banaszak, L. A.; Beckwith, K.; and Rucht, K. When Power Relocates: Interactive Changes in Women's Movements and States. In L. A. Banaszak; K. Beckwith; and D. Rucht (eds.), *Women's Movement Facing the Reconfigured State*, pp. 1-29. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bantorn Ondam ,and Boonthan T. Verawongse. Assembly of the Poor: The other grassroots movement experiences from Thailand. *Thai Development Newsletter*. 37 (July-December 1999): 48-50.
- Benford, R. D. Frame Disputes within the Nuclear Disarmament Movement. *Social Forces*. 71, 3 (March 1993): 677-701.
- Blumer, H. Social Movements. In R. S. Denisoff (ed.), *The Sociology of Dissent*, pp. 4-20. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974.
- Brenner, V. et al. *Thailand's Community Forest Bill: U-Turn or Roundabout in Forest Policy?*. SEFUT Working Paper No. 3, revised edition. Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, 1999.
- Brown, A. Labour and Modes of Participation in Thailand. *Democratization*. 14, 5 (December 2007): 816-833.
- Buechler, S. M. Beyond Resource Mobilization? Emerging Trend in Social Movement Theory. *The Sociological Quarterly*. 34, 2 (May 1993): 217-235.
- Buechler, S. M. *Social Movements In Advanced Capitalism, The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*. London: Oxford University Press, 2002.
- Burstein, P. Social Movements and Public Policy. In M. Giugni; D. McAdam; and C. Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, pp. 3-21. Indianapolis : University of Minnesota , 1999.
- Burstein, P., and Linton, A. The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns. *Social Forces*. 81, 2 (December 2002): 381-408.
- Calhoun, C. 'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century. *Social Science History*. 17, 3 (Autumn, 1993): 385-427.
- Colby, D. C. A Test of the Relative Efficacy of Political Tactics. *American Journal of Political Science*. 26, 4 (November 1982): 741-753.

- Darlington, S. M. The Ordination of a Tree: The Buddhist Ecology Movement in Thailand. *Ethnology*. 37, 1 (Winter 1998): 1-15.
- Dej Poomkacha. And Then What Next... Thai NGOs?. In Jaturong Boonyarattanasoontorn and Gawin Chutima, *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy*, pp. 88-96. Bangkok: Thai NGO Support Project, 1995.
- Della Porta, D., and Diani, M. *Social Movements: an introduction*. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 2006.
- Diani, M. Linking Mobilization Frames and Political Opportunities: Insights from Regional Populism in Italy. *American Sociological Review*. 61, 6 (December 1996): 1053-1069.
- Diani, M. Social Capital as Social Movement Outcome. In B. Edwards; M. W. Foley; and M. Diani (eds.), *Beyond Tocqueville : civil society and the social capital debate in comparative perspective*, pp. 207-218. Hanover: University Press of New England, 2001.
- Earl, J. The Cultural Consequences of Social Movements. In D. A. Snow; S. A. Soule; and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, pp. 508-530. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.
- Eyerman, R., and Barretta, S. From the 30s to the 60s: The Folk Music Revival in the United States. *Theory and Society*. 25, 4 (August 1996): 501-543.
- Eyerman, R., and Jamison, A. *Social Movements : A cognitive Approach*. Oxford: Polity Press, 1991.
- Feeny, D. The Political Economy of Regional Inequalities in Developing Economies: The Northeast of Thailand. *Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies*, pp. 81-114. Volume II, Kunming: Institute of Southeast Asian Studies, 11-13 May 1990.
- Fireman, B., and Gamson, W. A. Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective. In M. N. Zald and J. D. McCarthy, *The Dynamics of Social Movements*, pp. 8-44. Cambridge: Winthrop Publisher, 1979.
- Fisher, K. Locating Frames in the Discursive Universe. *Sociological Research Online*. 2(3) (1997): 8. available from: <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/3/4.html>
- Freeman, J. *The Politics of Women's Liberation: A Case Study of An Emerging Social Movement and Its Relation to The Policy Process*. New York: David McKay, 1975.

- Gamson, W. A. *Talking Politics*. Boston: Cambridge University Press, 1992.
- Gamson, W. A. *The Strategy of Social Protest*. 2nd ed. Belmont, California: Wadsworth, 1990[1975].
- Gamson, W. A., and Modigliani, A. Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach. *The American Journal of Sociology*. 95, 1 (July 1989): 1-37.
- Gamson, W. A., and Wolfsfeld, G. Movements and Media as Interacting Systems. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 528, Citizens, Protest, and Democracy. (July 1993): 114-125.
- Gawin Chutima. Funding for NGOs in Thailand: The Politics of Money in the Nonprofit Sector. In Shigetomi, S. (eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, pp. 61-98. Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004.
- Giles Ji Ungpakorn. The impact of the Thai 'Sixties' on the Peoples Movement today. *Inter-Asia Cultural Studies*. 7, 4 (2006): 570-588.
- Giugni, M. How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments. In M. Giugni; D. McAdam; and C. Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, pp. xiii-xxxiii. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Giugni, M. G. Personal and Biographical Consequences. In D. A. Snow; S. A. Soule; and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, pp. 489-507. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.
- Giugni, M. G. Was It Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 24 (1998): 374-376.
- Giugni, M.; D. McAdam ;and C. Tilly, eds. *How Social Movements Matter*. Indianapolis: University of Minnesota , 1999.
- Goldstone, J. A. Introduction: Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics. In J. A. Goldstone (ed.), *States, Parties, and Social Movements*, pp. 1-24. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Goldstone, J. A. More Social Movements or Fewer? Beyond Political Opportunity Structures to Relational Fields. *Theory and Society*. 33, 3/4, Special Issue: Current Routes to the Study of Contentious Politics and Social Change. (Jun. - Aug., 2004): 333-365.

- Goodwin, J., and Jasper, J. M., eds. *The social movements reader: cases and concepts*. UK: Blackwell Publishing, 2003.
- Goss, J., and Burch, D. From agricultural modernization to agri-food globalization: the waning of national development in Thailand. *Third World Quarterly*. 22, 6, The Post-Cold War Predicament. (December 2001): 969-986.
- Gundelach, P. Grass-Roots Activity. In J. W. van Deth; and E. Scarbrough (ed.), *The Impact of Values*, pp. 412-440. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Gupta, D. Selective Engagement and Its Consequences for Social Movement Organizations: Lesson from British Policy in Northern Ireland. *Comparative Politics*. 39, 3 (April 2007): 331-351.
- Gurr, T. R. *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Hafner, J. A. Farming The Forest: Managing People and Trees in Reserved Forests in Thailand. *Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies*, pp. 55-80. Volume II, Kunming: Institute of Southeast Asian Studies, 11-13 May 1990.
- Hirsch, P. *Political Economy of Environment in Thailand*. Manila: Journal of Contemporary Asia Publishers.
- Hubbel, D. Environmental and social impacts of large dams: Experience from around the world. *Thai Development Newsletter*. 25 (1994): 20-24.
- Hunt, S. A., and Benford, R. D. Collective Identity, Solidarity, and Commitment. In D. A. Snow, S. A. Soule; and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, pp. 433-457. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.
- Hussey, A. Rapid Industrialization in Thailand 1986-1991. *Geographical Review*. 83, 1 (January 1993): 14-28.
- Inclan, M. Mobilizing Zapatistas! The Role of Political Conditions, Pre-Existing Organizations, and Mobilizing Frames on the Zapatista Movement 1994-2001. *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Hilton Chicago and the Palmer House Hilton, Chicago, IL*, 3rd September 2004. available from: http://www.allacademic.com/meta/p61465_index.html (5th October 2005)
- Jasper, J. M., and Goodwin, J. (Jaswin). Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory. *Sociological Forum*. 14, 1 (March 1999): 27-54.

- Jasper, J. M., and Goodwin, J. (Jaswin). Trouble in Paradigms. *Sociological Forum*. 14, 1 (March 1999): 107-125.
- Jenkins, J. C. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 9 (1983): 527-553.
- Ji Giles Ungpakorn. Challenges to the Thai N.G.O. Movement from the Dawn of a new opposition to global capital. In Ji Giles Ungpakorn (ed.), *Radicalising Thailand: New political perspectives*, pp. 289-318. Bangkok: Institute of Asian Studies ,Chulalongkorn University, 2003.
- Johnston, H., and Klandermans, B., eds. *Social Movements and Culture*. London: UCL Press, 1995.
- Kanokrat Lertchoosakul. Conceptualising the roles and limitations of N.G.O.s in the Anti-Pak Mun Dam Movement. In Ji Giles Ungpakorn (ed.), *Radicalising Thailand: New political perspectives*, pp. 226-252. Bangkok: Institute of Asian Studies ,Chulalongkorn University, 2003.
- Katz, M. N. Democratic Revolutions: Why Some Succeed, Why Others Fail. *World Affairs*. 166, 3 (Winter 2004): 163-170.
- Kitschelt, H. Resource Mobilization Theory: A Critique In D. Rucht (ed.), *Research on Social Movements*, pp. 323-347. West Germany: Westview Press, 1991.
- Kitschelt, H. P. Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*. 16, 1 (January 1986): 57-85.
- Klandermans, B. Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. *American Sociological Review*. 49, 5 (October 1984): 583-600.
- Klandermans, B. New Social Movements and Resource Mobilization: The European and the American Approach revisited. In D. Rucht (ed.), *Research on Social Movements: The State of the Art in Western Europe and the USA*, pp. 17-44. Boulder: Campus Verlag ; Westview Press, 1991.
- Kriesi, H. The Political Opportunity Structure of New Social Movements: Its Impact on Their Mobilization. In J. C. Jenkins ,and B. Klandermans (eds.), *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*, pp. 167-198. London: UCL Press, 1995.

- Kriesi, H., and Wisler, D. The Impact of Social Movements on Political Institutions: A comparison of the Introduction of Direct Legislation in Switzerland and the United States. In M. Giugni; D. McAdam; and C. Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, pp. 42-65. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Le Bon, G. *The Crowd*. New York: Viking Press, 1960.
- Like a fish out of ... Water at Pak Moon!. *Thai Development Newsletter*. 25 (1994): 52-53.
- Lipsky, M. Protest as a Political Resource. *The American Political Science Review*. 62, 4 (December 1986): 1144-1158.
- Lo, C. Y. H. Countermovements and Conservative Movements in the Contemporary U.S. *Annual Review of Sociology*. 8 (1982): 107-134.
- Maneerat Mitprasart. The Roles of NGOs in the Context of Urban Areas. In S. Shigetomi (eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from Thailand*, pp. 183-209. Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004.
- McAdam, D. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- McAdam, D. Tactical Innovation and the Pace of Insurgency. *American Sociological Review*. 48, 6 (December 1983): 735-754.
- McAdam, D. The Biographical Impact of Activism. In M. Giugni; D. McAdam; and C. Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, pp. 117-146. Indianapolis: University of Minnesota, 1999.
- McAdam, D.; McCarthy, J. D.; and Zald, M. N. Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing process – toward a synthetic, comparative perspective on social movements. In D. McAdam; J. D. McCarthy; and M. N. Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, pp. 1-20. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- McCammon, H. J., et al. Movement Framing and Discursive Opportunity Structures: The Political Successes of the U.S. Women's Jury Movements. *American Sociological Review*. 72, 5 (October 2007): 725-749.
- McCarthy, J. D., and Zald, M. N. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *The American Journal of Sociology*. 82, 6 (May 1977): 1212-1241.
- McPhail, C. *The Myth of the Madding Crowd*. New York: Aldine De Gruyter, 1991.

- McVeigh, R.; Welch, M. R.; and Bjarnason, T. Hate Crime Reporting as a Successful Social Movement Outcome. *American Sociological Review*. 68(6) (December 2003): 843-867.
- Mellucci, A. The Process of Collective Identity. In H. Johnston ,and B. Klandermans (eds.), *Social Movement and Culture*, pp. 41-63. London: UCL Press, 1995.
- Meyer, D. S. ,and Staggenborg, S. Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity. *The American Journal of Sociology*. 101, 6 (May, 1996): 1628-1660.
- Meyer, D. S. ,and Whittier, N. Social Movement Spillover. *Social Problems*. 41, 2 (May, 1994): 277-298.
- Meyer, D. S., and Tarrow, S. A Movement Society: Contentious Politics for a New Century. In D. Meyer ,and S. Tarrow, *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*, pp. 1-28. Lanham,MD: Rowman & Little field, 1998.
- Missingham, B. D. *The Assembly of The Poor in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.
- Montree Chantawong. Infrastructure Development policy: Legalized Deforestation. In Pinkaew Leungaramsri and Rajesh, N. (eds.), *The Future of People and Forests in Thailand after The Logging Ban*, pp. 137-147. Bangkok: Project for Ecological Recovery, 1992.
- Morris, A. Black Southern Student Sit-In Movement: An Analysis of Internal Organization. In R. L. Curtis, Jr. ,and B. E. Aguirre (eds.), *Collective Behavior and Social Movements*, pp. 361-380. Needham Heights,MA: Allyn and Bacon, 1993.
- Muang faai system: Grassroots democracy and environmental development. Thai Development Newsletter*. 25 (1994): 41-45.
- Napaporn Ativanichayapong. *Trade Unions and The Workers' Collective Action in Thailand: An Articulation of Social Movement Unionism and Economic Unionism, 1972-2002*. Doctoral Dissertation, Graduate School, Chulalongkorn University, 2002.
- Naruemon Thabchumpon. Grassroots NGOs and Political Reform in Thailand: Democracy behind Civil Society. *The Copenhagen Journal of Asian Studies*. 13 (1998): 31-59.
- Neidhardt, F., and Rucht, D. The Analysis of Social Movements: The State of Art and Some Perspectives for Research. In Rucht, D. (ed.), *Research on Social Movements*, pp. 421-464. West Germany: Westview Press, 1991.
- Nelson, T. E., and Oxley, Z. M. Issue Framing Effects on Belief Importance and Opinion. *The Journal of Politics*. 61, 4 (November 1999): 1040-1067.

- Oegema, D., and Klandermans, B. Why Social Movement Sympathizers Don't Participate: Erosion and Nonconversion of Support. *American Sociological Review*. 59, 5 (October 1994): 703-722.
- Oliver Pye. *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*. Bangkok: White Lotus Press, 2005.
- Olson, M. *The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups*, fifteenth printing. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994 (1965 and 1971).
- Ongoing protests over Pak Moon. *Thai Development Newsletter*. 24 (1994): 53-57.
- Opp, K. D. Grievances and Participation in Social Movements. *American Sociology Review*. 53, 6 (December 1988): 853-864.
- Page, B. I., and Shapiro, R. Y. Effects of Public Opinion on Policy. *The American Political Science Review*. 77, 1 (March 1983): 175-190.
- Pasuk Phongpaichit and Baker, C. *Thailand: economy and politics*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Pasuk Phongpaichit and Baker, C. *Thailand's Crisis*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2000.
- Pasuk Phongpaichit. The army's redistribution programme in forest reserves. *Thai Development Newsletter*. 26 (1994): 33-40.
- Pasuk Phongpaichit. The Open Economy and Its Friends: The 'Development' of Thailand. *Pacific Affairs*. 53, 3 (Autumn 1980): 440-460.
- Patterson, J. T. *America's Struggle Against Poverty 1900-1994*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1995.
- Pichardo, N. A. New Social Movements: A Critical Review. *Annual Review of Sociology*. 23 (1997): 411-430.
- Pinkaew Laungaramsri. *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*. Chennai: Earthworm Books, 2002.
- Pinkaew Leungaramsri and Petchmala Malapetch. Illegal Logging. In Pinkaew Leungaramsri and Rajesh, N. (eds.), *The Future of People and Forests in Thailand after The Logging Ban*, pp. 29-55. Bangkok: Project for Ecological Recovery, 1992.
- Pitch Pongsawat. Political Economy of Agrarian Transformation & Peasant Movements in Contemporary Thailand: A Critical Observation. *วารสารสังคมศาสตร์*. 32, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2544), pp. 1-73.

- Piven, F. F., and Cloward, R. A. *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*. New York: Pantheon Books, 1977.
- Piven, F. F., and Cloward, R. A. *Regulating The Poor: The Functions of Public Welfare*. 2nd ed. New York: Vintage, 1993.
- Piven, F. F., and Cloward, R. A. *The New Class War: Reagan's Attack on the Welfare State and Its Consequences*. New York: Pathenon, 1982.
- Pollettak, F., and Jasper, J. M. Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 27 (2001): 283-305.
- Pommerenke, L. L. *Eucalyptus in The Community Forest: The Social and Ecological Implications of an Exotic Plantation on Common Property Management in Northeastern Thailand*. Doctoral Dissertation, Graduate School, University of Minnesota, 2000.
- Prudhisana Jumbala and Maneerat Mitprasat. Non-governmental development organizations: Empowerment and environment. In Kevin Hewison (ed.), *Political Change in Thailand: Democracy and Participation*, pp. 195-216. London: Routledge, 1997.
- Public water sources siphoned off by golf courses. *Thai Development Newsletter*. 24 (1994): 5-6.
- Puri, J. *Factors Affecting Agricultural Expansion in Forest Reserves of Thailand: The Role of Population and Roads*. Doctoral Dissertation, University of Maryland, College Park, 2006.
- Rigg, J. Forces and Influences behind the Development of Upland Cash Cropping in North-East Thailand. *The Geographical Journal*. 153, 3 (November 1987): 370-382.
- Rochon, T. R., and Mazmanian, D. A. Social Movements and the Policy Process. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 528, Citizens, Protest, and Democracy. (July 1993): 75-87.
- Schumaker, P. D. Policy Responsiveness to Protest-Group Demands. *The Journal of Politics*. 37(2) (May 1975): 488-521.
- Snow, D. A.; Rochford, E. B., Jr.; Worden, S. K.; and Benford, R. D. Frame Alignment Process, Micromobilization and Movement Participation. *American Sociological Review*. 51 (August 1986): 464-481.

- Snyder, S., and Kelly, W. R. Strategies for Investigating Violence and Social Change: Illustrations from Analyses of Racial Disorders and Implications for Mobilization Research. In M. N. Zald, and J. D. McCarthy, *The Dynamics of Social Movements*, pp. 212-237. Cambridge: Winthrop, 1979.
- Somchai Phatarathananunth. *Civil Society and Democratization*. Copenhagen: NIAS Press, 2006.
- Somchai Phatarathananunth. The Thai Rak Thai Party and Elections in North-eastern Thailand. *Journal of Contemporary Asia*. 38, 1 (February 2008): 106-123.
- Somsak Samukkethum. *The Institutionalization of Labour Conflict in Thailand: Strategies of Labour Control, 1958-1992*. Doctoral Dissertation, James Cook University, 2001.
- Soule, S. A. The Student Divestment Movement in the United States and Tactical Diffusion: The Shantytown Protest. *Social Forces*. 75, 3 (March 1997): 855-882.
- Suthy Prasartset. The Rise of NGOs as Critical Social Movement in Thailand” in Jaturong Boonyarattanasoontorn and Gawin Chutima. *Thai NGOs: The Continuing Struggle for Democracy*, pp. 97-134. Bangkok: Thai NGO Support Project, 1995.
- Sztompka, P. *The Sociology of Social Change*. Cambridge, Mass.: Blackwell Publisher, 1993.
- Tarrow, S. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Tarrow, S. *The New Transnational Activism*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Thai Development Newsletter*. 26 (1994): 73-75.
- Tilly, C. *Social movements, 1768-2004*. Boulder: Paradigm Publishers, 2004.
- Touraine, A. Social Movements and Social Change. In O. F. Borda (ed.), *The Challenger of Social Change*, pp. 77-92. Beverly Hills, CA: Sage, 1985.
- Ubukata, F. *The Farm Forest Expansion in Northeast Thailand: Policy, Market, and Socioeconomic Change*. The final report submitted to The National Research Council of Thailand, 1999.
- Vago, S. *Social Change*. 5th ed. London: Pearson Prentice Hall, 2004.
- Water Crisis: Blame it on poor water management. *Thai Development Newsletter*. 25 (1994): 14-19.
- Weerawat Paphussaro. The Government – NGO Coordination of Environmental Protection in Thailand In S. Shigetomi (eds.), *The NGO Way: Perspectives and Experiences from*

- Thailand**, pp. 211-248. Chiba: Institute of Developing Economies Japan External Trade Organization, 2004.
- Whitehead, L., ed. ***Democratization: Theory and Experience***. New York: Oxford University Press, 2002.
- Whittier, N. The Consequences of Social Movements for Each Other. In D. A. Snow; S. A. Soule; and H. Kriesi (eds.), ***The Blackwell Companion to Social Movements***, pp. 531-551. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2004.
- Xiao-hui, Y. On Thailand's 'Green Northeast Project'. ***Proceedings of The 4th International Conference on Thai Studies in Kunming, China***, pp. 149-160. Volume II, Institute of Southeast Asian Studies, 11 - 13 May 1990.
- Zald, M. N. Culture, ideology and strategic framing. In D. McAdam; J. D. McCarthy; and M. N. Zald (eds.), ***Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings***, pp. 261-274. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ลำดับเหตุการณ์การเสนอข้อเรียกร้องของขบวนการคนจนฯ

การนำเสนอลำดับเหตุการณ์ การเสนอข้อเรียกร้องของขบวนการคนจนฯ* ถูกแบ่งออกเป็น 4 กรณีปัญหา กว้างๆ ตามการแบ่งรากเหง้าปัญหาฯ ในบทที่ 3 คือ 1) ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างรัฐ/นายทุน กับชาวบ้าน 2) กรณีปัญหาจากการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ 3) กรณีปัญหาจากการขาดแคลนที่อยู่อาศัยในเมือง และ 4) กรณีปัญหาค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการ ดังที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนี้

1) กรณีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุนกับชาวบ้าน

25 กุมภาพันธ์ 2545: เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือและแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ ยื่นจดหมายเปิดผนึก เรื่อง “ไม่เห็นด้วยที่รัฐบาลจะลงนามข้อตกลงกับสหรัฐอเมริกา จัดตั้งกองทุนป่าชุมชนเขตร้อนภายในวันที่ 1 มีนาคม 2545 เพื่อแลกกับการผ่อนปรนหนี้สิน 400 บาท

10 มีนาคม 2545: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ ประกาศชุมนุมใหญ่ ณ ศาลากลาง จ.เชียงใหม่

13 มีนาคม 2545: สกน. และพันธมิตร ได้ยื่นจดหมายเปิดผนึกถึงสมาชิกวุฒิสภา ให้ผ่านร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน ฉบับประชาชน

16 มีนาคม 2545: สกน. ประกาศตั้งหมู่บ้านสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ บริเวณศาลากลาง จ. เชียงใหม่

5 มิถุนายน 2545: สิ้นสุดการเดินทางไกลของสมัชชาคนจน ตั้งแต่วันที่ 9 ตุลาคม 2544 เพื่อเรียกร้องให้เปิดประตูเขื่อนปากมูล และเขื่อนราษีไศลอย่างถาวร รวมระยะทาง 2,500 กิโลเมตร

16 กันยายน 2545: สมัชชาคนจนออกแถลงการณ์ยื่นยันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล โดยการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลอย่างถาวร พร้อมทั้งฟื้นฟูชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล ดังเห็นได้จากการ

* ข้อเรียกร้องของขบวนการคนจนฯ ที่มีต่อรัฐ ดังที่ผู้เขียนนำเสนอนี้ เป็นการรวบรวมและเรียบเรียง ข้อเรียกร้องเฉพาะที่สำคัญ ในช่วง พ.ศ. 2545-2550 จากแหล่งข้อมูล ดังเช่น แถลงการณ์ของขบวนการคนจนฯ วารสารฟ้าเดียวกัน ฯลฯ

ทดลองเปิดประตูน้ำ 1 ปีเศษ ที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศน์แม่น้ำมูล กลับมาอุดมสมบูรณ์ เป็นที่พึงพิงของชาวบ้านในการประกอบอาชีพ และหาอาหารเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้

1 ตุลาคม 2545: สมัชชาคนจนออกแถลงการณ์เสนอให้นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ยุบคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน ที่มีนายปองพล อดิเรกสารเป็นประธาน ให้คงไว้แต่คณะกรรมการกำกับและติดตามการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน ที่มี พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นประธาน เนื่องจากคณะกรรมการของนายปองพล อดิเรกสาร บิดเบือนผลการศึกษาของโครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟู ระบบนิเวศ วิถีชีวิต และชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (ได้รับงบประมาณ 10.2 ล้านบาท จากรัฐบาล) โดยให้เปิดประตูเขื่อนปากมูล เพียง 4 เดือน ทั้งที่มีอุบลฯ เสนอว่าการแก้ปัญหาไม่สามารถทำได้ นอกจากจะเปิดประตูเขื่อนตลอดปี ในระยะต้นเป็นเวลา 5 ปี

4-7 ตุลาคม 2545: เครือข่ายป่าชุมชนจัด “มหกรรม ดิน น้ำ ป่า” ที่อ.เชียงดาว และยื่นหนังสือต่ออดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้ติดตามร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน และให้กระทรวงทรัพยากรฯ ดูแลรับผิดชอบเรื่องนี้

29 ตุลาคม 2545: ชาวบ้านปากมูนชุมนุมหน้าสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ เรียกร้องให้ชะลอปิดประตูเขื่อน และเพื่อยุติผลศึกษาเขื่อนปากมูลตลอด 1 ปี ต่อประธานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

20 ธันวาคม 2545: ตัวแทนชาวบ้าน 30 คน เข้าเจรจาปัญหาเขื่อนปากมูลกับนายกรัฐมนตรี ทำเนียบรัฐบาล โดยเปิดให้ กฟผ. และคณะวิจัยสถาบันศึกษาต่างๆ ชี้แจงข้อมูล แต่ยังไม่มีการสรุปหลังการประชุม

18 กุมภาพันธ์ 2546: สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สทกย.อ.) 200 คน เดินทางจากสวนรถไฟเขตจตุจักรมาปักหลักชุมนุมประท้วงหน้าทำเนียบเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาล ตั้งคณะกรรมการพิจารณาจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกินจากการสร้างเขื่อนราษีไศล

18 เมษายน 2546: กลุ่มชาวบ้าน ต.สองพี่น้อง อ.ท่าแซะ จ.ชุมพร จำนวน 50 คน ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนท่าแซะ เดินทางมาที่กระทรวงเกษตรฯ ยื่นหนังสือขอให้ยกเลิกการสร้างเขื่อนท่าแซะ ต่อนายสรอรรถ กลิ่นประทุม

4 สิงหาคม 2546: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) จากพื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อ. บ้านโฮ้ง อ. ป่าซาง กิ่ง อ. เวียงหนองล่อง ประมาณ 1,000 คน รวมตัวกัน ณ บริเวณหน้าศาลากลาง และเดินรณรงค์เรียกร้องให้รัฐบาลเร่งดำเนินการปฏิรูปที่ดินอย่างจริงจัง พร้อมกับเดินทางไปยังศาล จ. ลำพูน เพื่อให้กำลังใจผู้ต้องหา ที่อัยการ จ. ลำพูน ดำเนินการส่งฟ้องศาลชั้นต้น ในข้อหาบุกรุกและทำลายทรัพย์สิน

6 สิงหาคม 2546: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ภาคเหนือ 67 องค์กร พร้อมด้วยองค์กรพันธมิตร กลุ่มศิลปินนักเขียน ล้านนาร่วมกันแถลงข่าว เรียกร้องให้ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีมีคำสั่งให้รัฐมนตรีและข้าราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ดิน จ. ลำพูน ให้เป็นรูปธรรมเหมือน จ.ภูเก็ต และเร่งแก้ไขนโยบายการกระจายการถือครองที่ดิน ให้ถึงมือเกษตรกรอย่างแท้จริง

21 พฤศจิกายน 2546: เครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำภาคเหนือ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ชุมนุมที่หน้าโรงแรมอิมพีเรียลแม่ปิง อ.เมือง และยื่นหนังสือกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ลุ่มน้ำยม เขื่อนแม่ขาน ต.น้ำแพร่ อ.หางดง จังหวัดเชียงใหม่ และเรียกร้องให้กลุ่มผู้ใช้น้ำมีส่วนร่วมบริหารจัดการฝายอย่างที่สร้างเสร็จแล้วใน อ.เชียงดาว

4 กุมภาพันธ์ 2547: สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน จ.เชียงใหม่ และเครือข่ายป่าชุมชน จ.แม่ฮ่องสอน ยื่นจดหมายผ่านผู้ว่าฯ ถึงนายกรัฐมนตรี ประธานรัฐสภา และหัวหน้าพรรคการเมืองทุกพรรค เพื่อให้มีการสนับสนุนร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร

8 มีนาคม 2547: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ กว่า 1,000 คน ชุมนุมกัน ณ บริเวณหน้าศาลากลางฯ เพื่อยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีผ่านผู้ว่าฯ ให้เร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาตาม มติ ครม. เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2545 เนื่องจากการดำเนินการของ คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาไม่มีความคืบหน้า และจะยกเลิกกระบวนการแก้ไขปัญหาทั้งหมด โดยอ้างว่า รัฐบาลมีนโยบายลงทะเลเบียนแก้ไขปัญหาความยากจนแล้ว

16 มีนาคม 2547: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และเครือข่ายองค์กรประชาชนเหนือ กว่า 1,000 คน จาก 9 จังหวัด ชุมนุม ณ บริเวณหน้าศาลากลาง เพื่อเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรียกเลิกคำสั่ง ที่ให้มีการยกเลิกคณะกรรมการติดตามแก้ไขปัญหาของ สกน. และเครือข่ายองค์กรภาคเหนือ และเร่งรัดให้มีการแก้ไขปัญหา

29 มีนาคม 2547: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ประมาณ 2,000 คน เดินทางจาก จ. เชียงราย มาปักหลักชุมนุมที่ศาลากลาง จ.เชียงใหม่ พร้อมออกคำประกาศ “ทวงสัญญาทักษิณ 8 หุตุค้ำคำสั่งแก้ปัญหา สกน. นำผลดำเนินการ 8 ปัญหาเข้ากรม.” และออกแถลงรณรงค์ต่อประชาชนบน งานถนนคนเดิน

3 พฤษภาคม 2547: สมัชชาคนจน กรณีเขื่อนสิรินธร เขื่อนปากมูล โครงการด่านช่องเม็ก ยื่นหนังสือต่อนายกฯ โดยผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนสิรินธรเรียกร้องให้รัฐบาลจัดสรรงบประมาณ ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม นำไปจัดซื้อที่ดินมาจัดสรรให้ชาวบ้านทั้ง 413 ครอบครัว ส่วนชาวบ้านที่เดือดร้อนจากโครงการด่านช่องเม็ก เรียกร้องให้รัฐบาลชะลอการอพยพชาวบ้านใน แปลงที่ 11-13 ไว้ก่อน ขอให้ตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่มีชาวบ้านผู้เดือดร้อนร่วมเป็น กรรมการ และชาวบ้านปากมูลเรียกร้องให้รัฐบาลเลื่อนการเปิดประตูน้ำ ในเดือนกรกฎาคมของทุก ปี เป็นเดือนเมษายนของทุกปีแทน และขอให้ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบมีส่วนร่วมบริหารจัดการ ประตูน้ำทั้ง 8 บาน

4 พฤษภาคม 2547: ตัวแทนชาวบ้านจากกลุ่มรักษ์ท้องถิ่นบ่อนอก สมัชชาคนจนกรณี ปัญหาเขื่อนปากมูล เครือข่ายทรัพยากรลุ่มน้ำแม่แตงตอนบน จ.เชียงใหม่ นำชาวบ้านกว่า 400 คน เดินทางมารวมตัวกันที่บริเวณหน้าอาคารสำนักผู้ว่าราชการฯ กฟผ. สถานที่ประชุมคณะกรรมการ กฟผ. เพื่อยื่นหนังสือต่อนายชัชชนันต์ สมุทวณิช ประธานบอร์ดกฟผ.

10 พฤษภาคม 2547: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และเครือข่ายองค์กรประชาชน ภาคเหนือจำนวนกว่า 200 คน ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี ผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เรียกร้องให้รัฐบาลจัดประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของ สกน. โดยเร่งด่วน ตามที่ คณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2547 มีมติให้มีการแก้ไขปัญหา สกน. ภายใน 30 วัน แต่เมื่อครบ กำหนดแล้วยังไม่มีการดำเนินการใดๆ

14-16 พฤษภาคม 2547: เครือข่ายองค์กรชุมชนเชียงใหม่ 30 องค์กร ร่วมกันจัดงาน “มหกรรมดอกไม้บาน” เพื่อผลักดันกฎหมายป่าชุมชน ที่ค้างอยู่ในกระบวนการพิจารณาของสภาฯ มากกว่าสองปี หลังจากวุฒิสภามีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงและส่งกลับมายังสภาผู้แทนราษฎร

6 มิถุนายน 2547: ชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการก่อสร้างโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยเดือนห้า ซึ่งเป็นโครงการของกรมชลประทานเข้ายื่นหนังสือขอความเป็นธรรมต่อผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี เพราะยังไม่ได้รับเงินค่าเวนคืนที่ดิน ที่ถูกน้ำท่วมจากการสร้างอ่างเก็บน้ำ

12 กรกฎาคม 2547: สมัชชาคนจนคัดค้าน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ และกรมชลประทาน ที่ผลักดันให้ยกเลิกมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 29 เมษายน 2540 ซึ่งเป็นมติที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาเขื่อนยังไม่สร้าง ในส่วนของสมัชชาคนจน อันได้แก่ เขื่อนแก่งเสือเต้น จ.แพร่ เขื่อนโปร่งขุนเพชร จ.ชัยภูมิ เขื่อนลำโคมใหญ่ จ.อุบลราชธานี เขื่อนรับร่อ จ.ชุมพร เขื่อนคลองกลาย จ.นครศรีธรรมราช (ซึ่งคณะรัฐมนตรี มีมติให้ชะลอโครงการเขื่อนดังกล่าว 4 เขื่อนแรก ในมติวันที่ 29 เมษายน และในเวลาต่อมา ได้เพิ่มเขื่อนคลองกลาย เป็นเขื่อนที่ 5 ที่จะชะลอโครงการ)

15-17 มีนาคม 2548: สมัชชาคนจนจาก 207 กรณีปัญหา 7 เครือข่ายทั่วประเทศ ประมาณ 700 คน เดินทางมาชุมนุมที่หน้ารัฐสภา เพื่อติดตามการแก้ไขปัญหาจากรัฐบาล เนื่องจาก 4 ปี ที่ผ่านมา การแก้ไขปัญหาต่างๆ ไม่มีความคืบหน้า นอกจากนั้น สมัชชาคนจนและเครือข่ายพันธมิตร ได้จัดตั้ง “คณะกรรมการภาคประชาชน ตรวจสอบนโยบายความยากจนและสังคม” เพื่อเป็นกลไกของภาคประชาชน ในการตรวจสอบรัฐบาล และมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ ซึ่งจะหนุนเสริมให้ระบอบประชาธิปไตย

3 พฤษภาคม 2548: ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล สมัชชาคนจน ยื่นหนังสือต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เนื่องจาก กฟผ. ไม่ยอมเปิดประตูน้ำเขื่อนปากมูลตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 8 มิถุนายน 2547 ที่กำหนดให้เปิดประตูเขื่อน ตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม-31 สิงหาคม ของทุกปี

13-17 พฤษภาคม 2548: กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน สมัชชาคนจนกว่า 300 คน เดินทางเข้ามาชุมนุมที่หน้ารัฐสภา เนื่องจากเกรงว่า ในการประชุม ครม. สัญจรที่ จ.บุรีรัมย์ ในวันที่ 16-17 จะมีการยกเลิกมติ ครม. ที่สั่งระงับโครงการเขื่อนที่มีปัญหาทั้ง 5 แห่ง รื้อฟื้นโครงการโงง ชี มูล อนุมัติโครงการระบบน้ำท่อ ซึ่งเป็นโครงการที่สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านในพื้นที่ทั้งสิ้น และเรียกร้องให้รัฐบาลยอมรับความล้มเหลวของโครงการเขื่อนที่ผ่านมา เร่งแก้ปัญหาและจ่ายค่าชดเชย ในโครงการเดิมที่มีปัญหาโดยเร็ว

14 พฤษภาคม 2548: สมัชชาคนจนรวมตัวกันชุมนุม ที่หน้ารัฐสภาเพื่อส่งจดหมายร้องเรียนเรื่อง การแก้ไขปัญหาสมัชชาคนจน กรณีปัญหาผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อน ต่อ

พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เนื่องจากการแก้ปัญหาไม่มีความคืบหน้า ทั้งที่ส่วนใหญ่ มีมติคณะรัฐมนตรี หรือข้อตกลงกับส่วนราชการรองรับอยู่ แต่ไม่มีการนำไปปฏิบัติ ซึ่งกรณีนี้ที่เกิดขึ้น เกิดปัญหาดังกล่าว ได้แก่ เชื้อนปากมดูล เชื้อนสิรินธร เชื้อนราษีไศล เชื้อนห้วนา โรงไฟฟ้าพลังน้ำลำ ตะกอนแบบสูบกลับ และกรณีเชื้อนโป่งขุนเพชร

13 มิถุนายน 2548: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และองค์กรประชาชนภาคเหนือ 500 คน ได้เข้ายื่นหนังสือต่อนายกรัฐมนตรี ในงานพิธีมอบหนังสือแสดงสิทธิสัญญาเช่าที่ราชพัสดุ ที่ว่าการ กิ่ง อ.ดอยหล่อ เพื่อคัดค้าน “โครงการรัฐเอื้อราษฎร์” ของกรมธนารักษ์ ซึ่งเป็นการแก้ไข ปัญหาความยากจนด้วยการลงทะเบียนและแจกสิทธิสัญญาเช่า

18 สิงหาคม 2548: ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น เรียกร้องให้ รัฐบาลยกเลิกโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นอย่างเด็ดขาด ขอให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ใน กระบวนการการพัฒนา บนทิศทางการยั่งยืนของทรัพยากร และความมั่นคงในวิถีชีวิตของ ประชาชน และให้รัฐบาลสนับสนุน ส่งเสริมให้มีการดูแลรักษาป่า เพื่อให้เป็นป่าชุมชนของ ชาวบ้าน และให้รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณในการดูแลรักษาป่า

18 กันยายน 2548: เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนส่งหนังสือ ถึงนายพ่อง เล็งอี ประธานคณะกรรมการร่วมวุฒิสภา กับสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาร่าง พ.ร.บ.ป่า ชุมชน ผ่านผู้จดหมายนายทศกัณฐ์ ณ บริเวณหน้าจวนผู้ว่าราชการจังหวัด โดยมีข้อเสนอให้ 1) การกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์พิเศษ ต้องไม่รวมเอาพื้นที่ที่ชาวบ้าน ได้จัดทำป่าชุมชนมาก่อนมี กฎหมายนี้ 2) ในการกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์พิเศษ ต้องให้ชุมชน มีส่วนร่วมทุก กระบวนการ และต้องผ่านความเห็นชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล ก่อนประกาศใน กฎกระทรวง และ 3) ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์พิเศษ ต้องดำเนินการรักษาอย่างเข้มงวด โดยมีหน่วยงานที่ รับผิดชอบชัดเจน แต่ห้ามมีการก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างใดๆทั้งสิ้น

28 กันยายน 2548: เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือยื่นหนังสือต่อคณะกรรมการร่วม 2 สภา พิจารณาร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน ขอให้ระงับการประชุมพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ดังกล่าว ไว้ก่อน เพื่อ พิจารณาว่าคณะกรรมการร่วมดำเนินการพิจารณาแก้ไขปรับปรุงร่าง พ.ร.บ. เกินกว่าอำนาจหน้าที่ หรือ ไม่ และขอให้ที่ประชุมกรรมการทบทวนการเพิ่มเติมการกำหนดพื้นที่อนุรักษ์พิเศษ อันเป็น การบิดเบือนเจตนารมณ์ของกฎหมายรัฐธรรมนูญและร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน

19 พฤศจิกายน 2548: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ ร่วมกับเครือข่ายที่ดินแห่งประเทศไทย กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายป่าไม้ที่ดินภาคอีสาน เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจนภาคใต้ และกลุ่มปัญหาที่ดิน ผู้ประสบภัยสึนามิภาคใต้ ได้ร่วมกันเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐ ดังเช่น 1) ให้รัฐนำที่ดินของรัฐที่รัฐไม่ใช้ประโยชน์ และชาวบ้านได้ครอบครองทำกินอยู่แล้ว มาจัดให้ชาวบ้าน และให้รับรองสิทธิการทำประโยชน์แก่ชุมชน 2) ให้รัฐแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาตรวจสอบสถานะของที่ดินของรัฐ ที่นำไปให้เอกชนสัมปทานเช่าที่ เช่น สวนปาล์ม เหมืองแร่ ฯลฯ ว่าสัญญาเหล่านี้ชอบด้วยกฎหมาย หรือรัฐเสียประโยชน์ หรือหมดสัญญา หรือทำสัญญาเกินจริง หรือนุกรุกพื้นที่เกินสัญญา หรือไม่ เพื่อทำการยกเลิกสัญญา และนำที่ดินมาจัดสรรให้ชาวบ้านต่อไป ฯลฯ

25 มกราคม 2550: เครือข่ายที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) ประกอบด้วย สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ, เครือข่ายสลัม 4 ภาค, เครือข่ายป่าไม้ที่ดินภาคอีสาน, เครือข่ายปฏิรูปที่ดิน โดยคนจนภาคใต้ และกลุ่มปัญหาที่ดินผู้ประสบภัยสึนามิ ได้ยื่นหนังสือถึงนายกฯ ให้เร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาการถือครองที่ดิน โดยให้รัฐบาลส่งผู้แทนที่มีอำนาจเต็มในการตัดสินใจมาแก้ไขปัญหา ตามที่ได้เรียกร้องต่อรัฐบาล เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2549 ดังเช่น 1) กรณีที่ดินของรัฐที่รัฐไม่ใช้ประโยชน์ และชาวบ้านได้ครอบครองทำกินอยู่แล้ว ให้รัฐนำที่ดินดังกล่าว มาจัดสรรให้ชาวบ้าน และให้รับรองสิทธิการทำประโยชน์แก่ชุมชน 2) กรณีที่ดินของรัฐที่นำไปให้เอกชนสัมปทานเช่าที่ เช่น กรณีสวนปาล์มและเหมืองแร่ ให้รัฐแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาตรวจสอบสถานะของที่ดินว่า สัญญาเหล่านี้ชอบด้วยกฎหมายหรือรัฐเสียประโยชน์ หรือหมดสัญญา หรือทำสัญญาเกินจริงหรือนุกรุกพื้นที่เกินสัญญาหรือไม่ เพื่อดำเนินการยกเลิกสัญญาเช่าเหล่านั้น และนำที่ดินมาจัดสรรให้กับชาวบ้านต่อไป 3) กรณีที่ดินเอกชน ให้รัฐตรวจสอบสถานะของที่ดินว่าออกเอกสารสิทธิ์ชอบด้วยกฎหมาย หรือทิ้งร้างว่างเปล่า ไม่ทำประโยชน์เกินกฎหมายกำหนดหรือไม่ หากออกเอกสารสิทธิ์โดยมิชอบหรือทิ้งร้างว่างเปล่า ให้รัฐทำการเพิกถอนหรือเวนคืน แล้วนำที่ดินดังกล่าวมาจัดสรรให้กับชาวบ้านในพื้นที่ 4) กรณีที่ดินเอกชนที่เป็นหนี้เน่า ให้รัฐเจรจาเช่าซื้อ แล้วนำมาจัดสรรให้กับคนจน 5) กรณีป่าไม้และที่ดินในเขตป่า ให้รัฐยุติโครงการทั้งหมดที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม และให้กันแนวเขตเพื่อรับรองสิทธิการทำประโยชน์ให้กับชุมชน

21 กุมภาพันธ์ 2550: สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ประมาณ 400 คน เดินทางมาชุมนุม บริเวณวงกลม อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ จากกรณีปัญหาป่าสงวนแห่งชาติเขาพระวิหารทับที่ทำกิน รวมทั้งกรณีกรมป่าไม้ปลุกยุคาลิปตัสทับที่ทำกินของชาวบ้าน โดยมีข้อเรียกร้อง ดังนี้ 1) ให้มีคำสั่งโยกย้ายหัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าพนมดงรัก ออกจากพื้นที่โดยด่วน เนื่องจากทำการจับกุมชาวบ้าน ทั้งที่มีคำสั่งศาลว่าห้ามจับกุมจนกว่าการดำเนินการแก้ไขปัญหาจะ

แล้วเสร็จ 2) ให้ศูนย์ปฏิบัติการที่ดินและป่าไม้ กรมป่าไม้ ดำเนินโครงการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ในพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติเขาพระวิหารให้แล้วเสร็จตามแผน 3) ในระหว่างที่กรมป่าไม้ดำเนินงานตามแผนงาน ข้อ 2 ให้ชาวบ้านจำนวน 705 ราย ที่ทำกินในพื้นที่ที่ได้รับการสำรวจการครอบครองสิทธิและจับพิงค์ได้แล้วสามารถทำกินต่อไปได้โดยไม่มีการจับกุม

27 กุมภาพันธ์ 2550: ชาวบ้าน ต.สะเอียบ อ.สอง จ.แพร่ กว่า 2,000 คน ชุมนุมบริเวณหน้า ที่ว่าการอำเภอ เพื่อประกาศเจตนารมณ์คัดค้านโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น หลังจาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มอบหมายนโยบายให้กรมชลประทานเร่งผลักดันโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น พร้อมกันนี้ ได้เฝ้าหุ้ น รัฐมนตรีและอธิบดีกรมชลประทาน ผู้ผลักดันโครงการ

14 มีนาคม 2550: เครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน สมัชชาคนจน ทำจดหมายเปิดผนึกเสนอให้รัฐบาลทบทวนนโยบายการจัดการน้ำ ที่มุ่งเน้นการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ยุตินโยบายการผลักดัน การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ โดยส่งเสริมการจัดการน้ำขนาดเล็กตามภูมิปัญญาท้องถิ่น และรับผิดชอบความเสียหาย ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจาก ตลอดระยะเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมา การจัดการน้ำลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำมูล สะท้อนความล้มเหลวของเขื่อนได้อย่างดี 1) เขื่อนปากมูล ลงทุนกว่า 7,000 ล้านบาท แต่ไม่สามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ตามศักยภาพของเขื่อน และทำให้สูญเสียพันธุ์ปลากว่า 100 ชนิด 2) เขื่อนราษีไศล ทำให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำกว่า 100,000 ไร่ 3) โครงการโขง ชี มูล ก่อให้เกิดปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็ม และปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากในพื้นที่ เป็นต้น)

17 มิถุนายน 2550: สมัชชาคนจนประกาศเคลื่อนไหวมวลชน เนื่องจากรวันที่ 12 มิถุนายน 2550 คณะรัฐมนตรี มีมติให้ปิดเขื่อนปากมูลถาวร เพื่อรักษาระดับน้ำเขื่อนปากมูลไว้ที่ระดับ 106-108 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งเป็นผลจากการแทรกแซงของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) ทั้งที่คณะรัฐมนตรี เคยออกมติวันที่ 29 พฤษภาคม ที่ผ่าน มา ให้ทำการเปิดประตูเขื่อนปากมูลแล้วก็ตาม

10 กรกฎาคม 2550: สมัชชาคนจน กรณีปัญหาเขื่อนปากมูล ตัดสินใจเข้าไปในทำเนียบรัฐบาล เนื่องจากคณะรัฐมนตรี (ครม.) ไม่ยอมพิจารณาเรื่องการเปิดเขื่อนปากมูลเป็นเวลา 4 เดือนตามที่ พล.อ. สนธิ บุญยรัตกลิน ประธาน คมช. รับปากไว้ก่อนหน้านี้ แต่ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจสกัดและอุ้มออกไปนอกทำเนียบฯ การปะทะครั้งนี้ทำให้ชาวบ้านได้รับบาดเจ็บ 4 ราย

2-4 ตุลาคม 2550: สมัชชาคนจน กรณีปัญหาเขื่อนราษีไศลและห้วยนา 3,000 คน ชุมนุมบริเวณห้วยนาเขื่อนราษีไศล กดดันให้กรมชลประทานเปิดการเจรจาในประเด็นดังต่อไปนี้ **เขื่อนราษีไศล** เรื่องแผนงานในการพิจารณาการทำประโยชน์ในที่ดิน ในระดับอำเภอ และแผนงานงบประมาณการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบทางสังคม **เขื่อนห้วยนา** ให้รับรองผลการรังวัดตรวจสอบทรัพย์สินและการจ่ายงบประมาณ ในการทำงานรังวัดที่ดิน รวมทั้งให้เปิดเผยข้อมูลความคืบหน้าการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ผลการเจรจาเป็นไปตามข้อเรียกร้องจึงยุติการชุมนุม

2) กรณีปัญหาจากการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์

24 มิถุนายน 2546: สมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรจากทั่วประเทศ รวมตัวกันที่ลานพระบรมรูปทรงม้า กว่า 4,000 คน และเดินไปที่หน้ารัฐสภา เพื่อเรียกร้องให้ประธานวุฒิสภาพิจารณาปลดนายอนันต์ คาโลดม ส.ว. สุราษฎร์ธานี ออกจากตำแหน่งประธาน กมธ. เกษตรและสหกรณ์ของวุฒิสภา เนื่องจากเสนอให้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ยุบกองทุนฟื้นฟูฯ

6 ตุลาคม 2546: เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย กว่า 30 จังหวัด ทั่วประเทศ แลงขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาหนี้สินตาม พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ปี 2542 ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีควมคืบหน้าในการขึ้นทะเบียนเกษตรกร และเร่งให้กองทุนทำหน้าที่ปล่อยกู้ให้เกษตรกร โดยไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน คิดว่าอัตราดอกเบี้ย ร้อยละ 1 เป็นระยะยาว 30 ปี

13 ตุลาคม 2546: สมาชิกเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ยื่นหนังสือผ่านจังหวัดเชียงใหม่ ถึงนายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานกรรมการกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยมีข้อเรียกร้อง ดังเช่น 1) ให้สั่งการให้สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรออกใบรับรองหนี้สินให้แก่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟูฯ ทันที 2) ให้มีการประสานงานไปยังรัฐบาล เพื่อขอให้มีการจัดสรรงบประมาณสำหรับการฟื้นฟูเกษตรกรให้กับกองทุนฟื้นฟูฯ อย่างมีเหตุผล 3) ให้กองทุนฟื้นฟูฯ ประสานงานไปยังกองทุนช่วยเหลือเกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำกินและยากจน (กองทุน สปน.) ให้ดำเนินการแก้ไขระเบียบการรับไถ่โอนหนี้สินด้วยการยกเลิกระเบียบ ที่ต้องให้ข้าราชการระดับ 7 เป็นผู้ค้ำประกัน เพราะเกษตรกรมีหลักทรัพย์ค้ำประกันอยู่แล้ว 4) ให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2) พ.ศ. 2544 ให้ครอบคลุมการแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบของเกษตรกรด้วยการยกเว้นร่วมกันกับตัวแทนเครือข่ายชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย เป็นต้น

15 กุมภาพันธ์ 2547: กลุ่มฟื้นฟูเกษตรกรเมืองประจวบคีรีขันธ์ ประมาณ 500 คน ชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัด ประท้วงการดำเนินโครงการกองทุนฟื้นฟูเกษตรกรของรัฐบาล ที่มีความล่าช้า โดยมีข้อเรียกร้อง ดังนี้ 1) ให้ผู้ว่าราชการจังหวัด สั่งการให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สถาบันการเงินต่างๆ หยุดทวงถามหนี้สินกับสมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร 2) ไม่ให้สถาบันการเงินหักเงินฉาบปกิจสงเคราะห์จากการกู้ยืม

8 มีนาคม 2547: เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย จาก 48 จังหวัด ชุมนุมที่ลานพระบรมรูปทรงม้า เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลรับหนี้ของเกษตรกร จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เข้ากองทุนฟื้นฟู เนื่องจากเกษตรกรไม่สามารถแบกรับภาระหนี้สินที่มีอยู่ได้อีกต่อไป

26 ธันวาคม 2547: เครือข่ายหนี้สินเกษตรกรจังหวัดเลย จาก อ.วังสะพุง ภูหลวง ภูกระดึง ผาขาว นาด้วง กิ่ง อ.หนองหิน และกิ่ง อ.เอราวัณ จ.เลย ประมาณ 200 คน เดินทางมาชุมนุมที่ศาลากลาง เรียกร้องให้ยกเลิกหนี้สิน โครงการปรับปรุงโครงสร้างระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ที่รัฐส่งเสริมแล้วล้มเหลวและหยุดการขู่เชิญเกษตรกรและเครือข่ายหนี้สินฯ

10 มกราคม 2548: สมัชชาเกษตรกรรายย่อยจากทั่วประเทศ กว่า 1,000 คน รวมตัวกันที่หน้ากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรียกร้องให้รัฐบาลปฏิบัติตามกฎหมาย โดยเร่งแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิและประชุมคณะกรรมการ เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการบริหารและคณะกรรมการจัดการหนี้ของเกษตรกร รวมทั้งให้รัฐบาลออกพันธบัตร เพื่อนำเงินมาซื้อหนี้ของเกษตรกร โดยก่อนหน้านี้รัฐบาล ได้ลงนามในบันทึกข้อตกลงร่วมกับสมาคมธนาคารแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน เพื่อเตรียมการซื้อหนี้ของเกษตรกรเข้าสู่ กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร แต่ยังไม่มีความคืบหน้าในทางปฏิบัติ ซึ่งหากข้อเรียกร้องทั้ง 3 ข้อ ถูกเพิกเฉย สมัชชาเกษตรกรรายย่อยจะเคลื่อนไหวกดดันทั่วประเทศ

29 มิถุนายน 2548: กลุ่มเกษตรกรรายย่อยจากเครือข่ายกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร กว่า 30,000 คน เดินทางมาชุมนุมหน้ารัฐสภา เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการที่นายพินิจ จารุสมบัติ รองนายกรัฐมนตรี ใช้นโยบายและมาตรการในการแทรกแซง พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร โดยเรียกร้องให้นายพินิจ จารุสมบัติ ลาออก และให้นายกรัฐมนตรีเข้ามาดำรงตำแหน่งแทน

25-26 กรกฎาคม 2548: เครือข่ายหนี้สินชานานาแห่งประเทศไทย เรียกร้องให้ 1) นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน คณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรด้วยตนเอง แทนนาย พินิจ จารุสมบัติ 2) ให้นายกฯ เร่งแต่งตั้งคณะกรรมการจัดการหนี้ และเลขาธิการกองทุนฯ โดยด่วน 3) ให้รัฐบาลประกาศใช้นโยบายกองทุนฯ เป็นกลไกหลักในการแก้ไขปัญหาหนี้ ของเกษตรกรทั้งระบบ 4) ดำเนินการจัดการประชุมคณะกรรมการบริหาร คณะกรรมการจัดการหนี้ เพื่อให้ความเห็นชอบการชำระหนี้แทนเกษตรกร จำนวน 16 ราย ที่ได้ตกลงไว้ในรัฐบาลที่แล้ว เป็นการประเดิม และ 5) ให้รัฐบาลยกเลิกมติ คณะรัฐมนตรี วันที่ 12 กรกฎาคม 2548 เรื่องมอบหมายให้ คณะกรรมการช่วยเหลือเกษตรกร (กชก.) เข้ามาแก้ไขหนี้แทนกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร

13 มีนาคม 2549: แกนนำเครือข่ายหนี้สินชานานาแห่งประเทศไทยภาคเหนือตอนบน ชุมนุม เรียกร้องให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแพร่ สั่งการให้สหกรณ์ถ่อนฟองคดี ตามข้อตกลงการขายหนี้ให้ กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ด้านหน้าศาลากลางจังหวัดแพร่ ในตอนสายของวันนี้ (13 มี.ค. 49) กลุ่มเครือข่ายหนี้สินชานานาแห่งประเทศไทยภาคเหนือตอนบน นำโดยนางวิไล ลังกาดี ประธาน เครือข่ายฯ พร้อมด้วยสมาชิกเครือข่ายจากจังหวัดแพร่ และกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่ ลำปาง พะเยา จำนวนกว่า 200 ราย ได้รวมกลุ่มปักหลักชุมนุม พร้อมส่งเสียงเรียกร้องขอพบผู้ว่า ราชการจังหวัดแพร่ ให้เร่งดำเนินการสั่งการให้หน่วยงานในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ใน จังหวัดแพร่ ปฏิบัติตามบันทึกข้อตกลงการขายหนี้ให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ที่ได้จัดทำ ขึ้นเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2549 ที่ผ่านมา ณ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ระหว่างผู้แทนสมาชิก เครือข่ายหนี้สินชานานาแห่งประเทศไทย กับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกองทุนฟื้นฟูและพัฒนา เกษตรกร (กฟก.) โดยมีเงื่อนไขให้ กฟก. พร้อมซื้อหนี้จากส่วนที่เกษตรกรขึ้นทะเบียนหนี้ไว้ กับ กฟก. ทั้งหมด ให้มีการโอนขายหนี้ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยไม่คิดดอกเบี้ยค้างและ ค่าปรับทั้งหมด ส่วนต้นเงินให้ลดลงเหลือไม่เกินร้อยละ 50 หากเกินนั้นกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์จะรับผิดชอบหางบประมาณชดเชยจากรัฐบาลให้กับ สหกรณ์ และให้ทุกสหกรณ์ถ่อนฟอง ทุกคดีของเกษตรกร แต่กลับยังไม่ได้รับการปฏิบัติดังกล่าว จึงได้รวมตัวกันเพื่อขอให้จังหวัดสั่งการ ให้ดำเนินการโดยด่วน

15 มกราคม 2550: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) เดินทางมายื่นหนังสือถึงผู้ว่า ราชการจังหวัดเชียงใหม่ ให้เร่งติดตามแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร และยื่นหนังสือถึงแม่ทัพภาคที่ 3 ให้เร่งแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ตามที่รัฐบาลได้เคยสัญญาไว้ในการเจรจาระหว่างนายกฯ กับ ตัวแทนเกษตรกร เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2549

12 มีนาคม 2550: สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) กว่า 200 คน เดินทางมาที่ศูนย์ราชการ จ.เชียงใหม่ เพื่อยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี โดยมีเกษตรกรจังหวัดเป็นผู้รับเรื่องข้อเรียกร้องดังต่อไปนี้ 1) ให้รัฐบาลตั้งการไปยังกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร และคณะกรรมการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ยากจน ทั้งส่วนจังหวัดและส่วนอำเภอ เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาหนี้สินตามรายชื่อเกษตรกรใน สกน. ที่เดือดร้อนจากปัญหานี้สิน 2) ให้รัฐบาลเร่งจัดให้มีการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกรที่หมดวาระลง ตามเงื่อนไขการดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรโดยเร็ว

27 มีนาคม 2550: สมาชิกเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ประมาณ 2,000 คน เดินทางจากหน้ากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มาปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล เพื่อเรียกร้องให้คณะรัฐมนตรี เร่งแก้ปัญหาหนี้สินให้เกษตรกร หลังจากที่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ยังคงถูกรณาการและสหกรณ์ ยึดที่ดินทำกินและทำการขายทอดตลาด ทั้งที่มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2550 ให้มีการชะลอการฟ้องร้องและยึดทรัพย์สินของเกษตรกรเพื่อขายทอดตลาด แต่ที่ผ่านมากomiteกรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ ไม่มีอำนาจอนุมัติงบประมาณเข้าไปช่วยเหลือเกษตรกร จึงเรียกร้องให้คณะรัฐมนตรีหาผู้รับผิดชอบ และผู้มีอำนาจในการอนุมัติงบประมาณ สำหรับการดำเนินการของกองทุนฟื้นฟูฯ จำนวน 900 ล้านบาท

24 กรกฎาคม 2550: นายชรินทร์ ดวงดารา แกนนำเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย (คนท.) เปิดเผยว่าเครือข่ายฯ มีมติตัดสินใจชุมนุมใหญ่ โดยจะรวมพลไม่ต่ำกว่า 30,000 คน เพื่อยื่นข้อเรียกร้อง ต่อคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) ที่หน้ากองบัญชาการทหารบก (บก.ทบ.) ซึ่งเป็นการชุมนุมทวงสัญญาให้กับเกษตรกร ตามประกาศ คปค. ฉบับที่ 5 ที่จะบริหารจัดการโดยเร็ว แต่บัดนี้ ยังไม่คืบหน้าใดๆ และยังคงเดินทางไปชุมนุม ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลด้วย ปัญหาต่างๆ ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข ได้แก่ 1) สหกรณ์และสถาบันการเงิน ยังฟ้องร้องและขายทอดตลาดทรัพย์สินของเกษตรกร โดยไม่แยแสต่อมติ ครม. เมื่อวันที่ 16 ม.ค. 2550 ขณะนี้มีเกษตรกรที่ถูกฟ้องร้องอยู่ประมาณ 5,000 คน ทั่วประเทศ 2) สหกรณ์ฯ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) และสถาบันการเงิน ได้ร่วมกันยื่นหนังสือถึงรัฐบาล เมื่อสองเดือนก่อน ขอให้ยุบกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ซึ่งเครือข่ายฯ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง และ 3) ขณะนี้ยังไม่สามารถแต่งตั้งกรรมการกองทุนฟื้นฟูฯ ได้ เนื่องจากมว.กระทรวงเกษตรฯ ยังไม่รับรองผลการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกร ซึ่งเลือกตั้งเมื่อวันที่ 3 มิ.ย. 2550 เพราะมีการฟ้องร้องกัน

26 กรกฎาคม 2550: กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ที่ชุมนุมหน้ากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เคลื่อนขบวนมาปิดล้อมทำเนียบรัฐบาล โดยผู้ชุมนุมเรียกร้องขอพบ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี เพียงคนเดียว และจะยื่นหนังสือเรียกร้อง ให้แก้ปัญหาการถูกเจ้าหนี้ฟ้องร้องยึดที่ดิน ทั้งที่คณะรัฐมนตรี มีมติให้พักการบังคับคดีไปแล้ว

17 ตุลาคม 2550: สภาเครือข่ายองค์กรประชาชนแห่งประเทศไทย (สค.ปท.) เสนอข้อเรียกร้องต่อธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ให้ทางธนาคารปฏิบัติตาม มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 16 มกราคม 2550 โดยเคร่งครัด ให้ทางธนาคารฯ ขายหนี้ของสมาชิก ที่ขึ้นทะเบียนและผ่านการรับรองแล้ว ให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรทันที และผลการดำเนินการตามข้อเรียกร้อง ให้ทำเป็นบันทึกข้อตกลงทั้ง 2 ฝ่าย

23 พฤศจิกายน 2550: สมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ประมาณ 200 คน นำโดย นายณรงค์ มิ่งขำ เดินทางมาทำเนียบรัฐบาล เพื่อยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาโดยสั่งการให้สถาบันการเงิน ยุติการฟ้องร้องและบังคับคดี ต่อสมาชิกกองทุนฟื้นฟูฯ จนกว่าจะมีรัฐบาลใหม่

3) การขาดแคลนที่อยู่อาศัยในเมือง

19 มกราคม 2546: เครือข่ายสลัม 4 ภาค แถลงข่าวว่า บ้านคนจนไม่ใช่ความต้องการของชาวสลัม โดยเครือข่ายฯ มีจุดยืนว่า จะไม่คัดค้านนโยบายสร้างแฟลตให้ผู้มีรายได้น้อยที่ยังไม่มีที่อยู่อาศัย แต่ถือว่าไม่ใช่แนวทางหรือโครงการในการแก้ปัญหาสลัม เพราะคนสลัมได้ปลูกที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเอง เพียงแต่ไม่มีความมั่นคงในที่ดิน จึงไม่ควรจะถูกย้าย

13 กุมภาพันธ์ 2546: เครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้าพบนายอนุรักษ์ จูริมาศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์ เพื่อยื่นข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัด

21 กรกฎาคม 2546: เครือข่ายสลัม 4 ภาค กว่า 500 คน เดินทางมายื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี เพื่อเสนอการแก้ไขปัญหาและจัดอุปสรรคในการดำเนินนโยบายบ้านมั่นคง โดยมีข้อเสนอ ดังต่อไปนี้ 1) รัฐบาลเร่งออกมติ ครม. ให้ชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ดินของรัฐ สามารถเช่าที่ดินเพื่อทำการปรับปรุงที่อยู่อาศัยของชุมชน เป็นเวลา 30 ปี 2) ให้รัฐบาลตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการไล่รื้อชุมชน โดยมีองค์ประกอบจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยมีรองนายกรัฐมนตรีเป็น

ประธาน เพื่อทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ยุติการไล่อื้อ และแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัย ให้เป็นไปตามแนวนโยบายบ้านมั่นคง

10 กันยายน 2546: เครือข่ายสลัม 4 ภาค ขึ้นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง โดยยืนยันว่า เห็นด้วยกับนโยบายบ้านมั่นคง แต่ปัญหาที่สำคัญคือ ปัญหาความไม่มั่นคงเรื่องที่ดินในรูปของการเช่าระยะยาว และการไล่อื้อจากรัฐและเอกชนโดยใช้มาตรการทางกฎหมายด้วยความรุนแรง และเสนอให้รัฐบาลเร่งอนุมัติโครงการบ้านมั่นคง จำนวน 300,000 หน่วย ในปี 2547-50

23 กันยายน 2546: กลุ่มคนไร้บ้าน สมาชิกเครือข่ายสลัม 4 ภาค ขึ้นหนังสือถึงประธานวุฒิสภา เพื่อให้ตรวจสอบมาตรการแก้ไขปัญหาคนไร้บ้านของรัฐบาล เนื่องจากมาตรการแก้ไขปัญหาคนไร้บ้านของรัฐบาล ขาดการจำแนกลักษณะกลุ่มและปัญหาอย่างละเอียดรอบคอบ และคนไร้บ้านที่ประกอบอาชีพสุจริต แต่ไม่มีที่อยู่อาศัยควรได้รับการดูแลจากรัฐบาล เพื่อเปิดโอกาสให้สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าปัจจุบัน

6 ตุลาคม 2546: เครือข่ายสลัม 4 ภาค ประมาณ 1,000 คน เดินขบวนรณรงค์เคลื่อนไหวเนื่องในวันที่อยู่อาศัยสากล เพื่อให้ภาครัฐแก้ปัญหาชุมชนริมคูคลอง คนไร้บ้าน ปัญหาที่อยู่อาศัย โดยได้ขึ้นหนังสือถึงผู้ว่าราชการ กทม. เลขาธิการเอสเคป สหประชาชาติ และนายกรัฐมนตรี โดยมีข้อเสนอ ดังนี้ 1) ให้ กทม. มีนโยบายหยุดการดำเนินคดีอาญาข้อหาบุกรุกกับชาวบ้านริมคูคลองทุกแห่ง เพราะปัญหาความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ไม่ได้เป็นอาชญากรรมที่ต้องใช้มาตรการจับกุมมาแก้ปัญหา 2) ให้ กทม. หยุดการนำเอาประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 44 ปีพ.ศ. 2502 มาใช้ในการบังคับหรือย้ายชุมชนอย่างเด็ดขาด เพราะเป็นกฎหมายเผด็จการ ที่ไม่ได้คำนึงถึงสิทธิการมีส่วนร่วมในการแก้ไขของชาวชุมชน 3) ให้ กทม. ยกเลิกระเบียบในร่างผังเมือง กทม. ฉบับใหม่ ที่ให้บ้านเรือนริมคูคลอง ต้องเว้นระยะห่างจากคลอง 3 เมตร หรือ 6 เมตร ... เพื่อให้ชุมชนริมคูคลองสามารถปรับปรุงพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมให้อยู่คู่กับคลองได้ 4) ให้ กทม. ยึดแนวนโยบายบ้านมั่นคงของรัฐบาล มาเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาชุมชนริมคูคลอง โดยให้ปรับปรุงชุมชนและพัฒนาที่อยู่อาศัย ในชุมชนเดิมพร้อมทั้งดูแลรักษาสภาพแวดล้อมในคลอง

4 ตุลาคม 2547: เนื่องในโอกาสวันที่อยู่อาศัยสากล เครือข่ายสลัม 4 ภาค ประกอบด้วยชาวชุมชนแออัดในเขตกรุงเทพมหานคร คนไร้บ้าน และตัวแทนชาวชุมชนแออัดจาก จ.อุบลราชธานี ขอนแก่น อุดรธานี สงขลา นราธิวาส นครสวรรค์ และฉะเชิงเทรา ประมาณ 1,000 คน เดินขบวนจากสนามหลวงไปขึ้นหนังสือถึงนายอภิรักษ์ โกษะโยธิน ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ที่ศาลาว่าการ เรียกร้องให้ กทม. หยุดดำเนินการไล่อื้อชุมชนที่อยู่ในที่ดินสาธารณะ ยุติการดำเนินคดีกับชาว

ชุมชนที่ กทม. กำลังดำเนินการไล้รื้อ ให้ กทม. สนับสนุนให้ชาวชุมชนสามารถเช่าที่ดินในการอยู่อาศัยระยะเวลา 30 ปี และหยุดดำเนินนโยบายกวาดจับคนไร้บ้าน โดยเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จากนั้นเดินทางไปยื่นหนังสือที่องค์การสหประชาชาติ (UN) เพื่อเรียกร้องให้ติดตามและผลักดันรัฐบาลไทยให้ทำตามสัตยาบันที่ไทยไปลงนามว่าจะแก้ไขปัญหาความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย

3 ตุลาคม 2548: เครือข่ายสลัม 4 ภาค จัดกิจกรรมรณรงค์วันที่อยู่อาศัยโลก (World Habitat Day) พร้อมกับยื่นข้อเสนอต่อรัฐกรณิการเดินหน้าโครงการบ้านมั่นคงของรัฐบาล ที่ตั้งเป้าหมายไว้ 300,000 หน่วย ภายใน 5 ปี เพื่อให้ชุมชนแออัด ที่มีสถานะเป็นผู้บุกรุกไม่มีความมั่นคง สามารถปรับปรุงที่อยู่อาศัย ในที่ดินเดิม และมีความมั่นคง โดยการทำสัญญาเช่าระยะยาว หรือผ่อนซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดิน ในหลักการนโยบายดังกล่าว เป็นนโยบายที่ดี ที่รัฐบาลยอมรับแนวทางการให้ชุมชนมีความมั่นคงในที่ดินเดิม ซึ่งเป็นแนวทางที่เครือข่ายสลัม 4 ภาค เสนอแทนนโยบายรื้อย้ายชุมชน ออกไปนอกเมือง ซึ่งไม่เป็นผล แต่เครือข่ายพบว่า การแปรนโยบายไปปฏิบัติ ยังไม่เป็นผล เนื่องจากอุปสรรคต่างๆ ได้แก่ 1) เจ้าของที่ดินทั้งรัฐและเอกชน ไม่ยอมให้ชาวบ้านเช่า เพราะได้ค่าตอบแทนสูงกว่าให้ภาคธุรกิจเช่า 2) ระเบียบการก่อสร้างอาคาร ตามพ.ร.บ. ควบคุมอาคาร ได้ตั้งมาตรฐานไว้สูงมาก ชาวบ้านจึงไม่สามารถทำตามได้ ทำให้ชุมชนที่มีสิทธิที่ดินมั่นคง สามารถขอได้เพียงทะเบียนบ้านชั่วคราว เหมือนกับชุมชนแออัดทั่วไป เมื่อไปขออนุญาตประปา และไฟฟ้า ก็ต้องเสียอัตราแพง 3) ปัญหาการไล้รื้อเพิ่มสูงขึ้น แม้ว่ารัฐจะประกาศนโยบายบ้านมั่นคง เนื่องจากรัฐไม่มีแผนรองรับชุมชนที่จะถูกไล้รื้อ กว่า 5,000 ครอบครัว จากโครงการเมกะโปรเจกต์ของรัฐบาล นอกจากนี้ กรณีที่ดินเอกชน ในรอบปี 2548 ยังมีการไล้รื้อถึง 33 ชุมชน ที่ร้องเรียนกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค มีจำนวนผู้รับผลกระทบกว่า 3,000 ครอบครัว ดังนั้น เครือข่ายสลัม 4 ภาค จึงขอให้รัฐแก้ปัญหาต่างๆ ดังกล่าว และกระจายการถือครองที่ดิน ด้วยการเก็บภาษีที่ดิน อัตราก้าวหน้า เพื่อแสดงว่า รัฐบาลมีความจริงใจต่อการแก้ไขปัญหา ไม่ใช่แค่เพื่อการโฆษณาทางการเมือง

19 พฤศจิกายน 2548: เครือข่ายสลัม 4 ภาค ร่วมกับพันธมิตรเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย เสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐ กรณีที่ดินของรัฐและเอกชนในชุมชนเมือง ให้รัฐเจรจาทำสัญญาเช่าระยะยาว รับรองสิทธิ ให้ชุมชนสามารถพัฒนาปรับปรุงชุมชน ที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิม หรือหากอยู่ไม่ได้ ขอให้รื้อย้าย ในระยะใกล้เคียง ไม่เกิน 5 กิโลเมตร จากชุมชนเดิม

30 ตุลาคม 2550: เครือข่ายสลัม 4 ภาค กว่า 1,200 คน เดินขบวนเพื่อเรียกร้องและติดตามปัญหาเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัย เนื่องในวันที่อยู่อาศัยโลก (World Habitat Day) โดยเริ่มจากสนามหลวง ไปยังศาลาว่าการ กทม., สำนักงานสหประชาชาติ และต่อจากนั้น จึงเดินทางไปยัง

ทำเนียบรัฐบาล เพื่อยื่นจดหมายต่อนายกรัฐมนตรี โดยมีข้อเรียกร้อง ดังต่อไปนี้ 1) ขอให้รัฐบาลสานต่อนโยบายโครงการบ้านมั่นคง ที่ให้ชุมชนสามารถปรับปรุงที่อยู่อาศัย ในที่ดินเดิมและมีหลักประกันความมั่นคง โดยการเช่าระยะยาวหรือผ่อนชำระในราคาถูกลง 2) ขอให้รัฐบาลแก้ไขอุปสรรคของโครงการบ้านมั่นคง (เจ้าของที่ดินไม่ยินยอมให้ชาวบ้านในชุมชนแออัดเช่าอยู่อาศัยระยะยาว พ.ร.บ.ควบคุมอาคารและเทศบัญญัติต่างๆ ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง และขอให้รัฐบาลคงงบอุดหนุนสาธารณูปโภคตามหลักเกณฑ์เดิม) เพราะที่ผ่านมาโครงการนี้มีแต่หลักการที่ดี แต่มีปัญหาในทางปฏิบัติ 3) ขอให้รัฐบาลเป็นตัวกลางประสานงานเจรจากับเจ้าของที่ดิน เพื่อชะลอปัญหาการไล่รื้อ ในปัจจุบันมีชุมชน 16 ชุมชน ที่อยู่ในสถานการณ์ไล่รื้อ โดยเฉพาะชุมชนในที่ดินเอกชน ที่ถูกฟ้องขับไล่) และ 4) ขอให้ออกกฎหมายเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า เพื่อให้เกิดการกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม

4) คำจ้ำงและสวัสดิการแรงงาน

8 มีนาคม 2545: วันสตรีสากล กลุ่มบูรณาการแรงงานสตรี กลุ่มสหภาพแรงงานหลายย่าน ฯลฯ เรียกร้องให้รัฐบาลจัดงบประมาณตั้งศูนย์เลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียนย่านอุตสาหกรรมและชุมชน ให้นำร่างกฎหมายจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อม ในสถานประกอบการเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร และปรับปรุงกฎหมายคุ้มครองคนงานนอกระบบ ฯลฯ

10 พฤษภาคม 2545: วันความปลอดภัยในการทำงาน คณะเตรียมจัดงาน 10 ปี โศกนาฏกรรม โรงงานเคเดอร์ นครปฐม เห็นชอบให้เสนอร่างกฎหมายจัดตั้ง สถาบันคุ้มครองสุขภาพฯ ต่อรัฐสภา ภายในวันที่ 10 พ.ค. 2546

18 พฤศจิกายน 2545: ประชาชนที่ได้รับผลกระทบด้านสุขภาพ ยื่นหนังสือถึง พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ณ ทำเนียบรัฐบาล ให้นำร่าง พ.ร.บ. จัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพฯ พ.ศ. ... เข้าสู่คณะรัฐมนตรี

8 มีนาคม 2546: วันสตรีสากล “หญิงไทยไม่ใช่ทาส” กรรมกรหญิงกว่า 500 คน จาก 37 องค์กร รวมตัวกันเพื่อยื่นหนังสือแก่นายกรัฐมนตรี โดยมีข้อเรียกร้อง ดังนี้ 1) ให้มีการจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ 2) แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติประกันสังคม ม.39 กรณีการจ่ายเงินสมทบของคนงานที่ตกงาน หรือผู้มีรายได้น้อย ให้ส่งเงินสมทบผู้ประกันสังคม 1 เท่า โดยให้รัฐบาลจ่ายสมทบแทนในส่วน of นายจ้าง 1 เท่า 3) ขยายกฎหมายให้คุ้มครองถึงแรงงานนอกระบบ 4) ให้กองทุนประกันสังคมกำหนดหลักเกณฑ์ การจ่ายยาต้านไวรัส (ARV) ให้กับผู้ใช้แรงงานที่ติดเชื้อเอช ไอ วี/เอดส์ เพื่อให้สถานพยาบาลถือปฏิบัติ

เป็นแนวทางเดียวกัน 5) สร้างกลไกในการพัฒนาและส่งเสริมให้แรงงานหญิง มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเชิงนโยบายทุกระดับ 6) ให้รัฐบาลเร่งจัดตั้งกองทุนประกันการเลิกจ้างเพื่อสร้างหลักประกันแก่ลูกจ้าง ในกรณีที่ถูกลูกจ้าง เนื่องจากนายจ้างย้ายฐานผลิตและ/หรือ ปิดงาน โดยนายจ้าง/ผู้ลงทุนเป็นผู้จ่ายเงินสมทบกองทุน

1 พฤษภาคม 2546: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ร่วม 1,000 คน รวมตัวบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โดยไม่ยอมเคลื่อนขบวนไปยังบริเวณท้องสนามหลวง เนื่องจากเห็นว่าเวทีท้องสนามหลวงเป็นเพียงองค์ประกอบทางพิธีการที่รัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐจัดขึ้น และในวันเดียวกันนี้ เครือข่ายแรงงานภาคเหนือ จัดการเสวนา “อนาคตแรงงานในยุคทักษิณานุวัตร” ณ สวนอัญญา อ.เมือง โดยเรียกร้องต่อรัฐบาลให้คุ้มครองแรงงาน โดยไม่เลือกปฏิบัติ แบ่งแยกเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์

14 ธันวาคม 2546: กลุ่มลูกจ้างและผู้ใช้แรงงานกว่า 400 คน รวมตัวเดินประท้วงตามท้องถนน ในตัวเมืองมายังศาลากลาง เพื่อยื่นหนังสือให้กับรองผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา เรียกร้องให้คณะอนุกรรมการค่าจ้างจังหวัดฯ เพิ่มค่าแรงวันละ 2 บาท เหมือนจังหวัดอื่นๆ (จากเดิมค่าจ้างขั้นต่ำ 145 บาท)

16 ธันวาคม 2546: กลุ่มสหภาพแรงงาน บริษัทเอ็มเอ็มไอ พรินซ์ชั่น ประเทศไทย จำกัด จำนวนกว่า 200 คน ชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้องให้แก้ไขการจ้างงานแบบเหมาช่วงหรือรับเหมาค่าแรงของบริษัทที่ทำให้พนักงาน 2,000 คน มีสิทธิสวัสดิการต่ำมาก และถูกหักหัวคิววันละ 50 บาท

8 มีนาคม 2547: คณะกรรมการจัดงาน “8 มีนาคม วันสตรีสากล 2547” กลุ่มผู้ใช้แรงงานหญิงกว่า 500 คน รวมตัวกันบริเวณพระบรมรูปทรงม้า และเดินรณรงค์เนื่องในวันสตรีสากล ไปยังบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล ดังเช่น 1) ให้รัฐบาลเร่งออก พ.ร.บ. จัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานฯ โดยต้องมีสาระสำคัญ คือ การโอนกองทุนทดแทน เข้าไปอยู่ในกฎหมายฉบับนี้ บริหารงานแบบเบญจภาคี และสถาบันนี้ต้องมีบทบาท และหน้าที่ในการตรวจสอบสถานประกอบการ 2) ให้รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุน จัดสรรงบประมาณในการจัดตั้ง ศูนย์เลี้ยงเด็กปฐมวัย ลูกของแรงงานในเขตย่านอุตสาหกรรมและชุมชน เพื่อบริการคนงาน และคนในชุมชนที่มีรายได้น้อย ทั้งนี้ต้องให้องค์กรแรงงานและชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม เป็นต้น

22 มีนาคม 2547: สมาชิกองค์กรแรงงานแห่งประเทศไทย ประมาณ 1,000 คน ชุมนุมหน้ากระทรวงแรงงาน เรียกร้องให้รัฐบาลขึ้นค่าจ้างขั้นต่ำอีก 3% ยกเลิกการจ้างงานแบบเหมาช่วง และให้ออกกฎหมายจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานฯ

15 กันยายน 2547: ตัวแทนผู้ใช้แรงงานจากองค์กรแรงงานแห่งประเทศไทย (อธท.) กลุ่มสหภาพแรงงานย่านอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ย่านรังสิตและใกล้เคียง ย่านสระบุรี และอยุธยา ร่วมกับคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย พันธมิตรสหภาพแรงงานประชาธิปไตย (พสป.) และสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ (สรส.) กว่า 100 คน ได้ชุมนุมกันที่กระทรวงแรงงานฯ เพื่อเรียกร้องให้มีการปรับค่าจ้างขั้นต่ำเป็นวันละ 200 บาทเท่ากันทั่วประเทศ พร้อมทั้งขอให้ยกเลิกอนุกรรมการค่าจ้างจังหวัด และให้แก้ไขกฎหมายแรงงาน โดยให้กำหนดค่านิยามค่าจ้างขั้นต่ำใหม่ที่จะต้องครอบคลุมอัตราค่าจ้าง สำหรับคนงาน 1 คน และสมาชิกในครอบครัวอีก 2 คน ให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ตามปกติ

14 ตุลาคม 2547: ผู้ใช้แรงงานจากคณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย พันธมิตรสหภาพแรงงานประชาธิปไตย สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ และเครือข่ายสลัม 4 ภาค จำนวนกว่า 3,000 คน ได้รวมตัวกันเพื่อทำพิธีรำลึกวีรชน 14 ตุลา ผู้พลีชีพเพื่อประชาธิปไตย และเดินขบวนมุ่งหน้าไปยังทำเนียบรัฐบาล เพื่อยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาล ให้แก้ไขปัญหาแรงงานอย่างเร่งด่วน ดังนี้ 1) สั่งการให้คณะกรรมการค่าจ้างกลางทบทวนมติการเพิ่มค่าจ้างขั้นต่ำ เป็นวันละ 200 บาท เท่ากันทั่วประเทศโดยทันที ให้ยกเลิกคณะกรรมการอัตราค่าจ้างขั้นต่ำจังหวัด รวมทั้งให้แก้ไขความหมายของค่าจ้างขั้นต่ำ ให้หมายถึงค่าจ้างที่พอเลี้ยงชีพสำหรับคนงานหนึ่งคนและสมาชิกในครอบครัวอีกสองคน 2) ให้ถอนร่าง พ.ร.บ.ความปลอดภัยฯ ของกระทรวงแรงงานซึ่งกำลังผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการกฤษฎีกาในขณะนี้ และให้มีการนำร่าง พ.ร.บ.สถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัย ตามข้อเสนอของสภาเครือข่ายผู้ป่วยฯ เข้าพิจารณา 3) ถอนร่าง พ.ร.บ. แรงงานสัมพันธ์ของกระทรวงแรงงานที่ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการกฤษฎีกา และให้รัฐบาลรับรองอนุสัญญาแรงงานระหว่างประเทศ ฉบับที่ 87 และ 98 และนำร่าง พ.ร.บ. แรงงานสัมพันธ์ของขบวนการแรงงานมาพิจารณาใหม่ 4) ให้แก้ไขกฎหมายแรงงานเพื่อยกเลิกการจ้างงานเหมาช่วง หรือรับเหมาค่าแรง เนื่องจากการจ้างดังกล่าว มีการหลีกเลี่ยงกฎหมายแรงงานและก่อให้เกิดกระบวนกรกินหัวคิวค่าจ้างแรงงาน

8 มีนาคม 2548: ผู้ใช้แรงงาน เสนอข้อเรียกร้องในวันสตรีสากล ปี 2548 ต่อรัฐบาล ดังเช่น 1) ให้รัฐบาลเร่งออก พ.ร.บ.จัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยฯ 2) ให้รัฐบาลมีนโยบายและออกกฎหมายสนับสนุน รวมทั้งจัดสรรงบประมาณ ในการจัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็กปฐมวัย ในย่าน

อุตสาหกรรมและชุมชน โดยให้องค์กรแรงงานและชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เพราะเป็นปัญหาสังคม ที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ 3) ให้รัฐบาลยกเลิกการจ้างเหมาช่วงงานและเหมาแรงงานในสถานประกอบการ และขยายการบังคับใช้กฎหมายคุ้มครองแรงงานอย่างเคร่งครัด 4) ให้รัฐบาลปรับค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำ โดยยึดหลักมาตรฐานขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ โดยขั้นต่ำไม่น้อยกว่าข้าราชการคือ 7,000 บาท

1 พฤษภาคม 2548: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ สหพันธ์แรงงานขนส่งระหว่างประเทศ สมัชชาคนจน เครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย และองค์กรประชาธิปไตย นับหมื่นคน รวมตัวกันเดินเท้าจากบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ไปยังทำเนียบรัฐบาลเพื่อยื่นข้อเรียกร้องในวันกรรมกรสากล ดังนี้ 1) ให้รัฐบาลหยุดขายหรือแปรรูปรัฐวิสาหกิจ 2) ให้รัฐบาลควบคุมราคาสินค้าอุปโภคและบริโภค 3) ให้รัฐบาลปรับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำที่เป็นธรรม วันละ 233 บาท 4) ให้รัฐบาลเร่งออก พ.ร.บ. จัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัยฉบับคนงาน 5) ให้รัฐบาลประกาศรับรองอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) 6) ให้รัฐบาลยกเลิกการจ้างงานเหมาช่วง-เหมาค่าแรงในสถานประกอบการ 7) ให้รัฐบาลนำร่าง พ.ร.บ. แรงงานสัมพันธ์ฉบับคนงานออกเป็นกฎหมาย 8) ให้รัฐบาลและสำนักงานประกันสังคม เร่งแก้ไขกฎหมายประกันสังคมที่มีปัญหาทั้งฉบับ 9) ให้รัฐบาลรับฟังความคิดเห็นประชาชนในกรณีการทำสัญญาข้อตกลงเขตการค้าเสรี ในระดับทวิภาคีและพหุภาคี (FTA) และให้ยกเลิกเขตเศรษฐกิจพิเศษ 10) ให้รัฐบาลเร่งแก้ไขปัญหาของลูกจ้างที่ประสบภัยพิบัติจากคลื่นยักษ์สึนามิ 11) ให้รัฐบาลส่งเสริมสนับสนุนจัดสรรงบประมาณในการจัดตั้งศูนย์เลี้ยงเด็กปฐมวัย

10 กรกฎาคม 2548: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ร่วมกับองค์กรพันธมิตรแถลงข่าว คนงานจึงเรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาแก้ไขปัญหา โดยการปรับเพิ่มอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ที่สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจและค่าครองชีพในปัจจุบัน ที่ทำให้คนงาน คนยากคนจน ที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศดำรงชีพอยู่ได้ โดยเหตุผลในการปรับเพิ่มให้ใช้มาตรฐานเดียวกันกับการปรับฐานเงินเดือนขั้นต่ำของข้าราชการ ที่รัฐบาลได้ประกาศปรับเพิ่มไปแล้ว ตั้งแต่เดือนเมษายน 2547 คือ 7,000 บาท/เดือน โดยเฉลี่ยเป็นวันละ 233 บาท โดยยึดหลักมาตรฐานสากลขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) และให้มีผลบังคับใช้กับคนงานทุกคนทั้งประเทศ เพื่อความเป็นธรรมคุณค่า และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยไม่เลือกปฏิบัติ โดยกลุ่มผู้ใช้แรงงาน นัดชุมนุมใหญ่ในวันที่ 18 กรกฎาคม 2548 เวลา 09.00 น. ณ บริเวณลานพระรูปทรงม้า โดยมีประเด็นนำเสนองานรัฐบาล ดังนี้ 1) ให้รัฐบาลปรับค่าจ้างเพื่อการดำรงชีพ วันละ 233 บาท เท่ากันทั้งประเทศ และ 2) ให้รัฐบาล

หามาตรการในการควบคุมราคาสินค้าไม่ให้ประชาชนเดือดร้อน 3) ให้รัฐบาลยกเลิกการนำกองทุนประกันสังคมไปควบรวมกับกองทุนประกันสุขภาพถ้วนหน้า (โครงการ 30 บาท รักษาทุกโรค)

28 กันยายน 2548: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย กว่า 100 คน เข้ายื่นหนังสือต่อนายสมศักดิ์ เทพสุทิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน เพื่อคัดค้านการนำเงินกองทุนประกันสังคม ไปลงทุนในกิจการอสังหาริมทรัพย์ และซื้อหุ้นต่างประเทศ พร้อมทั้งได้ติดตามความคืบหน้า ของข้อเรียกร้องในวันแรงงานสากล เช่น การจัดตั้งสถาบันคุ้มครองสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การยกเลิกการจ้างงานเหมาช่วง และการปรับขึ้นค่าจ้างขั้นต่ำ

19 พฤศจิกายน 2548: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย และองค์กรพันธมิตร เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขกฎหมายแรงงาน และยกเลิกการจ้างเหมาค่าแรง เนื่องจากแรงงานเหมาค่าแรง ที่ถูกจ้างงานผ่านบริษัทรับเหมาค่าแรง จะได้รับเพียงค่าจ้าง ไม่มีสวัสดิการ รวมทั้งไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ เกี่ยวกับสภาพการจ้าง และข้อตกลงสภาพการจ้าง มีสภาพการจ้างหลายลักษณะ และลูกจ้างเหมาค่าแรงยังไม่สามารถเข้าร่วมเป็นสมาชิกสหภาพแรงงานได้ สถานประกอบการกิจการสามารถส่งตัวคืนบริษัทรับเหมาค่าแรง ได้ตามความพอใจ ซึ่งกำหนดไว้ในสัญญาจ้าง ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานรับเหมาค่าแรงทุกข์ยาก เดือดร้อน ขาดสิทธิเสรีภาพ ทั้งที่พวกเขาทำงานในตำแหน่งเดียวกัน หรือทำงานเหมือนกับลูกจ้างโดยตรงของสถานประกอบการ ซึ่งขัดต่อหลักสิทธิมนุษยชน และรัฐธรรมนูญ มาตรา 30 เกี่ยวกับบุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย และได้รับการคุ้มครอง ตามกฎหมายเท่าเทียมกัน

28 กุมภาพันธ์ 2550: เครือข่ายแรงงานนอกระบบ มูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ 80 คน เข้าพบรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน เพื่อยื่นข้อเสนอเรื่อง “การคุ้มครองแรงงานนอกระบบ” หลังจากนั้นเข้าพบรองประธานสภาาร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเสนอสาระสำคัญสำหรับบรรจุในร่างรัฐธรรมนูญปี 2550

11 มกราคม 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย และกลุ่มสหภาพแรงงานอ้อมน้อย-อ้อมใหญ่ ยื่นหนังสือถึง รมว. แรงงานเรียกร้องให้ช่วยเหลือผู้ก่อตั้งสหภาพแรงงาน จำนวน 7 คน ของบริษัทไทยการ์เมนต์เอกซ์พอร์ต จำกัด ให้กลับเข้าทำงานตามปกติ หลังถูกเลิกจ้าง เนื่องจากออกมากัดค้านกรณีบริษัทเปลี่ยนแปลงเวลาทำงาน ที่ให้หยุดทุกวันเสาร์สิ้นเดือนและเพิ่มเวลางานจากปกติ วันละ 20 นาที โดยไม่จ่ายค่าจ้างและสวัสดิการ

14 กุมภาพันธ์ 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย กว่า 200 คน ยื่นหนังสือถึง นายฯ ที่ทำเนียบรัฐบาลเสนอให้รัฐบาลดูแลกระบวนการจ้างงานเหมาค่าแรงและการจ้างงานนอกระบบ ให้เกิดความเป็นธรรมมากขึ้น พร้อมทั้งให้กำหนดสวัสดิการแรงงานอย่างเท่าเทียม หลังจากนั้นเดินทางไปรัฐสภา เพื่อยื่นข้อเสนอเกี่ยวกับเนื้อหาในรัฐธรรมนูญ อาทิ ให้ผู้สมัคร ส.ส. ไม่จำเป็นต้องจบปริญญาตรี, กลุ่มแรงงานสามารถเลือกผู้สมัคร ส.ส. ในภูมิภาคที่สถานประกอบการตั้งอยู่ได้, ให้ประชาชน 10,000 รายชื่อสามารถเสนอกฎหมายและตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลได้ รวมทั้งต้องบัญญัติในรัฐธรรมนูญว่าห้ามมีการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ

1 พฤษภาคม 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย และสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ 4,000 คน รวมตัวหน้ารัฐสภา เสนอข้อเรียกร้อง 3 ประการ ต่อรัฐบาล ได้แก่ 1) ให้รัฐบาลประกาศบังคับใช้ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ.(ฉบับผู้ใช้แรงงาน) 2) ให้รัฐบาลประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสิ่งแวดล้อมในสถานประกอบการ พ.ศ. ... (ฉบับผู้ใช้แรงงาน) 3) ให้รัฐบาลประกาศยกเลิกนโยบายการแปรรูป รัฐวิสาหกิจในทุกรูปแบบ และยกเลิกพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2542

27 สิงหาคม 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ยื่นข้อเสนอเพื่อ “พัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงของผู้ใช้แรงงาน” ต่อนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงแรงงาน ดังนี้ 1) ขอเสนอให้มีการปรับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำต่อวันเบื้องต้น ที่สอดคล้องกับมาตรฐานอัตราค่าจ้างขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ และเป็นไปตามเจตนารมณ์เดิมที่เคยนำเสนอไว้ คือ 233 บาท/วัน แต่จากการสำรวจความเห็นผู้ใช้แรงงาน ค่าจ้างที่จะสามารถใช้ในการดำรงชีพได้จริง ต้องอยู่ที่ 268 บาท/วัน 2) ให้รัฐบาลมีการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบการเลิกจ้างและปิดกิจการ ซึ่งมีองค์ประกอบของคณะกรรมการ ประกอบด้วย ผู้แทนฝ่ายนายจ้าง ผู้แทนฝ่ายลูกจ้าง ผู้แทนภาครัฐ ผู้แทนนักวิชาการด้านแรงงาน ผู้แทนนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น 3) ให้กระทรวงแรงงาน กำหนดให้มีการตั้งกองทุนประกันความเสี่ยง ในการลงทุนจากนายจ้าง โดยคำนวณจากขนาดของสถานประกอบการ คำนวณจากทุนจดทะเบียน โดยนายทุนหรือเจ้าของกิจการ ต้องนำเงินลงทุนมาหักไว้ในกองทุน ตามอัตราส่วนของทุนจดทะเบียน เพื่อเป็นเงินประกันจากนายจ้าง ในการชดเชยให้ลูกจ้างอย่างฉุกเฉิน กรณีที่มีการเลิกจ้างหรือปิดกิจการก่อน เป็นการล่วงหน้า 4) ให้กระทรวงแรงงานแต่งตั้งคณะทำงาน ศึกษาและแก้ปัญหาด้านแรงงาน อย่างเร่งด่วน โดยมีผู้แทนที่หลากหลาย ได้แก่ ผู้ใช้แรงงาน ผู้แทนนักวิชาการด้านแรงงาน ผู้แทนภาครัฐ และผู้แทนนายจ้าง เพื่อปรับปรุงและพัฒนา ยุทธศาสตร์ด้านแรงงาน ให้สามารถแข่งขันกับตลาดโลกได้

31 ตุลาคม 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย 200 คน รวมตัวกันหน้าทำเนียบและเดินขบวนไปยังรัฐสภา เรียกร้องให้มีการแก้ไข พ.ร.บ.ประกันสังคม เพื่อนำไปสู่การปรับโครงสร้างการบริหารงานในรูปแบบขององค์การมหาชน ให้มีความเป็นอิสระภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ โดยให้ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ยึดเนื้อหาในฉบับร่างของขบวนการแรงงาน เป็นหลักในการพิจารณาแก้ไข

26 กันยายน 2550: คณะกรรมการสมานฉันท์แรงงานไทย ร่วมกับคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ร่วมกับสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ (สรส.) 300 คน รวมตัวกันหน้ารัฐสภายื่นหนังสือต่อนายมีชัย ฤชุพันธุ์ ประธาน สนช. ให้หยุดการออกกฎหมายที่ละเมิดสิทธิเสรีภาพประชาชน 11 ฉบับ (เช่น พ.ร.บ.น้ำฯ พ.ร.บ.ป่าชุมชน ฯลฯ)

7 พฤศจิกายน 2550: ประชาชนกลุ่มต่างๆ ชุมนุมหน้ารัฐสภา เพื่อคัดค้านและยื่นข้อเรียกร้องต่อ สนช. ดังเช่น *กรณีการแก้ไข พ.ร.บ. คุ้มครองแรงงาน* สภาองค์กรลูกจ้างเอกชน ตั้งเวทีปราศรัยสนับสนุนให้ สนช. นำร่างแก้ไข พ.ร.บ. คุ้มครองแรงงาน เข้าสู่การพิจารณา โดยเสนอให้มีการแก้ไขเพิ่มเติม ดังนี้ คือ มาตรา 5(3) เสนอให้มีมาตรฐานการจ้างเหมาค่าแรงเทียบเท่าพนักงานประจำ มาตรา 75 เสนอให้มีการชดเชยค่าจ้างหลังถูกสั่งหยุดงานในอัตรา 100 เปอร์เซ็นต์ มาตรา 120 เสนอให้มีการจ่ายค่าชดเชย 100 เปอร์เซ็นต์ หลังเลิกสัญญาจ้างเนื่องจากการย้ายสถานประกอบการ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

ผู้เขียนจะนำเสนอสรุปผลการตอบสนองของรัฐ ที่มีต่อข้อเรียกร้อง ของขบวนการคนจนฯ ตามลำดับเหตุการณ์ เฉพาะที่น่าสนใจ โดยแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) สรุปผลสะท้อนฯ กรณีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุนกับชาวบ้าน 2) สรุปผลสะท้อนฯ กรณีปัญหาการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ 3) สรุปผลสะท้อนฯ กรณีปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยในเมือง และ 4) สรุปผลสะท้อนฯ กรณีปัญหาค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการ

1) สรุปผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง: กรณีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุนกับชาวบ้าน (เขื่อนและโครงการพัฒนาของรัฐ)

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
26 ธ.ค. 2543	1) เขื่อนปากมูล	มีการจัดทำข้อกำหนดการศึกษาของการศึกษาวิจัย ในด้านทรัพยากรประมง การฟื้นฟูทรัพยากรประมงในแม่น้ำมูล ด้านประเมินประสิทธิภาพบันไดปลาโจน ด้านเศรษฐกิจสังคมในพื้นที่เขื่อนปากมูล และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่แม่น้ำมูล	มติคณะรัฐมนตรี เกี่ยวกับการแก้ไข ปัญหาของ สมัชชาคนจน
	2) เขื่อนลำคันฉู	กรมชลประทานได้ดำเนินการจ่ายค่าชดเชยให้แก่ นายสมชัย สวัสดิ์ ในส่วนของพื้นที่ที่ยังขาดอยู่อีกจำนวน 10 ไร่เสร็จสิ้นแล้ว เป็นเงิน 179,730 บาท ส่วนการจัดทำแผนงานคลองส่งน้ำโดยให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วม และรัฐบาลจัดหางบประมาณสนับสนุนนั้น คาดว่า จะสามารถดำเนินการได้ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2544 ซึ่งกรมชลประทาน ได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าสำรวจข้อมูลในพื้นที่แล้ว	มติคณะรัฐมนตรี เกี่ยวกับการแก้ไข ปัญหาของ สมัชชาคนจน

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
17 เม.ย. 2544	1) เชื้อนปากมดลูก	ให้ กฟผ. เปิดประตุน้ำทั้ง 8 บาน สุดบาน ประตุน้ำเป็นเวลา 4 เดือน (พ.ค. - ส.ค. 44) และดำเนินการศึกษาลุ่มน้ำธรรมชาติจาก การเปิดประตุน้ำทั้ง 8 บาน รวมทั้งให้การสนับสนุนทรัพยากรบุคคล และงบประมาณแก่คณะทำงาน ทดลอง การเปิดประตูระบายน้ำเชื้อนปากมดลูก และ คณะทำงานเพื่อฟื้นฟูชีวิตชุมชน ผู้ได้รับ ผลกระทบ จากการสร้างเชื้อนปากมดลูก	กรณีปัญหาของ สมัชชาคนจน
	2) โครงการ โรงไฟฟ้าพลัง น้ำลำนาคอง แบบสูบกลับ	ให้การสนับสนุนทรัพยากรบุคคลและ งบประมาณแก่คณะทำงานเพื่อตรวจสอบ ข้อเท็จจริง และกำหนดหลักเกณฑ์การ ชดเชย ความเสียหาย ตาม มติ คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของ สมัชชาคนจน	
	3) เชื้อนสิรินธร	ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้ จัดหาที่ดินที่เหมาะสมแก่การเกษตร แก่ ชาวบ้านที่เดือดร้อนจากเชื้อนสิรินธร ครอบครัวยุคละ 15 ไร่ โดยที่ดินที่จัดหาให้ ต้องสามารถใช้ประกอบอาชีพการเกษตร ได้จริง หากไม่สามารถจัดหาที่ดินให้ได้ ให้จ่ายเป็นค่าชดเชยไร่ละ 32,000 บาท	
29 ก.ค. 2546	เชื้อนท่าแซะ	ให้กระทรวงเกษตรฯดำเนินการปลูกป่า ทดแทนและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งจ่ายค่าชดเชยให้ราษฎรในพื้นที่ ซึ่งได้รับผลกระทบ	กรณีปัญหา สมัชชาคนจน
8 มิ.ย. 2547	เชื้อนปากมดลูก	ให้ กฟผ. เลื่อนเวลาเปิดประตูระบายน้ำ จากที่กำหนดไว้เดิม ตาม มติ คณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2545 และวันที่ 14 มกราคม 2546 ซึ่งเดิมเริ่ม เปิดตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ถึงวันที่ 31 ตุลาคม เป็นตั้งแต่เดือนพฤษภาคมหรือ เดือนมิถุนายน เป็นต้นไป เป็นระยะเวลา 4 เดือน โดยพิจารณากำหนดวันให้ เหมาะสมสอดคล้องกับข้อเท็จจริง และ	กรณีปัญหา สมัชชาคนจน

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
		เป็นที่ยอมรับร่วมกันของชุมชนในพื้นที่ โดยจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลกระทบและสร้างความเดือดร้อนแก่การประกอบอาชีพของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำประมง ตลอดจนการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำของ กฟผ. เองเป็นสำคัญ	
29 มิ.ย. 2547	อ่างเก็บน้ำแม่เมอก และ โรงไฟฟ้าพลังถ่านหิน	อนุมัติในหลักการ จ่ายเงินชดเชยค่าที่ดิน ให้แก่ราษฎรที่ได้รับผลกระทบ และมีมติเห็นชอบให้มีการอพยพราษฎร บ้าน ห้วยฝาย ม. 1 บ้านห้วยเป็ด บ้านห้วยคิง	อ.แม่เมาะ จ. ลำปาง (กรณีสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและพันธมิตร)
24 พ.ค. 2548	โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนลำปะทาว	อนุมัติในหลักการ ให้จ่ายค่าชดเชยค่าที่ดิน จำนวน 233 ราย เป็นเนื้อที่ 2,166.29 ไร่ (ไร่ละ 10,000 บาท)	
20 ก.ย. 2548	โครงการเขื่อนโปร่งขุนเพชร (จ.ชัยภูมิ)	ให้ทบวงมหาดินกระทรวงมหาดิน เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2539 วันที่ 29 เมษายน 2543 และวันที่ 3 เมษายน 2544 และอนุมัติให้กรมชลประทานดำเนินการศึกษาโครงการต่อไปได้ แต่ให้มีการปรับปรุงข้อมูลให้ถูกต้อง เป็นปัจจุบัน และทบทวนความเหมาะสมของโครงการ และจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม รวมทั้งการดำเนินงานควรพิจารณา ร่วมกับโครงการพัฒนาแหล่งน้ำอื่นๆ ในระบบลุ่มน้ำชี	ปัจจุบันให้ชะลอโครงการเอาไว้ก่อน
7 ก.พ. 2549	เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์	ให้รอการพิจารณาพิพากษาของศาลในแต่ละคดี เพื่อให้ศาลเป็นผู้วินิจฉัยว่าสมควรจะให้จ่ายค่าทดแทนที่ดิน ให้แก่ราษฎรที่ได้รับผลกระทบในแต่ละราย จำนวนเท่าไร	
7 มี.ค. 2549	เขื่อนรับร่อ (จ.ชุมพร) และเขื่อนคลองกลาย (จ.นครศรีธรรมราช)	ให้ยุติการดำเนินการใดๆเอาไว้ก่อน ตามที่คณะกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจนเสนอ	

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
25 ส.ค. 2549	เขื่อนสิรินธร	ให้จัดหาที่ดินเพื่อฟื้นฟูคุณภาพชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อน แทนการจ่ายค่าชดเชย	
19 มิ.ย. 2550	1) เขื่อนปากมูลและโรงไฟฟ้าลำตะคองฯ	ให้รัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องนัดเจรจา กับผู้แทนสมัชชาคนจน (เนื่องจากสมัชชาคนจนต้องการเจรจากับรัฐมนตรีอีกครั้ง)	ให้ตั้งคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมัชชาคนจน จำนวน 6 คน
	2) เขื่อนที่ยังไม่ได้สร้าง 5 เขื่อน	ให้ตั้งคณะกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม	
	3) ฝ่ายรายได้	ให้จ่ายเงินชดเชย 226,135,712.80 บาท แก่ราษฎร 1,693 ราย (กรณีไม่มีเอกสารสิทธิ จ่ายไร่ละ 32,000 บาท)	
17 ส.ค. 2550	เขื่อนปากมูล	เรื่อง การเปิด-ปิดเขื่อน ให้ตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด เพื่อบริหารจัดการน้ำเขื่อนปากมูล	ระดับน้ำที่รัฐบาลเคยกำหนดไว้ที่ 106-108 ม.เหนือระดับน้ำทะเล (ซึ่งเกิดจากการแทรกแซงของคมช.) ให้ถือเป็นประมาณการเบื้องต้นเท่านั้น
15 ม.ค. 2551	1) เขื่อนรับร่อ (จ.ชุมพร) และ เขื่อนคลองกลาย (จ.นครศรีธรรมราช)	ให้ยกเลิกการดำเนินโครงการ	
	2) โครงการเขื่อนแม่ขาน (จ.เชียงใหม่) และโครงการเขื่อนท่าแซะ (จ.ชุมพร)	ให้แต่งตั้งคณะกรรมการกำกับ และติดตามการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 19 มิ.ย. 2550	

1.1) สรุปผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง: กรณีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐ/นายทุนกับชาวบ้าน (ที่ดิน)

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
24 มี.ค. 2545	การเรียกร้องให้รัฐแก้ไข ปัญหาที่ดินและหนี้สินของ เกษตรกร	<p>ผลสรุปการเจรจาระหว่างรัฐบาลกับ สกน. มีดังนี้</p> <p>1) ปัญหาที่ดิน</p> <ul style="list-style-type: none"> - ให้ตั้งคณะทำงานศึกษาผลกระทบ กฎหมายให้พนักงานต่างชาติเช่าที่ดิน 99 ปี - ยกร่างกฎหมายภาษีที่ดินในอัตรา ก้าวหน้าและกฎหมายคุ้มครองพื้นที่ เกษตรกรรม - ทบทวนกฎหมายปฏิรูปที่ดินเพื่อ เกษตรกรรม - เร่งปฏิรูปที่ดินนำร่อง 23 จุด ใน 3 จังหวัดภาคเหนือ <p>2) ปัญหาหนี้สิน</p> <ul style="list-style-type: none"> - กรณีหนี้สินจากโครงการส่งเสริมของ รัฐ ให้ “จำหน่ายหนี้สูญ” - หนี้สิน โครงการปรับโครงสร้างและ ระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ให้ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรฯ แก้ไขต่อไป <p>หลังจากนั้น ในวันที่ 23 เมษายน คณะรัฐมนตรี ได้แต่งตั้งคณะอนุ กรรมการศึกษาปัญหาหาค่าพืชผลทาง การเกษตรตกต่ำรวม 3 คณะ เสนอต่อ สภาผู้แทนราษฎร</p>	กร ณี ส ห พ ัน ธ์ เก ช ต ร กร ภาคเหนือ (สกน.)
26 ก.ค. 2546	โครงการสวนป่าดงลาน (คจก.) อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	<p>คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติ การผ่อนผันให้ ดำเนินการจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้าน จำนวน 128 ราย เป็นกรณีพิเศษ โดย อนุมัติงบประมาณพิเศษ 9.6 ล้านบาท เพื่อจ่ายเป็นค่าชดเชยที่ดินให้กับเจ้าของ ที่ดินรายเดิม และนำไปจัดให้กับกลุ่ม เกษตรกร</p>	กร ณี ส ม ั ช ช า เกษตรกรรายย่อย ภาคอีสาน

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
10 ส.ค. 2546	การแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของชาวบ้านจังหวัดลำพูน	นายวิระ มุสิกพงศ์ ผู้ช่วยรมว. มหาดไทย พร้อมด้วยนายสมศักดิ์ เอี่ยม ไธสง รองอธิบดีกรมที่ดิน นายไพโรจน์ โลกนิยมผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายปฏิรูปที่ดิน นายธวัช เสถียรนาม ผู้ว่าฯ ได้จัดเวทีเจรจากับ สกน. และตัวแทนเกษตรกร จ.ลำพูน 17 พื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อ.ป่าซาง อ.บ้านโฮ้ง และกิ่งอ.เวียงหนองล่อง เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดิน	
7 เม.ย. 2547	การแก้ไขปัญหากลุ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.)	คณะรัฐมนตรีพิจารณาเรื่องการแก้ไขปัญหากลุ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) โดยมีมติเห็นชอบดังนี้ 1) ให้มีการยกเลิกคำสั่งของนายกรัฐมนตรี ที่ให้ยกเลิกคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหา สกน. และผลการดำเนินงานที่ผ่านมา 2) ให้คงคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหา สกน. และคณะอนุกรรมการชุดต่างๆ และนำผลการดำเนินการแก้ไขปัญหามา นำมาดำเนินการต่อ และ 3) ปรับองค์ประกอบคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหามาตาม สกน. เสนอ มติดังกล่าว ทำให้ สกน. ประกาศยุติการชุมนุมในวันต่อมา	
29 มิ.ย. 2547	การถือครองที่ดินในเขตป่า	ให้เร่งรัดการแก้ไขปัญหา การถือครองที่ดินและการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ออกไปโดยมิชอบ	กรณีสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือฯ
21 ธ.ค. 2547	โครงการสวนป่าดงลาน (คจก.) อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	ให้จ่ายค่าชดเชยแก่ผู้ถือครองที่ดินรายเดิม 65 ราย เป็นเงินทั้งสิ้นทั้งสิ้น 9,337,600 บาท และอนุมัติให้ เกษตรกรกลุ่ม สกย. จำนวน 126 ราย เข้าทำประโยชน์ในเขตปฏิรูปที่ดินโครงการป่าดงลาน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น จำนวน 132 แปลง เนื้อที่รวมประมาณ 1,201-1-85 ไร่ พร้อมทั้งได้ดำเนินการจ่ายชดเชย ให้แก่ผู้	กรณี ส ม ช ซา เกษตรกรรายย่อย (สกย.)

		ถือครองที่ดินรายเดิมแล้วเสร็จ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2547	
--	--	---	--

2) สรุปผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง: กรณีปัญหาการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
12 ธ.ค. 2543	โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงหิมพานต์	อนุมัติในหลักการ ให้มีการจำหน่ายหนี้เงินกู้ตามโครงการฯ ซึ่งมีเกษตรกรในโครงการจำนวน 12,799 ราย จำนวนเงิน 194.48 ล้านบาท ออกจากบัญชีเป็นหนี้สูญ ตามที่กระทรวงการคลังเสนอ	
16 ม.ค. 2544	โครงการส่งเสริมปลูกไผ่ตง	คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติในหลักการช่วยเหลือเกษตรกร ที่ประสบความเดือดร้อนเนื่องจากไผ่ตงออกดอก ภายในวงเงิน 96.61 ล้านบาท	
2 ก.ค. 2545	โครงการช่วยเหลือเกษตรกร 8 โครงการของรัฐ	ให้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เบิกเงินชดเชย สำหรับโครงการฯ ทั้งหมด เป็นเงินรวม 17,897,278 บาท	
27 ส.ค. 2545	โครงการส่งเสริมการเลี้ยงสุกร (จนครบรัฐ)	อนุมัติในหลักการ ให้จ่ายเงินชดเชยภายในวงเงิน 98,754,237 บาท	
4 ก.พ. 2546	กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร	เนื่องจากกองทุนฯตั้งมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2543 แต่ยังไม่มีการใช้เงินทุนประเดิม 1,800 ล้านบาท ที่รัฐบาลจัดไว้ ถูกนำไปใช้อย่างล่าช้า จึงควรพิจารณาถึงความจำเป็น ที่จะต้องมีกองทุน ดังกล่าวต่อไป	
20 ม.ค. 2547	โครงการส่งเสริมการเลี้ยงไหม	อนุมัติเงินชดเชย ให้เกษตรกร จำนวน 225.99 ล้านบาท	
20 เม.ย. 2547	1) โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์ออสเตรเลียบนราห์มัน	อนุมัติในหลักการ งบประมาณช่วยเหลือภายในวงเงิน 154,290,000 บาท	พื้นที่อำเภอ ป่าซาง จ.ลำพูน
	2) โครงการส่งเสริมการปลูกมะม่วงในเขตปฏิรูปที่ดิน	อนุมัติในหลักการ งบประมาณช่วยเหลือภายในวงเงิน จำนวน 11,903,392.93 บาท	

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
16 พ.ย. 2547	โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร	กำหนดให้เกษตรกรมาขึ้นทะเบียนขอรับความช่วยเหลือ ภายใน 3 เดือน	เกษตรกรที่มาขึ้นทะเบียนภายในกำหนด ได้รับสิทธิต้องชำระดอกเบี้ย และชำระต้นเงินกู้เพียงครั้งเดียว แต่หากขึ้นทะเบียนพ้นกำหนด ให้ชำระต้นเงินกู้เต็มจำนวน
28 มิ.ย. 2548	การแก้ไขหนี้สินเกษตรกรจากโครงการส่งเสริมหรือสงเคราะห์ของรัฐ จำนวน 12 โครงการ	ให้จำหน่ายหนี้เงินกู้ออกจากบัญชีเป็นสูญ และให้รัฐบาลชดเชยเงินกู้และดอกเบี้ยค้างชำระของเกษตรกร จำนวน 267,664,763.69 บาท แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรฯ	
10 เม.ย. 2549	กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร	อนุมัติในหลักการ เงินสำรองจ่ายเพื่อกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น จำนวน 60 ล้านบาท เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจัดการเลือกตั้งผู้แทนเกษตรกรและแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการกองทุนฯ เป็นวาระเร่งด่วน	
16 ม.ค. 2550	การแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร	คณะรัฐมนตรี มีมติแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร ดังนี้ 1) ให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และหน่วยงานภายใต้ ธ.ก.ส. รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีเกษตรกร ดำเนินการดังนี้ คือ หากยังไม่มีการฟ้องร้องให้ชะลอการฟ้องร้องไปก่อน ส่วนคดีที่มีการฟ้องร้องและคดีถึงที่สุดแล้ว ให้ชะลอการบังคับคดีไว้ก่อน สำหรับคดีที่มีการบังคับคดีไปแล้ว และต้องนำทรัพย์สินมาขายทอดตลาด ก็ให้ชะลอการขายทอดตลาดก่อน โดย	มติ ครม. นี้ เกิดจากการเจรจา ระหว่างแกนนำเกษตรกร กับตัวแทนรัฐบาล คือ นายธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์ รมต.ประจำสำนักนายกรัฐมนตรี และ พล.อ. สปรัง กัลยาณมิตร ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก และ

		<p>พิจารณาถึงอายุความในการฟ้องร้อง การดำเนินคดี และการบังคับคดี</p> <p>2) ให้กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เจริญกับธนาคารพาณิชย์ สถาบันการเงิน และนิติบุคคลอื่นที่เป็นเจ้าหนี้เกษตรกร เพื่อให้ปฏิบัติตามข้อตกลงหรือ MOU ให้เกิดผลปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยให้คำนึงถึงการแก้ปัญหาหนี้สินและความยากจนของเกษตรกรเป็นสำคัญ</p> <p>3) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงกองทุนฟื้นฟูฯ และกองทุนหมุนเวียน เพื่อการกู้ยืมแก่เกษตรกรและผู้ยากจน ปรับปรุงกลไกทำงานเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรอย่างยั่งยืน</p>	<p>ผู้ช่วยเลขาธิการ มนตรีความมั่นคง แห่งชาติ (คมช.)</p>
26 ก.พ. 2550	การแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกร สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.)	<p>รองผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องจัดการประชุมร่วมกับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ที่ศาลากลางจังหวัดเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาการถือครองที่ดินซึ่งเรื้อรังมานาน ตามที่ สกน. ได้เสนอต่อรัฐบาล เมื่อเดือนมกราคม ที่ผ่านมา</p>	

3) สรุปผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง: กรณีปัญหาการแคลนที่อยู่อาศัยในเมือง

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ
14 ม.ค. 2546	การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย (โครงการบ้านเอื้ออาทรและโครงการบ้านมั่นคง)	<p>ให้เงินงบประมาณ 451 ล้านบาทเศษ ในส่วนของโครงการ “บ้านมั่นคง” ให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรมหาชน เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ เนื่องจากมีระบบการบริหารจัดการที่แตกต่างจากการเคหะแห่งชาติซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจ และควรประสานงานกับการเคหะแห่งชาติอย่างใกล้ชิด เพื่อมิให้เกิดปัญหาอุปสรรคใดๆขึ้น และให้กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พิจารณาแผนการดำเนินงานรวมทั้งกำหนดเป้าหมายที่ต้องการให้สภาพชุมชนแออัดหมดไปภายในเวลาที่กำหนด โดยอาจพิจารณาดำเนินการในที่ดินของรัฐวิสาหกิจที่มีผู้บุกรุกยึดครอง โดยนำมาจัดปรับปรุงเป็นที่อยู่อาศัยแล้วให้เช่าระยะยาว และอาจประสาน</p>

		กับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อดำเนินการโครงการในทำนองเดียวกันนี้ด้วย
14 ต.ค. 2546	การป้องกันการเกิดอัคคีภัยในชุมชนริมคลอง	รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณ เพื่อดำเนินโครงการปรับปรุงและพัฒนาประสิทธิภาพ การดับเพลิงและการกู้ภัย ในเขตกทม. จำนวน 1,949,917,800 บาท กำหนดระยะเวลา 5 ปีดำเนินการ (พ.ศ. 2540-2544)
27 ส.ค. 2547	โครงการปรับปรุงทัศนียภาพบริเวณตามแนวเส้นทางจราจร	ที่ดินบริเวณริมทางรถไฟในเขตชุมชนต่าง ๆ ที่ถูกรุกเข้าทำประโยชน์และเกิดสภาพเป็นชุมชนแออัดนั้น ให้กระทรวงคมนาคม (การรถไฟแห่งประเทศไทย) พิจารณาร่วมกับกระทรวงมหาดไทย (กรุงเทพมหานคร) รวมทั้งหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ดังกล่าว โดยอาจประสานกับกระทรวงการคลังเพื่อขอรับการสนับสนุนจากเงินรายได้ จากการจำหน่ายสลากการกุศลพิเศษ ของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล ตามความจำเป็นต่อไปได้
2 ส.ค. 2548	การขาดแคลนที่อยู่อาศัย	อนุมัติในหลักการ โครงการบ้านมั่นคง (พ.ศ. 2548-2551) ของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งมีเป้าหมายรวมที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของคนจนในเมือง จำนวน 285,000 ครัวเรือน 1,826 ชุมชน ครอบคลุมประชากรจำนวน 1,425,000 คน ใน 200 เมือง โดยเป้าหมายการดำเนินงานปี พ.ศ. 2548 ได้กำหนดการดำเนินการไว้รวม 50,000 หน่วย ครอบคลุมการแก้ไขปัญหาคนจนในเมือง 250,000 คน โดยมีงบประมาณ ประจำปี พ.ศ.2548 จำนวน 1,276.4 ล้านบาท
30 ส.ค. 2548	งานมหกรรมวันที่อยู่อาศัยโลก วันที่ 3-8 ต.ค. 2548	สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเสนอข้อมูลของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เกี่ยวกับการจัดงานมหกรรมเนื่องในวันที่อยู่อาศัยโลกของประเทศไทย ระหว่างวันที่ 3-8 ตุลาคม 2548 ณ ท้องสนามหลวง และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงพลังงาน เป็นต้น ให้ความร่วมมือในการจัดงานมหกรรมวันที่อยู่อาศัยโลกด้วย
24 เม.ย. 2550	การแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดในกทม.	การประชุมร่วมกันระหว่างการรถไฟแห่งประเทศไทย (รฟท.) กับผู้แทนเครือข่ายสลัม 4 ภาค เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดในพื้นที่ของ รฟท. โดยประเด็นการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดในชุมชนต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดสงขลา ให้ รฟท. รับไปพิจารณาเรื่องระยะเวลาให้

		<p>เช่าตามแต่ละกรณี และให้ รฟท. พิจารณาเรื่องอัตราค่าเช่าของแต่ละชุมชน และประมวลข้อเท็จจริงเสนอคณะกรรมการ รฟท. พิจารณาต่อไป กับให้กระทรวงคมนาคมแต่งตั้งคณะกรรมการประสานงานแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดในที่ดินของ รฟท. ประกอบด้วย ผู้แทนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งผู้แทนจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อติดตามการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดที่ค้างการพิจารณา และเห็นชอบให้กระทรวงคมนาคม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และ รฟท. ร่วมมือกันดำเนินการแก้ไขปัญหาตามอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ ฯ ต่อไป</p>
27 ต.ค. – 26 ก.ย. 2550	<p>การประชุมต่อต้านการไล่รื้อชุมชนหวายทอง ชุมชนกิตติ และชุมชนพระราม 3 ของเจ้าของที่ดินเอกชน 3 ราย</p>	<p>ผลจากการชุมนุมยึดเชื้อเป็นเวลาหนึ่งเดือนเต็ม ท้ายสุดนายไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม รมต.ว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมฯ ได้เปิดประชุมที่ทำเนียบ ได้ผลสรุปคือ ในหลักการเจ้าของที่ดิน 2 รายยินยอมผ่อนผัน การรื้อย้ายให้กับชุมชน แต่ขอให้จัดทำแผนที่อยู่อาศัยใหม่ให้ชัดเจน ส่วนเจ้าของอีกรายไม่ยอมเจรจา รัฐบาลจึงประสานไปยัง อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งเพื่อขอให้ใช้กระบวนการไกล่เกลี่ยกับเจ้าของที่ดินทางศาล</p>
11 ก.ย. 2550	<p>การเช่าที่ดินการรถไฟฯ</p>	<p>กระทรวงคมนาคมได้จัดพิธีเซ็นสัญญาเช่าที่ดินการรถไฟฯ แก่ชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายสลัม 4 ภาค จำนวน 4 ชุมชน (กรุงเทพฯ 1 ชุมชน และขอนแก่น 3 ชุมชน) เป็นสัญญาเช่าระยะยาว 30 ปี 2 ชุมชน และสัญญาครั้งละ 3 ปี อีก 2 ชุมชน โดยทั้งหมดเป็นการเช่าอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่เดิม</p>
1 ต.ค. 2550	<p>เปิด ศูนย์ คน ไร้ บ้าน (ผลกระทบจากการใช้นโยบายปิดสนามหลวง ตั้งแต่ เวลา 23.00-05.00 น. ของนายสมัคร สุนทรเวช อดีตผู้ว่าฯ กทม. ที่ดำเนินการ ตั้งแต่ เดือนสิงหาคม 2544)</p>	<p>กทม. ยอมให้เครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้าที่ดินของการรถไฟฯ บริเวณที่หยุดรถจรัญสนิทวงศ์ เขตบางกอกน้อย และได้งบประมาณการก่อสร้างศูนย์คนไร้บ้าน ขนาดพื้นที่ 200 ตารางวา จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กระทรวงพัฒนาสังคมฯ เป็นจำนวนเงิน 2.5 ล้านบาท</p>

22 ม.ค. 2551	โครงการบ้านมั่นคง	รายงานผลการดำเนินงาน โครงการบ้านมั่นคง ณ วันที่ 30 กันยายน 2550 ได้ดำเนินการรวม 76 จังหวัด 176 เมือง และ 50 เขตในกรุงเทพมหานคร ดำเนินโครงการแล้ว 485 โครงการ ครอบคลุมการแก้ปัญหา 958 ชุมชน 52,780 ครัวเรือน อนุมัติงบประมาณสนับสนุนพัฒนาระบบสาธารณูปโภค 1,573.77 ล้านบาท และสนับสนุนงบสินเชื่อในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชน 1,661.71 ล้านบาท และเห็นชอบในหลักการร่างแนวทางและแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาชุมชนแออัดเร่งด่วน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การแก้ไขปัญหาได้เร็วชุมชนแออัด เป็นไปอย่างรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ
--------------	-------------------	--

4) แสดงการสรุปผลสะท้อนจากการทำทนายรัฐโดยตรง: กรณีปัญหาค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการ

วันที่	ประเด็นปัญหา	การตอบสนองของรัฐ	หมายเหตุ
31 ม.ค. 2546	ผู้ใช้แรงงานบริษัทเบด แอนด์บาช เรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยและค่าเสียหายแทนนายจ้าง	การประท้วงที่กระทรวงแรงงานกว่า 3 เดือน ส่งผลให้กระทรวงแรงงานได้ยอมจ่ายค่าชดเชยและเงินช่วยเหลือให้คนงานสูงสุดท้าย 171 คน ของบริษัทเบดแอนด์บาช และติดตามให้มีการดำเนินการจับกุมตัวนายจ้าง มาดำเนินคดี	การต่อสู้ของคนงานเบดแอนด์บาช ได้สร้างคุณภาพการให้กับขบวนการแรงงาน โดยเฉพาะการที่คณะกรรมการไตรภาคีลงมติให้เพิ่มวงเงินการจ่ายค่าจ้างค้างจ่ายจาก 30 วัน ค่าจ้างขั้นต่ำ เป็น 60 วัน ค่าจ้างขั้นต่ำ และค่าชดเชยที่จ่าย 30 วัน ค่าจ้างขั้นต่ำ เป็น 60 วัน ค่าจ้างขั้นต่ำ สำหรับคนงานที่มีอายุงานเกิน 6 ปี
28 เม.ย. 2546	การเรียกร้องให้รัฐประกาศใช้ร่างพระราชกฤษฎีกาประกันสังคมประกันการว่างงาน	คณะรัฐมนตรี มีมติเห็นชอบร่างพระราชกฤษฎีกาประกันสังคมประกันการว่างงาน โดยจะเริ่มประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2547 เป็นต้นไป	
11 ธ.ค. 2550	การรณรงค์ สนับสนุน (ร่าง)พระราชบัญญัติส่งเสริมคุ้มครองสุขภาพความปลอดภัย อาชีว	อนุมัติในหลักการ ตามที่กระทรวงแรงงานเสนอกรอบแนวคิด และประกาศนโยบาย “แรงงานปลอดภัยและสุขภาพอนามัยดี” เป็นระเบียบ	แม้ว่ารัฐบาลยังไม่ยอมรับ (ร่าง)พ.ร.บ.ส่งเสริมคุ้มครองสุขภาพฯ (ฉบับผู้ใช้แรงงาน) แต่การรณรงค์อย่างต่อเนื่อง

	<p>อนามัย และสิ่งแวดลอม ในสถานประกอบการ พ.ศ. ... (ฉบับผู้ใช้ แรงงาน)</p>	<p>วาระแห่งชาติของกระทรวงแรงงาน และให้ทุกหน่วยงาน ถือเป็นแนว ทางการดำเนินการต่อไป โดยได้รับความ เห็นและข้อสังเกตของส่วน ราชการที่เกี่ยวข้อง อาทิ กระทรวง เทคโนโลยีสารสนเทศและการ สื่อสาร ที่เห็นควรมีการบูรณาการ ข้อมูลข่าวสารเทคโนโลยีและ วิชาการ ด้านความปลอดภัยของอาชี วอนามัย และสภาพแวดล้อมในการ ทำงาน ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ เกิดประโยชน์สูงสุด ลดความซ้ำซ้อน และประหยัดทรัพยากรธรรมชาติ และความเห็นของกระทรวง อุตสาหกรรม ที่เห็นว่า ในการ ขับเคลื่อนวาระแห่งชาติควรมีการ ประสานการดำเนินงาน เชิงบูรณา การร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ที่ เกี่ยวข้อง โดยกำหนดหน้าที่ รับผิดชอบ เกี่ยวกับการป้องกัน อันตราย และความปลอดภัยของ คนงานในโรงงาน</p>	<p>ของผู้ใช้แรงงาน โดยเฉพาะ คณะกรรมการสมานฉันท์ แรงงานไทย ก็ทำให้รัฐมี ทัศนคติต่อประเด็นปัญหานี้ ไปในทางที่ดีขึ้น</p>
--	--	--	---

ภาคผนวก ก

งานวิชาการที่ศึกษาขบวนการทางสังคมในประเทศไทย โดยทั่วไป ผู้วิจัยมักจะเน้นการศึกษาโดยมุ่งประเด็นไปที่ ปัจจัยภายในองค์กร คือ ตัวองค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม (SMOs) ว่ามีรูปแบบโครงสร้างเชิงองค์กร การระดมทรัพยากร ยุทธวิธีการต่อสู้ และการสร้างเครือข่ายพันธมิตร อย่างไร นอกจากนั้น ก็จะศึกษาปัจจัยภายนอกองค์กร คือ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ว่ามีลักษณะเอื้อประโยชน์และข้อจำกัด ต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม อย่างไร

ดังนั้น ผู้วิจัยส่วนใหญ่ จึงนำทฤษฎีหลักในการศึกษาขบวนการทางสังคม 2 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory : RMT) และ ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory: PPT) มาใช้ในการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ งานวิจัยที่ได้จึงมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงข้อจำกัด/จุดอ่อน ของการนำทฤษฎีทั้ง 2 มาใช้ในงานวิจัยตามลำดับ

1) ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (RMT)

ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (RMT) กลายเป็นทฤษฎีหลัก ในการศึกษาขบวนการทางสังคมสมัยใหม่ ที่ถูกนักวิชาการผู้สนใจการศึกษาด้านนี้ นำมาใช้ในการอธิบายขบวนการทางสังคม ด้วยลักษณะที่โดดเด่นของทฤษฎี คือ มองการกระทำของผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหว ว่าเกิดจากความมีเหตุผล (reason) และการคำนวณผลได้ผลเสีย (cost-benefit) จากการเข้าร่วมขบวนการ ดังนั้น ขบวนการทางสังคมทุกขบวนการ ตามทฤษฎีนี้ จึงมีลักษณะที่เป็นแบบแผน (patterns) ตายตัว คือ ขบวนการทางสังคมที่จะประสบ ความสำเร็จในการเคลื่อนไหว จะต้องคำนึงถึง ปัจจัยภายในขบวนการ ดังเช่น รูปแบบโครงสร้างองค์กร การคัดสรรคนเข้ามาเป็นสมาชิกของขบวนการ การจัดการรายได้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมของขบวนการ กลยุทธ์การเคลื่อนไหว และยุทธวิธีการต่อสู้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีการระดมทรัพยากร ก็ต้องเผชิญหน้ากับการท้าทาย จากนักวิชาการฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีนี้ และพยายามชี้ให้เห็นจุดอ่อนของทฤษฎี* ซึ่งผู้เขียนจะยกตัวอย่างจุดอ่อนของทฤษฎีให้เห็น โดยเปรียบเทียบกับผลที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้

* โปรดดู Steven M. Buechler, "Beyond Resource Mobilization? Emerging Trend in Social Movement Theory," *The Sociological Quarterly* 34, 2 (May 1993): 217-235. งานชิ้นนี้ได้วิจารณ์จุดอ่อนของทฤษฎีการระดมทรัพยากร เอาไว้หลากหลายประเด็น ดังเช่น การแยกระดับการวิเคราะห์ (distinguishing level of analysis) โดยเน้นเฉพาะการวิเคราะห์องค์กรเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นระดับกลาง (meso level) จึงไม่สามารถวิเคราะห์ตัวผู้เข้าร่วมขบวนการ ซึ่งเป็นระดับย่อย (micro level) ได้ ทั้งที่จะเป็นสิ่งที่ช่วยตอบปัญหาว่าทำไมคนเหล่านี้จึงเข้าร่วมการเคลื่อนไหว นอกจากจะมองไปที่เรื่องการคำนวณผลได้ และผลเสียส่วนบุคคล เพียง

ประการแรก ทฤษฎี RMT ลดความสำคัญเรื่อง “ความเดือดร้อน” (grievance) ลงไป เพราะมองว่า ความเดือดร้อนเป็นสิ่งจำเป็นต่อ การรวมตัวกันเพื่อปฏิบัติการร่วมกัน (collective action) ในรูปของขบวนการทางสังคม ก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่สำคัญเท่ากับการควบคุมทรัพยากร ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเกิด และความสำเร็จของขบวนการทางสังคมมากกว่า

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้กลับแสดงให้เห็นว่า แนวคิดดังกล่าวของทฤษฎี RMT ไม่เพียงพอต่อการอธิบาย ขบวนการคนจนฯ ในสังคมไทย เพราะอันที่จริงแล้ว ขบวนการคนจนฯ ดังเช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ฯลฯ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของ ผู้ได้รับความเดือดร้อน จากผลกระทบทางนโยบายของรัฐบาล ที่เน้นเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ ดังเช่น การสร้างเขื่อน การส่งเสริมให้ชาวบ้านทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ การกดขี่ค่าจ้างแรงงาน ฯลฯ นำมาสู่ความยากจนของชาวบ้าน ผู้ด้อยอำนาจและโอกาสทางการเมือง ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า ลักษณะของผู้เข้าร่วมขบวนการดังกล่าว แตกต่างไปจากขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ ในต่างประเทศ ที่ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ เป็นคนชั้นกลาง เป็นผู้มีฐานะค่อนข้างดี และอาจไม่ได้รับความเดือดร้อนโดยตรงจากประเด็นปัญหาที่ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้อง แต่เข้าร่วมเคลื่อนไหวเพราะความเห็นอกเห็นใจ ผู้ประสบปัญหา ดังเช่น การเดินขบวนต่อต้านรัฐบาลทหารพม่าในประเทศต่างๆ เพราะมองเห็นว่าประชาชนชาวพม่า ได้รับความเดือดร้อนจากการปกครองแบบเผด็จการของทหาร เป็นต้น

ประการที่สอง ทฤษฎี RMT ไม่ให้ความสำคัญกับ “อุดมการณ์” (ideology) แต่กลับมุ่งเน้นไปที่ ทรัพยากรและโอกาส ที่จะนำมาสู่การเกิดขึ้น และความยั่งยืนของขบวนการทางสังคม แต่แนวคิดดังกล่าว ก็ไม่สอดคล้องกับผลงานวิจัยชิ้นนี้ อีกเช่นกัน เพราะอุดมการณ์ ถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ผู้เขียนสามารถสังเกตเห็นได้ ภายหลังจากร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการคนจนฯ ส่วนใหญ่

ผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ โดยเฉพาะบรรดาพี่เลี้ยง (นักพัฒนาเอกชน) ที่ทำงานช่วยเหลือขบวนการคนจนฯ ต่างแสดงให้เห็นถึง ชุดของความคิด ค่านิยม และความเชื่อ เกี่ยวกับการสร้างความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านการวินิจฉัยปัญหาสังคม และการแสวงหาหนทางแก้ปัญหาดังกล่าว ตามอุดมการณ์ที่ตนมีส่วนร่วม ว่าจำเป็นต้องเพิ่มอำนาจให้กับคนยากจนและคนด้อยอำนาจ สร้างภาคประชาสังคม (civil society) ที่เข้มแข็ง เพื่อให้พวกเขามีปากมีเสียงทางการเมือง และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของรัฐ ซึ่งมีผลกระทบต่อพวกเขาได้ นอกจากนี้ พี่เลี้ยงที่ทำงานกับขบวนการคนจนฯ เหล่านี้ ยังได้รับการถ่ายทอด

อย่างเดียว เพราะแท้จริงแล้ว อาจเข้าร่วมเพราะผลประโยชน์ของกลุ่ม ความสามัคคี ความรับผิดชอบ หรือแม้กระทั่งความบังเอิญ เป็นต้น

ประสบการณ์ จากนักพัฒนาเอกชนรุ่นพี่ ซึ่งเคยร่วมต่อสู้ในขบวนการนิสิตนักศึกษา สมัย 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 เพื่อต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารมาแล้ว

ประการที่สาม ทฤษฎี RMT เน้นไปที่การสร้างองค์กรเคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการ มีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน และมีลักษณะการรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอคติ ของนักทฤษฎี ที่พยายามบอกย่ำว่า ขบวนการทางสังคมที่ประสบความสำเร็จ จำเป็นต้องมีองค์กรเคลื่อนไหวในลักษณะดังกล่าว เท่านั้น จึงจะมีประสิทธิภาพในการทำงาน ทั้งที่ความจริงแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ขบวนการคนจนฯ ส่วนใหญ่ ต่างก็พยายามสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ ระหว่าง ขบวนการคนจนฯด้วยกัน รวมทั้งความสัมพันธ์กับขบวนการภาคประชาชนอื่นๆ เพื่อสร้างอำนาจ การต่อรอง โดยอาศัยเครือข่ายพันธมิตรเป็นกำลังสำคัญ ดังเช่น กรณีของสมัชชาคนจน ที่เกิดขึ้น จากการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ของขบวนการคนจนต่างๆ กับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อ แก้ปัญหาในระดับนโยบายของรัฐ และสามารถแสดงให้เห็น ถึงความเข้มแข็งจากการรวมตัวกัน และ ประสิทธิภาพ จากการรวมตัวกัน ดังกล่าวได้ แม้ว่าภายหลังสมัชชาคนจน จะเริ่มลดบทบาทลงไป เพราะความเข้มแข็งของขบวนการคนจนฯต่างๆ เพิ่มขึ้น ภายหลังจากได้รับประสบการณ์ ทั้ง ทางตรงและทางอ้อม จากการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน

นอกจาก การใช้ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (RMT) ซึ่งเน้นวิเคราะห์องค์กรเคลื่อนไหวทาง สังคม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ระดับกลาง (meso-level) เพียงอย่างเดียว จะมีจุดอ่อน ดังกล่าวแล้ว ใน ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึง จุดอ่อนของทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (PPT) ซึ่งเน้นการ วิเคราะห์ระดับมหภาค (macro-level)

2) ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (PPT)

ทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (PPT) เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมทางการเมือง (political environment) ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกของขบวนการทางสังคม เพราะนักทฤษฎีสำนึก นี้ คิดว่าถึงแม้ว่าองค์กรการเคลื่อนไหว จะมีทรัพยากรมากมายเพียงใด แต่ถ้าไม่มีปัจจัยภายนอก ที่ เอื้อต่อการเคลื่อนไหว องค์กรฯเหล่านี้ก็ไม่สามารถออกมาปฏิบัติการได้ ดังนั้น ทฤษฎี PPT จึง ต้องการเน้นไปที่ สิ่งแวดล้อมทางการเมือง ซึ่งได้แก่ กระบวนการทางการเมือง (political process) และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) โดยสร้างหลักเกณฑ์ ซึ่งเป็น ตัวกำหนดขึ้นมาว่า ถ้าปัจจัยเหล่านี้เกิดขึ้น ขบวนการทางสังคมก็จะเกิดขึ้นได้ ซึ่งตัวอย่างของปัจจัย ดังกล่าว ได้แก่ การแตกแยกกันระหว่างชนชั้นนำทางการเมืองกับชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ (political and economic elites) การเปิดพื้นที่ของสื่อ (media) ให้กับขบวนการทางสังคม โครงสร้างทาง การเมืองในประเทศ ดังเช่น โครงสร้างการบริหาร ระบบกฎหมาย ระเบียบในการเลือกตั้ง และ รัฐธรรมนูญ ซึ่งเปิดช่องทางให้เกิดขบวนการทางสังคม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาทฤษฎี PPT แล้วจะเห็นได้ว่า เป็นทฤษฎีที่มีจุดอ่อนอยู่มาก* ดังเช่น ประการแรก โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ตามทฤษฎี PPT ไม่ได้มีคำนิยามที่ชัดเจนว่าหมายถึงอะไร จึงทำให้ถูกมองว่าไม่มีลักษณะตายตัว กล่าวคือ อะไรก็ตาม ที่อยู่ภายนอกขบวนการทางสังคม ก็ถูกมองว่าเป็น โอกาสสำหรับขบวนการทุกอย่าง

ประการที่สอง ทฤษฎี PPT พยายามมองทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นโครงสร้าง แม้ว่าความจริงแล้ว สิ่งนั้นจะไม่ได้เป็นเรื่องเชิงโครงสร้าง ซึ่งมาควบคุมและเป็นตัวกำหนดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังเช่น การมองเครือข่าย (network) และองค์กร (organization) ด้วยมุมมองทฤษฎี PPT จะทำให้เห็นสิ่งเหล่านี้เป็น โครงสร้างเท่านั้น ทั้งที่ความจริงแล้ว มีเรื่องของวัฒนธรรม เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ ถ้าความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในเครือข่ายถูกมองว่า เป็นเรื่องโครงสร้าง หรือความสัมพันธ์ทางกายภาพ (physical) แล้ว สิ่งที่ได้ก็จะจะเป็นสิ่งที่คงที่ และหยุดนิ่งตายตัว (static) ซึ่งไม่มีความหมายอะไร แต่ถ้าเรามองว่า เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีลักษณะทางวัฒนธรรม จะทำให้เรามองเห็น ลักษณะของเครือข่าย ที่แตกต่างจากมุมมองเดิม ดังเช่น มองเห็นอัตลักษณ์ (identity) และ กระบวนการทางความคิดที่เกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไป (dynamic) ของนักเคลื่อนไหว (activist) ที่ทำงานภายในขบวนการ ตามสภาพการณ์ภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่น กรณีของสมาชิกเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) ที่ถูกมองว่าเป็น “ชาวเขา” ที่เผาป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยบนภูเขา แต่ คกน. ได้โต้กลับความคิดดังกล่าว ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ขึ้นมาใหม่ ว่าแท้จริงแล้วพวกตนเป็นชาวเขา “นักอนุรักษ์ธรรมชาติ” ที่มีความรอบรู้เรื่องธรรมชาติของป่าไม้ และพยายามสร้างวาทกรรม “ไร่หมุนเวียน” ขึ้นมาตอบโต้วาทกรรม “ไร่เลื่อนลอย” ที่รัฐสร้าง ขึ้น เป็นต้น

ประการที่สาม ทฤษฎี PPT ถูกสร้างให้เป็นทฤษฎีที่ใช้ได้ทั่วไป (generalization) ดังเห็นได้จาก การกำหนดลักษณะของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ที่บอกว่าต้องมีลักษณะเช่นใดบ้าง ขบวนการทางสังคมจึงจะเกิดขึ้นได้ และประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหว ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว เมื่อมีลักษณะของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ตามที่ทฤษฎีกล่าวอ้างไว้ อาจมิได้ทำให้ ขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นก็ได้

* ผู้ที่สนใจการศึกษาจุดอ่อนของทฤษฎี PPT ควรอ่านงานของ James M. Jasper และ Jeff Goodwin (หรือเรียกรวมกันว่า “Jaswin”) ที่พยายามล้มล้างทฤษฎีนี้ โดยชี้ให้เห็นจุดอ่อนของทฤษฎี PPT ซึ่งมีอยู่มากมาย จนกระทั่ง เจ้าของสำนักทฤษฎี PPT ได้แก่ Doug McAdam , Charles Tilly และ Sydney Tarrow (หรือเรียกรวมกันว่า “Mc.T.T.”) ต้องปรับเปลี่ยนทฤษฎีของตน ตามอิทธิพลจากแนวคิดของ Jaswin ในเวลาต่อมา ดูใน Jaswin (James M. Jasper and Jeff Goodwin), “Trouble in Paradigms,” *Sociological Forum* 14, 1 (March 1999): 107-125. และ “Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory,” *Sociological Forum* 14, 1 : 27-54.

ตัวอย่างเช่น ทฤษฎี PPT อ้างว่า ถ้าระบบการเมืองเปิด จะทำให้ขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นได้ ในขณะที่ถ้าระบบการเมืองปิด ดังเช่น การปราบปรามของรัฐที่เข้มข้นมาก จะทำให้ขบวนการทางสังคมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่จากงานวิจัยชิ้นนี้ จะเห็นได้ว่า หลักเกณฑ์ดังกล่าว มิได้สอดคล้องกับความเป็นจริงเสมอไป ดังเช่น กรณีการเดินขบวนต่อต้าน คจก. ในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่มีรัฐบาลจากการรัฐประหาร ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) คุมอำนาจอยู่ ซึ่งถือว่าช่วงเวลาดังกล่าว ระบบการเมืองปิด ตามหลักเกณฑ์ของทฤษฎี PPT แต่ขบวนการต่อต้าน คจก. ก็สามารถเคลื่อนไหวให้รัฐบาลยุติโครงการ คจก. ได้ในที่สุด

ในทางกลับกัน เมื่อประเทศไทยอยู่ในช่วงที่มีรัฐบาลจากการเลือกตั้งของประชาชน ตามระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา มีรัฐธรรมนูญที่เปิดช่องทางให้ประชาชน รวมกลุ่มชุมนุมกันโดยสงบได้ ดังเช่น สมัยรัฐบาลของ พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเท่ากับว่า “ระบบการเมืองเปิด” ตามทฤษฎี PPT แต่กลับพบว่า ขบวนการคนจนๆ ที่แข็งแกร่งที่สุดในยุคนี้ อย่าง สมัชชาคนจนไม่สามารถเคลื่อนไหวกดดันรัฐ เหมือนดังเช่นที่เคยทำได้ในสมัย พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เพราะรัฐบาลทักษิณ ใช้นโยบายประชานิยม ซึ่งช่วยโน้มน้าวใจ ให้สมาชิกของสมัชชาคนจนหันมาใช้ช่องทางที่รัฐวางไว้ตามนโยบายประชานิยม* ดังเช่น การลงทะเบียนคนจน การกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น นอกจากนี้ สมัชชาคนจน ก็ยังไม่สามารถหาประเด็นอื่น มาใช้ดึงดูดผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมการประท้วงของสมัชชาคนจนได้อีกด้วย

เนื่องจากการใช้เพียงแค่ทฤษฎีหลักทั้ง 2 ทฤษฎี ดังกล่าวข้างต้น จะทำให้งานที่ได้เกิดจุดอ่อนตามที่คุณเขียนแสดงให้เห็นแล้ว ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอเสนอให้เพิ่มทฤษฎีทางขบวนการทางสังคม อีกทฤษฎีหนึ่ง คือ ทฤษฎีกระบวนการสร้างกรอบวาทกรรม (framing process theory) ที่สามารถใช้อธิบายตัวแสดงระดับย่อย (micro-level) มาช่วยอุดช่องว่างของ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร ที่เน้นการวิเคราะห์ระดับกลาง (meso-level) และทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง ที่เน้นการวิเคราะห์ระดับมหภาค (macro-level) ซึ่งจะทำการงานวิชาการที่ได้ ไม่มีลักษณะแข็งทื่อ เหมือนหุ่นยนต์ แต่จะแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาของขบวนการทางสังคม ซึ่งเกิดจาก จิตสำนึก และความรู้สึกนึกคิดของตัวแสดงระดับปัจเจกบุคคล ดังเช่น นักเคลื่อนไหว ที่พยายามสร้างความเปลี่ยนแปลงภายในขบวนการ (เช่น ยุทธวิธีการต่อสู้) เพื่อตอบโต้การกระทำของฝ่ายตรงข้ามอยู่เสมอ

* ดูตัวอย่างได้จาก Somchai Phatharathananunth, “The Thai Rak Thai Party and Elections in North-eastern Thailand,” *Journal of Contemporary Asia* 38, 1 (February 2008): 106-123.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายเอกพล เสียงดั่ง เกิดวันที่ 23 เมษายน 2525 สถานที่เกิด กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาคณิตศาสตร์ ภาควิชาคณิตศาสตร์ และสถิติ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2546 และปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์) สาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีการศึกษา 2548 และได้เข้าศึกษาต่อ หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2548

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย